

T.C.
GAZI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZİ

DEMOKRATİKLEŞME YAKLAŞIMLARI AÇISINDAN
“ARAP BAHARI” VE GELECEĞİ: MISIR ÖRNEĞİ

HAKAN AKYOL

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

HAZİRAN 2019

**DEMOKRATİKLEŞME YAKLAŞIMLARI AÇISINDAN “ARAP BAHARI”
VE GELECEĞİ: MISIR ÖRNEĞİ**

Hakan AKYOL

**DOKTORA TEZİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

HAZİRAN 2019

Hakan AKYOL tarafından hazırlanan “Demokratikleşme Yaklaşımları Açısından ‘Arap Baharı’ ve Geleceği: Mısır Örneği” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

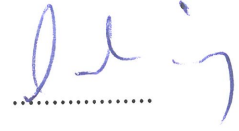
Danışman: Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK
Uluslararası İlişkiler, AHBV Üniversitesi

Bu tezin kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

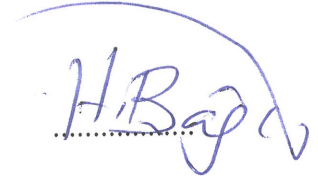
Üye: Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN
Uluslararası İlişkiler, AHBV Üniversitesi

Bu tezin kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI
Uluslararası İlişkiler, ODTÜ

Bu tezin kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

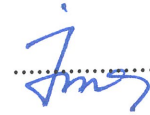
Üye: Prof. Dr. Yelda ONGUN
Uluslararası İlişkiler, Başkent Üniversitesi

Bu tezin kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Başkan: Prof. Dr. Sencer İMER
Uluslararası İlişkiler, Ufuk Üniversitesi

Bu tezin kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi: 13/06/2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof.Dr. Figen ZAI F
Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu Tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Hakan AKYOL

13.06.2019

DEMOKRATİKLEŞME YAKLAŞIMLARI AÇISINDAN “ARAP BAHARI” VE GELECEĞİ: MISIR ÖRNEĞİ

(Doktora Tezi)

Hakan AKYOL

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Haziran 2019

ÖZET

Bu tez Mısır’ın uzun süredir iktidarda olan otoriter lideri Hüsnü Mübarek’in Şubat 2011’de devrilmesinden, ülkenin demokratik yollarla seçilmiş ilk Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi’nin Temmuz 2013’te askeri darbe ile indirilmesine kadar olan siyasi süreci demokratikleşme teorileri ve tartışmaları açısından analiz etmektedir. “Arap Baharı” isyanları sırasında, Mısırlılar 18 günlük protestolar sonucunda Mübarek’in istifasını sağlamayı başardılar ve bu onlar için demokratikleşme fırsatını içeren bir siyasi geçiş sürecini başlattı. Mısır, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki birçok ülke gibi 2011 öncesinde demokrasiye geçiş yaşamamıştı ve bu geçiş süreci sadece Mısırlıları değil, bölge ülkeleri ve küresel güçleri de yakından ilgilendirmekteydi. Bu süre zarfında, rejimin en güçlü muhalefeti olan ve yasaklı 80 yıllık İslami hareket Müslüman Kardeşler iktidara geldi. Ancak Müslüman Kardeşlerin iktidarı, demokrasinin inşası ve yerleşmesi yerine, yeni isyanlara yol açtı ve 3 Temmuz 2013’te askeri bir darbeye sona erdi. Sürecin demokrasi açısından başarısızlıkla bitmesi, öncelikle Mısır’ın kendi şartları ve siyasi aktörleriyle ilgili olsa da, bölge ve Arap isyanlarının geleceğine dair sonuçlar ortaya koymuştur. Söz konusu dönemi demokratikleşme yaklaşımları açısından inceleyen bu tez, Mısır’daki 2011-13 geçiş sürecinin başarısızlığını, aynı zamanda bölgedeki demokrasi eksikliğinin de sebeplerinden olan sekülerleşme konusuyla ilişkilendirmektedir. Bu bağlamda tez, Müslüman Kardeşler liderliğinin sekülerizmi ve dolayısıyla çoğulculuk ve demokratik yönetim gibi liberal demokrasi ilkelerini benimsememiş olmasının sonuç üzerinde belirleyici olduğunu savunmaktadır.

Bilim Kodu : 114107

Anahtar Kelimeler : Mısır, Müslüman Kardeşler, Arap Baharı, demokratikleşme, sekülerizm.

Sayfa Adedi : 434

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK

“ARAB SPRING” AND ITS FUTURE FROM THE PERSPECTIVES OF
DEMOCRATIZATION APPROACHES: EGYPT CASE

(Ph.D. Thesis)

Hakan AKYOL

GAZI UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

June 2019

ABSTRACT

This thesis analyses the political era in Egypt from the fall of longtime authoritarian ruler of Egypt Hosni Mubarak in February 2011 to the removal of country’s first democratically elected President Mohammed Mursi from power by the military in July 2013 from the perspectives of democratization theories and arguments. During the “Arap Spring” uprisings, Egyptians succeeded in making Mubarak resign after a 18 day protests and this ushered in a transitional political process bearing a democratization opportunity for them. Egypt had not experienced a democratic transition process before 2011 like many countries in the Middle East and North Africa and this transition process did not only concern Egyptians but also regional countries and global powers. Within this period of time, the 80 year old Islamist movement Muslim Brotherhood, which had been banned and the most powerful opposition of the regime came to power. However, Muslim Brotherhood rule did not lead to democracy building and consolidation but instead caused new uprisings and ended with a coup d’etat on July 3, 2013. The ending of the process with failure with regard to democratization presented conclusions concerning the future of the region and the Arab uprisings, even it was primarily related to Egypt’s own circumstances and political actors. This thesis studied the period from the perspectives of democratization approaches and explains the failure of 2011-13 transition process with secularization issue, which is also one of the reasons for lack of democracy in the region. Within this context, the thesis argues that lack of Muslim Brotherhood leadership’s adoption of secularism and principles of liberal democracy such as pluralism and democratic governance was the determining factor on the outcome.

Science Code : 114107

Key Words : Egypt, Muslim Brotherhood, Arab Spring, democratization, secularism.

Page Number : 434

Supervisor : Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK

TEŞEKKÜR

Bu tezle ilgili çalışmalarım esnasında bana destekleri ve yardımlarından dolayı birçok kişiye minnettarım. Öncelikle değerli tecrübelerinden yararlandığım danışmanım Prof.Dr.Haydar Çakmak'a tez sürecinde ve özellikle tezin nihai haline ulaşmasında etkili olan yönlendirmeleri ve katkıları nedeniyle teşekkür etmek isterim. Bunun yanısıra, en başından itibaren tez bağlamında düşünsel ve kaynakasal anlamda önerileri, eleştirel katkıları ve desteklerinden ötürü Prof. Dr. Hüseyin Bağcı ve Prof.Dr.Cemalettin Taşkiran'a teşekkürü bir borç bilirim.

Tezin araştırma sürecinde, Gazi Üniversitesi ve Bilkent Üniversitesi'ne sağladıkları imkanlardan ötürü teşekkür etmek isterim. Özellikle aradığım birçok kitabı bulabildiğim ve bu anlamda istifade ettiğim Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi'ne büyük teşekkür borçluyum.

En büyük teşekkürü şüphesiz aileme borçluyum. Öncelikle doktora programına başladığımdan itibaren derslere katılım, araştırma ve tez yazım sürecinde gösterdiği fedakarlıklar ve desteği nedeniyle eşim Esra'ya teşekkür etmek isterim. Onun sevgisi ve desteği en olumsuz koşullarda dahi yılmadan çalışmayı sürdürmemde ve tezi bitirmemde yardımcı oldu. Tez çalışması sürecinde kendileriyle bazen ilgilenemediğim için kızlarım Azra ve Nihal'e ayrıca borçluyum. Bu tezi de onlara ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR.....	xi
1. GİRİŞ.....	1
2. TEORİK ARKA PLAN - DEMOKRASİ VE DEMOKRATİKLEŞME YAKLAŞIMLARI.....	13
2.1. Demokrasi ile İlgili Tanımlamalar.....	13
2.1.1. Demokrasi.....	13
2.1.2. Demokratikleşme.....	17
2.1.3. Demokrasinin Yerleşmesi ve Sürdürülebilirliği.....	19
2.2. Demokrasinin Şartları ve Demokratikleşmeye Etki Eden Faktörler.....	21
2.2.1. Ardışıklık – Tedricilik Tartışmaları.....	21
2.2.2. Sosyo-Ekonomik Şartlar Odaklı Yaklaşımlar.....	25
2.2.3. Politik Kültür Yaklaşımları.....	30
2.2.4. Elit Davranışları ve Dış Faktörlere İlişkin Tartışmalar.....	34
2.3. Demokrasinin Sürdürülebilirliğinin Şartları ve Riskler.....	39
2.4. Ortadoğu’da Demokrasi ve Demokratikleşme.....	44
2.4.1. Politik Kültür Merkezli Görüşler ve Eleştirileri.....	45
2.4.2. Uluslararası İlişkiler, <i>Rantiyer</i> Devlet ve Diğer Faktörlere Odaklı Görüşler.....	52
2.4.3. Sekülerizmin Zayıflığı ve İslamcıların Demokrasi Anlayışı.....	55
3. "ARAP BAHARI" ÖNCESİ MISIR.....	61
3.1. Mısır’ın Yakın Tarihi.....	61
3.1.1. Hür Subaylar Darbesine Kadar.....	61
3.1.2. 1952 Hür Subaylar Darbesi ve Nasır Dönemi.....	67
3.1.2.1. Hür Subaylar ve Nasır’ın yükselişi.....	67
3.1.2.2. Yeni rejimin kurumsallaşması.....	70
3.1.2.3. Ekonomide sosyal adalet arayışı ve devletleşme.....	71
3.1.2.4. Arap milliyetçiliği ve dış politika: Yükseliş ve düşüş.....	74
3.1.2.5. 1967 yenilgisi, ekonomide bozulma ve isyanlar.....	80
3.1.3. Enver Sedat Dönemi.....	82
3.1.3.1. Nasırsızlaştırma ve yeni iktidar altyapısı.....	82
3.1.3.2. 1973 savaşı ve İsrail ile barış.....	84
3.1.3.3. Ekonomide “infıtah”.....	85
3.1.3.4. Siyasette liberalleşme adımları ve yeniden kontrol arayışı.....	88
3.1.4. Hüsnü Mübarek Dönemi.....	90
3.1.4.1. İktidarı güçlendirme ve sistemi muhafaza.....	90
3.1.4.2. Ekonomide ağır sorunlar ve serbest piyasaya geçiş çabaları.....	93
3.1.4.3. Terörizmle mücadele ve sistemin İslamlaşması.....	97
3.1.4.4. Dış politikada denge arayışı.....	99
3.1.4.5. Reform yapar gibi sistemi korumak.....	101

3.1.4.6. Halefiyet meselesi ve Mübarek devrinin sonu.....	104
3.2. Rejimin Kurumsal Yapısı ve Muhalefetin Durumu.....	106
3.2.1. Devlet Başkanı.....	107
3.2.2. Yasama.....	111
3.2.3. Yargı.....	114
3.2.4. Ordu ve Diğer Güvenlik Güçleri.....	117
3.2.5. Yasal Muhalefet (Siyasi Partiler).....	121
3.2.6. Sivil Toplum.....	128
3.2.7. Basın ve Yayın.....	135
3.3. Sosyo-Ekonomik Şartlar.....	137
3.4. Dış İlişkiler ve Etkileri.....	146
4. MÜSLÜMAN KARDEŞLER.....	157
4.1. Mısır'da İslamcılığın Kökenleri.....	159
4.2. Hasan el-Banna ve Müslüman Kardeşler'in İlk Dönemi.....	163
4.2.1. Müslüman Kardeşler'in Ortaya Çıkışı.....	163
4.2.2. Hasan el-Banna ve Kuruluş İdeolojisi.....	167
4.3. Hür Subaylar ve Nasır Döneminde Müslüman Kardeşler.....	173
4.3.1. Hür Subaylar, Nasır ve Müslüman Kardeşler.....	173
4.3.2. Seyid Kutub Etkisi ve İçeride Ayrışma.....	176
4.4. Sedat Dönemi ve Devletle Yakınlaşma.....	181
4.5. Mübarek Döneminde Müslüman Kardeşler.....	186
4.5.1. 1980'ler: Seçimlere ve Mesleki Kurumlara Yöneliş ve Reformcuların Yükselişi.....	187
4.5.2. 1990-95: Artan Baskı Ortamında “Eski Kuşak” – “Reformcular” Çekişmesi.....	192
4.5.3. 1995-2000: Dışarıdan Baskı, İçeride Ayrışma ve Vasat Partisi Girişimi.....	200
4.5.4. 2000-2007: Temkin, Yeniden “Çile” ve Yasal Muhalefetle Yakınlaşma Çabaları.....	203
4.5.5. 2007 Taslak Parti Programı ve İçeride Artan Bölünme.....	211
4.5.6. 2008-10: İç Seçimler ve Muhafazakar Kanadın Hakimiyeti.....	216
4.6. Müslüman Kardeşler'in Dönüşümü, Demokrasi ve Sekülerizm.....	221
4.7. Müslüman Kardeşler ve Batı.....	227
5. “ARAP BAHARI” VE MISIR'DA DEMOKRASİYE GEÇİŞ ÇABASI.....	237
5.1. “Yasemin Devrimi” ve “25 Ocak Protestoları”.....	237
5.1.1. “Yasemin Devrimi” ve Yansımaları.....	238
5.1.2. 25 Ocak Protestolarına Doğru.....	243
5.1.2.1. 2010 Meclis Seçimleri.....	244
5.1.2.2. Gençlik Hareketleri.....	249
5.1.3. “25 Ocak Devrimi”.....	252
5.1.4. Demokratikleşme Yaklaşımları Açısından “25 Ocak Devrimi”.....	264
5.2. Demokrasiye Geçiş Sürecinde İlk Dönem: İktidar Öncesi Müslüman Kardeşler.....	267
5.2.1. Demokrasiye Geçişin Başında Risk Faktörleri.....	268
5.2.2. Demokratikleşme Yerine Kazanma Odaklı Yaklaşım.....	270
5.4.3. Partileşme Süreci: İçeride Bölünme, Dışarıda Bloklaşma.....	273
5.4.4. Seçime Doğru Artan Kutuplaşma.....	278
5.4.5. Hürriyet ve Adalet Partisi Seçim Programı.....	286

5.4.6. 2011-2012 Meclis Seçimleri.....	289
5.3. İkinci Dönem: Müslüman Kardeşler “Müesses Nizam” ile Karşı Karşıya.....	293
5.3.1. Kurucu Meclis Merkezinde Artan Kamplaşma.....	293
5.3.2. Siyasi Mahrumiyet Yasası ve Devlet Başkanı Adayları.....	295
5.3.3. “Müesses Nizam”ın Siyasete Müdahalesi.....	300
5.3.4. Devlet Başkanlığı Seçimleri ve İktidara Alışma Dönemi.....	304
5.3.5. Reformcu Adımlar ve Gücü Tesis Etme.....	309
5.4. Üçüncü Dönem: Darbeye Doğru.....	316
5.4.1. Mursi’nin 22 Kasım Kararları: Sonun Başlangıcı.....	317
5.4.2. “İslamcıların Anayasası” ve Yalnızlaşma.....	322
5.4.3. Siyasi Krizler ve Protestolara Karşı “Eski Usul” Tepki.....	332
5.4.4. İsyanın Yeni Adı: Tamarod.....	337
5.4.4. Demokrasiye Geçiş Sürecinin Sonu: Darbe.....	343
5.5. Sosyo-Ekonomik Şartlar ve Dış İlişkilerin Sürece Etkisi?.....	349
6.SONUÇ.....	355
KAYNAKLAR.....	369
EKLER.....	411
EK-1: Kronoloji (25 Ocak Protestolarından Askeri Darbeye Kadar)	412
ÖZGEÇMİŞ.....	434

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 3.1. 2011 Öncesi Mısır'da Demokrasiye Geçiş İçin Olumlu ve Olumsuz Etkenler.....	154
Çizelge 5.1. Mısır 2011-2012 Halk Meclisi Seçim Sonuçları.....	290

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar Açıklamalar

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ASB	Arap Sosyalist Birliği
ATFD	Tunuslu Demokratik Kadınlar Birliği
BAC	Birleşik Arap Cumhuriyeti
BM	Birleşmiş Milletler
BMENA	Daha Geniş Ortadoğu ve Kuzey Afrika
DKK	Devrimci Komuta Konseyi
DUB	Değişim için Ulusal Birlik
EFITU	Mısır Bağımsız Sendikalar Federasyonu
ETUF	Mısır İşçi Sendikası Federasyonu
EPSCI	İntifada ile Dayanışma için Mısır Halk Komitesi
FAO	BM Gıda ve Tarım Örgütü
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
HADETU	Ulusal Kurtuluş Demokratik Hareketi
Hamas	İslami Direniş Cephesi
HAP	Hürriyet ve Adalet Partisi
IGURETA	Gayrimenkul Vergi Otoritesi Çalışanları Sendikası
IMF	Uluslararası Para Fonu
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
KİK	Körfez İşbirliği Konseyi
PPP	Satın Alma Paritesi
RCD	Anayasal Demokratik Birlik (Tunus)
SİP	Sosyalist İşçi Partisi
SKYK	Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UAEK	Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu
UKC	Ulusal Kurtuluş Cephesi

UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UDP	Ulusal Demokrat Parti
UGTT	Tunus Genel İşçi Sendikası
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
USAID	Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Ajansı

1.GİRİŞ

Bu çalışma, 2010-11 yıllarında “Arap Baharı” isyanlarıyla Mısır’da Hüsnü Mübarek’in istifasıyla başlayıp, demokratik biçimde seçilen ilk devlet başkanı Muhammed Mursi’nin Temmuz 2013’te askeri müdahale ile devrilmesine kadar geçen “demokrasi denemesi” olarak adlandırılabilir süreci incelemektedir. 2010 yılı sonlarında Tunus’ta başlayan isyanlar Mısır’a sıçrayıp 11 Şubat 2011’de Hüsnü Mübarek’in istifasıyla sonuçlandığında, Mısırlılar için demokratikleşme süreci başlamıştı. Bundan sonraki 30 ay içerisinde Mısır’da seçimlerin, referandumların, siyasete yön veren yargı kararlarının ve halk isyanlarının olduğu hızlı ve yoğun bir siyasi süreç yaşandı. Süreçte 80 yıllık muhalif İslamcı örgüt Müslüman Kardeşler Topluluğu’nun¹ partisi ve adayları iktidara geldi ancak kısa süre içerisinde Mübarek’e karşı ayaklanmayı başlatanların da arasında olduğu birçok grup seçimle iktidara gelen Müslüman Kardeşler’e ve onu temsilen Muhammed Mursi’ye karşı isyan ettiler. Bu isyanlar 3 Temmuz 2013’te askeri darbe ile neticelendiğinde, bu sadece demokrasiye geçiş sürecinin sonu olmadı, aynı zamanda birçok bakımdan “eski rejim” yeniden iktidara geldi. Bu bağlamda tez, Mısır’daki sürecin demokrasi açısından başarısızlıkla sonlanmasında, Müslüman Kardeşler (İhvan) liderliğinin liberal demokrasi için şart olan sekülerizmi ve dolayısıyla demokrasinin çoğulculuk ve demokratik yönetim gibi ilkelerini benimsememiş olmasının belirleyici olduğunu savunmaktadır.

Tezde Mısır’ın kısa süren demokratikleşme deneyimi, demokrasi ve demokratikleşme teori veya tartışmaları açısından ele alınarak literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da, 2011 öncesinde İsrail dışında demokrasisi oturmuş ülke bulunmamaktadır. Bölgedeki demokrasi eksikliğini öteden beri genel anlamda çeşitli faktörlerle ilişkilendirenler olmuştur. Elie Kedourie, Bernard Lewis, Panayiotis J. Vatikiotis, Ernest Gellner ve John Waterbury gibi bölge üzerine çalışmalar yapmış isimler “İslam dininin metinleri veya kültürü” ya da “Arapların toplumsal yapısı veya kültürel nitelikleri” ile açıklamışlardır.² Buna karşın Nazih Ayubi “İslam öğretisi ve kültüründeki

¹ Bu çalışmada topluluk için “Müslüman Kardeşler” veya kısaca “İhvan” ifadesi tercih edilmiştir. Aynı zamanda “topluluk” tanımlaması yerine, *cemaat*, örgüt veya hareket ifadeleri de kullanılabilir.

² Kedourie, E. (1992). *Democracy and Arab Political Culture*, Washington D.C.: Washington Institute for Near East Policy, s.103-105; Lewis, B. (1964), *The Middle East and the West*, New York: Harper Torchbooks; Vatikiotis, P. J. (1987). *Islam and the State*. Londra: Croomhelm. s.10-11; Ernest G. (1991). “Islam and Marxism: Some Comparisons”. *International Affairs*, (Royal Institute of International Affairs 1944-), 67(1), 1-6. s.2.; Waterbury, J. (2001). “Democracy Without Democrats?: the potential for political liberalization in the Middle East”. In G. Salamé (Ed.), *Democracy Without Democrats The Renewal of Politics in the Muslim World*. Londra-New York: I.B.Tauris. 23-47.

değişime”, John Esposito “İslam odaklı politik gruplardaki farklılık ve çeşitliliğe”, Alfred Stepan “dindeki çoksesliliğe”, Sami Zubaida ise “dini inançların sosyo-ekonomik ve siyasi süreçlere bağımlı biçimde yorumlandığı, dönüştüğü ve yeniden üretildiğine” vurgu yaparak din veya kültür (İslam) odaklı tezlere karşı çıkmışlardır.³ İki farklı yaklaşımdan görüşleri inceleyen Nader Hashemi ise, İslam-demokrasi uyumsuzluğu olmadığı ancak bölgedeki demokrasi eksikliğinin sekülerizm ile ilgili bir mesele olduğu sonucuna varmıştır. Hashemi, İslam dünyasında, “İslami siyasi düşünce ile sekülerizmin uzlaşmasının liberal demokrasinin gelişimine katkı sağlayacağını” öne sürmüştür.⁴ Bu çalışma ise, Hashemi’nin tezinden farklı olarak, Mısır’ın 2011-13 yıllarındaki başarısız demokrasiye geçiş deneyimi pratiği üzerinden bölgedeki demokrasi eksikliğinin bir sekülerizm meselesi olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da, Tunus’ta Muhammed Buazizi isimli bir gencin 17 Aralık 2010’da kendini ateşe vermesiyle başlayan isyanlar dalgası, başlangıçta bölgedeki istikrarlı siyasi tabloyu sarsmış görünmüştür. Onyıllardır iktidarda olan yöneticiler veya hanedanların başında bulunduğu otoriter veya yarı-otoriter rejimler (cumhuriyet ya da monarşi) genel anlamda Batı, özel olarak ABD’nin desteklediği yönetimlerdir. Bölgede Libya, Suriye, 1979 sonrası İran ve 1990 sonrası Irak gibi Batı ile sorunlu ilişkileri olan devletler olsa da, ortak özellikleri demokratik olmamalarıdır. Bu nedenle, 2011 başında Tunus’u 23 yıldır yöneten Zeynel Abidin bin Ali’nin Suudi Arabistan’a kaçtığı ve sonra Mısır’ı 30 yıldır yöneten Hüsnü Mübarek’in yetkilerini Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi (SKYK)’ne devrettiği dönemde, demokrasi ile birlikte mevcut otoriter rejimlerin yerine, öteden beri bunların muhalifi olan İslamcı grupların iktidara gelme ihtimali ve muhtemel yönetim anlayışları bölgedeki statükonun geleceği bağlamında tartışılmaya başlanmıştır. Zira bu ülkelerdeki rejim ya da iktidar değişiklikleri sadece halkları değil, Batı ülkeleri başta olmak üzere burada çıkarı olan bütün devletleri yakından ilgilendirmektedir. Dolayısıyla bölgede demokratikleşme veya iktidar değişimleri sadece karşılaştırmalı siyasetin değil aynı zamanda uluslararası ilişkilerin de konusu olmaktadır.

³ Ayubi, N. N. (1997). “Islam and Democracy”. In D. S. Potter, D. Goldblatt, M. Kiloh and P. Lewis (Eds.) *Democratization*, Cambridge: Polity Press, 345-366, s.364; Esposito, J. (1998). *Islam and Politics*, (4th Ed.) Syracuse, NY: Syracuse University Press. s.325-328; Stepan, A. (2000). “Religion, Democracy, and the ‘Twin Tolerations’”. *Journal of Democracy*, 11(4), 37-57. s.44.; Zubaida, S. (2009). *Islam, the People and the State*, (3rd Ed.), Londra-New York: I.B. Tauris & Co. Ltd s.179-181.

⁴ Hashemi, N. (2009). *Islam, Secularism, and Liberal Democracy –Toward a Democratic Theory for Muslim Societies*, New York: Oxford University Press. s.169-170.

2010-11 yıllarındaki isyanlarla, bölgede değişim beklentisinin bu kadar artmasında, süreçte bölgede daha önce olmayan gelişmelerin yaşanması etkili olmuştur. İlk kez halkın isyanları sonucu otokratlar görevi bırakmak zorunda kalmıştır. En azından Mısır ve Tunus'ta ordular isyan eden halka müdahale etmemiştir. Ne var ki isyanların başlangıcından sadece bir-iki yıl sonra bölgede demokratik rejimlerin tesis edilmesinin kolay olmadığı anlaşılmıştır. Zira isyanların yaşandığı bazı ülkeler (Suriye, Libya ve Yemen) iç savaşa sürüklenmiştir. Sadece Tunus'ta işleyen bir demokrasi mümkün olmuştur. Mısır'da da çok yoğun siyasi gelişmelerin yaşandığı 30 ay sonunda, süreç askeri darbe ile neticelenmiştir. Bu süreçte 80 yıllık geçmişinde sıklıkla iktidarın yoğun baskısına maruz kalan ve yasal olmayan Müslüman Kardeşler parti kurmuş, Meclis'e en fazla milletvekili göndermiş, sonra adayları Muhammed Mursi devlet başkanı seçilmiş ancak bir yıllık iktidarın sonunda ordunun müdahalesiyle Mursi devrilmiştir.

Bu noktada “Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da demokrasiye geçişin veya demokrasinin sürdürülebilirliğinin ne kadar mümkün olduğu” sorusuyla karşılaşılmaktadır. Bu sorunun cevabı için genel bazı argümanlar ileri sürülebilse de, her ülkenin koşulları da farklıdır. Bu çalışmada sorunun cevabı, “Arap Baharı” isyanlarıyla birlikte 2011-13 yıllarında başarısızlıkla sonuçlanan demokrasi deneyimi yaşayan Mısır üzerinden araştırılmıştır. Mısır'ın kendine has deneyimi, bölgede demokrasi eksikliği ile ilgili teori ve yaklaşımları bizzat kendi örneği üzerinden değerlendirme imkanı vermiştir. Mısır'daki bu deneyimi inceleyen bu çalışma demokrasiye geçiş sürecinin başarısızlıkla sonuçlanmasında dönemin en önemli aktörü olan Müslüman Kardeşler liderliğinin sekülerizm ve buna bağlı olarak liberal demokrasi ilkelerini benimsememiş olmasının belirleyici olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç Mısır ve 2011-13 dönemi için geçerli olsa da, bölgedeki demokrasi eksikliği ve Arap isyanlarının geleceğine dair önemli işaretler içermektedir.

Tezin bölümlerine geçmeden önce, çalışmada kullanılan bazı kavramların, güncel tartışmalara konu olduğu için hangi anlamda ve neden kullanıldığına değinmekte fayda görülmektedir. Bu bağlamda ilk olarak “Arap Baharı” kavramı, 17 Aralık 2010'da Tunus'un Sidi Bouzid şehrinde seyyar satıcılık yapan Muhammed Buazizi'nin sebze meyve sattığı el arabasına belediye görevlilerinin el koyması ve onu küçük düşürmesine tepki olarak kendini ateşe vermesiyle başlayan sürece iyimser bir isimlendirmedir. Tunus'a yayılan protestolar, önce Mısır sonra birçok Arap ülkesine sıçramıştır. Hemen her ülkede benzer sebeplerle başlayan ancak farklı biçimlerde gelişmelere yol açan veya neticelenen

bu isyanlar süreci “Arap Baharı”, “Arap isyanları”, “Arap uyanışı” gibi isimlerle anılmıştır. Esasen, bir bakıma, halen devam eden süreç için en uygun ifade “Arap isyanları” olsa da, bu çalışmada, yaygın olarak kullanılan “*Arap Baharı*” kavramının, anlamını sorgulamaya dönük olarak bu şekliyle (“” *içerisinde*) kullanılması tercih edilmiştir.

Tanımlanması gereken bir kavram da “*25 Ocak devrimi*”dir. Devrim, siyaset biliminde, öncelikle “yönetici bir sınıfın mevcut sisteme karşı harekete geçmiş kitlelere öncülük eden diğeri tarafından kasti, amaçlı ve büyük olasılıkla şiddet ile iktidardan uzaklaştırılması” demektir. Bu sadece toplumda güç dağılımını geniş biçimde değiştirmekle kalmayan aynı zamanda tüm sosyal yapıda büyük değişikliklerle sonuçlanan bir gelişmedir.⁵ Bu bakımdan, 25 Ocak-11 Şubat 2011 arasında geçen ve ülkeyi 30 yıldır yöneten Hüsnü Mübarek’in istifasıyla neticelenen 18 günlük bu süreç, eski otoriter rejim büyük oranda yerinde durduğu (sadece lideri gitmişti) ve gücü yine bu rejimin bir unsuru olan SKYK devraldığı için devrim niteliğini taşımamaktadır. Bu süreci protestolar, isyan, kalkışma veya ayaklanma olarak nitelendirmek daha doğru olurdu. Ancak Mısır’da ve uluslararası kamuoyunda yaygın biçimde “*25 Ocak devrimi*” denildiği için anlamını karşılamasa da *devrim* ifadesi kullanılabilir.

Çalışmada sıklıkla kullanılan “*İslamcı-İslamcılık*” kavramının da açıklanmasına ihtiyaç vardır. İslamcı ve İslamcılık üzerine birbirine yakın birçok tanım yapılmıştır. Türkiye’de İslamcılık alanında çalışmalarıyla tanınan ilahiyatçı İsmail Kara’nın İslamcılık tanımı en çok atıfta bulunulan ve kapsamlı tanımlamalardan biridir:

İslamcılık, 19.-20. yüzyılda İslâm’ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlâk, felsefe, siyaset, eğitim. vd.) ‘yeniden’ hayata hakim kılmak ve akılcı bir metodla Müslümanları, İslam dünyasını Batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden... kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasî, fikrî ve ilmî çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütünü ihtiva eden bir hareket olarak tarif edilebilir.⁶

Türk Diyanet Vakfı’nın İslam Ansiklopedisi’nde de Azmi Özcan, Kara’nın tarifine benzer biçimde İslamcılığı inançtan siyasete birçok alanda “İslâm’ı bütün bir hayat nizamı olarak yeniden hâkim kılarak müslümanları medenileştirme; İslâm dünyasını geri kalmışlıktan, Batı hâkimiyetinden, zalim ve müstebit idarecilerle keyfî yönetimlerden kurtarma; dinî

⁵ Robertson, D. (1993). *Dictionary of Politics*, (2nd Ed.), London: Penguin Books. s.419.

⁶ Kara, İ. (2014). *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi 1: Metinler Kişiler*. (2. Baskı), İstanbul: Dergah Yayınları. s.17.

düşünceyi taklit, hurafe ve bid‘atlardan arındırma gibi” amaçlarla 19. yüzyılda ortaya çıkan “dinî, siyasî, ilmî çözüm arayışları veya bu arayışları ihtiva eden bir fikir hareketi” olarak özetlemiştir.⁷

Türk modernleşmesi üzerine çalışmış olan siyaset bilimci ve sosyolog Şerif Mardin, İslâmcı akımı, “özelliklerini daha çok 19. yüzyıl ortalarında kazanan, Osmanlı İmparatorluğu’nun uzak çevresinde ve Hindistan’da şekillenmiş olmasına rağmen 1870’lerden itibaren imparatorluğun merkezinde gittikçe güçlenen bir ideolojik davranış kümesi” olarak tanımlamıştır. Mardin’e göre İslâmcılığın en az iki eksenini vardır: Bunlardan ilki, “İslâmcılığı bir dünya görüşü ve hayat rehberi olarak takdim eden okumuşların ve aydınların fikirlerinden oluşmuştur”. İkincisi, Osmanlı ve Türkiye gibi İslam kültürünün hakim olduğu yerlerde ortaya çıkan ‘İslâmî nizam’ amaçlayan arayışlardır. Mardin bu iki eksenden birincisine Mısır Müftüsü Muhammed Abduh’u, ikincisine Pakistanlı Ebu’l a’la el-Mevdudi’yi örnek saymıştır.⁸

İslamcılığın ortaya çıkışı üzerine çalışmış olan Mümtaz’er Türköne’ye göre İslamcılık, “kutsal esinlenmeye dayalı, modern dünyanın soru ve problemlerine kutsal hakikatin kavramlarıyla cevap ve çare üreten bir ideolojidir ve 150 yıldır İslami toplumların başlıca temel desteğini oluşturmaktadır”.⁹ Batılı modernleşmenin antitezi olan İslamizm, Müslümanların önündeki siyasi sorunlara ve modern dünyanın sorularına İslam’ın toplum ve siyasete hakim olması çabası ile çare ve cevap bulmaktadır.¹⁰ Sosyolog ve ilahiyatçı Ali Bulaç ise İslamcılığı “ana referans noktası olarak İslam’ı temel alan ve kişi, toplum, siyaset/devlet için ‘yeni’ bir kavrayış ve dolayısıyla yeni bir sosyal örgütlenme ve İslami Birlik modeli hedefleyen entelektüel, ahlaki, sosyal, ekonomik, siyasi ve devletler-arası bir hareket” şeklinde tarif etmiştir.¹¹

İslamcılık tanımları arasında benzerlikler olsa da, kavram tartışmalıdır. Sözgelimi Ali Bulaç, yaptığı tanımdan hareketle, İslam dininin her Müslümanın İslamcı olmasını doğal

⁷ Özcan, A. (2001). *TDV İslam Ansiklopedisi*, 23. Cilt, Ankara:TDV İslam Araştırmaları Merkezi. s.63.

⁸ Mardin bunların yanında üçüncü eksen olarak tasavvufu da saymış ancak bunun henüz yeterince araştırılmadığını belirtmiştir. Mardin, Ş. (2015). *Türkiye’de Din ve Siyaset. –Makaleler 3*, (19. Baskı), (Der: M. Türköne ve T.Önder) İstanbul: İletişim Yayınları. s.9

⁹ Türköne, M. (2012). “The Birth and Death of Islamism”. *Insight Turkey*, 14(4), 87-100. s.91.

¹⁰ Türköne, M. (2012). s.95.

¹¹ Bulaç, A. (2012). “On Islamism: Its Roots, Development and Future”. *Insight Turkey*, 14(4), 67-85. s.68-69.

ve gerekli kıldığını savunmaktadır.¹² Buna karşın İsmail Kara, “her Müslümanın İslamcı olması gerektiği” tezine karşı çıkmaktadır.¹³ Bunun yanında İslamcı hareket/örgütlerin homojenliği veya çeşitliliği üzerine tartışmalar sürmektedir. Özellikle Batı’da 11 Eylül 2001 terör saldırılarından sonra bu bağlamda yapılan tartışmalar artmıştır. İslamcılık (İslamizm) ile ilgili, kötü ve tehdit olduğu yönünde genel bir söylem yayılmıştır. Bu söylem ile Müslümanlar ile İslamcılar arasında ayırım yapmaya dikkat edilmiş; İslam ve Müslümanlar için olumlu veya nötr tanımlamalar kullanılırken, İslamcılar için tehdit olduğu anlatılmıştır. Bu tür anlatıları inceleyen Belt, bu söylemin aslında “medeniyetler çatışması” tezinin “İslamcılar-İslam” karşıtlığı şeklinde parçası olduğu sonucuna varmıştır.¹⁴ İslamcılık ile ilgili tartışmaların konularından biri de onun homojen olup olmadığıdır. Bazılarına göre İslamcı gruplardan küresel, yerel veya şiddet yanlısı veya şiddeti benimsemeyenler dahil hepsi birbirine benzemekte ve aralarında az fark vardır.¹⁵ Buna karşın İslamcı gruplar arasında farklılık olduğunu savunanlar da vardır. Örneğin Fareed Zakaria İslamcılarının çoğunun cihadçı olmadığını söyleyerek aralarındaki çeşitliliğe dikkat çekmiştir.¹⁶

İslamcılık konusunda burada bütün tanımlara ve tartışmalara değinmek mümkün görülmemektedir. Ancak bu çalışmada, yukarıda yer verilen tanımlardan hareketle, İslamcı akımın siyasi alandaki etkilerine odaklanılacaktır. Bu bakımdan “İslamcı” ifadesi, kamu yaşamında İslam’ın prensiplerinin egemen olmasını, bu amaçla İslami bir toplum veya devlet hedefleyen hareket veya örgütler için kullanılacaktır. Bunun yanında çalışmada İslamcılığın dönüşüm geçirdiği, İslamcı hareketlerin de zaman içerisinde değiştikleri ve kendi içlerinde dini yorum ve yöntem bakımından çeşitlilik gösterdikleri kabul edilmektedir. Bu çeşitliliği dikkate alarak, İslamcı gruplardan şiddeti benimseyenler için “şiddet yanlısı”, “radikal” veya “aşırı” ifadeleri tercih edilmektedir.

Bir başka açıklanmasına ihtiyaç duyulan kavram, çalışmada sıklıkla kullanılan “sekülerizm” kavramıdır. İngilizce literatürde yaygın şekilde kullanılan “*secularism*” kavramının Türkçe’de, Arapça’da ve Farsça’da tam karşılığı bulunmamaktadır ve bu çeviri

---

¹² Bulaç, A. (2012). s.69.

¹³ Özkan, F. (13 Ağustos 2012). Her Müslüman İslamcıdır ifadesi biraz teşvik kokuyor, *Star Gazetesi*.

¹⁴ Belt, D. (2009). “Islamism in Popular Western Discourse”. *Policy Perspectives*, 6(2), 1-20.

¹⁵ Belt.D. (2009) s.7.

¹⁶ Zakaria F., “Learning to Live with Radical Islam”, *Newsweek*, March 9, 2009. Aktaran. Belt, D. (2009). s.13.

sorunu İslam toplumlarında “sekülerizm” ile ilgili sorunlardan biridir.¹⁷ Türkçe’de “*secularism*” yerine “*laiklik*” kullanılmakta olup, Türk Dil Kurumu tarafından laiklik “devlet ile din işlerinin ayrılığı, devletin, din ve vicdan özgürlüğünün gerçekleşmesi bakımından yansız olması” olarak tanımlanmıştır. “Türkiye’de Çağdaşlaşma” adlı eserin yazarı Niyazi Berkes, laikliği “toplumsal yaşamın çeşitli alanlarının en üstün kural ve değer ölçüleri sayılan din kavramlarından kurtarılması” biçiminde tanımlamıştır.¹⁸ Anayasa hukukçusu ve siyaset bilimcisi Ahmet Taner Kışlalı’ya göre laiklik “toplum ve devlet yaşamının akla ve bilime dayatılması”dır. Laik toplum düzeni de “bütün din ve inançtan insanların, eşit koşullarda aynı kurallara uymak durumunda buldukları, hiç kimseye dinsel ayrıcalık ve üstünlük tanımayan bir toplum düzenidir”.¹⁹ Kışlalı, laikliğin tarihsel olarak ortaya çıkışını “değişen koşulların yarattığı sorunlara akla ve bilime uygun çözümler getirebilmek” ve “farklı inançtan toplum kesimlerinin bir arada barış içine yaşayabilmelerini kolaylaştırmak” şeklinde iki nedene dayandırmaktadır.²⁰

Laiklik kavramı Katolik inancının yaygın olduğu ve özellikle Fransızca’daki “*laisite*” (*laïcité*) kelimesinden gelmekte ve Batı’daki nisbi olarak daha katı Fransız sekülerizmini tanımlamak için kullanılmaktadır. Niyazi Berkes’in belirttiği gibi, *laïcisme*, Hıristiyanlık öncesi Grekçe’deki *laos* (halk), *laikos* (halksal) kelimelerinden gelmekte ve “halksallaştırma” demektir. Bu kelimeler, Hıristiyanlık döneminde din adamları dışında olan kişiler için kullanılmıştır. Dolayısıyla modern Fransızca’da *laïcisme*, “din adamlarından başka kişilere, kurullara, yetkililere dünya işlerinde hatta din işlerinde üstün bir yer verme” anlamı taşımaktadır.²¹ Sekülerizm (*secularism*) ise Latince kökenli, “çağ” anlamına gelen *saeculum* kelimesinden gelmekte, dolayısıyla “çağa uymak” veya “onun gereklerine uyacak biçimde değişmek” şeklinde anlamlandırılabilir. Din ve dünya işleri ilişkisini ayarlama Katolikliğe göre daha esnek olan Protestanlığın yaygın olduğu ülkelerde kullanılan *secularism* kelimesi, “geleneksel, katılaşmış kurum ve kurallar

¹⁷ Hashemi, N. (2009) s.135.

¹⁸ Berkes, N. (1984). *Teokrasi ve Laiklik*, (1. Basım), İstanbul: Adam Yay., s.26.

¹⁹ Kışlalı, A.T. (2001). *Kemalizm Laiklik ve Demokrasi* (7.Baskı), Ankara: İmge Kitabevi. s.36, 151.

²⁰ Kışlalı, A.T. (2001). s.36-37,154.

²¹ Berkes, N. (2002). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. (25.Baskı) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s.17-18. (Kitap, Niyazi Berkes’in, 1964 yılında İngilizce yayımlandığı “The Development of Secularism in Turkey” eserinin Türkçesi olarak ilk kez 1973’te, sonra 1978’de yayımlanmıştır). Berkes, burada kökeni itibariyle “*secularism*” kavramı karşılığı olarak “laiklik” yerine “çağdaşlaşma” kavramını kullanmıştır.

karşısında zamanın gereklerine uyan kurum ve kuralları geliştirme” sorunuyla bağlantılıdır.²²

Bu çalışmada da din-devlet ayrımından öte, “katılmış dini veya geleneksel kurum veya kurallar yerine zamanın ihtiyaçlarına göre kurum ve kuralları geliştirme” anlamı içerdiği için literatürde daha yaygın kullanılan İngilizce ve Almanca’daki “*secularism*” ifadesine atfen “*sekülerizm*” kavramı tercih edilmiştir. Bununla bağlantılı olarak, çalışmada sekülerizmsiz demokrasi olmayacağı varsayılmıştır. Çünkü yukarıda değinildiği üzere sekülerizm, tarihsel olarak toplumların ihtiyacından ötürü ortaya çıkmıştır. Dinde mutlak doğru olduğu ve sekülerizm olmadan toplum belirli bir inanç sistemine göre yönetileceği için demokrasi olamaz.²³ Daha sonra detaylı değinileceği üzere, din liberal demokrasinin önemli unsurları olan çoğulculuk, hoşgörü ve uzlaşma gibi kavramlarını göz ardı eder; demokrasilerdeki gibi vatandaşlık yerine dine/Tanrı’ya bağlılığı esas alır.²⁴ Bu bakımdan sekülerizm olmadan demokrasi yaşayamadığı gibi, sekülerizm tanımı siyasi çoğulculuk, insan hakları ve demokratik yönetim gibi değerleri kapsamalıdır.²⁵ Bu çerçevede, çalışmada “*seküler demokrasi*” ifadesiyle, herhangi bir din veya inanç prensiplerinin halkı temsil eden güçlerin işleyişi ve kararlarında bağlayıcı olarak yer almadığı, dini hoşgörüyü de kapsayan insan hakları ve azınlık hakları ile çoğulculuğun benimsendiği demokratik düzen kastedilmektedir.

Tezin varsayımının sorgulanacağı bölümlere gelince, ikinci bölümde, tezde kullanılacak temel kavramlar ile demokrasiye geçiş veya demokrasinin sürdürülebilmesiyle ilgili teori/yaklaşımlar ve eleştirilerine yer verilmiştir. Daha önce yüksek lisans eğitimi kapsamında hazırlanan proje için yapılan çalışmadan²⁶ yararlanılan bu bölümde, kavramların tanımlarından sonra, demokrasinin önşartları (ardışıklık- tedricilik) tartışmalarına değinilmiş, akabinde demokrasiye geçiş veya yaşaması bağlamında gerekli/engel olarak ileri sürülen faktörlere dair yaklaşımlar incelenmiştir. Bu kapsamda Seymour M. Lipset’in toplumun kalkınmışlık seviyesi ile demokrasi arasında ilişki

---

²² Berkes, N. (2002). s.19.

²³ Kışlalı, A.T. (2001). s.154-155.

²⁴ Hashemi, N. (2009). s.10.

²⁵ Hashemi, N. (2009). s.165, 176.

²⁶ Akyol, H. (2008). “Demokratikleşme Yaklaşımları Açısından Büyük Ortadoğu Projesi”, *Yayımlanmamış Proje*, Bahçeşehir Üniversitesi Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Programı Yüksek Lisans Eğitimi kapsamında.

kurduđu²⁷ “modernleşme teorisi” ve bundan esinlenen görüşler eleştirileriyle ele alınmıştır. Bunun yanında, demokrasiyi elitlerin davranışları veya dış aktörlerle ilişkilendiren yaklaşımlara yer verilmiştir. Böylece demokratik olmayan bir ülkede elitlerin ve dış aktörlerin demokrasiye geçişte veya demokrasinin sürdürülmesindeki olumlu-olumsuz rolleri anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu bölümde yer verilen diğer bir konu ise yukarıda kısaca bahsedilen, demokrasiyi belirli tarihi ve kültürel niteliklerle ilişkilendiren politik kültür yaklaşımları olmuştur. Politik kültür yaklaşımlarına genel anlamda değinildikten sonra, çalışmada asıl incelenen konu/aktörler Mısır ve Müslüman Kardeşler olduğu için, Ortadoğu’da demokrasinin eksikliği, bu anlamda İslam-demokrasi uyumu, sekülerizmin toplumsal tabanda ve özellikle İslamcı gruplar içinde zayıflığı gibi tartışmalara daha geniş biçimde yer verilmiştir. Bu bölümde yukarıda değinilen alanlarda, tezin temel varsayımıyla ilgili görülen teori ve yaklaşımlarla yetinilmiştir.

Üçüncü bölüm demokrasiye geçiş ve demokrasinin sürdürülebilme şartları açısından Mısır’ın durumunu anlamaya yöneliktir. Bu anlamda önce ülkenin yakın tarihi ele alınmıştır. Burada Mısır’ın özellikle Batı ile tanıştığı 1798 Napolyon Fransası’nın Mısır’ı işgalinden itibaren 1952 Hür Subaylar Darbesi’ne kadar olan süreç, akabinde sırasıyla Nasır, Sedat ve Mübarek dönemleri incelenmiştir. Her dönem, milliyetçilik, Batı ve diğer dış aktörlerle etkileşim, rejimin yapısı ve dayanakları ile sosyo-ekonomik şartların gelişimi gibi rejimde ve toplumda dönüşüme neden olan önemli gelişmeler odaklı işlenmiştir. Bu bölümde aynı zamanda ülkede 2011 öncesinde rejimin yapısı ve sosyo-ekonomik şartlara yer verilmiştir. Burada rejimin niteliği ve güçlü-zayıf yanları, kuvvetler arası ilişkiler, muhalefetin durumu, basın, sivil toplum gibi denge unsurlarının vaziyeti, sosyo-ekonomik şartlar ve Mısır’ın dış ilişkileri üzerinden ülkede 2011 itibariyle demokrasiye geçiş şansı sorgulanmıştır. Diğer bir ifadeyle demokratikleşme yaklaşımlarına konu olan birçok faktör açısından Mısır’ın durumu incelenerek, “Arap Baharı” isyanları öncesinde demokrasiye geçişin neden yaşanmadığı anlaşılmasına çalışılmıştır.

Dördüncü bölüm 2011-13 yıllarındaki geçiş sürecinin baş aktörlerinden olan ve demokrasi denemesini başarısız biçimde bitiren Müslüman Kardeşler ile ilgilidir. Bu bağlamda ilk olarak Mısır’da İslamcılığın kökenleri ve ortaya çıkışına değinilmiştir. İkinci olarak Müslüman Kardeşlerin Hasan el-Banna tarafından kuruluşundan 2011 öncesine kadarki

---

²⁷ Lipset, S.M. (1959). “Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy”. *The American Political Science Review*, 53(1), 69-105.

tarihi ele alınmıştır. Burada örgütün kuruluşu, ideolojisi, yaşadığı dönüşümler, içindeki ayrışmalar, Kral dönemi, Hür Subaylar ve Nasır, Sedat ve son olarak Mübarek döneminde hedef ve yöntem, devlet ile ilişkileri, üye ve liderlik yapısı ile ideolojisindeki değişime özellikle yer verilmiştir. Üçüncü olarak burada Müslüman Kardeşlerin demokrasi konusundaki tutumundaki değişim ve 2011 öncesi itibariyle demokrasi anlayışı tartışılmıştır. Bu meyanda özellikle hareketin sekülerizm ve demokrasinin prensiplerine yaklaşımları, seküler gruplarla işbirliğine gidemeyişi ve bu gruplarla süren mesafesinin nedenleri araştırılmıştır. Son olarak da Müslüman Kardeşlerin Batı'ya karşı tutumu ve bu yaklaşımının Mısır'da demokrasiye geçişle ilgili getirdiği sonuçlar ele alınmıştır. Aynı zamanda Batı ve özellikle ABD'nin de İhvan veya genel anlamda bölgedeki İslamcılara dönük yaklaşımlarına değinilmiştir. Böylece iki tarafın birbirine karşı şüpheli ve ihtiyatlı yaklaşımlarının nedenleri ve sonuçları demokrasiye geçiş etkisi bağlamında gösterilmeye çalışılmıştır.

Beşinci bölüm, Mısır'da "Arap Baharı" isyanlarıyla başlayan ve 3 Temmuz 2013'te Muhammed Mursi'nin devrilmesi sonrasında "eski rejimin" yeniden tesis edilmesine kadar olan süreci içermektedir. Burada önce demokrasiye geçişe olanak sağlayan "Arap Baharı" isyanları, Tunus'un etkisi ve Mısır'daki 25 Ocak protestoları incelenmiştir. Bölümün devamında Mübarek sonrası demokrasiye geçiş süreci üç aşamada ele alınmıştır. İlk aşama Mübarek'in görevi bırakmasından, Müslüman Kardeşler'in kısmen güç elde ettiği ancak henüz devlet yönetiminde yer almadığı Meclis seçimlerine kadar olan dönemdir. Bu dönemde İhvan ordu ile uyumlu hareket ederek, gerek eski rejim gerekse seküler muhalefetin endişelerini gidermeye dikkat etmiş ancak güç kazanmaya yönelik fırsatları da kullanmıştır. İkinci aşama, Meclis seçimlerinden itibaren İhvan'ın elindeki yasama gücüyle eski rejimin unsurlarına karşı mücadeleye giriştiği ve Muhammed Mursi'nin devlet başkanı seçilmesinden sonraki dört ayı kapsamaktadır. Bu dönemde "müesses nizam" ile İhvan arasında yoğun güç mücadelesi yaşanmış, ordu ve Anayasa Mahkemesi kararlarına rağmen Mursi devlet başkanı seçilmiş, Mursi orduyla uzlaşarak reformcu tabanın beklentilerine göre hareket etmiştir. Son aşama ise Mursi'nin 22 Kasım (2012) kararlarından başlayıp demokrasiye geçiş sürecinin sonu olan 3 Temmuz 2013'te bitmektedir. Bu dönemde Mursi ya da İhvan liderliği, önceki sınırlamalardan kurtulmuş veya mücadeleyi kazanarak çıkmış olmanın rahatlığıyla, muhaliflerinin İhvan hakkında iktidardan gitmeyeceğine dair şüphe ve endişelerini dikkate almaksızın hareket etmiştir. İhvan liderliği bu anlamda diğer kesimleri dışlamaya, muhaliflere "eski rejim"in yöntemleriyle karşılık vermeye ve daha

fazla güç elde etmeye yönelmiştir. İhvan'ın çoğunlukçu yönetim anlayışını kaygısız biçimde sergilediği bu süreçte seküler muhalefetin yanında bazı İslamcı partilerin bile İhvan'dan desteğini çektiği, dolayısıyla İhvan'ın giderek yalnızlaştığı görülmüştür. Kısacası son dönem İhvan liderliğinin seküler demokrasiyi bütün prensipleriyle benimsememiş olmasının politik tercihler olarak karşımıza net biçimde çıktığı dönemdir. Bu kapsamda bu bölümde İhvan'ın sekülerizmi ve dolayısıyla çoğulculuk ve demokratik yönetim gibi demokrasi prensiplerini benimsememiş olmasının demokrasiye geçiş sürecinin nasıl başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açtığı ortaya konulmuştur.

Özetle tezin ikinci bölümü teorik çerçeveyi oluşturmaktadır. Üçüncü ve dördüncü bölümü çalışmanın varsayımına konu olan aktörlerin ve bunlar arasındaki ilişkilerin tanımlanması ve analizini içermektedir. Beşinci bölümde çalışmaya konu olan Mısır'ın "demokrasi denemesi" süreci analiz edilerek varsayımın kanıtlanmasına çalışılmaktadır. Tümevarım yönteminden yararlanılan çalışmada, temel varsayım disiplinlerarası bir yaklaşımla sorgulanacağından kavramsal çerçevede uluslararası ilişkiler disiplininin yanında siyaset bilimi disiplininin de yararlanılmaktadır.

Tez çalışmasında, kitap, dergi ve makalelerin yanısıra Batı ve Ortadoğu merkezli düşünce kuruluşları başta olmak üzere farklı kurum ve kuruluşların analiz raporlarından yararlanılmıştır. Ayrıca çalışmaya konu olan dönemle ilgili olarak Mısır'ın yerel basını, bölgesel medya kuruluşları, Batı ülkeleri ve Türkiye merkezli basın ve yayın organları üzerinden gelişmeler takip edilmiş ve ilgili haber ve makalelerden istifade edilmiştir. Bu kaynaklardan elde edilen bilgilerden hareketle analiz yapılarak varsayım sorgulanmış ve sonuca ulaşılmıştır.

2. TEORİK ARKA PLAN - DEMOKRASİ VE DEMOKRATİKLEŞME YAKLAŞIMLARI

2.1. Demokrasi ile İlgili Tanımlamalar

2.1.1. Demokrasi

Yunanca [*demos*] “halk” ve [*cratos*] “yönetmek” kelimelerinin birleşiminden oluşan bir kavram olan demokrasi, genel olarak halk yönetimine dayanan yönetim biçimi şeklinde tarif edilmiştir. Abraham Lincoln’un 1864 Gettysburg Söylevi’nde yaptığı demokrasi tanımı oldukça özettir: “Halkın halk tarafından halk için yönetimi”. Burada demokrasinin siyasal eşitlik, halka özgü katılım ve kamusal çıkar çerçevesinde yönetim olmak üzere üç merkezi niteliğine vurgu vardır.²⁸ Geçmişte oldukça eskiye dayanan demokrasi Antik Yunan ve Roma İmparatorluğu’nda, kadınlar, köleler ve toplumun bazı kesimlerini dışlamakla birlikte uygulanmıştır. O zamandan beri demokrasinin farklı modelleri ortaya çıkmıştır. Siyaset bilimci ve hukukçu Levent Köker bu anlamda demokrasileri Atina demokrasisi ve çağdaş temsili Batı demokrasisi olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bunlardan ilki kent-devletinde, belirli inanç sistemlerini benimseyen ve kişi kimliği bu bazda belirlenen “yurttaşlara” dayalı bir bakıma “cemaat demokrasisi”dir. Çağdaş, çoğulcu, temsili demokrasi olan ikincisinde ise topluma bağlı olmayarak, “doğal” biçimde tanımlanmış, hak ve özgürlüklerle donanmış bir “birey” sözkonusudur.²⁹ Günümüz demokrasi anlayışı teorisyenler tarafından 17-18. yüzyıllarda Batı’da sanayileşme, ulus devlet ve aydınlanma süreçleriyle ilişkilendirilmektedir. Samuel P. Huntington bugünkü demokrasi anlayışının geçmiş demokrasi deneyimlerinden farkını ulus-devlete dayandırmaktadır. Modern demokrasi ulus-devlet içinde çıkmıştır ve kökeni 18. yüzyılda Batı’daki ayaklanmalara dayanmaktadır.³⁰

Demokrasi için siyasetbilimcilerin farklı tanımları bulunmakla beraber bunlar arasında ortak noktalar vardır. Seymour M. Lipset, demokrasiyi kompleks bir toplumda, yöneten

²⁸ Heywood, A. (2015). *Siyasetin Temel Kavramları*, (2.Baskı)(Çev:H.Özler) Ankara: Adres Yayınları. (Orijinali “Key Concepts in Politics” adıyla 2000 yılında yayımlanmıştır). s.170-171.

²⁹ Köker, L.(1992a). “Modernleşme mi, Demokratikleşme mi?”. L.Köker (Der), *Demokrasi Üzerine Yazılar*, Ankara: İmge Kitabevi, 148-164. s.162..

³⁰ Huntington, S. P. (1991). *The Third Wave Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman and London: University of Oklahoma Press. s.6.

yetkilileri değiştirmek için düzenli fırsatlar sunan bir politik sistem olarak tanımlamıştır.³¹ Adam Przeworski ise demokrasiyi “siyasi partilerin seçim kaybettiği sistem” olarak tarif etmiştir. Przeworski’ye göre seçimle iktidara gelmek demokrasi için yeterli olmayıp, demokrasi için seçim kaybeden siyasi partilerin olması gerekmektedir. Ayrıca seçimi kaybetmenin sosyal bir mahcubiyet veya suç olarak görülmemesi gerekir.³² Przeworski’nin yaptığı geniş bir tanımlamada ise demokrasi bir dengedir ve farklı politik güçler arasındaki etkileşimin sonucudur. Buna göre demokrasilerde örgütlü zor kullanma tekeli elinde bulundurduğu için her zaman bağımsızlaşması, siyasal güçlerin etkin denetiminden çıkarak kendi çıkarına uygun hareket etmesi ihtimali olan devlet, kurumsal çerçeve ile denetlenmektedir.³³

18. yüzyıl klasik demokrasi doktrinini, “halkın” her sorun için görüş sahibi olduğu ve “temsilcileri”ni seçerek görüşünü uyguladığı savına dayandığı için yetersiz bulan Joseph A. Schumpeter, demokratik yöntemi “siyasi kararlara ulaşmaya dönük olarak, bireylerin karar alma yetkisini halkın oyları için rekabetçi bir mücadele aracılığıyla elde ettiği kurumsal düzenleme” olarak tanımlamıştır.³⁴ Demokrasi için en çok kabul edilen tanımlardan birini yapan Robert A. Dahl, *rekabet, katılım ve sivil ve siyasi özgürlükler* olmak üzere üç boyutu bulunan politik demokrasi veya liberal demokrasi denilen bu sistemin sekiz ölçütünü ortaya koyarak bir tanım yapmıştır. Dahl’a göre bunlar, seçme hakkı, seçilme hakkı, siyasal liderlerin destek ve oy kazanmak için birbirleriyle yarışma hakkı, özgür ve adil seçimler, örgütlenme özgürlüğü, ifade özgürlüğü, alternatif bilgi kaynaklarının varlığı, kamusal politikaları seçmenlerin oylarına ve tercihlerin ifade edildiği başka biçimlere bağımlı kılan kurumlardır. Ancak Dahl, söz konusu niteliklerin hepsi aynı anda bulunamayacağı ve demokrasinin bir ideal olduğunu düşündüğü için mevcut sistemler için poliarşi (*polyarchy*) kavramını tercih etmiştir.³⁵ Siyaset bilimi ve katılımcı demokrasinin teorisyenlerinden Peter Bachrach ise, demokratik hükümet sisteminin en

³¹ Lipset, S.M. (1959). s.71.

³² Przeworski, A. (1995a). *Demokrasi ve Piyasa: Doğu Avrupa ve Latin Amerika 'da Siyasal ve Ekonomik Reformlar*, (Çev:İ. Turan), Ankara: Türk Demokrasi Vakfı (Eserin orijinali 1991’de yayımlandı.). s.9.

³³ Przeworski, A. (1995a). s.18, 24.

³⁴ Schumpeter, böylece demokratik süreç tanımında, halkın rolünde görüşünün uygulanmasından ziyade, temsilcilerini seçme yani hükümet oluşturma amacını öne çıkarmıştır. Schumpeter, J. A. (2003). *Capitalism, Socialism, and Democracy*, Londra-New York: Taylor & Francis. s.269.

³⁵ Dahl, R. A. (1971). *Polyarchy: Participation and Opposition*, New Haven, Conn.: Yale University Press. s.1-3.

önemli amacının “her bireyin kendini geliştirmesinin maksimizasyonu” olduğunu belirtmiştir.³⁶

Demokrasinin tanımına ilişkin tartışmalarda, 20. yüzyıl ortalarında, bir hükümet şekli olarak demokrasi üç konu bağlamında ele alınmıştır. Bunlar hükümet etmek için yetkinin kaynağı, hükümet tarafından ortaya konulan/sunulan amaçlar ile hükümetin oluşumuna ilişkin prosedürlerdir. Diğer bir ifadeyle demokrasi, yönetmek için yetkinin kaynağı, hükümetin hizmet amaçları ve hükümetin oluşumuna dair süreçlerle tanımlanmıştır.³⁷ Bu tanımlarda her yetişkinin yöneticileri belirlemek için düzenlenen seçimlerde oy kullanması yeterli görülmemiştir. Przeworski, seçimlerden öte kriterlerin önemine vurgu yaparak, demokrasinin en önemli özelliklerinden birinin çatışma ve belirsizlik olduğunu ileri sürmüştür. Belirsizlik demokrasinin diğer rejimlerden en önemli farkıdır.³⁸ Yine Huntington da seçimlere ilaveten ifade, yayın, toplanma, organize olma gibi siyasi tartışma ve seçim kampanyaları için gerekli olan sivil ve siyasi özgürlükleri eklemiş; muhalif adayların gözaltına alınması, tehdit edilmesi, rahatsız edilmesi, sansür, hileli seçimler, hileli oy sayımlarının da demokrasiyle bağdaşmadığına dikkat çekmiştir.³⁹

Günümüzde Batı demokrasisi tanımlanırken, “liberal demokrasi” kavramı tercih edilmektedir. Köker’in de belirttiği gibi, liberal demokrasi İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı toplumlarında varolan siyasal kurumları, bu kurumların varoluşlarını güvenceye alan hukuk kurallarını, bu kurum ve kurallar içinde işleyen siyasal süreci anlatmak için kullanılmaktadır.⁴⁰ Liberal demokrasi, “sınırlı yönetim ilkesi ile halkın rızası ideali arasında denge sağlayan demokratik yönetim biçimi” olarak tarif edilmektedir. Liberal demokraside, düzenli ve yarışçı seçimler yanında, hürriyetleri garanti altına alan, vatandaşları devlete karşı koruyan ve yönetimi içeriden ve dışarıdan frenleyen ağlar bulunur.⁴¹ Başka bir tanıma göre liberal demokrasi, genel ve eşit oy ilkesi, düzenli aralıklarla yapılan gizli oy ve açık sayımlı seçimlerle siyasal iktidarın el değiştirebilmesi, halkın temsil edildiği kurumların (parlamento gibi) varlığını, hukukun üstünlüğünü (aynı

³⁶ Bachrach, P. (1980). *The Theory of Democratic Elitism: A Critique*, Washington, D.C.: University Press of America, 24, 98ff. Aktaran, Huntington, S. (1984). “Will More Countries Become Democratic?”. *Political Science Quarterly*, 99(2), 193-218. s.195.

³⁷ Huntington, S. P. (1991). s.6.

³⁸ Przeworski’ye göre aynı partinin 2 seçim üst üste %60 oy oranı aldığı hiçbir ülke demokratik olamaz. Przeworski A. (1995a). s.11-12, 92-93.

³⁹ Huntington, S.P. (1991). s.7, 9-13.

⁴⁰ Köker, L. (1992b). “Liberal Demokrasi ve Eleştirileri”, L.Köker (Der.) *Demokrasi Üzerine Yazılar*, İmge Kitabevi:Ankara. 27-56. s.29.

⁴¹ Heywood, A. (2015). s.240.

zamanda yargının bağımsızlığını), düşünce anlatım ve örgütlenme özgürlüğünü içermektedir.⁴² Liberalizm ile demokrasi arasındaki ilişki, Batı’da “serbest rekabete” dayalı kapitalizm ile farklı toplumsal kesimlerin siyasal tercihlerini örgütlü biçimde ortaya koyup siyasal iktidarı ele geçirmek için halkın önünde “serbestçe” rekabet ettikleri “demokrasi” arasında bağ kurulmasıyla ilişkilidir. Kapitalizmle demokrasi arasındaki bağdaki bir unsur da, Batı’da feodal toplumdaki hiyerarşinin çözülüp, insanların birey olarak ortaya çıkmasıdır. Diğer bir ifadeyle liberal demokrasi, kapitalizmle demokrasi arasında neden-sonuç ilişkisi kurulmasından doğmaktadır.⁴³

Liberalizm ve demokrasi birbiriyle kesişen ortak özellikleri bulunan ancak aynı olmayan kavramlardır. Liberalizm temelde, birey ve topluma karşı mutlak güç sahibi devlete karşı çıkıp sivil özgürlükler ile devletin gücünün halkın iradesine dayanması gerektiğini savunmakta ve bunlar demokrasi için olması gereken değerlerdir. Liberallik, sivil toplum üzerindeki devlet gücünü kısıtlamayı amaçlamaktadır.⁴⁴ Liberalleşme ekonomide devletin rolünün azaltılması, siyasi alanda çok partili siyasi sisteme geçiş gibi adımları içerebilir, ancak bunlar tam demokratikleşme ile aynı değildir ve demokrasiye götürmeyebilir. Son dönemde yöneticilerin seçimle belirlendiği ancak Batı tarzı demokrasilerden farklı olan sistemleri tanımlamak için “liberal olmayan (*illiberal*) demokrasi” kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Fareed Zakaria “*In The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*” adlı kitabında, 2000’li yıllarda dünyada seçimlerle iktidara gelen fakat liberal değerlerin benimsenmediği (*illiberal*) ülkelerin artışına dikkat çekmiştir. Zakaria, demokrasi için mülkiyet hakkını, insan haklarını, basın özgürlüğünü, iş sözleşmelerini, rekabet yasaları ve tüketici taleplerini koruyabilen bir devlet kapasitesiyle birlikte hukukun üstünlüğünü gerekli görmüştür.⁴⁵

Batı tarzı demokrasi tanımlamalarında yer alan ve bu çalışmada da sıklıkla kullanılacak olan “sekülerlik” de liberal demokrasinin bir özelliğidir. Sekülerizmin, birçok tanımı (aynı zamanda farklı uygulamaları) olmakla beraber, temelde Batı’nın son 4-5 yüzyıllık geçirdiği süreç sonunda “din ile devlet işlerini ayırdığı” sistem için kullanılmaktadır. Sekülerizmin

⁴² Köker, L. (1992b). s.29.

⁴³ Köker, L. (1992b). s.30-34.

⁴⁴ Carter, A. and Stokes, G. (1998).(Eds.) *Liberal Democracy and Its Critics: Perspectives in Contemporary Political Thought*, Oxford: Polity Press. s.5.

⁴⁵ Zakaria, Putin yönetimindeki Rusya ve Chavez yönetimindeki Venezüela’yı liberal olmayan demokrasilere örnek vermiştir. Zakaria, F. (2003). *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*, New York: W.W. Norton. s.76-77.

liberal demokrasinin gereği olması ise, halk iradesini temsil eden organların (yasama, yürütme ve yargı) herhangi bir din veya inanç sisteminden kutsal yani değişmez hükümlerle sınırlandırılmamasını sağlamasıyla ilgilidir. İslam, sekülerizm ve demokrasi üzerine çalışmaları olan Nader Hashemi liberal demokrasinin, dini siyasete karşı çıkmasını üç nedene bağlamaktadır: 1) Din evrensel doğrulara sahip olduğunu iddia eder ve liberal demokrasinin önemli unsurları olan çoğulculuk, hoşgörü ve uzlaşma gibi kavramlarını göz ardı eder. 2) Din dışlayıcıdır çünkü inanan ve inanmayanlar arasında kesin çizgiler koyar. Demokrasi ise eşitlikçi, kapsayıcı olup, ayırım yapmaz. Demokraside Tanrı'ya bağlılık değil, siyasi topluma üyelik vatandaşlığın temelidir. 3) Din liberalizm ve demokratik barışın sürmesi için gerekli olan seküler toplum düzenini reddeder.⁴⁶ Bu bakımdan seküler olmayan sistemler, diğer şartlar olsa bile demokratik kabul edilmemektedir.

Bu çerçevede bu çalışmanın devamında demokrasi, yöneticilerin seçime belirlendiği yönetim biçimleri için değil, sadece “seküler ve liberal demokratik” sistemler için kullanılacaktır.

2.1.2. Demokratikleşme

Demokratikleşme genel anlamda, demokratik olmayan bir rejimin demokratik rejime dönüşümü veya demokrasisi henüz güçlenmemiş/pekişmemiş bir rejimde demokrasinin derinleşmesi yönündeki süreç olarak tanımlanabilir. David Potter demokratikleşmeyi demokratik bir doğrultuda hareket eden siyasi değişimler olarak tanımlamıştır.⁴⁷ Huntington da bu değişimleri kısaca; otoriter rejimin sona ermesi, demokratik rejimin kurulması ve demokratik rejimin yerleşmesi/pekişmesi (*consolidation*) olarak tespit etmiştir.⁴⁸ Demokrasiye geçiş dönemi ise otoriter rejimin yıkılması ve serbest ve herkesin katıldığı bir seçimle iktidara gelen ve herhangi başka bir yapının müdahalesi olmadan politika yapma yetkisi olan bir hükümetin olduğu demokratik rejimin doğmasıdır.⁴⁹ Dahl'a göre ise demokratikleşme süreci, rekabet (liberalizasyon) ve katılım olmak üzere iki rotada olmaktadır. Bu bağlamda liberalizasyonun artışı siyasi muhalefet ve hükümet gücü için rekabet ihtimalinin artışı anlamına gelirken; katılımın artışı siyasi hak ve özgürlüklerden

⁴⁶ Hashemi, N. (2009). s.10.

⁴⁷ Potter, D. (1997). “Explaining Democratization”. In D.Goldblatt, M. Kiloh, and P. Lewis (Eds.), *Democratization*, Cambridge: Polity Press and The Open University. s.3.

⁴⁸ Huntington, S. P. (1991). s.35.

⁴⁹ Linz, J. J. and Stepan, A. (1996b). *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Baltimore: Johns Hopkins University Press. s. 3.

yararlanan vatandaşların oranının artışı anlamındadır.⁵⁰ Przeworski ise, demokratikleşmeyi tüm çıkarları rekabete açma ve kimin kazanacağı ile ilgili belirsizliği kurumsallaştırma eylemi olarak tanımlamıştır. Demokrasiye doğru atılan en önemli adım, siyasal gücün bir grup insanın elinden çıkması ve bir dizi kurala geçmesidir.⁵¹

Demokratikleşme sürecine ilişkin geliştirilen teorileri David Potter, genel olarak modernleşme, geçiş ve yapısalcı olmak üzere üç yaklaşımda ele almıştır.⁵² Modernleşme yaklaşımı, liberal demokrasiler ve başarılı demokratikleşme için gerekli sosyo-ekonomik şartlar olduğunu savunmaktadır. Geçiş yaklaşımı ise sosyal mücadelenin yaşandığı tarihi siyasal süreçlere odaklanmaktadır. Buna göre, demokratikleşme süreci daha çok politik elitler ile onların girişim ve hareketlerine bağlı olmaktadır. Bu bağlamda Dankwart Rustow, Türkiye ve İsveç tarihlerini incelediği çalışmasında ülkelerin demokratikleşme yolunda dört aşamalı bir rota izlediklerini tespit etmiştir. Rustow'a göre, demokratikleşme yolunda ilk aşama ulusal bütünlük, siyasal kimlik olarak ortak bir kimliğin paylaşılmasıdır. İkincisi, sonuca ulaşmayan siyasal mücadelenin yaşandığı hazırlık aşamasıdır. Üçüncü aşama ilk geçiş veya karar aşamasıdır. Sonuncusu ise ikinci geçiş veya alışma (*habituation*) aşamasıdır. Demokrasinin oturması, tarafların demokrasinin kurallarına alıştığı ve onlara inandığı son aşamadan sonra gerçekleşmektedir.⁵³ Son olarak yapısalcı yaklaşım, uzun vadeli tarihi değişim süreçlerine odaklanmaktadır. Buna göre ekonomik, sosyal ve siyasal belirli güç yapıları arasındaki ilişkiler değiştikçe liberal demokrasiye engel veya fırsat oluştururlar. Bu meyanda Barrington Moore, bazı ülkelerin sanayileşme sürecinde rejim bağlamında neden farklı yönlere gittiğini araştırdığı çalışmasında, tarihsel süreçte köylüler, lordlar, şehirli burjuvazi ve devlet arasındaki ilişkilerin değişmesi ile liberal demokrasiye geçişin gerçekleştiği sonucuna varmıştır. Sınıf gücünün değişen dinamikleri, devlet gücünün değişen yapı ve şekli ile uluslararası gücün değişen konfigürasyonları tarihsel olarak demokratikleşmeye yol açmıştır.⁵⁴

Demokratikleşme pratikleri, otoriter bir yönetimden demokrasiye geçişte veya demokratik bir rejimin yerleşmesi sürecinde farklı değişkenlerin rol oynayabildiğini ortaya koymaktadır. Bu deneyimler aynı zamanda demokrasiye geçiş yaşayan bir ülkede

---

⁵⁰ Dahl, R. A. (1971). s.4-9.

⁵¹ Przeworski, A. (1995a). s.13.

⁵² Potter, D. (1997). s.10.

⁵³ Potter, D. (1997). s.13-18.

⁵⁴ Aktaran Potter, D. (1997). s.18-22.

demokrasinin sürdürülemezliğini, kesintiye uğrayabildiğini veya seçimden öteye geçmeden kalabildiğini de göstermektedir. Bu açıdan demokratikleşme sürecinde olan bir ülkede demokrasinin geleceğini anlayabilmek için o toplumdaki ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi birçok faktörü göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Dolayısıyla belirli faktör(ler)den ziyade bu faktörlerin karışımları/kombinasyonlarının demokratikleşmede etkili olduğu söylenebilecektir. Aynı şekilde bir ülkenin demokratikleşmesinde sadece bir faktörün etkili olduğunu iddia etmek mümkün olmadığı gibi, tüm demokratik ülkelerin demokratikleşmesine etki eden belirli bir faktörü tespit etmek de sağlıklı olmayacaktır.

2.1.3. Demokrasinin Yerleşmesi ve Sürdürülebilirliği

Demokrasinin sürdürülebilirliği, bir toplumda otoriter bir rejimden demokrasiye bir kez geçildikten sonra tekrar eski rejime dönülmeden demokrasinin yaşayabilmesi şeklinde tanımlanabilir. Birçok ülkede, iç veya dış etmenlerin (askeri yenilgi, ittifaklar oluşumu, ekonomik/mali kriz, ülkeyi yöneten elitlerin kararı veya toplumsal ayaklanma) etkisiyle demokratik rejime geçilebilmektedir. Demokrasi sürdürülebilir hale gelir ve güçlenirse “yerleşmiş demokrasi”ye ulaşılmaktadır. Demokrasinin yerleşmesi, demokratik uygulama ve kurumların politik kültürde yerleşmesi/kökleşmesi olup, demokrasiye geçişin son safhasıdır.⁵⁵

Linz ve Stepan sağlam bir demokrasiyi, kurumlar, kurallar, biçimlenmiş teşvik ve engellerin oluşturduğu karmaşık sistem olarak demokrasinin “kasabadaki tek oyun” (*only game in town*) haline geldiği siyasi rejim olarak tanımlamıştır.⁵⁶ Demokrasi yerleşmiş olduğunda demokrasi, başarıya ulaşmak için siyasi hesaplamalarda olduğu kadar sosyal, kurumsal ve hatta psikolojik yaşamda rutinleşmiş ve derin biçimde içselleştirilmiş olur.⁵⁷ Linz ve Stepan demokrasinin yerleşmesini davranışsal, tutumsal ve anayasal olarak sınıflandırmıştır. Buna göre *davranışsal olarak (behaviorally)* bir coğrafi alanda ulusal, sosyal, ekonomik, siyasi veya kurumsal hiçbir aktör demokratik olmayan bir rejim oluşturarak veya devletten ayrılarak kendi hedeflerine ulaşmak için girişimde bulunarak belirgin kaynaklar harcamadıklarında sağlamlaşmış demokrasi olur. *Tutumsal olarak (attitudinally)*, kamuoyunun güçlü bir çoğunluğu, ciddi ekonomik sorunlar ve mevcut

⁵⁵ Sorensen, G. (1998). *Democracy and Democratization: Processes and Prospects in a Changing World*, Boulder, CO: Westview Press. s.45.

⁵⁶ Linz, J. J. and Stepan, A. (1996a). “Toward Consolidated Democracies”. *Journal of Democracy*, 7(2). 14-33. s.15.

⁵⁷ Linz, J. J. and Stepan, A. (1996a). s.16.

yöneticilerle ilgili derin tatminsizlik olduğunda bile, demokratik prosedürler ve kurumların toplu yaşamı yönetmek için en uygun yol olduğu inancını koruyorlarsa ve sistem karşıtı alternatifler hayli küçük veya demokrasi yanlısı güçlerden hemen hemen izole edilmiş olduğunda demokratik rejim sağlamışlardır. *Anayasal olarak (constitutionally)* ise, hükümet ve hükümet-dışı benzeri güçler, yeni demokratik süreç ile kabul edilmiş spesifik kanunlar, prosedürler ve kurumların sınırları içerisinde çatışma çözümüne tabi olduklarında ve buna alıştıklarında demokratik rejim sağlamış olur.⁵⁸

Przeworski'nin tanımına göre belirli sosyal ve ekonomik şartlar altında siyaset ancak özgün bir kurumsal çerçeve içinde yapılabilir olduğunda, kimsenin demokratik kurumlar dışına çıkararak siyasal eylemlerde bulunmayı aklına bile getirmedeği ve siyasal mücadeleyi kaybedenlerin kendilerini mağduriyete götüren kuralları reddetmek bir yana, aynı kurallar altında yeniden şanslarını denemek istediklerinde demokrasi yerleşmiş denebilir.⁵⁹ Demokrasiyi yıkabilme veya başkalarını bunu yapmak için tahrik edebilme imkanı olanlar, demokratik sistem altında sürekli kaybetmenin, demokrasinin yerini alabilecek başka bir sistem altında yaşamaktan daha iyi olduğuna inanırlarsa, demokrasi oyununu oynamaya devam edeceklerdir.⁶⁰

Demokrasi sürdürülebilir olduktan sonra pekişmesi/güçlenmesi sözkonusu olup esasen literatürde, yeni demokrasilerin güvenli olması, onların yaşam ömrünü kısa vadeden öteye taşıma, otoriter geriye dönüş tehdidine karşı bağımsızlık ve nihai “ters dalgalara” karşı barajlar inşa etme mücadelesini tanımlamak için kullanılmıştır. Bu süreç demokratik değerlerin yayılması, sistem karşıtı aktörlerin nötralizasyonu, askeriye üzerinde sivil üstünlüğün sağlanması, otoriter enklavların yok edilmesi, parti inşası, işlevsel çıkarların organizasyonu, seçim kurallarının istikrarlı hale gelmesi, siyasetin rutinleşmesi, devlet gücünün merkezîyetçilikten uzaklaşması, doğrudan demokrasi mekanizmalarının işlemeye başlaması, yargısal reform, fakirlikle mücadele ve ekonomik istikrar gibi amaçları kapsamaktadır.⁶¹

---

⁵⁸ Linz, J. J. and Stepan, A. (1996a). s.16.

⁵⁹ Przeworski, A. (1995a). s.24.

⁶⁰ Przeworski, A. (1995a). s.30.

⁶¹ Schedler, A. (1998). “What Is Democratic Consolidation?”. *Journal of Democracy* 9(2): 91-107. s.91-92.

2.2. Demokrasinin Şartları ve Demokratikleşmeye Etki Eden Faktörler

Demokrasinin önşartları olup olmadığı, bir yerde demokrasinin eksikliği ya da demokrasiye geçiş bağlamında gündeme gelen konuların başında gelmektedir. Bu soru bir yandan geçmişe odaklı biçimde demokrasiye geçişin hangi şartları yaşayan ülke veya toplumlarda başarılabilmiş, diğer yandan da geleceğe odaklı biçimde bir ülkede demokrasiye geçiş için hangi şartların sağlanması gerektiğini araştırmaktadır. Bu bağlamda burada önce demokrasinin önşartları meselesi ardışıklık-tedricilik yaklaşımları üzerinden ele alınacaktır. Akabinde demokrasinin önşartları ya da demokrasiye geçişe etki eden faktörler bağlamında sosyo-ekonomik şartlara odaklı modernleşme teorileri ile politik kültür yaklaşımlarına yer verilecektir. Aynı zamanda elitlerin davranışları ve dış faktörlerin de demokrasiye geçişe etkileri tartışılacaktır. Politik kültür yaklaşımlarıyla ilgili olarak, Ortadoğu, dolayısıyla İslam ve Arap kültürleriyle ilgili tartışmalara ayrıca detaylı olarak yer verilecektir.

2.2.1. Ardışıklık – Tedricilik Tartışmaları

Demokrasi/demokratikleşme için önşartlar olup olmadığı konusu ardışıklık (*sequentialist*) ve tedricilik (*gradualist*) yaklaşımları bağlamında ve aynı zamanda bunlara yapılan eleştirilerde etraflı ve canlı biçimde tartışılmıştır. Demokratik ardışıklığı savunanlar, demokrasi için belirli şartlar oluşmadan/gerçekleşmeden demokratikleşmenin mümkün olmadığını hatta demokrasi için girişimde bulunmanın özellikle seçimlere gitmenin her zaman doğru fikir olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Sözgelimi demokratikleşme ile savaş arasındaki ilişkiyi araştıran Mansfield ve Snyder doğru sırayı takip etmeyen demokratikleşmenin güçlü bir demokrasi değil, koyu milliyetçilik ve savaş da dahil olmak üzere daha vahim sonuçları olabileceği sonucuna varmıştır.⁶² Tedrici yaklaşımlar ise demokrasinin herhangi bir önşartı olmadığını ve aşamalı da olsa demokrasiye geçiş için çaba göstermek gerektiğini savunmuşlardır. Ardışıklık yaklaşımlarında demokrasiye geçiş uzun vadeli veya belirsiz bir tarihe ertelenmişken, tedriciliği savunanlar demokrasinin

⁶² Buna göre ulusal birliğini sağlamamış, düşen elitler için çok tehlikeli veya zayıf kurumsallaşması olan ülkelerde kitlesel siyasi katılım demokrasi yerine otoriterliğe yol açabilir. Mansfield, E. D. and Snyder, J. (2005). *Electing to Fight, Why Emerging Democracies Go to War*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press. s.267, 273-274.

temel unsuru olan siyasi rekabet ve seçimin önünün -tümünden değil, tekrarlı ve kümülatif yollarla- hemen açılmasını benimsemişlerdir.⁶³

Demokrasi için önşart olarak görülen özelliklerin başında ulusal birlik ya da topluluk duygusu gelmektedir. Dankwart Rustow⁶⁴, George Sorensen⁶⁵, Robert Dahl⁶⁶, John S. Mill gibi isimler ulusal birliğin sağlanmasını demokrasi için gerekli veya demokrasiye geçişte etkili görmüşlerdir. Örneğin John Stuart Mill özellikle farklı dili okuyan ve konuşan toplumlarda temsili bir hükümetin çalışması için gerekli olan birleşmiş kamuoyu bulunamayacağına dikkat çekmiştir.⁶⁷ Bunlara paralel olarak Przeworski de otoriter rejimlerden demokrasiye geçişlerde, çok uluslu/kültürlü toplumlarda toprak bütünlüğünü korumanın ciddi sorun olduğunu belirtmiştir.⁶⁸

Demokrasi için başta sayılan önşartlardan biri de etkin devlet veya kurumsallaşmadır. Przeworski⁶⁹, Linz ve Stepan⁷⁰, Mansfield ve Snyder⁷¹ ile Bellin⁷² gibi siyaset bilimcileri demokratikleşme ve demokrasinin yaşaması için etkin devlet kurumlarının (bu anlamda etkin bürokrasi, hukukun üstünlüğünü sağlayacak yargı ve düzeni koruyacak güvenlik kurumları) olmasını gerekli görmüşlerdir. Bunlar gibi başka teorisyenler de demokrasiye geçiş veya demokrasinin yerleşmesi için oturmuş bir devlet düzeni ve işleyen kurumların olmamasının demokrasi yerine otoriterlik, kaos (kamu düzenini bozulması) gibi daha tehlikeli süreçlere yol açabileceğini ifade etmişlerdir.

⁶³ Carothers, T. (2007). "How Democracies Emerge: The 'Sequencing' Fallacy". *Journal of Democracy*, 18(1), s.26.

⁶⁴ Rustow, D. A. (1970). "Transitions to Democracy Toward a Dynamic Model". *Comparative Politics*, 2 (3), 337-63. s.361-63.

⁶⁵ Sorensen, G. (1998). s.39-45.

⁶⁶ Dahl, R. A. (1971). ss.110-111.

⁶⁷ Mill, J. S. (1958). *Considerations on Representative Government*, New York: Liberal Arts Press. s.230.

⁶⁸ Przeworski, A. (1995b). "Transitions to Democracy and Territorial Integrity". In A.Przeworski (Ed.) *Sustainable Democracy*, Cambridge NY: Cambridge University Press, 19-33.

⁶⁹ Przeworski devletin kurumsal yapısının özellikle çok uluslu/kültürlü toplumlarda demokratikleşme sürecinde önemli olduğunu vurgulamıştır. Yazar, otoriter rejimlerden demokrasiye geçiş süreçlerinde bölgesel ayrılık hareketlerinin demokratikleşmeden ziyade merkezin zayıflığına bağlı olarak ortaya çıkması/canlanmasına dikkat çekerek, sürecin başarısı için devletin kurumsal yapısıyla gücünü koruması ve azınlık haklarının garanti edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Przeworski, A. (1995b). s.22-33. Ayrıca Przeworski, devletin fiziki güvenliği ve sosyal hizmetlere erişimi sağlayamaması durumunda kamu düzeninin çökebileceği, bunun ise sadece demokrasi değil, sosyal birleşimin temellerini de tehlikeye atacağına dikkat çekmiştir. A.g.e. s.110-112.

⁷⁰ Linz, J. J. and Stepan, A. (1996a). s.16. Aynı zamanda Linz, J. ve Stepan. A. (1996b). s.7.

⁷¹ Mansfield, E.D. and Snyder, J. (2005). s.273-274.

⁷² Bellin, E. (2005). "Coercive Institutions and Coercive Leaders". In M. P. Posusney and M. P. Angrist (Eds.), *Authoritarianism in the Middle East Regimes and Resistance*, Colorado and London: Lynne Rienner Publishers, Inc., 21-41. s.37-38.

Bunların yanında sivil toplum da demokrasi için gerekli görülen niteliklerden olmuştur. Bu bağlamda Juan Linz ve Alfred Stepan, demokratikleşme sürecinin bütün safhalarında canlı ve bağımsız bir sivil toplumun paha biçilmez olduğunu belirtmiştir. Zira güçlü bir sivil toplum siyasi alternatifler üretme ve hükümet ve devleti izleme/denetleme yeteneği ile (demokratik) geçişleri başlatabilir, (demokrasiden) geri dönüşlere karşı direnmeye yardımcı olabilir, geçişlerin tamamlanması için itici fonksiyon görebilir, demokrasinin sağlamlaşması ve derinleşmesine destek olabilir.⁷³ Linz ve Stepan, demokrasinin gelişmesi için sivil toplumla birlikte -daha önce değinildiği üzere kullanılabilir devlet bürokrasisi ve hukukun üstünlüğünün yanısıra- özerk siyasi partiler ve kurumsallaşmış ekonomik toplumu da gerekli görmüşlerdir.⁷⁴

Bazı düşünürler demokrasiyi kapitalist gelişmeye bağlamışlardır. Bu bağlamda Juan J.Linz, demokrasiyi kapitalist topluma özgü (otoriter ve totaliter rejimlerden farkı) bir siyasal sistem olarak tanımlamıştır.⁷⁵ Latin Amerika ülkelerinin deneyimlerini inceleyen Rueschemeyer, Stephens ve Stephens kapitalizmin doğrudan değil ancak büyük toprak sahiplerini zayıflatarak, işçi ve orta sınıfı güçlendirerek demokrasiye yol açtığını tespit etmişlerdir.⁷⁶ Doğu Avrupa'daki demokratikleşme süreçlerini inceleyen Valerie Bunce ise, eski sosyalist devletlerde demokratikleşme ve ekonomik reform arasında yüksek korelasyona atıf yaparak, bölgede oturmuş demokrasilerin hepsinin kapitalist ekonomilere sahip olduğunu vurgulamıştır.⁷⁷

Demokrasi için önşart bağlamında en çok tartışılan faktörlerden biri ekonomik kalkınmışlık ya da bunun göstergesi olan kişi başına düşen milli gelir olmuştur. Ekonomik kalkınma ile demokrasi arasında güçlü bir bağ olduğunu dile getiren Lipset'ten⁷⁸ bu yana milli gelir, sanayileşme, okur yazarlık, şehirleşme vb. faktörler demokrasiye geçiş veya demokrasinin yerleşmesi için temel şartlar olarak tartışılmıştır.⁷⁹ Bunun yanında başka faktörler de önşart olarak sayılmıştır. Mesela ulusal birliği önşart olarak görenlerden Rustow, bunun yeterli olmayabileceğinden hareketle demokrasinin oluşumunun "elitlerin

⁷³ Linz, J. J. and Stepan, A. (1996a). s.18; Linz, J. ve Stepan. A. (1996b). s.7.

⁷⁴ Linz, J. J. and Stepan, A. (1996a).s.16; Linz, J. J. and Stepan. A. (1996b). s.7-12.

⁷⁵ Linz, J. J. (1984). *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, (Çev. E. Özbudun) , Ankara: Siyasal İlimler Türk Derneği Yay., s.12-13. Aktaran Köker, L. (1992b). s.31-32.

⁷⁶ Rueschemeyer, D., Stephens, E. and Stephens, J. (1992). *Capitalist Development and Democracy*, Chicago: University of Chicago Press. s.155-225.

⁷⁷ Bunce, V. (2000). "Comparative Democratization: Big and Bounded Generalizations". *Comparative Political Studies*, 33(6-7), 703-734, s.719.

⁷⁸ Lipset, S.M. (1959).

⁷⁹ Bu konudaki tartışmalara sonraki "Sosyo-Ekonomik Şartlar" başlığı altında detaylı olarak değinilecektir.

oyunun kurallarına ilişkin yöntemsel (prosedürel) uzlaşmaya” varmalarıyla gerçekleştiğini belirtmiştir.⁸⁰ Eva Bellin de ulusal birlik, etkin devlet ve asgari seviyede milli gelir yanında asgari seviyede elit bağlılığını demokrasinin gelişimi için gerekli görmüştür.⁸¹

Demokrasi için önşartlar sayan ardışıklık yaklaşımlarını kapsamlı biçimde ele alan Carothers, bu yaklaşımı otokratların hukukun üstünlüğü ve devlet-inşası konusunda cömert davranacaklarını varsaydığı için eleştirmiştir.⁸² Bunun yanında Carothers’a göre otokratlar, devleti kendi lehlerine ve muhalifleri aleyhine kullandıkları için, devlet-inşasının amaçları olan etkinlik ve tarafsızlığı uygulayamamaktadırlar. Bu nedenle hukukun üstünlüğü ve etkin devlet-inşasını beklemek yerine, her ikisinin demokratikleşme ile birlikte gerçekleştirilmesi mümkün olabilir.⁸³ Ardışıklık yerine tedriciliği yeğ gören Carothers için tedricilik de yarı-otokratlar tarafından demokratikleşmeyi geciktirmek için suistimal edildiği için olması gereken seçenek değildir.⁸⁴ Öte yandan tedricilik ile ardışıklık yaklaşımlarını karşılaştıran MacLaren ise ikisi arasında temelde fark olmadığını ileri sürmüştür. MacLaren’e göre her ikisi de bir çeşit aşamalılığı savunmakta ve demokratikleşmenin sonucuna değil, yöntemlere odaklıdır. Bunun yanında her ikisi de reformlara girişmede temkin gerektirmektedir. Son olarak ikisi de “siyaset yapıcılarının, iyi düzenlenmiş bir demokratikleşmenin mühendisliğini yapmadaki güçlerine çok fazla güvenmektedir”.⁸⁵

Demokrasi için bu sayılanlar veya bunlarla bağlantılı faktörler sayılmakla beraber, pratikte bu faktörlere sahip olmadan demokrasisi gelişmiş ülkeler olmuştur. Dolayısıyla önşart olarak tartışılan nitelikler tek başlarına demokrasi için sebep veya engel olmamaktadır. Örneğin bir ülkede farklı ulusların bulunmasını demokrasi için engel görenlere karşın, günümüzde ulusal anlamda homojen olmayan bazı devletlerde demokrasi gerçekleşmiştir. Przeworski pratikte çok uluslu bazı demokrasilerin başarılı demokrasiler olabilirken (ör.

⁸⁰ Rustow, D. A. (1970). Siyasi elitlerin inançları ve hareketlerine odaklı bu yaklaşımı Huntington eleştirmiş ve insanlar istemese de demokrasiye geçilebileceğini ileri sürmüştür. Huntington, S. P. (1991). s.36.

⁸¹ Bellin, E. (2005). s.37-38.

⁸² Carothers, T. (2007). s.14-18.

⁸³ Carothers, T. (2007). s.19.

⁸⁴ Carothers, T. (2007). s.25-27. Carothers’e göre, ekonomik olarak daha iyi durumda olan, ulusal gelirinin önemli bölümünü petrol ve doğal gaz gibi kaynaklardan elde etmeyen, nüfusu kimlik temelinde daha homojen olan ve çevresinde demokratik ülkeler bulunan ülkeler, demokratikleşmede daha başarılı olmaktadır. A.g.m. s.24-25.

⁸⁵ MacLaren, M. (October 2009). “‘Sequentialism’ or ‘Gradualism’? On the Transition to Democracy and the Rule of Law”. Swiss National Science Foundation National Centre of Competence in Research (NCCR) Challenges to Democracy in the 21st Century, *Working Paper* No. 38. Web: <http://www.nccr-democracy.uzh.ch/publications/workingpaper/pdf/wp38.pdf> (22.03.2013). s.7.

Belçika, Kanada, İsviçre, İspanya), bazı tek uluslu sayılabilecek devletlerin (ör. Çin veya İkinci Dünya Savaşı öncesi Almanya, İtalya, Japonya) ya hiç demokrasiye geçmediklerini ya da sorunlar yaşadığına dikkat çekmiştir.⁸⁶ Yine devlete karşı denge unsurları olarak sivil toplumun gelişmesi demokrasi için gerekli sayılmasına karşın, sivil toplum zayıf iken demokrasiye geçen ülkeler de olmuştur. Sahraaltı Afrika'da sivil toplum oldukça güçsüz olmasına rağmen 1990'larda demokratikleşme yaşanmıştır.⁸⁷

Özetle, ardışıklık - tedricilik yaklaşımları demokrasi için önşartlar olup olmadığı konusunda genel bir tartışma açmaktadır. Ardışıklıklık yaklaşımı olarak sınıflandırılan görüşler, demokratik rejime geçilmeden önce etkili devlet, hukukun üstünlüğü, sivil toplum, belirli seviyede milli gelir, kurumsal önşartlar gibi bazı kriterlerin bulunmasını/gerçekleştirilmesini savunurken; tedrici yaklaşımlar demokrasi için önşart olarak öne sürülen şartların sağlanmasını beklemeyi reddederek temkinli biçimde siyasi rekabet ve seçim gibi temel bazı adımların atılmasını önermektedir. Bununla beraber, önşartları savunanlar da bu şartlardan biri veya hepsinin sağlanmasının demokrasi için yeterli olduğunu kastetmemişler, bunları asgari şartlar veya demokratikleşmede etkili faktörler olarak tespit etmişlerdir. Diğer yandan pratikte bu şartlar gerçekleşmeden başarılı demokratikleşme örnekleri olmuştur.

2.2.2. Sosyo-Ekonomik Şartlar Odaklı Yaklaşımlar

Demokrasi üzerine çalışan bazı siyaset bilimcileri, liberal demokratik siyasetin oluşumu ve sürdürülmesini, toplumun modernleşmesine bağlı bazı gelişmeler ile bağlantılı olarak değerlendirmiştir. Bu kapsamda modernist görüşe göre, otoriter rejimler belirli seviyede ekonomik gelişmişlik seviyesine eriştiklerinde demokrasiye geçebileceklerdir. Otoriter rejim altında yaşayan toplumlar demokratikleşmenin nihai aşama olduğu genel bir süreç yaşamaktadır. Bu nedenle de demokratikleşme ekonomik kalkınmanın kaçınılmaz sonucudur.⁸⁸ Ekonomik gelişme ve gelir artışının yanı sıra, tarımın azalması ve sanayinin

⁸⁶ Przeworski, A. (1995b). s.20-21.

⁸⁷ 1989 itibarıyla 29 ülke tek-parti anayasası, 11 ülke ise doğrudan ordu tarafından yönetiliyorken, beş yıl içinde demokratikleşme doğrultusunda yaşanan dönüşüm neticesinde, 1994 itibarıyla resmi olarak tek parti yönetimi kalmamıştır. Hükümetler sivil hakları koruyan ve kuvvetler ayrılığını güçlendiren anayasalar yapmışlar ve çok partili sisteme geçiş yaşanmıştır. Bratton, M. and van de Walle, N. (1997). *Democratic Experiments in Africa: Regime Transitions in Comparative Perspective*. Cambridge, UK and New York: Cambridge University Press. s.7-9.

⁸⁸ Przeworski, A., Alvarez, M. E., Cheibub, J. A. and Limongi, F. (2000). *Democracy and Development: Political Institutions and Well-being in the World, 1950-1990*, New York: Cambridge University Press. s.3.

artması, giderek şehirleşen nüfus, yüksek okuryazar oranı ve eğitim seviyesi ile yüksek seviyede sosyal hareketlilik alanlarını kapsayan göstergelerdeki gelişmişlik liberal demokrasiyi teşvik etmektedir.⁸⁹

Ekonomik kalkınmanın demokrasiyi sağladığı görüşü Seymour M.Lipset'in 1959 yılında yazdığı "Demokrasinin Bazı Sosyal Gereklilikleri" başlıklı makalesi⁹⁰ ve bir yıl sonra yayımlanan "*Political Man* (Siyasal İnsan)"⁹¹ adlı kitabına dayandırılmaktadır. Sürekli bir siyasi demokrasi geleneğinin bulunmadığı ülkelerin dünyanın az gelişmiş bölgelerinde olduğunu tespit eden Lipset'e göre bir ulus ekonomik anlamda ne kadar kalkınmışsa, demokrasininin yaşama şansı o kadar fazladır. Demokratik ülkeler, sanayileşme, şehirleşme, zenginlik ve eğitim gibi birbiriyle ilişkili faktörleri içeren bir modernleşme yaşamış olanlardır.⁹² Huntington da 1984'te Lipset'in tezini değerlendirdiğinde ekonomik kalkınma ve ekonomik eşitlikle demokrasi arasındaki bağlantının sürdüğü (istisnalar olduğunu kabul etmekle beraber) sonucuna varmıştır.⁹³

Ekonomik kalkınmanın demokrasiyi getirdiği tezlerini savunanlara göre, sanayileşmeyi içeren ekonomik kalkınma süreci otoriter rejimler için kontrolü giderek zorlaşan daha çeşitli ve daha karmaşık sınıf yapısına yol açmaktadır. Ekonomik kalkınmayla toplumda ekonomik iyileşme, bireyler arası güven, yaşam tatmini ve liyakat gibi duygular gelişir; toplumda okur-yazarlık seviyesi yükselir; sosyal gruplar arasında dağılabilecek kaynakları artırır; uzlaşma ve uyumu kolaylaştırır; toplumların dış ticaret, yatırım, teknoloji, turizm, iletişim gibi alanlarda açılımlarını hem gerektirir hem de destekler; orta sınıfın büyümesini -ki orta sınıf normalde sanayileşme ve ekonomik büyüme sonucu gelişir- sağlar.⁹⁴ Orta sınıfın güçlenmesi, ekonomik büyümenin sürmesini, girişimcilerin artmasını, yönetişimin sağlıklı olmasını, toplumdaki güvenin artmasını getirdiği için demokratikleşme için önemli görülmektedir.⁹⁵

⁸⁹ Bromley, S. (1997), "Middle East Exceptionalism – myth or reality?". In D. S. Potter, D. Goldblatt, M. Kiloh and P. Lewis (Eds.) *Democratization*, Cambridge: Polity Press, 321-344. s. 329.

⁹⁰ Lipset, S.M. (1959).

⁹¹ Lipset, S. M. (1960). *Political Man: The Social Bases of Politics*, Garden City, N.Y.:Doubleday. Türkçe çevirisi: Lipset, S.M. (1986). *Siyasal İnsan*, (Çev.M. Tunçay), Ankara: Teori Yayınları.

⁹² Lipset, her kriter için belirli alt kriterler açısından ülke gruplarını karşılaştırmıştır. Örneğin zenginlik ölçütü olarak kişi başına düşen milli gelir, doktor, telefon, motorlu araç, radyo ve basılan gazete miktarlarını karşılaştırmıştır. Lipset, S.M. (1959). s.75-85. Aynı zamanda Lipset, S.M. (1986). s.25-58.

⁹³ Huntington, S. P. (1984). s.198-202.

⁹⁴ Huntington, S. P. (1991). s.65-66.

⁹⁵ Madland, D. (2011). "Growth and the Middle Class". *Democracy Journal*, 20, 16-22.

Birçok siyaset bilimcisi yakın tarihteki demokratikleşme örneklerini incelerken ekonomik gelişmelere mutlaka atıfta bulunmuşlardır. Sözelimi Huntington, 1974-1989 yılları arasında Avrupa’da görülen üçüncü dalga demokratikleşmede, önceki 20 yıl boyunca sağlanan ekonomik kalkınmanın etkisi olduğunu vurgulamıştır.⁹⁶ Lipset’in modernleşme teorisini 135 ülkenin (başlıca petrol üreten ülkeleri dışlayarak) kabaca 1950-1990 yılları arasındaki verileri üzerinden test eden Przeworski ve Limongi açıklayıcı sonuçlara ulaşmışlardır. Buna göre ekonomik gelir arttıkça diktatörlüklerden demokrasiye geçme, ekonomik gelir azaldıkça demokrasilerin diktatörlüğe geçme ihtimali artmaktadır. Fakat 6000 ABD \$ (1985 satın alma paritesine göre) seviyesinden sonra diktatörlükler istikrara kavuşmakta ve demokrasiye geçiş olasılığı azalmaktadır. Bu demokrasiye geçişin orta gelir seviyesindeki ülkelerde daha fazla olduğunu göstermektedir.⁹⁷ Son dönemde demokrasiye geçen birçok ülkenin kişi başına düşen milli geliri 3 bin ABD \$’ını aşıyorken, bu rakamın altında gelire demokrasiler geçme örnekleri de vardır.⁹⁸ Bunun yanında, birçok ülke -gelirinin yarısından fazlası petrolden olanlar dışında- Przeworski ve Limongi’nin demokrasiye geçiş için eşik olarak tespit ettiği⁹⁹ geçmesine rağmen demokrasiye çok sonra geçmişlerdir.¹⁰⁰ İkinci Dünya Savaşı öncesi dönem de dahil, 1975 Arjantin’inden daha fazla kişi başına düşen milli geliri olan (6055 \$) hiçbir ülkede demokrasi başarısızlığa uğramamıştır. Müreffeh demokrasiler çeşitli sorunlarla karşılaşsa da bunlarla başa çıkabilmişlerdir.¹⁰¹

Przeworski vd.’nin tespitlerine göre demokrasi ekonomik kalkınmanın yan ürünü olmamakla beraber demokrasi kurulduktan sonra ülke zenginse demokrasinin yaşama şansı

⁹⁶ Huntington, S. P. (1991). s.61.

⁹⁷ Przeworski, A., and Limongi, F. (1997). “Modernization: Theories and Facts”. *World Politics*, 49(2), 155-183. s.159-160.

⁹⁸ İspanya 6 584\$, Macaristan 5530\$, Uruguay 5 163\$, G.Kore 5 156\$, Yunanistan 4 521\$, Arjantin 4 180\$, Şili 4 099\$ (1988), Polonya 4 083 \$(1987), Portekiz 3 813\$, Peru 3 187\$ (1980), Türkiye 3 086\$, Ekvador 3 057 \$ (1980) seviyelerinde kişi başına düşen milli gelir ile demokrasiye geçerken; Honduras 1 300\$ (1982), Bolivya 1 680\$ (1982), Filipinler 1 701\$ (1986) gelire demokrasiler geçmişlerdir. Ayrıca Hindistan’ın 511\$ (1951), Sri Lanka’nın 1 268 \$ (1951) ve Japonya’nın 1 580\$ (1952) gelire demokrasiler geçtikleri ve halen sürdürdükleri de görülmektedir. (Rakamlar 1985 satın alma paritesine göredir). Przeworski, A. and Limongi, F. (1993). *Modernization: Theory and Facts. Working Paper No.4 Chicago Center on Democracy*, University of Chicago. Aktaran Przeworski A. (Ed.). (1995b). s.62-63.

⁹⁹ Diktatörlükten demokrasiye geçiş eşiği (olasılık 0.50’den büyük) 4 115 \$ (1985 satın alma paritesi) olarak tespit edilmiştir. Przeworski, A., and Limongi, F. (1997). s.160

¹⁰⁰ Singapur, Doğu Almanya, SSCB, Bulgaristan, İspanya, Arjantin, Meksika, vd. gelirleri 5 000 \$ seviyesi üzerinde olmasına rağmen, yıllarca diktatörlükte yaşamışlardır. Przeworski, A., and Limongi, F. (1997). s.160.

¹⁰¹ 4 000\$ kişi başına düşen milli geliri yakalayan 33 demokrasiden sadece ikisinde (1976 Arjantin ve 1973 Uruguay) demokrasi kesintiye uğramış, 3 000\$ gelire ulaşmış 42 demokrasiden ise otoriter rejim 8 vakada (yarısı Arjantin, 1973 Şili, 1967 Yunanistan ve 1979 Türkiye ve Uruguay) ortaya çıkmıştır. Przeworski, A. (Ed.).(1995b). s.62-63; Przeworski, A.,and Limongi, F. (1997). s.165, 170-171.

artmaktadır. Bununla birlikte mevcut zenginlik belirleyici olmamakta; 1000 \$ altında gelire bile olsa büyüyen ekonomide demokrasinin yaşama şansı artmakta, 1000 \$ - 2000 \$ arası geliri olsa bile ekonomi zayıflıyorsa daha zor yaşamaktadır. Diğer bir ifadeyle ekonomik kalkınmanın -en azından kişi başına düşen milli gelirin- demokrasiye geçişteki rolü önemsiz iken, demokrasinin sürdürülmesinde güçlü etkisi vardır. Demokrasiye geçiş için her gelir seviyesinde girişimde bulunulabilir ancak demokrasiye geçtikten sonra ekonomik kalkınmanın başarılı olması gerekir.¹⁰² Przeworski, çalışmayı 1950-1999 arasına genişlettiğinde benzer sonuçlara ulaşmıştır. 135 ülkeden 1000 \$ altında kişi başına düşen geliri olan ülkelerde 1335 yılın 142 yılı demokraside geçerken, 8000 \$'ın üzerinde geliri olan ülkelerin 880 yılının 147 yılı diktatörlükte geçmiştir.¹⁰³ Demokrasi fakir ülkelerde de ortaya çıkabilmekte, ancak yaşama şansı azalmaktadır, zengin ülkelerde demokrasinin yaşama şansı artmaktadır.¹⁰⁴

1976-2002 yıllarına ilişkin veriler üzerinden 165 ülkeyi inceleyen Gassebner, Lamla ve Vreeland de yukarıdakilere benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Buna göre ekonomik kalkınmanın demokrasiye geçişte güçlü negatif etkisi (ekonomik performansı güçlü olan otoriter rejimlerin demokrasiye dönüşmelerinin zorluğu) sözkonusu iken, ekonomik başarısızlık diktatörlüklerin sona ermesine yol açmaktadır. Bununla beraber, ekonomik kalkınmışlığın demokrasinin sürdürülebilirliğine olumlu katkısı olmaktadır.¹⁰⁵

Güncel olarak Dünya Bankası ve *Freedomhouse* verileri karşılaştırıldığında, yüksek gelir ile demokrasi arasında bir bağ olduğu görülmektedir: Kişi başına düşen milli geliri (*GNI per capita*) 10 000 \$'ın üzerinde olan ülkeler -istisnalar hariç- demokratiktir. Burada istisnaları Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn, Brunei, Umman, Libya ve Ekvator Ginesi ile Singapur oluşturmaktadır. Singapur dışındaki ülkeler petrol ihraç eden ülkeler olup ekonomik kalkınmışlığa rağmen demokratik değillerdir. Şehir devleti olan Singapur ise kısmen demokratik sayılmaktadır. Diğer taraftan demokratik olmayan ülkelerin çoğu da kişi başına düşen milli gelirden oldukça geri sıralarda, büyük oranda 3000

¹⁰² Przeworski, A., and Limongi, F. (1997). s.177-178; Przeworski, A. vd. (2000). s.98.

¹⁰³ Przeworski, A. (2004). "Democracy and Economic Development". In E. D. Mansfield and R. Sisson (Eds.), *The Evolution of Political Knowledge: Democracy, Autonomy, and Conflict in Comparative and International Politics*, Columbus: Ohio State University Press, 300-324. s.302-303.

¹⁰⁴ Przeworski, A. (2004). s.319-320.

¹⁰⁵ Demokrasiye geçiş ve demokrasilerin sürdürülebilirliğine etki eden 59 faktör tanımlanmış ve bunlardan 5 tanesinin demokrasiye geçişte güçlü etkisi, dördünün de demokrasinin sürdürülebilirliğine katkısı olduğu sonucuna varılmıştır. Gassebner, M., Lamla, M. J. and Vreeland, J. R. (2012). "Extreme Bounds of Democracy". *Journal of Conflict Resolution*, 57(2) 171-197. s.173, 190-191.

\$ seviyesinin altındadır.¹⁰⁶ Yüksek geliri olan ancak demokratik olmayan ülkelerle ilgili olarak, Martin Gassebner vd. demokrasiye geçiş ve demokrasinin sürdürülebilirliğine ilişkin yaptıkları analizde petrol gelirlerinin payının artmasının demokrasiye geçişte negatif etkilerini tespit etmişlerdir.¹⁰⁷

Ekonomik kalkınma, demokrasiyi teşvik etse de, demokrasiyi getirmesi garanti değildir. Lipset de, ekonomik kalkınma ile demokrasi arasında bağ olduğunu söylerken, Weber'in 20.yüzyıl başında Rusya'nın demokratikleşmesine ilişkin ifadelerine atıfta bulunarak, ekonomik gelişmişliğin demokrasinin yayılması ve istikrarını garanti etmediğini eklemiştir.¹⁰⁸ Huntington da bu anlamda birçok Doğu Bloku ülkesinin kişi başına düşen milli geliri yüksek olmasına rağmen, başka faktörler (siyaset ve dış güçler gibi) nedeniyle demokrasiye geçişlerinin gecikmesini saymıştır.¹⁰⁹ Ekonomi - demokrasi ilişkisi üzerine çalışma yapan Acemoglu, Robinson vd. de gelir ve demokrasi arasında bir korelasyon olduğunu kabul etmekle birlikte, gelirin demokrasiyi getirdiğine dair kanıt ulaşılamamışlar; bunun yerine atlanan (muhtemelen tarihi) faktörlerin farklı toplumların siyasi ve ekonomik kalkınma yollarını şekillendirdiği ve böylece demokrasi ve ekonomik performans arasında müspet bir birlikteliğe yol açtığı sonucuna varmışlardır.¹¹⁰ Ortadoğu'da demokrasi eksikliğinin sebeplerini araştıran Bromley de bölgede Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri gibi bazı ülkelere göre modernleşme seviyesi daha düşük Türkiye'nin demokratikleşme bakımından daha iyi seviyede olmasına atıfta bulunarak sosyo-ekonomik modernleşme ile liberal demokrasi arasında basit ilişki olmadığını belirtmiştir.¹¹¹ Dahası ekonomik kalkınmanın demokrasiye geçişe engel olduğu örnekler de vardır. Guillermo O'Donnell, 1960-70'lerde Latin Amerika'da endüstriyel modernleşme geçiren -geri kalmış olanlarda değil- otoriter sistemlere geçildiğini tespit ederek, demokrasiden ziyade otoritaryanizmin

¹⁰⁶İnternet: Freedom House. (2010). *Freedom in the World 2010 survey*. Web: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2010/egypt> (02.01.2013); World Bank. (2010). *World Development Indicators 2010*. www.data.worldbank.org (02.01.2013)

¹⁰⁷ Ancak petrol gelirleri fazla olan ülkelerin aynı zamanda Müslüman nüfusa sahip olmaları nedeniyle bunların ayrı ayrı incelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Gassebner, M. vd. (2012). s.188-191.

¹⁰⁸ Lipset, S.M. (1959). s.103.

¹⁰⁹ SSCB, Bulgaristan, Polonya ve Macaristan'ın kişi başına düşen milli geliri (o dönemdeki geçiş aralığı olan) 2000\$ üzerinde olmasına rağmen, demokratikleşme ancak 1980'lerin sonunda başlamıştır. Huntington, S. P. (1991). s.63.

¹¹⁰Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J.A. and Yared, P. (2008). "Income and Democracy". *American Economic Review*, 98(3), 808-842.

¹¹¹ Bromley, S. (1997). s.330.

yüksek seviye ekonomik kalkınmaya eşlik edebildiğini göstermiştir. O'Donnell'a göre bu ülkelerde yönetici elitin tercihi sonucu bürokratik otoriter sistemler hakim olmuştur.¹¹²

Sonuç olarak, farklı teorisyenlerin demokrasiye geçiş ve demokrasinin sürdürülebilirliği üzerine deneyimler üzerinden yaptıkları araştırmalar kişi başına düşen milli gelir, orta sınıfın gelişimi, okuryazarlık oranı, sanayileşme, şehirleşme, zenginlik, kapitalizmin gelişmişliği gibi bazı faktörlerin demokrasiye ve/veya sürdürülebilirliğine olumlu katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu faktörlerin her zaman demokrasiyi garanti etmediği gibi bazen (örneğin yüksek geliri olan diktatörlüklerde) demokrasiye geçişi engelleyebildiği de görülmektedir. Ayrıca demokrasi için gerekli sayılan bazı kriterlerin olmadığı ülkelerde demokrasiye geçilmiş olması da bu tespitlerin her zaman geçerli olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla demokrasiye geçiş ve onun sürdürülebilmesinde burada sayılanlar yanında başka faktörler veya bunların karmaşık ilişkilerinin etkisinin olduğu söylenebilecektir.

2.2.3. Politik Kültür Yaklaşımları

Bazı ülke veya bölgelerdeki demokrasi eksikliği kültürel niteliklerle açıklanmaya çalışılmıştır ki bunlara “politik kültür” yaklaşımları denilmektedir. Politik kültür, yaygın biçimde, belirli siyasi kurumları destekleyen veya onlara zarar veren (engelleyen) değerler; bir toplumda “siyasi yönelimlerin kalıplarının –siyasi sisteme yönelik tutumlar ve çeşitli parçaları ile sistemdeki kendinin rolüne yönelik tutum- özel dağılımı”¹¹³ olarak tanımlanmaktadır. Politik kültür yaklaşımları 1960'larda oldukça yaygın biçimde kabul görmüş iken 1970-80'lerde eleştirilerle zayıflamıştır. 1990'larda SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile dünyada yaşanan demokratikleşme deneyimleriyle birlikte

¹¹² O'Donnell, yüksek modernleşmenin sosyal farklılaşmayı getirdiği belirli ülkelerde, “bürokratik-otoriter” olarak adlandırdığı yeni tip bir siyasi otoriterliğin ortaya çıkması için güçlü eğilim olduğunu ortaya koymuştur. 1964 Brezilya ve 1966 Arjantin'de ordunun darbesi öncesi ekonomik kalkınmayı da içeren yüksek modernleşme, darbeleri ve sonrasında kurulan “bürokratik-otoriter” sistemi getirmiştir. O'Donnell, G. A. (1979). *Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism: Studies in South American Politics*, Berkeley: Institute for International Studies. s.47, 198-199. Bu dışlayıcı siyasi sistemin “bürokratik” olarak adlandırılması, yüksek modernleşme yaşayan otoriter sistemlere has özellikleri (çoğu sosyal sektörün örgütsel olarak güçlenmesi, hükümet girişimlerinin “kuşatma” ile kontrolü, teknokratik roldeki yetkililerin etkisi, bürokrasilerin oynadığı öncü rol) ile ilgilidir. A.g.e. s.91. Bu ülkelerde yüksek modernleşme, yeni bağımlılık şekilleri ve askeri sınıfın üstünlüğü ele geçirmesine yol açarak demokratik siyasi kurumları zayıflatmış, popülizm dönemindeki ekonomik büyümeyle siyasi anlamda hareketlenen sosyal sektör ile müesses sektör (varlıklılar) arasında çatışmaya neden olmuştur. Sosyal sektörün hareketlenmesini tehdit gören varlıklı sektörler, askeri darbeyi ve sonrasında “dışlayıcı” sistemin kararlarını desteklemiştir. s.67-75.

¹¹³ Anderson, L. (1995). “Democracy in the Arab World: A Critique of the Political Culture Approach”. In R. Brynen, B. Korany, and P. Noble (Eds.), *Political Liberalization and Democratization in the Arab World*, vol.1 Theoretical Perspectives, Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 77-92. s.78-79.

politik kültür yaklaşımı özellikle Arap dünyası ile ilgili olarak yeniden gündeme gelmiştir. Zira Arap ülkeleri bu demokratikleşme dalgasından pek etkilenmemiştir ve bunun sebeplerine dair açıklama arayışlarında politik kültür de başvurulan kavramlardan biri olmuştur.¹¹⁴

1980 öncesinde Katoliklik ile ilgili sıkça gündeme gelen politik kültür tartışmaları, üçüncü dalga demokratikleşmeyle birçok Katolik nüfuslu ülkenin demokratikleşmesiyle İslam ve Konfüçyüs kültürleri bağlamında daha sık gündeme gelmiştir. Burada politik kültür tezlerine genel anlamda kısaca değinilecek, Ortadoğu bağlamında İslam ve Arap kültürü ile ilgili tartışmalara ayrıca yer verilecektir.

Max Weber, rasyonel kapitalizmin gelişiminde Kalvinizm gibi Protestanlığın bazı dini yorumlarının etkisi olduğunu ileri sürmüştür.¹¹⁵ Dolayısıyla Weber'e göre Protestanlık demokratik kurumların ortaya çıkmasını kolaylaştıran ekonomik girişimciliği, burjuva gelişimini, kapitalizmi ve ekonomik zenginliği teşvik etmiştir.¹¹⁶ Weber ile birlikte bazıları, Kuzeybatı Avrupa ile Amerika ve Avustralya'daki (İngilizce konuşulan) ülkelerde demokrasiyi ortaya çıkaran faktörlerin aynı zamanda kapitalizmi ortaya çıkaran unsurların tarihsel olarak nevi şahsına münhasır bir birleşmesi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna göre buralarda Protestanlığın bireysel sorumluluğa vurgusu demokratik değerlerin ortaya çıkmasını desteklemiştir.¹¹⁷ ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası Çevreleme (*Containment*) politikasının savunucusu George Kennan da demokrasinin Kuzeybatı ve belki merkezi Avrupa ülkeleri ile bunların kolonileri için uygun olduğunu (dolayısıyla diğer ülke ve kültürler için demokrasinin uygun olmadığını) belirtmiştir.¹¹⁸ Bu tür politik kültür yaklaşımlarına öteden beri eleştiriler de olmuştur. Sözgelimi Ernest Griffith, Yahudi-Hıristiyan mirası ile demokratik kurumların devamını sağlayan davranışlar/tutumlar arasında bağ olduğunu ileri sürdüğünde, bazıları Almanya ve İtalya gibi güçlü Hıristiyan toplumlar ve geleneklerin olduğu ülkelerde Faşizm ile sonuçlanan

¹¹⁴ Hudson, M. C. (1995a). "The Political Culture Approach to Arab Democratization: The Case for Bringing It Back In, Carefully". In R. Brynen, B. Korany and P. Noble (Eds.), *Political Liberalization and Democratization in the Arab World*, vol.1, Theoretical Perspectives, Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers. 61-76. s. 71.

¹¹⁵ Weber, M. (1996). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, (6th ed.) London and New York: Routledge.

¹¹⁶ Huntington, S. P. (1991). s.75-76.

¹¹⁷ Lipset, S.M. (1959). s.85.

¹¹⁸ Huntington, S. P. (1991). s.298-299.

bunalım, fakirlik ve sosyal çözülme yaşandığına atıfla buna itiraz etmiştir.¹¹⁹ Buna koşut biçimde, Lipset de İkinci Dünya savaşı öncesi Avrupa ve Latin Amerika’da Katolikliğin demokrasiye karşı olduğunu ileri sürmüştür.¹²⁰

Politik kültür – demokrasi ilişkisi bağlamında akla gelen başlıca eserlerden biri olan “*The Clash of Civilizations*” (Medeniyetler Çatışması) başlıklı makalenin (aynı zamanda kitabın) yazarı Samuel P. Huntington farklı dönemlerde farklı görüşler dile getirmiştir. Bahse konu makalesinde Huntington, özellikle Konfüçyüsyen ve İslam devletlerinin ekonomik küreselleşmenin liberalleştirici etkisine karşı dünyanın geri kalanına göre dirençli olduğunu belirtmiştir.¹²¹ Aynı isimli kitabında da Batı kültürünün ayırıcı özelliklerini sıralarken, -Batı’da özgürlüğün gelişmesine katkıda bulunan- ruhani/uhrevi ve dünyevi otoritelerin birbirinden ayrılmasını saymakta, bu ayrılığın Batı’da özgürlüğün gelişmesine sınırsız katkı sağladığını vurgulamıştır.¹²² Bunun yanında Müslüman inancı ve İslam medeniyetinin özgürlük, demokrasi, insan hakları, cinsiyet eşitliği ve diğer kapsayıcı prensiplerle uyummadığını ileri sürmüştür.¹²³ Ancak Huntington bunlardan önce yazdığı “*The Third Wave*” (Üçüncü Dalga) isimli kitabında, demokrasinin Protestanlık ile bağdaştırılmasını eleştirerek, 1974-89 arasında demokratikleşen ülkelerin 2/3’ünün Katolik nüfuslu olduğuna dikkat çekmiş ve Katolik Kilisesi’nin otoriterizm ve demokrasi konularında tutum değiştirerek birçok ülkede demokrasiye geçişte rol oynadığını vurgulamıştır.¹²⁴ Konfüçyüs ve İslam kültürleriyle ilgili de Huntington, bu kültürlerle sahip ülkelerde demokrasinin olmaması veya çok az olmasına dikkat çekmiştir.¹²⁵ Bununla beraber Huntington, Protestanlık ve Katoliklik’te anti-demokratik unsurlar olduğu gibi

¹¹⁹ Griffith, E. S., Plamenatz, J. and Pennock, J. R. (1956). “Cultural Prerequisites to a Successfully Functioning Democracy: A Symposium”. *American Political Science Review*, Vol. 50, pp. 101-137. Aktaran Lipset, S. M. (1959). s.70.

¹²⁰ Lipset, S.M. (1960). s.72-73.

¹²¹ Huntington, S. P. (1993). “The Clash of Civilizations”. *Foreign Affairs*, 72(3), 22-49.

¹²² Sadece Hindu kültüründe din ve siyasetin Batı’daki kadar ayrılmış olduğu ileri süren Huntington, Çin ve Japonya’da Sezar’ın Tanrı, Ortodoks inancında Tanrı’nın Sezar’ın ast ortağı olduğunu belirtmektedir. Huntington, S. P. (1998). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Touchstone Books. s.70.

¹²³ Huntington, S.P. (1998). s.56-78, 207-218.

¹²⁴ 1960’ların ortalarına kadar Kilise otoriter rejimleri desteklerken, bundan sonra otoriter rejimlere cephe almış ve Brezilya, Şili, Filipinler, Polonya ve Orta Amerika ülkelerinde rejim değişikliklerinde önemli rol oynamıştır. Papa II. John Paul’un Papa olmasıyla kilisenin otoriterliğe karşı tavrı daha netleşmiş, 1979-88 arasında kritik eşikte olan birçok ülkeyi ziyaret etmiş ve özgürlükleri savunmuştur. Kilisenin üçüncü dalga demokratikleşmedeki rolü için Huntington, S.P. (1991). s.72-85.

¹²⁵ Üçüncü dalga demokratikleşmede Müslüman ülkeleri yer almamıştır. Huntington’a göre Konfüçyüs veya Konfüçyüsçü kültürden etkilenen sadece iki ülkede (Japonya ve Filipinler) 1990 öncesinde demokratik hükümetin olması bunlarda Amerikan varlığı ile ilgilidir. Filipinler çoğunluklu olarak Katoliktir, Japonya’da ise Konfüçyüs değerleri yeniden yorumlanmış ve kendi kadim değerleriyle birleşmiştir. Huntington, S. P. (1991). s.301.

Konfüçyüs ve İslam gibi tarihi kültürel geleneklerde demokrasiyle uyumlu ve uyumsuz unsurların bir arada bulunabildiği sonucuna ulaşmıştır.¹²⁶

Demokrasiye geçiş ve demokrasinin sürdürülebilirliği üzerine çalışmalarıyla öne çıkan Przeworski, tarihi istatistiklerden hareketle (1950-1999), Protestanlık veya İslam'ın demokrasinin ortaya çıkması veya yaşamasında etkisi olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Przeworski'nin dinin etkisine dair ulaştığı tek sonuç, Katoliklerin daha çok bulunduğu ülkelerde demokrasinin ortaya çıkma (demokrasiye geçiş) olasılığının artmasıdır.¹²⁷ Gassebner vd. ise 1976-2002 yılları arasında 165 ülkeden elde ettikleri veriler üzerinde yaptıkları incelemede, İslam'ın demokrasiye geçişte çok etkili bir faktör olmadığı ancak petrol ihracat oranı ile birlikte üzerinde detaylı çalışılmasına ihtiyaç olduğu sonucuna varmışlardır.¹²⁸

Politik kültür yaklaşımlarını -Ortadoğu'da demokratikleşme bağlamında- inceleyen Lisa Anderson kültürel analizlerde birçok mantıksal ve epistemolojik hataların yapıldığını, bu hataların akla yatkın ve dikkatli araştırılmış argümanlardan ziyade, kendi kendini gerçekleştiren kehanetlerden oluşan bir literatür ortaya koyduğunu ifade etmiştir. Ekonomi ve siyasi sistemin yapısal boyutları başta olmak üzere politik kültür dışındaki faktörlere daha çok önem atfeden Anderson'a göre, politik kültür yaklaşımının ne tutumlar, davranışlar ve kurumlar arasındaki güncel sebep-sonuç ilişkilerini ne de insan hayatındaki dinamik değişimi analiz edecek kapasitesi bulunmaktadır. Dolayısıyla, politik tavırların uygun bağlam ve gerçek önemini değerlendirebilmek için önce kurumsal yapılar, hükümet gelirlerinin kaynağı, nüfus artış oranları, sınıf ilişkileri, rejimin destek grupları, hükümet siyasal eğilimleri ve başka faktörleri bilmeye ihtiyaç vardır.¹²⁹

Politik kültür, bir yerde demokrasi eksikliğini açıklamak için başvurulan alanlardan biridir. Ancak Katoliklik için ortaya atılan tezlerde görüldüğü üzere, bir kültüre sahip ülkelerde demokrasi gerçekleştiğinde bunlar geçersiz olmaktadır. Bu bakımdan Konfüçyüs veya İslam ile ilgili dile getirilen politik kültür yaklaşımları, bu kültürlere sahip ülkelerde demokrasi gerçekleştikçe zayıflayacaktır. Hindistan, Moğolistan, Türkiye, Pakistan ve

¹²⁶ Huntington, S. P. (1991). s.307, 310-311.

¹²⁷ Przeworski, A. (2004). s.309.

¹²⁸ Gassebner, M. vd. (2012). s.186, 190.

¹²⁹ Anderson, L. (1995). s.89-90.

Endonezya gibi Batı dışındaki ülkelerde demokrasinin uygulanabilmesi, bu anlamda olumlu bir işaret olarak görülebilir.

2.2.4. Elit Davranışları ve Dış Faktörlere İlişkin Tartışmalar

Demokrasiye geçişlerle ilgili gündeme gelen faktörlerden biri de elit davranışlarıdır. Bazı örneklerde açıklayıcı olan bu yaklaşıma göre elitler, aldıkları kararlarla demokrasiye geçişi kolaylaştırabilir veya engelleyebilmektedir. Elit davranışları teorisi, özellikle otoriter veya demokratik rejimlerin istikrarsızlaştığı veya geçiş dönemlerini açıklamada başvurulan bir yaklaşımdır. Sözgelimi “*Economic Origins of Dictatorship and Democracy* (Diktatörlük ve Demokrasinin Ekonomik Kökenleri)” kitabının yazarları Daron Acemoğlu ve James A. Robinson elitlerin kitlelerin karışıklık tehdidi karşısında, baskının bedelini ödemek kaydıyla diktatörlüğü tercih edebileceklerini ileri sürmüşlerdir. Buna göre, baskının bedeli arttığı ve elitlerin makul tavizler vadedemedikleri durumda demokrasi belirli şartlarda zorlayıcı alternatif olabilir.¹³⁰

Adam Przeworski, “*Democracy and Market* (Demokrasi ve Piyasa)” adlı eserinde Philippe Schmitter ve Guillermo O’Donnell’in demokrasiye geçiş süreçleri üzerine çalışmasına¹³¹ atıfta bulunarak geçiş sürecini pazarlık [*bargaining*] yaklaşımı ile ele almış, siyasi aktörlerin, özellikle siyasi ve ekonomik elitlerin demokratik geçiş sürecinin rotasını belirlemede benimsedikleri stratejik seçenekler ve ittifakları incelemiştir. Przeworski, O’Donnell ve Schmitter (1986)’ın tespitlerinden hareketle, otoriter rejimden çıkış ya da geçiş sürecindeki aktörleri 4 grup altında tasniflemiştir: Otoriteci blok içerisindeki Sertlik Yanlıları ve Reformcular ile muhalefette yer alan Ilımlılar ve Radikaller. Buna göre Otoriteryanizmden çıkış, Reformcular ve Ilımlıların anlaşmasıyla mümkün olur: a) Reformcular ve Ilımlıların temsil ettikleri sosyal güçlerin demokratik bir sistemin kurumlarında önemli bir siyasi ağırlıkları olacağı üzerinde anlaşmaları. b) Reformcuların Sertlik Yanlılarını ikna edebilmeleri veya etkisiz hale getirebilmeleri. c) Ilımlıların

¹³⁰ Acemoğlu ve Robinson, demokratik olmayan rejimlerde kararı elitlerin verdiği argümanı üzerinden, eşitsizlik, elitin gücü vd. faktörler üzerinden elitlerin hangi koşullarda demokrasi veya baskıyı tercih edebileceklerini araştırarak bu sonuca ulaşmaktadır. Örneğin iç eşitsizlik mahrum olanları meydan okumaya itecek kadar yüksek, ancak eliti baskı için cezbedecek kadar yüksek olmadığı durumda demokrasi ortaya çıkabilmektedir. Acemoglu, D. and Robinson, J. A. (2006). *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*, New York: Cambridge University Press. s.181, 218-220.

¹³¹ O’Donnell, G. A. and Schmitter, P. C. (1986). *Transitions From Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Radikalleri denetleyebilmeleri.¹³² Demokrasiye geçiş süreci yaşayan ülkelerde, genellikle yukarıdaki modelde olduğu gibi iktidarda olan elitler veya muhalefet değişim konusunda bölünmekte ve farklı tutum sergileyebilmektedir. Bu bakımdan, siyasi ve ekonomik elitlerin bu modeldeki gibi, demokrasiye geçiş süreçlerinde, diğer şartlar çerçevesinde olumlu veya olumsuz rol oynadıkları söylenebilir.

Bazı düşünürler ise bir ülkede demokrasiye geçişte dış faktörlerin rolüne vurgu yapmışlardır. Laurence Whitehead, uluslararası aktörlerin, 3 süreç (yayımla/etkileme, rıza ve kontrol ve koşulluluk) ile demokratikleşmeyi teşvik ettiği veya onun için baskıda bulunduğunu belirtmiştir.¹³³ Difüzyon tezini savunanlardan Gleditsch, bir ülkenin rejiminin ya da siyasi kurumlarındaki geçiş veya değişimin sınırları aşan (politik, kültürel ve ekonomik) çeşitli güçler vasıtasıyla bulunduğu bölgedeki ülkelerin (komşularının) rejimleriyle bağlantılı olduğunu göstermiştir.¹³⁴ Pevehouse ise çok sayıda demokratik üyesi olan bölgesel örgütlere üyeliğin demokrasinin ortaya çıkışı ve sürdürülebilirliğine etkisi olduğunu savunmuştur.¹³⁵

Birçok siyaset bilimci de dış faktörlerin demokratikleşme süreçlerine pratikteki etkilerine dair tespitlerde bulunmuştur. Bu bağlamda Robert Dahl, 1970’de yirmidokuz demokrasiden onbeşinin ya yabancı bir ülke yönetimi altında ya da yabancı yönetimden bağımsızlığını elde ettiğinde kurumsallaştığından bahsetmiştir.¹³⁶ Przeworski de 1980’lerde Doğu Avrupa’daki demokrasiye geçiş süreçlerini bir ülkede olanın diğer ülkeleri etkilemesine (özendirici etki) örnek saymıştır.¹³⁷ Üçüncü dalga demokratikleşme sürecini inceleyen Huntington SSCB’nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Çekoslavakya,

¹³² Przeworski, A. (1995a). s.64-76.

¹³³ Yayımla ile bir ülkedeki deneyimlerin diğerlerini etkilemesi, Rıza ile normların teşviği, Kontrol-koşulluluk ile de yaptırımlar kastedilmektedir. Whitehead, L. (1991). “The International Dimension of Democratization: A Survey of the Alternatives”. *Paper presented at the Fifteenth Congress of the IPSA*, Buones Aires. Koşulluluk, Schmitter’in eklediği bir süreçtir. Schmitter, P. C. (1991). “The International Context for Contemporary Democratization: Constraints and Opportunities upon the Choice of National Institutions and Policies”. *East-SouthSystems Transformations*, University of Chicago. Working Paper No.8. Aktaran Przeworski, A. (Ed.) (1995b). s.5-6.

¹³⁴ Gleditsch, K. S. (2002). *All International Politics is Local: The Diffusion of Conflict, Integration, and Democratization*, Ann Arbor, MI:University of Michigan Press. s. 167-169, 176.

¹³⁵ Pevehouse, J. C. (2002a). “‘Democracy from the Outside-in?’ International Organizations and Democratization”. *International Organization* 56(3), 515–49; Pevehouse, J. C. (2002b). “‘With a Little Help from My Friends? Regional Organizations and the Consolidation of Democracy’”. *American Journal of Political Science* 46(3), 611–26.

¹³⁶ Dahl, R.A. (1971). s.197.

¹³⁷ Romanya’da olanlar, Çekoslavakya’da olanların ürünü, Çekoslavakya’da olanlar Doğu Almanya’daki olaylar kaynaklıydı. Doğu Almanya’da halkın sokaklara çıkması da Macaristan’daki siyasi değişikliklerin arkasından meydana gelmişti. Macarlara yol gösteren ise Polonya’daki gelişmelerin başarıyla sonuçlanmasındı. Przeworski, A. (1995a). s.3.

Macaristan ve Polonya’da müdahaleleri dış güçlerin demokrasiye engel oluşuna, 1980’lerin sonlarında Vatikan, Avrupa Topluluğu, ABD ve SSCB gibi dünyadaki güç ve etkiye sahip güçlerin liberalleşme ve demokratikleşmeyi aktif biçimde desteklemelerini ise olumlu örnekler olarak saymıştır.¹³⁸ Buna paralel olarak demokrasiye geçiş ve demokrasinin istikrarı üzerine karşılaştırmalı araştırma yapan Gassebner vd. OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)’ye üyeliğin demokrasiye geçişte olumlu katkısının olduğunu belirlemişlerdir.¹³⁹ Bunlara karşın Gassebner vd, demokrasiye geçişte etkili olan faktörlerin çoğunun politika yapımcılarının (yabancı devletler dahil) kontrolü dışında olduğu sonucuna varmışlardır.¹⁴⁰

Demokrasiyi teşvik eden dış aktör, demokrasi normunu teşvik için ikna edici veya zorlayıcı (tehdit veya güç kullanımı) metotlar kullanmaktadır. Demokrasinin teşvikine yönelik olarak, seçimlerde gözlemci misyonlar gönderme gibi siyasi yöntemler, yardımlardan ambargo ve boykota varan bir alanda ekonomik yöntemler ve askeri güç kullanımı uygulanabilmektedir. Askeri güç kullanımının benimsenmesi, özellikle Soğuk Savaş’ın sona ermesinden sonra, 1990’larda daha fazla kabul görmeye başlamıştır.¹⁴¹ Demokrasi teşviki, yukarıdan aşağı veya aşağıdan yukarıya olabilmektedir. İlkinde, devletin üst mevkilerinde bulunan karar alma ve uygulama yetkisine sahip elitler, ikincisinde ise toplumun tabanından (sivil toplumun gelişmesi gibi) demokrasi teşvik edilir.¹⁴² ABD’nin üçüncü dalga demokratikleşme sürecinde, *Voice of America*, *Radio Liberty*, *Radio Free Europe* gibi kuruluşları, ekonomik yaptırım ve teşvikleri, diplomatik hareketleri, demokratik güçlere maddi destekleri, askeri hareket ve çok yönlü diplomasisi demokrasiyi teşvik politikalarına örnektir.¹⁴³ Avrupa Birliği (AB) de demokrasinin dışarıdan teşvikini sürdüren uluslararası bir aktör olarak görülmektedir. Avrupa kurum/kuruluşları üye ülkelere, aday ülkelere, komşu ülkelere veya bir şekilde ilişkide bulunduğu diğer ülkelere ilişki biçimine göre demokratikleşme yönünde teşvik edici

¹³⁸ Vatikan Katolik ülkelerdeki otoriter rejimlerin meşruiyetlerini gidermiş, Brüksel güney ve doğu Avrupa’da demokrasiye teşvik sağlamış, Washington Latin Amerika ve Asya’da demokratikleşmeyi zorlamış ve Moskova Doğu Avrupa’da demokratikleşme önündeki esas engelleri kaldırmıştır. Detay için Huntington, S. P. (1991). s.86-100.

¹³⁹ OECD ülkeleri zaten demokratik olduğu için tekrar geçişlerle ilgilidir. Gassebner, M. vd. (2012). s.185-186.

¹⁴⁰ Gassebner, M. vd. (2012). s.190-191.

¹⁴¹ Silander, D. (2005). “Democracy from the Outside-In?”. *Social Alternatives*, 24(3), 28-33. s.30-31.

¹⁴² Silander, D. (2005). s.31.

¹⁴³ Huntington bu bağlamda, Carter’ın insan hakları kampanyasından, Reagan’ın “Project Democracy” kapsamında 1984’te National Endowment for Democracy kuruluşuna, birçok otoriter yönetime yapılan askeri müdahalelerinden, demokrasiyi açıktan destekleyen büyükelçi atamalarına kadar birçok örnek vermiştir. Huntington, S. P. (1991). s.91-98.

kriterler sunarak demokrasiyi teşvik etmektedir.¹⁴⁴ AB'nin özellikle Avrupa Komşuluk Politikası (*European Neighbourhood Policy-ENP*) kapsamında hem doğudaki komşuları hem de güneyindeki Akdeniz ülkelerine yönelik demokratik normların bu ülkelerde yayılması için politikaları öne çıkarmaktadır.¹⁴⁵

Demokrasiye geçiş deneyimlerinin ortaya koyduğu gibi dış faktörler her zaman olumlu etkide bulunmamışlardır. Bu anlamda dış etkenlerin rollerine ilişkin eleştirel görüşler gündeme gelmektedir. Nitekim modernist görüşler, Batılı devletlerin özellikle Üçüncü Dünya ülkeleri üzerindeki etkilerinin yerel ülkelerde demokrasinin teşviki bağlamında faydalı olduğunu öne sürerken, bağımlıci yaklaşıma sahip teorisyenler, yerel ülkelerin dünya ekonomik sistemine bağımlı olmaları sonucu, bu ülkelerde eşitsizlikler ve bozukluklar nedeniyle demokrasinin oldukça güç olduğunu savunmuşlardır.¹⁴⁶ Carothers ABD ve diğer Batılı güçlerin desteğini demokratikleşme için gerekli sayan görüşleri, demokratikleşme sürecinde dış faktörlerin etkilerini fazla önemseydiği ve demokratikleşmeye olan iç talebi küçümsediği için eleştirmiştir. Batılıların demokrasiye destekleri, siyasi realitede söylemleri oranında değildir. Nitekim Batılı güçler Endonezya Devlet Başkanı Suharto ile ilgili olarak, yerine kimin geleceği konusunda endişe ettikleri için tereddüt gösterip demokrasiye destek çıkmamışlar, desteklerini ancak halk Suharto'yu indirdikten sonra göstermişlerdir.¹⁴⁷ Ayubi de 1992 Cezayir olaylarını Batılı devletlerin otoriter elitler gibi (hiper-milliyetçi potansiyelinden endişeli oldukları) İslamcılarının iktidara gelmesini engellemek için demokrasiyi feda ettiklerine örnek vermiştir.¹⁴⁸

Bunlara ilaveten bazı çalışmalarda demokratikleşmeye olumlu veya olumsuz etki eden başka faktörler de sayılmıştır. Bu anlamda Martin Gassebner vd. daha önce demokrasiye geçiş yapmış olmanın tekrar demokrasiye geçiş olasılığını artırdığını, buna karşın sürdürülebilirliği şansını azalttığını tespit etmişlerdir. Bunun yanında demokratik ülkelerle

¹⁴⁴ AB üye ülkelere ve üye adayı ülkelere belirli demokratik kriterleri şart koşturmaktadır. Bunun yanında AB'nin Avrupa dışına demokrasi teşviki vardır: "Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southern Mediterranean", "European Endowment of Democracy" ve "Strategic Framework and Action Plan on Human Rights and Democracy" bunlara örnektir. AB'nin dışarıda demokrasi teşvikinin bir kritiği için bkz. Wetzel, A. and Orbie, J. (2012, Sept. 13). "The EU's Promotion of External Democracy: In search of the plot". *CEPS Policy Brief*, No. 281.

¹⁴⁵ Bu konuda AB veya ilgili kuruluşlarının çok sayıda dokümanı vardır. Örneğin AB'nin komşuluk politikasına ilişkin bkz: İnternet: Youngs, R. (Ed.). (2008). *Is the European Union Supporting Democracy in its Neighbourhood?*, FRIDE (with ECFR). Web: <http://www.fride.org/download/librofride.pdf>. (10.01.2014)

¹⁴⁶ Aktaran: Sorensen, G. (1998). s.26.

¹⁴⁷ Carothers, T. (2007). s.21.

¹⁴⁸ Ayubi, N. N. (1997). s.364.

komşu olmak da demokrasinin yaşama şansını artırmaktadır.¹⁴⁹ Przeworski ise tarihi istatistiklerden hareketle, demokrasilerin yaşlandıkça sonlanma ihtimalinin, kişi başına düşen milli gelire bağlı olarak ortadan kalktığını tespit etmiştir. Yani yaşlı demokrasilerin sürdürülebilirlikleri “alışma”dan ziyade ekonomileriyle bağlantılıdır.¹⁵⁰ Bunun yanında yönetim sistemleri karşılaştırıldığında parlamenter sistemlerin sürdürülebilme olasılıklarının başkanlık sistemlerine göre daha fazla olduğu sonucuna varılmıştır. Bir parlamenter demokrasi için yaşam beklentisi 74 yıl iken, başkanlık demokrasisi için bu süre 24 yıldır. Bu farklılıkta başkanlık demokrasilerine -etkisi daha sonra devam edebilen- askeri diktatörlüklerden, parlamenter demokrasilere ise sivil diktatörlüklerden geçilmiş olmasının payı olsa da, iki sistem arasında belirgin farklılık tespit edilmiştir.¹⁵¹ Stepan ve Skach, özellikle başkanlık sisteminin parçalanmış parti sistemleriyle bir araya geldiğinde demokrasilerin yaşayamadığını vurgulamıştır.¹⁵²

Bu yaklaşım ve tespitler çerçevesinde demokrasiye geçişlerde elitlerin (siyasi karar alıcılar) davranışları ve tercihleri ile dış faktörlerin (güçlü ülkeler, uluslararası örgütler, ulusaşırı etkisi olan diğer aktörler) önemli rol oynayabildiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber bu faktörlerin demokrasiye geçişte etkilerinin sınırlı olduğu, diğer şartlar bulunmadan demokrasiye geçişi tek başlarına sağlamadığı da görülmektedir. Mesela etkin devletin olmadığı veya sosyo-ekonomik şartların oldukça yetersiz olduğu şartlarda siyasi elitlerin veya dış faktörlerin demokrasiye geçişi veya onu sürdürmeleri zor olabilmektedir. Bunun tersine, önşart olarak sayılan nitelikler sağlansa da bazen siyaset yapıcılar veya dış faktörler demokrasiye engel olabilmektedir.

Burada değinilen tartışmalardan demokrasinin şartları veya demokrasiye geçişte, ekonomik kalkınmışlık, etkin devlet (veya yeterli devlet kapasitesi), devlet bürokrasisi, devletin güçlü kurumsal yapısı, hukukun üstünlüğü, canlı ve bağımsız sivil toplum (özerk siyasi partiler),

¹⁴⁹ Gassebner, M. vd. (2012). s.188-191.

¹⁵⁰ Przeworski, A. (2004). s.310.

¹⁵¹ Przeworski, A. (2004). s.310. Benzer tespit/görüşler için, Przeworski, A., Alvarez, M., Cheibub, J. A., and Limongi, F. (1996). “What makes democracies endure?”. *Journal of Democracy*, 7, 39-55; Linz, J., and Stepan, A. (1996b); Mainwaring, S. (1992). “Presidentialism, Multipartyism and Democracy: The Difficult Combination”. *Comparative Political Studies*, 26: 198-228.

¹⁵² Parlamenter sistemler başkanlık sistemlerine göre; hükümetlerin yasamada temsil oranı dolayısıyla programlarını uygulayabilme eğilimi daha yüksek, çok partili sistemde daha iyi yönetme yeteneği daha fazla, yürütmedekilerin anayasası çiğneme eğilimi daha düşük, bu şekilde davranan yürütmenin başındakini görevden alma şansı daha yüksek, askeri darbeye daha az yatkınlık, daha uzun parti-hükümet kariyeri (siyasi topluma sadakat ve deneyim katkısı) sağlama eğilimi nedenleriyle demokrasinin güçlenmesini daha fazla desteklemektedir. Stepan, A. and Skach, C. (1993). “Constitutional Frameworks and Democratic Consolidation- Parliamentarianism versus Presidentialism”. *World Politics*, 46 (1). 1-22.

topluluk duygusu veya ulusal birlik, ulusal ve devlet sorunlarının çözümü, işçi sınıfının siyasi katılımı, tarihi ve kültürel faktörler, demokratik uluslararası kuruluşlara üyelik ve siyasi elitlerin demokrasiden yana tutumları olumlu anlamda öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, bazı faktörlerin -örneğin ekonomik kalkınmışlık veya zengin yeraltı kaynağı- demokratik geçişe menfi etkilerinin bulunduğu dile getirilmiştir. Keza demokrasi için şart olarak sayılan bazı nitelikler olmadan demokrasiye geçişler olabilmektedir. Dolayısıyla evrensel demokratikleşme modeli veya demokrasiye geçiş stratejisi belirlemek mümkün olmadığı gibi demokratikleşmenin fizibilitisini yapabilmek de zor olmaktadır. Yine de bir ülkenin içinde bulunduğu şartlar, sosyo-ekonomik nitelikler, toplumun geçmiş deneyimleri, devletin ve kurumlarının etkinliği vd. birçok değişken/kriter değerlendirildiğinde demokrasinin başarı şansı için bir perspektif / anlayış yakalamak mümkün görülmektedir.

2.3. Demokrasinin Sürdürülebilirliğinin Şartları ve Riskler

Bu çalışmanın konusu itibarıyla demokrasiye geçişin şartları kadar, demokrasinin sürdürülebilirliği ile ilgili yaklaşımlara değinmek gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle bir ülkede demokrasiye geçildikten sonra demokratik rejimin sağlamlaşması ya da demokrasinin sonlanmasına yol açan faktörlerle ilgili tartışmalar, 2011-13 yıllarında Mısır'daki geçiş sürecinin başarısızlığını anlamaya katkı sağlayacaktır.

Öncelikle demokrasinin sağlamlaşmasından bahsedildiğinde demokratik kurumların yanısıra, demokratik devletin kontrolü dışında demokratik olmayan kurumların varlığı sözkonusudur. Linz ve Stepan bu anlamda demokrasinin yerleşmesinden bahsetmek için en az üç kriterin sağlanmasını gerekli görmüştür: Etkin devlet, demokratik geçişin tamamlanması ve demokratik biçimde yönetim.¹⁵³ Bunların yanında, birbiriyle bağlantılı ve karşılıklı olarak birbirini destekleyen a) özgür ve canlı sivil toplumun gelişmesi için

¹⁵³ 1) Devlet olduğu takdirde, demokrasinin gereği olan özgür ve bağlayıcı seçimler yapılabilir ve seçimi kazananlar yasal güç tekelini kullanabilir ve hukukun üstünlüğü ile vatandaşların hakları korunabilir. 2) Demokratik geçişin tamamlanması için ise serbest ve rekabetçi seçimler gerekli ancak yeterli değildir. Bazen seçimler yapılabilir bile yasama, yürütme ve yargı kuvvetleri, "rezerve alanlar", askeri "ayrıcalıklar" ve "otoriter enklavlar" tarafından sınırlandırılmış olabilmektedir. 3) Demokratik biçimde yönetilirse ülkede demokrasi güçlenebilir. Eğer özgürce seçilmiş olan yürütme/yöneticiler, hangi oranda seçilmiş olursa olsun, anayasanın belirlediği sınırları aşarsa, bireylerin ve azınlıkların hakkını ihlal ederse, yasama organının yasama fonksiyonlarına saldırırsa ve bu şekilde hukuk devleti sınırlarını aşarsa, bu rejimler demokrasi değildir. Linz, J. and Stepan, A. (1996a). s.14-15.

şartlar, b) görece olarak siyasal bir toplum, c) hukukun üstünlüğü (tüm aktörleri etkin biçimde bağlayan), d) devlet bürokrasisi, e) ekonomik bir topluma ihtiyaç vardır.¹⁵⁴

Demokrasinin istikrarına katkı sağlayan faktörlerin başında ekonomik kalkınmışlık sayılmaktadır. Yeterince kalkınmış ülkelerde demokrasinin daha uzun yaşayabileceği kabul edilmektedir. Dolayısıyla fakir ülkelerde demokrasinin yaşaması zorlaşmaktadır. Nitekim demokrasi deneyimlerini inceleyen Przeworski ekonomik büyümenin demokrasinin ömrünü uzattığını tespit etmiştir.¹⁵⁵ Przeworski bu durumu, ekonomik kalkınma ile yani gelir arttıkça seçimde kaybedenler ile bir diktatörlük tarafından baskılanan halkın refahı arasındaki açığın büyümesi ile açıklamıştır. Bir başka ifadeyle zenginleşmiş toplumlarda demokrasiden dönüşün bedeli ağırdır. Burada önemli olan ekonomik büyüme veya kriz olması değil, bunların toplum üzerindeki etkisidir.¹⁵⁶ Bu bakımdan demokrasinin kesintiye uğraması toplumun onun devam edip etmemesi konusundaki maliyet hesabıyla ilgilidir. Ekonomik kalkınmışlık her zaman demokrasiyi getirmedeği gibi, her zaman demokrasinin sürdürülebilmesini de sağlayamamaktadır. Bazı durumlarda orta sınıf, demokratik süreçlerle çıkarlarını geliştiremeyeceğini düşünerek demokratikleşmeye karşı tutum sergileyebilmekte, özellikle başlangıçta demokratikleşmeye karşı çıkabilmektedir. Nitekim 1960-70li yıllarda ekonomik büyüme ile demokrasiye geçen Latin Amerika ülkeleri ve başka ülkelerde kısa süre sonra orta sınıfın desteğiyle anti-demokratik rejime dönüşler yaşanmıştır.¹⁵⁷

Demokrasinin istikrarını, modernleşme seviyesi ile ilişkilendiren siyaset bilimcisi olarak öne çıkan Lipset, demokrasinin istikrarının sadece ekonomik gelişmeye değil, siyasal sistemin etkinliği ve meşruluğuna da bağlı olduğunu belirtmiştir. Lipset'e göre etkinlik, sistemin gerçekteki başarıları yani nüfusun çoğunluğu ve silahlı kuvvetler gibi güçlü

¹⁵⁴ Linz, J. and Stepan, A. (1996a). s.16.

¹⁵⁵ 1946-88 yılları arasında Güney Amerika'daki demokratik veya otoriter tüm rejimlerin herhangi bir yıl içinde pozitif ekonomik büyüme gerçekleştirdiklerinde sonraki 12 ay varlığını devam ettirme oranı %91,6 iken, negatif büyüme olan rejimlerde bu oran %81,8'e, gelir iki yıl üst üste düştüğünde ise oran %67'ye düşmektedir. Przeworski, A. (1995a). s.31.

¹⁵⁶ Örneğin Trinidad ve Tobago'da 1981 ve 1990 arasında kişi başına düşen milli gelir %34 düşmesine rağmen (halen 7.769\$ idi) demokrasi sürmüştür. Buna karşın 41 yıl demokrasi deneyimi olan Venezuela'da 1978-1999 arasında kişi başına düşen milli gelir %25 düşmüş (6.172\$) ve bu muhtemelen ülkedeki anti-demokratik güçlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Przeworski, A. (2005). "Democracy As An Equilibrium". *Public Choice*, 123(3/4), 253-273. s.265.

¹⁵⁷ Buralarda orta sınıf radikal/aşırı hükümetleri devirmek ya da işçi ve köylü örgütlerinin siyasal etkisinin azaltmak için askeri darbelere aktif biçimde destek vermiş ve demokrasi kesintiye uğramıştır. Bununla beraber modernleşme devam ettikçe, radikal hareketlerin siyasi süreçteki etkileri zayıfladıkça ve şehir orta sınıfı sanayideki orta sınıfa göre güçlendikçe, orta sınıfın demokrasiye olan tehdit potansiyeli azalır. Huntington, S. P. (1991). s.66-67.

gruplar neleri yönetimin görevi sayıyorlarsa, bunları yerine getirme derecesi demektir. Meşruluk ise sistemin, var olan siyasal kurumların topluma en uygun kurumlar oldukları inancını yaratmak ve yaşatmak yeteneğiyle ilgilidir. Çağdaş demokratik siyaset sistemlerinin ne kadar meşru oldukları, geniş ölçüde, tarih boyunca toplumu bölen kilit sorunların halledilme yollarına bağlıdır.¹⁵⁸

Demokrasiye geçiş yaşayan ülkelerde rejimin sürdürülebilmesinde kurumsal çerçevenin rolü de önemlidir. Bu konuyu detaylı biçimde ele alan Przeworski, demokrasilerde rekabet kuralları vaz etmesi ve itaatsizliğe uygulanacak yaptırımını belirlemesi gereken kurumların işlevlerinin, fonksiyon icra ettikleri siyasi ve kültürel bağlama dayalı olduğunu belirtmiştir. Uzun demokrasi geçmişi olan bir ülke ile yeni demokrasiye geçmiş bir ülkede kurumların fonksiyonları farklı olmaktadır. Birçok örnek (Japonya, Hindistan gibi) demokrasiye geçtikten sonra seçimleri ilk kazanan partinin devlet üzerindeki kontrolünü on yıllarca iktidarda kalmak için kurumsal çerçeveyi belirlemeye çalıştığını göstermiştir.¹⁵⁹ Dolayısıyla demokrasi, onun kurumsal çerçevesi keyfi şiddetten korunma, maddi güvenlik, eşitlik, adalet gibi normatif ve politik olarak istenen hedefleri desteklediği ve sözkonusu hedefler yerine getirilmediğinde ortaya çıkan krizleri çözmede başarılı olduğu sürece yaşayabilir.¹⁶⁰ Bu bağlamda Valeri Bunce, Latin ve eski Sosyalist Avrupa ülkelerinde hukukun üstünlüğünün zayıf olmasının demokrasiler için tehdit olduğunu belirtmiştir.¹⁶¹

Demokrasinin yerleşmesi sürecindeki risk faktörleri olarak, homojen olmayan toplumlarda etnik veya dini çatışma ile ekonomik memnuniyetsizliğin artması başta gelmektedir. Przeworski, Linz ve Stepan çok uluslu/kültürlü toplumlarda etnik çatışma veya toplumun bazı kesimlerinin yeni rejimden dışlanmasını demokrasinin istikrarına engel olarak görmüşlerdir.¹⁶² Linz ve Stepan günümüz modern şartlarında yüksek derecede ulusal homojenliğin nadiren olabilecek bir durum olduğuna vurgu yaparak, demokrasinin sağlamlaşması için, demokrasi yapıcılarının topraklarında uluslar, kültürler ve uyanmış politik kimliklerin özel karışımını dikkate almalarını ve demokratikleşme stratejisinin daha az çoğunlukçu ve daha uzlaşmacı (*consensual*) politikalar içermesini önermiştir.¹⁶³ Przeworski vd. de, demokrasiye geçiş sürecinde, özellikle homojen yapıda nüfusu olmayan

¹⁵⁸ Lipset, S. M. (1986). s.59-78; Lipset, S. M. (1959). s.86.

¹⁵⁹ Przeworski, A. (1995a). s.25; Przeworski, A. (Ed.). (1995b). s.54.

¹⁶⁰ Przeworski, A. (Ed.). (1995b). s.107-108.

¹⁶¹ Bunce, V. (2000). s.720.

¹⁶² Przeworski, A. (Ed.).(1995b). ss.19-33; Linz, J. and Stepan, A. (1996a). s.23-28.

¹⁶³ Linz, J. and Stepan, A. (1996a). s.24, 28.

toplumlarda merkezin (devletin) zayıflaması sonucu toprak bütünlüğünün tehliye girmesinin demokrasinin yerleşmesine engel olabildiğine dikkat çekmiştir. Przeworski'ye göre bu durumda çok kültürlü toplumlarda kurumsal düzenleme ve kültürel çoğulculuk önemlidir ve kurumsal düzenlemeler farklı olmalıdır.¹⁶⁴ Bu konuyla bağlantılı olarak köktenci ideolojiler de demokrasinin istikrarına tehdit görülmüştür. Demokrasinin henüz yerleşmediği toplumlarda, toplumun bir kısmı, bazı ideolojilerden etkilenecek, toplumun tümüne bu değer ve çıkarlarını dayatmak isteyebilmektedir. Azınlıkların taleplerini dikkate almayan milliyetçilik veya farklı değer sistemlerine müsamaha göstermeyen ve kendi değerlerini toplumun tümüne dayatmak isteyen dini köktencilik bunlara örnektir.¹⁶⁵

Demokrasiye geçiş yapan toplumlarda ekonomik ve siyasi reformlar genellikle aynı anda uygulanmaya başlanır ve toplumda kısa süre içerisinde olumlu sonuç beklenir. Oysa reforma girişen devletlerde hem siyasi hem ekonomik reformların kısa sürede sonuç vermesi oldukça zordur. Bu nedenle bu alanda çalışan teorisyenler, yeni demokrasiye geçen ülkelerde toplumun özellikle ekonomik gelişmelerde ümitlerinin hayal kırıklığıyla sonuçlanmasını demokrasinin sonlanmasına yol açabilecek bir faktör olarak saymışlardır.¹⁶⁶ Özellikle ekonomik sorunlar eski rejimin devrilmesinde etkili olmuşsa, toplumda siyasi reformlarla beraber ekonomide de sonuç beklentisi oluşabilmektedir. Bu nedenle ekonomik reformlardan beklenen sonuçların olmaması, toplumda hayal kırıklığı oluşturabilmekte ve demokratik reformlara olan desteği azaltabilmektedir. Ancak bazen ekonomide iyileşme olmasa da demokrasi yaşayabilmektedir. Linz ve Stepan Doğu ve Orta Avrupa'daki eski Sovyet ülkelerinin 1990'lı yıllardaki ekonomik verileri olumsuz olmasına rağmen bu ülke vatandaşlarının hızlı ekonomik ve siyasi sonuçları gerekli görmediği sonucuna varmıştır.¹⁶⁷ Przeworski de yeni demokrasilerde istikrarı tehlikeye atabilecek bu tür durumlar için öncelikle ne olursa olsun reformların demokratik/temsili kuruluşlar aracılığıyla yürütülmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁶⁸

Yeni demokrasilerde en ciddi sorunlardan biri de askeri vesayet meselesidir. Przeworski'nin belirttiği gibi yeni demokrasilerde askeri müdahale olasılığıyla ilgili

¹⁶⁴ Przeworski, A. (Ed.). (1995b). s.61-62, 108.

¹⁶⁵ Przeworski, A. (Ed.). (1995b). s.61-62.

¹⁶⁶ Bkz. Linz, J. and Stepan, A. (1996a). s.23-29.

¹⁶⁷ 1992 yılında 27 eski komünist Avrupa ülkesinden Polonya dışında hiçbirinde pozitif ekonomik büyüme gerçekleşmemişti. 1993 yılında ise bütün eski komünist ülkelerde sanayi üretimi 1989 verilerinin halen altındaydı. Linz, J. and Stepan, A. (1996a). s.29.

¹⁶⁸ Przeworski, A. (Ed.). (1995b). s.67-90.

endişeler siyasi süreci daima etkilemekte, ordunun nasıl tepki vereceği günlük siyasi yaşamı meşgul etmektedir.¹⁶⁹ Eski rejim müzakere ile iktidardan gitmeyi kabul ettiğinde, eski rejimden kurumsal izler kalmakta ve silahlı kuvvetler, özerkliğini, ayrıcalıkları ve kaynaklarını korumak istemektedir. Bu sorunların çözülmesi uzun ve sorunlu olmaktadır. Askerin sivil denetime alınamaması ve askeri müdahale sorunu daima demokratik kurumlar açısından istikrarsızlık kaynağı oluşturmaktadır.¹⁷⁰ Przeworski, askerlerin müdahale ihtimalinin bazı şartlarda (ekonomik kriz, görev duygusunun buharlaşması ve eski rejimin üst düzey komutanların tasfiye edilmesi halinde, subaylar arasında güvensizlik durumlarında) arttığını ileri sürmüştü ve bu konuda sivil-asker ilişkileri geleneğinin önemli olduğunu ifade etmiştir.¹⁷¹ Silahlı kuvvetlerin siyasete müdahalelerinde, iç çatışma, milliyetçi uyanış veya seçilmiş yöneticilerin davranışları da etkili olabilmektedir. Powell, askeri veya yürütme tarafından demokrasinin kesintiye uğratılmasının, seçilmiş liderlerin demokrasiye sadakatlerindeki eksiklikten kaynaklandığını savunmuştur.¹⁷² Powell'ın görüşlerine paralel biçimde Türkiye'de Demokrat Parti dönemini inceleyen Sütçü de, özellikle yeni demokrasiye geçen ülkelerde yeni yönetimce demokrasinin prosedürel kurallarının kötüye kullanılabilirdiği ve manipüle edilebildiği sonucuna varmıştır. Sütçü'ye göre siyasal aktörlerin seçim mekanizmasına (demokrasinin seçim boyutu) bağlılığı demokrasinin güçlenmesi için yeterli olmamaktadır. Yeni demokrasilerde alışma (*habituation*) süreci tamamlanmadığı için bu tür süreçler yaşanabilmektedir.¹⁷³

Bunlara ilaveten demokrasiye tehdit olabilecek başka unsurlar da sayılmıştır. Bir siyasi gücün tamamen veya sürekli baskın olduğu durumlarda demokrasi tehlikeye girmektedir. Bu nedenle, bir partinin yasama meclisinin 2/3'ten fazla oranda sandalye sahibi olması demokrasi için risklidir. Aynı şekilde hükümet başkanlarının sık ("5 yılda bir"den kısa "2 yılda bir"den uzun) değiştiği durumlarda demokrasiler daha istikrarlı olmaktadır.¹⁷⁴ Eski

¹⁶⁹ Przeworski, A. (1995a). s.73.

¹⁷⁰ Przeworski, A. (1995a). s.91-92.

¹⁷¹ Przeworski komünist rejimlerde sivil-asker ilişkilerinin kapitalist devletlerden farklı olduğuna dikkat çekmiştir. Ordu komünist partiye bağlı, partinin yönettiği devletin bir aygıtı idi. Yine de devlet içinde devlet gibi, özerkliği vardı. Bununla beraber 1981 sonrası Polonya hariç hiçbir Doğu ve Güney Avrupa ülkesinde ordu siyasi sisteme müdahale etmemiş, aktif destek ile nötr arasında kalmış, sonuçta geçişi engellemeye çalışmamıştır. Latin Amerika ülkelerinin silahlı kuvvetlerinde bu tür tutum gözlenmemiştir. Przeworski, A. (Ed.). (1995b). s.47-48.

¹⁷² Powell, B. G. (1982). *Contemporary Democracies: Participation, Stability and Violence*, Cambridge, Mass: Harvard University Press. s.174.

¹⁷³ Sütçü, G. (2011). "Playing the Game of Democracy Through the Electoral Mechanism: The Democratic Party Experience in Turkey", *Turkish Studies*, 12(3), 341-356.

¹⁷⁴ Przeworski, A. (2004). s.309.

bir askeri liderin yönettiği ülkelerde de demokrasinin yaşama oranı azalmaktadır.¹⁷⁵ Burada sayılan faktörleri, özellikle farklı bölge ve ülkelerin deneyimlerinden yola çıkarak artırmak mümkündür.

Sonuç olarak, bir ülkede demokratikleşme süreci başladıktan sonra, demokrasinin yerleşmesinin de uzun ve toplum için zorlu bir süreç olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Örneğin demokratikleşme üzerine son dönemde yapılan bir çalışma, benzer ülkelerin deneyimlerinden hareketle Irak'ta demokrasinin yerleşmesinin ortalama 50 yılı bulabileceğini, başarılı örneklerde ise en az 20 yıl veya daha fazla zaman aldığını ortaya koymuştur.¹⁷⁶ Bu bağlamda demokrasiye geçen ülkeler için çok uluslu toplumlarda etnik çatışma veya toplumun bir kesiminin dışlanmışlık hissine kapılması, aynı anda girişilen siyasi ve ekonomik reformların toplumdaki menfi yansımaları, bir siyasi gücün tamamen veya sürekli baskın olması, askeri vesayetin sürmesi ve askeri müdahale riski ve köktenci ideolojiler gibi faktörler demokrasinin istikrarı için öne çıkan risklerdir.

2.4. Ortadoğu'da Demokrasi ve Demokratikleşme

Ortadoğu, Arap veya İslam dünyasının demokratikleş(e)memesi hem hem siyaset bilimi hem de uluslararası ilişkiler disiplinlerinin ilgilendiği konulardan olagelmıştır. Dünyanın farklı coğrafyalarında otoriter rejimlerle birlikte demokrasiler bulunurken, Ortadoğu (İsrail dışında) güçlü demokrasiye sahip olmayan tek bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. İsrail geçiş süreci yaşamadığından, 2011 öncesi itibariyle, Ortadoğu'da demokrasiye geçiş yapan ülke olmadığı söylenebilir. Özellikle üçüncü dalga demokratikleşmeye dahil ülkeler arasında Arap ülkelerinden bulunmaması dikkat çekmektedir. Thomas Carothers'ın belirttiği gibi, 1990'larda liberalleşen Arap dünyasında beklendiği gibi demokrasiye geçiş olmamıştır.¹⁷⁷ Ortadoğu'da demokrasi (eksikliği) tartışmaları, yakın dönemde ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgali sonrasında ortaya attığı "Büyük Orta Doğu Girişimi" olarak bilinen süreçte yoğunlaşmıştır. Ancak ABD'nin bu girişiminin kısa süre içerisinde başarısız olduğu anlaşılmış ve bölgeye ilişkin demokratikleşme tartışmaları hafiflemiştir. 2010 yılı sonlarında Tunus'taki olaylarla başlayan "Arap Baharı" bağlamında ise demokratikleşme meselesi bir kez daha canlanmıştır.

¹⁷⁵ Gassebner, M. vd. (2012). s.190-191.

¹⁷⁶ Detay için Moon, B. E. (2009). "Long Time Coming: Prospects for Democracy in Iraq". *International Security*, (4). 115-148.

¹⁷⁷ Carothers, T. (2002). "The End of Transition Paradigm". *Journal of Democracy*, 13(1), 5-21.

2.4.1. Politik Kültür Merkezli Görüşler ve Eleştirileri

Ortadoğu'daki demokrasi eksikliğini açıklamaya dönük en yaygın görüşlerden biri, durumu İslam veya Arap kültürü ya da bu toplumların sosyal ve kültürel nitelikleriyle ilişkilendiren politik kültür merkezli yaklaşımlardır. Max Weber'in Protestanlığın bazı dini yorumlarının rasyonel kapitalizmin, yani demokrasinin gelişiminde rolü olduğu tezine¹⁷⁸ atıfla Batı tarihinin nev-i şahsına münhasır olduğu varsayımına dayanan bu yaklaşımlarda öncelikle İslam kültürü ve tarihi niteliklere atıfta bulunulmuştur. Ortadoğu üzerine çalışan sosyolog Sami Zubaida'nın kültürel özgüllük (*cultural specificity*) olarak adlandırdığı bu yaklaşımlara göre, bazı temel/verili nitelikler ve sürekli aktif kültürel unsurlar belirli sosyo-ekonomik gelişmeleri desteklerken, diğerlerini ise engellemiştir. Ortadoğu örneğinde tarihsel olarak Batı'da kilise ve devletin ayrı olmasına karşın, dini ve siyasi toplumun "ümme" olması nedeniyle, İslami siyaset Batı'dakinden farklıdır. Bireysel vatandaşlık ile toprağa dayalı devlet, seküler hukuk ve egemenlik prensipleri "Müslüman zihni"ne yabancı olduğu için, İslam ülkelerinde "ulus-devlet" başarılamamaktadır. Bunlara paralel olarak, İslami coğrafyadaki devletlerde İslami siyasi kültür ve anlayış, devlet örgütlenmesi ve siyasi katılım seviyelerinde de, modernleşmenin önünde engel olarak durmaktadır.¹⁷⁹

Ortadoğu'daki demokrasi eksikliğini politik kültür ile açıklayanlar, öncelikle İslam-demokrasi arasına uyumsuzluk olduğunu ya da İslam kaynaklı demokrasiye aykırı bir kültür bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu anlamda, Kedourie İslam'ın geçici ve kutsal güç ve otorite ayrımını tanımadığını ve aynı zamanda dini-siyasi lider ile inanan birey arasında aracı kurumlara izin verdiğini öne sürmüştür. Dolayısıyla, İslam toplumlarında bir ulus-devlet için veya onun içinde demokratik bir siyaset işletmek için gerekli meşruiyeti elde etmek mümkün değildir.¹⁸⁰ Kedourie'ye göre demokrasiye engel olan Arap İslam kültüründe demokratik siyasi kültürün unsurları (halk egemenliği, temsil fikri, seçimler, genel oy, parlamento tarafından çıkarılan yasalar, bu yasalara göre işleyen politik kurumlar, bu yasaların uygulanışını izleyen ve koruyan bağımsız yargı, devletin sekülerliği vb.) yerine ümmet kültürü, Kur'an'a dayalı şeriat yasaları vardır. Ortadoğu'da da Oryantal

¹⁷⁸ Weber, M. (1996).

¹⁷⁹ Zubaida, S. (2009). s.129-137.

¹⁸⁰ Kedourie, E. (1992). *Politics in the Middle East*, Oxford: Oxford University Press. Aktaran Bromley, S. (1997). s.332.

despotizm denilen devletin toplumdaki güçlü olduğu bir kültür vardır.¹⁸¹ Bölgede birçok girişime rağmen demokrasinin başarısız olmasında ve Batılı tarzda Anayasal geleneğin oluşmamasında en önemli etken, Arapların kültüründe (İslam kültürü) otokrasi ve pasif itaatın bulunmasıdır.¹⁸²

İslam ve demokrasinin uyumsuz olduğu görüşünün başlıca savunucularından tarihçi Bernard Lewis, İslam dünyasında liberal demokrasi olmayışında İslam'ın despotik yönetime karşı gelecek bağımsız gruplar oluşumunu yıldırmasının rolü olduğunu savunmuştur. Ortaçağ İslamı'nın bugünkü demokrasi eksikliğinde etkisini tespit eden Lewis'e göre, halife ve sultanların yönetimindeki Ortadoğu'da itaatın sadece siyasi değil dini zorunluluk olduğu, itaatsizliğin ise bir suç olduğu gibi günah olduğu tekdüzen bir otokrasi vardır.¹⁸³ Fakat Lewis daha sonra klasik İslam'ın dini tolerans, eşitlik ve yöneticinin gücünün sınırlanması gibi unsurlarını demokrasi için olumlu bularak, Ortadoğu'da liberal demokrasi girişimlerinin -birkaç istisna dışında, modernleşme olsa bile- başarısız olmasında tarihi sürecin rolüne odaklanmıştır. Lewis'e göre tarihsel olarak temsili ve sınırlı hükümet kavramı ve deneyimi yaşamayan İslami, Ortadoğulu toplumların problemlerine, Batı'dan veya Batılı yöneticilerle hazır biçimde (onu elde etmek için bir süreç yaşanmadan) gelen siyasi sistem cevap vermemiştir. Mısırlı için Kahire'deki parlamento, İngiliz için Westminster'daki parlamento ile aynı anlamı taşımamaktadır.¹⁸⁴

Ortadoğu ve Arap dünyasında demokratikleşme ile uyumlu olmayan bir İslam inanç sistemi olduğunu savunan Vatikiotis'e göre ise İslam, (liberal demokrasi için gerekli görülen) ulus-devlet fikri ile beraber milliyetçiliğin modern ve seküler kavramlarını da reddeder.¹⁸⁵ Ernest Gellner de İslam'ın demokrasiyle uyuşmadığını ve sekülerleşmeye karşı dirençli olduğunu savunmuştur. Gellner'e göre, İslam'da Tanrısal yasa geçerlidir ve bu "belirli bir uzmanlaşmış kuruluşun örgütlenme ya da üyeleri (kilisedeki gibi) için değil,

¹⁸¹ Kedourie, E. (1992). s.5-8,

¹⁸² Kedourie, E. (1992). s.103.

¹⁸³ Lewis, B. (1964). *The Middle East and the West*, Harper Torchbooks, New York. s.48. Aktaran Nader H. (2009). s.39.

¹⁸⁴ Lewis, B. (1994). *The Shaping of the Modern Middle East*, New York and Oxford: Oxford University Press.s.59-60. Lewis, İslam'da bulunan seçime ve sözleşmeye dayalı egemenliğin halifeliğin başlarında zımnen gözardı edildiğini, kanunun üstünlüğünün çöğendiğini, çoğulculuk ve farklılığa toleransın dini, etnik ve sosyal gerginlik dönemlerinde zayıfladığı veya yok olduğunu, danışmanın –olduğu kadarıyla- yöneticiler ve yakın çevresiyle sınırlandırıldığını, bireysel saygınlığın ise tiranlar tarafından aşağılandığını belirtmiştir. Bunlara rağmen Lewis bölgede demokrasi için umut işaretleri görmüştür. Lewis, B. (1993). "Islam and Liberal Democracy". *The Atlantic*, 271(2): 89-98.

¹⁸⁵ Vatikiotis, P. J. (1987). s.10-11.

tüm inananlar cemaati (ümme) için geçerlidir".¹⁸⁶ 1989 yılında dünyada liberal demokrasinin genel kabul gördüğünü yazan Fukuyama 2001'de, günümüz kültürel sistemleri arasında en az demokrasi olanın İslam dünyası (Türkiye istisna) olduğunu ve Müslüman toplumların moderniteye karşı dirençli olduklarını belirtmiştir.¹⁸⁷ Aynı zamanda Fukuyama son yıllarda ortaya çıkan radikal İslamcı akımların sadece Batı'nın politikalarına değil, aynı zamanda modernitenin en temel prensibi olan dini hoşgörüyeye karşı çıktıklarını, bu nedenle İslam dünyasının diğer dünya kültürlerinden ayrıldığını ifade etmiştir. Bununla beraber Fukuyama, İslam'ın kendi içinde zaten var olan siyasi sekülerizmden dolayı gelecekte daha liberal bir İslamcı yaklaşımın doğacağına inanmaktadır.¹⁸⁸

İslam ile demokrasi arasında uyumsuzluk olduğunu savunan görüşlere karşı, birçok biliminsanı da Ortadoğu veya Müslüman toplumlardaki demokrasi eksikliğini başka faktörlerle ilişkilendirmişlerdir. Örneğin Ayubi İslam kültüründe toplum ve tarihi şartlara dayalı olarak demokrasi için uyumlu ve uyumsuz unsurların aynı anda bulunduğu sonucuna varmıştır. Ayubi'ye göre tarihsel olarak başlangıçta *şura*, *akd* ve *biat*'a dayalı İslam devleti zamanla despotik devlete dönüşmüş, İslam toplumlarında yönetim anlayışı toplumların gelenekleri ve karşılaşılan kültürleri gibi çeşitli faktörlerle değişebilmiştir. Dolayısıyla İslami politik düşünce ve dini öğretiler sosyal ve tarihi bağlamlara dayalı olarak değişiklik göstermiştir. Bugün de İslam toplumlarında demokrasi konusunda birbirine zıt farklı (monarşiyi meşrulaştıran veya demokrasiyi modern *şura* olarak gören) yaklaşımlar olması farklı yorumların göstergesidir.¹⁸⁹ John Esposito da benzer şekilde, politikalarını İslami terimlerle tanımlayan grupların durumları arasında büyük farklılıklar bulunduğunu ve pratikte ve bazı örneklerde ulus-devlet veya bazı yönleriyle liberal demokratik hükümet kavramlarına uyumun var olduğunu göstermiştir.¹⁹⁰ Esposito'ya göre İslam dünyasında demokrasi eksikliği dinden ziyade tarih ve politikayla ilgilidir.¹⁹¹ Politik kültür yaklaşımlarını kültürün değişkenliğini küçümsedikleri için eleştiren Bromley de, kültürlerin teorik olarak her zaman belirli gruplar tarafından belirli bağlamlarda, belirli

¹⁸⁶ Gellner, E. (1991). s.2; Gellner, E.(1994). *Postmodernizm, İslam ve Us*, (Çev. B.Peker), Ankara: Ümit Yayınları. (Orijinali 1992'de yayımlanmıştır). s.19-20.

¹⁸⁷ İnternet: Fukuyama, F. (2001, October 5). History is Still Going Our Way. *The Wall Street Journal*. Web: <https://www.wsj.com/articles/SB1002238464542684520>. (23.05.2012).

¹⁸⁸ Fukuyama, F. (2001, December 17). "Their Target: The Modern World". *Newsweek*, 138, 42-48.

¹⁸⁹ Ayubi, N. N. (1997). s.347-350, 362.

¹⁹⁰ Esposito, J. (1998). s.325-328.

¹⁹¹ Esposito, J. (2002). *What Everyone Needs to Know About Islam*, New York: Oxford University Press. s.159-161.

çıkarlar doğrultusunda yorumlandığı ve anlaşıldığını ifade etmiştir. Bromley'e göre eğer İslami inançlar, bazı toplumlar tarafından belirli bağlamlarda teori ve pratik anlamında anlaşıldığı gibi, anti-demokratik ise bunun açıklanması gerekir ve bu İslam ile demokrasi arasında zamanaşırı bir uyumsuzluk olduğuna delil olmaz.¹⁹²

Daha önce değinildiği gibi Samuel Huntington, üçüncü dalga demokratikleşme üzerine 1991'deki kitabında, İslam ve demokrasinin pratikte birlikte gittiklerine dair örnek olmamakla birlikte, Katoliklik ve Protestanlık'ta olduğu gibi, İslam ve Konfüçyüsçülük gibi tarihi kültürel geleneklerde de demokrasiyle uyumlu ve uyumsuz unsurların birlikte bulunabildiğini belirtirken¹⁹³, bundan kısa süre sonra yazdığı "*The Clash of Civilizations*" (Medeniyetler Çatışması) kitabında Müslüman inancının ve İslam medeniyetinin özgürlük, demokrasi, insan hakları, cinsiyet eşitliği ve diğer kapsayıcı prensiplerle uyumlandığını savunmuştur.¹⁹⁴

Alfred Stepan, İslam gibi büyük dinlerde "tekseslilik" olmadığına ve demokratik ideallerle uyum potansiyeline vurgu yaparak, bu dinlerde Türkiye, Endonezya ve Bangladeş gibi ülkelerdeki seçim demokrasilerinin uygulanmasını ve Hindistan, Avrupa ve ABD gibi ülkelerdeki Müslümanların dini kimliklerine zarar gelmeden yaşayabilmelerini İslam ile demokrasinin uyumuna dair pratik örnekler oluşturduğunu belirtmiştir.¹⁹⁵ Shukri B. Abed de, Müslüman toplumunda çeşitliliğin olduğunu vurgulamıştır. Abed'e göre, İslam'ın doğuşundan itibaren, İslami sistemin mükemmelliği ve tamamlığı konusunda çeşitli görüşler olmuştur. Müslümanlar içinde İslam farklı dinlerden toplumların yaşadığı topraklara yayıldığı dönemde olduğu gibi, 19. ve 20. yüzyıllarda Müslüman olmayan güçlerin topraklarına geldiklerinde de yabancılara ait fikir ve şeylere karşı nasıl tavır geliştirileceği konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Demokrasi ve sekülerizme tepki de bu minvalde farklı şekillerde gelişmiş; reformcular demokrasi, laiklik ve ulus-devlet kavramlarına bağdaştırma, reformüle etme ve uyumlaştırma prensipleriyle tepki verirken, köktenci görüşler bunları İslam dinine aykırı bulmuşlardır.¹⁹⁶

¹⁹² Bromley, S (1997). s.333, 335.

¹⁹³ Huntington, S. P. (1991). s.307, 310-311.

¹⁹⁴ Huntington, S. P. (1998). s.56-78, 207-218.

¹⁹⁵ Stepan, A. (2000). s.37-56.

¹⁹⁶ Seyid Kutub ve Mevdudi gibi İslami düşünürler bu değerlerin yok edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Mevdudi, demokrasi yasa koyma yetkisi olan Allah'ın tahtına, insanı koyduğu için İslam ve demokrasinin baştan uyumsuz olduğu sonucuna varmıştır. Abed, S.B. (1995). "Islam and Democracy". In D. Garnham and

İslam toplumlarında bugünkü ulus-devlet, demokrasi ve hukuk devletinin başarısızlığını tarihi ve kültürel niteliklere bağlayan toptancı ve kültürel özcülüğe (*cultural essentialism*) kayan kültürel özgüllük yaklaşımlarını eleştiren Sami Zubaida, bu yaklaşımların mevcut durumu açıklamadığı sonucuna varmıştır. Zubaida'ya göre modern siyasal İslam, “halkın kalbi ve kafasında ‘popüler kültür’ olarak muhafaza edilen bir özsel İslam ile varolan tarihi sürekliliğin ürünü değil, aksine mevcut ulus devlet ve uluslararası politika şartlarıyla bağlantılı modern ideolojik inşanın ürünüdür ve ‘popüler kültür’ün dini unsurlarından ayrıdır.”¹⁹⁷ Zubaida için “Ortadoğu’da popüler kültür çok sesli ve bağdaştırıcıdır. Bu kültürde dini girdi değişkendir ve nadiren bir dinle ilişkilidir”.¹⁹⁸ Bu tespitlere paralel biçimde, Ortadoğu devletlerindeki otokrasi veya keyfi yönetimler, dünyanın başka yerlerinde görülebilen genel yönetim şeklidir ve İslam veya onun kültürel ve tarihi sürekliliği ile çok az ilgisi vardır. Diğer bir ifadeyle bölgede demokrasi ve hukukun üstünlüğünün başarısızlığı, Ortadoğu veya İslam’a özel olmayan şartlarla açıklanabilir.¹⁹⁹ Sonuçta Zubaida'ya göre, dini inançlar, belirli sosyo-ekonomik şartlarla bağlantılı biçimde yorumlanarak dönüşmekte ve yeniden üretilmektedir. Sosyal ve siyasi altyapılara “bağımlı” olan dini inanç, tek bir politika tanımla(ya)mayacağı için, din demokrasinin önünde engel değildir.²⁰⁰ Oryantalist görüşü eleştiren biliminsanlarından Hermassi de, ne İslam ne de Arap kültürel şekillerinin kalıtsal olarak liberalizm ve demokrasiye düşman olmadığını, hatta demokratik normların siyasi meşruiyet kaynağı olarak önemini giderek artabilmekte olduğunu yazmıştır. Hermassi, Oryantalistlerin Ortadoğu devletinde tarihi ve kültürel sürekliliği varsayımını da kabul etmeyerek, Ortadoğu devletinin sosyal formasyonunda kolonyalizm tarafından başlatılmış açık ve güçlü bir süreksizlik olduğunu ifade etmiştir.²⁰¹

John Waterbury, Ortadoğu’da demokrasi eksikliğini anti-demokratik otoriter liderler karşısındakilerin de anti-demokratik İslamcılar olmasına bağlamıştır. Waterbury’e göre Batılı tarz demokrasiye bağlı güçler zayıf ve otoriter rejimi tehdit edenlerin yine demokratik olmayan radikal İslamcı hareketlerden gelenlerdir. İslam inancının diğer

---

M. Tessler (Eds.), *Democracy, War, and the Peace in the Middle East*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 116-132. s.117-126.

¹⁹⁷ Zubaida, S. (2009). s.137.

¹⁹⁸ Zubaida, S. (2009). s.119.

¹⁹⁹ Zubaida, S. (2009). s.139-140.

²⁰⁰ Zubaida, S. (2009). s.179-181.

²⁰¹ Hermassi, E. (14-16 Kasım 1991). “Political Culture and Democratization in the Middle East”. Paper presented at the Conference on Democratization in the Middle East, Antalya, Türkiye. s.3-4, 8. Aktaran: Hudson, M. C. (1995a). s. 68-71.

dinlerden farklı ve nev-i şahsına münhasır yapısı dini politika ve politik gelişim arasında muhtemel uzlaşmayı oldukça şüpheli kılmaktadır.²⁰² Marsha P.Posusney, bu ve benzeri görüşlere katılmamaktadır. Posusney'e göre bölgede seküler ve ılımlı İslamcı muhalefet zayıf olabilir ama siyasi açılım sürecini etkileyebilirler.²⁰³

Bazı uzmanlar Ortadoğu'daki demokrasi eksikliği bağlamında İslam'dan ziyade Arapların sosyal yapısı ve kültürüne odaklanmışlardır. Bu bağlamda Raphael Patai, İbn Haldun'un Araplarla ilgili tanımlamalarına atıfla, Arap kişiliğinin stereotipini çizmiş ve Arapları "demokrasiyi kabul etme yeteneğinden mahrum, sadece güçten anlayan ve kurumsal otoriteye boyun eğmeye istekli olmayan" şeklinde tanımlamıştır.²⁰⁴ David Pryce-Jones ile James Bill ve David Springborg, Arap dünyasında kabileciliğin de demokrasi önünde engel olduğunu ileri sürmüşlerdir. Pryce-Jones için Arap toplumlarında "güç-meydan okuma diyalektiği kabile mirası olarak asırlarca her yerde mutlak ve despotik yönetimi sürekli kılarak, halkın devlet süreçlerine katılımını ve böylece kendisini onunla tanımlamasını sağlayan çoğulcu kurumların gelişimini engellemiştir".²⁰⁵ Bill ve Springborg ise Ortadoğu'da aile, klan ve kabile gibi resmi olmayan grupların "siyasetin geni" olduğunu, baskın olan bu gruplar karşısında Batı'daki demokratik siyasetin temeli olan oluşumsal ve kurumsal grupların zayıf olduğunu belirtmiştir.²⁰⁶ Bunun yanında Bill ve Springborg'a göre Ortadoğu'da "aile, okul, meslek odası ve hükümette patrimonyalizm üstündür" ve bunda "inananların yaşamlarının bütün boyutlarına nüfuz eden İslam'ın büyük etkisi vardır". "Ortadoğu siyasetinde yüzyıllardır patrimonyalizm baskın liderlik tipidir" diyen yazarlar için ataerkil veya patrimonyal toplumda ata (baba, şeyh, kabile reisi vb) olan lider otoritenin kaynağıdır. Patrimonyal liderlik siyasetinin şahsiyetçilik, yakınlık, informellik

²⁰² Waterbury, J. (2001).

²⁰³ Posusney, M. P. (2005). "Multiparty Elections in the Arab World". In M. P. Posusney and M. P. Angrist (Eds.), *Authoritarianism in the Middle East Regimes and Resistance*, Colorado and London: Lynne Rienner Publishers, Inc., 91-118. s.94.

²⁰⁴ Patai, Arap stereotipinde, Bedevi altkültürü, Arapların Batı'dan nefreti, Batı'ya kapılılığı, çatışma eğilimi, utanma, onur vd. özellikleri saymıştır. Patai, R. (1973). *The Arab Mind*, New York: Scribners, s.20. Aktaran: Hudson, M. C. (1995a). ss. 65-67.

²⁰⁵ Kabile toplumunda liderlik meydan okuyarak güç kazanma ile elde edilmekte ve güç kazanıldığında meydan okumayı davet etmektedir. Bu güç-meydan okuma diyalektiği istikrarlı olsa da, pratiği istikrarsızdır. Pryce-Jones, D. (1989). *The Closed Circle: An Interpretation of the Arabs*, Londra: Weidenfeld and Nicolson. s.25-26, 33.

²⁰⁶ Bill, J. A. and Springborg, R. (1994). *Politics in the Middle East* (4.Baskı), New York: HarperCollins College Publishers. s.87-89.

(gayriresmîlik), dengeli çatışma, askeri hüner ve dini rasyonelleştirme nitelikleri vardır ve bunlar demokratik siyasetin gelişmesini engellemiştir.²⁰⁷

Bölgeyle ilgili politik kültür yaklaşımlarını eksik bulan Lisa Anderson, Arap dünyasındaki siyasi rejimlerin doğasının, dünyanın diğer yerlerinde olduğu gibi, sözkonusu olan ülkelerin politik ekonomisinin yansımaları, özellikle de onların dünyaya entegrasyon niteliğiyle en iyi şekilde anlaşılabilirliğini savunmuştur.²⁰⁸ Arap dünyası kavramını da tartışmalı bulan Anderson, bir toplumun politik kültürünün kavramın tanımı gereği en iyi anket araştırmalarıyla bilineceğine atıf yaparak, bu tür çalışmaların Arap dünyasında çok az yapıldığını, politik kültür yaklaşımını benimseyen analistlerin çoğunun da siyasetle ilgili değer ve alışkanlıkları belirlemek için genel siyasi gözlemlerden veri elde ettiklerini veya başta din olmak üzere diğer inanç ve davranış alanlarından sonuç çıkardıklarını belirtmiştir.²⁰⁹

İslam-demokrasi uyumu konusunda İslam düşünürleri arasında ciddi görüş farklılıkları görülmektedir. Voll'un özetlediği gibi İslam dünyasındaki muhafazakar düşünürler üç nedenle İslam ve demokrasinin uyumsuz olduğunu savunmuşlardır; a) İslam'daki Tanrı'nın mutlak hakimiyeti kavramı, b) İslam'da hukukun Tanrı tarafından tanımlanması ve yürürlüğe konması (deklare edilmesi) ve Tanrı'nın kanunu olan şeriatın seçilmiş parlamentolar tarafından değiştirilememesi, c) Hukukun kaynağı olarak parlamentoların kafir olarak görülmesi.²¹⁰ Liberal demokrasiye karşı çıkan İslamcılar, İslam'ın "din ve devlet" (*din wa dawla*) yani dinin insanların ve devletin yaşamını düzenleyen bütün bir sistem olduğunu düşünmüşlerdir. Pakistan'daki Cemaat-i İslami lideri Ebu'l a'la el-Mevdudi, demokrasiyi "kitlelerin egemenliği" diyerek reddetmiştir.²¹¹ Hasan el-Banna demokrasiyi Batı icadı ve Batı'nın müdahale aracı olarak tanımlamıştır.²¹² Öte yandan

²⁰⁷ Patrimonyal liderlikte, liderin çevresindekiler ona bağımlıdır. Liderin çevresindekilerin altında da ona bağlı alt çevreler vardır. Bir tür kişisel bağımlılık sistemi toplumda yukarıdan aşağıya yayılmaktadır. Lider otoritesinin sürmesi için altındakiler arasında dengeli bir çatışma ve rekabeti teşvik eder. Lidere yakın olan kararlarda etkili olabilir. Gayriresmîlik ise, liderlerin kendine bağımlılığı sürdürmek için tabilerinin kendine karşı bir araya gelebileceği resmi oluşumları engeller. Bill, J. A. and Springborg, R. (1994). s.158-160. Ortadoğu'da patrimonyal liderliğin özelliklerinin detayı için a.g.e. s.161-175.

²⁰⁸ Anderson, L. (1995). s.78.

²⁰⁹ Anderson, L. (1995). s.79.

²¹⁰ Voll, J. O. (2007). "Islam and Democracy: Is Modernization a Barrier?". *Religion Compass* 1(1), 170–178, s.172.

²¹¹ Najjar, F. (1996). "The debate on Islam and secularism in Egypt". *Arab Studies Quarterly* 18(2), 1-21. s.10. "İslam'ın din ve devlet olduğu" yaklaşımları hakkında bkz. Aydın, M.S. (1998). "Din, Siyaset ve Demokrasi". *İslam ve Demokrasi*. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Ensar Neşriyat (İSAV). 42-43.

²¹² El-Benna, H. (2016). *Risaleler*. (4.Baskı) (çev. M. Akbaş, R. Songül, M. Eren, A. Akbaş). İstanbul: Nida Yayınları. (Eserin orijinali 1998'de yayımlandı) s.57, 353.

Müslüman modernist ve seküleristler, “İslam din ve devlettir” görüşüne yani din ve siyasetin ayrılmamasına karşı çıkmışlardır. Buna göre İslam bir hükümet sistemi gerektirmemekte Allah ve Peygamber bu konuları inananların, kendi şartları ve akıllarına göre, takdir yetkisine bırakmıştır. Bu görüşleri 1920’lerde Ali Abdul-Razık dile getirmiş, günümüzde de bazı modernistlerce (Hüseyin Ahmed Emin, Muhammed Said al-Aşmavi ve Abdulkerim Suruş gibi) desteklenmiştir.²¹³

Bazı İslam düşünürleri de demokrasiyi İslam’daki şura prensibiyle uyumlu olduğu gerekçesiyle benimserken, demokrasi için gerekli olan sekülerizme karşı çıkmışlardır. Sözelimi İhvan ile bağlantılı Mısırlı tanınmış düşünür Yusul el-Karadavi (Kardavi)²¹⁴ 1977’de yazdığı kitapta, liberal-demokrasinin parlamenter sürecine Allah’ın kanunlarıyla uyumlu olmak şartını koymuş ve bunun seküler yasalarla birlikte Müslümanlara olumsuz sonuçları (içki üretimi ve içilmesi, evlilik dışı ilişki vd.) olduğuna inandığını belirtmiştir. Karadavi’ye göre sekülerizm, milliyetçilik, kapitalist ekonomi, kişisel özgürlük (kadınların özgürlüğü) ve halka yetki veren parlamenter sistem, Batı’da kilise ve Ruhban sınıfının hakimiyetine tepki olarak ortaya çıkmıştır. İslam’da aynı prensiplere gerek yoktur.²¹⁵

2.4.2. Uluslararası İlişkiler, Rantiyer Devlet ve Diğer Faktörlere Odaklı Görüşler

Ortadoğu veya Arap dünyasında demokrasi eksikliğini, İslam veya Arap kültürlerinin nitelikleri dışındaki etkenlerle ilişkilendirenler de olmuştur. Bu bağlamda en çok gündeme gelen kavramlardan biri petrol (fosil kaynaklar) zengini ülkeler için kullanılan “rantiyer (*rentier*) devlet”tir. Rantiyer devlet, gelirini vatandaşından topladığı vergiden değil, petrol, doğalgaz vb.den elde ettiği için “vergi yok, temsil de yok” deyimiyle ifade edilen bir gerçektir.²¹⁶ Bu yaklaşıma göre demokrasi eksikliği, bazı Arap ülkelerinde hidrokarbon zenginlikleri, buna sahip olmayan bazılarında da bu ülkelerin yardımları ve orada çalışanların ülkelerine gönderdikleri havalelerle (işçi dövizleri) gelir elde etmeleri, diğer bir deyişle üretim olmadan devletin gelir elde etmesiyle ilişkilidir. Örneğin Lisa Anderson, Libya ve Cezayir hükümetlerinin petrol ve gaz ihracatlarıyla yurtiçinde üretim kapasitesi geliştirmeye veya vatandaşlarından vergi toplamasına daha az ihtiyacı olduğunu ve bu

²¹³ Zubaida, S.(2005). “Islam and Secularization”. *Asian Journal of Social Science* 33(3), 438-448. s.446-447.

²¹⁴ 1950’lerde İhvan üyesi olan Yusuf el-Karadavi, daha sonra Katar’a geçmiş ve örgüte yakın durmuştur. 2002’de İhvan’ın Genel Rehberi Meşhur öldüğünde, bu görev teklif edilmiş ancak kabul etmemiştir.

²¹⁵ El-Kardavi, Y. (1977). *Al-hulul al-mustawradah wa-kayfa janat ala ummatina* (İthal edilen çözümler ve nasıl milletimize felaket sonuçlar getirdi), Kahire: Maktabat Wahba. Aktaran Abed, S.B. (1995). s.124-126.

²¹⁶ Bromley, S. (1997). s.334.

durumun muhalefetin sosyal tabanını dar bir çerçeveye sınırladığı gibi sembolik politikaya yönelimi desteklediğini vurgulamıştır.²¹⁷ Morrison diğer vergi dışı gelirlerle birlikte, petrol gelirlerinin demokrasi ve otokrasiler için rejim geçişi olasılığını düşürdüğünü ortaya koymuştur.²¹⁸ Petrolün demokrasiye engel olup olmadığını, 1971-97 arasında 113 ülkenin verisi üzerinden araştıran Ross da petrolün özellikle fakir devletlerde demokrasiye engel olduğu, doğal kaynaklardan gelen rantın diktatoryal rejimlerin vergileri düşürmelerine ve iktidarda kalmak için yüksek harcamalar yapmalarına imkan verdiği sonuçlarına ulaşmıştır.²¹⁹ “Vergi yoksa temsil de yok” yaklaşımını irdeleyen Waterbury, her türlü kaynak elde edinimi vergilendirme, her türlü hesap verebilirliği temsil sayarak, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da vatandaş üzerindeki vergi yükünün başka yerlere göre çok düşük olmadığı, hatta giderek arttığı, dolayısıyla düşük seviyede hesap verebilirlik veya demokrasi eksikliğinin başka sebepleri olması gerektiği sonucuna varmıştır.²²⁰

Bazı yaklaşımlar Ortadoğu’daki demokrasi eksikliğinde uluslararası ilişkilerdeki gelişmeler ve ordu kaynaklı sebeplere odaklanmıştır. Bu bağlamda “rantiyer devlet” kavramıyla bağlantılı olarak, bölgenin daha çok petrolden kaynaklanan jeopolitik önemi demokrasinin gelişimini olumsuz etkilemiştir. Zira bölgenin konumu süpergüçlerin buradaki ülkelere ekonomik ve askeri yardımına sebep olmuştur. Bunun yanında, Arap-İsrail çatışması ve süpergüçlerin bölgedeki rekabeti de demokratikleşmeye olumsuz tesir etmiştir. Bu faktörler bölgenin askerileşmesine ve devletlerin toplum karşısında güçlü olmalarına sebep olmuştur. Ayrıca süpergüçlerin özel çıkarları, bölgede petrol ve Arap-İsrail çatışmasının etkilerini artırmıştır. ABD ve SSCB’nin bölge ülkeleri ile olan ilişkilerinin niteliği, bölgede otoriter yönetimi güçlendiren uluslararası baskı sağlayan bir

²¹⁷ Anderson, L. (1997). “Prospects for Liberalism in North Africa: Identities and Interests in Preindustrial Welfare States”. In J. P. Entelis (Ed.), *Islam, Democracy and the State in the North Africa*, Bloomington: Indiana University Press, 127-140. s.136.

²¹⁸ Petrol, dış yardım gibi vergi dışı gelirler, demokrasilerde elitin daha az vergilendirilmesi, diktatörlüklerde daha fazla sosyal harcama ve her iki rejim türünde de daha fazla istikrar ile ilişkilidir. Morrison, K. (2009). “Oil, Nontax Revenue, and the Redistributive Foundations of Regime Stability”. *International Organization*, 63(1), 107-138. s.129-134.

²¹⁹ Ross aynı zamanda petrolün rantiyer etkisi dışında, baskı etkisi (otoriter rejimin iç güvenlik güçlerini güçlendirebilmesi) ve modernleşme etkisi (toplumu sanayi ve hizmet sektörlerine yönelmesini engelleyerek demokrasi isteme eğilimini azaltma) gibi nedensel mekanizmaları desteklediği sonucuna varmıştır. Ross, M. L. (2001). “Does Oil Hinder Democracy?”. *World Politics*, 53(3), 325-61. s.356-357.

²²⁰ Waterbury, J. (1997). “From Social Contracts to Extraction Contracts the Political Economy of Authoritarianism and Democracy”. In J. P. Entelis (Ed.), *Islam, Democracy and the State in the North Africa*, Bloomington: Indiana University Press. 141-176. s.149-160, 167. Ortadoğu’ya kıyasla bazı bölgelerde (ör. Latin Amerika), vergi gelirinin milli gelire oranı daha düşüktür. 1975-85 arası bu oran Latin Amerika’da %12 iken, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da %25’tir. Waterbury, J. (2001). s.29-30.

nitelikte olmuştur.²²¹ Bu yaklaşımları destekler mahiyette, Eva Bellin de Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da demokrasi eksikliğini, bölge devletlerinde otoriteryanizmin tabandan gelen reform girişimlerini ezebilen ve buna istekli baskıcı aparatlarının gücüyle açıklamıştır. Bir başka ifadeyle bölge ülkelerine has olan, zorlayıcı güç ordu veya güvenlik güçlerinin başkaldıranları bastırmaya yönelik hem istek hem kapasitesinin olması demokratikleşmeye engeldir.²²²

Ortadoğu’da demokrasinin ve demokratikleşmenin tarihinin dünyanın geri kalanı ile daha çok ortak yanının bulunduğunu savunan Bromley, yapısalcı yaklaşımla Türkiye’nin demokratikleşme sürecini incelemiş, devlet ve sınıf oluşumlarına, uluslararası baskılara ve sosyal güçler dengesine odaklı yapısalcı teorilerin Ortadoğu’da demokratikleşme konusunda en iyi açıklamayı verdiği sonucuna varmıştır. Modernleşme teorisinin eksikliğine dikkat çeken Bromley, kısaca Türkiye’nin sosyo-ekonomik kalkınmışlık düzeyi veya İslamik kültürünün karakteri ile değil, onun devlet ve toplum yapısının gelişimi sürecinde izlediği tarihi yol ile Ortadoğu’da farklılık gösterdiğini tespit etmiştir.²²³

Bunların yanında Ortadoğu’daki demokrasi eksikliği ile ilgili, ekonominin büyük oranda devletin elinde olması,²²⁴ okur-yazar oranı düşüklüğü²²⁵ gibi başka etkenler sayanlar da olmuştur. Ancak modernleşme teorisinin kapsamına giren bu faktörlerin, her zaman demokrasiye geçişe engel olduğu söylenememektedir. Örneğin Doğu Bloku’nun dağılması öncesinde Doğu Avrupa ülkelerinde ekonomi devletin kontrolündedir ancak hızla demokrasiye geçebilmişlerdir. Bunların dışında demokrasi eksikliğini, Arap ülkelerinin Batı ile kolonyal geçmişleriyle ilişkilendirenler de olmuştur. Przeworski, kolonyal geçmişin tek başına demokrasinin istikrarında etkisinin az olduğu sonucuna varmıştır. 1950’den sonra kurulan demokrasilerde başarısızlık oranının yüksek olmasını ise doğrudan

²²¹ Bromley, S. (1997). s.334-335.

²²² Bu ikisinden biri olmadığında demokrasiye geçiş mümkün olabilmektedir. Bölgede zorlayıcı aparatların gücü, mali gücü, uluslararası destek ağı, kurumsallaşma seviyesi ve karşılaştığı halk hareketinin seviyesi ile ilgilidir. Soğuk Savaş sonrası büyük güçlerin bölgede varlığını sürdürmesi ve Batı’nın otoriter liderlere desteği bu ülkelerdeki zorlayıcı aparatların güç ve iradelerinin sürmesinde etkilidir. Bellin, E. (2005).

²²³ Bromley, Türkiye’de büyük toprak sahiplerinin ve petrole dayalı rantiyer devletin olmamasının, devlet dışında modern sosyal sınıfların örgütlenmelerini kolaylaştırdığı, bunun da liberal demokrasiye daha uygun bir ortam hazırladığı sonucuna varmıştır. Ayrıca, NATO ve AB gibi uluslararası alanda Batı’ya bağlayan ilişkiler de ülkede demokrasiyi güçlendirmiştir. Bromley, S. (1997). s.336-342.

²²⁴ Örneğin Page, J. (1998). “From Boom to Bust and Back? The Crisis of Growth in the Middle East and North Africa”. In N. Shafik (Ed.), *Prospects for Middle Eastern and North African Economies: From Boom to Bust and Back?*, New York: St.Martins.

²²⁵ Es-Sahmerani, E. (1998). “Nazariye ve Günümüz Arap Dünyasındaki Tatbikatı Açısından İslam ve Demokrasi”. *İslam ve Demokrasi*. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Ensar Neşriyat (İSAV). s.179.

kolonyal geçmişten ziyade, gelir düşüklüğünden kaynaklandığını tespit etmiştir.²²⁶ Ayrıca dünyanın başka yerlerinde eski koloni olan istikrarlı demokrasiler bulunmaktadır.

2.4.3. Sekülerizmin Zayıflığı ve İslamcılarının Demokrasi Anlayışı

Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da demokrasi eksikliğini bir sekülerizm meselesi olarak açıklayan yaklaşım, aslında İslam-demokrasi uyumu konusunda Oryantalist görüşlere karşı bir tez ortaya koymaktadır. Ancak bu çalışmanın konusu bağlamında, politik kültür tartışmaları altında değil, detaylandırmak için ayrıca ele alınması faydalı görülmüştür. Müslüman toplumlarda demokrasinin nasıl gelişebileceği üzerine bir analiz içeren kitabın yazarı olan Nader Hashemi, bölgedeki Müslüman toplumlarda demokrasi eksikliğini tarihi süreçle açıklamış ve durumun bir sekülerizm meselesi olduğu sonucuna varmıştır. Hashemi, geniş perspektiften bakıldığında İslam tarihinin bugün geçtiği süreci, Hıristiyanlığın da yaşadığını, Avrupa’nın erken modern dönemde yaşadığı ile 20. yüzyılın sonunda radikal İslamcı hareketlerin aynı tarihi ve sosyal bağlamda değerlendirilebileceğini savunmuştur.²²⁷

Hashemi’nin tezine göre, İslamcılarının sekülerizmi bir şekilde benimsemeleri, yani dini reformasyon demokrasiye geçişe yardımcı olabilecektir.²²⁸ Bu tez iki gerçekliğe dayanmaktadır. Birincisi, siyasal İslam ya da İslamcılık Müslüman toplumlarda modernleştirici bir güçtür ve İslami gruplar birçok otoriter rejimde tabanda en güçlü karşılığı olan örgütlerdir. Modern siyasal İslam’ın yükselişi, bazı şartlara bağlı olarak gerçekleşmiştir. Bu anlamda Zubaida, “halkın” siyasal köktenci İslami hareketlere desteğinin dini bağlılıktan veya İslami politik bilinçten ziyade komünalist dayanışmaya dayalı olduğu sonucuna varmıştır. Siyasal İslam halk desteğini sağlamada başarılı olurken, “komünalist dayanışmayı bir İslami millet veya topluluk kavramına genelleyen popülist bir milliyetçilik” şeklini almıştır. Bu hareketlerin büyümesi oralardaki özel durumlar ve koşullarla ilişkilidir.²²⁹ Nader Hashemi ise S.Zubaida’nın yanısıra F.Braudel ve B.O. Utvik gibi tarihçilerin de görüşlerinden yola çıkarak genel bir sonuca ulaşmıştır. Buna göre dinin kimliğin başlıca parçası olduğu toplumlarda liberal demokrasiye dini siyasetten geçilmekte ve siyasal İslam modernleştirici bir güçtür. Diğer bir ifadeyle siyasal İslam Ortadoğu ve

²²⁶ Przeworski, A. (2004). s.309-310.

²²⁷ Hashemi, N. (2009). s.37-38.

²²⁸ Hashemi, N. (2009). ss.20-21, 169-170.

²²⁹ Zubaida, S. (2009). s.119, 160-161.

Kuzey Afrika’da Müslüman toplumlarda modernleştirici ve liberal demokrasiye geçilmeden önce geçilmesi gereken bir aşama olarak görülebilir.²³⁰ Daha çok Oryantalist yaklaşımlarıyla tanınan Bernard Lewis de 1993’te yazdığı bir makalede İslamcılığın geçiciliğini yazmıştır. Lewis, Ortadoğu’da köktenci İslamcılarının iktidarda olmadıkları ve içinde bulunulan sorunlardan sorumlu tutulmadıkları için cazip olduklarını, iktidara geldiklerinde bu popüler desteklerinin kalkacağını belirtmiştir.²³¹ Bu kapsamda modern siyasal İslam’ın bölge ülkelerinde güçlü olması bir takım şartlarla gelişmiş ve geçici bir durumdur.

İslamcılarının sekülerizmi benimsemesinin gerekliliği tezinin dayandığı ikinci gerçeklik sekülerizm olmadan liberal demokrasinin yaşayamamasıdır. Diğer bir ifadeyle sekülerizm olmadan din-demokrasi uyumu sağlanamamaktadır. Hashemi’nin de belirttiği gibi, bu sorun sadece İslam ile ilgili yaşanmış bir problem olmayıp Batı’da 3-5 asırda çözülmüştür. Müslüman toplumlarda ise, sekülerizmin uygulanmasının önünde gerçek engeller vardır ve bunlar bir açıdan siyasal İslam’ın yükselmesiyle de bağlantılıdır. İlk olarak, başından itibaren sekülerizm Müslüman toplumlarda ateizm, dinsizlik veya din karşıtlığı olarak algılanmış ve öyle tanımlanmıştır.²³² Nitekim birçok Müslüman düşünür, sekülerizmi Ortaçağ’daki şartlar sonucunda, Katolik Kilisesi’nin hegemonyasına karşı ortaya çıkmış Avrupalı bir kavram olarak görmüştür.²³³ Daha önce değinildiği gibi İhvan üzerinde de etkili Mısırlı din adamı Yusul el-Karadavi, Batı kökenli birçok değerle beraber sekülerizme, İslam’da Batı’daki gibi kilise ve Ruhban sınıfının hakimiyetine olmadığı için gerek olmadığını savunmuştur.²³⁴ Birçok İslamcı sekülerizmi “dinsizlik(küfür)” ve “dinden dönme (irtidad)” olarak görmüştür. Mısırlı tanınmış din adamı Muhammed el-Gazali “din ve devletin ayrılması katkısız küfürdür” demiştir.²³⁵

Sekülerizmin Müslüman toplumlarında benimsenmesi önündeki bir başka engel, kolonyal devlet veya bağımsızlık sonrası rejimlerin politikalarıyla ilişkilidir. Kolonyal dönem ya da bağımsızlık sonrası uygulanan modernleşme program ve politikalarının başarısızlığı, bu

²³⁰ Hashemi, N. (2009). s. 56-43, 172. İslamcılığın modernleştirici özelliğine dair bkz. Utvik, B. O. (1993). *Islamism: Digesting Modernity the Islamic Way. Forum for Development Studies*, No. 2, pp. 197–210.

²³¹ Lewis burada temel sorununu fundamental İslamcılarının gücü bir kez ele geçirince bırakıp bırakmayacakları olduğuna dikkat çekmiştir. Lewis, B. (1993).

²³² Sekülerizmin Arapça’da karşılığı “*Almaniyah*”, “dünya- ahiret” veya “dünyevi-dini” olanların ayrılması anlamına gelmekte ve birçok din bilgini tarafından din karşıtı (dini inanç ve pratiklerin yasaklanması) olarak yorumlanmıştır. Hashemi, N. (2009).s.135-7.

²³³ Najjar, F. (1996). s.6-7.

²³⁴ Abed, S.B. (1995). s.124-126.

²³⁵ Muhammad İbrahim Mabruk, *al-'Almaniyyun* (Cairo, 1990), 148. Aktaran. Najjar, F. (1996). s.2-3.

devletlerdeki uygulamalar sonucu sekülerizmin diktatörlük, baskı ve yozlaşma gibi kavramlarla ilişkilendirilmesi, modernleşmenin üstten baskıyla dayatılması sonucu toplumun bölünmesi sekülerizmin Müslüman toplumlarda Batı'dakinden -demokrasi, insan hakları, çoğulculuk gibi değerlerle ilişkili- farklı algılanmasına yol açmıştır.²³⁶ Batı'daki gibi modernleşmenin yerli olarak gelişmediği Ortadoğu'da sosyal evrim, sivil toplum angajmanı veya demokratik müzakere yerine yukarıdan baskıyla gelmesiyle toplum bölünmüş, elit kesim Batı tarzı eğitim ve seküler değerleri benimserken, çoğunluk buna sahip olmamıştır.²³⁷ Bunların yanında Müslüman kimliğinde İslam'ın Batı karşıtlığına dönüşmesi ve Batı'nın bölgeye ve Müslümanlara karşı politikaları sekülerizmin bu ülkelerde benimsenmesini zorlaştırmıştır.²³⁸ Bunlardan daha önemlisi Batı'da dini reformasyon (dini metinlerin yeniden yorumlanması) sonrası sekülerizm gelişmişken, Müslüman toplumlarda dini reformasyon olmadan sekülerizm uygulanmaya başlamıştır. Dolayısıyla Müslüman dünyada sekülerizmin entelektüel kökeni zayıf kalmıştır.²³⁹

İslam ülkelerinden bazı düşünür ve kanaat önderleri de demokrasiye karşı çıkmamakla beraber, onunla birlikte sekülerizme (uygulanış biçimine) itiraz etmişlerdir. Sözelimi Tunus'taki En-Nahda lideri Raşid Gannuşi, demokrasinin İslam'a uygunluğunda ısrar etmekle beraber, laik temelleri sebebiyle günümüz liberal demokrasi şekillerinin Müslüman toplumlara uymayabileceğini belirtmiştir. Hatta Gannuşi'ye göre Arap dünyasında demokrasiye geçişi yavaşlatan en ciddi engel sekülerleşmedir. Bununla beraber Gannuşi, demokrasinin Hıristiyan ve sosyalist değerler içinde faaliyet gösterdiği gibi İslami değerler içerisinde de işlev görerek İslami bir demokrasi üretebileceğini savunmuştur.²⁴⁰ Es'ad es-Sahmerani de Arap dünyasında demokrasi eksikliğinde Batı'dan gelen liberal ve laik değerlerin Arap toplumunun değer ve medeniyetine uzaklığını da saymıştır.²⁴¹ Yine siyaset bilimci Azzam Tamimi'ye göre ise Ortadoğu'da demokrasinin

²³⁶ Baas, farklı sosyalizm şekilleri, Arap ve İran milliyetçilikleri bu uygulamaların örneğidir. Bu konuda Şah dönemi İran örneğini yakından inceleyen Hashemi, bu dönemde sekülerizm adına yapılan baskı politikalarının, rejimdeki yolsuzluk ve sosyal adaletsizlikle beraber toplumun geniş bir kesiminde sekülerizmin olumsuz algılanmasına ve tepki olarak siyasal İslamcılığın güçlenmesine sebep olduğu sonucuna varmıştır. Hashemi, N. (2009). s.138-141. Aynı zamanda Hashemi, N. (2011). "The Arab Revolution of 2011: Reflections on Religion and Politics". *Insight Turkey*, 13(2), 15-21. s.20-21;

²³⁷ Hashemi, N. (2009). ss.151-152;

²³⁸ Hashemi, N. (2009). s.143-144.

²³⁹ Hashemi, N. (2009). s.148-151.

²⁴⁰ Gannuşi, R. (1993). *el-Hürriyet el-Amme fi'd-Devleti'l -İslamiyye* (İslam devletinde Kamusal Haklar), Beyrut: Merkezi Diraset el-Vahde el-Arabiyye. Aktaran Tamimi, A. (1998). "Çağdaş Arap Dünyasında Demokrasiye Geçişin Önünde Engeller", *İslam ve Demokrasi*. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Ensar Neşriyat (İSAV), s.217, 222-224..

²⁴¹ Es-Sahmerani, E. (1998). s.179.

önündeki engellerden biri laiklerin “demokrasinin bir şartı olan sivil toplumun sadece ve sadece din özel alana hapsedildiği takdirde gerçekleşebileceğini” düşünmeleridir.²⁴²

Müslüman toplumlarda sekülerizmin Batı’dakinden farklı algılanmasında, yanlış tanımlama kadar, sekülerizm adına uygulanan politikaların da etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada sekülerizmin bir modeli olup olmadığı sorusu ile karşılaşılmaktadır. Batı’daki farklı sekülerleşme tipolojileri, sekülerizmin tek modeli olmadığını göstermektedir. Nader Hashemi, Batı’daki sekülerizm modellerini genel anlamda, nispeten dine dost olan zayıf Anglo-Amerikan sekülerizmi ve nispeten dine düşman olan güçlü Fransız sekülerizmi olarak tasniflemiştir.²⁴³ Veit Bader, “*Secularism or Democracy*” adlı kitabında, Batı’da kilise-din ilişkisi veya dini yönetim modellerini anayasal açıdan beş gruba ayırmıştır.²⁴⁴ Bahattin Akşit ise, Hıristiyanlık dünyasındaki laikleşme serüvenini - devlet ile din (dini kurum) arasında farklı ilişki biçimi bağlamında- sekizli bir sınıflandırma veya tipoloji içine koymuştur. Bu anlamda her tipolojiye en uygun örnek olarak Birleşik Krallık, ABD, Almanya, Fransa, İspanya, Polonya (1990’lar), Brezilya ve Yunanistan’daki laikleşme süreçlerini vermiştir.²⁴⁵ Bundan başka kilise-devlet ilişkilerini farklı şekillerde sınıflandıran biliminsanları da olmuştur.²⁴⁶ Bu tablo sekülerizmin mutlak bir uygulanaşı olmadığını, her toplumun farklı biçimiyle benimseyerek dinin kamu yaşamındaki yeri sorununu çözebildiklerini göstermektedir.

²⁴² Tamimi, A. (1998). s.226.

²⁴³ Hashemi, N. (2009). s.104. İki modelin farkları ve kökenleri için bkz. a.g.e. s.110-114.

²⁴⁴ Bader aslında sınıflandırmayı anayasal, yasal, idari, siyasi ve kültürel bakımdan yapmıştır. Anayasal açıdan, “güçlü anayasal ve yasal teşkilatlanma”; “zayıf teşkilatlanma”; birden fazla dinin anayasal/yasal tanındığı ülkelerde “anayasal çoğulculuk veya çoğulcu teşkilatlanma”; anayasal olarak kilisenin devletten ilişkisini kestiği veya sınırlı yasal çoğulculuk, idari kurumsal çoğulculuk ve dini kültürel çoğulculuğun birleştirildiği “anayasal olmayan çoğulculuk”; anayasal ve yasal anlamda devletin bütün dinlerden ayrıldığı “teşkilatsızlık veya özel çoğulculuk” olmak üzere 5 gruba ayırmıştır. Bader, V. (2007). *Secularism or Democracy? : Associational Governance of Religious Diversity*, Amsterdam: Amsterdam University Press. s.201-204.

²⁴⁵ Akşit burada bir ülke veya toplumda laikleşmeyi, Casanova’nın tanımına atfen sınıflandırmaktadır. Buna göre laikleşmenin farklılaşma (ekonomi, siyaset, sivil toplum, bilim, felsefe, sanat gibi alanların birbirinden ve dinden farklılaşması ve görece özerklik kazanması), özel alana çekilme (dinin özel alana çekilmesi veya itilmesi, kamusal alandan çıkarılması) ve dinselliğin azalması (dinsel faaliyetlerin yoğunluğunun ve yaygınlığının azalması) olmak üzere üç boyutu söz konusudur. Akşit, B. (2005). “Laikleşme Tipolojisi ve Türkiye’de Laiklik Deneyimi”. *Şerif Mardin’e Armağan*, A.Öncü ve O.Tekelioğlu (Der.), İstanbul: İletişim Yayınları. s.65-103. Casanova, J. (1994). *Public Religions in the Modern World*, Chicago: University of Chicago Press.

²⁴⁶ Örneğin Triandafyllidou, “mutlak sekülerizm” (Fransa), “ılımlı sekülerizm” (İsveç, Hollanda), “ılımlı dini çoğulculuk” (Britanya, Almanya, İspanya, İtalya, Yunanistan) ve “mutlak dini çoğulculuk” (Avrupa’da örneği henüz yok) şeklinde sınıflandırmıştır. Aktaran O’Brien, P. (2016). “Secularism”. *The Muslim Question in Europe: Political Controversies and Public Philosophies*, Philadelphia; Rome; Tokyo: Temple University Press. 144-198. s.144

Demokrasi, din ve karşılaştırmalı siyaset üzerine çalışmalarıyla tanınan Alfred Stepan, Batı Avrupa'daki sekülerizm deneyimlerini inceleyerek sekülerizm modeli konusunda çok daha farklı bir sonuca varmıştır. Devlet ile din arasında nasıl bir sınır olması gerektiği konusunda kurumsal bir demokrasi tanımı/anlayışı ortaya koyan Stepan, Batı Avrupa'daki sekülerizm modellerinin katı din-devlet ayrımı olmadıkları sonucuna varmış ve bunları iki tarafın belirli çizgiye kadar birbirine tolerans tanınması anlamında “ikiz toleranslar” sistemi olarak adlandırmıştır. Stepan'a göre, demokratik kurumlar anayasa ve insan hakları sınırları çerçevesinde politika üretmekte özgür olmalıdır. Dini kurumlar ise anayasal olarak demokratik biçimde seçilmiş hükümetlere kamu politikası dayatmalarına müsaade edecek şekilde ayrıcalıklı olmamalıdır. “İkiz toleranslar” sivil ve dini otoriteler arasında demokratik sözleşme müzakeresini gerektirmekte ve Hıristiyanlık gibi Konfüçyüsçülük, İslam ve Doğu Ortodoksluğu bunu başarabilecek niteliktedir.²⁴⁷

Batı'daki uzun süreç ve İslam toplumlarındaki mevcut koşullar göz önüne alındığında sekülerizmin bu toplumlarda (kendilerine özgü biçimde) bir şekilde benimsenmesinin kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Liberal demokrasiden önce siyasal İslam'ı bir aşama olarak gören Hashemi de mevcut koşullarda İslam dünyasında liberal demokrasinin hemen gelişmeyeceğini kabul etmiştir. Hashemi liberal demokrasi için dini grupların liberal demokrasi ve siyasi teolojileriyle uyumlu bir sekülerizm teorisi geliştirmeleri gerektiği sonucuna varmıştır. Hashemi'ye göre “yerli İslami sekülerizm teorisi”, yani dini değerlerin seküler ve din-dostu bir hükümet şekli ile uzlaştırılmasında dini gruplar ve aydınlar önemli rol oynayabilir.²⁴⁸

Sonuç olarak, Ortadoğu veya Arap dünyasında demokrasi eksikliğini açıklamaya dönük olarak çok farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. İslam-demokrasi uyumu, Arapların toplum yapısı veya kültürünün demokratikleşmeye etkisi, sosyo-ekonomik şartlar, uluslararası dengeler, devlet ve sınıf yapıları bu bağlamda tartışılan konulardandır. Burada yer verilen

²⁴⁷ Bu kapsamda bireylerin ve dini topluluklar özel olarak ibadet etmekte tam özgür olmalı, diğer vatandaşların özgürlüklerini olumsuz biçimde etkilememek veya demokrasi ve hukuku ihlal etmemek kaydıyla, kendi değerlerini kamusal olarak sivil toplumda yayabilmeli ve siyasi toplumda örgüt/hareketleri destekleyebilmelidir. Ayrıca dini gruplar dahil hiçbir sivil toplum siyasi parti kurmaktan, önceden men edilemez, sınırlama ancak bir parti fiilleriyle demokratik ilkeleri ihlal ettiğinde, mahkeme kararıyla konulabilir. Stepan, A. (2000). s.39-40, 42-43.

²⁴⁸ Hashemi, N. (2009). ss.20-21, 169-170, 176-177. Hashemi bu konuda Türkiye ve Endonezya örneklerini incelemiş ve burada demokrasinin yaşamasının, İslami grupların katkısıyla sekülerizmin bir şekilde yerleştirilmesiyle mümkün olduğunu belirtmektedir. A.g.e. ss.153-165. Ayrıca Hashemi, geçimşte demokrasiyle uyumsuz olduğu öne sürülen Katoliklik inancının, 1960'larda Vatikan'ın “içtihadı” ile demokrasiyle uyumlu hale geldiğini örnek vermektedir. A.g.e. 165-169.

görüş ve tespitler ışığında, çalışmanın konusu itibariyle Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da demokrasi eksikliğinde tarihsel süreç, sosyo-ekonomik şartlar, uluslararası gelişmeler, devlet ve sınıf yapıları gibi faktörlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bunların hiçbiri tek başına demokrasi eksikliğini veya demokrasiye geçişi açıklamamaktadır. Nitekim sonraki bölümlerde burada değinilen yaklaşımlardan bazılarının Mısır’da 2011 öncesinde demokrasiye geçişin neden mümkün olmadığını, bazılarının ise 2011’de demokrasiye geçişin nasıl yaşandığını açıkladığı görülecektir. Tezin asıl sorusu olan “Mısır’ın 2011-13 demokrasiye geçiş çabasının neden başarısız olduğu” da, yukarıda değinilen bölgede demokrasi eksikliğinin bir sekülerleşme meselesi olduğu savından hareketle araştırılmıştır. Tezde, Mısır’ın deneyimi üzerinden İslami grupların sekülerizmi (çoğulculuk, dini hoşgörü, insan hakları ve azınlık haklarını kapsayacak biçimde) benimsememiş olmalarının ve seküler gruplarla uzlaşmalarının demokrasiye geçiş ve demokrasinin sürdürülmesi süreçlerine olumsuz etkisi olduğu gösterilmektedir.

3. “ARAP BAHARI” ÖNCESİ MİSİR

Mısır’ın 2011-13 yıllarında demokrasiye geçiş sürecinin neden başarısız olduğunu araştıran bu çalışma, sürecin akıbetinde Müslüman Kardeşler (İhvan) liderliğinin seküler liberal demokrasiyi tüm unsurlarıyla benimsememiş olarak belirleyici olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır. Her ne kadar demokrasiye geçiş için evrensel şartlar tespit etmek mümkün olmasa da, Müslüman Kardeşler 2011 öncesinde demokrasi açısından birçok olumsuzluk ve engel nedeniyle demokrasiye geçememiş Mısır’da “Arap Baharı” isyanlarının istisnai biçimde ortaya çıkardığı demokrasiye geçiş fırsatının kaçmasına yol açmıştır. Bu çerçevede, 2011-13 sürecini anlayabilmek için, 2011 isyanlarının istisnai etkisini ve 2011 öncesinde ülkede demokrasi açısından olumlu veya olumsuz şartları göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu amaçla bu bölümde önce Mısır’ın yakın tarihi, sonra 2011 öncesinde rejimin yapısıyla beraber ülkede muhalefetin durumu, sosyo-ekonomik şartlar ve demokrasiye geçiş etkisi olan dış faktörler detaylıca ele alınacaktır.

3.1. Mısır’ın Yakın Tarihi

3.1.1. Hür Subaylar Darbesine Kadar

Asya ile Afrika arasındaki stratejik konumu ve savunmasız doğal arazi yapısı ile Mısır, uzun yıllar başka bölgelerden gelen güçlerin kontrolünde kalmıştır. Bu topraklarda Firavunlar döneminden sonra M.Ö. 525 yılından, 1952 Hür Subaylar darbesine kadar yabancılar hüküm sürmüştür. Bu iki dönem arasında Mısır’a Persliler, Yunanlılar, Romalılar, Çerkezler, Araplar, Türkler ve İngilizler hâkim olmuşlardır. Bunların dışında Asurlular ve Napolyon Bonapart Fransası da kısa süreler için Mısır’ı ele geçirmiştir. Tarih boyunca Mısır’ı elinde bulunduran tüm güçlerin Mısır’da ve Mısır toplumu üzerinde etkisi vardır. Bununla birlikte, en önemli etki yedinci yüzyılda buralara hâkim olan Mısır’a İslam’ı ve Arapça’yı getiren Araplarla olmuştur. İslamiyet’in gelişinden önce ise Mısır’da Hıristiyanlık hâkimdir. Bugün de halen Kıptiler denilen Mısırlı Hıristiyanlar nüfusun yaklaşık % 10’unu oluşturmaktadır.

Arap dili ve İslam dininin benimsenmesiyle Mısır, İslam dünyasının önemli bir parçası haline gelmiştir. 1517 yılında Mısır’a hakim olan Osmanlı İmparatorluğu, burada merkeze uzak bölgeler için tercih edilen sadece vergi ile asker alınıp atanan yöneticiye geniş bir

yetki alanı bırakan gevşek yönetim biçimi uygulamıştır. 1798 yılında Napolyon Bonapart liderliğindeki Fransa'nın Mısır'ı işgali ülke için yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır. Fransa burada Osmanlı ve İngiliz ittifakı karşısında sadece üç yıl kalmışsa da, işgal modern Mısır'ın kapısını açmıştır. Fransa'ya karşı savaşta Osmanlı subayı olarak yer alan Kavalalı Mehmet Ali Paşa, 1805 yılında Mısır'ın valisi olmuştur. Mehmet Ali Paşa Mısır'ı Osmanlı'ya bağlı şekilde yönetse de, bağımsız hareket etmiştir. Birçok alanda Batı teknolojisini Mısır'a getirmiş, tarımda reform yapmış, silah, gemi ve kâğıt fabrikaları ile tekstil atölyeleri kurmuştur. 1811–23 yılları arasında Vahhabilere karşı, sonra da bağımsızlık girişimlerinde bulunan Yunanistan'a karşı Osmanlı Sultanı'na yardım eden Mehmet Ali Paşa, yardımları, özellikle 1827'de Navarin'de yanan donanması karşılığında Suriye'yi isteyince İstanbul ile arası açılmıştır. Bu dönemde Sudan'ı da alan ve 1830'da Hartum şehrini kuran Mehmet Ali Paşa'nın bu adımı, Birleşik Krallığı endişelendirmiştir. Osmanlı ile yaptığı savaşları kazanan Mehmet Ali Paşa, İngiliz ve Fransızların Osmanlı'ya desteği üzerine anlaşma yapmıştır. Anlaşma ile Mehmet Ali Paşa, Osmanlı'ya bağlı kalmış fakat topraklarını Toroslara kadar genişletmiştir. 1841 yılında da Osmanlı İmparatorluğu, Mehmet Ali Paşa'yı Mısır'ın daimi "hıdiv"i atamış ve onun soyundan gelenlerin Mısır'ın yöneticisi olmasını kabul etmiştir.

Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Sultanı'na isyanı, Oryantalist yaklaşıma göre, Arap uyanışının bir parçasıdır. Buna göre Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle Araplar, Fransız Cumhuriyetinin aydınlanma fikirleriyle tanışmış ve Araplar kendi kültürlerine dönmüşlerdir. Aynı zamanda, Napolyon ile gelen oryantalistlerin eski Mısır'ı keşfetmeleriyle Mısırlılar İslam öncesi ihtişamlarını farketmişlerdir.²⁴⁹ Diğer yandan Vahhabi isyanlarını Mehmet Ali Paşa isyanıyla birlikte Arap milliyetçiliğine yol açan reformist hareketlerden görenler de vardır.²⁵⁰ Bu görüşlere karşın bazı tarihçiler Arap milliyetçiliğinin Mısır'da diğer Arap toplumlarına göre zayıf olduğunu belirtmişlerdir. Jankowski'ye göre Osmanlı döneminin sonlarında Levant'ta Arap milliyetçiliği ortaya çıktığında Mısır kamuoyunun çoğu buna hasım, en iyi şekilde kayıtsız kalmış ve bunun amacının ne olduğu zor algılanmıştır.²⁵¹

²⁴⁹ Kireççi, M. A. (2012). *Başlangıcından Günümüze Arap Milliyetçiliği*, Ankara: Grafiker Yay. s.61-62.

²⁵⁰ Antonius, G. (1938). *The Arab Awakening: The Story of Arab National Movement*, London: Routhledge. s.36-43.

²⁵¹ Jankowski, J. P. (1980). "Ottomanism and Arabism in Egypt". *Muslim World* 70: 226–59. Aktaran; Gerber, H. (2004). "The limits of coconstructedness: Memory and Nationalism in the Arab Middle East". *Nations and Nationalism*, 10(3). 251-268. s.265.

Mehmet Ali Paşa döneminden itibaren reformlarla Mısır'da yönetim sistemi yenilenmiş, ülke ekonomik ve askeri açıdan güçlenmiştir. Mehmet Ali Paşa modern Mısır devletinin kurucusu sayılırken, oğlu İsmail Paşa ise modern Mısır'ı güçlü bir şekilde canlandıran ve geleceğini şekillendiren -belki de Mısır'ı Avrupa'nın parçası yapmayı başaran- yöneticisi olmuştur.²⁵² Özellikle tarımdaki reformlarla ülkede pamuk üretimi hızla artmıştır. Diğer taraftan, 1869'da Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağlayan Süveyş Kanalı'nın açılması ticari açıdan Mısır'ın önemini artırmıştır. Kanal, geçiş ücreti ile Mısır'a gelir getirmiş ve ülkeyi dünya ekonomisine entegre etmiş, ancak büyük güçlerin de ilgilerini yükseltmiştir. Özellikle Hint sömürge yolunun güvenliğinden endişe eden Birleşik Krallık, Mısır'daki gelişmeleri yakından takip etmiş ve 1875 yılında İsmail Paşa yönetimindeki Mısır Hükümeti'nin Süveyş Kanal Şirketi'ndeki hisselerini satın almıştır.²⁵³ Birleşik Krallık unsurlarının ülkede rahat bir şekilde hareket etmeleri milliyetçi duyguların yükselişine yol açan nedenlerden olmuştur. Bu ortamda, sömürgecilik karşıtı Ulusal Liberal Parti, Birleşik Krallık ve Fransa'nın ülkedeki varlığına karşı çıkmıştır. Osmanlı Devleti ise İngiliz ve Fransız baskısı üzerine, modernleşme hareketlerine girişen İsmail Paşa'yı görevden alarak, yerine Tevfik Paşa'yı getirmiştir. Bunun üzerine 1879-1882 yıllarında İngiliz-Fransız etkisindeki Tevfik Paşa yönetimine karşı milliyetçiler Ulusal Liberal Parti önde gelenlerinden Arabi (Urabi) Paşa liderliğinde ayaklanmışlardır. Arabi Paşa'nın etrafında, liberal reformculardan tutucu Müslümanlara, toprak sahiplerinden ezilen subaylara amaçları birbirinden çok farklı gruplar toplanmıştır.²⁵⁴

Arabi Paşa ayaklanması, esasen Arap milliyetçiliğinden ziyade Mısır milliyetçiliğinin tezahürüdür. Tarihçiler Mısırlılarda 19. yüzyılda Mısır milliyetçiliğinden önce, ayrı bir ülke oldukları bilincinin olduğunu belirtmişlerdir.²⁵⁵ Sözgelimi tarihçi Michael Winter, "Mısırlılar, Mısır Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir eyalet statüsüne düşse de, ayrı bir ülke olduğunu hissediyordu."²⁵⁶ diye yazmaktadır. Arabi Paşa ve beraberindekiler Osmanlı Sultanı ve Halife'ye bağlı olsalar da, Mısır milliyetçisidirler ve Mısır'da (bugünkü Sudan dahil) İngiliz ve Fransız etkisi yanında, Osmanlı (Türk-Çerkez) elitlere karşı da ayaklanmışlardır. Ayaklananların kullandığı "Mısır Mısırlılarıdır (*Mısır li'l-Mısriyin*)"

²⁵²Vatikiotis, P. J. (1991). *The History of Modern Egypt: from Mohammad Ali to Mubarak*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press. s.89.

²⁵³ Süveyş Kanal Şirketi, 1858 yılında çoğunluk hissesi Fransa'da olmak üzere Fransa-Mısır ortaklığında kurulmuş ve 1859-69 arasında kanalın inşaatı tamamlanmıştır.

²⁵⁴ Sander, O. (1989). *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e*, Ankara: İmge Kitabevi. s. 280.

²⁵⁵ Gerber, H. (2004). s.257.

²⁵⁶ Winter, M. (1992). *Egyptian Society under Ottoman Rule, 1517-1798*. London: Routledge. Aktaran; Gerber, H. (2004). s.257.

sloganı yabancı etkisine karşıdır ve Mısırlıların da yönetimde yer almasını savunmaktadır.²⁵⁷

Arabi Paşa ayaklanması sırasında, İngilizlerin İskenderiye’de çıkan olayları gerekçe göstererek tüm ülkeyi işgal etmeleriyle ülkede 1922 yılına kadar sürecek kolonilik dönemi başlamıştır. 1883’te Birleşik Krallık’ın girişimiyle tüm yetkilerin “hıdiv”de toplandığı ve danışma kurulu niteliğinde çift meclisli bir yapı oluşturulmuştur. 1913’te iki meclisli yapı yerine sınırlı yetkilere sahip Yasama Meclisi oluşturulmuş ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında Meclis kapatılmış ve İngilizler Mısır’ı tam olarak kontrollerinde tutmuşlardır.²⁵⁸ Ancak 1918 yılında Saad Zaghlul²⁵⁹ ve Mustafa el Nahhas paşalar tarafından Vafd Partisi (*Wafd el-Mısır*/Mısır Delegasyonu)’nin kuruluşu Mısır tarihinde yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır. Savaş sonunda 9 Mart 1919’da Vafd, Birleşik Krallık etkisindeki Mısır hükümeti yerine, Mısır’ı temsilen Paris Konferansı’na katılmak istemiştir. Mısır hükümeti de Vafd’ın talebini desteklemiş ancak Birleşik Krallık milliyetçi Vafd lideri Saad Zaghlul ve iki arkadaşını Malta’ya sürgün etmiştir.²⁶⁰ Bunun üzerine 800’den fazla Mısırlı ve 29 Birleşik Krallık askerinin öldürüldüğü, Kahire’de başlayıp tüm ülkeye yayılan ve üç hafta süren ayaklanma başlamıştır. “Birinci Devrim” olarak da geçen olaylar sonucunda Birleşik Krallık geri adım atarak, Zaghlul ve diğerlerini serbest bırakmış ve Mısır’ı Paris Konferansı’na çağırmıştır. Konferanstan sonra yürütülen görüşmelerde Vafd, Birleşik Krallık’tan bağımsızlık ve Sudan ile birlik kurulması şeklinde iki hedefle ortaya çıkmıştır. İngilizler, Vafd’ın isteklerini tam olarak kabul etmeseler de tabandan gelen baskıyı görerek, 15 Mart 1922’de koloni statüsünü kaldırıp Mısır’a kısmi bağımsızlık vererek Mehmet Ali Paşa’nın soyundan gelen Fuad’ı kral yapmıştır. Birleşik Krallık koruyuculuğunda yarı-bağımsız bir statüye giren Mısır’da, “emperyal iletişimin güvenliği,

²⁵⁷ Köylü kökenli olan Arabi/Urabi Paşa, Hıdiv Tevfik Paşa’nın köylülerin askerlik yükümlülüğünü azaltmak amacıyla çıkardığı fakat aynı zamanda yerli Mısırlıların orduda subay olmasını engelleyen yasaya karşı çıkmıştır. Hıdiv tepkileri azaltmak için onu Savaş Bakanı yapmışsa da, Paşa Hıdiv’in güçlerini sınırlandırmak amacıyla yerli subayların da olduğu destekçileriyle ayaklanmıştır. Ayaklanma sonunda Hıdiv, bazı yasama yetkilerini bir konseye devretmiştir. Paşa, Hıdiv’in İngiliz ve Fransızlardan yardım talebi üzerine İngilizlere yenilmiştir. Gershoni, I. and Jankowski, J. P. (1986). *Egypt, Islam and the Arabs: The Search for Egyptian Nationhood 1900-1930*, New York: Oxford University Press. s.11.

²⁵⁸ Cook, S. A. (2012). *The Struggle for Egypt From Nasser to Tahrir Square*, New York: Oxford University Press. s.17-22.

²⁵⁹ Saad Zaghlul, önemli İslami reformcu düşünürlerden Muhammed Abduh’un öğrencilerinden olup birçok reformcu görüşünü paylaşmakla birlikte seküler görüşlere sahiptir.

²⁶⁰ Sürgüne gönderilenlerden biri daha önce Tarım Bakanı olan İsmail Sıdkı, diğeri Vafd’ın ileri gelenlerinden Hamid Basil’dir. Cook, S. A. (2012). s.13.

yabancıların saldırısına karşı Mısır'ın savunması, yabancı çıkarları ve azınlıkların korunması ve Sudan" Birleşik Krallık sorumluluğunda kalmıştır.²⁶¹

Yarı-bağımsızlıkla birlikte Vafd liderleri serbest bırakılmış ve kurumların kontrolü Mısırlılara devredilmiştir. 1923 yılında ilk anayasa ilan edilmiş ve Vafd lideri Saad Zaghlul ilk hükümeti kurmuştur. Ne var ki Vafd ülkeyi, daha önce savunduğu liberal değerlerin aksine, İngilizlerin yaptığı gibi muhaliflerine ve basına baskı uygulayarak yönetmiştir.²⁶² İkinci Dünya Savaşı'na kadar Mısır iç siyasetinde kral ve Vafd Partisi arasındaki güç mücadelesi en önemli konu olacaktır.²⁶³ 1936 yılında Birleşik Krallık, 1956 yılına kadar Süveyş Kanalı çevresinde kuvvetleri kalmak üzere, Mısır hükümeti ile anlaşma imzalayarak Mısır'dan çekilmiştir.²⁶⁴ Ancak anlaşmadan kısa süre sonra İkinci Dünya Savaşı başlayınca Birleşik Krallık, Mısır'ı askeri üs haline getirmiştir. Savaşın bitmesiyle öteden beri ülkede varolan İngiliz karşıtlığı canlanmıştır. Bunda İngilizlerin Sudan'ı ve Mısır için hayati önemde olan Nil sularını kontrolünde tutması ve Sudanlılar istediği takdirde bağımsızlıklarını tanıyacaklarını ilan etmeleri önemli rol oynamıştır. Bu dönemde İngiliz vatandaşlarının Mısır kanunlarından bağımsık olması ve yabancılar için özel mahkemelerde yargılanmaları da İngilizlere karşı milliyetçi duyguları yükseltmiştir. Ayrıca bu dönemde büyük toprak sahiplerinin siyasi yaşamda etkin konuma gelmeleri ve toprak dağılımının düzensizliği de, en önemli geçim kaynağının tarım olduğu ülkede toprağı olmayan ve geliri düşük olanlar arasındaki hoşnutsuzlukları artırmıştır.

1940'larda savaş boyunca İngilizlerin isteklerine karşı çıkmayan Vafd'in gücü ve taban desteğı zayıflamıştır. Geleneksel olarak "orta sınıf" tabanı olan partinin yönetimi, savaş sonunda ülkedeki yönetici elite çıkarları örtüşenlerin hakimiyetindedir. İhvan, Vafd'in geleneksel tabanı olan üniversite, memurlar ve kırsalda güçlenmeye başlamıştır.²⁶⁵ 1945'ten sonra Mısır halkının tabanındaki hoşnutsuzlukları İhvan'ın öncülüğünde grevlere ve öğrenci gösterilerine dönüşmüştür. Bu süreçte önemli kişilere suikastler düzenlenmiştir. 1945'te Başbakan Ahmed Mahar, 1948'de Başbakan Nukraşi uğradıkları suikastler sonucu

²⁶¹ Cook, S. A. (2012). s.23.

²⁶² Vatikiotis, P. J. (1991). s.281.

²⁶³ Yarı-bağımsız dönemde, Vafd'dan ayrı olarak, 1930-35 yılları arasında, İsmail Sıdkı hükümetinin otoriter yönetimi dikkat çekmektedir. Zaghlul ile birlikte 1919'da sürgüne gönderilen, ancak daha sonra Zaghlul'dan ayrılan ve Liberal Parti'nin başına geçen Sıdkı'nın 1930'da 1923 anayasasını, yürütmeyi güçlendirecek şekilde değiştirmesi sonraki yıllarda İslamcı ve milliyetçilerin protesto eylemlerine konu olmuştur.

²⁶⁴ Anlaşma aslında İngiliz Yüksek Komiseri'ni Büyükelçi yaparak, Mısır'ın bağımsızlığını güçlendirmiştir.

²⁶⁵ Mitchell, R. P. (1993). *The Society of Muslim Brothers*, (Revised ed.), New York: Oxford University Press. s.37-38.

ölmüşlerdir.²⁶⁶ Bunların yanında yargıçlara ve bazı kamu personeline, İngiliz menşeli firmalar ve Yahudilere yönelik saldırılar olmuştur. En önemli siyasi oluşum Vafd, dar elit içi mücadeleler ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası izlediği politikalarla toplumsal sorunlara duyarsız kalmış ve toplumdaki desteğini kaybetmiştir.²⁶⁷

Mısır'da iç sorunlar giderek artarken o dönemde Birleşik Krallık'ın elinde bulunan Filistin'deki gelişmeler ülke içerisindeki toplumsal hareketliliği artırmıştır. Özellikle İhvan gibi İslami örgütler Filistin'de Yahudiler ile Araplar arasındaki çıkan çatışmaları yakından takip etmişlerdir. Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi, 29 Kasım 1947 tarihli kararı ile Filistin'de biri Arap, diğeri Yahudi olmak üzere iki devlet öngörmüştür. Ancak Araplar, Filistin'in tamamen kendilerine ait olduğunu savunarak bunu kabul etmeyince, 15 Mayıs 1948'de İngiliz manda yönetimi sona ermeden 14 Mayıs 1948 gecesi David Ben-Gurion İsrail devletinin bağımsızlığını ilan etmiştir. Bunun üzerine Mısır, Suriye, Ürdün ve Lübnan İsrail'e savaş açmışlardır. Arap ülkelerinin kötü biçimde yenildiği savaşta, 24 Şubat 1949'de Mısır, İsrail ile ateşkes imzalamıştır.

1948-49 Savaşı Mısır'daki sosyo-ekonomik koşulları daha da ağırlaştırırken, Filistin'deki durum toplumdaki huzursuzluğu artırmıştır. Bu ortamda Kral Faruk, 1950'de seçim kararı almış ve seçimlerde Vafd, Mecliste çoğunluğu elde etmiştir. Vafd, 1951 yılında 1936 Anlaşması'nı iptal etmek istemiş ancak Birleşik Krallık bunu kabul etmemiştir. Vafd hükümeti İngiliz askerlerine karşı Mısır askerlerini göndermeye isteksiz davranınca toplumun tepkisi hükümete ve Kral'a yönelmiştir. Kasım 1951-Ocak 1952 arasında halk ile İngiliz askerleri arasında özellikle Kanal bölgesinde çatışmalar yaşanmıştır. Aynı zamanda Kanal bölgesindeki İngilizlere karşı işçiler, öğrenciler ve köylüler ayaklanmış, Vafd kendi sebep olduğu isyanı durdurmayı başaramamıştır. İhvan ve milliyetçi Genç Mısırlılar'ın öncülüğünde Batı tarzı yaşamın sembolleri olan bar, gazino ve sinema gibi eğlence mekanlarına saldırılar artmıştır. 25 Ocak'ta Birleşik Krallık komutanı, İsmailiye vali yardımcısından güvenlik güçleriyle birlikte şehri terk etmesini istemiş, İçişleri Bakanlığı'nın talimatıyla Mısırlılar bunu reddetmiştir. Bunun üzerine Birleşik Krallık güçleri polis karakolunu bombalayarak 50 polis ve jandarmayı öldürmüş ve birçoğunu

²⁶⁶ Mahar, Meclis'te Mihver Devletlerine savaş ilanını açıklarken Milliyetçi Parti üyesi, Nukraşi ise yasakladığı İhvan üyesi biri tarafından öldürülmüştür. Hür Subaylar Darbesi'ne giden süreç için bkz. Vatikiotis, P. J. (1991). s.345-374.

²⁶⁷ Atacan, F. (2004). "Otoriteryanizm Kıskaçında Mısır". F. Atacan (Ed.) *Değişen Toplumlar, Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu*. (İlk Baskı). İstanbul: Bağlam Yayınları. 15-52. s.19.

yaralamıştır. Bu olay ertesi gün, 26 Ocak 1952’de, Kahire’de tarihe “Kara Cumartesi” olarak geçen ayaklanmalara yol açmıştır. Bazılarının “İkinci Devrim” olarak adlandırdığı bu olayda, 750’nin üzerinde bina yıkılmış, 30’dan fazla kişi ölmüş ve yüzlercesi yaralanmıştır. Bundan sonra Nahhas’ın yerine kısa sürecek üç hükümet daha geçmişse de kamu düzenini sağlayamamışlar ve birkaç ay sonra, 23 Temmuz 1952’de Hür Subaylar Darbesi gerçekleştirilmiştir.²⁶⁸

3.1.2. 1952 Hür Subaylar Darbesi ve Nasır Dönemi

3.1.2.1. Hür Subaylar ve Nasır’ın yükselişi

Birçok Ortadoğu ülkesinde olduğu gibi, Mısır’da da en güçlü ve örgütlü kurumların başında gelen ordu, siyasi meselelerin tartışıldığı ve kendilerince çözüme kavuşturulduğu yer olmuştur. Sömürgeci devletin kontrolü ve baskısı, yönetimin toplumun ihtiyaçlarına duyarsız davranmasına ve tabandan uzaklaşmasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra gelişmiş sivil kurumların yokluğu toplumdaki sosyo-ekonomik koşulların da bozulmasıyla “kestirme yollar” arayışını güçlendirmiştir. Ordu en verimli, en modern, en uygun eylem aracını sunuyormuş gibi görünmüştür. Tüm bunların üzerine bir de Müslüman-Arapların Yahudi olan İsrail karşısında yenilmeleri, Arap (ülkelerinin) orduları içerisinde siyasi konulardaki hareketliliğin kaynağı olmuştur.²⁶⁹ Bağımsızlıktan sonra 30 yılda 34 hükümet gören Mısır’da da İkinci Dünya Savaşı sonrası kitlelesel gösteriler, grevler ve terör eylemleri, Kanal bölgesinde İngiliz varlığına karşı oluşan atmosfer ve 1948 Filistin Savaşı ordu içerisinde alt rütbelerde siyasi konulardaki tartışmaları yaygınlaştırmıştır. Hür Subaylar da büyük oranda bu ortamda ortaya çıkmıştır.²⁷⁰ Savaşa binbaşı rütbesiyle katılmış olan ve savaşta yaralanan Cemal Abdul Nasır²⁷¹ ve arkadaşları, Mısır’ın üst düzey komutanları, Kral ve yandaşlarının yozlaşmışlığını görmüştür. Yenilgi, Mısır’ın yolsuzluk, siyasi entrika ve yabancı etkisinin nüfuz ettiği siyasi, sosyal ve ekonomik hastalığı üzerine

²⁶⁸ Vatikiotis, P. J. (1991). s.345-374; Vatikiotis, P. J. (1978). *Nasser and His Generation*. London: Croom Helm. s.106-110.

²⁶⁹ Bu durum hem Mısır hem de Irak’ta monarşinin devrilmesine giden süreçler için geçerlidir. Irak’taki süreç için bkz. Polk, W. R. (2005) *Irak’ı Anlamak*, (Çev.:N. Elhüseyni), İstanbul: NTV Yay., s. 99, 110.

²⁷⁰ Vatikiotis, P. J. (1978). s.106.

²⁷¹ Cemal Abdul Nasır (1918-1970), lise yıllarında yabancı karşıtı, muhafazakar İslamcı ve ulusal sosyalist Genç Mısırlılar Topluluğu(*Cemiyet Misr al Fatah*)’na katılmıştır. 1937’de girdiği askeri akademiden sonra Hartum dahil farklı yerlerde ve 1948-49’da Filistin’deki savaşta görev almış, 1951’de yarbaylığa yükselmiştir. Nasır’ın Devrim öncesi hayatı hk. Vatikiotis, P. J., (1978). s.23-46.

düşünme fırsatı sağlamıştır. Nasır ve arkadaşlarının Filistindeki deneyimleri, onlarda Mısır'ın büyüklüğünü kurtarma azmini ateşleyecektir.²⁷²

Nasır, ordu içindeki alt rütbeli (teğmen-yarbay) subaylarla birlikte 1949 yılında gizlice Hür Subayları kurmuştur. Bu yapı içinde genelde büyük toprak sahibi veya elit ailelerden değil, çoğu köylü, küçük memur ve esnaf çocukları vardır. Hür Subaylar genelde, 1936'da Vafd hükümetinin askeri akademiyi tüm sosyal sınıflara açmasıyla askeriyeye girenlerden oluşmaktadır.²⁷³ Yaşları 28–35 arasında olan bu genç subaylar, 1950 yılında asker kökenli aileden gelen daha yaşlı (50 yaşında) ve saygın bir kişi olarak Tuğgeneral Muhammed Necib'i lider olarak seçmişlerdir.²⁷⁴ Fakat o dönem bir şekilde İhvan, komünist HADETU (Ulusal Kurtuluş Demokratik Hareketi), milliyetçi Genç Mısır Topluluğu²⁷⁵ ve Milli Parti ile irtibatlı subaylardan oluşan Hür Subaylar içinde Nasır, farklı siyasi eğilimleri kaynaştıran figür olarak öne çıkmıştır. Aynı zamanda Nasır'a, arkadaşları tarafından ordu dışındaki sivil bağlantıları sürdürme yetkisi verilmiştir.²⁷⁶

Hür Subaylar, Birleşik Krallık varlığı, Kral ve hükümete karşı olan farklı grupların ordudaki yansıması gibidir. “Kara Cumartesi” sonrası Hür Subaylarla bağlantılı bazı subayların tutuklanması onları harekete geçirmiştir. 1951 sonlarında Subaylar Kulübü seçimleri sırasında Kral ve üst düzey komutanlarla karşı karşıya kalan Hür Subaylar endişelenmişler ve Şubat-Mart 1952'de Devrimin Altı Prensibi'ni hazırlamışlardır. Bunlar, kolonyalizm ve Mısırlı işbirlikçilerinin yok edilmesi; feodalizmin yok edilmesi; devletin başkentten kontrolü ve tekelciliğinin sonlandırılması, sosyal adaletin sağlanması; güçlü milli ordunun kurulması ve güçlü demokratik yaşamın oluşturulmasıdır.²⁷⁷ “Kara Cumartesi”den sonra atanan üçüncü Başbakan Hüseyin Sirri'nin Haziran'da Subaylar Kulübü başındaki General Necib'i Savaş Bakanı atamak istemesine karşın, Kral'ın kayıbiraderini Savaş Bakanı yapması ve Subaylar Kulübü üyelerini atıp yerlerine sadık kişileri koyması, Hür Subaylar'ı Kral ile karşıya bırakmıştır. Bundan sonra tutuklanmaktan

²⁷² Nasser, G. A. (1954). *The Philosophy of the Revolution*, Kahire: Dar el-Maaref. s.12. Aktaran: Cook, S. A. (2012). s.10.

²⁷³ Cook, S. A. (2012). s.40.; Vatikiotis, P. J. (1978). s.110.

²⁷⁴ Hür Subayların kuruluşu ve 1952 öncesi ilişkileri hakkında bkz. Vatikiotis, P. J. (1978). s.101-113.

²⁷⁵ Genç Mısır Topluluğu, avukat Ahmed Hüseyin tarafından 1933'te kurulmuş, “Yeşil Gömlekler” adlı paramiliter yapısı da olan devrimci bir oluşumdur. Nasır, Sedat ve başka Hür Subayların da akademiden önce katıldığı ve orduda iken irtibatını sürdürdüğü topluluk, 1938'de parti olmuş, 1940'da Milli İslami Parti, 1949'da ise Mısır Sosyalist Partisi ismini almıştır. Hüseyin ile birlikte topluluğu kuran Fethi Rıdvân, Hür Subaylar döneminde önce İletişim Bakanlığı, sonra Nasır'ın Propaganda Bakanlığını yapmıştır. Topluluk hk. bkz. Vatikiotis, P. J. (1978). s.67-84.

²⁷⁶ Vatikiotis, P. J. (1978). s.105-106, 108.

²⁷⁷ Vatikiotis, P. J. (1978). s.106-107.

endişe eden Hür Subaylar harekete geçmeye karar vermiş ve 23 Temmuz 1952'de yönetime el koymuşlardır.²⁷⁸ Toplumun büyük çoğunluğu tarafından desteklenen darbe, daha sonra bölgede Irak, Suriye, Tunus, Libya ve Cezayir'de de az veya çok örnek alınmıştır.

Darbeden sonra Kral ülkeyi terk etmiş, 1952-54 arasında rejim gücünü konsolide etmiştir. Bunun için ordu, rejim tarafından kontrol altında tutulmuş ve siyasi güç merkezleri olan monarşi, siyasi partiler, üst düzey görevliler, toprak sahipleri ve eski yönetici elitin mali, endüstri ve ticari alanlardaki temsilcilerini önce nötralize etmeye sonra da yok etmeye yönelmiştir.²⁷⁹ Devrimci Komuta Konseyi(DKK), 18 Haziran 1953 tarihinde monarşiyi kaldırarak Mısır'ın bir cumhuriyet ve General Necib'in de Devlet Başkanı olduğunu ilan etmiştir.²⁸⁰ Aynı zamanda anayasa yazılana kadar üç yıllık bir geçiş süreci belirlenmiştir. Bu süre zarfında eski rejimin liderleri etkisiz hale getirilmiş, siyasi partiler kapatılmış,²⁸¹ eski müttefikler İhvan ve Komünistler tasfiye edilmiştir.²⁸² Dahası darbeden sonra atılan veya nötralize edilen üst düzey subaylara ilaveten, 500 civarında subay ordudan atılmıştır. Bu tedbirlere DKK içerisinde Necip ve komünist Halid Muhiddin karşı çıkmıştır. Aynı zamanda DKK başkanı olan Necib ile Nasır arasında iktidar mücadelesi sürmüştü, ancak arkadaşı Abdülhakim Amer'in ordunun başına geçmesiyle Nasır, baskın konuma geçmiş ve Şubat 1954'te Necip istifa etmek zorunda kalmıştır.²⁸³ Solcu ve komünistler de Hür Subayların o dönem ABD ile yakın ilişkilerini eleştirince tutuklanmış ve çeşitli baskılara maruz kalmışlardır. Siyasi partilerin yasaklanmasından doğan boşluğu doldurmak için Nasır, 1953'te köylerden başlayarak piramit şeklinde örgütlenen ve siyasi parti olmaktan çok rejimin kendisine destek verebilecek ve farklı toplumsal grupları kontrol altında tutabilecek Özgürlük Grubu'nu kurdu muştur.²⁸⁴ Nasır siyasi bir parti değil, ordu içinde

²⁷⁸ Cook, S.A. (2012). s.38.

²⁷⁹ Süreç hakkında bkz. Vatikiotis, P. J. (1978). s.126-137.

²⁸⁰ General Necib, darbenin akabinde 1952'deki toprak reformu sırasında ortaya çıkan siyasi krizde, Hür Subayların getirdiği Ali Mahir'in yerine Başbakanlığa gelmiştir. Yeni hükümette Nasır da Başbakan Yardımcısı ve İçişleri Bakanı'dır.

²⁸¹ Hür Subaylar, Eylül 1952'de Tarım Reform Yasası ile birlikte, eski parti liderlerinden kurtulmak amacıyla çıkarılan Parti Reorganizasyon Yasası ile bütün mevcut partileri kaldırmış, bir ay içerisinde İçişleri Bakanlığı'ndan izin alınmasını şart koşmuştur. Ancak Vafd ve partinin duayeni Mustafa el Nahhas'ın karşı çıkmasıyla başlayan tartışmalar 1953 başında bütün partilerin yasaklanmasıyla neticelenmiştir.

²⁸² İhvan siyasi partiler yasaklandığında değil, daha sonra 1954'te başarısız bir suikast girişimi gerekçe gösterilerek yasaklanmıştır. Yine darbeyi destekleyen işçi hareketi HADETU da, Ağustos 1952'de Kafr el Dawar'da grev yapan tekstil işçilerine ordunun sert müdahalesi sonrası Hür Subaylardan desteğini çekmiştir. DKK'dan Yusuf Siddık da bundan sonra istifa etmiştir.

²⁸³ Nasır'ın gücünü konsolide ettiği 1952-54 arası süreç hakkında. Vatikiotis, P.J. (1978). s.138-151.

²⁸⁴ Atacan, F. (2004). s.20.

Hür Subaylar hareketi ve nihayetinde kendisi tarafından kontrol edilecek sınırları belli olmayan, “halka dayalı” kitle organizasyonu hedeflemiş ve tercih etmiştir.²⁸⁵

3.1.2.2. Yeni rejimin kurumsallaşması

1956 Anayasası ile Nasır, devlet başkanı seçilerek ülke yönetimine tam hâkim olmuştur. Yeni anayasaya göre Özgürlük Grubu yerine, içerisinde Ulusal Meclis’in seçileceği Ulusal Birlik kurulmuştur. Bundan sonra seçimlerin sadece referandumdan ibaret olması kaçınılmaz hale gelmiştir. Nitekim 1957 Ulusal Meclisi hükümetin kararlarını uygulayacak, rejimin dikkatlice seçtiği milletvekillerinden oluşmuştur.²⁸⁶ Meclis üyeleri, başkanlığını Nasır’ın yaptığı Ulusal Birlik ve veto yetkisine sahip (1956 Anayasası ile lağvedilecek) DKK üyesi üç kişi tarafından önerilecektir. Geniş yetkilere sahip devlet başkanı, Ulusal Meclis tarafından önerilecek ve referandumla onaylanacaktır.²⁸⁷ Ulusal Meclis, 1958’de Suriye ile Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) kurulunca dağıtılmış ve yeni bir siyasi yapı oluşturma çalışmalarına başlanmıştır. Buna paralel olarak Ulusal Birlik de dağılmıştır. Ancak Suriye yönetimi ile Nasır, yeni devletin yönetiminde (özellikle federal-üniter olma konusunda) uzlaşamamışlar, Mısır’ın Suriye’de devletçi ekonomiyi uygulama çabası, vergileri artırması ve üst düzey generaller arasındaki rekabet ile gerilen ortamda nihayet Eylül 1961’de Suriye’de yapılan askeri darbe ile BAC dağılmıştır.²⁸⁸ Bunun üzerine Nasır, zaten toplanamamış olan Meclis’i feshetmiş ve Arap Sosyalist Birliği (ASB)’ni kuracağını ilan etmiştir. ASB’nin kuruluşu hazırlanan 1962 Ulusal Şart²⁸⁹ doğrultusunda gerçekleşmiştir.

ASB de Ulusal Birlik gibi köylere kadar piramit şeklinde örgütlenmiştir. Çalışan kesimlerin temsilcisi konumunda olan ASB, orduya karşı sivil bir güç olarak düşünülmüştür. ASB’nin hedefleri “öncü elit ile yetişkin üyeliğini pekiştirmek; sınıf farklılıklarını kontrol etmek ve eritmek; orduya karşı bir güç olarak hareket etmek; devrimin reaksiyoner düşmanlarını izole etmek için yoksulları, mülksüzleri mobilize etmek

²⁸⁵ Vatikiotis, P.J. (1978). s.168.

²⁸⁶ Vatikiotis, P.J. (1978). s.169-170.

²⁸⁷ Bakkalini, A., Denooux, G. and Springborg, R. (1999). *Legislative Politics in the Arab World*, Boulder: Lynne Publishers. s.224. Aktaran Atacan, F. (2004). s.20.

²⁸⁸ Baas ideolojisine mesafeli olan Nasır, Mısır’ın Arap ülkelerine liderlik etmesini istese de, bölgedeki devletler sisteminde değişiklik istememiştir. Ancak Şam’dan birleşme teklifi gelince, bunu reddetmenin Arap dünyasındaki liderliğine zarar verebileceği düşüncesiyle kabul etmiştir. Cook, S. A. (2012). s.73-76.

²⁸⁹ Yeni devrimci sosyalist devletin ideolojisini yansıtan Ulusal Şart, İslam prensipleri, Arap milliyetçiliği ve sosyalizmi benimsemekle birlikte, Müslüman, milliyetçi ve sosyalist Arap toplumunun niteliklerini ortaya koymaktadır. Vatikiotis, P. J. (1991). s.403.

ve Mısır'ın sosyalist deneyimini diğer Arap ülkelerine özellikle Baas'a karşı yaymak"tır.²⁹⁰ Nasır, Özgürlük Grubu'ndan ASB'ye kadar siyasi oluşumlarda ve kendi döneminde hazırlanan Anayasalarda devlet ile hükümet arasındaki farkı ve bunlar ile kendisi arasındaki kaldırmış; kuvvetler ayrılığı yerine bunları birleştirmiş; din ile devleti ayırmak yerine bunları yeniden entegre etmiş; 1919'da ortaya çıkan Mısır milliyetçiliğini daha geniş Arap ulusal kimliğine feda etmiştir.²⁹¹ Nasır döneminde oluşturulan bu siyasi yapılar da, siyasi kontrol mekanizması ve rejim politikalarının kaynağından başka bir şey olmayıp, siyasi yenilenme kurumları olamamışlardır. Güç yapısının tepesinde bir grup tarafından bu yapılara alınmayan yeni kadro veya elit ortaya çıkamamıştır.²⁹²

3.1.2.3. Ekonomide sosyal adalet arayışı ve devletleşme

Hür Subayların ilk el attığı konulardan biri Mısır'da öteden beri en önemli geçim kaynağı olan tarım olmuştur. Gelir dağılımında büyük eşitsizlikler vardır ve toprak dağılımı oldukça dengesizdir. 1950'de ekilebilir yaklaşık 6 milyon feddan toprağın, 2,6 milyonuna büyük toprak sahibi 12 bin aile (nüfusun %1'inden azı, ortalama 217 feddan) sahip iken, iki milyon kişinin bir feddandan az toprağı (toplam sadece 724 feddan) vardır.²⁹³ 1952, 1961 ve 1969 yıllarında yapılan toprak reformlarıyla büyük toprak sahipliği tasfiye edilmiş, sosyal adalet amaçlanmıştır.²⁹⁴ Toprak reformları sonucunda 1950'de 10 feddan (10,4 hektar) ve üzeri sahip olunan arazilerin oranı %63,5 iken 1977/78'de %20'ye düşmüştür. Buna karşın 3 feddanın altındaki sahip olunan arazi oranı %13,2'den %38'e çıkmıştır.²⁹⁵ Ne var ki, toprak reformlarının kırsaldaki fakirliğe faydası sınırlı kalmıştır. 1950'de tarımla uğraşan nüfusun %44'ü (1,2 milyon) topraksız iken, 1961'de bu oran %40'a (1 milyon) düşse de, 1972'de %45'e (1,5 milyon) çıkmıştır.²⁹⁶ Nasır aynı zamanda tarımın ülkenin endüstrileşmesinde de finansman kaynağı sağlayabileceğini düşünmüştür.

²⁹⁰ Waterbury, J. (1983). *The Egypt of Nasser and Sadat*, Princeton: Princeton University Press. ss.314-316. Aktaran Atacan, F. (2004). s.21

²⁹¹ Vatikiotis, P. J. (1978). s.168.

²⁹² Vatikiotis, P. J. (1978). s.172.

²⁹³ Ibrahim, S. E. (1996). "Egypt's Landed Bourgeoisie". In S.E. Ibrahim (Ed.), *Egypt, Islam and Democracy*, Cairo: The American University of Cairo Press. 109-134. s.112.

²⁹⁴ 1952'de toprak sahipliğine üst sınır (her aile için, çocukları dahil 300 feddan) konulmuş, 450 bin feddan (ekili arazinin %7,5'u) devletleştirilmiş; 1961'de üst limit 200 feddan olarak belirlenmiş ve kooperatif sistemi ülke çapına yayılmıştır. Owen, R. and Pamuk, Ş. (1998). *A History of Middle East Economies in the Twentieth Century*, Londra: I.B.Tauris Publishers. s.129-130.

²⁹⁵ Commander, S. (1987). *The State and Agricultural Development in Egypt Since 1973*, Londra: Ithaca Press. Table 2.1. Aktaran Owen, R. and Pamuk, Ş. (1998). s.145-146, 256.

²⁹⁶ Radwan, S.M. (1977). *Agrarian Reform and Rural Poverty: Egypt, 1952-1975*, Geneva: ILO. Aktaran Richards, A. (1980). "Egypt's Agriculture in Trouble". *MERIP Reports*, (84), 3-13. s.7.

Bu amaçla hem tarımsal hem de elektrik üretimi bakımından kalkınmaya önemli katkısı olacak Asvan Barajı'nın inşasını gerçekleştirmek istemiştir. Ancak proje için gerekli kredi konusunda önce ABD, sonra İngiltere ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası - Mısır'ın Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanınması gerekçesiyle- kredi sözünden vazgeçmiştir. Asvan Barajı'nın inşasına SSCB'nin desteği ile 1960 yılında başlanabilmiş, tarihi eserlerin çıkması nedeniyle uzadığı için de, ancak 1968 yılında bitirilebilmiştir.²⁹⁷

Nasır'ın ekonomideki diğer büyük kırılmaya sebep olan adımı millileştirmeler olmuştur. 1950'lerin başlarında ülkedeki ticari ve finansal kuruluşların çoğu yabancılara aittir. Ekonomide serbest girişim yaygın olup, devlet tarım/sulama ve demiryolu alanlarında faaliyet göstermektedir.²⁹⁸ Nasır yönetimi, önce Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesiyle başlayan süreçte ülkedeki İngiliz, Fransız ve İsraili firmaları millileştirmiştir. Bunlar arasında bankalar, sigorta şirketleri ve fabrikalar da vardır. Yeni kurulan Ekonomik Kalkınma Teşkilatı hükümetin hissesi olan şirketlerin yönetimini üstlenmiştir. Mısır'ın ilk beş yıllık (1960-65) kalkınma planını şekillendiren Teşkilat, ülke sanayi üretiminin %12'sini kontrol eder hale gelmiştir.²⁹⁹ 1964'e gelindiğinde ülkede modern ekonominin çoğu devlettedir ve 1966/67'de 10'dan fazla işçi çalıştıran işverenlerin ürettiği katma değer %90'ına kamu firmaları katkı sağlamaktadır.³⁰⁰ Nasır'ın yabancı şirketleri millileştirmesi hem Arap milliyetçisi ve anti-empyralist politika hem de devlet eliyle kalkınma ve endüstrileşme hedefiyle örtüşmektedir. Yabancı şirketler ve özel sektörün kamulaştırılması kamu sektörünü büyütmüş³⁰¹ ancak ekonomik verimlilik mantığıyla işletilmediğinden üretimin gelişmesini sağlamamıştır. Millileştirmelerle ekonomide gücün yabancılardan devlete geçmesi ülkede yüzyıldır süren yapının temelden değişmesine yol açmış ve iyice büyüyen kamu sektöründeki yöneticilerin gücü ve refahı artmıştır.³⁰² Millileştirmeler aynı zamanda rejim destekçilerine istihdam ve ödül imkanı sağlayarak rejime bağlı sınıf oluşturmuştur.

²⁹⁷ Asvan Barajı'nın faaliyete geçmesiyle, büyük sorunlara yol açan sel felaketleri engellenmiş, 1952'de 3,8 milyon hektar olan tarım arazisi 5,7 milyon hektara çıkmıştır. Ayrıca 1974 itibarıyla, ülkenin toplam elektrik üretiminin yarısını karşılamaktadır. Abu-Zeid, M.A. and El-Shibini, F.Z. (1997). "Egypt's High Aswan Dam". *Water Resources Development*, 13(2), s.209-217.

²⁹⁸ Vatikiotis, P. J. (1991). s.393.

²⁹⁹ Owen, R. and Pamuk, Ş. (1998). s.130-131.

³⁰⁰ Mabro, R. and Radwan, S. (1976). *The Industrialization of Egypt 1939-1973: Policy and Performance*, Oxford: Clarendon Press. s.96-97. Aktaran: Owen, R. and Pamuk, Ş. (1998). s.131.

³⁰¹ 1960'larda hükümet bütçesi, milli gelirin %65'inin üzerine çıkmıştır. Vatikiotis, P.J. (1991). s. 396.

³⁰² Denoeux, G. (1988). "State and Society in Egypt". *Comparative Politics*, 20(3), s.362. Aktaran, Atacan, F. (2004). s.21.

1960'a gelindiğinde Nasır, Arap milliyetçiliğinin yanına sosyalizmi devlet politikası olarak benimsemiş ve 1962 Ulusal Şartı'na koymuştur. Bunda, 1961'de ayrıldığı Suriye ve Irak'ta da devrimci askerlerin iktidara gelmesi etkili olmuştur.³⁰³ Bundan sonra sosyalist politikalar kapsamında Mısırlıların elindeki şirketler de kamulaştırılmaya başlanmıştır. Temmuz 1961 kararnamele ile tüm bankaların %100'ü, sigorta şirketleri ve 50 ağır sanayi ve gemicilik şirketine el konulmuştur. Bunların yanında tekstil üreticilerinden, gıda işleyicilere, mağazalardan otellere kadar birçok alanda şirketlerin yüzde 10 ile 50 arası hissesi hükümete geçmiştir.³⁰⁴ Üç yıl sonra 1964'teki millileştirme dalgasında ise halen tamamı millileştirilmemiş olan bütün şirketler devlete geçirilmiş, 1961'de kalan eczacılık ve inşaat sektörleri de millileştirilmiştir.³⁰⁵

Nasır'ın devletleştirme politikası sadece ekonomide olmamıştır. 1961'de yasa ile on asırdır Sünni Müslümanlar üzerinde saygın yeri bulunan el-Ezher Üniversitesi'ni devletin kontrolüne almıştır. Üniversitenin yönetimine din adamı olmayan kişiler atamış, müfredata tıp, mühendislik ve tarım bilimlerini eklemiştir.³⁰⁶ Bunun yanında işçilere gerekçesiz işten çıkarılmama gibi haklar tanımış olan Nasır, 1952'deki işçi grevlerinden ders alarak, komünistleri tasfiye ettikten sonra, işçi sendikalarını denetimine almıştır. Ayrıca, üniversite öğrencilerini siyasetten uzak tutmak için ASB'ye bağlı Sosyalist Gençlik Örgütü gibi oluşumlarla onları siyaset dışı etkinliklere yönlendirmeye çalışmıştır.³⁰⁷

1961'den sonra sosyal eşitliği amaçlayan düzenlemelerle eski elit sınıfın gücü zayıflamıştır. Bireysel gelire üst sınır konulmuştur. Kolonilik döneminde kitlelere ulaşmayan eğitim sistemi, Nasır döneminde yaygınlaşmıştır. Devlet memurları, işçiler ve eğitilmiş alt-orta sınıf lehine düzenlemeler yapılmıştır. Üniversiteye giden her gencin mezuniyetinden hemen sonra devlet kurumlarında işe başlayabilmesi sağlanmıştır. Yüksek öğrenime olan önyargı zamanla azalmış ve eğitime talep iyice artmıştır. 1960'ta ilkökula gitme oranı %66 iken 1981'de %76'ya; ortaokula gitme oranı aynı dönemde %16'dan %52'ye; yüksek öğrenim %5'ten %15'e çıkmıştır.³⁰⁸ Bütün bu adımlarla Nasır otoriter bir yönetim ile küçük toprak sahipleri, kamu sektöründe çalışanlar ve işçilerden oluşan bir

³⁰³ Vatikiotis, P.J. (1978). s.237-238.

³⁰⁴ Richards, A. and Waterbury J. (1990). *A Political Economy of the Middle East: State, Class and Development*, Boulder, CO: Westview Press. s.195-196. Aktaran Cook, S. A. (2012). s.77-78.

³⁰⁵ Beattie, J. K. (1994). *Egypt During Naser Years: Politics, Ideology and Civil Society*, Boulder, CO: Westview Press. s.175. Aktaran: Cook, S. A. (2012). s.78.

³⁰⁶ Cook, S. A. (2012). s.78.

³⁰⁷ Cook, S. A. (2012). s.79-81.

³⁰⁸ World Bank, *World Development Report 1984*, Table 25. Aktaran Owen, R. and Pamuk, Ş. (1998). s.145.

ittifak temelinde meşruiyet kazanmıştır.³⁰⁹ Mısır'a Firavunlar döneminden beri görülmeyen bağımsızlığını yaşatan Nasır, emperyalizme karşı çıkışı, halka hitabeden refah politikaları ile Mısırlıların (özellikle tabanın) desteğini almıştır. Ancak bazı ekonomik adımlar zamanla sürdürülemez hale gelmiştir. Örneğin her üniversite mezununa devletin iş vermesi başlangıçta işsizliği azaltmış ve refahı artırmışsa da, bir süre sonra devlet kadrolarının şişmesine, bütçede sürekli büyük açıklar oluşmasına yol açmıştır.

3.1.2.4. Arap milliyetçiliği ve dış politika: Yükseliş ve düşüş

Hür Subaylar Arap milliyetçisi olsa da, Arap milliyetçiliğinin dış politikada benimsenmesi Nasır'ın gücünü konsolide ettiği 1950'lerin ortalarında başlamıştır. Bu noktada öncelikle Arap milliyetçiliğinin kısa tarihine değinmekte fayda vardır. Mısır'da Arap milliyetçiliği Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra görünür hale gelmekle beraber, kökeni hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bazıları Arap milliyetçiliğinin doğuşunu 18. yüzyıla kadar geri götürürken, bazıları da bunun 20. yüzyıl başlarında İttihat ve Terakki'nin milliyetçi politikalarına tepki olarak ortaya çıktığını savunmuşlardır. Bunlardan ayrı olarak Arap milliyetçiliğini hem İttihat ve Terakki politikaları hem de Avrupalı devletlerin emperyalist politikalarıyla ilişkilendirenler de olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politikalarıyla ilgili tezlerde, 1908'de Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra, Osmanlı içerisindeki Türk olmayanlara ayrımcılık yapıldığı için, Arapların Osmanlılık fikrinden ayrıldığı dile getirilmiştir.³¹⁰ Bazılarına göre de İttihat ve Terakki'nin seküler fikirleri de Müslüman Arapları uzaklaştırmış ve Arapların kendi kökenlerine dönerek, Osmanlı'dan ayrı bir yol benimsemelerinde etkili olmuştur.³¹¹ Bu görüşlere karşın C.Ernest Dawn, Arap milliyetçiliğinin 1918'e kadar bir azınlık hareketi olduğunu, ancak Birinci Dünya Savaşı'nda Arap isyanı, Büyük Britanya'nın Şerif Hüseyin ile ittifakı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisinin Irak ve Suriye'deki seçkinlere Arabizm dışında bir alternatif bırakmadığını belirtmiştir.³¹²

Birinci Dünya Savaşı sonunda 1919'da Paris Konferansı'na katılmak isteyen Saad Zaghlul liderliğindeki delegasyonun Malta'da tutuklanması üzerine Mısır halkının başkaldırısı

³⁰⁹ Atacan, F. (2004). s. 21-22.

³¹⁰ Antonius, G. (1938); Musa, S. (1970). *Al-Haraka al-'Arabiyya: al Marhala al-Aula*, Beirut: Dar al-Nahar.

³¹¹ Kireççi, M. A. (2012). s.65.

³¹² Dawn, C. E. (1991). "The Origins of Arab Nationalism". In R. Khalidi, L. Anderson, M. Muslih and R. S. Simon (Eds.), *The Origins of Arab Nationalism*, New York: Columbia University Press. s.23.

milliyetçi bir ayaklanmadır. Zaghlul Paşa ve yanındakiler de seküler Mısır milliyetçileridir. Savundukları, ülke olarak Mısır'ın Paris Barış Konferansı'nda temsil edilmesi ve Britanya mandasının sona erdirilmesi, yani bağımsızlıktır. Henüz bütün Arapların haklarını veya birliğini savunan Pan-Arabizm veya Arap milliyetçiliği yoktur. Bu dönemde Arap milliyetçiliği fikrini siyasi olarak önce Şerif Hüseyin'in oğulları Irak Kralı Faysal ve Ürdün Emiri (sonra Kral) Abdullah hegemonik hevesleri için kullanmışlardır. Kral Faysal Haşimiler temsilcisi olarak, Bereketli Hilal'in³¹³ kendi hakimiyetinde olması için çalışmıştır. Abdullah ise Büyük Suriye ideali ve Arap birliği fikrine sahiptir. Mısır'da ise 1930'larda ekonomik ve siyasi sorunlar karşısında mevcut sınırlara dayalı milliyetçilik (Mısır milliyetçiliği) sorgulanır hale gelmiştir. Ulus-devlet milliyetçiliği ile birlikte Batı etkisi zayıflarken İslami ve Pan-Arap duygular yükselmiştir. Mısırlıların Araplarla kurumsal ve kişisel ilişkileri artmıştır. Arap milliyetçiliği Mısır'da yükselirken, Haşimilerin iki kolunun Arap milliyetçiliği savunuculuğuna meydan okumuştur.³¹⁴

1930'larda Arap milliyetçiliği kavramının tartışılması ve siyasi alan ile ilişkilendirilmesinde önemli rol oynayan Arap teorisyenler eserler yazmaya başlamışlardır. Bunların başında Lübnan asıllı olan ve Arap Uyanışı (1938) kitabının yazarı George Antonious, Birinci Dünya Savaşı öncesinde İstanbul'da bulunan ve savaştan sonra Irak'a giderek milliyetçilik ve Arap milliyetçiliği üzerine çok sayıda eseri bulunan Sati el Husri, Arap milliyetçiliğinin sosyal ve kültürel temelleri üzerine eserler veren Zeki el-Arsuzi ve Ortadoğu tarihinde çok önemli yere sahip Baas Partisi'nin kurucuları Mişel Eflak, Salahaddin Bitar ve Vahib el-Ganim sayılabilir.³¹⁵ Baasçı ideolojinin ilk teorisyenleri Arap medeniyetinin geçmişteki parlak günlerine atıf yapan bir Arap uyanışı öngörmüşlerdir. Bunlar Arap toplumlarındaki mezhepçilik, kabilecilik ve kadının konumun Ortadoğu'nun geri kalmışlığındaki etkisini kabul etmiş; Avrupa aydınlanması, sosyalizm ve Araplar arasında doğal olmayan sınırlar oluşturan kolonyalizme direnişi benimsemişlerdir. Maruni Hıristiyan olan Eflak ve Bitar, Baasçılıkta varolan sekülerizm ile İslam arasında uyumsuzluk ve problem görmemişlerdir.³¹⁶ Mısır'daki Arap milliyetçiliğinin temelinde,

³¹³ Mezopotamya ve Nil çevresi Mısır ile ikisi arasındaki Akdeniz kıyısını kapsayan bölge.

³¹⁴ Karsh, E. and Karsh, I. (1996). "Reflections on Arab Nationalism: Review Article". *Middle Eastern Studies*, 32(4), 367-392. s.381.

³¹⁵ Arap milliyetçiliğinin teorisyenleri hakkında bkz. Kireççi , M. A. (2012). s.94-100.

³¹⁶ Cook, S. A. (2012). s.73.

Mısır'ın kadim farkındalığı ve varolan Bereketli Hilal'e hakim olma veya en azından başka bir bölgesel gücün hakimiyetini engelleme isteği yatmaktadır.³¹⁷

İkinci Dünya savaşı sırasında 1942'de İngiltere ve Fransa'nın gündeme getirmesiyle başlayan görüşmeler sonunda 22 Mart 1945'te imzalanan anlaşmayla Arap Birliği (*El-Cami'a el-Arabiyye*) kurulmuştur. Mısır, Suudi Arabistan, Ürdün, Lübnan, Suriye, Irak ve Yemen kurucu ülkeler iken daha sonra bağımsız olan devletler de Birliğe katılmıştır. Arap milliyetçiliğinin yükseldiği bir dönemde kurulsaydı da Birlik, siyasi alanda Araplara pek de bir netice getirememiştir. Nitekim Araplar ittifak halinde BM Güvenlik Konseyi'nin "Taksim Planı" ile Filistin'de Yahudi devletinin kurulmasına karşı çıkmışlarsa da sonuç alamamışlardır. Arap Birliği kuruluş hedeflerini gerçekleştiremeyerek kısa sürede seçilmemiş Arap liderlerin bir araya gelip tutamayacakları sözler verdikleri bir toplantı yerine dönüşmüştür.³¹⁸

1930 ve 1940'lı yıllarda birçok Arap ülkesi gibi Mısır'da da siyasi, ekonomik ve sosyal problemlerin nedeni Batılı devletlerin varlığı olarak görülmüştür. Bunun yanında Filistin'deki çatışmalar Arap kamuoyunca yakından takip edilmiştir. Nitekim 1936-39 arasında Filistin'deki isyanlar sırasında Arap ülkelerinde gösteriler düzenlenmiştir. Filistin'deki gelişmeler İhvan gibi gruplar eliyle yükselen İslamcı ideolojiyle beraber Arap milliyetçiliğini de yükseltmiştir. 1948'de İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesi ve peşinden Arap devletlerinin İsrail'e yenilgisi tektonik sonuçlara yol açmıştır. Birçok Arap ülkesinde olduğu gibi Mısır'da da Araplar, İsrail'in kuruluşunu ve yenilgiyi bölgedeki kolonyal devletler ve bunların desteğiyle ülkeyi yöneten krallarına bağlamışlardır. Bu dönemde Mısır, Irak, Suriye ve diğer Arap ülkelerinde Arap milliyetçisi gruplar ortaya çıkmıştır. Bunlardan Suriye ve Irak'ta bütün Arapları sosyalist bir rejim altında birleştirmeyi hedefleyen Baas, ordu içinde de güçlenince 1950-60'lı yıllarda devrimlerin itici gücü olmuştur. Mısır'da ise Hür Subaylar'ın ilişkili olduğu Genç Mısır Topluluğu'nun partisi 1949'da Mısır Sosyalist Partisi adını aldığı anda, Arap halklarının "Birleşik Arap Devletleri" altında birleşmesi çağrısında bulunmuştur.³¹⁹ Irak ve Suriye'den önce Mısır'da Hür Subaylar 1952'de Arap milliyetçiliğini iktidara taşımışlardır. Hem Baas hem de Hür

³¹⁷ Vatikiotis, P.J. (1971). *Conflict in the Middle East*, London: George Allen & Unwin. 90-1. Aktaran Karsh, E. and Karsh, I. (October 1996). s.381.

³¹⁸ Abu Khalili, A. (2005). "The Rise of Arab Nationalism and the Arab League". *The Middle East*, 10th ed. Washington D.C.: CQ Press. s.24-26. Aktaran Kireççi, M. A. (2012). s.102.

³¹⁹ Vatikiotis, P. J. (1978). s.77.

Subayların ideolojisinde Arap milliyetçiliği, yabancı güçlerin bölgeden atılması ve Filistin'in kurtarılması veya İsrail karşıtlığı ortaktır. Mısırlılar için, Siyonizm Avrupa'nın Ortadoğu'yu yönetme çabasının bir uzantısı iken, Yahudilerin Filistin üzerindeki iddialarıyla mücadele, Mısır'ın İngiliz hakimiyetinden kurtulmasıyla benzeşmektedir. Milliyetçilik yeni rejimin meşruiyet kaynaklarından biri olmuştur.³²⁰

Mısır Arap milliyetçiliği, bazı ortak özellikler taşısa da Suriye ve Irak'ta yönetim şekli olan Baas'dan farklılık içermiştir. Hür Subaylar Arap milliyetçisi olsalar da öncelik Mısır'dır ve "vatan" Mısır'ın karşılığıdır. Nasır'ın Arap milliyetçiliği Mısır'a Arap ülkelerinde bir lider rolü tasavvur edip Arap birliğini söylem olarak kullanırken, Suriye orijinli Baas Arap birliğini pratikte de hedeflemiştir.³²¹ Nasır ve arkadaşları açısından Birleşik Krallık çekildiğinde Arap dünyasında daha etkili olabileceklerdir. Onlar Baas Partisi gibi bütün Arap ülkelerinin birleşmesinin pratikte zor olacağını farkındadır ve Mısır'ın ötesinde yönetme peşinde olmamışlardır. Dahası Nasır, Suudi Arabistan ve Haşimileri (Irak) Arap dünyasında liderlikte kendine rakip görmüştür. Nitekim Nasır 1955'te ABD öncülüğünde imzalanan Bağdat Paketi'ni, Batı'nın Ortadoğu politikasını Arap liderliğindeki rakipleri üzerinden sağlama alma girişimi olarak görmüştür.³²²

1950'lerde anti-emperyalizm ve Arap milliyetçiliği yüksek olmakla beraber, bunları dış politikaya yansıtması ve Batı alternatifi bloklarla (Doğu Bloku, Bağlantısızlar) yaklaşması darbeden hemen sonra değil, süreç içerisindeki gelişmelerin etkisiyle olmuştur. Diğer bir ifadeyle Nasır veya Hür Subaylar başlangıçta Pan-Arabist veya Batı karşıtı tutum benimsememişlerdir. Bu anlamda ABD'yi karşılıklarına almamışlardır. Hatta darbeden önce ABD, Hür Subayların Mısır'da ABD ve Batı çıkarlarına tehdit olmayacağına ikna olmuş, Hür Subaylar da ABD'nin nötr kalmasını sağlamıştır.³²³ Hür Subaylar iktidara gelince de ABD ile askeri ve ekonomik işbirliği içerisine girmişlerdir. Ancak 1954-55 yıllarında iki ülke ilişkilerine güvensizlik hakim olmaya başlamıştır. Ağustos 1954'te ABD, Birleşik Krallık'ın itirazı nedeniyle Mısır'ın 100 milyon \$ askeri ve ekonomik yardım talebini karşılamamıştır. Aynı dönemde ABD'nin vereceği silahlara denetim şartı getirmesi ve akabinde Mısır'ın Çekoslovakya ile silah anlaşması imzalaması

³²⁰ Cook, S. A. (2012). s.99.

³²¹ Cook, S. A. (2012). s.73.

³²² Nasır'ın Arap milliyetçiliği hakkında bkz. Vatikiotis, P. J. (1978). s.225-248.

³²³ Vatikiotis, P. J. (1978). s.108, 122.

ilişkiyi derinden etkilemiştir.³²⁴ Bunların yanında 1955 Bağdat Paktı, Süveyş Kanalı ve Asvan Barajı ile ilgili gelişmeler Nasır'ın dış politikasını şekillendirmiştir. Bağdat Paktı, Kahire tarafından Mısır'ı izole etmek için Batı'nın bir çabası olarak değerlendirilmiştir. Nasır'ın 1955 Bandung Konferansı'nda Mısır'ın dış politikasının “pozitif nötralizm” olacağını açıklaması, bir yandan onun Batı emperyalizmine karşı çıkacak güçlü lider olarak görülmeye başlanmasına yol açarken diğer yandan Batı ile muhtemel yakınlaşmayı zorlaştırmıştır.³²⁵

Bu olaylar çerçevesinde Nasır iktidara geldikten bir iki yıl sonra Arap milliyetçiliğinin kazançlarının farkına varmıştır. 1956'ya gelindiğinde de, ülkede kendi gücünü artırmak için “önce-Mısır” politikasından daha keskin “Arap odaklı” politikaya dönmüştür. Arap liderler arasında üstünlüğünü, özellikle Irak'a karşı, göstermek için Arabizm politikasını emperyalizm karşıtlığıyla bağdaştırmıştır. Bunun için de bölgede emperyalist Batı'nın karşısında kendisine destek verecek SSCB ile ilişkisini geliştirmiştir. Gelişen olaylar Nasır'a Arabizm ve Arap milliyetçiliğini hem bir araç hem de hedef olarak benimsetmiştir. Nasır, geleneksel olarak “en az Arap devleti olan” (ayrı Mısırlı kimliği taşıyan) Mısır'ı Arap birliği hedefleyen yeni devrimci bir Arap milliyetçi hareketinin liderine dönüştürmüştür.³²⁶ Gerçekten bu dönemde Nasır'ın Süveyş Krizi ve diğer olaylarda Batı'ya karşı duruşu, hem Nasır hem Mısır'ın Arap dünyasında prestijini artırmış, özellikle Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi Irak, Suriye, Ürdün ve Lübnan'da Arap milliyetçilerini hareketlendirmiştir.

Nasır, yukarıda değinilen birbiriyle bağlantılı ekonomik ve dış politik sebeplerle 26 Temmuz 1956'da, 1952 Devrimi'nin yıldönümünde Kanal'ın millileştirildiğini açıklamıştır.³²⁷ Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi, ABD ile birlikte Batılı devletlerce Mısır'ın SSCB tarafında olduğunun işareti olarak yorumlanmıştır. Ağustos 1956'da yapılan Londra Konferansı'nda krize çözüm bulunamayınca Birleşik Krallık, Fransa ve

³²⁴ 1954'te ABD'nin Karşılıklı Güvenlik Yardım Kararı'nda verdiği silahları kullanılmasını ABD'li danışma ekibinin denetimine bağlamak istemiştir, Mısır tepki göstermiştir. Cook, S.A. (2012). s.217.

³²⁵ ABD ile Mısır ilişkileri tamamen kopmasa da zayıf kalmış; 1960'larda da Yemen'e müdahale ve ABD'deki İsrail lobisi ilişkileri olumsuz etkileyen faktörler olmuştur Cook, S. A. (2012). s.65-67.

³²⁶ Vatikiotis, P. J. (1978). ss.232-234.

³²⁷ 1956 yılına gelindiğinde, 1936 anlaşması gereği, Süveyş Kanalı çevresindeki İngiliz askerleri çekilmiştir. Ancak, Kanal'ı İngiliz-Fransız ortaklığındaki şirketin işletmesi toplumda rahatsızlık nedenidir.

İsrail, Mısır'a savaş ilan etmiştir.³²⁸ Birleşik Krallık ve Fransa Kanal'ın kontrolünü tekrar ele geçirirken, İsrail de Kanal'a kadar Sina Yarımadası'nı işgal etmiştir. Ancak, kısa süre sonra ABD ve SSCB'nin, BM'de bu saldırıya karşı çıkmasıyla geri adım atmışlardır.³²⁹ Süveyş Kanalı Krizi'nde Nasır askeri açıdan yenildiyse de, sonucu itibariyle karlı çıkmıştır. Süveyş Kanalı üzerinde tam denetim kurmuş ve böylece Batı'nın petrol yolunun kontrolü Mısır'a geçmiştir. Buna karşın Birleşik Krallık ile Fransa çok karlı olan Kanal Şirketi'ni kaybetmişlerdir. Nasır, Arap dünyasının tartışmasız lideri olarak görülmeye başlanmış, hatta sadece Arap dünyasının değil, Afrika ve Müslüman toplumların da "kahramanı" olarak, Bağlantısızlar Bloku'nun önderliğine oynamıştır. Arap Sosyalizmi'ni savunanlar güçlenmiş, anti-emperyalist duygular yükselmiştir. Nasır'ın artan popülerliği diğer Arap ülkelerinde onun örnek alınmasına yol açmıştır. Sözgelimi, Birleşik Krallık kontrolündeki Irak'ta 1958 yılında gerçekleşen darbeye bu olayların etkisi olmuştur.³³⁰ Kanal Krizi'nden sonra Nasır Batılı ülkelere daha fazla uzaklaşmış, SSCB ile ilişkilerini geliştirmiştir. Önce askeri ve teknik alanlarda başlayan işbirliği 1960'ların başında merkezi ekonomik kalkınma planına geçişle beraber tarım ve endüstri alanına genişlemiştir.³³¹

Nasır'ın liderliğini yaptığı Arap milliyetçiliği siyasi alana 1958'de Mısır ve Suriye tarafından oluşturulan Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) olarak yansımıştır. Aynı yıl Irak'ta Haşimi kralının devrildiği askeri darbe, Nasır'ın Arap dünyasındaki konumunu bir kez daha ileri taşımıştır. Ancak Arap milliyetçiliği zirvede uzun süre kalamamıştır. Nasır ve Suriye'deki Baascılar fikir ayrılığına düşmüşler ve 1961'de BAC dağılmıştır. 1963'te Mısır, Suriye ve Irak arasında birleşme görüşmeleri yapılsa da sonuç alınamamıştır. Görüşmeler Nasır'ın Arap siyasetine daha gerçekçi yaklaşımı ve daha araçsal Arap milliyetçiliği ve diğer Arap politikacıları önemsememesini ortaya koymuştur.³³² Bereketli Hilal'de bunlar olurken Nasır Kuzey Afrika'da da özellikle Cezayir'in bağımsızlık

³²⁸ İsrail açısından savaşa girmesinde, Sina Yarımadası'ndaki Mısır askeri gücünü zayıflatmak, Gazze'deki Filistinli terörist üslerini yok etmek ve Akabe Körfezi'ne çıkışı sağlayan Tiran Boğazı'ndaki Mısır kontrolünü kırmak gibi amaçlar vardır. Cook, S. A. (2012). s.69.

³²⁹ Birleşik Krallık ve Fransa birliklerini hemen çekmek zorunda kalmışlar ve yerlerine BM Barış Koruma Gücü yerleştirilmiştir. İsrail ise Gazze Şeridi'nden kendine saldırı gelmemesi ve Akabe Körfezi'nin ticarete açık tutulması talepleriyle Mart 1957'de Sina Yarımadası'ndan çekilmiştir.

³³⁰ Sadece Irak değil, 1957'de Tunus'ta cumhuriyet ilan edilmesiyle iktidara gelen Habib Burgiba'nın politikalarında, Cezayir'in 1954-62 arasında Fransa'ya karşı bağımsızlık mücadelesinde, Suriye'deki peş peşe gelen askeri darbelerde Nasır'ın etkisi olmuştur. Cook, S. A. (2012). s.72-73.

³³¹ 1955'teki SSCB destekli Çekoslovakya silah alımından itibaren 1966'ya kadar Sovyetlerin askeri yardımı 1,16 milyar \$'ı bulmuş, aynı dönemde askeri teknik yardım da sağlanmıştır. 1966'ya kadar 10 yılda ortalama 600 askeri teknik personel Mısır'da çalışmıştır. İnternet: CIA. (Mar., 1967). "Soviet Military Aid to United Arab Republic, 1955-66". *CIA Intelligence Report*. (1999'da açıklanan CIA İstihbarat Raporu). Web: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000496350.pdf. (04.08.2014)

³³² Vatikotis, P. J. (1978). s.237.

savaşına ciddi katkıda bulunmuştur. Ancak bağımsızlık sonrasında Cezayir Fransa ile yakınlaşınca Nasır'ın etkisi sınırlı kalmıştır. Tunus ve Fas ise başından itibaren Nasır'ın politikalarına mesafeli kalmışlardır. Libya ile Albay Muammer Kaddafi'nin 1969'daki darbesi sonrası yakınlaşma başlamıştır. Nasır, Libya'nın ekonomik ve silah desteğinden İsrail ile çatışmada yararlanabileceğini düşünmüştür.³³³ Nisan 1970'te Mısır, Libya ve Sudan arasında ekonomik birlik anlaşması imzalanmıştır. Ancak Haziran 1970'te Nasır, İsrail ile çatışmaya ilişkin ABD'nin Rogers Planı'nı³³⁴ kabul edince iki ülke ilişkileri gerilmiş ve Libya Cezayir'e yaklaşmıştır. Böylece Nasır'ın Arap liderliği Kuzey Afrika'daki hikayesini bitirmiştir.

Suriye ile birlik dağılırken, Nasır bu kez Arap liderliğinde rakibi olan Suudi Arabistan ile Yemen'de monarşi yanlıları ve komünist isyancılar arasındaki iç savaşta karşı karşıya kalmıştır.³³⁵ Bu dönemde Suriye ve Irak'ta da devrimci Arap milliyetçileri iktidardadır. Ancak Suriye, Mısır'dan yeni ayrılmıştır. Bu ortamda Nasır, Arap milliyetçiliğinin yanında sosyalizmi devlet politikası olarak benimsemiş ve 1962 Ulusal Şartı'na koymuştur. Nasır işte bu nedenle Yemen'de ortaçağdan kalma rejime karşı devrimcileri destekleme kararı almış, devrimi desteklemezse Arap liderliğinin sorgulanacağını düşünmüştür.³³⁶ 1962–67 yılları arasındaki savaş, kral yanlılarını destekleyen Suudi Arabistan ile Mısır'ın arasını açarken, hem kazanılamadığı hem de ekonomiyi bozduğu için Nasirizm'e darbe vurmuştur. Bir dönem Yemen'deki asker sayısı 75 bine ulaşan Mısır'ın, savaşın etkisiyle içeride ekonomik sorunlarının ağırlaşması ve Yemen'de sonuç elde edememesi Arap milliyetçiliğinin sorgulanmasına yol açmıştır. Nasır'dan sonra ne Sedat, ne de Mübarek Arap milliyetçiliğini devlet politikası olarak benimsemiştir. Sedat'ın fazlasıyla İsrail ve Batı'ya taviz verdiğine dair eleştiriler olmakla beraber, Mübarek'in daha dengeli bir politika izlediği görülmüştür.

3.1.2.5. 1967 yenilgisi, ekonomide bozulma ve isyanlar

Nasır'ı ve rejimi en çok zorlayan gelişmeler 1966'dan itibaren olmuştur. Yemen'in olumsuz yansımaları, ekonomide bozulma derken, Nasır ve Mısır'ın liderliğine asıl darbeyi

³³³ Vatikiotis, P.J. (1978). s.242.

³³⁴ Rogers Planı, 1967 Savaşı sonrası Mısır-İsrail arasında yaşanan Yıpratma Savaşı'nı sonlandırmaya ve ateşkes sağlamaya yöneliktir.

³³⁵ Yemen'deki savaş Ekim 1962'de darbe ile yönetime el koyan cumhuriyetçi Tuğgeneral Abdallah Sallal ile kuzeydeki aşiretlerin desteğiyle yeni cumhuriyete direnen Imam Mohammed al Badr arasındadır. Savaşı bölgesel kılan ise S.Arabistan ve Ürdün'ün Imam'a, Mısır'ın ise Sallal'a destek çıkmasıdır.

³³⁶ Vatikiotis, P.J. (1978). s.237-238.

1967 Haziran Altı Gün Savaşı vurmuştur.³³⁷ İsrail, Mısır'dan Gazze Şeridi'ni ve Sina Yarımadası'nı, Ürdün'den Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ü, Suriye'den ise Golan Tepeleri'ni almıştır. İsrail açısından ihtişamlı bir zafer olan savaş, Araplar için oldukça aşağılayıcı bir yenilgi olarak görülmüştür. Nasır, bu yenilgi üzerine istifa etmek istemiş de tepkiler sonrası vazgeçmiştir. Ancak yenilgiyi eski arkadaşı ve Silahlı Kuvvetler Komutanı Mareşal Abdül Hakim Amer ve üst düzey askeri komutanlar dahil 800 subaya fatura edince ciddi meydan okumayla karşılaşmış, altı aylık süreç içerisinde ordunun yönetimini değiştirerek bunu atlatabilmiştir.³³⁸

Haziran 1967 Altı Gün Savaşı Arap milliyetçiliğinin, Nasırizm ile beraber dramatik biçimde zayıflamasına yol açmıştır. İsrail karşıtlığı da barındıran Nasırizm doğrudan “Siyonist kolonyalizme” yenilmiştir. Nasır'ın Mısırlılar arasında popülerliği sarsılmış olmakla beraber sürmüştür. Nasır'ın Arap dünyasındaki prestijini gösteren son gelişme ise ölümünden hemen önce Ürdün Kralı Hüseyin ile Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) lideri Yaser Arafat arasındaki anlaşma olmuştur. Bu anlaşma ile Nasır hem liderliğini teyit etmiş hem Arap dünyasında bölünmeyi önlemiştir.³³⁹ Fakat bu anlaşma sırasında da görüldüğü üzere Nasır da Arap meselelerinden geri çekilmeye başlamış, baştaki “önce Mısır” politikasına dönmüştür. Nitekim 24 Eylül 1970'te Ürdün'deki Filistinli gerillalar ile ilgili Kahire'de Arap devletleri toplandığında “Ürdün'de savaşmaya hazır mıyız?” diye toplantıdakilere sormuş ve “Açıkçası hayır” şeklinde cevaplamıştır. Ertesi gün ise şunu demiştir:

Eğer İsrail Lübnan'a girmişse onu oradan çıkaramayız. Bunu tarihe kayıt düşmek için söylüyorum.... Güney Yemenli kardeşlerimiz biz yeterince büyüdük diyebilirler ve onlar genç. Fakat biz 1967'den sonra ve Yemenliler 1962'de bizi kendi işlerine ve 1967'de Suriyeliler savaşa sürükledikten sonra temkini öğrendik. Bu yüzden dün Ürdün'e asker göndermeye hazır olmadığımı söyledim.³⁴⁰

³³⁷ İsrail-Filistin arasında artan gerilim ortamında, Mısır ve Suriye askeri hazırlık yapmışsa da, İsrail'in ani hava harekati ile düşmanlarının hava kuvvetlerine ciddi zayıflık vermesi üzerine, Arap ülkeleri karşılık verememiştir. Cook, S. A. (2012). s.92-93.

³³⁸ Nasır, Amer ve birçok generali görevden almıştır. *Al Ahrām* başeditörü Muhammed H.Heikal'ın da desteğiyle kendi lehine halk gösterilerinin rejimi yeniden dizayn etmek ve yönetime yeni kuşaktan kişileri eklemek için kullanmıştır. Vatikiotis, P. J. (1978). s.177-179.

³³⁹ 1967 Savaşı sonrasında Ürdün'de Filistinlilerin sayısı ve bunlar arasında FKÖ veya buna bağlı gruplar tarafından yapılan eylemler (uçak kaçırma, güvenlik güçleriyle çatışma vs.) artmıştır. Ürdün Kralı, Eylül 1970'deki uçak kaçırma olaylarından sonra ülkesindeki FKÖ varlığını bitirmek isteyince, Nasır müdahale ederek Tunus ve Sudan'ın garantörlüğünde Ürdün'de düzeni yeniden sağlayacak bir ateşkes ve sonrasında da 14 maddelik bir anlaşma yapılmasını sağlamıştır. Cook, S. A. (2012). ss.109-110.

³⁴⁰ Sabri, M. (1975). *Watha'iq harb Oktobar* (Documents of October War). Kahire. s.166,169. Aktaran Vatikiotis, P.J. (1978). s.245.

Önce Süveyş Savaşı, sonra Yemen'deki savaşa müdahil olma ve son olarak ve 1967 Savaşı Mısır ekonomisini zorlamıştır. Savaş sırasında askeri harcamalar, Kanal Bölgesi'nden Kahire ve diğer şehirlere göç, Kanal'ın kapatılması, turizm gelirlerinin düşüşü ve Sina Yarımadası'ndaki petrol kaynaklarının kaybı ekonomiye darbe vurmuştur.³⁴¹ Bir şekilde 1952 devriminin vadettikleriyle ilgili hayal kırıklığı yaşayan kesimlerdeki memnuniyetsizlik, 1967 yenilgisi nedeniyle yargılanan Mareşal Abdül Hakim Amer dahil üst düzey komutanlardan bazılarında az ceza verilmesine tepki olarak öğrenci ve işçi isyanlarına yol açmıştır. İsyancılar siyasi, kişisel haklar vd. alanlarda reform talepleriyle sürmüştür. 1967 yenilgisi sonrası geniş tabanlı bu isyanlar 1954'te gücünü pekiştiren Nasır ve Nasırizmi ilk kez toplumsal anlamda ciddi sınınamıştır. Bu kez rejimin meşruiyeti sorgulanmıştır. Nasır bu süreçte, temel insan hakları ve basın özgürlüğü vadedilen "30 Mart Manifestosu" ilan etmiş ve program 2 Mayıs 1968'de referandumla kabul edilmiştir.³⁴² Ürdün ile FKÖ arasında imzalanan anlaşmadan bir gün sonra 28 Eylül 1970'de Nasır kalp krizinden ölmüştür. Nasır'ın yerine 1969 Kasım ayında başkan yardımcısı olarak atadığı Enver Sedat ASB'nin önerisi ile Mısır Devlet Başkanı seçilmiştir.

3.1.3. Enver Sedat Dönemi

3.1.3.1. Nasırsızlaştırma ve yeni iktidar altyapısı

1952 Hür Subaylar darbesinden sonra kurulan Devrim Komuta Konseyi üyesi olan Enver Sedat³⁴³ için karizmatik ve güçlü Cemal Abdul Nasır'dan sonra yönetime geçmek birçok açıdan zorludur. Savaşlar ve uygulanan sosyal politikalar ülke ekonomisini zora sokmuştur. Batı'ya alternatif olarak gelişen SSCB ile ilişkilerde sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. Bunlardan ayrı olarak Nasır'dan sonra kendini kabul ettirmek de ciddi bir sorundur. Bu ortamda Sedat, öncelikle kendi siyasal tabanını güçlendirme çabasına girmiştir.

³⁴¹ Owen, R. and Pamuk, Ş. (1998). s.133.

³⁴² Program kanunun üstünlüğünü vurgulamış ve Yüksek Anayasa Mahkemesi öngörmüştür. ASB siyasi alana hükmeder şekilde bırakılmış, kişisel ve siyasi özgürlükleri kısıtlayan maddeler kalmıştır. Rejimin otoriter niteliğini koruyan programın liberal bölümleri 1971 Anayasası'na dahil edilmiştir. 30 Mart Manifestosu'na giden süreç ve program içeriği için bkz. Cook, S. A. (2012). s.101-107.

³⁴³ Muhammed Enver Sedat (1918-81) Nasır gibi lise yıllarında Genç Mısırlılar'a katılmış ve 1937'de akademiye girmiştir. Sedat, devrim öncesi kariyerinde Naziler ve İhvan ile ilişkisi nedeniyle iki kez ikişer yıl hapse girmiştir. Ama Askeri Akademi'den itibaren tanıdığı Nasır ile yakınlığı hep sürmüştür ve 1952 Hür Subaylar Darbesi'nin bildirisini radyodan okuyan subay olmuştur. Cook, S. A. (2012). s.11, 114-115; Vatikiotis, P.J. (1978).

Sedat öncelikle halefi gibi kendine muhalif olabilecek veya darbe yapabilecek kişileri görevden almış, yerlerine kendine bağlı olanları getirmiştir. Bu bağlamda, 1971 yılında Sedat, ASB Yüksek Yürütme Komitesi'nden bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Nasır'dan sonra devlet başkanlığı için adı geçen en güçlü adaylar olan Savaş Bakanı General Muhammed Fevzi, İçişleri Bakanı Şaravi Goma, Nasır'ın orduya karşı denge unsuru olarak kurduğu ASB'nin başkanı -Sovyetlerle yakınlığıyla bilinen- Ali Sabri ve Başkanlık İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Sami Şerif'i etkisiz hale getirmeye yönelmiştir. Bu amaçla General Fevzi'nin altında ordu içinde sevilen generallerden Muhammed Sadık'ı Savaş Bakanı yapmış, başka isimleri de kritik görevlere getirmiştir. Sedat kendi tabanını güçlendirmiş ve özellikle Meclis'te de ciddi güçleri olan Sabri-Goma-Şerif grubunu tasfiye etmiştir.³⁴⁴ Sedat bu hamlesini “muhaberat devleti yerine liberal hukuk devleti hedefi” gerekçesiyle yapmıştır.³⁴⁵ Sedat, içerideki bu adımlarına paralel biçimde dışarıda 1972 yılında askeri ve teknik yardımlarından memnun olmadığı SSCB'nin ülkedeki tüm personelini göndermiştir. 1970'li yıllar boyunca SSCB ile ilişkiler giderek kötüleşmiştir.

Sedat rakiplerini tasfiyeden hemen sonra kendine karşı yeni “güç merkezi” çıkmasını engellemek için “İslah Devrimi” adı altında sistemi değiştirmeye yönelmiştir. Sedat bunu yaparken güçlü bir desteği bulunan Nasır'ın politikalarını açıktan eleştiremediği için attığı adımları “Nasır'ın politikalarının devamı veya yapmak istedikleri” olarak sunmaya özen göstermiştir.³⁴⁶ Bu anlamda ASB seçimleri yapılmış ve çok az sayıda eski üye yeniden seçilmiştir. 1971 Anayasası kabul edilmiştir. Anayasa'daki en önemli değişiklik “şeriatın yasamanın esas kaynaklarından sayılması” olmuştur.³⁴⁷ Bunun yanında vatandaşların dava açma hakkını koruyan yargı süreci belirlenmiştir. Daha özgürlükçü olmasına rağmen, olağanüstü hal kanunundan dolayı özgürlükleri uygulamak mümkün olmamıştır. İsrail'in Sina Yarımadasını işgal etmiş olması bu yasanın en önemli gerekçesidir.

³⁴⁴ Sedat'ın rakiplerini tasfiyesi Solcular dahil farklı gruplarla ittifakı ve Sabri'nin grubunu yalnızlaştıracak bazı dış politika adımlarıyla gerçekleşmiş ve sonunda üçlü grup, General Fevzi ve destekçileri hapse atılmıştır. Cook, S. A. (2012). s.119-123.

³⁴⁵ Atacan, F. (2004). s.23-24.

³⁴⁶ Cook, S. A. (2012). s.123.

³⁴⁷ 1971 Anayasası'nın 2. Maddesi aynı zamanda “devletin dininin İslam, resmi dilinin Arapça olduğunu” belirtmektedir. 1980'deki değişiklikte, “şeriat prensipleri yasamanın ana kaynağı” olmuştur.

3.1.3.2. 1973 savaşı ve İsrail ile barış

Sedat, iktidara gelişinden itibaren tabandaki desteğini artırmak için Mısırlılara 1967'deki yenilgiyi telafi edeceği ve Sina Yarımadası'nı geri alacağını vaad etmiştir. 1971'de başlayan ve uzun süren hazırlıklar sonunda Mısır, Suriye ile birlikte, 6 Ekim 1973 tarihinde, Yahudilikte kutsal olan Yom Kippur Günü İsrail'e saldırı başlatmış ve İsrail ordusuna karşı başlangıçta başarı elde etmiştir. İlerleyen süreçte İsrail toparlanıp karşı saldırı başlatmışsa da, 24 Ekim'de BM'nin çağrısı üzerine ateşkes sağlanmış ve taraflar savaş öncesi konuma çekilmiştir. Ekim Savaşı, zafer olmasa da, yenilgi olmadığı ve özellikle Süveyş Kanalı'nın doğusuna geçebildikleri için Mısır'da büyük başarı olarak görülmüştür. Kanalı geçme (*al Ubur*) başarısı Sedat'ın yerini daha da sağlamlaştırmış ve gücünü artırmıştır. Savaştan sonra Sedat, İsrail ile barışta ABD'nin arabuluculuğunun etkili olacağını anlamıştır.³⁴⁸ Nitekim savaş sonrası görüşmelerin kapsamı giderek genişlemiş ve dönemin ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın Kahire ve Kudüs arasındaki “mekik diplomasisi” ile 17 Ocak 1974 tarihinde anlaşma sağlanmıştır. Anlaşma ile İsrail ordusu Süveyş Kanalı'nın doğu yakasını boşaltacak, bunun yerine BM güçleri konuşlandırılacak, ancak İsrail ordusu Sina Yarımadası'nın içlerinde asker bulundurabilecektir.

Sedat, içeride Nasırsızlaştırmayla birlikte Sovyetler Birliği'nden uzaklaşırken, Batı ülkeleri ile ilişkileri geliştirmenin gerekli olduğuna inanmıştır. İsrail ile savaşların ülke ekonomisine verdiği zararı da gören Sedat açısından, hem İsrail ile barış hem de ekonomiyi düzeltmek için ABD ile ilişkilerin geliştirilmesi lüzumlu olmuştur. İsrail'e olan desteğinden ötürü ABD'siz barış olmayacağını anlayan Sedat, ABD'nin bazı Arap ülkelerindeki petrol yatırımlarını bölgede barış istediğine işaret olarak yorumlamıştır.³⁴⁹ ABD arabuluculuğunda başlayan görüşmeler sonunda Sedat'ın Kasım 1977'de İsrail Parlamentosu Knesset'te konuşma yapmasıyla barışın önü açılmıştır. Bundan sonra Sedat, ABD Başkanı Jimmy Carter'ın nezaretinde Camp David'de İsrail Başbakanı Menachem Begin ile bir araya gelmiştir. Önce Eylül 1978'de “Camp David Mutabakatı” ile kalıcı bir barış anlaşması için görüşmelerin sürdürüleceği açıklanmış ve nihayet 26 Mart 1979'da “Mısır Arap Cumhuriyeti ile İsrail Devleti arasında Barış Anlaşması” imzalanmıştır. Dokuz maddelik Anlaşma'ya göre Mısır, İsrail'i tanımış ve İsrail de buna karşılık Sina

³⁴⁸ Sedat, savaştan sonraki olumlu havada ABD ile yakınlaşmaya karşı çıkabilecek kişileri görevden almıştır. Bunların başında Kanal'dan geçiş operasyonundan sorumlu General el Shazly ve *al Ahram* editörü Mohammed Hassanein Heikal gelmektedir. Cook, S. A. (2012). s. 135-136.

³⁴⁹ Solecki, J. (1990). *Hosni Mubarak: World Leaders Past & Present*, New York: Chelsea House. s.51.

Yarımadası'nı geri vermiştir. Sedat ve Begin, 1978 yılında Nobel Barış ödülüne layık görülmüşlerdir.

İsrail ile yapılan anlaşma, ASB içinden merkez partisi olarak çıkan iktidardaki Ulusal Demokrat Parti (UDP) içerisinde bile tepkilere neden olmuş, görüşmeler sırasında üç dışişleri bakanı istifa etmiştir. Anlaşma diğer Arap ülkelerinin tepkisini çekmiş, neredeyse tüm Arap ülkeleri, Mısır ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Mısır, Arap Birliği ve İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)'nden çıkartılmış; Arap Birliği'nin başkenti, Kahire'den Tunus'a alınmıştır. Anlaşmaya Mısır halkının da tepkisi büyük olmuştur. Sedat'a olan tepkide özellikle onun da başlangıçta kaçındığı şekilde, kapsamlı Arap-İsrail barışı yerine, Mısır-İsrail arasında ayrı bir anlaşma yapılması etkili olmuştur.³⁵⁰ Sedat İsrail ile anlaşarak, Nasır'ın son döneminde darbe alan ve bırakmaya başladığı Arap milliyetçiliğini tamamen terk etmiş, “önce kavim (Araplar)” yerine, “önce Mısır” demiştir.

Diğer yandan İsrail ile yapılan barış ABD'den Mısır'a ciddi askeri ve mali yardımların başlamasını sağlamıştır. ABD, Sovyetlerin ekseninden uzaklaşan ve İsrail'in güvenliği ve petrol akışı için stratejik konuma sahip Mısır'ın Batı'ya yönelmesini değerlendirmiştir. 1974'ten itibaren artan yardımlar 1976-77 itibarıyla yıllık ortalama 1 milyar \$'ı bulmuştur. 1979 Camp David Anlaşması ile yardıma askeri unsurlar eklenmiştir. Başlangıçta 3 yıl için 1,5 milyar \$'lık borç ve hibe şeklinde olan askeri yardım, Reagan döneminde yıllık 1 milyar \$'ı geçmiş ve ortalama yıllık 1,3 milyar \$'a ulaşmıştır. Ancak Reagan döneminde yardımlar karşılığında Mısır'ın serbest piyasa ekonomisine geçişi amacıyla reformlara bağlı hale getirilmiştir.³⁵¹

3.1.3.3. Ekonomide “infitah”

Dış politikada Doğu Bloku'ndan uzaklaşıp Batı'ya yaklaşan Sedat, bununla uyumlu biçimde, sosyalizmin Mısır'da başarı şansının sınırlarını görmüş olarak sosyalizmden uzaklaşmaya başlamış ve liberal bir ekonomik düzene doğru adımlar atmıştır. Bu adımları atarken de taban desteğinin sürmesine dikkat etmiştir. Bu meyanda 1971'de yasa ile vergi

³⁵⁰ Camp David Mutabakatı'na Sedat'ın yakın çevresinden tepki olmuştur. Dışişleri Bakanı Muhammed İbrahim Kemal, Sedat'ın arkadaşı ve danışmanı Seyyid Marei istifa etmiş, Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı yerine de başkaları görevlendirilmiştir. Cook, S. A. (2012). s.150-151.

³⁵¹ Habeeb, W. (2000). “U.S.-Egyptian Aid Negotiations in the 1980s and 1990s”. In I.W. Zartman and J. Z.Rubin (Eds.), *Power and Negotiation* 81-106. Ann Arbor: University of Michigan Press. Aktaran Cook, S. A. (2012). s. 220.

avantajları ve devletleştirme gibi tedbirlerin uygulanmayacağı serbest bölgeler kurulmuş, özel sektörün yatırımı teşvik edilmiş ve Nasır döneminde devletin el koyduğu gayrimenkullerin iadesi kolaylaştırılmıştır.³⁵² Sedat ekonomiyi devletçilikten kurtarıp liberalleştirmeye yönelik olarak, Ekim 1973'teki savaş sonrasında artan kamuoyu desteğini fırsata çevirerek, 1974 yılında "Ekim Belgesi" ile "*infitah*" olarak bilinen "açık kapı" politikasını başlatmıştır. Açılım anlamına gelen ve liberalleşme olarak da kullanılan "açık kapı" politikasının temel amacı, yabancı sermayenin yatırımını teşvik eden ve yerli özel sektör faaliyetini destekleyen önlemlerle Mısır'ın ekonomik durgunluğunun üstesinden gelmektir.³⁵³ Mısır'ı, Batılı ekonomik güçlere ve yabancı firmaların yatırımlarına açan bu politika esasen Nasır'ın izlediği politikaların tersi anlamına gelmektedir. Ancak bu, üretime dayanan liberalleşmeden ziyade, ticari bir açık kapı politikası olmuştur.³⁵⁴

Sedat'ın "açık kapı" politikasıyla beraber, Batı ve Körfez ülkeleriyle ilişkileri düzelmeye başlayınca Körfez ülkelerinden hem yardım hem de yatırım gelmiştir. Bu ilişki aynı zamanda birçok Mısırlının petrol zengini bu ülkelerde iş bulmasına ve oradan işçi dövizini göndermelerine imkan tanımış, dolayısıyla Mısır ekonomisine olumlu yansımıştır.³⁵⁵ 1974'ten 1985'e kadar özellikle Arapların yatırımları ve yardımları ile istikrarlı büyüme olmuştur. 1979'da İsrail ile barış üzerine Arapların boykotu başlamış, fakat bu kez ABD yardımı gelmiştir. Süveyş Kanalı gelirleri, petrol ihracatı ve yurtdışındaki Mısırlıların gönderdiği paralarda ciddi artış gerçekleşmiştir. 1974'te 641 milyon \$ olan Kanal gelirleri 1981/82'de 6,784 milyar \$'a ulaşmıştır.³⁵⁶ Öte yandan artan ithalatla dış borç hızla artmıştır. 1970'de 1,8 milyar \$ olan uluslararası borç, 1975'te 6,3 milyar \$; 1977'de 8,1 milyar \$ olan sivil borç, 1986'da 33 milyar \$'a, askeri borç ise 11 milyar \$'a çıkmıştır.³⁵⁷ Bütün bu para akışının da katkısıyla Mısır milli geliri, 1971/72 ile 1973 arasında %6,7 ile büyürken, 1979-1983/84 arasında neredeyse ikiye katlanarak %12,3 ile büyümüştür.³⁵⁸ Ancak bu dönemde kaynaklar daha çok savunma, ithalat, konut ve tüketime harcanarak,

³⁵² Owen, R. and Pamuk, Ş. (1998). s.134

³⁵³ 43 nolu yasa ile yabancı yatırımcıya millileştirme ve el koymaya karşı koruma, 5 yıl vergi muafiyeti ve sermayesi ne olursa olsun özel şirket olarak kalma avantajları sağlanmıştır. Owen, R. and Pamuk, Ş. (1998). s.135.

³⁵⁴ Atacan, F. (2004). s.25.

³⁵⁵ Lesch, A. M. (1995). "Domestic Politics and Foreign Policy in Egypt". In D. Garnham and M. Tessler (Eds.), *Democracy, War, and the Peace in the Middle East*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 223-243. s.232-234.

³⁵⁶ Owen, R. and Pamuk, Ş. (1998). s.135-136.

³⁵⁷ Amin, G. (1995). *Egypt's Economic Predicament*, Leiden and New York: E.J.Brill. s.7, 11-12. Aktaran Owen, R. and Pamuk, Ş. (1998). s.134, 136.

³⁵⁸ Amin, G. (1995). Table 2.1. s.22. Aktaran Owen, R. and Pamuk, Ş. (1998). s.136.

yani yanlış değerlendirilerek, ülkede tarım ve endüstri gibi üretim alanlarında gelişme sağlanamamıştır. Diğer yandan bu süreçte, ilkokul eğitiminin yaygınlaşması, elektrik ve su ihtiyacının karşılanması, konut sayısının artırılması, temel gıdaların sübvansiyonla sağlanması ve kamuda istihdamın artırılması gibi uygulamalar refahın yaygınlaşmasını sağlamıştır.³⁵⁹

“İnfitah” ile ekonomide birçok şey değişirken Sedat, Nasır dönemindeki sübvansiyon uygulamalarını genişletmiştir. Başta buğday olmak üzere petrol ve elektrik devlet destekli olarak ucuza satılmıştır. Sübvansiyonların bütçeye ağır yük oluşturması nedeniyle hükümet 1977 yılında IMF’den kredi alabilmek için sübvansiyonları kaldırmak istemiş ancak ayaklanmalar karşısında geri adım atmak zorunda kalmıştır. 1980/81’de doğrudan destekleme maliyeti hükümet harcamalarının %25’i, milli gelirin %10’una denk gelmiştir.³⁶⁰ Sedat’ın bu girişimi Nasırcılar ve İslamcılar tarafından ciddi eleştirilmiştir.

Sedat’ın ekonomide “açık kapı politikası” ile ona yakın olan ve iktidarın destekçisi bir azınlık zenginleşirken, bu politikadan yararlanamayan çoğunluk fakirleşmiş, dolayısıyla gelir dağılımındaki eşitsizlik artmıştır. Ekonomik olarak dışarıya açılmayla Kahire’de gökdelenler yükselmeye başlamış ve birçok uluslararası şirket yatırım yapmıştır. Ancak çoğu Sedat’ın yakınları ve arkadaşları olan ve yabancı sermaye ile ortak iş yapanlar zenginleşmiştir. Dahası ülkeye para girdiği ve bir kesim zenginleştiği için mal fiyatları artmış, dolayısıyla halk fakirleşmiştir. 1960’ların ortalarında fakirlik sınırında altındaki nüfus oranı %17’ye kadar düşmüş iken, 1974/75’te %28’e çıkmıştır.³⁶¹ Ekonomideki kötü gidişat, İsrail ile 1978 yılında yapılan barış anlaşması ile birlikte Sedat’a olan taban desteğini azaltmıştır. Bunların yanında Sedat ve ailesinin gösterişli yaşam tarzı ve hızla zenginleşmesi de bunda etkili olmuştur.³⁶² Bütün bu olumsuzluklar ise 1967 Savaşı’nda İsrail’e yenilgiden sonra daha güçlü tabana yayılan Müslüman Kardeşler gibi siyasi İslamcı grupların daha da güçlenmesine yol açmıştır.

³⁵⁹ Owen, R. and Pamuk, Ş. (1998). s.136.

³⁶⁰ Commander, S. (1987). Table 2.8. Aktaran Owen, R. and Pamuk, Ş. (1998) s.136, 254.

³⁶¹ Radwan, S. and Lee, E. (1986). *Agrarian Change in Egypt: An Anatomy of Rural Poverty*, Londra and Dover, NH: Croom Helm. s.13. Aktaran Owen, R. and Pamuk, Ş. (1998). s.146.

³⁶² Sedat’ın eşi Cihan’ın gösterişli yaşamı, Sedat’ın üvey kardeşi Esmat’ın otobüs şoförlüğünden 150 milyon \$’lık servete ulaşması gibi nedenlerle toplumda Sedat ailesinin devlet hazinesini boşalttığı inancı yaygınlaşmıştır. Solecki, J. (1990). s.57-58.

3.1.3.4. Siyasette liberalleşme adımları ve yeniden kontrol arayışı

Sedat, Ekim Savaşı'ndan sonra rejimin sistemini değiştirmeye yönelik daha radikal adımlar atmıştır. Nasır'ın tek kişide topladığı Devlet Başkanlığı, Başbakanlık ve ASB Başkanlığı görevlerini birbirinden ayırmıştır.³⁶³ 1975'te ASB'yi kaldırmaya karar veren Sedat önce sistemi "tek parti modeli" çerçevesinde "liberalleştirme"ye dönük olarak ASB içinde farklı eğilimlerde platformlar (*manabir*) oluşturan adımı atmıştır. Böylece ASB ve Ulusal Meclis içerisinde merkezi temsilen Mısır Arap Sosyalist Örgütü (*Tanzim Mısır el-Arabi el-İştiraki*), sağ kanadı temsilen Liberal Sosyalist Örgüt (*El-Ahrar el-İştirakiyin*) ve solu temsilen Ulusal İlerlemeci Birlik İttifakı (*Al-Tagammu*) oluşturulmuştur. Bu gelişme bir yönden kontrollü çok partili sisteme geçiştir. Eylül 1976'da Ulusal Meclis seçimleri ardından Sedat ASB içindeki her platformun kendi siyasi partileri adı altında devam edeceklerini açıklamış ve ASB kaldırılmıştır. 1977 yılında siyasi partilere izin veren yasa çıkarılmış, 1978 yılında Sedat Arap Sosyalist Örgütü'nü dönüştürerek Ulusal Demokrat Parti (UDP- *Hizb el-Vatani el-Demokrati*) olarak kurmuştur. UDP'nin amacı "bilim ve inanç temelinde modern bir devletin kurulması, manevi değerlerin desteklenmesi, bireysel ve kolektif çıkarların uzlaştırılması, ulusal birlik ve sosyal barışın sağlanması, Arap birliği için çalışma ve şeriatın hukukun ana kaynağı olarak yerleşmesini sağlamak" olarak açıklanmıştır.³⁶⁴

Sedat her ne kadar çok partili hayata geçişe izin verse de, kontrolü kendi ve partisi UDP'nin elinde tutmak için düzenlemeler getirmiştir. Esasen Sedat, ASB içindeki partileri de sadık muhalifler olarak düşünmüştür ancak 1976 seçimleri sonrasında, diğer iki parti Sedat'ı ekonomi ve dış politika alanlarında eleştirmiştir.³⁶⁵ Sedat, bir yandan dış dünyaya karşı demokrasi görüntüsü vermek isterken, diğer yandan da çok partili yaşamı "böl ve yönet" stratejisinin bir aracı olarak değerlendirmiştir.³⁶⁶ Sistemi kontrolde tutmak için 1977'de 40 nolu yasası ile siyasi partilerin uyması gereken kurallar artırılmış, yasaklar konulmuş ve siyasi partilerin kurulması ve denetlenmesinden sorumlu Siyasi Partilerin İşleri Komitesi oluşturulmuştur.

³⁶³ Atacan, F. (2004). s.23.

³⁶⁴ Waterbury, J. (1983). s.370. Aktaran Atacan, F. (2004). s.24.

³⁶⁵ Sedat'ın ASB içindeki sağ ve sol siyasi platformlardan sadakat beklemesi doğaldır, zira her ikisinin başındaki lider de Hür Subaylar'dandır. Tagammu'nun başında Halid Muhiddin, Ahrar'ın başında ise Mustafa Kemal Murad vardır. Cook, Steven A. 2012. ss.139-140.

³⁶⁶ Atacan, F. (2004). s.37.

Enver Sedat'ın başlangıçta siyasi tabanını genişletmeye yönelik adımları, ülke içindeki özgürleştirici politikaları ve 1973 Ekim Savaşı ile kazanılan kısmi zaferle halkın güvenini kazanmasına yol açmıştır. Ancak önce Kudüs ziyareti ve arkasından İsrail ile barış, toplumu özellikle İslamcı kesimi Sedat'dan uzaklaştırmıştır. İsrail ile barıştan sonra artan eleştiriler karşısında içeride baskı politikalarına dönüşü ile başarısız ekonomi politikaları ve “infitah”ın toplum üzerindeki olumsuz etkisi de memnuniyetsizliği artırmıştır. Öte yandan İran'da 1979 yılında Şah'ın devrilmesi ve İslami Cumhuriyet ilan edilmesi, Mısır'daki İslami gruplara hareketlilik getirmiştir. İsrail ile barış konusunda Meclis'te kendi partisi UDP'yi bile yanında tutmakta zorlanan Sedat, Başbakanlık rolünü de üstlenmiş, eleştirileri nedeniyle Tagammu'yu meclis dışında bırakmak için Meclis'i feshederek 1979 Haziranı'nda erken seçimlere gitmiş ve UDP mecliste %90 hakimiyet kazanmıştır. 1980 başlarında Hür Subaylar üyesi ve eski Başbakan ve Bakanların da aralarında olduğu 80 kişilik ileri gelen grubu Sedat'a İsrail ile ilişkileri dondurması, Mısır'ın Arap kimliğine dönmesi, ABD ile ittifakı sonlandırması ve basın ile yargının bağımsızlığının sağlanması yönünde çağrıda bulunmuştur.³⁶⁷ Sedat, 1967'den beri yürürlükte olan Olağanüstü Hal uygulamasını sonlandırmış; İslamcı tabanın güçlenmesi karşısında da 1980 yılında referandum ile Anayasa'da “şeriatın prensiplerini yasamanın başlıca kaynağı” olarak kabul eden değişikliğe gitmiştir. Böylece daha önce medeni hukuk alanında geçerli olan İslam hukuku, medeni hukuk dışında da uygulanabilir olmuştur. Değişiklikler aynı zamanda çok partili siyasi sistemi Anayasa'ya sokmuş ve Şura Meclisi'ni oluşturmuştur. Ayrıca aynı referandum ile Sedat'a “ihtiyaç hissettiğinde” seçimleri yenileme yetkisi tanınmıştır.³⁶⁸

Sedat'ın eleştirileri dikkate alarak bazı politika değişikliklerine gitmesine rağmen özellikle İslamcı taban, İsrail ile anlaşması nedeniyle Sedat'ı hainlikle suçlamayı sürdürmüştür. 1977'den itibaren demokratikleşme adımlarını durduran Sedat, muhalefeti kontrol edebilmek için muhalifleri kamusal, dini veya ulusal değerlere aykırı hareket etmekten suçlayabileceği “Utanç Yasası”nı çıkarmıştır.³⁶⁹ Sonunda ülkede karışıklıklar başlamış, özellikle yukarı Mısır'da Hıristiyanlar ile Mısırlılar arasında çatışmalar yaşanmıştır. Sedat birçok subay ve askeri aşırı-dincilik gerekçesiyle ordudan atmış; İslamcılarının yanısıra solcu

³⁶⁷ Beattie, J.K. (2000). *Egypt During Sadat Years*, New York: Palgrave. s.260. Aktaran: Cook, S. A. (2012). s.152.

³⁶⁸ Atacan, F. 2004. s.27

³⁶⁹ Tam adı “İç Cephe ve Sosyal Barışı Koruma Yasası” olan kanun ile muhalefete ciddi yasaklamalar getirilmiştir. Beattie, J. K. (2000). s.263. Aktaran: Cook, S. A. (2012). s.153.

muhalliflerden (komünistlere) birçok kişiyi tutuklatmış ve hapse atmıştır. Sedat'ın bu sert tutumu ölünceye kadar sürmüştür. Son olarak, ölümünden bir ay önce 3 Eylül 1981'de İslamcı hareketler, eski Vafdcılar, Nasıristler, komünistler ve Kıpti Hıristiyan azınlık mensupları, aydınlar, gazeteciler ve eski hükümet yetkililerinden 1 500'den fazla Mısırlı tutuklanmıştır.³⁷⁰ Sonuçta Sedat, iktidarının başlangıcında sağladığı özgürlük ortamından 1970'lerin sonlarına doğru çekinmeye başlamış ve tüm muhaliflere kısıtlamalar getirmiştir. Sedat, 1973 Arap-İsrail Savaşı'nın sekizinci yıldönümü (6 Ekim 1981) kutlamaları esnasında törene katılan üsteğmen Halid İslambuli ve beraberindeki 3 askerin suikast girişimiyle öldürülmüştür. Suikast esnasında Sedat'ın sağında Başkan Yardımcısı olarak oturan Hüsnü Mübarek, 13 Ekim 1981 tarihinde Mısır'ın yeni devlet başkanı seçilmiştir.

3.1.4. Hüsnü Mübarek Dönemi

3.1.4.1. İktidarı güçlendirme ve sistemi muhafaza

Sedat'ın bir köktendinci tarafından öldürülmesi üzerine iktidara gelen Hüsnü Mübarek³⁷¹, ilk olarak toplumda ciddi eleştiri konusu olan yolsuzlukların üzerine gitmiştir. Sedat'ın yakını olup zenginleşmiş kişilerin cezalandırılmasını sağlamış, bazılarını da görevlerinden uzaklaştırmıştır. Bunun yanında Mübarek, İslamcılara karşı daha müsamahalı bir tutum sergilemiş ve Sedat döneminde tutuklanan bazı gazetecileri serbest bıraktırmıştır. Yine Sedat'ın aksine Arap ülkelerine yaklaşmış ve İsrail'e mesafeli durmuştur. Mübarek böylece bir yandan ağır ekonomik şartlarda gelişen hoşnutsuzlukları gidererek destek almış, diğer yandan da iki cephede -ılımlı ve radikal muhalefet- savaşmaktan kaçınmıştır.³⁷² Bunlara ilaveten Mübarek ilk yıllarında özellikle 1988 yılında Savunma

³⁷⁰ Kepel, G. (1985). *Muslim Extremism in Egypt: The Prophet and Pharaoh*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, s.245; Ibrahim, S. E. (1988). "Domestic Developments in Egypt". In W. B. Quandt (Ed.), *The Middle East: Ten Years After Camp David*, Washington D.C.: Brookings Institution Press, s.25.

³⁷¹ Muhammed Hüsnü Mübarek (1929-) 1947 yılında Kahire'deki Askeri Akademi'ye kabul edilmiştir. Mısır Hava Kuvvetleri'nde görev yapan Mübarek, eğitim kapsamında birkaç kez SSCB'de bulunmuş, 1964-65 yıllarında Kırgızistan-Frunze Akademisi'ndeki eğitimi sırasında Rusçayı öğrenmiştir. 1967 Savaşı sonrasında Nasır'ın orduda üst düzey çok sayıda komutanı görevden almasıyla, birçok genç subay gibi Mübarek'in de önü açılmıştır. Nitekim 1967'de Mısır Hava Akademisi'nin genel direktörü iken, Haziran 1969'da Mısır Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na atanmıştır. 1972 yılında ise Sedat tarafından mevcut görevi yanında, Savaş Bakanı Vekili olarak görevlendirilmiştir. Mısır Hava Kuvvetleri'nin 1973 Savaşı'nda elde ettiği başarı nedeniyle 1974'te kahraman ilan edilmiştir. Mübarek bilahare Sedat tarafından önce Hava Mareşallığı'ne terfi ettirilmiş, kısa süre sonra, Nisan 1975'te de Başkan Yardımcılığına getirilmiştir. Son olarak Sedat, 1978 yılında kurdurduğu UDP'nin Genel Başkan Yardımcısı olarak da Mübarek'i atamıştır. Solecki, J. (1990).

³⁷² Atacan, F. (2004). s.27.

Bakanı Mareşal Abdülhalim Ebu Gazala'yı görevden alıncaya kadar sistemde nispeten zayıf görünmüştür.³⁷³

Mübarek, Sedat'ın kurduğu “zayıf çok partili sistemi” güçlendirerek muhafaza etmiştir. Bu amaçla 1983 yılında çıkarılan yasayla milletvekili sayısı 350'den 448'e çıkarılmış, -UDP lehine- seçimlere bağımsız aday olarak girmek kaldırılarak %8 ülke barajı ile nisbi temsil veya parti listesi sistemi getirilmiştir.³⁷⁴ Buna rağmen 1984 seçimi sonucunda UDP 391, İhvan -Vafd ittifakı ise (%15 ile) 57 milletvekili (8'i İhvan'a) çıkarmıştır. Solcu Tagammu, İslamcı milliyetçi Sosyalist İşçi Partisi (SİP) baraj altında kalmıştır.³⁷⁵ Anayasa Mahkemesi'nin iptali üzerine yapılan 1987 seçimlerinde ise UDP 353 milletvekili çıkarırken İhvan, SİP ve Liberal (Ahrar) Parti'nin kurduğu “İslami İttifak”, SİP listesinden bağımsızlar dahil toplam (%17 ile) 60 (38'i İhvan), Vafd (%11 ile) 35 milletvekili çıkarmıştır.³⁷⁶ 100'den fazla muhalifin Meclise girdiği 1987 seçimleri en şeffaf veya muhalefetin en çok meclise girdiği seçimler olarak kabul edilmektedir.³⁷⁷ Bu seçimler, İhvan'ın toplumdaki desteğini gösterdiği gibi Mübarek açısından uyarı niteliğindedir. İran örneğinin yanında 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Ortadoğu'da İslamcı parti ve gruplara artan destek, Mübarek açısından savunulması gerekenin demokrasi değil, istikrar ve düzen olduğunu göstermiştir.

Seçimlerde sayımı İçişleri Bakanlığı'nın yapması nedeniyle, 1990 Parlamento seçimlerinde muhalefet seçimi boykot etmiştir. Muhalefet bu şekilde seçilecek Meclisin yapacağı 1993 devlet başkanlığı seçimini meşruluk açısından tartışmalı hale getirmek iken, Tagammu'nun seçimlere katılmasıyla boykot etkisiz kalmıştır.³⁷⁸ Muhalefetin seçimlere katılması sınırlı olsa da, boykot yapan tarafın ve özellikle İhvan'ın güçlü varlığı Mübarek'in muhalefeti

³⁷³ Orduda sevilen bir komutan olan Ebu Gazala (Abu Ghazala), doğrudan Başkan olmak için girişimde bulunmasa da Mübarek'in yerine uygun görüldüğüne dair dedikodular nedeniyle Mübarek hep ona karşı ihtiyatlı olmak zorunda kalmıştır. Sonunda 1988'de Saddam Hüseyin'in Irak'ına ABD askeri teknolojisini ABD onayı olmaksızın aktardığı için yine ABD onayıyla görevden alınmıştır. Cook, S. A. (2012). s.158-159. Ayrıca bkz. Springborg, R. (1987). “The President and the Field Marshal: Civil-Military Relations in Egypt Today”. *MERIP Middle East Report*, (147), 5-42.

³⁷⁴ Kassem, M. (2004). *Egyptian Politics: The Dynamics of Authoritarian Rule*, London: Lynne Rienner Publishers. s.54, 59.

³⁷⁵ Post, E. (1987). “Egypt's Elections”. *MERIP Middle East Report*, (147), 17-22. s.22.

³⁷⁶ İslami İttifak'tan SİP 16, Ahrar 6 milletvekiline sahip olmuştur. Post, E. (1987). s.17.

³⁷⁷ 1987 ve 1990 Meclis seçimleri Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla düzenlenmiştir. Mahkeme 1986'da 1983 yasası bağımsız adaylığa izin vermediği için bu düzenlemeyi iptal etmiş ve 48 seçim çevresinden birer bağımsız sandalye öngören şekliyle 1987'de seçimlere gidilmiştir. Bu düzenleme de Mahkeme tarafından iptal edilmiş ve 1990'da tekrar seçime gidilmiştir. Kassem, M. (2004). s.62. Ayrıca Thabet, H. G. (2006). “Egyptian Parliamentary Elections: Between Democratisation and Autocracy”, *Africa Development*, 31(3), 11-24. s.12-13.

³⁷⁸ Kassem, M. (2004). s.62.

sınırlandırma ve kontrol altına alma politikasına hız vermiştir. Bu anlamda Mübarek, Körfez Krizi sırasında içeride ve dışarıda kendisine olan desteği iktidarını sağlamlaştırmak için kullanmaya yönelmiştir. Aslında 1990'lı yıllarda Mübarek birçok Arap lider gibi bu anlamda ikilem yaşamıştır. Ekonomik sorunları ve stratejik anlamda Soğuk savaş dönemindeki öneminin azalması karşısında liberalleşme adımları atması gerekmiştir. Ancak liberalleşme uzun vadede devlet dışı aktörlerin güçlenmesi dolayısıyla kontrol gücünü azaltacaktır.³⁷⁹ Mübarek 1990'lı yıllarda ekonomide bazı liberalleşme adımlar atsa da, siyasi alanda İslami hareketlerle mücadeleyi sürdürme ve iktidarını sağlamlaştırma yolunu seçmiştir.

Mübarek 1995 seçimleri öncesinde ve seçimler sırasında muhalefeti baskılamak için birçok adım atmıştır. Bu bağlamda, 1992'de Ceza Kanunu'nda ve diğer kanunlarda yapılan değişikliklerle "kamu düzeni ve güvenliğini" tehdit eden suçların cezaları ağırlaştırılmış ve geniş muğlâk bir biçimde yapılan "terörist" tanımı ile bu suçlara verilen cezalar artırılmıştır.³⁸⁰ Yine İhvan'ın meslek odalarındaki gücünü kırmak için yasa çıkarılmıştır. 1994 yılında köy muhtarlarının seçim yerine atamayla görevlendirilmelerine başlanmıştır. Aynı yıl insan hakları örgütleri kapatılmış ve 1995 seçimlerinden hemen önce İhvan'ın milletvekili adayları dahil onlarca kişi askeri mahkemelerde yargılanarak hapis cezasına çarptırılmıştır.³⁸¹ Bu tedbirlerle UDP 1995 Meclis seçimlerinde oyların %94'ünü alarak 417 milletvekili çıkarırken, muhalefetin sandalye sayısı ise 13'te kalmıştır.³⁸² 1995'ten itibaren muhalefete yapılan baskılar İhvan içinden Vasat Partisi girişiminde olduğu gibi, Vafd, Tagammu ve Nasırist parti gibi diğer köklü partilerde de gençlerin eski yöneticilere karşı çıkmasına veya partiden ayrılmalarına yol açmıştır.³⁸³

2000 yılındaki parlamento seçimlerinden önce Anayasa Mahkemesi, daha önce 1984 ve 1987 seçimlerinde olduğu gibi, 1990 ve 1995 seçimlerini sandıklarda bağımsız yargı üyeleri bulunmadığı için geçersiz saymıştır. Mahkeme tüm sandıklarda yargı

³⁷⁹ Lesch, A. M. (1995). s.224.

³⁸⁰ Kienle, E. (2000). *A Grand Delusion, Democracy and Reform in Egypt*, London: I.B. Tauris Publishers, s.15. Aktaran Atacan, F. (2004). s.29.

³⁸¹ Atacan, F. (2004). s.29; Wickham, C.R. (2013). *The Muslim Brotherhood: The Evolution of an Islamist Movement*, Princeton and Oxford: Princeton University Press s.79.

³⁸² Vafd 6, Tagammu 5, Nasırcılar, Liberal (el-Ahrar) parti ve İhvan ise birer milletvekili çıkarabilmiştir. Thabet, H. G. (2006). s.17.

³⁸³ Ebul Ala Madi liderliğinde bir grup Vasat Partisi girişimi sırasında İhvan'dan ayrılmış; Tagammu'dan Rıfat el-Said'i eleştiren gençler partiden ayrılmış; Hamdin Sabahi Nasırist Parti'den ayrılarak Karama hareketini oluşturmuş; Vafd'ın yeni lideri Numan Goma, kendini eleştirenleri partiden kovmuştur. El-Ghobashy, M. (2005). "The Metamorphosis of the Egyptian Muslim Brothers". *International Journal of Middle East Studies* 37 (3), 373–95. s.387.

mensuplarının görev alabilmesi için seçimlerin 3 aşamada yapılmasına karar vermiştir. Bu şekilde yapılan seçimlerde UDP (devlet başkanının atadığı 10 sandalye dahil 454'den) 388 sandalyeye sahip olmuştur. Vafd 7, Tagammu 6, Nasırcılar 3 (4-5 bağımsız da onlarla ittifak halinde), Liberal parti bir, İhvan ise 17 milletvekili çıkarmıştır. Bu seçimlerde çok sayıda bağımsız milletvekili seçilmesi iktidar için uyarı olarak yorumlanmıştır.³⁸⁴

Sonuçta 1980'li yıllarda yönetici elit içerisinde iktidarını güçlendiren Mübarek, 1990'lı yıllarda da uluslararası ortamın getirdiği avantajı da kullanarak başta İhvan olmak üzere muhalefeti bastırmıştır. Böylece 2000 yılına geldiğinde Mübarek tartışmasız biçimde iktidara sahip olmuş ve artan muhalefete rağmen sistemi korumayı başarmıştır.

3.1.4.2. Ekonomide ağır sorunlar ve serbest piyasaya geçiş çabaları

Mısır'ın önceki yöneticileri gibi Mübarek için de en büyük sorunlarından biri giderek bozulan ekonomi olmuştur. Sedat döneminde ekonomide önemli değişiklikler olmuşsa da ithal-ikameci stratejiler 1990'lara kadar sürmüştür. Sedat'ın başlattığı "açık kapı politikası" ile dışarıdan mal girerken, içeride üretim gelişmemiş; artan ithalatla borçlar sürekli artmıştır. Nasır döneminde millileştirmeler ve sosyal politikalarla 1980'lere gelindiğinde kamu sektörü fazla büyümüştür. Nitekim 1985'te milli gelirin yarısını kamu sektörü tüketmektedir.³⁸⁵ Mübarek Nasır döneminde başlatılan üniversite mezunlarına devlette garantili iş sağlama politikasını terketmek zorunda kalmıştır.³⁸⁶ Bu kez de işsizlik hızla artmıştır. 1976'da %7,7 olan işsizlik oranı, 1986'da %14,7'ye çıkmış ve bunların çoğu iş tecrübesi olmayan ortaokul/lise veya yükseköğretim mezunudur.³⁸⁷

1980'lerin ikinci yarısına ekonomik yavaşlama ve dış borç karşısında Dünya Bankası ve IMF ile sürdürülen görüşmeler damgasını vurmuştur. Mübarek iktidara geldiğinde 22 milyar \$ olan dış borç 1988'de 46 milyar \$'a ulaşmıştır. 1987'den itibaren IMF ile

³⁸⁴ UDP'nin milletvekillerinin sadece 172'si doğrudan partinin aday gösterdiği kişilerdir. Seçimi kazanınca partinin listesine eklenen bağımsız milletvekilleri genelde parti aday göstermeyince bağımsız olarak seçime katılan yine parti üyesi kişilerdir. Alanani, K. (Oct., 2005). "Egypt: Parliamentary Elections in the Shadow of 2000". *Arab Reform Bulletin*, 3(8), Washington D.C.: Carnegie Endowment for International Peace(CEIP); Thabet, H. G. (2006). s.17.

³⁸⁵ Hansen, B. (1991). *Egypt and Turkey*, Oxford and New York: Oxford University Press for the World Bank. Table.15.2. Bu rakam 1952/53'te %22,3'tür. Aktaran Owen, R. and Pamuk, Ş. (1998). s.144.

³⁸⁶ Bu politika ile 1960'da işgücünün %9'u hükümet çalışanı iken, 1976'da %27, 1981'de %32'ye çıkmıştır. Commander, S. (1987). s.26. Aktaran Owen, R. and Pamuk, Ş. (1998). s.137.

³⁸⁷ Karshenas, M. (Nov., 1994). *Structural Adjustment and Employment in the Middle East and North Africa*, Department of Economics, School of Oriental and African Studies, University of London, Working Paper Series No.50. s.30-31. and Table E2. Aktaran Owen, R. and Pamuk, Ş. (1998). s.146.

görüşmeler başlamış, kuruluştan borç alınmış ancak birçok kez Kahire anlaşma gereklerini -çoğu yapısal ekonomik reform adımları- yerine getirmediğinden görüşmeler hep kesilmiştir. Bu şartlar altında 1991 yılında I.Körfez Savaşı'nda iç kamuoyunun tepkisine rağmen³⁸⁸ Irak'a karşı oluşturulan koalisyonunda yer alan Mısır, ABD desteğiyle kredi sağlayan ülkelere olan 20 milyar \$'dan fazla borcunu sildirmiş, bir kısmını da yeniden yapılandırmıştır. 1989'da 50 milyar \$'a yaklaşan dış borcunu yarıya indiren Mübarek, dünyanın 4. borçlu konumundaki ülkesinin ekonomisini önemli ölçüde rahatlatmıştır.³⁸⁹

1990'dan sonra uluslararası kurumlar, borç veren ve yardımda bulunan ülkelerle birlikte ekonomide reform politikalarına girişilmiştir. Ancak bu dönemde Mübarek'in siyasal İslamcı gruplarla süren çatışması hem yatırım hem de turizm açısından ülke ekonomisini kötü yönde etkilemiştir. IMF-Dünya Bankası desteğiyle başlatılan neo-liberal politikalar devleti küçültmemiş aksine devletin desteklediği grupları değiştirmiştir. Devlet üretime kaynak ayırmak yerine kamu kaynaklarını finansal sermaye ve özel sektör lehine kullanmaya başlamıştır. Bu politikalar sonucu, reel ücretler düşmüş, yoksulluk sınırı altında yaşayanların sayısı artmış, gelir dağılımında ciddi bozulmalar ortaya çıkmıştır. Bu uygulamaların asıl etkisi ise kırsal kesim üzerinde olmuştur.³⁹⁰ 1992'de Nasır döneminde uygulamaya konulan toprak düzenlemeleri bırakılarak, yasa ile toprak sahibi-kiracı arasındaki ilişkiler yeniden düzenlenmiştir. Yeni yasa ile toprak kiralari artmış, birçok kiracı topraksız kalarak ücretli işçiye dönüşmüş ve toprak sahipleri arasında çatışmalar çıkmıştır. Bu uygulama küçük çiftçileri traktör yerine saban ve ulaşımda deve kullanmaya itmiştir.³⁹¹ Sonuçta tarımda serbest piyasanın getirilmesi verimsiz olan sektörü iyileştirmediği gibi mevcut sorunları ağırlaştırmıştır. Tarımla uğraşanların çoğunluğu küçük çiftçidir ve sübvansiyonlara bağımlıdır.

³⁸⁸ Aslında Irak Kuveyt'i işgal ettiğinde İhvan, Vafd, Tagammu başta bütün muhalefet Irak'ı eleştirmiş, hükümeti desteklemiştir. Ancak Batılı güçler Irak'a gelince muhalefetin bir kısmı hükümete tepki göstermiştir. Körfez krizinin iç ve dış yansımaları hk. Lesch, A. M. (1995). s.236-240.

³⁸⁹ Mübarek, Irak ve Kuveyt'te çalışan 700 bin Mısırlının işsiz olarak ülkeye dönüşü, turizmdeki kayıplar ve düşen petrol ihracından dolayı kayıplarını gerekçe göstererek maliyetin daha fazla olduğunu söylemiştir. 1990'da ABD Mısır'ın 7,1 milyar \$ askeri borcunu, Körfez ülkeleri ise 6 milyar \$ borcunu silmiştir. 1991 Mayıs'ın da ise ABD ve müttefikleri Mısır'ın 20,2 milyar \$ borcunun yarısını silmişler, Paris Kulübü ise geri kalan 20 milyar \$ borcu da yapılandırma kararı almıştır. Farnsworth, C. H. (1991, April 10). Egypt's 'Reward': Forgiven Debt. *New York Times*; Greenhouse, S. (1991, May 27). Half of Egypt's \$20.2 Billion Debt Being Forgiven by U.S. and Allies. *New York Times*.

³⁹⁰ Mitchell, T. (1999). "No factories, No Problems: The Logic of Neo-liberalism in Egypt". *Review of African Political Economy*, 26 (82), 455-468.

³⁹¹ Bu kanun, 432 bini topraksız kalan 905 bin köylüyü olumsuz yönde etkilemiştir. Aktaran Atacan, F. (2004). s.32-33.

Neo-liberal ekonomik programlar kapsamında bir yandan hemen her alanda özel sektörün önü açılırken, diğer yandan yabancı sermayenin ülkeye girişi teşvik edilmiştir. 2000 yılında ekonomik aktivitelerin %73'ü özel sektör tarafından gerçekleştirilir hale gelmiştir.³⁹² Özellikle 2000'li yıllardan itibaren neo-liberal politikalara hız verilmiş, bu kapsamda özelleştirmeler ve dalgalı kur rejimi ile ekonomide hızlı bir dönüşüm gerçekleşmiş ve ülkeye gelen yabancı yatırımda önemli artış gerçekleşmiştir. 1991-2003 arasında 3,1 milyar \$'lık özelleştirmeye karşın 2004-09 arasında 7 milyar \$ civarında özelleştirme yapılmıştır.³⁹³ Özelleştirmeler ve devlete ait girişimlerin satın alınması veya birleştirilmelerine bağlı olarak doğrudan yabancı yatırım 2004'te hızla artmaya başlamış ve 2007/08 mali yılında 13,2 milyar \$'a ulaşarak rekor kırmıştır. Ancak 2008'den itibaren küresel ekonomik krizin etkisiyle trend tersine dönmüştür. 2008'de doğrudan yabancı yatırım 6,37 milyar \$'a düşmüş, 2009-2010'da 6 milyar \$ civarında kalmıştır.³⁹⁴

Reform politikalarıyla 2000'lerin ilk yarısında Mısır ekonomisinde hızlı bir büyüme görülmüş ancak bu politikaların olumsuz yansımaları olmuştur. Öncelikle Mısır'da özelleştirmeler rekaberi artırmak yerine, Sedat döneminden itibaren büyüyen rejimle bağlantılı işadamlarının lehine yürütülmüştür. Mısırlıların tabiriyle özelleştirmeler "balinaların" çıkarına uygun yapılmıştır.³⁹⁵ Bunun yanında bu politikalar alt tabakalara ve ücretli kesimlere, hem işsizlik hem de gelir dağılımındaki eşitsizlik artışı olarak yansımıştır. 2000'li yıllarda hükümete göre işsizlik rakamı %10 civarında³⁹⁶ iken uluslararası kuruluşlara göre genç nüfus (15-24) arasında bu oran bunun neredeyse üç katıdır.³⁹⁷ Temel ihtiyaç maddelerinin fiyatları artmış ve buna bağlı olarak alt tabakanın alımgücü azalmıştır. Bu dönemde küresel krizin de etkisiyle işçi hareketliliği yaşanmıştır. 2006 yılında *al-Masri al-Yawm* gazetesine göre en az 222 oturma eylemi, iş durdurma,

³⁹² İnternet: Said, A. M. (2009, January 1-6). What lies Ahead?. *Al Ahram Weekly Online*. Issue No.928. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2009/928/eg3.htm> (01.06.2014)

³⁹³ Bakir, S. (January 2009). "Public Promise: Uncertainty Surrounds Privatization Scheme". *American Chamber of Commerce in Egypt*. Aktaran Cook, S. A. (2012). s.176.

³⁹⁴ İnternet: Worldbank. "Egypt, Arab Rep.-Foreign Direct Investment, Net Inflows (1977-2013)". Web: <http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=EG> (01.06.2014)

³⁹⁵ Özelleştirme süreci başladığında ülke ekonomisi bu 32 "balina"nın hakimiyetindedir. Acemoğlu, D. and Robinson J.A. (2015). *Ulusların Düşüşü Güç Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri* (Çev: F.R. Velioglu). İstanbul: Doğan Kitap (Orjinali 2012'de yayımlanmıştır.). s.378.

³⁹⁶ İnternet: Mısır Kamu Mobilizasyon ve İstatistik Merkezi Ajansı (Central Agency for Public Mobilization and Statistics- CAPMAS). "Egypt Statistics – Annual Unemployment Rate". Web: https://www.capmas.gov.eg/Pages/IndicatorsPage.aspx?Ind_id=1118. (10.06.2014)

³⁹⁷ Dünya Bankası'na göre, 2001'de %29 olan genç işsizlik oranı, 2004'te %33.7, 2009'da %27'dir. İnternet: International Labour Organization, ILOSTAT database. Aktaran Worldbank. "Egypt, Arab Rep.-Unemployment, Youth Total (1998-2014)". Web: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.1524.NE.ZS?locations=EG> (18.06.2015)

açlık grevi veya gösteri gerçekleşmiştir. 2007'nin ilk aylarında da benzer yoğunlukta eylemler sürmüştür, özellikle Kahire'nin 90 km. kuzeyindeki Mısır tekstil endüstrisinin merkezi olan *Mahalla al Kubra*'da başlayan gösteriler, daha sonra diğer sektörlere ve şehirlere yayılmıştır. Gösteri yapanlar ücretlerin yanında, 1990'lardan beri sürdürülen özelleştirmelerden de şikayetçi olmuştur. 27 bin işçinin greve gittiği 7 Aralık 2006'da "7 Aralık Hareketi" doğmuştur. Hükümet her zamanki gibi bazı protesto eylemlerinin arkasında İhvan'ın olduğunu açıklasa da bu delillendirilememiştir. Aralık'taki grevden sonra Kifaye Hareketi içerisindeki solcular dayanışma gezileri düzenleyerek, medya desteğini harekete geçirerek ve grev fonları oluşturarak Nil Deltası'ndaki endüstri merkezleri arasında bağlantı kurmaya çalışmıştır.³⁹⁸

2006-08 yıllarında yoğun biçimde süren grevler ve protesto eylemlerine karşılık hükümet özelleştirme politikasını sürdürmüştür. 6 Nisan 2008'de *Mahalla*'da binlerce işçinin katıldığı grev sürecinde polisün göstericilere müdahalesi sonucu 3 protestocu ölmüş, yüzden fazlası yaralanmış, 50'den fazlası tutuklanmıştır. Aynı dönemde dünya genelinde yaşanan gıda fiyatları artışına paralel olarak buğday fiyatlarının hızlı artışı neticesinde Nisan-Mayıs 2008'de ülkede ekmek kıtlığı yaşanmıştır.³⁹⁹ 1977 Ekmek İsyanlarını hatırlatan kriz karşısında Mübarek, orduya ve İçişleri Bakanlığı'na bağlı fırınlarda üretimin artırılmasını istemiş ve un arbitrajını (aynı ürünün bir piyasadan alınıp risk üstlenmeden farklı piyasada yüksek fiyatla satılmasıyla gelir elde etme) yasaklamıştır. Mübarek'in stratejisi işe yaramış ve kıtlık sorunu çözülmüştür. Ancak küresel krizin de etkisiyle işçi hareketliliğinin yaşandığı dönemde yaşanan ekmek krizi hem işçi hareketliliğini artırmış hem de ekonomik reformların sorgulanmasına yol açmıştır.⁴⁰⁰

Sonuçta 1990'lardan itibaren uygulanan neo-liberal politikalar, özellikle 2000'lerde artan özelleştirmeler ve son olarak 2008 küresel ekonomik krizi, Mübarek iktidarına karşı tabandaki memnuniyetsizliği giderek arttırmıştır.

³⁹⁸ Beinin, J., and El-Hamalawy, H. (2013). "Strikes in Egypt Spread from Center of Gravity". In D. McMurray and A. Ufheil-Somers (Eds.), *The Arab Revolts: Dispatches on Militant Democracy in the Middle East*, Indiana University Press, 83-90.

³⁹⁹ Günde kişi başı ortalama 400 gram tüketimle dünyada en çok ekmek tüketen ülke olan Mısır'da 2000'lerde geçilen dalgalı kur rejiminin etkisiyle dışarıdan alınan buğdayın fiyatı çok artmış, fırıncı ve tüketiciler kara borsaya yönelmiştir. İnternet: Egyptians riot over bread crisis. (2008, April 8). *The Telegraph*. Web: <http://www.telegraph.co.uk/finance/economics/2787714/Egyptians-riot-over-bread-crisis.html>. (21.06.2014)

⁴⁰⁰ Cook, S. A. (2012). s.177-178.

3.1.4.3. Terörizmle mücadele ve sistemin İslamileşmesi

Mısır'da 1990'larda radikal İslami örgütler kaynaklı terör eylemleri hem toplum hem devlet yaşamında büyük yansımalara yol açmıştır. Mısır kökenli İslami Cemaat (*Cemaat-i İslami*) ve Cihad gibi radikal örgütler Afganistan'daki mücadeleden sonra ABD ile beraber, bu ülke ile Ortadoğu'da birlikte hareket eden ve İsrail'i tanıyan Mısır'ı hedef almaya başlamışlardır. Nitekim 1990'larda bu örgütler tarafından Kıptilere, güvenlik görevlilerine, ülkeye gelen turistlere ve önde gelen laik yazar/bilim adamlarına saldırılar artmıştır.⁴⁰¹ Hatta İslami Cemaat, 1995 yılında Afrika Birliği Örgütü Zirvesi için Addis Ababa'da bulunan Mübarek'e suikast girişiminde bulunmuştur.

Mübarek yönetimi, 1990'ların başında güvenlik, siyaset ve ekonomi alanlarında karşılaştığı baskı karşısında, iki boyutlu bir strateji benimsemiştir. Bunun bir boyutu 1980'lerde başlatılan liberalleşme programını yavaşlatma ve radikal veya siyasal bütün İslamcılara sert müdahale iken, diğeri İslamcılarının muhalefette kullandıkları argümanları ellerinden almaya yönelik sistemin İslamleştirilmesi ve seküler politikadan geri çekilmedir.⁴⁰² İlk boyut kapsamında Mübarek, İslami radikal örgütlerle mücadeleyi, şiddet benimsemeyen grupları -özellikle İhvan'ı- da katarak yürütmüştür. Bu anlamda Mübarek liberalleşme ile ilgili yaşadığı ikilemi İslamcılarla ilgili de yaşamıştır. İslamcıları tamamen bastırma, onları yer altına itecek ve sistem karşıtı olacaklardır. Buna karşın onları serbest bıraksa daha hızlı güçlenecek, taban kazanacak ve sisteme meydan okuyacaklardır. Yine İslamcılarının tabanlarını zayıflatmaya yönelik, toplumun temel taleplerini karşılamak için siyasi ve ekonomik reformlara girişmek istese, bu kadar büyük mali kaynak ve siyasi iradeleri bulunmazken, reformları yapamadığı takdirde ise ekonomik memnuniyetsizlik İslamcılarının taban kazanmasına yol açmaktadır.⁴⁰³ Öte yandan 1991-92 Cezayir olayları⁴⁰⁴ demokratik seçimlerde İslamcılarının ne kadar güçlü çıkacağını ve İslamcı tehdide karşı Batı'nın da ordunun müdahalesine destek verdiğini göstermiştir. Bunu gören Mübarek de

⁴⁰¹ 1990-97 yıllarında terör eylemleri nedeniyle 1300 civarında kişi ölmüş, turizm sektörü başta olmak üzere ekonomide milyarlarca dolarlık zarar oluşmuştur. 1992'de laik aydınlardan Farac Foda'nın öldürülmesi, 1994'te Nobel Edebiyat Ödülü sahibi yazar Necip Mahfuz'un saldırıya uğraması ve yaralanması, 1997'de 68 turist ve Mısırlının öldüğü Luxor saldırısı bu dönemde radikal örgütlerin başlıca eylemlerindedir. Radikal İslami örgütlerin 1990'lardaki eylemlerinin bir değerlendirmesi için bkz. Gerges, F. (2000). "The End of the Islamist Insurgency in Egypt?: Costs and Prospects". *Middle East Journal*, 54(4), 592-612.

⁴⁰² Gerges, F. (2000). s.603-604.

⁴⁰³ Lesch, A. M. (1995). s.224.

⁴⁰⁴ Cezayir'de İslami Selamet Cephesi (FIS) önce 1990'daki yerel seçimlerden zaferle çıkmış, arkasından 1991 sonunda Meclis seçimlerinin ilk turunu da önde tamamlamıştır. İlk tur sonrasında meydana gelen bazı siyasi olaylar sonrasında Ocak 1992'de ordunun müdahalesiyle seçimlerin iptal edilmiş ve ülke 10 yıl sürecek bir iç savaşa sürüklenmiştir.

özellikle 12 Ekim 1990'da Meclis sözcüsünün suikastle öldürülmesinin ardından İslamcılara karşı geniş çaplı operasyonlar başlatmış ve ülkesindeki Filistinlileri izlemeye başlamıştır.⁴⁰⁵ Mısır İnsan Hakları Örgütü'ne göre 1989-97 arasında şiddeti benimseyen veya siyasi muhalefetle bağlantılı 17 bin kişi tutuklanmıştır.⁴⁰⁶

Mübarek'in İslamcılar karşısında stratejisinin diğer boyutu ise, Nasır'ın kurduğu ve Sedat döneminde toplumla beraber devletin İslamlaşmaya başlamasıyla aşınan seküler devlet düzenini neredeyse ortadan kaldırmıştır. Sedat'ın 1980'deki değişiklikle Anayasa'ya "Şeriatın prensiplerinin yasamanın başlıca kaynağı" olarak koyması, daha sonra İhvan başta olmak üzere İslamcı grupların taleplerine gerekçe olmuştur. Nitekim birçok kez İslamcı gruplar, Anayasa'nın ikinci maddesinin diğer yasal düzenlemelere yansıtılmasını istemiştir. 1990'larda ise Mübarek yönetiminin İslam'ı meşruiyet aracı olarak kullanma çabası sonucu hukuk sistemi başta olmak üzere yaşamın farklı alanlarında İslamlaşmayla neticelenmiştir.⁴⁰⁷ Bu kapsamda, devlet kontrolündeki televizyon ve radyolarda dini programlar artmış ve pek çok yayın dine aykırı olduğu gerekçesiyle yasaklanmıştır. Pek çok akademisyen, bilim adamı, şair ve sanatçı için münafık suçlaması yapılmış ve toplumun seküler kesimi baskı altında kalmıştır. El-Ezher'in kontrol alanı giderek genişlemiş ve Kültür Bakanlığı'nın denetimindeki birçok alanda da karar verme yetkisi kullanmaya başlamıştır. 1994 yılında Meclis, el-Ezher içindeki İslami Araştırmalar Akademisi'nin genel olarak kamu düzeni ve ahlakını koruyacağına dair karar almış ve sansür yetkisi artırılmıştır.⁴⁰⁸ Toplumsal hayatta da bunun yansımaları olmuştur. Cuma namazı saatlerinde kapalı olan yer sayısı giderek artmış; devlet kademelerinde görevli kişilerin eşleri arasında başörtüsünün yaygınlaştığı gözlemlenmiştir. Mübarek'in altında mescit olan binalara bazı teşvikler getirmesiyle camiler dışında özellikle Kahire'de apartmanların altında çok sayıda mescit açılmış ve hükümetin verilerine göre 1986'da 6031 kişiye bir cami düşerken, nüfus neredeyse iki katına çıkmış olmasına rağmen, 2005'de 745 kişiye bir cami düşmektedir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ Lesch, A. M. (1995). s.229.

⁴⁰⁶ Gerges, F. (2000). s.607. Bu dönemde Mübarek'in özellikle İhvan'a yönelik tedbirleri, 4. Bölümde (4.5.2) detaylı biçimde ele alınmaktadır.

⁴⁰⁷ Atacan, F. (2004). s.51.

⁴⁰⁸ Atacan, F. (2004). s.30-31; Gerges, F. (2000). s.603-604.

⁴⁰⁹ Slackman, M. (2008, February 17). Dreams Stifled, Egypt's Young Turn to Islamic Fervor. *New York Times*, A1.

Mısır'da 1997 Luxor saldırısıyla azalmaya başlayan terör eylemleri, daha sonra İslami Cemaat'in Mart 1999'da ateşkes ilanı ile sonuçlanmıştır. Eylemlerin bitmesinde, Luxor saldırısı sonrası İslami Cemaat ile Cihad örgütünün arasının açılması, Mübarek'in Cemaat'e yönelik pozitif politika (hapisanedeki militanların serbest bırakılması gibi) uygularken tabanı daha zayıf Cihad'a sert davranması ve 1998'de ABD'nin Afrika'daki iki elçiliğine saldırı sonrası müdahilliğiyle birçok ülkenin Mısır hükümetiyle işbirliği yapması etkili olmuştur.⁴¹⁰ Ne var ki terör eylemlerinin devlet ve topluma ağır yansımaları olmuştur. Güvenlik ve ekonomik anlamdaki zararları yanında, Mübarek'in terörle mücadele yöntemi bir yandan sistemi İslamlaştırmış, diğer yandan da muhalefeti baskılamıştır. Esasen Mübarek terörle mücadele ortamından, İhvan başta muhaliflerini bastırmak için yararlanmıştır. Sistemdeki İslamlaşma ve ağır baskı ortamı ise seküler düzenle beraber demokrasi taleplerini baskı altına almıştır.

3.1.4.4. Dış politikada denge arayışı

Hüsnü Mübarek, dış politikada ilk yıllarda İsrail ile barış nedeniyle ilişkisi bozulan Arap ülkeleriyle arasını düzeltmek için uğraşmıştır. Bu minvalde İran'a karşı savaşan Irak'ın yanında yer almış ve Arap ülkeleriyle yoğun diplomasi içinde olmuştur. Bu şekilde on yıl sonra 1989 yılında Mısır tekrar Arap Birliği'ne dönmüş ve Birliğin merkezi Kahire'ye taşınmıştır. Mübarek yönetimi Araplarla arasını düzeltmeye çalışırken İsrail ve ABD ile mesafeli kalmaya dikkat etmiştir. Nitekim Mübarek iktidarda iken sadece suikast neticesi öldürülen İsrail Başbakanı İzak Rabin'in cenazesi için İsrail'e gitmiştir. Bununla beraber Mübarek kendini Arap-İsrail veya İsrail-Filistin arasında arabulucu olarak sunmuştur. ABD'ye de Sedat'ın söz verdiği Kızıldeniz'de Ras Banas deniz üssünden vazgeçmiştir.⁴¹¹ Diğer yandan iki ülke ile ilişkileri bozmayacağına garantisini vermiştir. İran-İrak Savaşı'nda Irak'a destek vermiş, Irak Kuveyt'e girdiğinde başlayan Körfez Krizi'nde ise 35 bin askerini Suudi Arabistan'a göndererek aktif olarak savaşa katılmıştır.

ABD açısından Mısır, (1979 sonrası) İran etkisi, (1991 öncesi) Sovyet nüfuzu, İsrail'in güvenliği, terörizmle mücadele ve enerji yollarının güvenliği bakımından önemli ortaktır. Mübarek yönetimi de bir yandan ABD'nin bölgedeki muhatabı olmaya, diğer yandan iç politikadaki mücadelelerinde bu ülkenin desteğini sağlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda,

⁴¹⁰ Gerges, F. (2000). s.596-597.

⁴¹¹ Cook, S. A. (2012). s.163.

1980'ler boyunca Mısır, Camp David Mutabakatı sırasında vadedildiği şekilde İsrail-Filistin sorununda öne çıkmış, ancak İsrail ve FKÖ'nün birbirini tanıdığı 1993 Oslo Mutabakatı'nın İzak Rabin'in öldürülmesi ile başarısızlıkla sonuçlanması sonrası Mısır'ın Ortadoğu barış sürecindeki konumu zayıflamıştır. İçeride ise Mübarek yönetimi insan hakları, muhaliflere baskı gibi ABD'de eleştiriye konu olan politikalarında bile yönetimin yanında olmasına çabalamıştır. Nitekim ABD'nin, 1970'lerde Mısır'a başlattığı askeri ve mali yardımları aksamadan sürmüştür. Zaman zaman bu yardımların onay sürecinde Mısır'ın bazı politikaları gündeme gelse de askeri yardım kesintisiz devam etmiştir. Bu durum ABD'nin Mısır ordusu üzerinde etkinliğini artırmıştır. 1998'de İsrail'in talebi üzerine *Glide Path* Anlaşması ile gelecek on yıl içinde ekonomik yardımın azaltılması ve askeri yardımın artırılması kabul edilmiştir.⁴¹² Bu kapsamda Temmuz 2007'de İsrail'e yapılan askeri yardımın 2008'de 2,4 milyar \$'dan 2018 itibarıyla 3 milyar \$'a çıkarılmasına ilişkin Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır. Mısır'a yapılan askeri yardımda ise herhangi bir artış öngörülmemiş ve 1987'den beri olduğu şekilde yıllık 1,3 milyar \$ olarak kalmıştır.⁴¹³

11 Eylül saldırıları ABD ve Mısır yönetimleri arasında ikili ilişkiler açısından hem olumlu hem olumsuz etkenleri beraberinde getirmiştir. ABD, Mısır ile terörizmle mücadelede daha fazla işbirliği istemiştir. 11 Eylül saldırılarını planlayan Muhammet Atta, 2011'de öldürülen Usame bin Ladin sonrası el-Kaide'nin lideri konumunda olan Eymen el-Zevahiri, ABD'deki bazı saldırıların arkasında olduğu gerekçesiyle 1995'ten itibaren ABD'de hapiste tutulan Kör İmam lakaplı Şeyh Ömer Abdulrahman (öl.Şubat 2017) gibi örgütün liderlik, askeri veya lojistik alanlarında etkili birçok Mısırlı vardır.⁴¹⁴ Hatta birçok İslami Cihad veya el-Kaide üyesi eski Mısır ordusu subayıdır. El-Kaide'nin bir dönem askeri komutanı (3 numarası) olan Saif al-Adel (gerçek adı Mohammed Makkawi) eski bir Mısır ordusu albayıdır.⁴¹⁵ El-Kaide'nin önde gelen birçok yöneticisi İhvan içerisinden

⁴¹² ABD'nin Mısır'a yardımı İsrail'e yapılanın 2/3'ü olacak şekildedir. Ekonomik yardımın da İsrail'e 60 milyon \$, Mısır'a ise 40 milyon \$ azaltma yapılması kabul edilmiştir. Bu şekilde 1998'de Mısır'a yıllık 815 milyon \$ olan ekonomik yardım, 2008'de 411 milyon \$'a inmiştir. İnternet: Sharp, J. M. (2009, July 17). "U.S. Foreign Assistance to the Middle East: Historical Background, Recent Trends, and the FY2010 Request". *CRS Report RL32260*, Congressional Research Service. Web: <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a503822.pdf>. (05.03.2013)

⁴¹³ İnternet: Sharp, J. M. (2009, September 2). "Egypt: Background and US Relations". *CRS Report RL33003*, Congressional Research Service. Web: www.crs.org. (09.03.2013). s.30-31.

⁴¹⁴ El-Kaide'nin lideri Üsame bin Ladin Suudi Arabistan'ın ileri gelen ailelerinden birine mensuptur. 11 Eylül saldırılarını gerçekleştirenlerin çoğunluğu da Suudi Arabistan vatandaşıdır.

⁴¹⁵ Weaver, M. A. (2003). "Pharaohs-in-waiting: who will succeed Egypt's Hosni Mubarak as the ruler of the world's most populous and important Arab country?". *The Atlantic* 292 (3), 79-92. s.89-90.

Seyyid Kutub'un "Yoldaki İşaretler"inden etkilenecek hareketten ayrılanların yetiştirdiği kişilerdir. Zevahiri'nin kuruluşunda yer aldığı İslami Cihad ile el-Kaide 2001'de birleşmiştir. El-Kaide bir bakıma İslami Cihad'ı örnek almıştır.⁴¹⁶

Bütün bunlar Mübarek açısından İhvan dahil bütün İslamcılarının tehdit olduğunun göstergesi iken, George W. Bush yönetimi 11 Eylül saldırılarının temelinde Ortadoğu politikası ve bölgedeki rejimlerin olduğunu değerlendirmiştir. Bu yaklaşıma göre otoriter rejimler, ekonomik problemler, siyasi dışlanmışlık ve radikal görüşlerin yayılma imkanı bulunduğu ortamlar küresel terörizme kaynaklık etmektedir. Nitekim bu dönemde ABD'nin etkin düşünce kuruluşlarından Dış İlişkiler Konseyi'nin hazırladığı bir raporda "Ortadoğu'da demokrasiye geçişin kısa vadede istikrarsızlığa yol açabileceği ancak otoriter statükoyu koruyan bir politikanın ABD çıkarları ve dış politika hedefleri için daha büyük riskler taşıdığı" ifade edilmiştir.⁴¹⁷ Bu politika değişikliği kapsamında ABD yönetimi, 2003-04 yıllarında Ortadoğu'da demokratik yolların açılmasının terörizmin kaynağını zayıflatacağı düşüncesiyle bölgede demokratikleşme yönünde değişimi amaçlayan "Daha Büyük Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi" başlatmıştır. Ancak Mübarek yönetimi reform adı altında bazı adımlar atmış gibi görünse de, sistemi muhafaza etmeye dikkat etmiştir. Bir süre sonra ABD'nin politikasında vazgeçmesiyle de ilişkilerde "demokrasi" konusu gündemden kalkmış tekrar istikrar odaklı hale gelmiştir.⁴¹⁸ Sonuçta Mübarek döneminde, ABD'nin desteği ve tutumu rejimin istikrarında önemli bir faktör olarak bulunmuştur.

3.1.4.5. Reform yapar gibi sistemi korumak

ABD'nin Ortadoğu'da demokratik değişim girişimleri bağlamındaki baskıları 2005 yılında yapılan hem devlet başkanlığı hem de parlamento seçimlerini etkilemiştir. Öncelikle 2005 yılında devlet başkanlığı ile ilgili, Anayasa'da (76.madde) önemli değişiklikler yapılmış ve ilk kez seçime birden çok adayla girme imkanı ortaya çıkmıştır. Mayıs 2005'teki referandumla yapılan değişikliklerle, muhalefet partilerinin sonraki seçimlerde aday çıkarmaları neredeyse imkansız hale getirilmiş ancak sadece Eylül ayındaki seçimlerde bütün partilerin liderlerinin aday olmalarına imkan verilmiştir. Ayrıca değişikliklerde

⁴¹⁶ Cook, S.A. (2012). s. 245-247.

⁴¹⁷ Albright, M. K., Weber, V. and Cook, S. A. (2005). "In Support of Arab Democracy: Why and How". *Independent Task Force Report* 54, New York: Council on Foreign Relations. s.13.

⁴¹⁸ ABD'nin 2003-04 yıllarında başlattığı ve "Büyük Ortadoğu Projesi" olarak bilinen girişim ve ABD-Mısır ilişkisinin demokrasiye geçişe etkisi "Dış İlişkiler ve Etkileri" (3.4.) bölümünde detaylıca ele alınmıştır.

bağımsız aday olmak zorlaştırılmış, bunun İhvan ile ilgili olduğu yorumlanmıştır.⁴¹⁹ Eylül’de yapılan solcu Tagammu ile Nasırcıların boykot ettiği ve toplam 10 adayın yarıştığı devlet başkanlığı seçimlerinde Mübarek, 5. kez 6 yıllığına seçilmiştir. Başkanlık Seçim Komisyonu’nun açıklamasına göre Mübarek sandıktan çıkan oyların %88,6’sını alırken, en yakın rakibi El Ghad (Yarın) partisi lideri Eymen (Ayman) Nur oyların %7’sini, Yeni Vafd lideri Numan Goma ise %3’ünü alabilmiştir.⁴²⁰ Bu seçimlerde Mübarek’e karşı en çok oy alan Eymen Nur, rejimin her zamanki baskısına maruz kalmıştır. Ocak 2005’te “partisinin kuruluşunda gerekli olan imzalarda sahtecilik yapmak” suçundan tutuklanmış ve devlet başkanlığı için adaylığını hapishanede açıklamıştır. Mart 2005’te serbest bırakılsa da, seçimlerden sonra Nur, 2005 Aralık ayında sahtecilik suçundan 5 yıl hapse mahkum edilmiştir.

Kasım-Aralık 2005’te üç aşamada yapılan parlamento seçimleri, yoğun polis baskısı ve hileli uygulamalar ile geçmiştir. İhvan’ın oldukça iyi sonuç aldığı ilk turdan sonra, diğer turlarda yönetimin baskısı sonucu katılım (%30’dan %23’e) düşmüştür. Baskılar karşısında hem seküler hem siyasal İslamcı muhalefet gösteriler düzenlemiş ve olaylar 1600 kişinin tutuklanması ve 13 kişinin ölmesi ile sonuçlanmıştır.⁴²¹ Bunlara rağmen İhvan bağımsız adaylarla katıldığı seçimlerde 88 milletvekili çıkarmıştır. İhvan’ın katılmayı kabul etmediği, El Ghad’ın ise alınmadığı fakat hemen hemen diğer bütün muhalif parti ve grupların (Vafd, Tagammu, Nasırist, Kifaye vd.) oluşturduğu Değişim için Birlik Cephesi ise 12 milletvekili çıkarmıştır. El Ghad ise 2 milletvekili çıkarabilmiştir. Sonuçlar seküler muhalefetin yenilgisine işaret etmiştir.⁴²²

2005 seçimlerinde çok sayıda İhvan üyesinin bağımsız olarak meclise girmesinden sonra Mübarek, ABD’nin 2006 başında Filistin’de Hamas’ın seçimleri kazanmasıyla demokrasi ve reform baskısını terketmesini kendi lehine değerlendirmiştir. Mart 2007’de Anayasa’da Meclis seçimlerine ilişkin yapılan değişikliklerle, aday merkezli sistem yerine daha çok

⁴¹⁹ İnternet: Sharp, J. M. (2005, September 21). “Egypt: Presidential and Parliamentary Elections”. *CRS Report RS22274*. Congressional Research Service. Web: <http://fpc.state.gov/documents/organization/54274.pdf>. (Erişim tarihi: 05.05.2013)

⁴²⁰ İnternet: Sharp, J. M. (2006, January 15). “Egypt: 2005 Presidential and Parliamentary Elections”. *CRS Report RS22274 (Updated)*. Congressional Research Service. Web: <https://www.hsdl.org/?view&did=712212>. (05.05.2013). s.4.

⁴²¹ Sharp, J.M. (2006, January 15). s.5.

⁴²² İnternet: The International Republican Institute (IRI). (Dec., 2005). “International Republican Institute 2005 Parliamentary Election Assessment in Egypt, November 15-21, 2005”. *Egyptian Parliamentary Election IRI Report*, Washington D.C.:IRI. Web: https://www.iri.org/sites/default/files/fields/field_files_attached/resource/egypts_2005_parliamentary_elections_assessment_report.pdf (01.06.2015)

parti listelerine dayalı ve bağımsız adaylara oldukça kısıtlı alan bırakan karışık bir sistem getirilmiştir.⁴²³ Böylece siyasi parti olmasına izin verilmeyen bağımsız adaylarla İhvan'ın Mecliste güçlenmesinin önüne geçilmek istenmiştir. Bunun yanında Anayasa'da (5.Md.) yapılan değişiklikle “dine dayalı siyasi faaliyet veya parti kurmak” da açıkça yasaklanmıştır. Mısır anayasasında daha önce “din temelli” ifadesine rağmen yapılan bu değişiklik İhvan'ın parti kurmasını veya siyasi faaliyet yürütmesini engellemek için yapılmıştır.⁴²⁴ Paradoksal biçimde bu haliyle Mısır, Anayasası “şeriatı yasamanın başlıca kaynağı” sayan ancak şeriat talebinde olan muhaliflerin siyasi parti kurmasına bile müsaade edilmediği sisteme sahip bir ülke haline gelmiştir.

Uluslararası baskılar neticesinde 2005 yılında, daha önce İçişleri Bakanlığı'nda olan seçimlerin denetimi yetkisi bağımsız Seçim Komisyonu'na verilmiştir. Her ne kadar Komisyonun üyeleri genellikle iktidar partisi ile ilişkili kişiler olmuşsa da,⁴²⁵ 2007 yılındaki değişiklikler ile geri adım atılmıştır. 2007 değişiklikleriyle, devlet başkanının yetkileri artırılmış ve bu şekilde devlet başkanı hakimlerin seçimleri denetlemesine engel olabile, parlamentoyu feshedebile ve istediği kişiyi terör suçlamasıyla askeri mahkemeye sevk edebile imkânını elde etmiştir. Bunun yanında yargının seçimlerdeki yetkisi sınırlandırılmıştır. Böylece 2000 yılında demokrasiye giden yolda adalet ve şeffaflık açısından çok önemli olan yargı gözetimi büyük oranda kısıtlanmıştır. Seçimleri izleyecek kişileri belirleyen Yüksek Seçim Komitesi'nin şeffaf olmayan yöntemleri sonraki seçimlere gölge düşürmüştür. Nitekim 2010 Meclis seçimlerinde Komite, sivil toplum gruplarından gelen izleme taleplerinin %65'ini reddetmiş ve yarı resmi Ulusal İnsan Hakları Konseyi ile bu ve benzeri konuları görüşmeyi kabul etmemiştir.⁴²⁶

⁴²³ İnternet: Bishara D. (Der. & Çev.). (Mar., 2007). “Egyptian Constitutional Amendments Passed on March 19, 2007: Translated Excerpts”. CEIP. Web: <http://carnegieendowment.org/files/appendix.pdf> (07.06.2014)

⁴²⁴ İnternet: Brown, N.J., Dunne, M. and Hamzawy, A. (2007, March 23). “Egypt's Controversial Constitutional Amendments”. *A Textual Analysis*, CEIP. Web: http://carnegieendowment.org/files/egypt_constitution_webcommentary01.pdf (07.06.2014)

⁴²⁵ Örneğin 2005 seçimlerinde Seçim Komisyonu'ndaki kişilerin çoğu eski UDP yöneticisidir. 2005 devlet başkanlığı seçimleri hk. İnternet: The International Republican Institute (IRI). (Oct., 2005). “International Republican Institute Final Report, 2005 Presidential Election Assessment in Egypt, August 15-September 09, 2005”. *IRI Election Assessment Report*, IRI. Web: https://www.iri.org/sites/default/files/fields/field_files_attached/resource/egypts_2005_presidential_election_assessment_report.pdf (01.06.2015)

⁴²⁶ İnternet: Human Rights Watch. (Dec., 2010). “Elections in Egypt, State of Permanent Emergency Incompatible with Free and Fair”. *Report*. Web: <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/egypt1110WebforPosting.pdf> (18.06.2014)

Sonuçta 2000’li yıllarda ABD merkezli demokrasi ve reform çabalarının Mübarek rejimi üzerindeki etkisi oldukça sınırlı olmuştur. Bu da iç dinamikler olmadan, tek başına dışarıdan baskıyla rejimin demokratikleşemeyeceğini ortaya koymuştur. Nitekim dış baskı kalktıktan sonra Mübarek, iktidarını öncekinden daha sağlam kılmak için yasal veya pratik anlamda her tedbiri almaya çalışmıştır.

3.1.4.6. Halefiyet meselesi ve Mübarek devrinin sonu

Devlet başkanının her yönüyle merkezi rolde olduğu yönetim sisteminde Nasır ve Sedat, iktidarda iken kendilerinden sonra kimin geleceği konusu sorun olmamıştır. Ancak 30 yıl Mısır’ı yöneten Hüsnü Mübarek’in iktidarının son 10 yılında “halefiyet” konusu, diğer bir ifadeyle oğlu Cemal Mübarek’in sonraki devlet başkanı olup olmayacağı tartışmaları yaşanmıştır. Cemal Mübarek’in, UDP’nin 2000 seçimlerindeki başarısızlığından sonra partiye girmesiyle Mısır siyasetinde hızlı yükselişi başlamıştır.⁴²⁷ Önce partiyi reforme etmek için oluşturulan geçici bir komiteye giren Cemal, daha sonra Eylül 2002’de UDP’nin yeni Politika Sekreterliği’nin Başkanı olmuştur.⁴²⁸ Suriye’de Hafız Esad’ın ölümü üzerine oğlu Beşar Esad’ın sorunsuz biçimde babasının yerini aldığı bir ortamda halefiyet tartışmaları artmıştır. Özellikle 2005 seçimleri öncesinde muhaliflerin Mübarek’e yönelik eleştirileri yoğunlaşmıştır. 2005 Devlet Başkanlığı seçimleri öncesinde konu “verasete hayır” sloganıyla büyük destek toplayan Kifaye Hareketi’nin en önemli hareket noktası olmuştur. Mübarek’in, önceki liderlerin aksine 1981’den itibaren boş olan devlet başkanı yardımcılığı pozisyonuna kimseyi atamaması da muhalefetin eleştiri konusu olmuştur. Tartışmalar, Mübarek’in 2005 seçimlerine diğer parti liderlerinin de seçimlerde aday olabilmesine olanak sağlayan anayasal değişikliklerle girmesi ve Mübarek’in bir kez daha seçilmesi üzerine azalmıştır.

Cemal Mübarek’in babasının yerine geçeceği tartışmaları, babasının Ocak 2006’da onu, UDP’nin Genel Sekreteri Safvet Şerif’in üç yardımcısından biri olarak atamasıyla tekrar canlanmıştır. Bu atama Mısır’da Mübarek’in kesin kararı olarak yorumlanmıştır. Bununla

⁴²⁷ Cemal Mübarek’in babasının yerine geçeceği tartışmalarının arttığı bu dönemde, Mısır iç politika denklemi ve özellikle Mübarek ve ordu arasındaki ilişki hakkında, Aziz, M. A. and Hussein, Y. (2001). “The President, the Son, and the Military: The Question of Succession in Egypt”. *The Arab Studies Journal* 9/10(2/1), 73-88.

⁴²⁸ Bazı gözlemciler göre Batı tarzı eğitim görmüş ekonomist, işadamı ve akademisyenlerden oluşan bu komite hükümetten ve partinin Genel Sekreterliğinden daha güçlüydü. İnternet: Essam El Din, E. (2004, January 8-14). It Won’t Happen Here. *Al AhramWeekly Online*. Issue No.672. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2004/672/eg2.htm> (12.06.2015)

birlikte Mübarek'ler ve UDP'nin üst yönetimi "veraset planı" olduğunu reddetmişlerdir.⁴²⁹ Öte yandan, 2002'den itibaren kabine, partinin yürütme komitesi ve genel sekreterlik gibi pozisyonlara Cemal'e yakın kişiler getirilmiştir.⁴³⁰ 2004 yılında Başbakanlığa getirilen Ahmed Nazif ve onun bakanlığa getirdiği kişiler Cemal'e yakın liberal kişilerdir. Ayrıca, 26 Mart 2007'de Anayasa'da yapılan değişiklikle, "Devlet Başkanının ölümü veya yetersizliği durumunda Başkan Yardımcısının; Başkan Yardımcılığının boş olması durumunda ise Başbakanın bu görevi alması" sağlanmıştır. Muhalefet tarafından, bu değişikliklerin Hüsnü Mübarek'in Cemal'i yerine getirmek için yaptığı yorumlarına neden olmuştur. Son olarak, UDP'nin 2007 Kasım ayındaki yıllık toplantısında Cemal'in de üyesi olduğu ve içinden 2011 Devlet Başkanı adayı çıkacak olan Üst Konsey oluşturulmuştur. Cemal, süreç ile ilgili olarak "ulusun gelecek devlet başkanını bir dizi yasal süreç içerisinde belirleneceğini" ifade etmiştir.⁴³¹

Bu dönemde Cemal'e alternatif olarak 1993'ten beri Mısır Genel İstihbarat Direktörü olan Korgeneral Ömer Süleyman⁴³² gündeme gelmiştir. Mevcut konumuyla devlet başkanı adayı olamayan Süleyman'ın da "veraset" planına karşı çıktığı yazılmıştır. Nitekim reformcu Cemal'in devlet güvenlik mahkemelerini kaldırma ve insan hakları derneği kurma gibi adımlarına karşı, tutucu Süleyman sivil toplum örgütlerini daha fazla baskı altına alan yasayı çıkartmış ve olağanüstü hal süresini uzatmıştır.⁴³³ Yine Cemal Mübarek'in babasının yerine geçme planları konusunda eleştirel tutum sergileyen "*al Masry al Youm* (Bugün Mısırlı)" adlı gazetenin 2004'te kuruluşu esnasında lisansını almasında Ömer Süleyman'ın yardım ettiği ve bu şekilde halefiyet konusunda Mübarek'e tavır aldığı iddia edilmiştir.⁴³⁴ Nitekim gazetenin kurucusu, Mısır İnsan Hakları Örgütü yöneticisi ve aynı zamanda haftalık İngilizce yayın yapan *The Cairo Times* editörü Hisham Kassem "Cemal'in başkan olmayacağını, olsa bile birkaç ay sonra karşı darbe yapılacağını

⁴²⁹ İnternet: Essam El Din, G. (2006, March 30-April 5). Re-introducing Gamal Mubarak. *Al Ahram Weekly Online*. Issue No.788. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2006/788/eg3.htm> (12.06.2015)

⁴³⁰ Brownlee, J. (2007). "A New Generation of Autocracy in Egypt". *Brown Journal Of World Affairs*, 14(1), 73-85. s.76.

⁴³¹ Michael, M. (2007, November 7). Egypt Military Quiet on Prez Succession. *Washington Post*.

⁴³² Bu görevden önce Askeri istihbarat Direktörü olan Süleyman, 1995'te Afrika Birliği Zirvesi için Addis Ababa'ya giden Mübarek'i uyararak (zırlı limuzini alarak) İslami Cemaat üyesi teröristlerin saldırılarından koruyunca, Mübarek'in güveni artmıştır. Bundan sonra İsrail ile ilişkiler, Filistin meselesi, FKÖ-Hamas ilişkileri gibi konular Süleyman'ın sorumluluğuna verilmiştir. Genel İstihbarat Direktörlüğü hem iç hem de dış (espionaj) istihbarat kuruluşu olduğundan Süleyman iç güvenlik ve istikrardan da sorumlu olmuştur. Weaver, M. A. (2003). s.86-89.

⁴³³ Weaver, M. A. (2003). s.88-89.

⁴³⁴ Cook, S. A. (2012). s.196.

ve Cemal'in de ev hapsine konulacağını" söylemiştir.⁴³⁵ Eski Savunma Bakanı ve İstihbarat Başkanı Amin Hewaidy de "İktidarın miras yoluyla geçmesi Mübarek için hayatının hatası olur." şeklinde uyarmıştır.⁴³⁶ Sonuçta "halefiyet" konusu, Mübarek'in büyük titizlikle ördüğü yönetici elit içerisindeki ittifakı bölen ciddi bir mesele olarak dururken, 2011 başında 25 Ocak'ta başlayan protestolar neticesinde Mübarek görevden ayrılmıştır. Böylece demokrasiye geçiş için bir fırsat ortaya çıkmıştır.

3.2. Rejimin Kurumsal Yapısı ve Muhalefetin Durumu

Mısır'da 2011 öncesinde otoriter bir rejim vardır. Rejimin teşkilatlanması ve dayanakları diğer faktörlerle birlikte demokrasiye geçişe engel olduğu gibi, muhalefetin durumu da iktidarı demokratikleşmeye zorlayamamıştır. Ancak 2011 "Arap Baharı" isyanlarıyla Mısır'da otoriter lider devrilmiş ve demokrasiye geçiş yaşanmıştır. Mısır'ın 2011-13 "demokrasi denemesi"nde ülkedeki kurulu düzenin, yani kurumsal yapının ve muhalefetin durumunun etkisini anlayabilmek için, 2011 öncesinde sistemin özelliklerinin demokrasiye geçişe olan olumlu veya olumsuz etkilerinin anlaşılması gerekmektedir. Bu kapsamda bu başlık altında Mısır'daki yönetim sisteminde yasama, yürütme ve yargı arasındaki denge/ilişkiler, rejimin en önemli sac ayaklarından ordu ve güvenlik güçlerinin sistemdeki yeri, basın ve sivil toplumun durumu ve yasal muhalefetin zayıflığı incelenecektir.

Mısır'daki rejime geçmeden önce, ulus devlet bütün dünyada benzer özellikler gösterse de, Batılı olan ile diğerleri -dolayısıyla Mısır- arasında, birçok Üçüncü Dünya devletinde demokrasi ve hukuk devletinin gelişmemesini de açıklayan temel farklılığa değinmekte fayfa vardır. Bu anlamda, Batılı ulus devlet ile modern Üçüncü Dünya devletini karşılaştıran Zubaida, ikisi arasında var olan kökensel farklılığı ve bunun günümüz toplumsal gelişimine etkisini net biçimde ortaya koymuştur. Zubaida'ya göre Batı devletleri, ne kadar baskıcı olursa olsun kendi toplumuyla karşılıklı karar alma ilişkisi içerisinde iken, Üçüncü Dünya devletleri, kendi toplumunun bir oluşumu değil, kolonyal güçler ya da diğer uluslararası süreçler ve şartların dışarıdan etkisiyle oluşmuşlardır. Bu yüzden bu devletler, dış güçler ve kaynaklara dayanarak devamlılık sağlamak ve kendi sosyal yapısıyla dışsal ve baskıcı bir ilişki kurmaktadır. Batılı devletler, kendi toplumunun karşısında bir ahenk içerisinde, tek bir hedefe odaklanmış olarak yer almazken, gücünü ve

⁴³⁵ Weaver, M. A. (2003). s.84-85.

⁴³⁶ Michael, M. (2007, November 7).

kaynaklarını kendi sosyal yapısının dışından elde eden Üçüncü Dünya devletleri, toplumu yönetilebilir hale getirmek ve geliştirmek için toplum içindeki olası güç kaynaklarını elimine eder ve kendi sosyal birimlerini ve yapılarını bozar. Bu süreçte yönetici gruplar, yine dışarıdan sağlanan, yeterli ekonomik gelişimi sağlayan koşullar altında kendi güçlerini devam ettirmek için baskı ve kontrolü artırmaktadır.⁴³⁷

Mısır'da 2011 öncesindeki rejim, gücün dağılımı ve yönetim sistemi gibi nitelikleri bakımından başlangıç itibariyle askeri rejim özelliği taşıırken, süreç içinde tek parti sistemi ve Mübarek'ten itibaren de kişisel diktatörlük özellikleri de kazanmış hibrid bir otoriter rejimdir.⁴³⁸ Sedat döneminde başlayan çok partili siyasi yaşam ve uluslararası baskı sonucu atılan liberalleşme adımları göz önüne alındığında yarı-otoriter denilebilecek rejimde, otoriter rejimlerdeki gibi rekabet ve katılım yolu tamamen kapalı olmasa da, sınırlı ve iktidarı değiştirmeyecek biçimde izin verilmiştir. Ülkede gerek içerideki muhalefet gerekse dışarıdan gelen baskılarla zaman zaman vatandaşların hak ve özgürlüklerini genişleten düzenlemeler yapılsa da bunlar topluma yansımamıştır. Bunun öncelikli nedeni bu tür değişiklikler yapılırken mutlaka vatandaşın hak ve özgürlüklerini kısıtlayan düzenlemelerin de yapılagelmesidir. Diğer yandan vatandaş lehine getirilen düzenlemelerin uygulamaya yansıtılmaması da bunda etkili olmuştur. Bu genel çerçeveden sonra rejimdeki güç unsurları ve bunlar arasındaki denge ve ilişkiler aşağıda anlatılacaktır.

3.2.1. Devlet Başkanı

Mısır'da 1952 Hür Subaylar Darbesi'nden sonra, 1956 yılında kabul edilen Anayasa ile devlet yönetiminde temel aktör devlet başkanı olarak belirlenmiştir. Sedat dönemindeki değişikliğe kadar devlet başkanı ASB'nin teklifi ve akabinde yapılan halk oylamasıyla seçilmiştir. Daha sonra 2011 yılına kadar yürürlükte kalan 1971 Anayasası'nda da devlet başkanı, sistemin merkezinde kalmıştır. Sedat sadece devlet başkanının seçilmesi için Meclis'in 2/3'ünün onayıyla aday olunabilmesi kuralını getirmiştir. Bu dönemdeki liberalleşme adımlarıyla "çok partili yarı başkanlık sistemi" olarak adlandırılabilen Mısır siyasi sisteminde devlet başkanı ülkede teorik olarak olmasa da pratikte mutlak otoritedir.

⁴³⁷ Zubaida, S. (2009). s.125-126.

⁴³⁸ Buradaki tanımlamada Huntington'ın tasniflemesinden yararlanılmıştır. Huntington otoriter rejimleri tek parti sistemi, askeri rejimler ve kişisel diktatörlükler olmak üzere üçe ayırmıştır. Tek parti sistemleri devrim veya Sovyet baskısıyla oluşturulmuştur. Askeri rejimler demokratik veya sivil hükümete karşı yapılan askeri darbe ile oluşan yönetimlerdir. Kişisel diktatörlükler ise bir liderin otorite kaynağı olduğu ve gücün lidere yakınlık, bağımlılık ve desteğine bağlı olduğu rejim tipidir. Bütün otoriter rejimler buradaki sınıflandırmaya uymayabildiği gibi, zamanla birinden diğerine dönüşüm de mümkündür. Huntington, S. P. (1991). s.110-112.

Aynı zamanda başkomutan olan devlet başkanı,⁴³⁹ meclisi gerekli gördüğünde toplayabilir veya feshedebilir.⁴⁴⁰ Başbakan ve kabineyi atar. Resmi olarak başbakan ile yetkileri paylaşırsa da devlet başkanı istediği an başbakan ve kabinesini görevden alabilir.⁴⁴¹ Anayasa'da devlet başkanını kontrol eden ve dengeleyen mekanizmalar kurulmuş olsa da, bunların pratikte uygulanması mümkün olmamaktadır. Örneğin meclis, kabineyi veya bir bakanı güvensizlik oyu ile görevden alabilmektedir. Ancak Mısır'da böyle bir şey hiç olmamıştır.⁴⁴² Yine Meclis, devlet başkanını yüksek ihanet ve bir suç işlemekten görevden alabilir, ancak devlet başkanının seçtiği ve partisinden olan milletvekillerinin böyle bir girişimde bulunması neredeyse mümkün değildir.⁴⁴³ Mısır tarihinde bu yetki hiç kullanılmamıştır.

Devlet başkanı meclise kanun teklifinde bulunabilmektedir. Meclisten çıkan kanunları veto yetkisine sahiptir.⁴⁴⁴ Meclis, veto edilen yasayı ancak üçte iki çoğunlukla kabul edebilmektedir.⁴⁴⁵ Ayrıca, devlet başkanı istisnai durumlarda, Meclis'in 2/3'ünün yetkilendirmesiyle kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisine sahiptir.⁴⁴⁶ Devlet başkanını aday gösteren meclis üyeleri olsa da, devlet başkanının istediği zaman Meclisi feshetme yetkisi üyeler üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bunun yanında, iktidar partisinin kontrolündeki mecliste, başbakan ve bakanlar için olduğu gibi bir milletvekili veya milletvekili adayının yetersizliği yönünde karar alınabilmektedir.⁴⁴⁷ Bu şekilde devlet başkanının onaylamadığı kişinin Mecliste bulunması oldukça zorlaşmaktadır. Nitekim İsrail ile barış sonrası Tagammu milletvekillerinin yoğun eleştirileri karşısında Sedat, 1979'da Meclisi feshederek yeniden seçime gitmiş ve UDP'nin Meclis'te %90 üstünlüğünü sağlamıştır.

⁴³⁹ Başkomutan olarak, Meclis'in onayı alınmak kaydıyla, savaş ilan edebilir. Mısır Anayasası 1971. Md. 150. İnternet: The Constitution of the Arab Republic of Egypt 1971 (as amended to 2007). <http://www.constitutionnet.org/sites/default/files/Egypt%20Constitution.pdf>. (01.04.2013)

⁴⁴⁰ Devlet başkanı Meclis'i feshederse, sonra seçilen Meclis'i aynı gerekçe ile feshedemez. Önceden devlet başkanı referandumlar ile Meclis'i feshedebiliyordu. 2007'deki anayasa değişikliği ile referanduma gitmeden parlamentoyu feshetme yetkisi verilmiştir. Mısır 1971 Anayasası. Md.136.

⁴⁴¹ Mısır 1971 Anayasası. Md.141.

⁴⁴² Mısır 1971 Anayasası. Md.126. Kassem, M. (1999). *In the Guise of Democracy, Governance in Contemporary Egypt*, Reading: Ithaca Press. s.41-42. Aktaran Atacan, F. (2004). s.35.

⁴⁴³ Meclis'in 1/3'ü teklif vererek devlet başkanını suçlayabilir ancak suçlama Meclis'in 2/3'ü onaylarsa geçerli olabilir. Bunlar sağlanırsa devlet başkanı yardımcısı görevi alır ve devlet başkanı yargılanır. Mısır 1971 Anayasası. Md.85.

⁴⁴⁴ Mısır 1971 Anayasası. Md.109, 112.

⁴⁴⁵ Mısır 1971 Anayasası. Md.113.

⁴⁴⁶ Bu yetki sınırlı bir süre, gerekçeyle ve belirlenen alanlarda düzenleme yapmak üzere verilir. Mısır 1971 Anayasası. Md.108.

⁴⁴⁷ Mısır 1971 Anayasası. Md.126.

Bütçe ile devlet kaynaklarının dağıtımı da devlet başkanının şahsi otoritesini artırmaktadır. Meclisin kendisine gelen bütçe taslağında değişiklik yapma yetkisi vardır. Bütçe Meclisin onayından geçse de bu daha çok formalite bir uygulama şeklindedir. Bunun yanında, devlet başkanının devlet kurumları üzerindeki atama ve görevden alma yetkisi de onu güçlü kılmaktadır. Devlet başkanı, kabinenin yanı sıra, ordu, yargı, devletin sahip olduğu üniversite, medya vd. tüm kuruluşlar üzerinde atama yetkisine sahiptir.

Mısır Anayasası'nda devlet başkanına verilen en önemli yetkilerden biri de olağanüstü hal (*emergency rule*)⁴⁴⁸ ilanıdır. 1958 Olağanüstü Hal Yasası devlet başkanına “kamu güvenliği ya da kamu düzeni tehlikede” ise olağanüstü hal ilanı yetkisi vermektedir. “Savaş ya da savaş tehlikesi,” “iç kargaşa,” “doğal afetler” veya “salgın hastalık” nedeniyle herhangi bir bölgede olağanüstü hal ilan edebilir.⁴⁴⁹ 1971 Anayasası'nın 148. maddesine göre devlet başkanı, “sınırlı bir süre için” olağanüstü hal ilan edebilir. Devlet başkanı bu kararını 15 gün içinde meclise bildirip onay almalıdır. Meclis onayı olmadan olağanüstü hal uzatılamaz.⁴⁵⁰ Devlet başkanı olağanüstü hal kapsamında yazılı veya sözlü emirle vatandaşların belirli yer ve zamanlarda toplanma, hareket, ikamet veya geçişlerini kısıtlayabilir; şüphelileri veya kamu güvenliğine tehdit olan kişileri tutuklayabilir veya göz altına alabilir; kurallara tabi olmadan kişi ve yerlerin aranmasına izin verebilir. Sansür uygulanmasına, gazete, bülten vs. el konulmasına veya bunların basım yerlerinin kapatılmasını emredebilir. Kamuya ait dükkanların açılma ve kapanma zamanlarını belirleyebilir. Bir mal veya binaya el koydurabilir veya şirket ve kurumlara haciz koyabilir. Bazı yerleri tahliye edebilir, ulaşım araçlarını düzenleyebilir ve farklı bölgeler arasındaki ulaşımı sınırlandırabilir. Bunlar ve benzeri yetkilerle devlet başkanı ve yürütme diğer organlar üzerinde hakimiyet sağlamaktadır.⁴⁵¹

2005 yılında yapılan değişikliğe kadar Anayasa'nın 76. maddesine göre devlet başkanı seçilecek kişi Halk Meclisi'nin önerisi ve referandum ile seçilmiştir. Meclisin üçte iki oyu ile seçtiği kişi için referanduma gidilmiştir. Diğer bir ifadeyle, halk tek aday için

⁴⁴⁸ Bazı kaynaklarda, Mısır'daki uygulamanın “sıkıyönetim” olduğu belirtilmekle beraber, 1958'den önceki uygulama “hukm ‘urfi” (*martial law*) iken, 1958'deki 162 nolu “halah al-tawari” (*state of emergency*) yasasının, olağanüstü hal yasası olarak çevrilmesi daha uygundur. Bu nedenle bundan sonra olağanüstü hal olarak ifade edilecektir.

⁴⁴⁹ 162/1958 Yasası. Qanun bi Sha'n Halah al-Tawari' (Olağanüstü Hale İlişkin Yasa). Aktaran Reza, S. (2007). “Endless Emergency: The Case of Egypt”. *New Criminal Law Review: An International and Interdisciplinary Journal*, 10(4), 532-553. s.537-538.

⁴⁵⁰ Mısır Anayasası (1971). 148. Madde.

⁴⁵¹ Reza, S. (2007). s.538.

“evet/hayır” şeklinde oylama yapmıştır. Bu nedenle devlet başkanları oldukça yüksek oranlarda oylarla seçilmiştir. 14 Ekim 1981’de Mısır’ın devlet başkanı olan Mübarek, 1987, 1993 ve 1999’da hep yüksek oranlarda oylarla yeniden seçilmiştir. 2005 yılında ise uluslararası baskılar neticesinde devlet başkanlığı ile ilgili, Anayasa’da önemli değişikliklere gidilmiş ve devlet başkanlığı seçimine birden çok adayla girme imkanı doğmuştur. Ancak değişiklik, o dönemde yasal siyasi partisi bulunmadığından bağımsız adaylarla seçimlere katılan İhvan’a karşı tedbiren bağımsız adaylığı oldukça zor kılmıştır.⁴⁵² 2005 değişikliklerinde istisnai olarak sadece ilk seçimler (2005) için tüm yasal siyasi parti liderlerine aday olma imkânı tanınmıştır. Bu şekilde ilk kez çok adaylı seçimler yapılmış ve Mübarek sandıktan çıkan oyların %88,6’sını alarak kazanmıştır.

Anayasa’da 2005 yılında siyasi partilerden adaylık ile ilgili değiştirilen hükümler Mart 2007’de yeniden düzenlenmiştir. Değişiklik tüm partilere devlet başkanlığı seçiminde eşit şans tanıyor gibi görünse de, sistem iktidardaki partinin devlet başkanlığına aday gösterebileceği ve iktidar partisinin adayı dışında birinin pratikte kazanmasına imkan vermeyecek şekilde düzenlenmiştir.⁴⁵³ Ayrıca bu maddenin devamında, Mübarek’in oğlu Cemal Mübarek’i kendi yerine hazırladığı tezlerini güçlendiren bir hüküm eklenmiştir.⁴⁵⁴ Devlet başkanlığı için, yukarıda yer alan şartlar sağlansa bile Başkanlık Seçim Komisyonu’nun onayı da gerekmektedir. 10 kişiden oluşan Komisyona Anayasa Mahkemesi Başkanı başkanlık etmektedir. Diğer üyeler ise üst düzey eski yargıçlar ile Halk Meclisi ve Şura’nın seçtiği kişilerden oluşmaktadır.⁴⁵⁵ Kısacası Mısır’da 2011 öncesinde seçimlerle devlet başkanının değişmesi pratik olarak neredeyse imkansızdır.

Mısır’da 2011 öncesinde, iktidardaki devlet başkanını değiştirmeye imkan vermeyen sistemin sonucu, devlet başkanının değişmesi ancak ölümlerle mümkün olmuştur. Anayasa’ya göre 6 yıllığına ve birden fazla kez seçilebilen devlet başkanı ile ilgili yer alan düzenlemeler, bazen değişiklikler yapılsa da, mevcut devlet başkanı dışında birinin

⁴⁵² Buna göre ülkede (bağımsız olarak) devlet başkanı adayı olabilmek için Halk Meclisi, Şura (Danışma Meclisi) ve eyalet seviyesindeki yerel meclislerden en az 250 üyenin (Halk Meclisi’nden en az 65, Şura’dan 25, 27 vilayetin en az 14’ünden 10 üyesinin) desteği gerekmektedir. Halk Meclisi’nde çoğunluğu UDP milletvekilleri oluşturmaktadır.

⁴⁵³ Buna göre, adaylığın başlangıcından 5 yıl önce kurulmuş, bu süre zarfında sürekli faaliyette bulunmuş ve son seçimlerde Halk Meclisi ile Şura üyeliklerinin en az %3’ünü alan veya böyle bir orana iki Meclisten birinde sahip olan bir siyasi parti, en az bir yıldır sürekli görevde olan Yürütme Kurulu üyelerinden birini aday gösterebilmektedir.

⁴⁵⁴ Son seçimde Halk Meclisi veya Şura’nın herhangi birinde 1 sandalyeye sahip olmuş bir partinin, son 1 yıldır sürekli üst kurul üyesi olan 1 kişiyi, 1 Mayıs 2007’den itibaren 10 yıl içerisindeki devlet başkanlığı seçimlerinde aday gösterebileceği belirtilmektedir.

⁴⁵⁵ Mısır 1971 Anayasası. Md.76.

seçilmesine imkan vermeyecek biçimde yazılmıştır. Bu nedenle Nasır ve Sedat öldükten sonra devlet başkanı değişmiş, Mübarek ise 30 yıl her seçimi “kazanarak” iktidarda kalmıştır. Mübarek seçimleri yüksek oranlarla kazansa da, seçimlere katılım hep düşük olmuştur. 2011’de yapılması seçimler için ise Mübarek veya oğlu Cemal’in adı sıklıkla geçmiştir. Ancak ordunun Cemal’i kabullenmemesi sebebiyle Mübarek, “devrim” gelmeden iktidarı devredememiştir.

1952 devriminden beri her gelen devlet başkanı meşruiyet sağlamaya ve iktidarına destek sağlayacak ittifaklar oluşturmaya çalışmıştır. Mısır Arap Cumhuriyeti’nin ilk devlet başkanı Nasır, Arap milliyetçiliği ve anti-emperyalizme dayalı ideoloji ile meşruiyet sağlamaya çalışmıştır. Aynı zamanda Nasır, devlet eliyle kalkınma ve kendi kontrolündeki siyasal düzen ile köylüler, işçiler ve ücretli beyaz yakalılar temelinde oluşturduğu ittifakla otoriter rejime destek sağlamıştır.⁴⁵⁶ Enver Sedat, ekonomi ve dış politikada Nasırizm’den hızla uzaklaşarak, ekonomik dışa açılma ve Doğu Bloku’ndan uzaklaşıp Batı ile yakınlaşmayı başlatmış, dahası İsrail’i tanımış ve onunla barış yapmıştır. Sedat, siyasal düzeyde de otoriter yapıyı kontrollü biçimde liberalleştirmiştir. Bürokratik elit, büyük toprak sahipleri ve açık kapı politikasının olanaklarından yararlanan girişimciler Sedat politikalarının toplumsal tabanını oluşturmuştur.⁴⁵⁷ Hüsnü Mübarek ise, Sedat’ın “açık kapı politikasını” ve çok partili siyasi yaşamı sürdürmekle birlikte, Sedat gibi sistemin otoriter niteliğini korumuştur. Seçimlere UDP dışında partiler katılsa da, her zaman iktidar partisi kazanacak şekilde sistem sürdürülmüştür. Mübarek, devlet kaynaklarını kontrol etmenin de avantajıyla patronaj ilişkisine dayalı sistemi devam ettirmiştir. Mübarek döneminde, Sedat yönetimin toplumsal siyasal tabanını oluşturan ittifaka ordu da eklenmiştir.⁴⁵⁸ Sonuçta, Nasır, Sedat veya Mübarek seçimlerle halkın tercihinin yönetime yansması kaygısı gütmemiştir. Her lider kendi bulunduğu dönemde iç ve dış ortama göre belirli ittifaklar geliştirerek iktidarını sağlamlaştırmaya çalışmıştır.

3.2.2. Yasama

2011 öncesinde Mısır’da Yasama, büyük ölçüde devlet başkanı, yani yürütme ve iktidar partisi UDP’nin kontrolündedir. Ülkede yasama organı Halk Meclisi ve Şura (Danışma Meclisi) olmak üzere iki meclisten oluşmaktadır. Alt meclis konumundaki Halk

⁴⁵⁶ Atacan, F. (2004). s.50-51.

⁴⁵⁷ Atacan, F. (2004). s.50-51.

⁴⁵⁸ Atacan, F. (2004). s.51.

Meclisi'nin üye sayısı zamanla artırılmıştır. Son olarak, daha önce 454 üyeli (444 tanesi doğrudan seçimle, 10 tanesi ise devlet başkanı tarafından atanmış)⁴⁵⁹ olan Meclis, 2009 yılında (149 nolu yasa ile) kadınlara 64 milletvekili kontenjan ayrılmasıyla toplam 518 üyeli hale gelmiştir. Halk Meclisi üyeleri beş yıl için seçilmektedir. Anayasa'ya göre Halk Meclisi'nin yarısı işçi ve köylü/çiftçilerden oluşmak zorundadır. İşçi ve köylünün tanımı da yasalarla yapılmıştır. Bu uygulama Nasır döneminden beri işlemektedir. Nasır'ın hedefi Halk Meclisi'nde işçi ve köylülerin temsilini garantilemektir. Bunun için herkesin iki oy kullandığı ve üniversite mezunları ile işçi ve köylülerin adaylarının ayrıldığı bir sistem oluşturulmuştur. Ancak uygulamada işçi ve köylüleri temsilen zengin toprak sahipleri veya tüccarlar seçilmektedir.⁴⁶⁰

Hüsnü Mübarek başında olduğu UDP'yi siyasi tabanını korumak için kullanmıştır. Mübarek yönetimi pragmatik biçimde UDP'den aday olacakları ideolojik görüşlerine değil, çevresi ve gücüne bakarak seçmiştir. Aslında bu strateji klientalist ilişkilere dayanan sistemin devamını sağlamaya yöneliktir. UDP gücünü toplumsal destekle değil, kaynak dağıtımındaki rolden almıştır. Ekonomide ağırlığı olan devlet, kaynakların dağıtımını vasıtasıyla kendine sadık gruplar oluşturmuştur. Ekonomik alanda faaliyetleri olanlar da doğal olarak yönetime destek vermişlerdir. Zamanla büyük işadamları faaliyet alanlarıyla ilgili alanlarda hükümet görevleri edinmişlerdir. Büyük işadamları hükümetin özelleştirme, sektöre girme vb. alanlarındaki politikalarını şekillendirdikleri gibi, devlet tarafından hem kollanmışlar hem de rakiplerine sağlanmayan ihale ve kredi imkanlarına sahip olmuşlardır. Mısır çelik sanayinin en büyük şirketi Ezz Çelik'in sahibi ve Cemal Mübarek'in yakın arkadaşı Ahmed Ezz, UDP'de ve Meclis bütçe komisyonundaki yönetici konumu ile Mübarek rejiminin ilişki ağını gösteren tipik örneklerdendir.⁴⁶¹ Mübarek bu sistemi son günlerine kadar korumuştur. Nitekim muhalefetin büyük tepkisini çeken 2010 Meclis

⁴⁵⁹ Bu uygulama genellikle kadınların, Kıptilerin ve seçimlerde iyi sonuç alamayan muhalif grupların temsilini artırmak içindir. 2005 Parlamento seçimlerinde Halk Meclisi'ne 1'i seçimle 5'i devlet başkanının atamasıyla 6 Hıristiyan milletvekili girmiştir. Thabet, H. G. (2006). s.11-26.

⁴⁶⁰ Atacan, F. (2004). s.37.

⁴⁶¹ Mübarek'in son döneminde Unilever AMET (Afrika, Ortadoğu ve Türkiye) eski başkanı Raşit Muhammed Raşit dış ticaret ve sanayi bakanı, Garana Travel Company sahibi ve yöneticisi Vahit Garana turizm bakanı, Nile Cotton Trade Company'nin kurucusu Emin Abaza tarım bakanı olmuştur. Ahmed Ezz'in yanında multi-medya, içecek ve telekomünikasyon sektörlerinde Saviris ailesi, içecek ve telekomünikasyon sektörlerinde Muhammed Nasır rejimler bağlantılı işadamlarına örnektir. Acemoğlu, D. and Robinson J.A. (2015). s.377-378. Ayrıca Garana'dan önce turizm bakanı olan Ahmed el-Magrebi ve sağlık bakanlığı yapan Hatim el-Cebali de bu alanlarda faaliyetleri olan işadamlarıydılar.

seçimleri sonrasında da Meclis'te oluşturulacak 29 komitenin çoğunun başına bu nitelikte işadamlarının isimleri gündeme gelmiştir.⁴⁶²

1980 yılında Anayasa değişikliği ile oluşturulan Şura Meclisi üst meclis konumundadır. 264 üyeli Şura'nın üyelerinin üçte ikisi doğrudan seçimle belirlenirken, diğer üçte biri devlet başkanı tarafından atanmaktadır. Altı yıl görev yapan üyelerin yarısı üç yılda bir yapılan seçimlerle yenilenmektedir. Seçimle belirlenen milletvekillerinin yarısı yine çiftçi ve işçi olmak zorundadır. Şura, anayasa değişikliği, sosyo-ekonomik gelişme raporu, yapılan uluslararası anlaşmalar ile devlet başkanı ve meclisin istediği konularda görüş bildiren bir danışma organıdır. Halk Meclisi ile Şura'nın görüşleri uyuşmazsa, Halk Meclisi Sözcüsü'nün girişimiyle iki meclisten komiteler bir araya gelmekte ve bir dizi görüşme yapmaktadırlar. Bu adımlar sonunda da uzlaşma sağlanmazsa, iki Meclis müşterek toplanarak oylama yapmaktadır.⁴⁶³

Mısır'da 2005'teki değişikliğe kadar devlet başkanının seçiminde Halk Meclisi'nin önemli rolü olduğu için rejim meclisteki aritmetiğin her zaman en az 2/3'ü iktidar partisi milletvekillerinden olmasını sağlamıştır. Bu amaçla rejim öteden beri bir yandan Siyasi Partiler Kanunu kapsamında partilerin kuruluşunu ve faaliyetlerini kontrol altında tutmuş, diğer yandan da seçimlerden önce ve seçimler sırasında muhalefete baskı uygulamış ve çeşitli hile ve usulsüzlüklere başvurmuştur. Seçimler gerçekten yasama ve yürütmeyi belirlemek için değil, yönetimin meşruiyetini sağlamak için kullanılır olmuştur.

Sonuçta Mısır'da 1956 Anayasası'ndan itibaren yasamanın yürütme üzerinde etkisi çok sınırlı olmuştur. Nitekim Nasır, yeri geldiğinde meclisi feshetmiş, onun yerine kurduğu ASB'nin başkanlığını elinde tutmuştur. Sedat, sistemi liberalleştirme yönünde devlet başkanlığı, başbakanlık ve ASB başkanlığı rollerini ayırmış; çok partili siyasi yaşamı başlatmıştır. Ancak 1978'de kurulduğundan itibaren mecliste hep UDP'nin hakimiyeti olmuştur. Mübarek döneminde de zaman zaman atılan liberalleştirme adımları sayesinde Müslüman Kardeşler gibi muhaliflerden çok sayıda milletvekili meclise girmişse de, yönetim tarafından alınan önlemlerle UDP meclisteki üstünlüğünü korumuştur.

⁴⁶² Ezz Çelik'in sahibi Ahmed Ezz'in Bütçe, sanayici Muhammed Abdul-Enein'in Sanayi, büyük inşaat firması sahibi Tarık Talat Mustafa'nın Konut komitelerinin başına geçmesi beklenmektedir. İnternet: Essam El-Din, G. (2010, December 13). Egypt's opposition-free parliament opens to a new session. *Ahram Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/1849.aspx>. (12.08.2015)

⁴⁶³ Müşterek toplantılarda da, Anayasa'da başka şart yoksa, salt çoğunlukla karar alınır. Mısır 1971 Anayasası. Md. 194, 195.

3.2.3. Yargı

Mısır hukuku, Avrupa -özellikle Fransa- temellidir. Yasaların çoğu Napolyon Fransası'nın hukuk sisteminden alınmıştır. Bununla beraber medeni hukuk alanında dini kurallar geçerlidir. 1980 Anayasa değişiklikleriyle medeni hukuk alanı dışında da şeriatın uygulanmasının yolu açılmıştır. Sedat döneminde İslamcılarla ittifak bağlamında başlayan sistemin İslamlaşması, Mübarek döneminde de -İslamcılara karşı her türlü baskı uygulanmasına karşın- Müslüman Kardeşler ve diğer İslamcı grupların çabaları ve rejimin İslam'ı meşruiyet aracı olarak kullanmasıyla daha da yoğunlaşmıştır.

1979'da kurulan Anayasa Mahkemesi, 2011 öncesinde geçerli olan 1971 Anayasası'na göre en üst yargı organıdır.⁴⁶⁴ Mahkemenin üyeleri devlet başkanı tarafından -Mahkeme Başyargıcı ve Genel Kurulu'nun gösterdiği iki aday arasından- atanmaktadır. 2001'e kadar devlet başkanı en kıdemli üyeyi mahkemenin başına atamıştır. Mübarek 2001'de ikinci kıdemli üyeyi atayarak geleneğe uymamış, daha sonra da Mahkeme'nin başına dışarıdan üç üye atamıştır.⁴⁶⁵ Nasır döneminde devlet başkanının başkanlığında oluşturulan Yüksek Yargı Konseyi, yargıçların atama, terfi ve idari işlerinden sorumludur. Konsey yürütmeye yargı üzerinde etkili olma imkanı vermiştir.⁴⁶⁶

1952 devrimi sonrasında Nasır, muhaliflerini yargılamak için özel askeri mahkemeler tesis etmiştir. 1970'lerde de Sedat muhalifleri için özel mahkemeler kurmuştur. Mübarek döneminde bunların yerini askeri mahkemeler ve özel mahkemeler almıştır. Olağanüstü hal yasası devlet başkanına sivillerin askeri mahkemelerde yargılatma yetkisi vermiştir. Karmaşık yapısı olan özel mahkemeler ise rejimin muhaliflere karşı kullandığı araçlardandır. Bunlardan ilki Olağanüstü Hal Yasası'nın yetkilendirdiği ve Olağanüstü Hal

⁴⁶⁴ Anayasa Mahkemesi ilk olarak 1968 30 Mart Programı'na istinaden 1969'da Yüksek Mahkeme adıyla kurulmuştur. 1971 Anayasası'nda Yüksek Anayasa Mahkemesi adıyla yer almış ancak yasanın düzenlenmesi 1979'da sonuçlandırıldığı için bu tarihte faaliyete geçmiştir. Moustafa, T. (2003). "Law Versus the State: The Judicialization of Politics in Egypt", *Law. & Soc. Inquiry*, 28(4), 883-930. s.883, 884. Aktaran Stilt, K. (Fall 2010). "“Islam is the Solution”: Constitutional Visions of Egyptian Muslim Brotherhood". *Texas International Law Journal* 63 (73), 74-108. s.82-83.

⁴⁶⁵ Dışarıdan Mahkeme Başkanı atamak için mahkemeye üye olarak atanma şartlarına sahip olma şartı vardır.

⁴⁶⁶ Yüksek Yargı Konseyi'nin 15 üyesinden sekizini Adalet Bakanı yetkin yargıçlardan atamaktadır. Diğer üyelerden Başsavcı, Adalet Bakanı ve Temyiz Mahkemesi (Yargıtay) Başkanı'nı devlet başkanı atadığından 15 üyenin 11'i yürütme tarafından atanmış olmaktadır. Böylece yürütme hangi mahkemede hangi yargıcın görev alabileceğini belirleyebilmektedir. Mısır'daki hukuk sistemi hakkında; İnternet: Brown, N. J. (2012, June 6). "Guide Through the Egyptian Maze of Justice", *Article*, CEIP. Web: <http://carnegieendowment.org/2012/06/06/guide-through-egyptian-maze-of-justice-pub-48302>; Brown, N. J. (Feb., 2012). "Egypt's Judges In a Revolutionary Age". *The Carnegie Papers*, CEIP. Web: http://carnegieendowment.org/files/egypt_judiciary.pdf (01.06.2014)

düzenlemeleri ve devlet başkanının yetkilendirdiği adi suçların yargılandığı olağanüstü Devlet Güvenlik Mahkemeleri'dir.⁴⁶⁷ 1981'de devlet başkanı kararnamesi ile halkı kışkırtma (gazeteler dahil), gösteri ve toplanma fiilleri de bu mahkemelerin görev alanına eklenmiştir. Ayrıca devlet başkanı bu mahkemelerdeki sivillerin yerine askeri yargıçlar koyabilmekte ve bu mahkemelerin kararlarının devlet başkanı tarafından onaylanması gerekmektedir.⁴⁶⁸ Diğerleri de devletin güvenliği, terörizm, patlayıcılar, kamu görevlilerini rüşvet alması, kamu fonlarının yanlış kullanımı gibi suçların görüldüğü "daimi" Devlet Güvenlik Mahkemeleri'dir. 1980'de Anayasa'nın 171. Maddesi doğrultusunda yasayla kurulan bu mahkemeler 2003'te kaldırılmıştır. 1992'de çıkan bir yasayla daha çok terör suçlarına karşı kullanılmıştır.⁴⁶⁹ Öteden beri yöneticiler bu özel mahkemeleri, özellikle muhaliflere karşı sıklıkla kullanmışlardır. Örneğin Mübarek 1990'larda terör örgütlerinin yanısıra Müslüman Kardeşlere karşı da kullanmıştır.

Yürütme birçok vesileyle yargıçlar ve yargının işleyişi ile ilgili yürütme lehine düzenleme getirmiştir. Son olarak 2007 Anayasa değişikliklerinde olağanüstü hal yasasının devlet başkanına verdiği "sivilleri askeri mahkemeye gönderme yetkisi" ile ilgili hükmü Anayasa'nın 179. Maddesine ithal edilmiştir. Aynı zamanda söz konusu madde devletin güvenlik birimlerine terör vakalarında vatandaşı keyfi tutuklama, mahkeme kararı olmaksızın arama yapma ve özel hayatın gizliliğinin ihlaline karşı koruyan hükümleri etkisiz kılmıştır. Terör tanımının geniş tutulduğu bu düzenleme ile güvenlik güçlerine 1940'lardan beri şiddet eylemine başvurmayan Müslüman Kardeşlere de terörist muamelesi yapma imkanı sağlanmıştır.⁴⁷⁰ Esasen 50 yıldır kısa aralıklarla kesintiler dışında sürekli olağanüstü hal uygulanan ülkede, bu değişiklik uygulamada farklılık getirmese de, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve temel insan haklarıyla çelişen ve vatandaşların yargılanma sürecini bağımsız yargıçlardan ziyade yürütmenin kontrolüne veren bu düzenlemenin Anayasa'ya girmesi rejimin niteliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Nasır döneminden beri yürütme, yargı üzerinde baskı kurmaya çalışmıştır. Nitekim 1969'da Yargıçlar Kulübü⁴⁷¹ üzerinden siyasi reform talebinde bulunan 100 yargıç

⁴⁶⁷ Olağanüstü Hal yasası. 7. ve 9.Md.ler.

⁴⁶⁸ Olağanüstü Hal yasası. 12.Md.

⁴⁶⁹ Mısır'da Olağanüstü Hal Yasası'nın yargısal süreçlere yansımaları hk. Reza, S. (2007). s.532-553.

⁴⁷⁰ Cook, S. A. (2012). s.191.

⁴⁷¹ Yargıçlar Kulübü, 1939'da kurulmuş ve ülke çapında örgütlenmiş etkili bir dernektir.

meslekten atılmıştır.⁴⁷² Daha sonra da yönetim atama, tazminat gibi yöntemlerle yargıçları baskı altına almaya çalışmıştır. Bununla beraber rejimin olağanüstü hal yasası ile birlikte özel mahkemeler ve askeri mahkemeleri muhaliflerine karşı kullanması, normal mahkemelerin ve özellikle Anayasa Mahkemesi'nin liberal bir gündem sürdürmesini sağlamıştır.⁴⁷³ Nitekim Anayasa Mahkemesi birçok kez yargının bağımsızlığı ve bu anlamda rolünü yerine getirmesi yönünde kararlar almıştır. Sözelimi mahkeme 1984, 1987, 1990 ve 1995 seçimlerini sandıklarda bağımsız yargı üyeleri bulunmadığı için geçersiz saymıştır. 1983-84 yıllarında İdare Mahkemesi (Danıştay) Vafd Partisi ve liderine getirilen yasağı kaldırmıştır. 1985'te Anayasa Mahkemesi devlet başkanının Meclis kapalı iken çıkarabileceği kanunlara sınırlama getirmiştir.⁴⁷⁴ Ancak yönetim de, yargının kararlarını uygulamada etkisiz kılmaya çalışmış veya yargıçlara yaptırım uygulamaya yönelmiştir. Örneğin 2005 devlet başkanlığı seçimlerinde Başkanlık Seçim Komisyonu ile Yargıçlar Kulübü arasındaki gerginlik nedeniyle yaklaşık 1 500 reformist yargıcın sandıklarda görev alması engellenmiştir.⁴⁷⁵ 2006'da da Yargıçlar Kulübü üyeleri yargı bağımsızlığı için protesto düzenlediklerinde polis şiddeti ile karşılaşmışlardır. Kasım-Aralık 2005 milletvekili seçimlerinin usulsüzlük ve hile nedeniyle lekelendiğini açıklayan iki reformcu yargıç -Hişam el Bestavisi ve Mahmud Mekki- önce tutuklanmış, daha sonra tepkiler üzerine Mekki beraat etmiş, El Bestavisi'ye ise sadece kınama cezası verilmiştir.⁴⁷⁶

Anayasa'daki 2005 değişiklikleriyle seçimleri denetleme görevi yargı kurumlarına verilmiştir. Buna paralel olarak Anayasa Mahkemesi Başkanı, Başkanlık Seçim Komisyonu'nun başına getirilmiştir. Ancak, 2007 değişiklikleriyle yargının seçimlerdeki yetkisi sınırlandırılmış, 2000 yılında Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla getirilen seçimlerde yargı denetimi büyük darbe almıştır. Buna göre yargı mensupları sadece sayıları birkaç yüzü bulan ana istasyonlardaki sandıklarda denetleme yapabilecekler, geri kalan 50 binin üzerindeki tali istasyonda yargıç bulunamayacak ve denetimi güvenlik güçleri sağlayacaktır. Seçim Komisyonu sandık başlarında hangi yargıcın görevlendirileceğine karar verecektir. Ayrıca seçim sürecini izleme/denetleme yetkisi eski ve yeni yargıçlardan oluşan Yüksek Seçim Komitesi'ne verilmiştir. Komiteye bunların

⁴⁷² Brown, N. J. (Feb., 2012). s.3.

⁴⁷³ Mustafa, T. (2007). *The Struggle for Constitutional Power: Law, Politics, and Economic Development in Egypt* 8, 175-177. Aktaran Reza, S. (2007). s.533-534.

⁴⁷⁴ Lesch, A. M. (1995). s.229.

⁴⁷⁵ The International Republican Institute. (October 2005). s.7.

⁴⁷⁶ Cook, S. A. (2012). s.226.

dışında da kişiler atanabilmekte; ancak genel olarak komite Devlet Başkanının kontrolündedir.⁴⁷⁷

Sonuç olarak 2011 öncesinde Mısır'daki rejimde, diğer organlara göre bağımsız olan yargı, yürütmeyi kontrol eden en önemli güçtür. Özellikle siyasal partilerin de zayıf olduğu göz önüne alındığında seçimlerle ilgili usulsüzlükler, adil seçim ilkesine aykırı düzenlemeler vb. konularda yürütmeyi en çok frenleyen yargı organları ve yargıçlar olmuştur.

3.2.4. Ordu ve Diğer Güvenlik Güçleri

Otoriter rejimlerde ordu, muhafazakar askeri görüşten öte belirli bir ideolojiye kaymıştır. Dış güvenliğe değil, iç güvenliğe odaklı biçimde organize olmuş, konuşlanmıştır. Subayları da buna göre (iç güvenliğe odaklı) eğitilmektedir. Silahlı kuvvetler sayısal anlamda gereğinden fazla büyüktür ve donanımı yetersizdir. Ayrıca subaylar toplumda üstün bir konumda tutulmaktadır.⁴⁷⁸ Mısır'da da 1952'de Hür Subaylar Arap milliyetçiliği ve anti-emperyalist bir ideoloji ile yönetime el koymuştur. İktidarı bir kez ele geçiren cunta, daha sonra aynı şeyin kendisine yapılmasından hep endişe ettiği için orduyu kontrol etmeye ve muhalifleri izlemeye ve baskılamaya öncelik vermiştir. Bu nedenle de ülkede güvenlik kurumları iç konularda önemli rol oynamakta, özellikle istihbarat (*muhaberat*) örgütlerinin öncelikli hedeflerinden biri iktidar, devlet veya toplum içindeki muhalifleri izlemek olmuştur. Kısacası 1952-2011 döneminde Mısır'da ordu, istihbarat ve güvenlik güçleri diğer otoriter rejimlerdekenden farklı değildir.

Hür Subaylar iktidara geldiğinde Nasır orduya, sosyal adaleti sağlayacak ve ülkelerini yabancı etkisinden kurtaracak politikaların uygulanmasında ideolojik misyon vermiştir. Ordu da bu misyonu sosyal dönüşüm aracına dönüştürmüştür. Nasır ideolojinin yanında atamalar ve terfiler ile orduyu kontrol etmiştir. Müslüman Kardeşler gibi örgütlerle bağlantıları nedeniyle sadakatinden şüphe duyulan subaylar ordudan atılmıştır. Bunların yanında Nasır, ordudaki görevlerinden sonra birçok eski subayı üst düzey sivil

⁴⁷⁷ Bu değişiklikler sırasında Meclisteki milletvekillerinin %20'si Meclisi terk etmiş, Mısır'daki yargıçların üye olduğu önde gelen Yargıçlar Klübü başta olmak üzere birçok yargıç da değişikliklere karşı çıkmıştır. İnternet: El Nahhas, M. (2007, March 22-28). Judges to boycott referendum. *Al Ahrām Weekly Online*. Issue No.837. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2007/837/eg4.htm> (07.07.2015)

⁴⁷⁸ Bunlar Huntington'un otoriter rejimlerin ordularına ilişkin genel tespitleridir. Huntington, S.P. (1991). s.243-251.

pozisyonlara atamıştır.⁴⁷⁹ Ordunun sadakatini korumaya ve içerisinde kendine muhalif olabilecek kişi ya da yapıları tasfiye etmeye dikkat eden Nasır aynı zamanda, orduya karşı denge unsuru olarak ASB'yi oluşturmuş ve bu ikisini birbirine karşı kullanmıştır. Nitekim 1967 yenilgisinde de Mısır'ın kara ağırlıklı ordusunun ülkenin sınırlarını korumak ve güç kazanmak yerine daha çok ülkenin günlük işleriyle uğraşması ve iç siyasi kontrolü sağlamaya odaklanmasının etkisi olmuştur.⁴⁸⁰

Sedat, Nasır gibi subayları ordudan uzaklaştırmaya yönelmemiş ancak ordunun komuta kademesinde kendine muhalif olabilecek kişileri görevden alarak yerlerine kendine bağlı kişileri atamıştır. Sedat orduyu kendine bağımlı tutmak için komuta düzeyindeki ayrılık ve rekabet, hızlı rotasyon taktikleri ve düşünsel bağlardan yararlanmıştı.⁴⁸¹ Diğer yandan Mübarek döneminde büyüyen askeri ekonomik imparatorluğun temelleri de Sedat döneminde atılmıştır.⁴⁸² Sedat, ayrıca orduya karşı sivil alanda kendi tabanını genişletmeye çalışmıştır. 1967 Savaşı'ndan sonra Nasır'ın başlattığı trende uygun olarak Sedat, kabinede veya üst düzey kamu pozisyonlarında daha az askere görev vermiştir.⁴⁸³ Sedat da halefi gibi toplumsal ayaklanmalarda orduyu kullanmış, ancak muhalefeti sindirmede muhaberatı kullanmıştır.⁴⁸⁴

Ordunun Sedat döneminde zayıflayan konumu, Mübarek döneminde yeniden güçlendirilmekle beraber, Mübarek, siyasi kararlarda subayların etkisini önleme konusunda kararlı davranmıştır.⁴⁸⁵ Ordu içerisinde Nasır'a karşı beş, Sedat'a karşı iki darbe/ayaklanma girişimi⁴⁸⁶ olmasına karşın, Hüsnü Mübarek'e karşı bu tür bir girişim olmamıştır. Sedat gibi sık sık komutan değiştirmeyen Mübarek, Sedat'ın atadığı Savunma Bakanı Orgeneral Abdulhalim Ebu Gazala'nın ordu içindeki gücü ve desteğinden çekinerek 1989'da onu görevden almış Yusuf Sabri Ebu Talib'i yerine atamıştır. Kısa süre

⁴⁷⁹ Nassif, H. B. (2013). "Wedded to Mubarak: The Second Careers and Financial Rewards of Egypt's Military Elite, 1981-2011". *The Middle East Journal*, 67 (4), 509-530. s.511-513.

⁴⁸⁰ Cook, S. A. (2012). s.99-100.

⁴⁸¹ Hızlı rotasyon bağlamında Nasır döneminde silahlı kuvvetlerin başında iki subay bulunmuşken, Sedat döneminde yedi komutan görev yapmıştı. Düşünsel bağlamda ise Sedat, "önce Mısır" diyerek Araplar için savaşmayı bıraktığında ordu içinde bulunduğu destekten yararlanmıştı. Nassif, H. B. (2013). s.511-515.

⁴⁸² Nassif, H. B. (2013). s.513-515.

⁴⁸³ Mısır'da ordunun siyasi süreçteki yeri için bkz. İnternet: Gotowicki, S. H. (1997). "The Role of the Egyptian Military in Domestic Society". *Institute of National Strategic Studies*, National Defense University. Web: <http://fmso.leavenworth.army.mil/documents/egypt/egypt.htm> (01.06.2014)

⁴⁸⁴ Ryan, C. R. (2001). "Political Strategies and Regime Survival in Egypt". *Journal of Third World Studies*, 18(2), 25-46.

⁴⁸⁵ Gotowicki, S. H. (1997).

⁴⁸⁶ Aktaran Nassif, H. B. (2013). s. 510.

sonra 1991’de Savunma Bakanı yaptığı Muhammed Hüseyin Tantavi ise 2012 Ağustos ayına kadar bu görevde kalmıştır. Mübarek 1990’ların ikinci yarısında artan terör olayları karşısında, ordunun inisiyatifi alabileceği endişesi ile, ordu yerine güvenlik güçlerini kullanmıştır. Bu süreçte polisin içindeki birimlerden Devlet Güvenlik Soruşturmaları gibi güvenlik güçlerinin personel sayısı ve etkinliği artırılmıştır.⁴⁸⁷

Hüsnü Mübarek ordunun sadakatini sağlamak için öncekilerden farklı olarak ülkenin kalkınmasında orduyu kendine ortak yapmıştır. Bu kapsamda piyasaya açılma süreciyle de bağlantılı olarak orduya yeni imkanlar ve ayrıcalıklar sağlamıştır. Ordu, modernizasyon bunlarla ilişkili yatırımlar ve diğer ticari yatırımlara yoğunlaşmıştır. Böylece ordu zamanla kendi personeline ucuz, dışarıya piyasa fiyatı üzerinden ürün sağlayan dayanıklı tüketim malları, et ve süt ürünleri ve birçok mal ve hizmet sağlayan tesislere sahip olmuştur. Genellikle bu kurumların başına emekli askerler yönetici olmuş ve bunlara diğer memurlara göre daha yüksek maaş verilmiştir.⁴⁸⁸ Mısır’ın askeri sanayi kompleksinin ekonomi içerisinde ne kadar payı olduğuna dair net bir rakama ulaşmak zor olmakla birlikte, 2011 öncesinde 210 milyar \$’lık ekonominin %10-15’i olduğu tahmin edilmekteydi.⁴⁸⁹ Mübarek sadece askeri sanayi kuruluşları ile sivil üretim/hizmet sağlayan askeri tesislerin (fabrika, çiftlik, otel, kulüp vd.) başına emekli askerleri görevlendirmemiştir. Onları valilik, bakanlıklardaki üst düzey yöneticilik ve elçilik gibi çeşitli pozisyonlara veya diğer kamu şirketlerinin üst yönetimine atayarak ödüllendirmiştir. Askerler bu pozisyonlarda önemli ekonomik ayrıcalıklar elde etmişlerdir.⁴⁹⁰ Bunun yanında Mübarek birçok üst düzey komutan ve polis yetkilisini devlet başkanlığı bütçesinden doğrudan sadakat zarflarıyla (*zuruf wala*) veya silah alımlarında görevli komisyonlara atayarak ödüllendirilmiştir.⁴⁹¹

⁴⁸⁷ Aziz, M. A. and Hussein, Y. (2001). s.80-81.

⁴⁸⁸ Atacan, F. (2014a). Mısır’da 25 Ocak Devrimi’nin Arka Planı: “Ekmek, Hürriyet, Adalet”. Zahide Tuba Kor (Ed.), *Ortadoğu Konuşmaları : Bölgesel ve Küresel Perspektiften ‘Arap Baharı’*, İstanbul: Küre Yayınları. (Konuşmanın tarihi. 12 Şubat 2011), 103-133. s.114-115.

⁴⁸⁹ National Defense University’den Paul Sullivan’ın açıklaması. İnternet: Stier, K. (2011, February 9). Egypt’s Military-Industrial Complex: Why the Generals Wield Such Power. *Time*. Web: <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,2046963,00.html?xid=rss-mostpopular> (01.06.2015)

⁴⁹⁰ Hisham Bou Nassif’in tespitine göre Mübarek’in atadığı 156 validen 63’ü eski askerdir. Özellikle Cumhuriyet Muhafızları gibi kritik komutanlıklarda görev yapanlar, belirli illerin valiliklerine, diğerleri de askeri kariyerine uygun pozisyonlara atanmıştır. Örneğin Deniz Kuvvetlerinden emekli olanlar Kanal Bölgesi veya Kanal Şirketi’nde görevlendirilmiştir. Bunların bazıları hakkında büyük yolsuzluk iddiaları çıkmıştır. Nassif, H. B. (2013). s.515-527.

⁴⁹¹ Devlet başkanına afet yönetim, acil müdahale ve güvenlik bağlantılı faaliyetler için verilen ve 2005/6 bütçe yılında 2,75 milyar \$’a (bütçenin %9’u) ulaşan bütçenin harcaması parlamento tarafından hiç denetlenmemiştir. Nassif, H. B. (2013). s.527-529.

Mısır ordusu, devlet ve toplum yaşamında güvenlikten öte etkisi olan bir kurumdur. Ordunun sosyalleştirme, tarım projeleri, askeri sanayi, sivil sanayi ve ekonomide etkinliği yanında toplumda saygın yeri vardır. Diğer yandan, ABD'den gelen yardımların nasıl kullanılacağında ordunun açık etkisi vardır. Dolayısıyla ABD açısından Mısır ordusunun pozitif etki, modernizasyon ve istikrar birimi olarak konumunu muhafaza etmesi gereği de ortaya çıkmaktadır.⁴⁹² İsrail ile barıştan sonra ABD'nin yıllık ortalama 2 milyar \$'ı geçen mali ve askeri yardımları ordunun modernleşmesini sağlamıştır. ABD, 2011 öncesinde Mısır'a ortalama her yıl sadece askeri yardım olarak 1,3 milyar \$ yardımda bulunmuştur.⁴⁹³ ABD'nin askeri yardımları Mısır ordusunun ekonominin bozulmasından etkilenmesini önlemiştir.

Mısır ordusu, Tunus ve Türkiye'deki gibi kurumsallaşmış bir yapıya sahiptir. Irak, Suriye ve Suudi Arabistan gibi yükselmeler kral veya lidere yakınlığa göre değil, profesyonel sisteme göre olmaktadır.⁴⁹⁴ Fakat ordu ile Mübarek arasında bir denge vardır. Mübarek general seviyesindeki subayların atanmasında ve ordunun bütçesi üzerindeki gücüyle orduyu kontrol etmiştir. Geçmişte Savunma Bakanı Orgeneral Abdulhalim Ebu Gazala gibi etkili ve ordu içinde büyük desteğe sahip bir komutanı görevden alabilmiştir. Buna karşın ordu da Mübarek'in oğlu Cemal'e güç devri yapmasına karşı çıkmıştır.⁴⁹⁵

Mısır'da ordunun yanı sıra polis gücü ile istihbarat örgütü de önemli bir güce sahiptir. Esasen Mısır bir polis devletidir. İç güvenlik güçleri hem bütçesi hem de personel sayısı ile demokratik bir ülkedekine göre çok daha büyüktür. Hükümet, bağımsız *El Destour* gazetesinin belirttiğine göre, 2006 yılında sadece iç güvenlik için 1,5 milyar \$ bütçe ayırmıştır. Bu bütçe sağlığa ayrıldandan daha fazladır. Ordunun silah altındaki personel sayısı ise 450 binden fazla iken sadece Merkezi Güvenlik Gücü'nün personel sayısı 300 binden fazladır.⁴⁹⁶ İç güvenliğe yönelik polis, istihbarat ve diğer güvenlik güçlerindeki personel sayısı toplamı 1,4 milyonu bulmaktadır.⁴⁹⁷ Farklı güvenlik birimlerindeki

---

⁴⁹² Gotowicki, S. H. (1997).

⁴⁹³ İnternet: Sharp, J. M. (2010, June 15). "U.S. Foreign Assistance to the Middle East: Historical Background, Recent Trends, and the FY2011 Request". *CRS Report RL32260*. Congressional Research Service. Web: <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RL32260.pdf>. (18.08.2014)

⁴⁹⁴ Bellin, E. (2005). s.33.

⁴⁹⁵ Aziz, M. A. and Hussein, Y. (2001).

⁴⁹⁶ Aziz, M. A. and Hussein, Y. (2001). s.80.

⁴⁹⁷ Ibrahim, S. E. (2007, August 21). Egypt's Unchecked Repression. *Washington Post*, A15.

personelin toplam nüfusa oranı bakımından küresel ortalamanın oldukça üzerindedir.⁴⁹⁸ Güvenlik güçlerinin ve özellikle ordu dışındaki birimlerin bu kadar büyük olmasının nedeni rejimin içeriden tehdit algılamasıdır. İç güvenlik güçleri yaygın istihbarat ağıyla rejimi ayakta tutmaktadır. Hükümet bu istihbarat ağıyla kamuoyunu bastırma, sindirme, özellikle İslami hareketleri caydırma gibi yöntemler kullanmaktadır.

Kısacası Mısır'da ordu ve iç güvenlik güçleri en güçlü kurumlar olup rejimin devamında kilit role sahiptirler. Son 60 yılda Mısır'ın yöneticileri ordunun komuta kademesinin çıkarlarını gözetmiş ve onların sistemdeki otonom konumunu korumuştur. Mübarek rejimi muhafaza ve muhalifleri sindirmek için polisi kullanırken, sokağa sıklıkla çıkmayan Mısır ordusu⁴⁹⁹, ülkenin bağımsızlığındaki rolü, İsrail'e karşı savaşlar vermesi ve günlük siyasetten uzak durması ordunun toplumda saygınlığını korumuştur. Üç lider de ordunun sadakatini muhafaza etmek için uğraştığı gibi orduya rağmen bazı adımları atamamıştır.

3.2.5. Yasal Muhalefet (Siyasi Partiler)

1883'den beri Meclis'i ve 20. yüzyıl başlarından beri siyasi partileri olan Mısır'da 2011 öncesinde yasal partisi olmayan Müslüman Kardeşler dışında muhalefetin olmadığı söylenebilir.⁵⁰⁰ Bu tablonun oluşumu Hür Subaylar Darbesi'ne kadar gitmektedir. Zira darbeden sonra 1953 yılında siyasi partiler yasaklanmıştır. 1956 Anayasası'nda da siyasi partiler yasaktır. Nasır, tek partili bir yapıyı sistem üzerinde kendi gücünü ve hakimiyetini artırmak için kullanmıştır. 1962'de kurduğu ASB'nin de başında bulunmuştur. Sedat, liberalleşme politikaları ile çok partili yaşama geçilmesine müsaade etse de, siyasi partiler üzerindeki kontrolü ile otoriter yapıyı sürdürmüştür. Bu bağlamda, ASB yapılandırılırken partilere Anayasa'da belirlendiği şekilde “demokratik sosyalizm, sosyal barış ve ulusal birlik” ilkeleri çerçevesinde faaliyet gösterme şartına ilaveten, yasa ile partilerin uymak zorunda oldukları ilkeler artırılmıştır.⁵⁰¹ Bunun yanında hükümetin kontrolünde oluşturulan Siyasi Partilerin İşleri Komitesi, kurulmak istenen siyasi partilerin ilkeleri ihlal

⁴⁹⁸ Örneğin 2000'de Fransa'da bin kişiye 6,31 güvenlik personeli düşerken, Mısır'da bu oran 10,87'dir. International Institute of Strategic Studies (IISS). 2002. *The Military Balance 2001-2002*. Londra: Oxford University Press. 128. Aktaran Bellin, E. (2005). s.31-32.

⁴⁹⁹ Modern Mısır ordusu, biri 1977 gıda isyanları, diğer 1986 polis (Merkezi Güvenlik Güçleri) isyanları olmak üzere sadece iki kez sokağa çıkarak müdahalede bulunmuştur. Weaver, M. A. (2003).s. 85-86.

⁵⁰⁰ Bu nedenle Müslüman Kardeşler bu başlığın altında ele alınmamıştır.

⁵⁰¹ Partilerin uymak zorunda oldukları ilkelere “halkın işgücünün ittifakı” ve “işçi ve çiftçilerin kazanımlarının korunması” eklenmiştir. 1977/40 nolu Yasa, Md. 3. Siyasi Partiler Sistemi ve Değişikliklere İlişkin- 7 Temmuz 1977 gün ve 27 sayılı Mısır resmi gazetesi. İnternet: Mısır Devlet Bilgi Servisi www.sis.gov.eg. (01.01.2014)

edip etmediklerini veya mevcut partilere çok benzeyip benzemediğini kontrolden sorumlu kılınmıştır.⁵⁰² Bu şekilde siyasi parti kurmak zorlaştırılmıştır. Sedat, daha sonra ihtiyaç hissettikçe yasal düzenlemelerle siyasi partilere yeni yasaklar da getirmiştir. 1977’de (Vafd’ın devamı olarak) kurulan Yeni Vafd Partisi’nin eleştirileri artınca 1978’de Temmuz 1952 devrim ilkelerini benimsemeyen partiler yasaklanmış ve devrim öncesi önemli siyasal konumda bulunanların siyasi partilerde görev alması yasaklanarak liderleri yasaklı hale sokulmuştur. Yasaklar birkaç yıl sonra yargı kararıyla kalkmıştır. 1983’te Danıştay partinin faaliyetine devam edebileceğine karar vermiş, 1984 yılında da parti liderinin yasağını kaldırmıştır.⁵⁰³ Vafd ve Tagammu’nun Camp David görüşmelerini yoğun biçimde eleştirmesi üzerine ise 1979’da İsrail ile yapılan barışa karşı çıkan partiler yasaklanmıştır. Yasa 1988’de Anayasa Mahkemesi tarafından “vatandaşların ifade hürriyetini engellediği” gerekçesiyle iptal edilmiştir.⁵⁰⁴

Mısır’da 2011 öncesinde (yasal) muhalefetin zayıf kalmasının başlıca nedenlerinden biri 1977 Siyasi Partiler kanunudur.⁵⁰⁵ Kanunda bazı genel kısıtlamalara⁵⁰⁶ ilaveten yeni kurulacak partilere “mevcut bir parti ile aynı olmama veya ona benzememe” şartı konulmuştur. Yeni parti kurulmasını engelleyecek gerekçe sağlayan bu şart, 2005 yılında demokratikleşme çabaları adı altında yasada yapılan değişikliklerle yeni kurulacak partiye “yeni bir katkıyı temsil etmesi” şeklinde değiştirilmiştir. 2005’te bunun yanında, 1977 yasasında her partinin kuruluş ilkeleri, amaçları, programları, politikaları ve yöntemlerinin uyumlu olma şartı konulan şeriat, (23 Temmuz) 1952 ile (15 Mayıs) 1971 devrimleri, “ulusal birlik, sosyal barış ve demokratik sistemin gerekleri” ilkelerinden, “şeriat ve devrimlere bağlılık” şartları kaldırılmıştır. Bunun yanında kurulacak partinin üyelerinin “Mısır-İsrail barış anlaşmasının feshedilmesi” yönünde çağrıda bulunmamış veya bunun için planlama yapmamış olma şartı kaldırılmıştır. Önceki yasada ülkenin herhangi bir yerinden yarısı çiftçi ve işçilerden olmak kaydıyla 50 kişinin imzasıyla parti kurulabiliyorken, değişiklikle en az 10 vilayetten (her birinden en az 50 imza olmak üzere) bin kişinin imzası gerekli kılınmıştır. Ayrıca kuruluş aşamasındaki partilere mali

⁵⁰² Komitenin bu görevi yasanın 4.maddesinde belirtilen, partilerin “mevcut parti isimlerinden farklı olma” ve “siyasi yaşama katkı sağlayan programa sahip olma” şartları gereğidir.

⁵⁰³ Lesch, A. M. (1995). s.229.

⁵⁰⁴ Lesch, A. M. (1995). s.233.

⁵⁰⁵ 1977/40 nolu Yasa. Ayrıca bkz İnternet: Human Rights Watch. (Jan., 2007). *Monopolizing Power: Egypt Political Parties Law*. Web: <https://www.hrw.org/legacy/backgrounder/mena/egypt0107/egypt0107web.pdf> (01.01.2014)

⁵⁰⁶ Genel olarak din, sınıf, mezhep, etnik ya da coğrafi temelli siyaset yapmak; dini duyguları manipüle etmek veya köken ve inanç temelli ayırım yapmak yasaktır. Ayrıca parti organları askeri veya para-militer oluşumların oluşturulmasını sağlayamaz.

kaynaklarını detaylandırma (yabancı kaynaklardan gelen gelirler kabul edilmediği için) şartı getirilmiştir.⁵⁰⁷ Sonuçta 1977 Siyasi Partiler Kanunu değiştirilmişse de, mevcut sistem korunmuştur.

Mart 2007’de Anayasa’da (5.Md.) yapılan değişiklikle “dine dayalı siyasi faaliyet veya parti kurmak” da açıkça yasaklanmıştır. Mısır anayasasında daha önce “din temelli” ifadesi yer almasına rağmen yapılması yönüyle, bu değişiklik Müslüman Kardeşler’in parti kurmasını veya siyasi faaliyet yürütmesini engellemek için yapıldığı için “İhvan Değişiklikleri” olarak bilinmektedir.⁵⁰⁸ 2007’de Anayasa’nın seçimlerin izlenmesiyle ilgili maddesi (88.md.) de değiştirilmiştir. Parlamento seçimleri ve referandumda “seçimlerin bir yargı organı tarafından gözetimini” öngören ilgili maddedeki değişiklikle seçimlerin bir günde yapılması ve seçimlerin Yüksek Seçim Kurulu’nun atadığı komitelerin izlemesi gerekli kılınmıştır. Bu şekilde 2000’de Anayasa Mahkemesi’nin kararı üzerine, seçim yasasında seçimlerin zamana yayılmasına ve böylece yargıçların ülkede dolaşarak denetimi yapmasına imkan sağlayan değişiklik⁵⁰⁹ geçersiz hale gelmiştir. 2007’deki değişiklikle hem sandıkların denetlenmesi oldukça zorlaşmış hem de yargı organlarının üyelerinden oluşan komitelerin nasıl belirleneceği belirtilmediği için iktidar partisi UDP yanlısı kişilerin olması olasılığı yükselmiştir.⁵¹⁰

İktidarın muhalefeti kontrol araçlarından biri, ilk kez 1977 Siyasi Partiler Yasası ile oluşturulan Siyasi Parti İşleri Komitesi’dir. Siyasi partilerin kurulmasına izin veren bu komitenin başkanlığını Şura Konseyi’nin Başkanı yapmaktadır. Üç yıllığına seçilen üyeler ise içişleri bakanı, adalet bakanı, halk meclisi işleri bakanı, herhangi bir siyasi parti üyesi olmayan üç üst düzey yargı mensubudur.⁵¹¹ Bu şekilde, Şura Meclisi Başkanı’nın iktidar partisi dışından olma ihtimali neredeyse bulunmamakta, yedi üyenin altısını da devlet başkanı seçmektedir. 2005’deki değişiklikle⁵¹² yedi olan üye sayısı dokuzaya çıkarılmış, adalet bakanı çıkarılmış ve üç tane herhangi bir siyasi parti ile bağı olmayan tanınmış kişi eklenmiştir. Ancak bu şekilde de dokuzun sekizini devlet başkanı seçmiştir. Kısacası komite üyeleri devlet başkanı ve iktidar partisi tarafından seçildiği için tarafsız olmaları beklenmemiştir. 2005’deki değişiklikle Komite’ye yeni yetkiler verilmiştir. Örneğin

⁵⁰⁷ Human Rights Watch. (Jan., 2007).

⁵⁰⁸ Brown, N.J., Dunne, M. and Hamzawy, A. (2007, March 23).

⁵⁰⁹ Buna göre 9 bin yargıç 27 bin sandıkta üç haftada yapılan seçimi izlemektedir.

⁵¹⁰ Brown, N.J., Dunne, M. and Hamzawy, A. (2007, March 23).

⁵¹¹ Kassem, M. (2004). s.54.

⁵¹² 177/2005 Nolu Yasa. Md. 8. Human Rights Watch, (Jan., 2007).

Komite, bir parti veya ileri gelen üyesinin parti programından ayrıldığını belirlerse, partiyi kapatabilmektedir. Yine ulusal çıkar gereği siyasi partilerin faaliyetleri durdurulabilmektedir. Dahası partinin ulusal çıkarları ihlal ettiği tespit edilirse devlet savcısına suç duyurusunda bulunabilmektedir.

Siyasi Parti İşleri Komitesi yapısıyla yeni partilerin kurulmasını engellediği gibi, mevcut partilerin de faaliyetlerini durdurabilmektedir. Nitekim 1977-2004 arasında Komite, 63 partinin kurulmasına izin vermemiş, sadece ikisinin (Ulusal Uyum / *Wifaq al-Watani* ve / Demokratik Nesil/ *Gil al-Dimoqrati*), 2005 yılında Yarın (*al-Ghad*) Partisi ile toplam üç partinin başvurusuna izin vermiştir. Ulusal Uyum Partisi'nin de faaliyetlerini 2001'de durdurmuştur. Bu, Komite'nin altıncı parti faaliyetlerini durdurma kararı olmuştur.⁵¹³ Komite'nin siyasi partilerin faaliyetlerine izin vermemesi muhalefetin ciddi enerji ve zamanını alagelmıştır. Nasırist Parti'nin 1988'deki başvurusuna “mevcut partilere ilave bir yenilik getirmedeği” gerekçesiyle önce izin verilmemiş, ancak 1991'de izin çıkmıştır.⁵¹⁴ Nasırist Parti'den 1996'da ayrılan Hamdin Sabahi ve Amr İskender ise Saygınlık (Karama) Partisi için iki kez başvurmuş ve iki kez reddedilmişlerdir. Yine 1996'da Komite, bir grup eski İhvan üyesinin de bulunduğu kişilerce kurulmak istenen Vasat (Merkez) Partisi'nin kuruluşuna izin vermemiştir. Parti kurulmasına izin verilmediği gibi kuruculardan bazıları tutuklanmıştır. Daha sonra partinin kurucuları farklı isimlerle yeniden başvuru yapmışlarsa da, çeşitli gerekçelerle izin verilmemiştir.⁵¹⁵ Sadece Ocak 2007'de 11'i seküler programlara sahip olmak üzere 12 grubun parti kurma başvurusu reddedilmiştir.⁵¹⁶

Siyasi Parti İşleri Komitesi, devletin siyasi partilere verdiği yıllık mali desteği denetlemektedir. Bu desteklerden asıl payı iktidar partisi UDP almaktadır. Muhalefet partilerinin kaynakları ise oldukça sınırlıdır. Kampanya yürütmede zorlanmaktadır. Parlamento seçimleri kampanya döneminde muhalefet partileri televizyon ve radyoda programlarını anlatmak için sadece yarım saat imkan bulabilirken, devlet başkanı, kabine

⁵¹³ Human Rights Watch. (Jan., 2007). s.8-9. Maye Kassem, Komitenin 1998'e kadar 7 partinin faaliyetlerini durdurduğunu belirtmektedir. Kassem, M. (2004). s.58.

⁵¹⁴ Kassem, M. (2004). s.57-58.

⁵¹⁵ Eski İhvan üyesi Ebul Ala Madi'nin Vasat Partisi'ni kurma girişiminin engellenmesi Mısır'da siyasi partiler yasasının muhalefeti engellemek için nasıl kullanıldığının örneğidir. Human Rights Watch. (Jan., 2007). s.10-14.

⁵¹⁶ Ottaway, M. and Hamzawy, A. (May, 2007). “Figthing on Two Fronts – Secular Parties in the Arab World”. *The Carnegie Papers*, Number 85. Washington D.C.: CEIP. s.7.

ve iktidar partisi medya organlarını tam olarak kullanabilmektedir.⁵¹⁷ Muhalefet partisinden milletvekillerinin dokunulmazlıkları bile uygulanmamıştır.⁵¹⁸ Parti liderleri tutuklanma tehdidi altında seçimlere girmişlerdir.

Seçim sisteminde her seçim bölgesinden iki sandalye (biri köylü veya işçi olacak şekilde) ayrı ayrı yarışıyor ve çoğunluğu elde eden (ilk turda %50'yi geçen, ya da ikinci tura kalan en yüksek oya sahip iki adaydan biri) kazanmaktadır. 1984 seçimleri öncesinde, (1983/114 nolu yasa ile) tek-sandalye adaylı sistem yerine, parti listeli nisbi sisteme geçilmiş ve ülke çapında %8 barajı getirilmiştir. Her seçim bölgesi 10 milletvekili çıkarmaktadır ve barajı geçemeyen partilerin oyların en çok oy alan partiye (UDP) gitmektedir. Anayasa Mahkemesi önce bu seçim yasasını ve 1984 seçimlerini iptal etmiş, daha sonra da iptal üzerine çıkarılan 1986 seçim yasası ve buna göre yapılan 1987 seçimlerini iptal etmiştir. Sistemde değişiklik getirmeyen bu yasaların da iptali üzerine sonunda 1970'lerdeki iki turlu çoğunluk sistemi yeniden getirilmiştir.⁵¹⁹

Ülkede iktidar değiştirmeyen seçimlere ilgi az olmuş ve katılım oldukça düşük seviyelerde gerçekleşmiştir. Yönetim uluslararası arenada baskıyla karşılaşmamak için seçimlerin adil olduğunu, katılımın yeterli olduğunu göstermek için memur ve devlet görevlilerini toplu araçlarla seçim sandıklarının başına götürmek gibi yöntemler uygulamıştır. Buna rağmen katılım hep düşük kalmıştır. Sözgelimi 2005 yılında yapılan -üç aşamalı- parlamento seçimlerinde katılım oranı sadece %20'de kalmıştır.⁵²⁰ 2005 Devlet Başkanlığı seçimlerinde ise resmi katılım oranı %23 iken, bağımsız hükümet-dışı örgütlere göre bu oran %18'dir.⁵²¹ Seçimlerdeki düşük katılımın en önemli sebebi, halkın oylarının hiçbir şeyi değiştirmeyeceğini düşünmeleridir. Zira Mısır'da yöneticiler hiçbir zaman seçimle değişmemiştir. Bunun yanında, bazı seçim bölgelerinde polis halkın oy kullanmasını engellemesi, seçim sandıklarının bağımsız kaynaklarca sayılmaması, oy sandıklarının polis

⁵¹⁷ Lesch, A. M. (1995). s.227.

⁵¹⁸ Örneğin Süveyş'te yürüyüşe katılmak için yola çıkan İslamcı bir milletvekili OHAL gereği otobüsten indirilip Kahire'ye geri gönderilebilmiştir. Lesch, A. M. (1995). s.227-228.

⁵¹⁹ 1986/188 sayılı seçim yasası ile önceki sistem korunmuş ama her bölgeden (10 milletvekilinden) biri (448'den 48'i) bağımsızlar için ayrılmış ve barajın altındaki oyların otomatik olarak çoğunluk partisine devri kaldırılmıştır. Bağımsız aday için ayrılan sandalye için partilerin de aday gösterebildiği sistemde, çoğulcu temelde %20'nin altında oy almayan en çok oy alan kazanmaktadır. Bu oranda seçilen olmazsa nisbi temsil uygulanmaktadır. Fakat Anayasa Mahkemesi bağımsızların adaylığını engellediği gerekçesiyle bu yasayı ve 1987 seçimlerini de iptal etmiştir. Posusney, M. P. (2005). s.103-105.

⁵²⁰ Al-Ahram Politik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi Direktörü Abdel-Moneim Said, 2005 Parlamento seçimlerinde kayıtlı seçmen yerine oy kullanma şartlarını taşıyan tüm seçmenler sayıldığında katılım oranının %18.6'ya düştüğünü belirtmektedir. Said, A. (2009, January 1-9).

⁵²¹ The International Republican Institute. (Oct., 2005). s.9.

tarafından götürülerek bir merkezde toplanması ve bu merkeze bağımsız kaynakların yaklaştırılmaması gibi seçimlerde yolsuzluklar yapılması da etkilidir. Örneğin 2005 Parlamento seçimlerinde bazı istasyonlarda oy kullanmak isteyen vatandaşlara güvenlik güçleri ateş açmış ve 10 kişi ölmüştür.⁵²² Ayrıca seçimler sırasında tüm yetki güvenlik birimlerinin elinde bulunmaktadır. Siyasi partiler, özellikle muhalefet partileri istediği sandıkta temsilcisini bulunduramamaktadır. Yabancı veya yerli gözlemci/gazetecilerin sandıkları takip etmesi izne tabi ve oldukça kısıtlıdır. Seçimler öteden beri uluslararası insan hakları örgütleri ve Batılı ülkelere “demokratik normlardan uzak” olarak değerlendirilmiştir.

Mübarek yönetiminin siyasi partiler ve seçimler üzerindeki kontrolü dışında, muhaliflere karşı “havuç-sopa” denilen ödül ve cezalandırma taktikleri de yasal muhalefeti zayıflatmıştır. Rejim öne çıkan muhalif kişilerden bazılarını gözaltı, hapis gibi baskı ile cezalandırırken, bazılarını da sistemden faydalandırarak kazanmaya çalışmıştır. Böylece bazı muhaliflerin açıktan muhalefete girişmeleri engellenmiş, bazılarının da çıkar karşılığında konumlarını değiştirmeleri sağlanmıştır. Örneğin ülke siyasetinde pek de öne çıkmayan Demokratik Cephe Partisi’nin önde gelenlerinden muhalif Muhammed Nosseir, iş bağlantıları ve çevresiyle ilişkisi zarar görür endişesiyle rejimi açıktan eleştirememiştir. 2011’de de Tahrir Meydanı’na bir hafta sonra çıkabilmiştir. Diğer taraftan İbn Haldun Merkezi’nin dergisi Sivil Toplum’un editörü Hazem Salem, insan hakları, azınlık hakları ve demokrasi konularında hükümeti eleştirirken, bir süre sonra eleştirdiği hükümetin diplomati olarak görev almıştır.⁵²³ Diğer muhalif liderlerden bazı kişiler de itibarsızlaştırılmaya çalışılmış veya ülkeyi terketmeleri sağlanmıştır. Bu bağlamda, bir dönem Mübarek’e danışmanlık, hatta Mübarek’in ailesine öğretmenlik yapmış liberal bir aydın olan ünlü sosyolog Dr. Saad Eddin İbrahim, 2000 yılında Cemal Mübarek’in devlet başkanlığı için hazırlanmasını eleştirince “yurtdışından izinsiz fon almak” ve “Mısır’ın adını lekelemek” suçlarından tutuklanmıştır.⁵²⁴ 7 yıl hapse mahkum edilen İbrahim, 14 ay cezasını çektikten sonra serbest bırakıldığında, yeniden tutuklanma riski olduğu için Mısır’dan ayrılmıştır. Bir süre ABD, Katar ve Türkiye’de bulunan İbrahim 2010 yılında ülkesine dönebilmiştir. İbrahim’in yaşadığı, Mısır’da yönetimi eleştiren birçok aydının başına gelmesi olağan bir durumdur.

⁵²² Egypt’s Ugly Election. (2005, December 10). *Washington Post*, A20.

⁵²³ Cook, S. A. (2012). s.197-198.

⁵²⁴ Saad Eddin Ibrahim’in davası ile ilgili bkz. El-Ghobashy, M. (2003). “The Sociologist & the Egyptian State”. *Review of African Political Economy*, 30(96), 329-334.

Sedat'ın 1978 yılında ASB'yi dönüştürerek kurduğu Ulusal Demokrat Parti, merkez-sağ olarak tanımlanabilmekte ve son derece muğlâk ve genel ifadelerle yazılmış olan programı ile farklı eğilimler yönünde esneyebilmektedir.⁵²⁵ UDP'nin Meclise göndereceği adayları belirlemede etkili olan ideolojiden ziyade kişinin bölgedeki etkinliği ve sosyal ağlarıdır. Bu açıdan UDP milletvekilleri, seçim bölgelerinde etkin, önemli, klientalist ilişkiler ağını rejim lehine harekete geçirebilecek kişilerdir.⁵²⁶ Mübarek de iş ve siyaset dünyasından elitlerin bulunduğu koalisyon özelliği taşıyan partide güç dengesini dikkate almıştır. Nitekim UDP'nin aday göstermediği bazı kişiler bağımsız olarak seçilmişler ve seçimlerden sonra partiye katılmışlardır.

Yukarıda çizilen tabloda Mısır'da muhalif siyasi partiler hep zayıf kalmış, iktidar partisi Meclis'in en az 2/3'ünü kontrol edegelmiştir. Mısır'da siyasi partilerin zayıflığının sebeplerini araştıran Langohr, bu durumu seçim hileleri, baskı, partileşmeye izin vermememe gibi faktörlerin yanı sıra “tamamlanmamış meclisleşme”, bağımsız adaylık ve mali kırılganlıkla ilişkilendirmiştir. Buna göre, seçilmemiş kişilerden oluşan üst meclislerin, seçilmiş milletvekillerinin kararlarını denetlemesi muhalif siyasi partilerin zayıf kalmasına sebep olmuştur. İktidar partisi dışından bağımsız adaylık muhalefet partilerinin parti programları geliştirmesini, kurumsallaşmasını engellemiştir. Bağımsız adaylıkları da genelde seküler değil parti kurmalarına izin verilmeyen Müslüman Kardeşler gibi İslamcılar kazanmıştır. Muhalif partiler mali sorunlar yaşamış, muhalif partiler zengin kesimlerden destek sağlayamamıştır. Partiler de üst sınıfın çıkarlarını savunmamıştır.⁵²⁷

2011 öncesinde öncesinde faaliyet gösteren 23 muhalefet partisi arasında, çok partili düzene geçilmesiyle ASB'den doğan partiler (Tagammu ve Ahrar), yeniden kurulan Vafd, SİP, Nasirist Parti, Yarın (El-Ghad) Partisi ve Demokratik Cephe Partisi öne çıkmıştır. Yeni Vafd, Al Ahrar partileri merkez ve muhafazakâr kanatta yer alırken, siyasetin sol kanadını oluşturan Tagammu ve Nasirist partiler ise sosyalist değerleri ve 1952 Devrimi'nin prensiplerinin sürdürülmesini ve gelir dağılımında eşitliği savunmuşlardır. El-Ghad ise liberal ve seküler bir partidir. Bunların dışında Müslüman Kardeşlerden

⁵²⁵ Atacan, F. (2004). s.38.

⁵²⁶ Kassem, M. (1999). s.79, 82-92. Aktaran Atacan, F. (2004). s.40.

⁵²⁷ Langohr, V. (2005). “Too Much Civil Society, Too Little Politics? Egypt and Liberalizing Arab Regimes”. In M. P. Posusney and M. P. Angrist (Eds.), *Authoritarianism in the Middle East Regimes and Resistance*, Colorado and London: Lynne Rienner Publishers, Inc., 193-218. s.202-207.

ayrılanların kurduğu Vasat ve Nasirist partiden ayrılanların kurduğu Karama partileri de vardır. Ancak bu partiler 2011 öncesinde henüz resmi izin alamamışlardır.

Muhalefet partilerinin çoğu lider partisi konumundadır. Muhalefet partileri kendi aralarında bölünmüşlükleri ve toplumdan destek bulamayışlarıyla iktidar partisini İslamcı gruplar –özellikle Müslüman Kardeşler kadar- endişelendirememişlerdir. Muhalefet partileri iktidara her zaman birlikte hareket bile edememiştir. Öte yandan muhalefet partileri, işçiler, köylüler gibi sistemden yararlanamayan, potansiyel destek bulabilecekleri kesimlerle ilişki kuramamışlardır. Örneğin 2000’li yıllarda özelleştirmelere karşı işçiler greve gittiğinde, muhalefet partileri dahil bütün muhalif gruplar işçilerin yanında yer almamıştır. Köklü siyasi partilerin çoğu sekülerizm konusunda duyarlı oldukları için Müslüman Kardeşler ile birlikte hareket etmek istememiştir. Seçimlerde iktidar partisine karşı değil birbirlerine karşı yarışmışlardır. Ayrıca seküler partilerde liderler yaşlı, uzun süredir yönetimde olup parti tabanını hareket geçirememişlerdir. Örneğin solcu Tagammu ve Nasirist partiler işçilerin desteğini alamamıştır.⁵²⁸ Sonuç olarak da Mısır’daki hiçbir yasal siyasi parti, ideolojisi, programı veya tabanı bakımından Mübarek rejimini zorlayabilecek konumda olmamıştır.

3.2.6. Sivil Toplum

Sivil toplumun güçlenmesi demokratikleşmenin şartlarından olduğu gibi, demokrasiye geçiş şansını da artırmaktadır. Sivil toplum muhalefet partileri kadar etkisi olmasa da, özellikle hükümete karşı denge oluşturması, toplumun taleplerinin formüle edilmesi ve gündeme getirilmesi açısından demokratikleşme için önemlidir. Otoriter rejimlerde liberalleşmenin bir anlamı da bağımsız örgütlerin sayısının artmasıdır. Nitekim SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinde 1980’lerdeki en önemli hareket özerk sivil toplum örgütlerinin hızla artması olmuştur.⁵²⁹

Mısır’da sivil toplumun geçmişı yüzyıl öncesine kadar gitse de, 2011 öncesinde rejimi reforma zorlayacak kadar güçlü sivil toplum yoktur. 1952 darbesi sonrası sivil toplum kuruluşları ya kapatılmış, ya devletin kontrolüne geçmiş ya da yer altına inmiştir. Nasır,

⁵²⁸ Ottaway, M. and Hamzawy, A. (May, 2007). s.9-10.

⁵²⁹ 1987’de SSCB’de 30 bin olan bağımsız grup, özerk kuruluş sayısı 1989’da 60 bin olmuştur. Polonya’da Eylül 1980’de Solidarity (Solidarnosc-Dayanışma) Sendikası’na birkaç haftada 10 milyon üyeye ulaşmıştır. Przeworski A. (1995a). s.57.

sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini kontrol amacıyla 1964'te yasa (32 nolu yasa) çıkarmıştır. 1970'lerde Sedat'ın başlattığı liberalleşmeyle birlikte sivil toplum kuruluşları yeniden canlanmıştır. Özellikle 1980'lerde insan hakları, kadın hakları ve mesleki alanlarda hükümet dışı kuruluş sayısı hızla artmıştır. 1982'de Arap Kadın Dayanışma Derneği, 1983'te Mısır'daki ilk insan hakları örgütü Arap İnsan Hakları Örgütü kurulmuştur. Bunlar gibi kadın hakları, insan hakları, hapisanedekiler ve işkence görenlere yardım amaçlı kurulan hak savunucusu birçok sivil toplum kuruluşu olmuştur.⁵³⁰ Geçmişte Nasır döneminde Mühendisler Sendikası, başarısız da olsa, Asvan Barajı'nın inşasına karşı çıkmış, avukatlar 1980'lerde Olağanüstü Hal uygulamasının uzatılmasına karşı çıkmışlardır. Mübarek de meslek odaları ve sendikaların muhalefet potansiyelini 1980'ler sonunda ve 1990'larda İhvan buralarda etkin hale gelince görmüştür.⁵³¹ İhvan'ın etkin sendika ve meslek odaları bu dönemde ulusal meselelerde hükümeti eleştiren konferans vb. etkinlikler yapmıştır. Mübarek 1990'larda bu kuruluşları hükümetin kontrolüne almak için yasal düzenleme ve uygulamalara girişmiş ve 1996 sendika seçimlerinde iktidar partisi hakim konuma geçmiştir.⁵³²

Arap dünyasında olduğu gibi Mısır'da son yıllarda sivil toplum, özellikle hükümetdışı kuruluşlar artmışsa da -2003'te Mısır'da kayıtlı 14000 hükümet dışı kuruluş vardır⁵³³ - bunlar demokratikleşme yönünde baskı oluşturamamıştır. Zira bunların çoğu devlet yanlısı, muhafazakar reform savunucuları veya apolitiktir.⁵³⁴ Arap dünyasında sivil toplumun demokratikleşmeye katkısını sorgulayan Amy Hawthorne'a göre, sivil toplum kuruluşlarının demokrasi yönünde baskıda bulunamayışında devlet baskısı, politik kültür⁵³⁵ ve aşırı bölünme etkili olmuştur. Sivil toplum kuruluşlarının çoğu varlığını sürdürmeye, aktif olanlar ise devletin belirlediği sınırlar içinde faaliyet yürütmeye çalışmaktadır. Politika değiştirmeye çalışan ise çok azdır.⁵³⁶ Sivil toplum kuruluşlarının başında gelen İslami grupların kurduğu birlik, dernek veya hareketler, aktif olmalarına rağmen genel amaçları İslam inancını yaymaya dönük olarak toplumsal yaşamın birçok alanında

⁵³⁰ Langohr, V. (2005). s.201.

⁵³¹ Bu konu Müslüman Kardeşlerle ilgili bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

⁵³² Kienle, E. (1998). "More Than a response to Islamism: The Political Deliberalization of Egypt in the 1990s". *Middle East Journal* 52(2), 219-235. s.227. Aktaran Langohr, V. (2005). s.200-201.

⁵³³ President Mubarak's Address to a Joint Session of the People's Assembly and the Shura Council. (November 19, 2003); www.sis.gov.eg/online/html110/o191123v.htm. Aktaran: İnternet: Hawthorne, A. (Mar., 2004). "Middle Eastern Democracy – Is Civil Society the Answer?". *The Carnegie Papers*, Number 44, CEIP. Web: <https://carnegieendowment.org/files/CarnegiePaper44.pdf>. (16.02.2014). s.9, 12.

⁵³⁴ Hawthorne, A. (Mar., 2004).

⁵³⁵ Politik kültür ile katılımın oldukça düşük olması ve bağımsız davranamamaları kastedilmektedir.

⁵³⁶ Hawthorne, A. (Mar., 2004). s.9-14.

hayırseverlik faaliyetleri, dini eğitim ile sağlık, eğitim, istihdam, evlendirme gibi sosyal hizmetler sağlamaktadır. İslamcı olanlar dışında mesleki kuruluşlar, kar amacı gütmeyen hükümet dışı örgütler, dayanışma ve dostluk dernekleri ile demokrasi yanlısı dernekler de siyasi faaliyetten uzak veya hükümete baskı yapacak kadar güçlü değillerdir.⁵³⁷

Vickie Langohr da Mısır'daki sivil toplumu incelediğinde, kuruluş sayısının çok olmasına rağmen demokratikleşmeye katkısının zayıf hatta uzun vadede olumsuz olduğu sonucuna varmıştır. Langohr'a göre, birçok Arap ülkesinde olduğu gibi Mısır'da da hükümet dışı kuruluşların en önemli muhalif oluşumlar olarak öne çıkmalarına, (yasal) siyasi partilerin etkisizliği yol açmıştır. Siyasi partiler rejim tarafından yoğun kontrol ve baskıya uğradığından sivil toplum oluşumları muhalefet için alternatif oluşturmuştur. Bunlar muhalif partilerin yapması gereken toplumun farklı kesimlerinin çıkarlarını savunma rollerine girmişler, belirli grupların çıkarlarını savunmuşlar veya insan hakları gibi belirli bir konuda faaliyet göstermişlerdir. Hükümet dışı kuruluşların çoğu mali desteğe muhtaç ve bunlar yurtdışından kaynak aldıklarında, milliyetçiliğin yüksek olduğu ülkede kolayca itibarsızlaştırılmışlardır.⁵³⁸ 1998'de Mübarek yönetimi, Nasır döneminde çıkarılan yasa yerine, apolitik olan hükümet dışı kuruluşlar üzerindeki sınırlamaları azaltan fakat muhalif olan kuruluşların faaliyetlerini ve gelir edinmesini sınırlandıran yasayı hazırladığında sivil toplum kuruluşları yürüttükleri kampanyaya rağmen yasanın çıkarılmasını engelleyememişler. Mahut süreç Mısır'da sivil toplum kuruluşları arasında demokrasi ve danışmanın eksikliği, gruplar arasında bölünmüşlük ve neredeyse hepsinin yurtdışı finansmana bağımlı olması gibi yapısal zayıflıkları ortaya koymuştur. Bu zayıflıklar aynı zamanda bu kuruluşların demokratikleşmeyi destekleme çabalarını engellemiştir.⁵³⁹ 2002'de çıkarılan ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini ve gelir edinmesini kısıtlayan yasa aynı zamanda, rejimin sivil toplumdan muhalefeti yasalar ve güvenlik güçlerine verilen yetkilerle nasıl kontrol ettiğini ve baskıladığını da göstermektedir.⁵⁴⁰

Mısır'da öteden beri en hareketli gruplar öğrenci ve işçiler olmuştur. Hür Subaylar darbesinden kısa süre sonra işçiler eyleme gitmiş, 1960'larda öğrenciler Nasır yönetimini zorlamıştır. 1977'de Sedat, IMF'den kredi alabilmek için sübvansiyonları kaldırmak

⁵³⁷ Hawthorne, A. (Mar., 2004).

⁵³⁸ Langohr, V. (2005). s.195.

⁵³⁹ Langohr, V. (2005). s.195, 207-218.

⁵⁴⁰ 1999'da Meclis'ten geçen 153 nolu yasa, 2001'de teknik gerekçelerle Anayasa aykırı olduğu için iptal edilmiş, ancak hükümet hemen hemen aynı içerikli hatta daha kötü (özellikle yurtdışından finans teminini daha da zorlaştırdığı için) olan Hükümetdışı Kuruluşlara ilişkin 84/2002 nolu yasayı çıkarmıştır.

istediğinde halkın ayaklanması sonucu geri adım atmıştır. Mübarek döneminde özelleştirmelerin hızlandığı süreçte, artan işsizlik ve düşük ücretler nedeniyle işçiler 1998'den itibaren artan, 2004'ten itibaren yoğunlaşan protesto ve grevlerle hükümeti zorlamışlardır. Grevler Mübarek rejiminin meşruiyetinin azalmasında ve protesto kültürünün gelişiminde önemli rol oynamışlardır. Nitekim 1998-2010 arasında 2-4 milyon arasında işçi 3400-4000 grev veya kitlesel eylem yapmışlardır. Bu eylemler özellikle Ahmed Nazif hükümetinin 2004'te özelleştirmeleri hızlandırması üzerine daha da yoğunlaşmıştır.⁵⁴¹

Mısır'da işçiler 2000'li yıllarda başarılı eylemler yapsa da, demokratikleşme yönünde hükümete baskıda bulunamamışlardır. Bunun nedenlerinin başında sendikalaşma oranının düşüklüğü gelmektedir. 1957'den beri işçilerin devletin kontrolündeki Mısır İşçi Sendikası Federasyonu (ETUF)'na kayıtlı olduğu ülkede, 2000'lerde 27 milyon işçiden sadece 3,8 milyonu sendikalıdır. Bunların çoğu da hükümet veya kamu iş sektöründeki işlerde çalışmaktadır.⁵⁴² Bir diğer neden de, Mübarek yönetiminin başarılı biçimde öteden beri ekonomik protestolarla siyasi muhalefeti ayrı tutmasıdır. 2000'li yıllarda işçiler yüzlerce grev, oturma veya gösteri yapmışsa da bu eylemlerde siyasi reform talebinde bulunulmamıştır. Ekonomik talepler genellikle ücret artışı, gıda fiyatlarının sabitlenmesi gibi adımlarla sonuçlanmış, siyasi protestolar ise şiddetle bastırılmıştır.⁵⁴³ İşçilerin demokratikleşme talebinde bulunmamasında ise muhalif kesimlerle düzenli ilişkisinin olmaması ve işçilerin muhalif aydın kesimi dış bağlantılı kişiler olarak gördükleri için güvenmemeleri etkili olmuştur.⁵⁴⁴ 2008 Nisan ayında, 6 Nisan Gençlik Hareketi'nin, Mısır'ın Nil deltasındaki endüstri bölgesi Mahalla El Kübra'da işçilerin grev ve protestolarına destek vermesiyle, ekonomik tabanlı protestolarla, siyasi reform talepleri bir araya gelmiştir. Bununla beraber işçiler ve genç aktivistler, siyasi parti ve hareketlerin - Tagammu'dan Müslüman Kardeşlere kadar- protestolara dahil olma taleplerini geri çevirerek, kendilerini siyasete mesafeli tutmaya çalışmışlardır.⁵⁴⁵ Diğer yandan 2008 sonunda Karama Partisi kurucularından ve Kifaye Hareketi aktivistlerinden Kemal Ebu Eyta tarafından kurulan Mısır'ın ilk bağımsız işçi sendikası Gayrimenkul Vergi Otoritesi

⁵⁴¹ İnternet: Beinin, J. (Jun., 2012). "The Rise of Egypt's Workers". *The Carnegie Papers*, CEIP. Web: http://carnegieendowment.org/files/egypt_labor.pdf. (17.02.2015). s.3-5

⁵⁴² Beinin, J. (Jun., 2012). s.3-5.

⁵⁴³ Ottaway, M. and Hamzawy, A. (2011, January 28). "Protest Movements and Political Change in the Arab World". *Policy Outlook*, Washington D.C.: CEIP. s.2-4.

⁵⁴⁴ Beinin, J. (2012). s.6-7.

⁵⁴⁵ Ottaway, M. and Hamzawy, A. (2011, January 28). s.7-8.

Çalışanları Sendikası (IGURETA), hem başka bağımsız işçi sendikalarının kuruluşuna (illegal olsalar da) öncülük etmiş hem de etkili grev, oturma vb. eylemler yaparak rejimi tavize zorlamıştır. Nitekim 25 Ocak protestoları sırasında üç bağımsız işçi sendikası, aynı zamanda 8,5 milyon emekliler derneğini de kapsayacak şekilde Bağımsız İşçi Sendikaları Federasyonunu oluşturmuşlardır.⁵⁴⁶ Ne var ki 2011 öncesi Mısır'da, 1980'lerde Polonya'daki Dayanışma (Solidarnosc) gibi rejime baskı yapacak veya Tunus'taki protestoların başlaması ve ülke çapına yayılmasında önemli rolü olan Tunus Genel İşçi Sendikası (UGTT)⁵⁴⁷ gibi güçlü bir işçi örgütlenmesi yoktur.

2011 öncesinde Mısır'da Mübarek rejimine karşı, kısa süreli de olsa, en başarılı muhalefet eylemlerini gerçekleştirebilen sivil toplum girişimi, daha sonra 25 Ocak protetolarının başarısında da etkisi görülen Kifaye Hareketi olmuştur. Hareket bir siyasi parti veya sivil örgüte dönüşmese de, getirdiği yöntemler ve farklı grupları bir araya getirme başarısıyla Mısır'da muhalefete büyük deneyim kazandırmıştır.

Kifaye (Yeter) Hareketi

Asıl adı Mısır için Değişim Hareketi (*al-haraka al-misriyya lil-taghyir*) olan Kifaye (Yeter)'nin kuruluşu 2003 sonlarına kadar gitmektedir. Bir siyasi parti olarak kurulmasa da tüm grupları ve partileri birleştirme hedefi güderek ortaya çıkmış ve bir koalisyon oluşturmuştur. Gevşek bir örgütlenmesi olan hareketin başında Kıpti George Ishak bulunup, kurucuları arasında Marksistlerden İhvan'a farklı kesimlerden muhalefetin önemli isimleri vardır.⁵⁴⁸ Hareketin Temmuz 2004'te Mısır basınında çıkan ilk bildirisi üç yüzden fazla siyasi ve sivil toplum lideri tarafından imzalanmıştır. Eylül 2004'te "Mısır Değişim Hareketi" resmi adıyla ilk konferansını düzenlemiş ve konferans sırasında atılan "Kifaye! (Yeter!)" sloganı nedeniyle ismi bu şekilde anılmaya başlanmıştır.⁵⁴⁹

⁵⁴⁶ 2011 Ağustos'unda bağımsız sendika sayısı 200'e, temsil ettiği işçiler 2 milyona çıkmıştır. Lachapelle, J. (2012). "Lessons from Egypt's Tax Collectors". *Middle East Report*. 264 (38).

⁵⁴⁷ Angrist, M. P. (2013). "Understanding the Success of Civic Protest in Tunisia". *The Middle East Journal*, 67(4), 547-564. s.549-550.

⁵⁴⁸ Kurucular arasında George Ishaq (sekülerist ve komünist Kıpti), Majid Ahmed Hüseyin (İslamcı), Ebul Ala Madi (eski İhvan üyesi ve Vasat Partisi'nin kurucusu), Ahmad Bha' Sha'ban (Marksist), Amin Iskandar (Nasırcı-Karama partisinden), Muhammed Seyid İdris (bağımsız) ve Seyid Abdulsettar (İhvan üyesi) vardır. Hareketin koordinatörlüğünü yapan Abdulvahab El-Mesiri de eski İhvan üyesi ve Vasat Partisi kurucularındandır.

⁵⁴⁹ Kifaye Hareketi'nin ortaya çıkışı, büyümesi ve zayıflaması ile ilgili tüm süreç hakkında bkz. Oweidat, N., United S., and National Defense Research Institute. (2008). *The Kefaya Movement: The Case Study of a Grassroots Reform Initiative*, Santa Monica, CA:RAND Corporation. (ABD Savunma Bakanlığı için hazırlanan monograf).; Wickham, C.R. (2013). s.107-117.

Kifaye Hareketi 2005 seçimleri öncesinde Mübarek'in oğlunu aday göstermesi ya da tekrar bir dönem daha seçilmesine karşı eylemleriyle önemli destek almıştır. Fakat Kifaye Hareketi'nin geçmişi, 2000 yılında İkinci İntifada⁵⁵⁰ başladığında Mısır'daki solcu aktivistler tarafından kurulan "İntifada ile Dayanışma için Mısır Halk Komitesi (EPSCI)"ne dayanmaktadır.⁵⁵¹ Bu organizasyon, Müslüman Kardeşler 1995'teki tutuklamaların etkisiyle devletle karşı karşıya gelmemek için geri durunca protesto gösterileri düzenlemiştir. Aynı oluşum Irak'ın ABD tarafından işgalini protesto etmek için işgalin ilk günü 20 Mart 2003'te Tahrir Meydanı'nda büyük bir gösteri organize etmiştir. Mısır İçişleri Bakanlığı ikinci intifadadan dolayı zaten toplumun baskısı varken savaş karşıtı gösterilere izin vermiş ancak gösterilerde tepki Irak'ın işgali ve ABD'den Mübarek ve yerine geçmesi beklenen Cemal Mübarek'e yönelmiştir. Daha sonra "20 Mart Halk Değişim Kampanyası"nın kuran protestocuların "veraset" ve "uzatma" karşıtı sloganları ("Veraset Yok!, Uzatma Yok!) Kifaye'nin temel söylemi olmuştur.⁵⁵²

İlk ortaya çıktığı dönemde hızla yükselen Kifaye'nin demokratik reform talepleri (Olağanüstü Hal'in kaldırılması, yargı bağımsızlığı gibi) farklı kesimlerin desteğini sağlamıştır. Aralık 2004'ten itibaren hareket, doğrudan Mübarek'e karşı, özellikle oğlu Cemal'e güç devri bağlamında küçük çaplı ancak etkili protesto eylemleri tertiplemiştir. Bilgi teknolojisini, özellikle internet imkânlarını çok iyi kullanan Kifaye, internet üzerinden insanları örgütlemiş, Mısır'da çok nadir olan halkın rejime doğrudan meydan okumasını gerçekleştirebilmiştir.⁵⁵³ İhvan'ın aksine rahat biçimde Mübarek'in gitmesi yönünde çağrılar yapan hareket, özellikle 2005'te devlet başkanının doğrudan halk tarafından seçilmesini sağlayacak Anayasa değişikliklerinin gündemde olduğu dönemde birçok eylem yapmıştır. Öyle ki Kifaye, İhvan'ı gösterilere yeterince destek vermemek ve rejimle karşı karşıya kalmamak için aşırı temkinli hareket etmekle eleştirmiştir.⁵⁵⁴ Mübarek yönetimine karşı başarılı bir performans sergileyen Kifaye, yükselişi gibi hızlı bir şekilde desteğini yitirmiştir. Hareket, 2005'te kampanyalarının en önemli amacı, Mübarek'in yeniden seçilmesini engellemede başarısız olunca zayıflamıştır. Bunun

⁵⁵⁰ İkinci İntifada, İsrail muhalefet lideri Ariel Şaron'un Eylül 2000 sonunda Harem-i Şerif/Tapınak Dağı'na ziyaretiyle başlamış, FKÖ lideri Yaser Arafat'ın ölümüyle Kasım 2004'te zayıflamış ve sonraki aylarda iki taraf arasında ateşkese varılmasıyla bitmiştir.

⁵⁵¹ Wickham, C.R. (2013). s.107. Not: EPSCI : Egyptian Popular Committee in Solidarity with the Intifada.

⁵⁵² Wickham, C.R. (2013). s.107-108.

⁵⁵³ Wickham, C.R. (2013). s.107-117.

⁵⁵⁴ İnternet: Hamzawy, A. and Brown, Nathan J. (Mar., 2010). "The Egyptian Muslim Brotherhood: Islamist Participation in a Closing Political Environment". *The Carnegie Papers*, Number 19. CEIP. Web: https://carnegieendowment.org/files/muslim_bros_participation.pdf .(15.02.2014). s.9.

yanında hükümetin baskısı, hareketin liderlerini etkisiz hale getirmesi ve demokratikleşmeden uzak reform politikaları da etkili olmuştur. Başlangıçta farklı kesimlerden destek almak hareketi büyütürken, ilerleyen süreçte parçalanmasına neden olmuştur. 2006'da seküler demokrasi yanlısı programın yenilenmesi gündeme geldiğinde hareket içinde ideolojik ayrılıklar yaşanmıştır.⁵⁵⁵ Siyasal İslamcılar bir süre sonra hareketten ayrılmıştır. Kifaye Hareketi daha çok aydın kesimden destek bulmuş ancak, 2000'li yıllarda yoğun biçimde grev ve protestolar yapan işçilere erişememiştir.⁵⁵⁶

Kifaye'nin Mısır siyasetinde etkinliği 2011'den çok önce zayıflamıştır. George Ishak'ın 2007'de yerini alan Abdel Wahab El Meseiry'nin liderliğini yaptığı hareketin Mübarek karşıtlığı dışında ciddi bir söylemi kalmamıştır. Fakat Kifaye, Mübarek rejimine açıktan meydan okuma ve özellikle sosyal medya üzerinden örgütlenme açısından Mısırlılara önemli şeyler kazandırmıştır. Önce EPSCI, sonra Kifaye hareketleri, gençlere devletin kontrol ve sınırlamalarını aşma yöntemini öğretmiştir.⁵⁵⁷ Mısır'da bir muhalif için meydana eylem yapmanın çok zor ve tehlikeli olması nedeniyle, baskıcı rejim karşısında gençler tepkilerini internet üzerinden oluşturdukları sosyal ortamlarda paylaşmaya ve sosyal medya üzerinden örgütlenmeye yönelmişlerdir. Bunlar Kifaye'nin deneyimiyle teknolojiyi, interneti, çok etkili kullanmış, polis şiddetine karşı iyi örgütlenmiştir. 25 Ocak protestolarını organize eden ve başlatan işte bu gençlik örgütleri/hareketleri olmuştur.

Özetle 2011 öncesinde Mısır'da sivil toplum kuruluşları iktidarı demokratik reform yönünde baskılayabilecek güçte değildir. Sivil toplum kuruluşlarından aktif olanlar, devletin çizdiği sınırlar dahilinde faaliyet yürütmeye çalışmaktadır. Bunlar arasında politika değiştirmeye çalışan az olduğu gibi, bunların çoğu da yurtdışı fona muhtaçtır. Dahası bu tip örgütler arasında işbirliği zayıftır. En güçlü İslamcı sivil toplum örgütleri de demokrasi ve insan hakları gibi konularda baskı yapamamaktadır. İşçi örgütleri ise, devlet kontrolünde ve daha çok işçilerin ücretleri gibi ekonomik taleplere odaklılardır. İşçiler son dönemde etkili eylemler yapsa da da, sendikalı işçi oranının azlığı (yaklaşık %15) ve işçilerin politik reform isteyen muhalif kesimlerle mesafeli oluşları gibi nedenlerle, rejime baskı yapacak güçlü bir işçi örgütlenmesi ortaya çıkmamıştır. Diğer yandan, 2004-05

⁵⁵⁵ Ottaway, M. and Hamzawy, A. (May, 2007). s.12.

⁵⁵⁶ Ottaway, M. and Hamzawy, A. (2011, January 28). s.8.

⁵⁵⁷ İnternet: Shehata, D. (May, 2010). "Youth Mobilization in Egypt: New Trends and Opportunities". *Background Paper: Youth in the Arab World*, American University of Beirut. Web: www.aub.edu.lb/ifi (22.08.2014). s.7.

yıllarında etkili muhalif eylemler organize eden Kifaye Hareketi, kısa sürede zayıflamışsa da, farklı kesimleri bir araya getirmesi, rejime doğrudan meydan okuması ve en önemlisi ileride 25 Ocak protestolarında kilit rol oynayan gençlik hareketlerine öğrettiği yöntemlerle istisnai bir yer edinmiştir.

3.2.7. Basın ve Yayın

Gazete ve dergi tarihinin Napolyon'un işgaline (1798) kadar gittiği Mısır'da, İngiliz koloniliği döneminde basın bazı kısıtlamalarla karşılaşmışsa da nispeten bağımsızdır. Ancak 1952'den sonra basın aynı bağımsızlığı ve gücü sürdürememiş ve ülkede muhalif basın kalmamıştır. Nasır ve Sedat döneminde hemen her otokratın yaptığı şekilde basın ve medya kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Muhalif basın ancak 1970'lerde ortaya çıkabilmiştir. Gazete ve televizyonlarda hükümet eleştirilebilmesine rağmen Basın Kanunu, devlet başkanı, devlet kurumları ve yabancı devlet başkanlarını kötüleyen haber yapmayı hapisle cezalandırmaktadır. Daha önce değinildiği üzere Mart 2007'deki Anayasa değişiklikleri gazetecilerin terör şüphesiyle göz altına alınmasına, mahkeme kararı olmadan telefonlarının dinlenmesine, elektronik postalarının kontrolüne ve evinin aranmasına olanak sağlamaktadır.

Hüsnü Mübarek döneminde öncekilere göre daha liberal bir ortam olsa da, Mübarek bir yandan devletin ve yandaşların kontrolündeki basın ve medyayı halkı yönlendirmek için kullanmış, diğer yandan bağımsız ve muhalif gazeteci, yayıncı vb. baskılamıştır. Ülkede *El-Ahram*, *El-Akhbar*, *Al Gomhurria* gibi tirajları 300 bin ile 1 milyon arasında değişen gazeteler devletin kontrolündedir. Bunların genel yayın yönetmenleri iktidar partisi UDP'nin hakim olduğu Şura Meclisi tarafından atanmaktadır. Hükümetin kontrolündekiler dışında siyasi partilere (muhalefete) ait ve bağımsız gazeteler de bulunmaktadır. Başta *el-Masri el-Yom* olmak üzere muhalif gazetelerin tirajları devletin kontrolündekilere göre oldukça mütevazıdır.

Mübarek döneminin sonlarında, özellikle oğlu Cemal'in yerine geçeceği iddiaları ve sağlık sorunları gündeme geldikçe muhalif gazetecilere yönelik baskı artmıştır. Mübarek aleyhine yayın yapan televizyonlara, programcılara, muhabirlere ve hatta bu televizyonlara uydu hizmetleri sunan şirketlere de ağır cezalar verilmiştir. 2007'de birçok editör "ülkenin çıkarlarına", "ulusal güvenliğe" ve "yargının güvenilirliğine" zarar vermekten

tutuklanmıştır. Sözgelimi, Kifaye Hareketi'nden gazeteci Abdulhalim Kandil, 2004'te polis tarafından alınmış ve kötü muameleye maruz bırakılmıştır. 2007'de Kandil'in Karama gazetesinden çıkarılması sağlanmıştır. *El-Düstur* gazetesinin baş editörü İbrahim İssa, Mübarek'in hasta olduğuna dair dedikoduların olduğunu yazdığı için “kamu çıkarı ve ulusal istikrara zarar veren yanlış haberler yapmaktan” tutuklanmış, Mart 2008'de 6 ay hapis cezası ve para cezasına çarptırılmıştır. Mısırlı El-Cezire muhabiri Howaida Taha, önce polis karakollarında şiddet konusunda program hazırladığı için Mayıs 2007'de 6 ay hapis cezasına çarptırılmış; kararın temyiz sonucunu beklerken Ocak 2008'de Kahire'nin düşük gelirli kesimleri ile ilgili program yaparken izinsiz çekim yaptığı gerekçesiyle bir daha tutuklanmıştır.⁵⁵⁸ Öte yandan yabancı basına yönelik de tedbirler uygulanmıştır.

Mübarek'in son döneminde, rejimin baskısı karşısında internet kullanımının hızla artmasıyla birlikte “*blog* (yorum)” siteleri yönetimi eleştirmek için en uygun ortamlar haline gelmiştir.⁵⁵⁹ Hükümetin blogculara da tepkisi sert olmuştur. Ekim 2005'ten itibaren internetteki yazıları nedeniyle tutuklananlar olmuş ve bunların sayısı hızla artmıştır. 2005'te ilk olarak Abdülkerim Süleyman, Mısır hükümeti ve İslam'ı eleştirmekten tutuklanmış; onun yanına Muhammed el Şarkavi, Kerim el Şaer, Hossam el Hamalawy eklenmiştir. 2006'da ödüllü blogcu Ahmed Said al İslam ile Alaa Abd el Fatah'ın da aralarında bulunduğu 100'den fazla blogcu ve internet aktivisti tutuklanmıştır.⁵⁶⁰ Buna rağmen internette bloglara olan ilgi giderek artmıştır.⁵⁶¹ Sosyal paylaşım sitelerine ilgi de hızla artmıştır. 2010 sonu itibariyle ülkede facebook kullanan sayısı 4,5 milyonu bulmuştur ki, bu Arap ülkeleri arasında oldukça yüksek bir orandır.⁵⁶² Hükümet internet ortamında eleştiriler artınca yeni tedbir yöntemleri geliştirmiş, erişim yasakları, içerik sınırlamaları yapmış ve interneti izlemeye yönelik yatırımlar yapmıştır. Bu dönemde Mısır, Çin ve İran ile birlikte internette yazmanın tehlikeli olduğu ülkelere biridir.⁵⁶³

⁵⁵⁸ İnternet: Da Marco, M. (2008, April 30). The Press and The Pharaoh. *Ikhwanweb*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=16909> (11.09.2015)

⁵⁵⁹ 2006'da %12,6 olan internet kullanma oranı 2011'de %35,7'ye yükselmiştir. İnternet: Freedom House. (2012, September 24), *Freedom on the Net 2012 Report*. Web: https://freedomhouse.org/sites/default/files/resources/FOTN%202012%20-%20Full%20Report_0.pdf. (12.09.2015).

⁵⁶⁰ Cook, S. A. (2012). s.194-195.

⁵⁶¹ Bu dönemde Mısırlıların oluşturduğu 200 bin blog vardır ve bunların %20'si siyasi konular üzerinedir. Shehata, D. (May 2010). s.6.

⁵⁶² Freedom House. (2012).

⁵⁶³ Freedom House. (2012).

3.3. Sosyo-Ekonomik Şartlar

Demokrasiye geçiş ile ilgili olarak sosyo-ekonomik koşullar en çok gündeme gelen konulardan biridir. Sosyo-ekonomik şartlar tek başına demokrasiye geçişe engel veya onu sağlayan olmamaktadır. Bununla beraber Mısır'ın 2011 öncesi koşullarının incelenmesi, demokrasiye geçişin daha önce neden yaşanmadığı veya neden 2011'de yaşandığı gibi soruların cevabı açısından faydalı olacaktır. Bu anlamda Mısır'da "Arap Baharı" isyanları öncesinde, ülkenin sosyo-ekonomik şartları rejime olan desteği düşürürken, demokrasiye geçiş veya demokrasinin yaşaması için gerekli görülen ekonomik kalkınma, orta sınıfın güçlenmesi vb. koşulların sağlanamaması nedeniyle demokrasiye geçiş şansını zorlaştırmıştır. Bununla beraber, sosyo-ekonomik faktörler diğerleriyle birlikte 2011'de demokrasiye geçiş şansının ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Mısır'da nüfusun %90'ını Müslümanlar, yaklaşık %10'unu ise Kıptiler oluşturmaktadır. Etnik açıdan oldukça homojen bir yapıya sahip olan Mısır'da nüfusun %1'ini oluşturan Nubian'lar ve diğer azınlıklar (Ermeni, Yunan vb.) hariç tamamı Arapça konuşmaktadır.⁵⁶⁴ Bu anlamda ulusal birliğini sağlamış olması ve herhangi bir azınlık grubun ayrımcı görüşleri benimsememesi demokrasi açısından olumlu bir tablodur. Bununla beraber Mısırlılar arasında demokrasi için risk teşkil eden toplumsal fay hatları mevcuttur. Bu kapsamda Müslümanlar ve Kıpti Hıristiyanlar ile seküler kesim ile İslamcılar arasında olmak üzere iki tür fay hattından bahsedilebilir. Müslümanlar ve Kıptiler arasında tarihte yaşanmış çatışmalar karşılıklı güvensizliğe neden olmaktadır. Nitekim 1967 yenilgisinden sonra Müslüman ve Hıristiyanlar -özellikle üniversite öğrencileri- arasında silahlanmanın ve militer yapıların artmasıyla, 1970'li ve 1980'li yıllarda uzun süren çatışmalar yaşanmıştır. Daha sonra Sedat döneminin sonlarına doğru taraflar arasında gerginlik yoğunlaşmıştır. 1981 yılı ortalarında Kahire'de Müslümanlar ve Kıptiler arasında çatışma çıkınca, Sedat, Kıpti lider Pope Shenuda III'yı tutuklatmış ve Wadi Natroun adlı çöl ortasındaki manastırda ev hapsinde tutmuştur. Mübarek ancak üç yıl sonra 1985 Ocak ayında Kıptilerin tepkileri üzerine Shenuda'yı serbest bırakmıştır. 1985 yazında Müslüman ve Kıptiler arasında "Tampon Etiketli Savaşı" olarak adlandırılan çatışma çıkmış ve

⁵⁶⁴ Ayalon, A. (1999). "Egypt's Pandora Box". In O. Bengio and G. Ben-Dor (Eds.), *Minorities and the State in the Arab World*, Boulder: Lynne Rienner Publishers. ss.53-71.

hükümet tedbir almak zorunda kalmıştır.⁵⁶⁵ Daha sonra Mübarek döneminde Batı ile ilişkiler geliştikçe, Kıptilere olumlu yaklaşım artmıştır. Mübarek, Meclis'e atama yetkisi olduğu 10 milletvekilinin bir kısmını Kıptiler lehine kullanmıştır. Bununla birlikte Kıptilerin dini veya özel mekanları karışıklık dönemlerinde ilk saldırıya olan yerler olabilmektedir. Kıptilere yönelik baskı veya eylemler genellikle uluslararası arenada Mısır yönetimine tepkiye yol açmıştır.

Mısır toplumundaki diğer ayrışma ise daha çok dinin kamu hayatındaki yeri bağlamında gündeme gelen seküler-İslamcı ayrışmasıdır. Nasır döneminde baskı ile birlikte uygulanan seküler bir düzen varken, Sedat'ın liberalleşme adımları ve İslamcılarla iyi ilişkileri dini gruplara daha rahat faaliyet gösterme imkanı tanımıştır. Sedat'ın 1980 Anayasası'na şeriat prensiplerini "yasamanın başlıca kaynağı" olarak koyması bundan sonra İslamcılar için toplum hayatında dinin daha belirleyici olması için gerekçe haline gelmiştir. Mübarek, İslamcılarla kapsamlı mücadele yürütmesine rağmen, Anayasa'dan şeriatı çıkar(a)madığı gibi sistemi İslamileştirmiştir. Sedat döneminden itibaren sistemdeki İslamleşme iktidarın muhafazakar ve dindar tabanda meşruiyetini artırma ve İslamcı grupların argümanlarını geçersiz kılma çabasının parçasıdır. Sistem İslamleşmişse de, bundan ne seküler kesim ne de İslamcı kesim memnundur. Seküler kesim nispeten daha dar, iyi eğitilmiş ve Batılılaşmış üst tabaka iken, daha geniş ve dindar olan diğer kesim ile arasında ciddi bir mesafe vardır. Dindar kesim -içlerinde zengin olan veya Batı'da eğitim görmüş olanları olsa da- Batılı yaşam tarzına sahip olanları "Avrupalılaşmış azınlık" olarak görürken, eğitilmiş üst sınıf, diğerlerini okuma-yazma bilmeyen veya kırsalda yaşayan kesim de yoğun biçimde dindar olduğu için -eğitim seviyesine bakmaksızın- onlarla birlikte anılmaktadır. Bu ayrışma demokrasiye geçiş süreçlerinde olduğu gibi demokrasinin sürdürülmesinde de kutuplaşmaya yol açabildiği için risk faktörü olarak görülmektedir.

Modernist görüş açısından demokrasiye geçişte önemli rolü görülen, ekonomik koşullara gelince demokrasiye geçişi kolaylaştıracak bir tablo görülmemektedir. Ancak ekonomi ve bununla bağlantılı sosyal sorunlar öteden beri toplumdaki memnuniyetsizliğin sebeplerindedir. Nitekim 1952 darbesinin ekonomik boyutu da vardır. 1952'den sonraki döneme kısaca bakıldığında, ekonominin yöneticilerin en önemli sorunlarından olageldiği ve hızlı bir dönüşüm geçirdiği görülmektedir. Önce yabancı sermaye ve özel sektörün

⁵⁶⁵ Bu dönemde Müslümanlar ve Kıptiler karşılıklı olarak arabalarına kendi inançlarının simgesi olan dini içerikli etiketler yapıştırmışlardır. Gerginlik o kadar tırmanmıştır ki sonunda hükümet arabasına etiket yapıştırmaya devam edenleri cezalandırmakla tehdit etmiştir. Solecki, J. (1990). s.73-75.

ağırlıklı olduğu bir ekonomiden devletin kontrolünde bir ekonomiye geçilmiş, daha sonra Sedat döneminden itibaren tersine bir süreç başlamış, 1990'lardan itibaren ise liberal reformlar ve özelleştirmelerle devletin ekonomideki ağırlığı azaltılmaya çalışılmıştır. Nasır döneminde başlatılan “ithal ikameci” ve sosyal politikalar o dönem için görece refah getirmişse de, uzun vadede devletin yükünü artırdığı için ekonominin bozulmasına yol açmıştır. Daha önemlisi, Bromley’in analizinde belirttiği üzere, birçok Ortadoğu devleti gibi Mısır’da da devletin ekonomiye hakim olması ekonomik ve politik gücün ayrışmasını, yani demokrasi için gerekli olan bağımsız sınıf ve güçlerin ortaya çıkmasını zorlaştırmıştır.⁵⁶⁶ Sedat’ın ekonomide “infitaah” politikası ülkeye dışarıdan yatırım gelmesini sağlamakla beraber, belirli bir kesimi zenginleştirdiği için gelir dağılımında eşitsizliğin ve fakirliğin artmasına yol açmıştır. Aynı zamanda bu dönemde artan ithalata bağlı olarak yükselen dış borçlar, Mübarek döneminde sürdürülemez hale gelmiştir. Mübarek ithal ikameci politikaları 1990'lara kadar sürdürse de, devletin artan yükü karşısında Nasır döneminde başlayan bazı sosyal politikalardan vazgeçmek zorunda kalmış, ancak bu da işsizliğin artmasına sebep olmuştur. Ülkenin dış borçlarını 1991 Körfez krizi sırasında yapılandıran Mübarek, 1990'larda uluslararası destek ile neo-liberal politikalara yönelmiştir. Bu şekilde reform politikaları ekonomide özellikle 2000'lerin başında büyüme getirirken, özelleştirmeler nedeniyle hem işsizlik hem de gelir dağılımındaki eşitsizliği artırmıştır.

Ekonomideki dönüşüme kısaca değindikten sonra, modernist görüşün demokrasi için gerekli gördüğü ekonomik kalkınma (yüksek milli gelir), okuryazarlığın yaygınlaşması, şehirleşme ve orta sınıfın gelişmesi gibi kriterler bakımından Mısır’ın genel anlamda daha önce demokrasiye geçiş yaşayan ülkelere göre nispeten olumsuz durumda olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Mısır’ın 2010 yılında kişi başına düşen milli geliri 2602 \$’a karşılık gelmektedir. Satın alma paritesine (ppp) göre ise 9857\$’a çıkmaktadır.⁵⁶⁷ Bunlardan ilki istatistiksel olarak demokrasiye geçiş olasılığı sayılan 4500-5500 \$’ın oldukça altında kalmaktadır.⁵⁶⁸ Bir başka açıdan Mısır, genel anlamda demokrasiye geçişin

⁵⁶⁶ Bromley, S. (1997). s.336-342.

⁵⁶⁷ İlk rakam sabit 2010 ABD Doları, ikincisi sabit 2011 uluslararası Dolara göredir. İnternet: Worldbank. “Egypt, Arab Rep., GDP per capita (1965-2015)”. Web: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD?locations=EG>. (10.06.2016)

⁵⁶⁸ Her ülkenin koşulları ayrı olmakla beraber, Eva Bellin geçmiş tecrübelerin, ulusal birlik konusunda uzlaşma varsa ve elitler çatışmaları demokratik kurumlarla çözmeyi kabul etmişlerse, 5500\$ üzerinde kişi başına düşen gelire ulaşıldığında demokrasi şansının yüksek olduğu sonucuna varıldığını belirtmektedir. Elbette petrol zengini ülkeler yüksek gelire rağmen demokrasiye geçmeyen ülkeler olarak istisnadır. Bellin,

beklenebileceği ülkeler olarak görülen, Dünya Bankası'nın "üst-orta-gelir" grubundaki ülkeler arasında da değildir.⁵⁶⁹ Bununla beraber, Mısır'ın satın alma paritesine göre kişi başına düşen milli geliri, 1950-1990 arasında 135 ülkeyi inceleyen Przeworski vd.'nin ülkeler için diktatörlükten demokrasiye geçiş eşiği (olasılık 0.50'den büyük) olarak belirlediği rakamdan (1985 satın alma paritesine göre 4115 \$) biraz yüksektir.⁵⁷⁰ Ne var ki Mısır'ın kişi başına düşen milli geliri (ppp) Przeworski vd.'nin demokrasilerin yaşaması için taban seviye olarak tespit ettikleri miktarın altında kalmaktadır.⁵⁷¹ Bu çerçevede geçmiş deneyimlerden hareketle Mısır'ın 2011 öncesinde demokrasiye geçiş eşiğine ulaşsa da mevcut gelirle demokrasiyi yaşatmasının oldukça zor olduğu söylenebilir. Bununla beraber her ülkenin ayrı koşulu olduğu ve hiç bir etkenin tek başına demokrasiye geçişi sağlamadığı veya engellemediği hatırlanmalıdır.

Mısır'da 2011 öncesinde okuryazarlık ve şehirleşme oranları bakımından da olumsuz bir tablo vardır. Okuryazarlık 12 yıllık zorunlu eğitimin yaygınlaşmasıyla giderek artmışsa da, düşük seviyededir. 2007'de 15 yaş üstü nüfusun %70,4'ü okuryazardır. Bu oran kadınlarda %62,7'dir.⁵⁷² Şehirleşme bağlamında, 2008 itibariyle nüfusun %57'si kırsalda yaşamaktadır.⁵⁷³ Mısır'daki bu oranlar, bu alanlarda belirli bir eşik bulunmasa da, 1970'lerin ikinci yarısından 1990'a kadar -özellikle Avrupa'da- demokrasiye geçiş yaşayan ülkelere göre oldukça düşüktür. Bu ülkelerin çoğunda demokrasiye geçiş yaşanan yıllarda okuryazar nüfus oranları %80 üzerinde iken, şehirleşme oranları %50'nin üzerindedir.⁵⁷⁴ Bununla birlikte daha kapsamlı bakıldığında daha az okuryazar oranı veya

E. (2005). s.38, 41.n.19. Huntington ise 1970'ler için geçiş bölgesi olarak 1000-3000\$ arasını belirlemiştir. Huntington, S. P. (1991). s.63.

⁵⁶⁹ 2010'da dünya üst-orta-gelir seviyesi kişi başına 6000 (6301) \$ civarındadır. (Sabit 2010 ABD Dolarına göre) İnternet: Worldbank. "GNI per capita – Upper middle income (1995-2014)". Web: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.KD?locations=XT> (08.07.2015)

⁵⁷⁰ Przeworski, A., and Limongi, F. (1997). s.160. Söz konusu rakamın CPI (Consumer Price Index) hesaplamasıyla 2010'daki karşılığı 8340 \$ civarındadır.

⁵⁷¹ Przeworski vd., İkinci Dünya Savaşı öncesi dönem de dahil, 1975 Arjantin'inden daha fazla kişi başına düşen milli geliri olan (satınalma paritesine göre 6055\$) hiçbir ülkede demokrasinin başarısızlığa uğramadığını tespit etmiştir. Przeworski, A. (ed). (1995b). s.62-63; Przeworski, A., and Limongi, F. (1997). s.165, 170-171. Bu rakamın CPI hesaplamasıyla 2010'daki karşılığı 12270 \$ olmaktadır.

⁵⁷² United Nations Development Programme (UNDP), and the Institute of National Planning, Egypt. (2010). *Egypt Human Development Report 2010 – Youth in Egypt: Building Our Future*. Cairo: Virgin Graphics. s.258.

⁵⁷³ UNDP, and the Institute of National Planning, Egypt. (2010). s.246.

⁵⁷⁴ 1975'te 36 yıldır iktidara olan Franco'nun ölümünden sonra demokrasiye geçen İspanya'da okuryazar nüfus oranı %93 (1981), kırsal nüfus oranı %30 (1975)'dur. 1975-1990 arasında demokrasiye geçiş yaşayan bazı ülkelere ilişkin (geçiş yılına en yakın elde edilen) veriler sırasıyla şöyledir. Portekiz'de %79 (1981) ve %59 (1975), Polonya'da %98 (1978) ve %39 (1990), Macaristan'da %99 (1980) ve %34 (1990), Yunanistan'da %90 (1981) ve %34 (1975), Bulgaristan'da %98 (2001) ve %34 (1990), Romanya'da %97 (1992) ve %47 (1990), Ekvador'da %84(1982) ve %54(1979), Bolivya'da %63 (1976) ve %53(1982), Peru'da %82(1981) ve %35(1980), Şili'de %91(1982) %17(1990), Arjantin'de %94(1980) ve %16(1983),

daha yüksek kırsal nüfusla demokrasiye geçiş yaşayan ve demokrasiyi sürdürebilen ülkeler olduğu da görülmektedir. Sözgelimi 1998’de Suharto’nun düşüşüyle demokrasiye geçen Endonezya’da kırsal nüfus oranı %60, 1975’te demokrasiye geçen Portekiz’de %59’dur. Indira Gandhi’nin 1975-77 arasındaki yönetimi hariç 1951’den bu yana işleyen demokrasiye sahip olan Hindistan’ın okuryazar nüfus oranı 1981’de %41, kırsal nüfus oranı 1960’ta %82’dir.⁵⁷⁵ Daha sonra kesintilere uğrasa da, 1950’de demokrasiye geçen Türkiye’nin de verileri Mısır’dan daha olumsuzdur. Okuryazar nüfus oranı 1950’de %31,8 ve kırsal nüfus oranı %75’tir.⁵⁷⁶ Bu veriler ışığında sadece okuryazarlık ve şehirleşme oranlarının demokrasiye geçişi açıklamadıkları, ancak Mısır’ın bu alanlarda demokratik ülkelerin geçiş yaşadığı dönemlere göre nispeten olumsuz bir tabloya sahip olduğu söylenebilir.

Bunların yanında orta sınıfın gelişmişliği bakımından da Mısır’da tablo olumlu değildir. Sedat döneminden itibaren dışa açılma ve Mübarek döneminin neo-liberal ekonomi politikalarıyla birlikte büyüyen ve zenginleşen bir kesim varken, orta sınıf zayıflamış ve alt tabakanın durumu ise giderek kötüleşmiştir. 1991’de üst sınıf sayılan nüfus oranı %3, orta sınıf %45 ve alt sınıf %52’dir.⁵⁷⁷ 2006’ya gelindiğinde bu oranlar sırasıyla %18,4, %12,4 ve %69,1 olmuştur ve orta sınıf sayılan kesim bile işsizlik, konut, evlenme, eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarını karşılamada zorluk yaşamaktadır.⁵⁷⁸ 2008/09 itibariyle en zengin %20’nin gelir veya harcaması ile en fakir %20’ninki arasındaki oran 4,4 olup, en fakir %40 gelirin %22,3 üçüne sahiptir.⁵⁷⁹ Müslüman Kardeşler’in Hürriyet ve Adalet Partisi(HAP)’nin 2011 seçim programına göre, Mısır’da 2000 işadamı milli gelirin %24’ünü elde etmektedir.⁵⁸⁰ Mısır’da sürekli artan fakirlik oranı da orta sınıfın zayıflamasıyla ilişkilidir. Orta sınıfın zayıfladığını gösteren bu sonuçlar Mübarek

---

Filipinler’de 94(1990) ve %56(1986) ve Moğolistan’da 98(2000) ve %43(1990)’dür. (Rakamlar yuvarlanmıştır). İnternet: Worldbank. “Literacy, adult total (1970-2014)”. verileri Web: <https://data.worldbank.org/indicator/SE.ADT.LITR.ZS>. (18.06.2015)

⁵⁷⁵ Hindistan’ın elde edilen ilk verileri bu yıllara aittir. İnternet: Worldbank. “India – Urban population (1981-2014). Web: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL?locations=IN> . (18.06.2015)

⁵⁷⁶ Kırsal nüfus belde ve köylerde yaşayan nüfustur. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2012). *İstatistik Göstergeler/Statistical Indicators 1923-2011*, Ankara: TÜİK. s.9, 19.

⁵⁷⁷ Amin, G. (1997). *Whatever happened to the Egyptians?: A social history of Egypt 1945-1995*, Cairo: Dar Al-Hilal. s.74. Aktaran Xiaoqi, D. (2012). “Political Changes and the Middle Class in Egypt”. *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies* (in Asia), 6(2). s.70.

⁵⁷⁸ Xiaoqi, D. (2012). s.70-75.

⁵⁷⁹ UNDP and the Institute of National Planning, Egypt. (2010). s.269.

⁵⁸⁰ The Freedom and Justice Party. (2011). “Introduction” section. İnternet: The Freedom and Justice Party. (2011). “Election Program, Parliamentary Elections 2011”. Web: <http://www.fjponline.com/article.php?id=197> and <https://tr.scribd.com/document/73955131/FJP-Program-En> (20.08.2015).

döneminde Batı devletleri ve Batılı finans kuruluşları desteğiyle yürütülen neo-liberal politikaların demokrasinin ortaya çıkması bağlamında olumsuz etkisini göstermektedir.

Ortadoğu’da özellikle Körfez ülkelerindeki gibi hidro-karbon kaynakları zengin olmayan Mısır’da kötü sosyo-ekonomik şartlarda, toplum nezdinde rejime karşı memnuniyetsizliğin başlıca sebeplerinden olmuştur. Bu olumsuzluklar ise büyük oranda hızlı nüfus artışı⁵⁸¹ ve ekonomik kalkınmışlık seviyesiyle bağlantılıdır. Bu bağlamda konut sıkıntısı, altyapı yetersizliği, sağlık imkanlarının yetersizliği ve hastalıkların yayılması, evlenememe gibi sorunlar sayılabilir. Kahire başta olmak üzere ülke genelinde ciddi konut ve altyapı yetersizliği sorunu vardır. Kahire’de 2 milyona yakın insan da mezar evlerde⁵⁸² yaşarken, Kahire bölgesinde 6 milyon civarında insanın yaşadığı, devletin resmen kabul etmediği, yani hizmet sağlamadığı 156, Mısır genelinde ise 1221 gayri resmi yerleşim yeri vardır.⁵⁸³ Buralarda çeşitli sebeplerle sıkça ölümlerle sonuçlanan ve tabanda rejime karşı hoşnutsuzluğu artıran olaylar yaşanmaktadır. Bunların yanında, sağlık alanında doktor ve yatak oranları oldukça düşüktür.⁵⁸⁴ 8 milyondan fazla Mısırlı Hepatit C iken çocukların %29’u anemi hastasıdır.⁵⁸⁵ Bir başka sosyal sorun fakirlikle bağlantılı evlenememe veya geç evlenmedir. Dindar ve muhafazakar Mısır toplumunda evlilik kurumu önemli görüldüğünden, Müslüman Kardeşlerin HAP 2011 seçim programında bu sosyal soruna yer vermiştir.⁵⁸⁶ Hükümet toplu evlilikleri finanse etmesine rağmen, evlilik yaşı yükselirken, evlenemeyen erkekler arasında dindarlığın arttığı ve *örfi* evliliğin yaygınlaştığı gözlenmiştir.⁵⁸⁷

⁵⁸¹ Yıllık %2.1 artış oranıyla Mısır nüfusu 2011’de 84 milyonu, 2015’te 91 milyonu aşmıştır. CAPMAS verileri.

⁵⁸² Bazılarının geçmişi Memlûkler dönemine kadar giden, bazıları da yeni olan mezar evler, Mısır’da geleneklere göre aynı aileden kişilerin gömüldüğü evlerdir. “Ölü Şehri” de denilen bölge mezar alanı olduğu için devlet herhangi bir altyapı ihtiyacını sağlamamasına rağmen, yoksul kişiler mezarların bakımı ve korumasını yapması karşılığında bu evleri kullanmaktadır.

⁵⁸³ Amnesty International. (2009). *Buried Alive: Trapped by Poverty and Neglect in Cairo’s Informal Settlements*, Londra: Amnesty International. s.9-10. Örneğin Eylül 2008’de Kahire’de toprak kayması sonucu 100 civarında evin yıkılmasıyla 107 kişinin öldüğü ve 57 kişinin yaralandığı Mukattam (Muqattam) Tepelerinde bulunan Duweika bunlardan biridir.

⁵⁸⁴ Mısır’da 2008 verilerine göre 10 000 kişiye 6,9 doktor, 18,2 yatak (toplam) düşmektedir. UNDP and the Institute of National Planning, Egypt. (2010). s.263.

⁵⁸⁵ The Freedom and Justice Party. (2011). “Introduction” section.

⁵⁸⁶ Programa göre gençlerden 11 milyonu fakirlikten evlenememiştir. The Freedom and Justice Party. (2011).

⁵⁸⁷ 1999 yılındaki bir araştırmaya göre Mısır’da bir düğünün maliyeti fakir bir ailenin sekiz yıllık tüm geliri karşılığını (6000\$) bulurken, 2004’te bu rakam ¼ oranında artmıştır. Resmi evliliğin maliyeti ile sosyo-ekonomik engelleri aşabilmek için resmi olmayan, *örfi* evlilik kavramı oldukça yaygın hale gelmiştir. Slackman, M. (2008, February 17). Ayrıca bkz. İnternet: Nasr, N. (2008, January 10-16). The singles set. *Al Ahram Weekly Online*. Issue No.879. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2008/879/li1.htm> (10.09.2015)

Mısır ekonomisi öteden beri ciddi sorunlar yaşarken, Mübarek yönetiminin ekonomi politikaları ve küresel ekonomik gelişmelerin etkisiyle son yıllarda işsizlik, enflasyon, fakirlik vb. alanlarda durum daha da ağırlaşmış ve toplumda tepkinin birikmesine yol açmıştır. 1990'lardan itibaren uygulanan neo-liberal politikalar ve hızlı nüfus artışı nedeniyle işsizlik daha da artmıştır. 2005'te %11'i geçen işsizlik oranı, 2007-2010 arasında %9 civarında iken 2011'de %12'ye çıkmıştır.⁵⁸⁸ Bu oranlar özellikle genç nüfus için daha yüksektir. 2009'da 15-29 yaş arası nüfus için işsizlik oranı %16,7'dir.⁵⁸⁹ Fakirlik giderek ağırlaşan bir sorundur. Dünya Bankası verilerine göre, ulusal fakirlik sınırı altında yaşayan nüfus oranı 1999'da %16,7, 2005'te %19,6 ve 2010'da %25,2'ye ulaşmıştır. Bu oran 2010'da 21 milyon Mısırlının ulusal standartlarda fakirlik sınır altında yaşadığını göstermektedir.⁵⁹⁰ Ülke nüfusunun 55 milyonu (2008 itibariyle) her ay belirli oranda temel gıda ihtiyaçlarını karşılayan karne sistemine kayıtlıdır.⁵⁹¹ Bunun yanında nüfusun çoğunluğu sübvansiyon edilmiş ekmek ile beslenmekte ve Nisan 2008'deki ekmek krizinde hükümet sübvansiyon programına ayrılan miktarı yükseltmek zorunda kalmıştır. Gıdanın yanında petrol ürünleri de sübvansiyon edilmektedir.⁵⁹² Bu dönemde dünya genelinde yaşanan gıda fiyatları artışına bağlı olarak buğday fiyatlarının artması hükümetin üzerindeki baskıyı artırmıştır. İşsizlik ve fakirliğin yanına enflasyon ve ekmek kıtlığı eklenmiştir. 2008 yılı küresel ekonomik kriziyle bu sorunlar daha da ağırlaşmıştır. 2005'te %4,8 olan enflasyon 2006'dan itibaren yükselmiş 2008'de %20'yi geçmiş, 2009-2010 yıllarında ancak %11 civarına düşmüştür.⁵⁹³ 2000-04 yılları itibariyle %25,3 oranında gıda ithalatına muhtaç⁵⁹⁴

⁵⁸⁸ Mısır devlet kurumları verileri ve IMF hesaplamaları. İnternet: International Monetary Fund. (Feb., 2015). Arab Republic of Egypt, *IMF Country Report* No.15/33. Washington D.C.: IMF. Web: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2015/cr1533.pdf> (15.09.2015). s.7.

⁵⁸⁹ Bu oran standard hesaplama göre. Oysa işçi piyasasının oturmadığı yerlerde ve iş arayışında ümidi kestiği için iş aramayanların da dahi edildiği geniş tanımlı işsizlik oranı 22,6'dır. UNDP and the Institute of National Planning, Egypt. (2010). s.147-162.

⁵⁹⁰ İnternet: Worldbank. "Poverty and Equity Portal - Egypt, Arab Rep.". Web: <http://povertydata.worldbank.org/poverty/country/EGY> (15.09.2015)

⁵⁹¹ Karne ile kişi başına belirli miktarda pirinç, şeker, yağ ve çay verilmektedir. İnternet: FAO (Food and Agriculture Organization of the UN). (July 2008). *Crop Prospects and Food Situation*. No.3. Web: <http://www.fao.org/3/ai470e/ai470e05.htm>. (12.09.2015)

⁵⁹² Hükümet 2009/10 mali yılında yaklaşık yarısı petrole olmak üzere 20 milyar \$ sübvansiyon sağlamıştır. Bu miktar milli gelirin yaklaşık %12'sine, bütçenin %30'una denk gelmekte ve genelde bu oranlarda gerçekleşmektedir. İnternet: Arab Republic of Egypt Ministry of Finance. *General Budget Final Account-Fiscal Year 2009/2010*. Web: <http://www.mof.gov.eg/English/Pages/FinalAccountsData.aspx>.(15.09.2015)

⁵⁹³ International Monetary Fund. (February 2015). s.7.

⁵⁹⁴ Jones, N., Harper, C., Pantuliano, S., Pavaleno, S., Kyunghoon, K, Mitra, S. and Chalcraft, K. (Nov., 2009). "Impact of economic crisis and food and fuel price volatility on children and women in the MENA region". *UNICEF Working Paper*, 310. London: UNICEF Overseas Development Institute. s.7-8.

olan ülkede 2000'lerde un, pirinç ve yağ gibi temel gıda maddelerinde %70-100 arasında olan fiyat artışı, hanehalkı gıda harcamalarını %50 artırmıştır.⁵⁹⁵

Diğer yandan özellikle 2004 yılında Ahmed Nazif hükümetiyle birlikte özelleştirmelere hız verilmesiyle, işçi eylemlerinde ciddi artış meydana gelmiştir. 2006-08 yıllarında başta tekstil sektörü olmak üzere, işçilerin grevler ve protesto eylemleri hiç olmadığı kadar yoğunlaşmıştır. Ekonomideki büyüme de küresel krizin etkisiyle yavaşlamıştır. 2006-08 arasında ortalama %7 büyüyen ekonomi, 2009'da %4,7, 2010'da %5,1 büyüebilmiştir.⁵⁹⁶ Küresel ekonomik krizin etkisiyle turizm gelirleri, azalan dünya ticaretine bağlı olarak Süveyş Kanalı gelirleri ve ülke dışında çalışan Mısırlıların gönderdiği işçi dövizleri azalmıştır.⁵⁹⁷ Örneğin 2008'de 8,7 milyar \$ olan işçi dövizleri⁵⁹⁸, 2009'da 7 milyar \$ civarına düşmüştür.⁵⁹⁹

Bunlara ilaveten sistemde “ahbab-çavuş ilişkileri”nin hâkim olması ve yaygın yolsuzluk rejimin toplum nezdindeki meşruiyetini zayıflatan bir başka sebeptir. Nitekim Mübarek'in son döneminde yaşanan 2006 al-Salam 98 trajedisinin sorumluları olan al-Salam gemisinin sahipleri Temmuz 2008'de beraat etmiştir.⁶⁰⁰ Yine 100 civarında kişinin öldüğü 2008 Duweiqā olaylarında sorumlular cezalandırılmamıştır. Bu tür gelişmeler güçlü kişilerin hesap vermedikleri kanaati yaygın olan toplumda sisteme karşı hoşnutsuzluğu artırmıştır.⁶⁰¹

⁵⁹⁵ FAO 2008 verileri. Aktaran Jones, N. vd. (Nov., 2009). s.7-8.

⁵⁹⁶ İnternet: Worldbank. “Egypt, Arab Rep. – GDP growth (1965-2014)”. Web: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=EG> (10.09.2015)

⁵⁹⁷ Kanal geliri 2009/10 mali yılında milli gelirin %2,1, turizm geliri %5,3'ünü, yurtdışından gönderilen havaleler %4,5'ünü karşılamıştır. İnternet: Central Bank of Egypt. *Annual Report 2009-2010*. s.70. Web: <http://www.cbe.org.eg/en/EconomicResearch/Publications/Pages/AnnualReport.aspx> (15.09.2015)

⁵⁹⁸ Hükümet (CAPMAS-2005) verilerine göre 1,9 milyonu geçici çalışan 4 milyondan fazla Mısırlının, çoğu Arap ülkelerinde olmak üzere dışarıda yaşadığı tahmin edilmektedir. UNDP and the Institute of National Planning, Egypt. (2010). s.39.

⁵⁹⁹ İnternet: Worldbank. “Egypt, Arab Rep. – Personal remittances, received (1960-2014)”. <http://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.CD.DT?locations=EG> (15.09.2015)

⁶⁰⁰ “MS al-Salam Boccaccio 98” isimli yolcu gemisi, Şubat 2006'da Kızıldeniz'de S.Arabistan (Dubai)'dan Mısır (Safaga)'ya çoğu Mısırlı 1400 civarında yolcusuyla seferde iken batmıştır. 1000'den fazla yolcusunun öldüğü olayda geminin ve şirketin sahiplerinin ciddi sorumlulukları olduğu kanaati yaygın iken, gemi sahipleri ancak temyiz sonrasında 2009'da tutuklanmıştır. İnternet: Michael, M. (2009, March 11). Owner of Sunken Egyptian Ferry Gets 7 years prison. *The San Diego Union-Tribune*. Web: <https://www.sandiegouniontribune.com/sdut-ml-egypt-sunken-ferry-031109-2009mar11-story.html> (05.06.2015)

⁶⁰¹ Mısır, 2011'de yolsuzluk algı endeksinde 2,9 ile (182 ülkeden) 112.dir. Yolsuzluk algı endeksi skoru 0-10 arasında olup bir ülke için 0 yolsuzluğun yüksek, 10 ise çok temiz algılandığını göstermektedir. Ülkelerin skorları yıldan yıla kolaylıkla değişmemektedir. İnternet: Transparency International. (2011). “Corruption Perceptions Index 2011”. Web: <https://www.transparency.org/cpi2011>. (20.05.2015)

Bütün bu sorunları toplum için daha da ağırlaştırılan ve bu sorunlara muhalefetin siyasi çare arayışını tıkayan ise rejimin muhalefeti bastırmak için kullandığı kesintisiz devam eden olağanüstü hal uygulamasıdır. İngiliz koloniliği ve monarşi döneminde sıklıkla sıkıyönetim uygulanırken, Hür Subaylar Darbesi öncesi Ocak 1952’de ilan edilen sıkıyönetim Ocak 1956’ya kadar sürmüştür. Kasım 1956’da da Nasır, Süveyş Kanalı krizi ile sıkıyönetim ilan etmiştir. 1958 yılında sıkıyönetim daha kapsamlı olağanüstü hale dönüşmüş ve 1964’e kadar uygulanmıştır. 1967’de yeniden başlayan olağanüstü hal uygulaması 1980 yılına kadar sürmüştür.⁶⁰² Ancak Sedat’ın ölümüyle yeniden uygulamaya konulan olağanüstü hal 2011 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Mübarek yönetimi, 2005 seçimlerinden önce olağanüstü hal uygulamasının sonlandırılacağını ve anti-terör yasalarının uygulanacağını açıklamışsa da, Mart 2007 Anayasa değişiklikleriyle terör olayları gerekçesiyle devlet başkanının olağanüstü hal yetkilerini sürdürmekle kalmamış genişletmiştir.⁶⁰³ Daha sonra da Mübarek’in isteği üzerine Meclis olağanüstü hal uygulamasını uzatmıştır.

Daha önce kısaca değinildiği gibi Olağanüstü Hal yasası ile yönetim, sivilleri askeri mahkemelerde yargılayabilme, devlet güvenliği gerekçesiyle vatandaşları yargılanmaksızın sürekli yenilenebilen 45 günlük sürelerle (yıllarca) hapiste tutulabilme, mahkeme kararı olmadan tutuklama, evi arama ve dinleme vb. birçok yetki elde etmektedir.⁶⁰⁴ Mübarek, bu kanunu özellikle 1990’lı yıllarda İhvan ve radikal İslami gruplara karşı kullanmıştır. Uluslararası Af Örgütü’nün 2008 Raporu’na göre İçişleri Bakanlığı’nın emriyle 18 bin civarında insan yargılanmadan insanlık dışı şartlarda hapishanelerde tutulmaktadır.⁶⁰⁵ Bu yasa ile muhalif siyasetçiler, gazeteciler tutuklanmaktadır ve mahkeme kararı olmadan günlerce hatta yıllarca gözaltında tutulabilmektedir. HAP 2011 seçim programına göre, Mübarek döneminde 100 binden fazla kişi, 3-10 yıl arasında hapis cezası almıştır.⁶⁰⁶ Sonuçta yasa, yönetime muhalefeti bastırmak ve seçimleri istediği şekilde sonuçlandırmak gibi imkanlar verirken, toplumda baskıya karşı bıkkınlığa yol açmıştır.

Özetle, Mısır’da Müslüman – Kıpti Hıristiyanlar ve İslamcılar – seküler kesim arasındaki güvensizlik ve mesafe 2011 öncesinde Mısır’da demokrasiye geçiş ve demokrasinin

⁶⁰² Reza, S. (2007). s.532.

⁶⁰³ Reza, S. (2007). s.541.

⁶⁰⁴ Mısır’da Olağanüstü Hal yasasının yönetime verdiği yetkiler için bkz. Reza, S. (2007). s.538-539.

⁶⁰⁵ İnternet: Amnesty International. (2008, May 28). *Amnesty International Report 2008 – Egypt*. s.117. Web: <http://www.refworld.org/docid/483e2788c.html> (24.09.2015).

⁶⁰⁶ HAP’a göre bu gençlerin ortalama 50 bin yılının hapishanede geçmesi demektir. The Freedom and Justice Party. (2011).

sürdürülebilmesi için olumsuz faktörlerdir. Modernist görüş bağlamında, ülkede kişi başına düşen milli gelir, orta sınıfın gücü, okuryazarlık ve şehirleşme oranları demokrasiye geçiş deneyimlerinin büyük çoğunluğuna göre düşük seviyededir. Diğer taraftan ekonomik kalkınma sorunlarıyla bağlantılı olarak, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği ve konut sıkıntıları gibi problemler ile sistemde yaygın olan yolsuzluk ve ahbap-çavuş ilişkileri toplumda rejimin meşruiyetini zayıflatmış ve rejime olan tepkinin artmasına yol açmıştır. Bu şartlar altında Olağanüstü Hal rejimi bütün muhalifleri baskılamış, toplumda sorunlarını dile getirme ve aktarma kanallarını tıkamıştır. Bu durumda iktidar değişimi olağan seçimler yerine “olağanüstü” gelişmelere bağlanmıştır.

3.4. Dış İlişkiler ve Etkileri

İkinci bölümde bir ülkenin demokratikleşme(me)sinde dış faktörlerinde etkili olabildiğine değinilmiştir. Bu bağlamda sosyo-ekonomik şartlar ve diğer koşullar demokrasiye geçiş için olumlu olsa bile dış güçlerin tutumu nedeniyle otoriter rejimler sürebilmekte ya da bunun tersine içerideki şartlar uygun olmasa dahi dış etkenler demokrasiye geçişlere yol açabilmektedir. Mısır'da da 2011 öncesi rejimin dış ilişkileri demokrasiye geçişe engel olan bir faktör iken, 2011'de Tunus'taki isyanlar bir dış etken olarak Mübarek'in devrilmesine yol açmıştır.

1952 Hür Subaylar darbesi sonrasında dış ilişkilerinde kısa bir süre nötr kalan Nasır, 1955-56 yıllarında Batı ile yaşadığı sorunlar nedeniyle Doğu Bloku ile ilişkilerini geliştirmiştir. Sedat ise, 1972'den itibaren Sovyetler Birliği'nden uzaklaşırken, ABD ile ilişkileri geliştirmeye yönelmiştir. 1973 Savaşı sonrası, önce Mısır ile İsrail arasında Sina Anlaşması, sonra da 1978 Camp David Mutabakatı imzalanmasıyla ABD ile ilişkilerde ivme yaşanmıştır. Bundan sonra ABD ile ilişkiler dış ilişkilerin ötesinde boyutlara taşınmıştır. Daha önce değinildiği gibi, ABD açısından Mısır, İsrail'in güvenliği, bir dönem Sovyet yayılcılığının engellenmesi, İran'ın bölgede kontrol edilmesi, petrol akışının sürmesi ve uluslararası terörizm gibi sebeplerle istikrarın sağlanması gereken bir ülke haline gelmiştir. Bu nedenle 1970'lerinden ikinci yarısından itibaren ABD, Mısır'a askeri ve ekonomik yardımını sürdürmüştür. Bu çıkarlar aynı zamanda ABD'nin yarı-otoriter bir rejimi yıllarca desteklemesinin gerekçesi de olmuştur. ABD'nin desteği ve yardımları da Mısır rejim, özellikle ordu üzerinde etkisini artırmasını sağlamıştır.

Hüsnü Mübarek, ABD'nin bölgedeki çıkarlarının farkında olarak, onun desteğinin sürmesini sağlamaya çalışmıştır. Mısır'daki İslamcılar, özellikle İhvan öteden beri rejimin baskı politikalarının gerekçesi olmuştur. ABD'nin gözünde ise, anaakım İslamcılar bilinmez ve ne yapacağı tahmin edilemez olduğu için Mübarek daha güvenli bir risk olarak görünmüştür.⁶⁰⁷ Bir başka ifadeyle, ABD yönetimleri için İhvan riskli görüldüğünden istikrarı desteklemek daha rasyonel gelmiştir. ABD'nin rejime desteği ise hem toplum içinde İslamcılarının güçlenmesine, hem de İslamcılarının Batı'ya olan mesafesinin artmasına yol açmıştır.⁶⁰⁸ Böylece bir kısır-döngü sürmüştür. Ancak 11 Eylül terör saldırıları sonrasında ilk kez George W. Bush yönetimi, Mübarek gibi otoriter yönetimlerin ABD çıkarlarına faydasından daha fazla tehdit oluşturduğunu değerlendirmiştir. Bush hükümeti bu kısır döngünün ABD'ye daha maliyetli olduğunu değerlendirerek 2003 sonlarında kamuoyunda “Büyük Ortadoğu Projesi” adıyla bilinen girişimleri başlatmıştır.

Resmi adıyla “Daha Geniş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi(BMENA)”⁶⁰⁹ Ortadoğu'da demokratikleşme sürecinin kolay olmadığını ve birçok faktörün bu sürece olumsuz etkide bulunduğunu ortaya koymuştur. ABD Başkanı Bush 6 Kasım 2003 tarihinde Ulusal Demokrasi Vakfı'nın 20. yılı konuşmasında Ortadoğu'da demokrasinin teşviki için “İleriye Dönük Özgürlük Stratejisi”ni açıklamıştır. Bush açıklamasında, Ortadoğu'nun demokratikleşmesi gereğini “Batılı ulusların 60 yıldır Ortadoğu'da özgürlüklerin eksikliğini hoş görmeleri ve onunla birlikte yaşamaları bizi güvenli kılmamıştır - çünkü uzun vadede özgürlük pahasına istikrar kazanılamaz.” şeklinde dile getirmiştir.⁶¹⁰ Bush, Mısır'ın barış konusunda olduğu gibi bu çabaya bölgede öncülük etmeye hazırlandığını eklemiştir. Bush'un ilan ettiği girişim hem Ortadoğu'daki otoriter rejimleri ortadan kaldırmayı hem de bunun için yine bu otoriter yönetimlerle çalışmayı amaçlamıştır. Nitekim bölgeyi yakında takip eden Marina Ottaway ve Thomas Carothers, “ABD'nin bölgedeki dış politikası için yeni bir paradigma üzerine bütün konuşmalara rağmen, ABD politika yapıcılarının önünde, bölgesel dönüşüm isteği ile oradaki demokratik olmayan

⁶⁰⁷ Gerges, F. (2000). s.606.

⁶⁰⁸ Mısır-ABD ilişkilerinde İslamcılar, özellikle İhvan boyutu sonraki bölümde detaylı incelenecektir.

⁶⁰⁹ BMENA: Broader Middle East and North Africa. Bunun yanında bu dönemde Ortadoğu'da demokrasinin teşviğine yönelik “Greater Middle East Initiative/Project” (GMEI/P) ismi de kullanılmıştır.

⁶¹⁰ İnternet: Remarks by George W. Bush at the 20th Anniversary of the National Endowment for Democracy. (2003, November 6). <https://www.ned.org/remarks-by-president-george-w-bush-at-the-20th-anniversary/> (11.06.2014) Fakat girişimin yoğun biçimde tartışılması 13 Şubat 2004 tarihinde kamuoyunda “Daha Büyük Ortadoğu Ortaklık Çalışma Belgesi (*Greater Middle East Partnership Working Paper*)” başlıklı, ABD hükümetinin G-8 üyelerine dağıttığı taslak belgenin Londra merkezli Arapça *Al Hayat* gazetesinin internet sitesinde yayımlanmasıyla başlamıştır. G-8 Greater Middle East Partnership. (2004, February 13). *Al-Hayat*.

devletlerdeki mevcut hükümetlerle ilişkileri sürdürmedeki çıkarlarının çatışması gibi eski bir problemle karşı karşıya olduklarını” belirtmişlerdir.⁶¹¹

ABD’nin 2003-04 yıllarında Ortadoğu’da demokrasiyi teşvik amaçlı politikalarında bu dönemde yönetimde etkili⁶¹² olan Yeni-Muhafazarlık (*neo-conservatism*) görüşünün etkisi açıktır. Yeni-muhafazakâr görüş, klasik muhafazakârlıktan farklı olarak, dış politikada demokrasi ve kapitalizmin ihracını temel amaç olarak görmektedir. Yeni-Muhafazakârlar tüm dünyada demokrasiyi yayma, rejim değişikliğinin ABD’nin verili hakkı hatta görevi olması, caydırma ve çevreleme gibi ABD’nin geleneksel savunma duruşları yerine müdahale ve önleyici vuruş gibi saldırgan politikaları benimseme, dünya çapında hegemonyaya dayalı maksimum güvenlik için kararlı olma gibi yayılcı fikirler geliştirmişlerdir. Ayrıca, ulusal ve yayılcı amaçlara askeri yollarla ulaşılmasını benimsemişlerdir.⁶¹³ Yeni-muhafazakârlar, ABD’nin kendi çıkarını kollama hakkı ve demokrasiyi yayma görevine kaynaklık eden nev-i şahsına münhasır kadere sahip bir ülke olduğunu ileri sürmektedir.⁶¹⁴ Bir bakıma yeni-Wilsoncu bir idealizmi savunan Yeni-Muhafazakarların çoğu için, bu idealizm ABD’nin eski Yugoslavya ve ve 2003 yılında Irak’a müdahalelerine, demokrasinin yayılması için gerekli meşruiyeti sağlamıştır.⁶¹⁵

Mübarek yönetimi ABD’nin terörizmin kaynağının otoriter rejimler olduğu tezine ilginç bir yöntemle karşılık vermiştir. Öteden beri ABD’ye bölgede terörizmin kaynağının İslamcılar olduğunu söyleyerek muhaliflerine baskısını meşru göstermeye çalışan Mübarek, bu kez ABD’nin İsrail’e olan desteği ve Afganistan ve Irak işgallerini gündeme getirmiştir. Mübarek’in bu yöntemi işe yaramış ve muhalifler dahil farklı kesimler ABD’nin politikasını eleştirmeye başlamıştır. Mübarek rejimi devlet medyasını bu

⁶¹¹ İnternet: Ottaway, M. and Carothers, T. (Mar., 2004). “The Greater Middle East Initiative: Off to a False Start”. *Policy Brief 29*, CEIP, Web: <https://carnegieendowment.org/files/Policybrief29.pdf> .(09.03.2013)

⁶¹² Bu dönemde ABD Savunma ve Dış Politikasında etkili olan olan düşünce kuruluşları (think-tank) (ör. American Enterprise Institute) Yeni-Muhafazakar ideolojiyi savunanlar olduğu gibi, yönetimde görev alan birçok etkili ismin de (ör. Paul Wolfowitz) Yeni-Muhafazakar görüşü savunduğu bilinmektedir.

⁶¹³ Peleg, I. and Scham, P. (2007). “Israeli Neo-Revisionism and American Neoconservatism: The Unexplored Parallels”, *Middle East Journal*, 61(1), 73-94. s.81-86.

⁶¹⁴ Yeni-muhafazakâr teorisyenlerden Joshua Muravchik 1991’de yazdığı kitabında “(liberal) demokrasinin insan tabiatına doğal olarak ve evrensel anlamda en uygun politik program olduğunu, demokrasilerin birbirleriyle neredeyse hiç savaşmadıklarını, ABD’nin demokrasiyi ihraç etmesi gerektiğini ve bunu daha önce birçok kez başardığını, Soğuk Savaş’ın sona ermesi ile demokrasinin yayılması için tarihi bir fırsat ortaya çıktığını, örneğin Irak ve Kuveyt’te ABD’nin demokrasiyi zorla kabul ettirmesi gerektiğini ifade etmiştir. Muravchik’a göre demokrasi ihracının üç dayanağı vardır: a) Demokrasinin Amerika’ya ait olması, b) Demokrasinin ihraç edilebilirliği (süngü ile dahil), c) Diğerlerinin demokrasiyi istemeleri. Muravchik, J. (1991). *Exporting Democracy: Fulfilling America’s Destiny*, Washington D.C.: The AEI Press.

⁶¹⁵ Peleg, I. and Scham, P. (2007). s.79-80.

anlamda oldukça etkin kullanmıştır. Örneğin Kahire Üniversitesi'nde siyaset bilimci olan Hassan Nafaa, hükümete bağlı *Al Ahram* gazetesinde, ABD'nin daha önce diktatörleri desteklediği ve seçilmiş liderleri indirdiğine atıf yaparak “bölge halkının ABD'ye gerçekten demokratikleşme istediği konusunda güvenmediğini, ABD'nin gerçekten samimi ise ilk adım olarak İsrail-Filistin sorununun çözümüyle başlayabileceğini ve Ortadoğu'da demokratikleşme çağrılarının arkasında Siyonist çevreler olduğunu” yazmıştır.⁶¹⁶ ABD Başkanı BMENA'yı ilan ettiğinde de *Al Ahram*'ın baş editörü İbrahim Nafie “demokratik gelişimin bazı temel önkoşullarının doğrudan veya dolaylı olarak ABD'nin bölge politikalarıyla engellendiğini” yazmıştır. Bush'un konuşmasında İsrail'in Filistin'i ve ABD'nin Irak'ı işgaline değinmemesini eleştiren Nafie, ABD'nin eylemleriyle demokrasi söylemi arasındaki çelişkiye dikkat çekmiştir:

Irak'ı işgali sürdürerek Bush yönetimi güçleri bizi, bölgenin hayati kaynaklarını kontrolünü garantilemek amaçlı kolonyalist bir projeye giriştiği ve bu projenin geçmişteki ‘beyaz olmayanları medenileştirmek için beyaz adamın yükü’ kisvesi altında olduğu sonucuna varmaya zorladı.... ABD yönetimi gerçekten bölge halkı ve hükümetlerinin güven ve saygısını kazanmak istiyorsa, bunu sözle değil gerçekten göstermelidir. Egemenliği BM gözetiminde Irak halkına hızlıca transferi için çalışmalı ve İsrail sağının sürdürdüğü adaletsizliklerdeki suç ortaklığını durdurmalıdır.⁶¹⁷

Bush yönetimi yeni politikası kapsamında bölge ülkelerinden, dolayısıyla Mübarek'ten de demokratikleşme adımları atmalarını isterken, USAID programları da bölgede demokrasi ve iyi yönetim programlarına odaklanmıştır. Ancak demokrasi teşviği için tahsis edilen para miktarları, verilen askeri ve ekonomik yardımlar karşısında oldukça mütevazı kalmıştır.⁶¹⁸ Buna rağmen Mübarek bu programlara da karşı çıkmış ve sadece bazı sembolik adımlar atmıştır. 2004'te UDP Şura Meclisi'nde ülkedeki insan hakları durumu ile ilgili rapor hazırlamakla görevli İnsan Hakları Konseyi oluşturmuş, 2005'te devlet başkanlığı seçimlerinin çok adaylı yapılmasını sağlamıştır. ABD'nin yeni politikasından hiç memnun olmayan Mübarek nihayet girişimin sonlanmasında etkili olmuştur. BMENA çerçevesinde “Gelecek için Forum”un 11–12 Kasım 2005 tarihlerinde Bahreyn'de gerçekleştirilen ikinci toplantısında Mısır, ABD'nin bölgede demokratikleşme hedefi

⁶¹⁶ İnternet: Nafaa, H. (2002, August 1-7). Democratic Reductionism. *Al Ahram Weekly Online*. Issue No. 597. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2002/597/op12.htm> (05.08.2014)

⁶¹⁷ İnternet: Nafie, I. (2003, November 13-19). Double Trouble. *Al Ahram Weekly Online*. Issue No.664. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/2003/664/op1.htm> (05.08.2014)

⁶¹⁸ 12 Aralık 2002'de Dışişleri Bakanı Colin Powell tarafından 29 milyon \$'lık bütçe ile ilan edilen Ortadoğu Ortaklık Girişimi (MEPI), siyasi, ekonomik ve eğitim reformları ve kadının güçlendirilmesi alanlarında programları destekleyecektir. 2003'te yönetim MEPI için 145 milyon \$ istemiş ancak Kongre'den 45 milyon \$ geçmiştir. Cook, S.A. 2012. s. 258.

kapsamında Arap sivil toplum örgütlerine yardım edilmesi fikrine karşı çıkmış ve toplantı açık biçimde başarısız sonuçlanmıştır.⁶¹⁹ Bush yönetimi, USAID üzerinden ekonomik yardımın bir kısmının doğrudan bazı sivil toplum kuruluşlarına ödenmesini benimsemiş ancak Mısır bunların kendi hükümetinin onayından geçerek verilmesini istemiştir.⁶²⁰ Bu dönemde Mübarek'e karşı devlet başkanı adayı olan Al Ghad Partisi lideri Ayman Nour'un hapse atılmasıyla Mısır'da bir şey değişmediği görülmüştür. ABD ise buna karşılık olarak iki ülke arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması görüşmelerini ertelemiştir.⁶²¹

Bush yönetiminin Ortadoğu'da demokratikleşme politikasının başarılığını Dalacoura, demokrasinin yayılması için uygun politik ortamın olmaması ve ABD'nin terörle savaşının demokrasiyi teşvik etmek yerine, Arap dünyasını daha fazla otoriteryanizme itmesine bağlamıştır.⁶²² Gerçekten Mısır'da 2005 seçimlerinden sonra Müslüman Kardeşler'e yönelik baskı artmıştır. Politik ortam Mübarek rejiminin Batı'dan gelen çağrılarını itibarsızlaştırmasına yaramıştır. Mübarek, ABD'nin Afganistan, Irak işgalleri ve İsrail'e desteğini medya üzerinden gündeme getirerek, toplumdaki Batı ve İsrail karşıtı duygularla destek sağlamıştır. Hasan Nafaa'nın "Ortadoğu'da demokratikleşme çağrılarının arkasında Siyonist çevreler olduğunu" yazması da bu stratejiyi desteklemektedir. Oysa öteden beri Mısır'da özellikle İslamcılar "Siyonistlerin Mısır'da demokrasi istemediğini" dile getirmişlerdir. Ancak Mübarek'in politikası destek bulmuş, Mısır'da muhalifler de ABD'yi "Mısır'ın içişlerine karışmak"la eleştirmişlerdir.⁶²³ Bu dönemde yapılan kamuoyu araştırmaları da birçok Ortadoğu ülkesinde olduğu gibi Mısır'da da toplumda demokrasiye değil, ABD'nin dış politikasına tepkinin yüksek olduğunu göstermiştir.⁶²⁴ Mübarek bu atmosferi, muhalefetin de rejime olan desteği nedeniyle ABD'ye güvenmemesi sayesinde akıllıca kullanmıştır.

⁶¹⁹ Wright, R. (2005, November 12). Middle East Democracy Summit Ends in Rancor. *Washington Post*.

⁶²⁰ Sharp, J. M. (2009, September 2). s.31-32.

⁶²¹ ABD'nin bu kararında Kahire'nin henüz görüşmelere teknik olarak hazır olmaması, diğer ülkelerle yürütülen görüşmelerin yoğunluğu gibi faktörlerin etkili olduğu da yazılmıştır. Cook, S. (2012). s.267.

⁶²² Dalacoura, K. (2005). "US democracy promotion in the Middle East since 11 September2001: a critique". *International Affairs*, 81(5), 963-979, s.972.

⁶²³ Mısır Halk Meclisi'nde İbn Haldun Merkezi gibi sivil toplum kuruluşlarına USAID üzerinden ABD'nin yardımları, iktidar partisi UDP'nin yanında muhalefet milletvekilleri tarafından da eleştirilmiştir. İnternet: Essam El-Din, G. (2005, March 31-April 6). Opposition snipes at government. *Al-Ahram Weekly Online*. Issue No: 736. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2005/736/eg1.htm>. (08.08.2014)

⁶²⁴ Zogby International'ın 2002'de yaptığı bir araştırmada Mısır, Kuveyt, S.Arabistan ve BAE'de çoğunluk Amerikan özgürlük ve demokrasisi hakkında olumlu görüş bildirirken, ABD'nin Arap dünyasındaki dış politikasına güçlü bir karşıtlık göstermişlerdir. 2002'de Irak'ın işgalinden önce birçok Arap ülkesinde Amerikan karşıtlığı yüksektir. Kuveyt'te %48, Ürdün'de %61, Mısır'da %76, S.Arabistan ve BAE'de %87. Bir yıl sonra Irak savaşı başladıktan sonra Pew Global Attitudes tarafından yapılan araştırmada ise Amerikan karşıtlığı Ürdün'de %93, Fas'ta %68'e çıkmıştır. Gause F. (2005). "Can Democracy Stop Terrorism?". *Foreign Affairs* 84(5), 62-76. s.70-71.

Mübarek rejiminin demokratikleşme baskıları karşısındaki asıl kozu ise İhvan olmuştur. Bush yönetimi BMENA'yı açıkladığında bazıları, demokratikleşmenin İslamcılarını iktidara taşıyacağı gerekçesiyle bu politikayı eleştirmişlerdir. Demokratikleşmenin Ortadoğu veya Arap ülkelerinde İslamcılarını iktidara taşıyacağı varsayımının nedeni ise, bölgede siyasal İslamcılardan daha örgütlü ve ideolojisi bulunan yapıların henüz mevcut olmamasıdır.⁶²⁵ 2005 Meclis seçimlerinde İhvan'ın 88 milletvekili çıkarması, Mübarek açısından, demokratik Mısır'ı onların yöneteceği anlamına gelmektedir. Mısır'ın yanında bu dönemde seçim yapılan Irak'ta Şii İslamcı partilerin oluşturduğu Birleşik Irak İttifakı ve Filistin'de Hamas'ın başarısı Mübarek'in tezini desteklemiştir.⁶²⁶ Nitekim Bush yönetimi Ocak 2006'da Hamas'ın seçimleri kazanmasından sonra demokratikleşme politikasından istikrara dönmüştür.

ABD-Mısır ilişkilerinde İsrail özel yere sahiptir. ABD Mısır'a İsrail penceresinden bakmış ve Washington'da Mısır'ın İsrail'e karşı tutumuna göre tavır geliştirmiştir. Mısır, İsrail'in güvenliğine destek çıktığında, ABD'de Mısır'daki insan hakları ihlallerine yönelik eleştiriler azalmıştır.⁶²⁷ Buna karşın ABD'nin yardımlarda kesintiye gitmek istemesi, yardımlara şartlar öne sürmesi veya askeri yardımın ekonomik yardıma çevrilmesi Mısır'da hep İsrail lobisinin etkisi olarak görülmüştür. Sözelimi 2005'te Senatör Tom Lantos'un Mısır'a yapılan askeri yardımın 325 milyon \$'ının ekonomik yardıma dönüştürülmesi teklifi büyük tepkiye yol açmıştır. Devlet gazetesi *al Akhbar*, *al Ahram* İsrail lobisini suçlamıştır. Sonunda Pentagon devreye girerek Lantos değişikliğinden vazgeçilmiştir.⁶²⁸ Bu çerçevede ABD ve Mısır, İsrail-Filistin konusunda kontrolü sürdürmeye çalışmışlardır. Mısır'da İhvan veya Filistin'de (onun kolu) Hamas'ın iktidara gelmesi istikrara tehdit olarak görülmüştür. Zira İhvan ya da İslamcılar da ABD-Mısır-İsrail üçlüsünün politikasını ağır biçimde eleştirmişlerdir.⁶²⁹ Aslında Mısır'da İhvan

⁶²⁵ İnternet: Sharp, J. M. (2006, June 15). "U.S. Democracy Promotion Policy in the Middle East: The Islamist Dilemma". *CRS Report RL33486*. Congressional Research Service. Web: <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RL33486.pdf>. (01.03.2013)

⁶²⁶ Birleşik Irak İttifakı Ocak 2005'teki seçimlerde 275 sandalyenin 140'ını, Aralık 2005'teki seçimlerde ise 128'ini almıştı. Hamas ise Ocak 2006'daki seçimlerde meclisteki 132 sandalyenin 74'ünü kazanmıştır.

⁶²⁷ Örneğin 2005'te İsrail'in Gazze Şeridi'ndeki yerleşimleri bırakması ve askerlerini çekmesi üzerine sınırın güvenliğini devralan Mısır, 2008'de Gazze çevresindeki kordonu sıkılaştırdığında, İsrail'in Mısır'dan şikayetleri durmuş ve ABD Kongresi'nde Mısır'a askeri yardımı düşürme tartışmaları da azalmıştır. Cook, S. A. (2012). s.233.

⁶²⁸ Cook, S.A. (2012). s.222-223.

⁶²⁹ Örneğin Kasım 2008'de İhvan lideri Muhammed Mehdi Akif, Gazze'ye ablukanın sonlandırılması çağrısı yapmıştır. İnternet: MB Chairman Calls for Ending Gaza Siege. (2008, November 21). *Ikhwanweb*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=18708> (07.07.2014)

dışındaki İslamcı gruplar, solcu Tagammu, Kifaye Hareketi, Nasırcılar ve Wafd partisi gibi farklı parti/gruplar da Mübarek'in ABD ve İsrail politikalarını eleştirmişlerdir.

Bu çerçevede, Arap ülkelerinin dış politikası üzerine yapılmış bir çalışmada da belirtildiği gibi,⁶³⁰ Mısır'ın da dış politikada karar alma sürecinin büyük oranda dış faktörler tarafından şekillendiği söylenebilir. Aynı zamanda Mısır'da dış ilişkiler, özellikle ABD ve dolaylı olarak İsrail'in Mübarek rejimine yaklaşımı, ülkedeki rejimin devamında etkili olan dış faktörlerden olmuştur. Diğer yandan AB Mısır'ı daha çok ticari ilişkiler ve normatif güç olarak etkilemiştir ancak bunların demokratikleşme yönünde baskısı oldukça sınırlı kalmıştır.⁶³¹ AB'nin bu dönemde komşuluk politikası ekonomik gelişmenin uzun vadede demokratikleşmeye yol açacağı varsayımıyla ekonomik liberalleşmeyi hedeflemiştir. Bu kapsamda işbirliği mevcut rejimler üzerinden yürütüldüğü için öncelikle istikrarı sağlamaya dönük kalmış ve iç politikada demokratikleşme yönünde reformlar için baskı oluşturmamıştır.⁶³²

Özetle 2011 öncesinde Mübarek rejiminin en önemli dış dayanaklarından, dolayısıyla demokratikleşmenin önündeki engellerden biri onun ABD ile ilişkisi olmuştur. ABD, İsrail'in güvenliği, terörle mücadele, bölgedeki askeri operasyonların sürmesi, petrol akışı gibi nedenlerle ABD, Mısır'da istikrarı tercih etmiştir. 1970'lerden beri verdiği askeri ve ekonomik yardımlar ile Mısır yönetimi üzerinde etkisini artırmıştır. ABD askeri yardımları Mübarek rejiminden öte, ordu ile özel ilişkilerini geliştirmesi, ordunun ülkedeki istikrarın garantörü konumuna gelmesine yardımcı olmuştur. Öte yandan Mübarek rejimi de ABD'nin çıkarlarını yerinde ölçerek, alternatifinin ABD ve İsrail karşıtı İslamcılar olması ihtimalinden yararlanmıştır. Mübarek ayrıca ihtiyaç duyduğunda, özellikle Batı'dan reform yönünde baskı geldiğinde, toplumda yaygın olan Batı karşıtlığını ve Filistin meselesini

⁶³⁰ Korany, B., Dessouki, A.E.H., et al. (1991). *The Foreign Policies of Arab States. The Challenge of Change*, 2nd ed. Boulder, Co:Westview. s.20, 30-31. Aktaran Hudson, M. C. (1995b). "Democracy and Foreign Policy in the Arab World". In D. Garnham and M. Tessler (Eds.), *Democracy, War, and the Peace in the Middle East*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press. 195-220. s.195.

⁶³¹ AB, 2004 yılından itibaren AB Komşuluk Politikası kapsamında diğer Kuzey Afrika ülkeleriyle birlikte Mısır'da ekonomik liberalizasyon ve demokratikleşmeyi desteklemeye yönelik işbirliğini canlandırmaya çalışmıştır. AB/Mısır Aksiyon Planı ile demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü ile çeşitli alanlarda ilişkilerin geliştirilmesi amaçlansa da Mısır'ı bağlayıcı herhangi bir yaptırım içermediğinden reforma yönelik etkisi olmamıştır. İnternet: European External Action Service(EEAS). (2011). European Neighborhood Policy. Web: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/330/european-neighborhood-policy-enp_en ve EEAS. (2007). EU/Egypt Action Plan. Web: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/egypt_enp_ap_final_en.pdf (01.07.2015)

⁶³² Bal, P. (2014). Avrupa Birliği'nin Arap Baharı'na Bakışı ve Dış Politikası Üzerine Bir Değerlendirme. A. Gözkaman ve P. Paksoy (Editörler), *Arap Baharı Üzerine Değerlendirmeler*, Ankara: Detay Yayıncılık, 64-84. s.66-68.

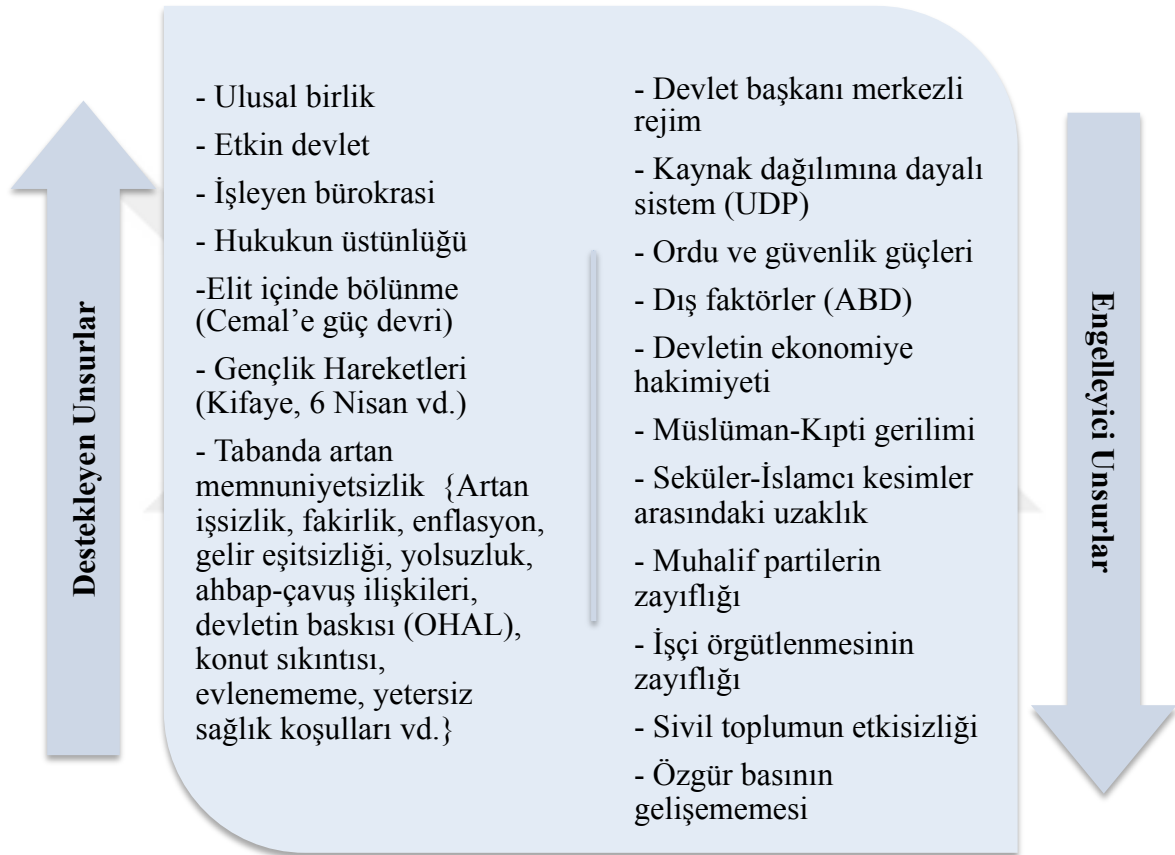
kullanmayı bilmiştir. ABD, 2000’lerde istikrar yerine demokrasiyi destekleme yönünde eğilim göstermişse de, İslamcıların gelme şansını görünce istikrarı koruma politikasına geri dönmüştür. Ancak 2009’da ABD Başkanı seçilen Barack Obama döneminde, 2011 isyanları öncesinde İslamcılara yönelik yaklaşımın değişeceğine dair emareler ortaya çıkmıştır. Bu konu sonraki Müslüman Kardeşler ile ilgili bölümde ele alınmıştır.

Bu bölümde Mısır’ın 2011’de demokrasiye geçişi ve akabinde kısa süren “demokrasi denemesi”nin başarısızlığını anlamak için ülkenin yakın tarihi, rejimin kurumsal yapısı, yasal muhalefetin durumu, sosyo-ekonomik şartlar ve dış ilişkileri ele alınmıştır. Burada Mısır’ın yöneticilerinin birbirine zıt politikalar (sosyalist-liberal veya dış politikada Doğu veya Batı’ya yakınlık gibi) benimsemiş olsalar bile geliştirdikleri iç ve dış ittifaklarla otoriter rejimi sürdürebildikleri görülmüştür. 2011 öncesinde Mübarek’in merkezi konumda bulunduğu, iş ve siyaset dünyası ile ordu temelli ittifak üzerinden rejimin istikrarını koruduğu bir sistem vardır. Devletteki güçler içerisinde Mübarek’ten sınırlı da olsa bağımsız davranabilen tek organ yargıdır. Ordu, toplumdaki saygınlığı ve bastırıcı gücüyle rejimin en önemli dayanaklarından biridir. ABD ise ordu üzerinde etkisi ile rejimin sürmesinde etkili bir aktördür. Bununla birlikte 2000’li yıllarda Mübarek’in oğlu Cemal’i yerine hazırlaması tabanda olduğu gibi, yönetici elit ve özellikle ordu içerisinde rahatsızlıklara yol açmıştır. Nitekim Mübarek ordunun onayını alamadığı için Cemal’e güç devri yapamamıştır.

Burada yapılan incelemede Mısır’ın demokrasi için önşart olarak sayılan birçok niteliğe sahip olduğu gibi, bazı alanlarda olumsuz şartlarda olduğu görülmüştür. Bu bağlamda ulusal birlik, etkin bir devlet bürokrasisi ve işleyişi ile sorunları olsa da hukukun üstünlüğü gibi nitelikler Mısır’da demokrasi için gerekli olan en temel olumlu özellikler öne çıkmaktadır. Buna karşın Kıptilerle Müslümanlar ve İslamcılarla seküler kesim arasındaki kutuplaşma/gerilim potansiyeli demokrasiye geçiş ve demokrasinin sürdürülmesi süreçlerinde risk faktörleri olarak görülmüştür. Bunun yanında devletin uzun süre ekonomideki kontrolü, iktidarın baskısı ve olağanüstü hal koşullarının sürekliliği gibi nedenlerle, köklü siyasi partiler olsa bile, yasal (seküler) muhalefetin ve sivil toplumun zayıflığı/etkisizliği, işçi örgütlenmesinin ve özgür basınının gelişmemesi gibi faktörler demokrasi için olumsuz nitelikler olarak belirlenmiştir. Ayrıca modernist görüşün gerekli

gördüğü ekonomik kalkınma ile de bağlantılı olan şehirleşme, eğitim, orta sınıfın gelişimi, gelir dağılımı gibi alanlarda Mısır'ın verilerinin demokrasiye geçişi ve özellikle demokrasinin sürdürülebilirliğini kolaylaştıracak nitelikte olmadığı anlaşılmıştır. Son olarak, Mısır'ın dış ilişkilerinin dünyanın başka bölgelerinde olduğu gibi demokrasiye geçiş için fırsatları artırmadığı, Mısır'ın en yakın ilişkide bulunduğu başta ABD olmak üzere Batılı devletlerin otoriter rejimi destekledikleri görülmüştür. yetmez

Çizelge 3.1. 2011 Öncesi Mısır'da Demokrasiye Geçiş için Olumlu ve Olumsuz Etkenler

Diğer yandan ülkede öteden beri varolan yüksek işsizlik, fakirlik, gelir dağılımındaki eşitsizlik, konut sıkıntıları yanında yaygın yolsuzluk, ahbap-çavuş ilişkileri ve polis şiddeti toplum tabanında rejime olan tepkinin yığılmasına yol açmıştır. Bu sorunlar 2000'lerde önce özelleştirmeler ve artan gıda ve enerji fiyatları sonra da 2008 küresel ekonomik kriziyle daha da ağırlaşmıştır. Ancak bu süreçte de ekonomik talepte bulunanlar ile siyasi reform talep edenler arasındaki mesafe rejimin işini kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte Kifaye Hareketi özellikle Cemal'e güç devrine karşı söylemleriyle, rejime karşı ilk kez politik taleplerle ortaya çıkmış ve interneti etkin kullanan yeni bir muhalefet tarzının

gelişmesine katkıda bulunmuştur. Kifaye'nin etkisi daha sonra 25 Ocak protestolarının itici gücü olan gençlik hareketleri üzerinde görülecektir.

Bu çerçevede, demokrasiye geçiş için bazı olumlu nitelikler bulunsa da, genel anlamda şartlar, özellikle rejimin iç ve dış dayanakları ile sosyo-ekonomik koşullar göz önüne alındığında, olumlu değilken 2011'de 25 Ocak protestolarıyla Mübarek'in görevi bırakması ve demokrasiye geçiş yaşanması, bir kez daha demokrasiye geçiş için belirli genel koşullar koyulamayacağı gibi, diktatörlüklerin de sürmelerinin garantisi olmadığını ortaya koymuştur. Diğer bir ifadeyle Mısır'da sosyo-ekonomik şartların olumsuzluğu, rejimin gücü veya dış desteğine rağmen demokrasiye geçiş fırsatı doğmuştur. 25 Ocak protestoları, Mısır siyasi elitini demokrasi yönünde adım atmaları için zorlamış ve böylece demokrasiye geçiş süreci başlamıştır. Bu geçiş ve sonrasında 2011-13 demokrasi sürecini anlayabilmek için bunları ele almadan önce, dönemin en önemli aktörü Müslüman Kardeşler incelenecektir.

4. MÜSLÜMAN KARDEŞLER

Mısır'da rejimin güçlü ve zayıf yanları ile demokrasiye geçiş için şartların ele alındığı önceki bölümde, ülkede 2011 öncesinde demokrasi açısından birçok olumsuzluk bulunduğu sonucuna varılmıştır. Buna rağmen 25 Ocak protestoları neticesinde Mübarek dönemi sona ermiş ve demokrasiye geçiş süreci başlamıştır. Sonraki 30 aylık demokrasi denemesi olarak adlandırılabilir bu sürecin başarısızlıkla sonlanmasında Müslüman Kardeşler (*İhvan'ül Müslimin*) belirleyici rol oynamıştır. Her ne kadar Mısır'da demokrasinin sürdürülebilirliği için gerekli sayılan bazı olumsuz şartlar bulunsun da, demokrasiye geçiş sürecinin akıbetinde Müslüman Kardeşlerin ve siyasi partisi Hürriyet ve Adalet Partisi (*HAP- Hizb el-Hurriye ve'l Adala*)'nin adayı Muhammed Mursi'nin politik karar ve tercihleri belirleyici olmuştur. Bu dönemde Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi (SKYK), diğer muhalif partiler ve dış aktörler de etkili olsalar da, gidişatı belirleyen İhvan liderliğidir. Bu nedenle bu bölümde Müslüman Kardeşler örgütü incelenerek, örgütün liderliğinin sözkonusu süreçteki politik tercihleri anlaşılmasına çalışılacaktır.

Müslüman Kardeşler 80 yıllık geçmişi, ideolojisi, örgütsel gücü ve taban desteğiyle 2011 öncesi Mısır'da rejimi zorlayan en büyük muhalif örgüttür. Nitekim o dönem itibariyle gözlemciler serbest ve adil seçimler yapılırsa, İhvan'ın meclisteki sandalyelerin %30-35'ini garantileyebileceğini öngörmüşlerdir.⁶³³ 2011 "Arap Baharı" isyanlarında, başlangıçta katılmasalar da daha sonra protestolara katılarak, Mübarek'in istifasında önemli rol oynamışlardır. Geçiş sürecinde de HAP'ı kurarak, önce 2011-12 Meclis seçimlerinden zaferle çıkmış, sonra da 2012 Haziran ayında devlet başkanlığı seçimlerinde Muhammed Mursi'nin seçilmesiyle iktidara gelmiştir. Ancak Mursi'nin devlet başkanlığında geçen bir yıllık süreç sonunda 3 Temmuz 2013'te ordunun müdahalesiyle iktidardan uzaklaştırılmıştır. Dahası darbeden sonra Nasır dönemini aratan bir baskı dönemi başlamış ve sonunda terör örgütü ilan edilmiştir. İhvan çok kısa sürede, muhalif ve illegal bir yapı olmaktan iktidara gelmiş ve yine çok kısa süre sonunda terör örgütü konumuna düşürülmüştür. Bunlar olurken Mısırlılar da çok kısa sürede protestolar, isyanlar, seçimler, güçler arası çekişmeler ve askeri darbeyi içeren yoğun bir siyasi süreci yaşamışlardır.

⁶³³ İnternet: Zuhur, S. (Sept., 2007). *Egypt, Security, Political and Islamist Challenges*. Carlisle Barracks: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College. s.88. Web: <http://www.StrategicStudiesInstitute.army.mil/> (24.06.2013)

Bilindiği üzere İhvan, sadece Mısır'da değil, Ürdün, Suriye, Irak, Sudan, Bahreyn, Kuveyt, Fas, Filistin ile Arap ve Müslüman nüfusa sahip birçok ülkedeki örgütlerin ana örgütüdür. Mısır'ın yanı sıra Ürdün, Sudan ve Suriye'deki İhvan yapılanmaları belirli güce sahiptir. Ayrıca Cezayir, Fas, Yemen ve bazı Körfez ülkelerinde de bir kısım İslami partilerle organik bağı vardır. Bu ülkelerdeki İhvan örgütlenmeleri, organik bağı olmasa bile, ideolojisi ve örgüt yapısı itibarıyla Mısır'dakinden etkilenmişlerdir. İdeolojileri temelde aynı olsa da, her ülkedeki örgüt yapısı, isimleri, yasallık durumu ve politik görüşleri farklı olabilmektedir. Bu farklılıklar o ülkedeki süreçlerle ilgilidir. Sözgelimi Ürdün Kralı, 1970'lerde Eğitim Bakanlığı'nı Ürdün'deki İhvan'a teslim etmiştir. 1992'den itibaren ise örgüt, İslami Hareket Cephesi adıyla seçimlere katılabilmiş ve Meclis'te sandalye kazanmıştır. Diğer taraftan Suriye'de 1976-82 arasında İhvan Suriye'de yönetime karşı eylemlere girişmiş ve Hafız Esad 1982-84 arasında örgütü, özellikle Hama şehrindeki ayaklanmayı, aşırı şiddet yoluyla bastırmıştır. Bundan sonra örgüt hiçbir zaman eski gücüne kavuşamamıştır. İhvan'ın etkin olduğu diğer bir ülke olan Sudan'daki örgütü içerisinden çıkan ve İslami Milli Cephe'yi kuran Hassan el-Turabi, 1970'li yıllardan itibaren Sudan'daki ve bölgedeki diğer İslami hareketleri etkilemiş bir teorisyendir. El-Turabi, Nümeiri döneminde, özellikle şeriat kanunlarının uygulanmasında etkili olmuş, 1989'daki darbeden sonra da Devlet Başkanı Ömer el-Beşir ile birlikte çalışmış, hatta Meclis Başkanlığı yapmıştır. Ancak bir süre sonra yaşadıkları anlaşmazlık nedeniyle el-Beşir tarafından tutuklanarak ve baskı altına alınarak siyasetin dışına itilmiştir. Filistin'de de el-Fetih'in yanısıra en güçlü siyasi parti olan ve aynı zamanda paramiliter yapısı bulunan Hamas (İslami Direniş Hareketi), İhvan'ın Filistin'deki örgütlenmesinin devamıdır. Bu örnekleri artırmak mümkün olmakla birlikte, tezin konusu itibarıyla Müslüman Kardeşler/İhvan ifadesi ile yalnızca Mısır'daki örgüt kastedilmektedir.

Bu çerçevede bölümde ilk olarak İhvan'ın ortaya çıktığı arkaplanın anlaşılması bakımından Mısır'da modern siyasi İslamcılığın doğuşu ve gelişimi, akabinde İhvan'ın ortaya çıkışı, ideolojisi ve yaşadığı dönüşüm tarihi süreçle birlikte ele alınmıştır. Bunların yanında 2011 öncesinde İhvan'ın yönetim seviyesinde yaşadığı görüş ayrılıkları ve demokrasi anlayışına değinilerek seküler gruplarla işbirliğine gidemeyişi ve onlarla olan mesafesi araştırılmıştır. Ayrıca İhvan'ın ABD ile birbirine karşı yaklaşımları ve bunun rejimin istikrarı ve demokratikleşmeye olan etkisine yer verilecektir. Böylece İhvan'ın 2011-13 sürecinde demokrasinin sonlanmasındaki rolünü ortaya koymadan önce, analizdeki bütün aktörler ve arasındaki ilişkilerin 2011 öncesi durumu incelenmiş olacaktır.

4.1. Mısır’da İslamcılığın Kökenleri

Birçok düşünür İslamcılık gibi dini karşı koyma ve canlanma hareketlerinin modernleşme ve yabancı olan ile karşılaşma ile bağlantılı olduğunda hemfikirdir. Ortadoğu üzerine çalışan tanınmış sosyolog ve siyaset bilimci Sami Zubaida’ya göre dini canlanma, köktencilik ve “siyasal İslam” sekülerleşme olayları olup “oldu bitti” karşısında ideolojik ve kültürel reaksiyonlardır.⁶³⁴ Modern ‘köktenci’ İslami hareketler, “milliyeti inançları olan kültürel milliyetçiler”dir.⁶³⁵ Shukri Abed de benzer biçimde, İslam toplumlarında köktenci görüşlerin, yabancılara ait fikir ve şeylere karşı nasıl tavır geliştirileceği konusunda ortaya çıkan bir tepki ile oluştuğunu, demokrasi ve sekülerizmi de İslam dinine aykırı bularak tepki verdiklerini belirtmiştir.⁶³⁶ İslamcı düşünce ve hareketlerin, 19. yüzyıl sonlarından itibaren farklı coğrafyalarda bazen birbirinden kopuk bazen birbiriyle bağlantılı biçimde doğduğu ve geliştiği görülmektedir. Burada İslamcılığın Mısır’da ortaya çıkışı ve gelişimi üzerine odaklanılmıştır.

Genel olarak Müslüman toplumlardaki İslamcıları, 17. yüzyılda modernleşme ve sosyal dönüşüm yaşayan İngiltere’deki Puritenlerle karşılaştıran Nader Hashemi de dini protesto hareketlerinin eski siyasi ve dini düzenin yıkıldığı süreçte sosyal kargaşanın sonucu olduğunu belirtmiştir.⁶³⁷ İslam toplumları 19. yüzyıldan itibaren bir şekilde Batı (emperyalizm) ve modernleşme ile karşılaşmaları ile ani sosyal değişim sorunlarıyla karşılaşmışlardır. Nitekim İslami reformcu düşüncenin kökenleri, 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyılda ilk İslami modernist sayılan Cemaleddin Afgani⁶³⁸ ve onun müridi Şeyh Muhammed Abduh ile Abduh’un öğrencisi Muhammed Reşid Rıza gibi İslam aydınlarının, genel anlamda “Müslümanların neden geri kaldıkları ve Batı karşısında zayıf düştükleri”

⁶³⁴ Zubaida, S. (2005). s.445-446.

⁶³⁵ Zubaida bu anlamda, bu tür hareket ve fikirlerin entelektüel ve siyasi çekiciliğinde, “ithal edilmiş” seküler ideolojilerin aksine, kültürel saflaştırma ve yerli ideolojik esin kaynaklarının cazibesi olduğunu belirtmiştir. Zubaida, S. (2009). s.119.

⁶³⁶ Abed, S.B. (1995). s.117-126.

⁶³⁷ Hashemi, tarihçi Fernand Braudel, siyaset felsefecisi Michael Walzer, Ortadoğu sosyolog Sami Zubaida ile Ellis Goldberg ve Bjorn Olav Utvik gibi tarihçilere atıfla, 17. yüzyılda İngiltere’de modernleşme sürecinde, sosyal problemlerin arttığı geçiş sürecinde Puritenlerin demokrasiye geçişte rol oynadıkları gibi, Mısır’da ve genel olarak İslam toplumlarında İslamcıları gelenekten kopuşu ve modernleşmeye geçiş sağlayan unsurlar olarak değerlendirmiştir. Bu konuda detaylı karşılaştırma için bkz. Hashemi, N. (2009). s.40-58, 64.

⁶³⁸ Afgani birçokları tarafından İslamcılığın kurucusu olarak kabul edilmekle birlikte, Mümtaz’er Türköne, İslamcılığın modern çağdaki bütün fikir ve siyasi hareketlerin birikimi ve Batı’ya bir rakip olarak düşünüldüğünde, Yeni Osmanlılar’dan Ali Suavi’nin kurucusu ve önderi olması gerektiğini belirtir. Suavi, Batı fikirlerine karşı “egemenlik Allah’ındır” demiş ve Batılı yasalara karşı İslami içtihat ve fetvaları öne sürmüştür. Türköne, M. (2012). s.95.

üzerine görüşlerine dayanmaktadır. Bu dönemde Batı'nın hem askeri hem kültürel unsurlarıyla Müslüman ülkelerdeki varlığı İslami entellektüelleri, mevcut durum karşısında çareler aramaya sevk etmiştir.

İslami reformcular, Müslümanların durumunu kolektif kayıtsızlık, genel ahlakın bozulması ve birliğin eksikliğine bağlamışlardır.⁶³⁹ Avrupa'da bulunmuş olan Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh, Avrupa'dan nefret etmemişlerdir. Özellikle Mısır Başmüftüğü de yapan Abduh, Mısır'da uygulanan Avrupa kaynaklı eğitim, siyasi ve medeni reformları kabul etmiş ancak bu reformların şeriat açısından bazı sorunlar getirdiğini düşünerek, İslam ve moderniteyi bağdaştıracak düşünce sistemi veya ilkeler bütünü geliştirilmesini önermiştir.⁶⁴⁰

Muhammed Abduh'un öğrencilerinden Ahmed Lütfi el Seyyid ile Reşid Rıza'nın görüşleri, özellikle Mısır ile ilgili olarak farklılık taşımaktadır. Lütfi el Seyyid, daha çok İslam ve milliyetçilik arasındaki ilişkiye odaklanmış ve nihayetinde uyumsuz oldukları sonucuna ulaşmıştır.⁶⁴¹ Reşid Rıza ise Batı Asya Müslüman topluluklarında sosyal ve kültürel durgunluk ile siyasi bütünlüğün yok olmasının dini yaşamın azalmasıyla birlikte gerçekleştiğinden hareketle, ilk İslam'a dönüş çağrısı yapmıştır. Diğer bir ifadeyle İslam doğru anlaşılır ve uygulanırsa refah, gelişme ve güç kendiliğinden gelecektir.⁶⁴² Afgani'den itibaren Abduh, Rıza gibi bu dönem İslam aydınları genel olarak Batı'dan modernliğin alınmasını kabul ederken Batılı yaşam tarzını reddetmişlerdir. Onlar İslami kuralların ve yaşam tarzının toplumda yeniden canlandırılmasının, moderniteyle birlikte Müslümanları yeniden eski güçlerine kavuşturacağını savunmuşlardır. Bu dönem İslamcı uyanışçı entellektüellerin çoğunun yolu bir şekilde Mısır'da Sünni İslam anlayışının gelişiminde önemli rolü olan el-Ezher Üniversitesi'nden de geçmiştir. Hatta seküler Mısır milliyetçileriyle de yolları burada kesişmiştir. Bu anlamda el-Ezher, Mısır'daki İslami reformcu düşünceye önemli katkı sağladığı gibi, İslamcı aydınlar da Mısır'da doğrudan olmasa da dolaylı olarak milliyetçiliğin gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Sözelimi üniversitede Muhammed Abduh'un öğrencilerinden biri olan Saad Zaghlul, Vafd Partisi'nin kurucularındandır ve bağımsızlığa giden yolda önemli rol oynamıştır.

⁶³⁹ Cook, S.A. (2012). s.16-17.

⁶⁴⁰ Smith, C. D. (October 1973). The 'Crisis of Orientation': The Shift of Egyptian Intellectuals to Islamic Subjects in the 1930s. *International Journal for Middle East Studies* 4. No.4: 390. Aktaran: Cook, S.A. (2012). s.16.

⁶⁴¹ Cook, S. A. (2012). s.17.

⁶⁴² Bari, Z. (1995). *Re-emergence of the Muslim Brothers in Egypt*, New Delhi: Lancer Books. s.6.

Birinci Dünya Savaşı sonunda seküler milliyetçilerin kurduğu Vafd Partisi, 1922’de Mısır’ı bağımsızlığa taşısa da, Kral ve İngiltere’nin müdahaleleri nedeniyle ülkedeki (Sudan dahil) İngiliz varlığını sonlandıramamış ve ülkeyi siyasi ve ekonomik istikrara kavuşturamamıştır. Mısırlılar nezdinde Vafd’ın prestijinin zayıflamaya başladığı dönemde, ülkedeki sisteme karşı solcu, komünist gruplar ile milliyetçi Genç Mısır Cemiyeti ile beraber çoğu yerel kalan İslamcı örgütler ortaya çıkmıştır. 1930’larda Hasan el-Banna’nın başlattığı Müslüman Kardeşler hareketi ise İslami reformu sadece düşünsel seviyede bırakmamış ve bölgedeki en güçlü İslami hareketlerden birini oluşturmuştur. İhvan ve diğer İslamcı hareketlerin en temel özelliği ise köktenci olmaları yanında anti-emperyalist ve (bir süre sonra) İsrail karşıtı olmalarıdır. Diğer bir ifadeyle Birinci Dünya Savaşı öncesinde düşünsel seviyede olan İslamcılık, savaştan sonra geri kalmışlık ve Batılı yaşam tarzının toplumda yaygınlaşmasıyla bağdaştırılan yabancı varlığının devam ettiği ortamda somut örgütlenmeye yönelmiştir.

Mısır’da birçok Arap ülkesinde olduğu gibi İslamcılığın yükselişi bazı faktörlerin etkisiyle olmuştur. Bu konuda Zubaida İslamcılığın yükselişini, belirli siyasi ve ekonomik gelişmelerle ilişkilendirmiştir. Ona göre ekonomik mahrumiyet ve siyasi baskı ortamı, hükümetlerin siyasi alanı muhaliflerine yasaklamasıyla birleştiğinde, diğer muhaliflere nazaran İslamcı muhalifler dini ortam ve kanallarla (camiler gibi) topluma daha rahat erişim sağlamış ve muhalefetin geliştiği ortamlar olmuşlardır. Bunun yanında Mısır’da Sedat dönemindeki gibi dini gruplara müsamaha/destek gösterilmesi, milliyetçi ve solcuların birçok ülkede başarısız olması veya bunların baskı ile birlikte algılanmaları, 1979 İran devriminin Batı’ya karşı İslam adına mücadelenin öncüsü olarak demonstrasyon etkisi gibi sebeplerle İslamcı gruplar güçlenmişlerdir.⁶⁴³ Ayubi ise konuyu sosyal ve ekonomik bir bakış açısıyla açıklamıştır. İslamcılığın yükselişini devlet ile kamu alanındaki rekabete bağlayan Ayubi’ye göre, birçok Arap ülkesinde bağımsızlık sonrasında devlet, yerlileştirme, millileştirme vb. politikalarla ekonomiye hakim olmuş ve kamu ekonomik sektörü üzerinden sivil toplumu zayıflatmıştır. Başarısız olan bu model, toplumun yükselen kesimlerini dışlamış ve marjinalize etmiş; bu ise kamu alanına *ahlakçı* bir renk veren İslamcı hareketlerin yükselişine yol açmıştır.⁶⁴⁴ Bu açıklamaları destekler mahiyette İslamcılığın yükselişine etki eden daha geniş yelpazede sosyo-ekonomik, siyasi, kültürel ve dışsal bazı faktörler de tartışılmıştır. Bu anlamda ekonomik geri kalmışlık, hızlı

⁶⁴³ Zubaida, S. (2009.) s.161.

⁶⁴⁴ Ayubi, N. N. (1997). s.361.

nüfus artışı, göç vb. sosyo-ekonomik faktörler; devletin hegemonik ideolojiyi oluşturmaması, yönetimlerin meşruiyetini artırmak için İslamın kamu hayatındaki rolünün artmasını sağlaması ve toplumların modern/seküler ve geleneksel olarak ikiye bölünmüşlüğü gibi siyasi gelişmeler; tarihi süreçlerden kaynaklı Batı karşıtlığı ve kültürel özcülük eğilimi gibi kültürel faktörler; 1967 Arap-İsrail Savaşı, 1979 İran devrimi ve 1991 SSCB'nin dağılması gibi dışsal etkenler İslamcılığın güçlenmesinde etkili olmuştur.⁶⁴⁵

Mısır'da 1952 öncesi anti-empyralist olan İslamcı hareketler, Nasır'ın baskıcı politikaları karşısında rejime cephe almışlardır. Nasır'ın İslami hareketlere müsamahasız tutumuna rağmen bu hareketler tabanda giderek güçlenmiştir. Bu süreç içerisinde Mısır, Arap politik labirentine daha fazla girdikçe ülkede dini-geleneksel akımlar daha da güçlenmiştir.⁶⁴⁶ Özellikle Mısır'ın 1967 yılında İsrail'e yenilmesinden sonra, ekonomi politikalarının da tıkanmasıyla Mısır toplumunda seküler yaşam ve Batı kültürüne nefret ve dine yönelenlerin sayısı hızla artmıştır. Zohurul Bari'nin tespit ettiği gibi, köklü bir medeniyet ve derin İslami değerlere sahip Mısır toplumu, Batı etkisiyle gelen birçok değişimi alıp benimsemiş olsa da, diğerlerine de karşı çıkmıştır. Bu meydan okuma zaman içerisinde de zayıflamamıştır.⁶⁴⁷ Batı'ya ve Batı'dan gelene en çok karşı çıkanlar da İslamcılar olmuştur. Bu anlamda İhvan, ortaya çıktığı ortam ve ideolojisi itibariyle modernleşme ve Batı değerlerine tepki olarak doğan İslami köktenci bir harekettir. İhvan zamanla hem dönüşmüş hem de içinden, bazıları radikal, başka örgütler çıkmıştır. Hareket şiddeti benimsememiş, en azından 1940'lardan beri şiddete başvurmamıştır ancak Mısır'da özellikle Nasır ve Mübarek dönemlerinde devletin örgüte baskısı sürmüştür. Sonuçta 1952 Hür Subaylar Darbesinden 2011'e kadar geçen yaklaşık 60 yılda, dönemsel farklılık yaşanmakla beraber, otoriteryanizm iktidarda iken İslamcılık tabanda muhalefet olarak güçlü olmuştur.

2011 öncesinde İhvan dışında İslamcı gruplar yine vardır. Burada "İslamcı" ile şeriatın uygulanmasını isteyen kastedilmemektedir. Zira Mısır'da şeriat Anayasa'ya Sedat döneminde girmiştir ve UDP'den Vafd'a kadar birçok seküler parti Anayasa'da şeriatın "yasamanın kaynağı" olarak bulunmasını savunmuştur. Bu açıdan "İslamcı" kavramı ile İslam'ın mevcut düzendeki konumu/varlığını yeterli görmeyip devlet düzeni ve kamu

⁶⁴⁵ Kavli Tür, Ö. (June-July, 2001). Protest in the Name of God: Islamist Movements in the Arab World, *Perceptions Journal of International Affairs*, 6(2).

⁶⁴⁶ Vatikiotis, P. J. (1991). s.417.

⁶⁴⁷ Bari, Z. (1995). s.11.

yaşamında daha fazla İslami düzenleme ve uygulamaların bulunmasını savunan grup/partiler kastedilmektedir. Mısır'daki İslamcı gruplara dönülürse, siyasi alanda 1986'dan itibaren İslamcı görüşleri benimseyen ve 2000 yılında faaliyetleri durdurulan SİP, Ümmet Partisi ile Selefiler ve 2000'lerde şiddeti bırakan İslami Cemaat gibi gruplar bunlardandır. Bununla beraber Mübarek'in devrilmesiyle neticelenen 2011 protestoları öncesinde tabanda güçlü ve örgütlü en önemli İslamcı grup İhvan'dır.

4.2. Hasan el-Banna ve Müslüman Kardeşler'in İlk Dönemi

4.2.1. Müslüman Kardeşler'in Ortaya Çıkışı

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Mısır da dahil, Müslüman topraklar ilk kez büyük ölçüde Müslüman olmayanların kontrolüne geçerken, İslam politik olarak yeniden ortaya çıkmıştır. Müslüman Kardeşler de bu ortamda, Mısır toplumunun Batılılaştırılması, genel anlamda dinin gözardı edilmesi ve Avrupalıların ülkeyi sömürmesine karşı ortaya çıkmıştır.⁶⁴⁸ 1922'de Kahire'de eğitim gördüğü sırada Mısır siyasetinin durumunun, Mısır toplumunu sarsan sekülerizmin olumsuz etkilerini yansıttığını gören Hasan el-Banna,⁶⁴⁹ Mısır'ın, halka inancı geri getirecek aynı görüşten Müslüman kadrolara ihtiyacı olduğu sonucuna varmıştır.⁶⁵⁰ Kahire'den sonra 1927'de Müslüman Kardeşler'i kurduğu İsmailiye şehrinde öğretmenlik yapmaya giden el-Banna, Kahire'de vardığı düşünceleri burada uygulamaya geçirmiştir. İsmailiye'nin bazı özellikleri el-Banna ve arkadaşları için zemini müsait kılmıştır. Bu dönemde İsmailiye'de halkın çoğunluğu Süveyş (Suez) adlı İngiliz şirkette çalışmakta, Batılı yaşam tarzının hakim olduğu şehir İngiltere'deki bir şehri andırmaktadır. Şehirdeki İngiliz güçleri ve Mısırlılar ile yabancı elit arasında yüksek yaşam standardı farklılığıyla ülkenin durumunu yansıtmaktadır. Mısırlılar için bu durum aşağılanma algısına yol açmaktadır. Mısır'ın resmi olarak bağımsızlığı sonrasında siyasi istikrarsızlıkla beraber, bir bakıma Vafd Partisi'nin taban kaybettiği bu ortamda, 1928

⁶⁴⁸ Bari, Z. (1995). s.8-11.

⁶⁴⁹ 1906 yılında Kahire'nin kuzeyinde Mahmudiye kasabasında bir saat tamircisi ve aynı zamanda yerel caminin müezzin ve imamı olan babanın oğlu olarak dünyaya gelen el-Banna 12 yaşından itibaren İslamcı gruplar içinde bulunmuştur. Gençlere İslam'ın ahlaki değerlerini öğretmeyi amaçlayan "Ahlaki Davranış Topluluğu"na katılmış; Sufizm ile ilgilenmiş ve 16 yaşında Sufizm'in Hassifiya Düzeni'ne tam üye olmuştur. Damanhur'da kısa süre İlköğretim Öğretmenleri Eğitim Okulu'nda bulunduktan sonra 1922'da Kahire'de istekli öğretmenlere bilim eğitimi veren Dar Al Ulum'a kaydolmuştur. Mitchell, R. P. (1993). s.1-2.

⁶⁵⁰ Mitchell, R. P. (1993). s.4-5.

yılında siyasi bir güç olarak ortaya çıkan oluşum⁶⁵¹ Nisan 1929'da “Müslüman Kardeşler” adını almıştır.⁶⁵²

Mısır'da bağımsızlık sonrası kurulan sistemin işlememesi, diğer sistem karşıtı gruplarla birlikte uyanışçı İslamcı grupların çoğalmasına yol açmıştır. Fakat İhvan diğer İslamcı gruplardan daha organize ve hızlı büyümüştür. El-Banna ve arkadaşları, Mısır'ın birçok şehir ve kasabasında özellikle Kanal çevresindeki şehirlere Davet Merkezi kurarak örgütlenmişlerdir. Kız çocuklarının eğitimi için İsmailiye'de Müslüman Anneler Enstitüsü kurmuşlar, haftalık *Nezir* dergisi çıkarmışlardır. Daha sonra taşrada imkanlarının kısıtlı olduğunu görüp 1932'de İslam Medeniyeti Derneği'nin katkısıyla merkezi Kahire'ye taşınmışlardır. Orada Genel İrşad Bürosu açmışlar ve “*İhvan'ül Müslimin*” gazetesini çıkarmışlardır. Böylece giderek kurumsallaşan İhvan 1932'de ilk konferansını düzenlemiştir. Bu dönemde sadece Mısır değil, Sudan, Suriye ve Fas'ta da yayılmıştır. Diğer İslami gruplar yerel kalırken, İhvan 1929'da sahip olduğu 4 ofisi, 1949'da iki bine çıkarmıştır. 1940'ların ortalarında 300 ile 600 bin arasında üyesi, yarım milyon da sempatisanı olduğu tahmin edilmektedir.⁶⁵³

1930'larda el-Banna, geri kalmışlık, ülkedeki yabancı varlığı ve ahlaki bozulma gibi problemlere İslam'ın çözüm olduğunu savunmuştur. İslam'a dönüşün Kur'an ve ilk Müslümanların yaşantılarının örnek alınmasıyla mümkün olacağını anlatmıştır. Muhammed Abduh ve Reşid Rıza'nın görüşleri onda etkili olmuştur. Abduh geleneğindeki bölünmeyi azaltmak için İslam'ı temel ilkelere basitleştirmek, eğitim reformu yani değişimi mentaliteden başlatmak ve reformu İslam'ın kendi içinde aramak İhvan'da da vardır. Bununla beraber Batı modernleşmesinin İslam ile yeniden yorumlanmasını isteyen Abduh'un nispeten evrensel inanan modernizmi, el-Banna'da Abduh geleneğinin varislerine geçerken olduğu gibi dar görüşlülük ve tutuculuğa dönüşmüştür. El-Banna'nın İslami düşüncesinde, Abduh modernizminin mirasında farklı olarak, İslam'ın rasyonel ruhu, entellectüellik ve açıklık zayıflamıştır.⁶⁵⁴ İhvan'ın siyasi düşüncesinin temeli olan, Peygamber'in Medine topluluğunun yeniden oluşturulmasına dayalı “kutsal tarih” modeli,

⁶⁵¹ Bari, Z. (1995). s.20.

⁶⁵² El-Banna'ya göre hareketi 4 kişi kurmuşlardı. Kendisi İsmailiye'de kaldı, diğerleri de farklı şehirlere gitti ve hareket yayılmaya başladı. Harekete ismini “Bizler Müslüman Kardeşleriz” diyerek kendisi koymuştu. El-Banna, H. (2016). s.285-286.

⁶⁵³ Mitchell, R. P. (1993). s.328.

⁶⁵⁴ Mitchell R.P. (1993). s. 323-327.

Abduh'un görüşlerindeki liberal-anayasal şekilden farklıdır.⁶⁵⁵ El-Banna'nın önceki uyanışçı İslamcılardan asıl farkı İslamcı reform görüşünü örgütlenmeye çevirmesidir. El-Banna bu dönemde Saray ve Kral Faruk üzerinden İslami toplum hedefine ulaşabileceğini düşünmüştür. Hatta hareket içerisinde güç kullanımını savunanları reddetmiştir, ki bu daha sonra radikal kolların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bununla beraber el-Banna, 1930'ların sonlarına kadar şiddetten kaçınsa da, Kardeşleri silahlandırmaya tamamen karşı çıkmamıştır.⁶⁵⁶ El-Banna İhvan'ın kurucu lideri olsa da, daha 1930'larda hareket içerisinde ona karşı hizipler ve meydan okumalar olmuştur.⁶⁵⁷ Ancak bunlar örgütün El-Banna liderliğinde sürmesine engel olmamıştır.

1940'lı yıllara kadar bir yandan tabanını genişleten diğer yandan üyelik ve örgüt yapısı ile ilgili konuları belirleyen el-Banna, aynı zamanda İslam'ı kendi bakış açısına göre yorumladığı söylemlerini geliştirmiştir. İngilizlere karşı bağımsızlık yanlılarının yanında yer alan el-Banna sürgün edilmiş ve hapse atılmıştır. Örgütün yayın organları kapatılmıştır. İngiliz karşıtlığı ile birlikte İngiliz destekli hükümete de karşı çıkan el-Banna, 1940'da Enver Sedat isimli üsteğmenle tanışmış ve Sedat üzerinden ordu içinde memnuniyetsiz bir grupla irtibatını sürdürmüştür.⁶⁵⁸ Bu dönemde, siyasi yaşamda etkin olan Vafd Partisi⁶⁵⁹ ile ilişkilerinde sorunlar yaşayan örgüt, 1945'de Başbakan Ahmed Mahar'a suikastten sonra, dönem dönem azalmakla birlikte sıkı şekilde takip edilmeye başlanmıştır.

El-Banna 8 Eylül 1945'te yapılan bir toplantıda hareketin anayasası niteliğini taşıyan "*Kanun el-Nizam el-Esasi li Hayat el-İhvan el-Müslimin el-Amma*"'yı sunmuştur. Daha sonra 1948'de değişiklik ve 1951'de ilave yapılan tüzükler seti, örgütün gayri resmi idari işleyişine resmi tanım sağlamış ve teorik olarak lider Genel Rehber/Mürşid (*el-mürşid el-amm*), Genel Rehberlik Bürosu (*mekteb el-irşad al-amm*) ve Şura Meclisi (*Meclis el-Şura*)'ne yetki devri ve bunlar arasında görev ve yetki dağılımı belirlemiştir. Bunların yanında "Kanun", idari ve teknik faaliyetlere bir çerçeve sağlamış ve somut saha birimleri

⁶⁵⁵ İhvan'ın ilk siyasi düşüncesinde "Kur'an anayasa"dır. Zubaida, S. (2009). s.48.

⁶⁵⁶ Cook, S. A. (2012). s.29-30.

⁶⁵⁷ El-Banna'nın liderliğine 1932 ve 1939'da karşı çıkanlar olmuştur. 1939'da el-Banna'nın siyasi pragmatizmini protesto edenler "Muhammed'in Gençliği" adıyla ayrılmış veya kovulmuştur. El-Ghobashy, M. (2005). s.376.

⁶⁵⁸ Mitchell, R. P. (1993). s.24.

⁶⁵⁹ Vafd, yönetimi içerisindeki çekişmelere yol açan yozlaşmışlığı yanında savaş boyunca İngilizlerin beklentilerini yerine getirmiştir. 1942'de Nahhas Paşa, örgütün merkezler dışındaki bürolarını kapatmıştır. Mitchell, R. P. (1993). s.22, 27.

ve hiyerarşisi tesis etmiştir.⁶⁶⁰ Topluluğun yasama organı Şura Meclisi, 100 üyeli olup bağlayıcı kararları yayınlama, yıllık raporu ve bütçeyi denetlemeden sorumludur ve altı ayda bir toplanır. Meclis aynı zamanda 13 üyeli Rehberlik Bürosu üyelerini seçer. Büro, Meclis'ten gelen politika kararlarını yürütür. Yürütmenin tepesinde aynı zamanda sözcü olan Genel Mürşit vardır. Genel Mürşit, Rehberlik Bürosu'nun gösterdiği adaylar arasından, Şura Meclisi'nin mutlak çoğunluğu tarafından seçilir.⁶⁶¹ O dönem hiçbir örgütte olmayan örgütlenme biçimi ile İhvan hem baskılara direnebilmiş hem de diğer İslamcı gruplara örnek teşkil etmiştir.⁶⁶²

Müslüman Kardeşler 1930'larda "İzciler" (*jawwala*) ve "Taburlar" (*kata'ib*) adıyla bilinen ve sıkı dini ve fiziki eğitimden geçen sadık gençlerden oluşan paramiliter yapılar kurmuştur. Ülkede düzenin sarsıldığı ve siyasi mücadelede şiddetin meşrulaştığı bu dönemde bu paramiliter yapılar, ultra milliyetçi Genç Mısırlılar'ın Yeşil Gömlekler ve Vafd'ın Mavi Gömlekler adıyla bilinen rakip gruplarla çatışmıştır.⁶⁶³ Daha sonra İhvan 1942-43 yıllarında "gizli cihaz" (*al-jihaz al-sirri*) adıyla ayrı bir ünite kurmuştur.⁶⁶⁴ Bu yapı İngiliz askeri birliklerine ve Mısır hükümet ve polis hedeflerine saldırılar yapmıştır. Filistin'in bölünme kararından sonra Mısır'da Yahudilere ait işyerleri ve ikametlere yapılan saldırılarda "gizli cihaz" yer almıştır.⁶⁶⁵ 1940'lı yıllarda İhvan'ın kurduğu paramiliter gruplara ordu içinde örgüte sempati duyanlar eğitim vermiştir.⁶⁶⁶ 1947'de BM Güvenlik Konseyi'nin Filistin'de iki ayrı devlet kurulması yönündeki kararı İhvan'ı da harekete geçirmiştir. El-Banna, daha karardan önce Filistin'de cihad ilan etmiş,⁶⁶⁷ aynı yıl "izciler" ve 1948'de savaştan önce ilk gönüllü alay Filistin'e ulaşmıştır. İhvan'ın Filistin'de savaşmak için giden gönüllüler grubuna Hür Subaylarlar'dan örgüte sempati duyan komutanlar da yer almıştır.⁶⁶⁸

⁶⁶⁰ Mitchell, R. P. (1993). s.36.

⁶⁶¹ Şura Meclisi ve Rehberlik bürosu üyeleri (yenilebilen) dört yıllık dönemler için seçilir ve en az 30 yaşında olmalıdır. Genel Rehber ise en az 40 yaşında olmalıdır. Bu yapılanma 1992'ye kadar temelde aynı kalmıştır. Aktaran El-Ghobashy, M. (2005). s.377.

⁶⁶² Atacan, F. (2004). s.42.

⁶⁶³ Wickham, C. R. (2013). s.26.

⁶⁶⁴ Bazı kaynaklarda "Gizli Birim" (el Nizam al Has) olarak geçmektedir.

⁶⁶⁵ Mitchell R.P. (1993). s.30, 63-64.

⁶⁶⁶ Cook, S. A. (2012). s.31.

⁶⁶⁷ Mitchell, R. P. (1993). s.56.

⁶⁶⁸ Kurucu 9 subaydan Kemaleddin Hüseyin ve Salah Salim bunlardandır. Cook, S. A (2012). s.35; Vatikotis, P.J. (1978). s.86.

Kasım 1948’de İhvan, Nukraşi hükümeti tarafından devrim yapacağı gerekçesiyle kapatılmış, el-Banna tutuklanmıştır.⁶⁶⁹ Bu dönemde İhvan üyeleri iki örgüt üyesini -İngiliz askerlere saldırıdan dolayı -hapse mahkum eden bir yargıcı öldürmüş ve Kahire’de Kardeşler bir cipte silah ve patlayıcı taşırken yakalanmıştır. Dahası Vafd lideri Nahhas’a suikast planı ortaya çıkarılmıştır.⁶⁷⁰ İhvan’ın yasaklanması üzerine el-Banna hareketin kontrolünü yitirmiş, takipçilerini yönlendirebileceği iletişim kanalı bozulmuştur.⁶⁷¹ Bu ortamda 1948 yılı sonunda İhvan üyesi bir şahıs tarafından Başbakan Nukraşi öldürülmüştür. Sonraki Başbakan İbrahim Abdulhadi başta İhvan olmak üzere bütün muhalefete baskı uygulamış, binlerce İhvan üyesi hapse atılmıştır. 12 Şubat 1949’da örgüt lideri Hasan el-Banna bir suikast ile öldürülmüştür. El-Banna’nın devletin güvenlik birimlerince öldürüldüğüne inanan örgüt yeraltına inmiştir.⁶⁷² Daha sonra mahkeme kararıyla kapatılma kararı kaldırılmıştır. Ekim 1951’de 25 yıllık deneyimi olan saygın bir hakim olan Hasan el-Hudeybi yeni Genel Mürşit seçilmiştir. Bu dönemde örgüt içerisinde siyasi bir parti olarak örgütlenip örgütlenmeme konusunda tartışma yaşanmış, bazı üyelerin eleştirilerine karşın, örgütün yeni lideri Hasan el-Hudeybi’nin grubu ağır basmış ve parti olarak örgütlenmeme kararı alınmıştır.⁶⁷³

4.2.2. Hasan el-Banna ve Kuruluş İdeolojisi

Hasan el-Banna döneminde Müslüman Kardeşler, bir yandan örgütlenirken diğer yandan hareketin esasları, hedefleri, araçları ile milliyetçilik, devletin yasaları, siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda İslami düzen, Batı değerleri (demokrasi, laiklik vd.), güç kullanımı gibi güncel birçok konuda görüş ve yaklaşım belirlemiştir. El-Banna’nın kaleme aldığı 20 risale, diğer yazıları ve çeşitli etkinliklerde (kongre, konferans vd.) ifade ettiği görüşlerinin toplandığı Risaleler (*Mecmu’atu-r Resail*) adlı kitapta⁶⁷⁴ hareketin davasının temel anlayışı ve Müslümanları meşgul eden hayati konulara ilişkin yaklaşımları yer almaktadır. El-Banna, Müslüman Kardeşler’in programının merhalelerini toplumun en küçük birimi aileden başlayarak İslamileşmesi, daha sonra devletin İslamileşmesi, sonra da dinin tüm

⁶⁶⁹ Mitchell, R. P. (1993). s.58.

⁶⁷⁰ Cook, S. A. (2012). s.36.

⁶⁷¹ Mitchell, R. P. (1993). s.67. 1940’ların sonlarında özellikle “gizli cihaz” el-Banna’nın kontrolü dışındadır. Bu birimin başında bulunan önce Salih el-Aşmavi, sonra Abdulrahman el-Sanadi otonom yönetim sergilemişlerdir. Zollner, B. (2007). “Prison Talk: The Muslim Brotherhood’s Internal Struggle during Gamal Abdel Nasser’s Persecution, 1952 to 1971”. *International Journal of Middle East Studies* 39(3), 411-33. s.414.

⁶⁷² Mitchell’e göre, El-Banna devlet ajanları tarafından öldürülmüştür. Mitchell, R. P. (1993). s. 62-71.

⁶⁷³ Atacan, F. (2004). s.42.

⁶⁷⁴ El-Banna, H. (2016).

dünyaya yayılması şeklinde sıralamıştır.⁶⁷⁵ Müslüman Kardeşler'i de "Selefi bir mesaj, Sünni bir yol, Sufi bir gerçek, siyasal bir örgütlenme, atletik bir grup, kültürel, eğitsel bir birlik, ekonomik bir şirket ve sosyal bir fikir" olarak tanımlamıştır.⁶⁷⁶

Müslüman Kardeşler'in Ocak 1939'da gerçekleştirdiği Beşinci Konferansı, hareketin ideolojisinin esaslarını ve "İhvan'ın İslam"ını üç temel fikirle tanımlamıştır. İlki, İslam'ın "bütüncül bir sistem" olduğu, dolayısıyla klasik Batılı-liberal kilise ve devlet ayrımı kavramının Müslüman dünyaya uymadığını savunurken ikincisi, İslam'ın biri Kur'an diğeri Sünnet olmak üzere iki temel kaynağa dayandığına vurgu yapmaktadır. Üçüncüsü ise İslam'ın bir Müslüman'ın hayatının tüm boyutlarında merkezi konumda olmasını gerektirecek şekilde "bütün mekan ve zamanlara uygulanabileceği"dir.⁶⁷⁷

El-Banna'nın kendisinden sonra da hareketi yönlendiren ve bazen ayrışmalara da yol açan, yukarıda 3 esasta özetlenen görüşlerine daha yakından bakmakta fayda vardır. İlk olarak el-Banna, İslami kurallara göre yönetilen bir devlet öngörmüştür. El-Banna bu konuda yapılması gerekenleri şöyle sıralamıştır (özetle): Doğru bir İslami uyanışa dayanan ıslahat çerçevesinde; yasaları İslami ilkelere uyacak şekilde yeniden düzenlemeli, kaybedilen hilafetin kurulması için ciddi bir şekilde çalışmayı başlatmak üzere İslam ülkeleri ve özellikle Arap ülkeleri arasındaki ilişkileri güçlendirmeli, hükümetin bütün faaliyetleri İslami hüküm ve prensiplerine göre denetlenmelidir.⁶⁷⁸ Bir başka yer de iki temel hedef vermiştir: 1) İslam topraklarını her türlü yabancı güçlerden temizlemek. 2) Bu özgür topraklarda İslam'ın hükümlerini toplumsal hayata uygulayan ve güçlü ilkelerini hayata aktaran ve davetini insanlara tebliğ eden İslami bir devlet kurmak.⁶⁷⁹

Müslüman Kardeşler, iktidarı bir temel olarak kabul eden bir İslami anlayışa sahiptir. Bu anlayış irşad ve davet kadar uygulama ve pratiğe de önem vermektedir. El-Banna Üçüncü Halife Osman b.Affan'ın "*Allah Teala, Kur'an vasıtasıyla ıslah etmediği kişiyi güç ve iktidar vasıtasıyla ıslah eder.*" sözüne atıfla İslam'ı hem yönetim ve uygulama hem yasama ve öğreti, hem de kanun ve yargı olarak gördüğünü ifade etmiştir.⁶⁸⁰ İslami hükümlerin uygulanmadığı bir durumda iktidara gelmek İhvan için bir amaçtır: "Sizlere

⁶⁷⁵ Özetlenmiştir. El-Benna, H. (2016). s.177-180.

⁶⁷⁶ Mitchell, R. P. (1993). s.14.

⁶⁷⁷ Mitchell, R. P. (1993). s.14.

⁶⁷⁸ El-Benna, H. (2016). s.161-162.

⁶⁷⁹ El-Benna, H. (2016). s.269.

⁶⁸⁰ El-Benna, H. (2016). s.319.

insanları neye davet diyorsunuz? şeklinde bir soru yöneltildiğinde şöyle deyin: Bizler Hz.Muhammed (s.a.v)'in getirdiği İslam'a davet ediyoruz. İktidar olmak İslam'ın bir gereğidir. Hürriyet ise onun farzlarından birisidir.”⁶⁸¹

Anayasada devletin dininin İslam olarak belirtilmesini olumlu bulan el-Banna, yasaları İslam hukukuna uygun olmadığı⁶⁸² ve Batı kaynaklı oldukları için eleştirmiştir.⁶⁸³ El Banna'ya göre Müslüman bir milletin anayasasının Kur'an-ı Kerim'in ahkamına uyması, kanunlarının da Kur'an'dan alınmış olan İslam şeriatına dayanması ve fıkıh usulü kaidelerine uyması gerekir.⁶⁸⁴ Buna koşut olarak, el-Banna'ya göre, sosyal alanda dine aykırı uygulamalar yasaklanmalı, karma eğitim dahil bu tür uygulamalardan vazgeçilmeli, dine uymayan yerler kapatılmalı, içki, kumar vb. yasaklanmalı, radyo, televizyon vs. buna göre denetlenmeli, oruç, namaz dini gerekleri yerine getirmeyenler cezalandırılmalı, zekat verilmesi, faizin kaldırılması sağlanmalıdır.⁶⁸⁵

Bunlara paralel olarak, el-Banna birçok yerde dinin hayatın her alanını düzenleyeceğini ifadeyle, sekülerizmin kabulüne karşı çıkmıştır. Bu yöndeki ifadelerine örnek olarak şunlar sayılabilir: “Biz İslam'ın hayatın her alanını düzenleyen, her konuyla ilgili hükmü olan, hayat için sağlam ve hassas bir düzen kuran, insanların maslahatı için gerekli sistemler öneren ve hayati öneme sahip sorunlar karşısında eli kolu bağlı olmayan kapsamlı bir ‘anımlar dünyası’ olduğuna inanıyoruz.”⁶⁸⁶ “Bizim anlayışımızda İslam, dünya ve ahiret işlerinin tamamını düzenler. Biz bu anlayışı tamamen Allah'ın kitabından ve ilk dönem Müslümanların yaşantılarından anlıyoruz.”⁶⁸⁷ “Seküler hukuk, hiçbir zaman Yüce Yönetici'nin varlığı ve bütün canlıların gerçek sahibinin koyduğu ilahi yasaların yerini tutamaz.”⁶⁸⁸ Bu ifadelere uygun biçimde El-Banna'ya göre sekülerizm İslam toplumlarının Batı'dan aldığı hastalıklar/yanlışlar arasındadır. Batı'da ilerlemeye yol açan sekülerleşme (kiliselerin etkilerinin yıkılması ve dinin sosyal hayattan atılması) İslam'ın diğer dinlerden farklı olması nedeniyle Doğu'da kalkınma modeli olarak kabul edilemez.⁶⁸⁹

⁶⁸¹ El-Benna, H. (2016). s.276. Benzer görüşleri için a.g.e. s.319.

⁶⁸² El-Benna, H. (2016). ss.325-326.

⁶⁸³ El-Benna, H. (31 Ekim 1934). Kur'an'ın Değeri. *İhvan'ül Müslimin Gazetesi*, 26. Sayı. El-Benna, H. (2016) içinde. s.591-596.

⁶⁸⁴ El-Benna, H. (2016). s.110-111.

⁶⁸⁵ El-Benna, H. (2016). s.163-166.

⁶⁸⁶ El-Benna, H. (2016). s.56.

⁶⁸⁷ El-Benna, H. (2016). s.57. Bu yöndeki benzer ifadeleri için bkz. a.g.e. s.180.

⁶⁸⁸ El-Benna, H. (2016). s.77-78.

⁶⁸⁹ El-Benna, H. (2016). s.156.

El-Banna Batı ile birlikte sekülerizm gibi Batı kökenli değerlere karşı ihtiyatlıdır. Ona göre demokrasi de Batı'nın müdahale aracıdır: “Bu amaçla onlar (Batı) da bazıları komünizm bazıları da demokrasiyi ileri sürmeye çalıştılar. Bu iki kavramın asıl maksadı ise sömürgecilik ve materyalizmin arzularını her yerde gerçekleştirmektir.”⁶⁹⁰ Anti-empyralist söylemi olan el-Banna, hem Mısır'ın yabancı varlığından kurtulması, hem de Mısır ve İslam ümmetinin içinde bulunduğu durum ve olumsuzluklardan kurtulmasının İslami kurallara göre yaşama ve İslami düzenle mümkün olacağını belirtmiştir.⁶⁹¹ Mısır'ın geri kalma nedenleri arasında, sömürge durumunu da (yabancıların ülkedeki varlığı) saymış, İslam topraklarında Batılı güçlerin bulunmasını eleştirmiştir.⁶⁹² El-Banna Batı ile kültürel anlamda etkileşimi de zararlı bulmuştur.⁶⁹³ Ona göre Batı devletleriyle ilişki, Batılılar Müslümanlara karşı samimi ve iyi niyetli ise karşılıklı güvene dayalı kurulabilir.⁶⁹⁴

Hasan el-Banna'nın ortaya koyduğu düşüncede mevcut ulus-devlet sınırını aşan “İslam ulusu” tasavvuru vardır. Problemlerine çare aranan yer sadece Mısır değil, bütün Müslüman toplumların yaşadığı coğrafyadır:

Bizimle diğer vatanseverler arasındaki ihtilaf noktası şudur: Biz vatanseverliğin sınırını inanç olarak kabul ediyoruz; onlar ise toprak parçası ve coğrafi sınırlar olarak kabul ediyorlar.... Diğer vatanseverlerin tek amacı sadece ülkelerini kurtarmaktır. Oysa biz, bütün Müslümanların vatanlarını kurtarmanın her Müslüman'ın boynunda bir emanet ve görev olduğuna, bu görevi yerine getirmek için canıyla ve malıyla çalışması gerektiğine inanıyoruz.⁶⁹⁵

Bu söylem hem İslam ülkeleri arasında bir liderlik payesi göttüğüne hem de mevcut sisteme meydan okuduğuna işaret etmektedir. İhvan, o dönem yükselmekte olan Arap milliyetçiliğine ise olumsuz yaklaşmıştır. Irka dayalı milliyetçiliği İslam akidesine ters görmüş, kabul etmemiştir.⁶⁹⁶ Ancak Arapların da birlikte hareket etmesini İslam toplumları açısından önemli görmüştür.

⁶⁹⁰ El-Benna, H. (2016). s.353.

⁶⁹¹ El-Benna, H. (2016). s.403-405, 429-431.

⁶⁹² El-Banna 1941-Altıncı Kongre'de “1938 itibarıyla yabancı şirket sayısını 320, yerli şirket sayısını 11 olarak vermektedir. El-Benna, H. (2016). s.524. Yabancı varlığı hakkında a.g.e. s.326-331.

⁶⁹³ El-Banna'ya göre Mısır ve Türkiye Batı ile etkileşimin toplumda çok aşırı biçimde görüldüğü, hayatın şartlarını değiştirdiği hatta fertlerin kalplerini ve hislerini ele geçirdiği ülkelerdir. El-Benna, H. (2016). s.266.

⁶⁹⁴ El-Benna, H. (2016). s.154.

⁶⁹⁵ El-Benna, H. (2016). s.62-63.

⁶⁹⁶ El-Benna, H. (2016). s.65-68.

El-Banna, İslami devleti, geri kalmışlık ve sömürge olmaktan kurtulmanın yanı sıra İslam'ın yayılmasına da araç olarak görmüştür. Nitekim “İslami bir hükümetimiz olsaydı bütün dünyayı İslam adına kontrol edebilmeyi, diğer devletlerin İslam'a ilgi duyarak İslam hakkında araştırmalar yapmalarını ve onları tatmin ederek bu dine girmelerini başarabilirdik.” demiştir.⁶⁹⁷ El-Benna'nın düşüncesinde İslami bir devlet olarak yükselen Mısır'ın çevresinde önce Araplar, sonra İslam yani Müslümanların birlikte hareketi tasarlanmıştır. Bunu “İslami bir yaşam tarzının benimsemek, ilk olarak Arap birliğinin ve ardından İslam birliğinin gerçekleşmesine vesile olacaktır.” şeklinde ifade etmiştir.⁶⁹⁸

El-Banna, cihadı (Allah yolunda savaşmak) İslam'ın bir emri ve her Müslüman için zorunlu bir ibadet olarak görmüştür: “Cihad, İslam'ın mukaddesatını korumak bir yana İslam davetini yapmak için Müslümanlar üzerine tıpkı namaz, oruç, hac, zekat, hayır işlemek ve kötülüğü terk etmek gibi farzdır.”⁶⁹⁹ El-Banna, Müslümanların içinde bulunduğu durum yani ülkelerinin işgal edilmiş olması ve vatanlarında dini özgürlüklerin kısıtlanmış olması nedenleriyle cihada hazırlanılması, niyet edilmesi ve fırsatı bulunduğu cihada gidilmesini farz-ı ayn olarak saymıştır.⁷⁰⁰ Diğer bir ifadeyle İhvan, cihadı İslam'ı yaymanın bir yolu olarak görmüştür. Burada amaç ise “bazı milletlerin başka insanların sırtından geçinme şeklindeki sahte görüntülerini kaldırıp atmaktır.”⁷⁰¹ Cihat konusuyla bağlantılı olarak El-Banna, güç kullanmayı reddetmemiş, uygun ve gerekli şartlarda (tanımı olmamakla beraber) güç kullanmayı benimsemiştir: “Müslüman Kardeşler ancak başka hiç bir şey fayda vermediğinde kendi fertleri arasında sağlam akideyi, birlik ve beraberliği gerçekleştirdiklerine inandıklarında güç kullanmayı tercih ederler.”⁷⁰²

El-Benna'nın birçok konuda net görüşler ortaya koyarken, bazı konularda muğlak veya değişen görüşleri olmuştur. Örneğin el-Banna'nın demokrasi ve siyaset konusunda muğlak ve çelişkili bir tutumu vardır. Önce İslam dinine referansla tüm halkın görüşünün

⁶⁹⁷ El-Benna, H. (2016). s.206-207.

⁶⁹⁸ El-Benna, H. (2016). s.131.

⁶⁹⁹ El-Benna, H. (2016). s.100. Ayrıca cihad konusunda bkz. “Cihad Risalesi”. a.g.e. s.433-462 ve El Benna H. (17 Ekim 1934). *İhvan'ül Müslimin Gazetesi*, 24. Sayı. El-Benna, H. (2016) içinde. s.583-590.

⁷⁰⁰ El-Benna, H. (2016). s.455.

⁷⁰¹ Cihat karşısında da Müslüman olmayanlara insanlara üç seçenek vermiştir: Müslüman olmak, Müslümanların idaresi altında yaşamak (Cizye vermek) veya savaşmak. Burada el-Benna'nın İslam'ın ilk döneminde olduğu gibi ülke sınırlarındaki insanları dini inançlarına göre yani Müslüman-gayrimüslim olarak sınıflandırdığı görülmektedir. El-Benna, H. (2016). s.102-103.

⁷⁰² El-Benna, H. (2016). s.318

alınmasını reddetmiş, bunun yerine “Ehl-i hal ve'l-akd”⁷⁰³ adı verilen kişilerin görüşünü yeterli görmüştür. Herkesin oy kullanmasına karşı çıkmamakla beraber, seçimlerde “Ehl-i hal ve'l-akd”den kişilerin aday gösterilmesini ve ümmeti temsil etmeyecek kişilerin aday olmamasını savunmuştur. Diğer yandan particiliği kabul etmemiş, partilerin ümmeti böldüğünü ileri sürmüştür.⁷⁰⁴ Ancak 1941-Altıncı Kongre’de, siyaset için uygun zemin oluştuğunda Kardeşler üyelerinin milletvekilliği için adaylıklarını koyacaklarını belirtmiştir. Nitekim 1942’de el-Banna ile birlikte toplam 17 İhvan üyesi adaylık koymuş, ancak Vafd Hükümeti’nin baskısıyla adaylıktan çekilmişlerdir. 1945 seçimlerinde ise el-Banna ile beş İhvan üyesi adaylık koymuş, ancak hile iddiaları ortasında hiçbiri kazanamamıştır.⁷⁰⁵ Bu sonuçlar İhvan’ın resmi siyasi düzene yabancılaşımını derinleştirmiş ve sistem karşıtı eğilimini güçlendirmiştir.⁷⁰⁶ Bunun yanında el-Banna döneminde İslam düzenine nasıl geçileceği, güç kullanımının şartları detaylı olarak belirlenmemiştir. El-Banna ve İhvan bir yandan insanlara birebir veya yayın organlarıyla İslam’a dönüş yönünde davalarını anlatırken, aynı zamanda mevcut idarecilere şeriat hükümlerinin uygulanması konusunda çağrı yapmışlardır. Kısacası bu dönemde İhvan’ın neyi istemediği daha nettir. Siyasete girme, güç kullanma, yabancı ve azınlıkların hakları, şeriatın nasıl uygulanacağı, parlamento ve şeriat hükümlerinin uyumu gibi konulardaki muğlaklık İhvan içinde daha sonra çeşitli olaylar karşısında fikir ayrılığı yaşanmasına neden olacaktır.

Birçok İslamcı uyanış hareketi gibi, el-Banna’nın ifadelerinde görüldüğü üzere, İhvan da (gerek ülke gerekse İslam olarak) içinde bulunulan olumsuz durum karşısında kendi yorumlarına göre bir İslami düzen ve yaşamı çare olarak benimsemiştir. İhvan, Mısır’ın geri kalmışlık içerisinde ve Batı’nın askeri ve kültürel üstünlüğüyle işgali altında olmasına çare ararken, hem Mısır’da hem de başka Müslüman toplumlar içerisinde başka İslami gruplar da aynı arayış içerisinde. İhvan’ın ideolojisi başka İslami gruplarla benzerlik gösterse de, başarılı örgütlenmesi onu öne çıkarmıştır. Bu sayede de örgüt Mısır’da iktidarlar değişse de varlığını güçlü biçimde sürdürebilmiştir. Müslüman Kardeşler mevcut sistemi eleştirmiş ve kendileri tarafından veya idarecilerin İslam hükümlerine göre

⁷⁰³ İslami literatürde “İslâm devlet başkanını seçme ve gerektiğinde onu azletme yetkisine sahip olan kimselerin oluşturduğu meclis” olarak tarif edilmektedir. El-Banna, bu mecliste, müçtehit alimler, halkı ilgilendiren işlerde tecrübeli kişiler ve insanlara önderlik yapan büyük aile reisleri, kabile yöneticileri veya büyük grup liderlerini saymaktadır. El-Banna, H. (2016). s.399-400.

⁷⁰⁴ El-Banna, H. (2016). s.501-506.

⁷⁰⁵ Mitchell, R.P. (1993). s.26-27, 32-33.

⁷⁰⁶ Wickham, C. R. (2013). s.25.

yöneterek düzeltilmesini istemiş ancak yıkılmasını savunmamıştır. Bu sistem içinde uygun yöntemlerle görüşlerini dile getirmeyi, sistemi değiştirmeyi istedikleri anlamındadır.

4.3. Hür Subaylar ve Nasır Döneminde Müslüman Kardeşler

4.3.1. Hür Subaylar, Nasır ve Müslüman Kardeşler

1952 darbesine giden süreçte Müslüman Kardeşler, Hür Subayları desteklemiştir. Hareket, Hür Subayların etkilendiği gruplardan biridir.⁷⁰⁷ Darbeden sonra General Necib'in Başbakanlığında kurulan hükümette de İhvan ile bağlantılı iki bakan yer almıştır. Adalet Bakanı Ahmed Husni, üye olmamakla beraber hareketi desteklemiştir. El-Banna'nın öldürülmesi sonrasında Hasan el-Hudeybi'ye karşı hareketin liderliğini kaybeden Şeyh Ahmed Hasan Bakuri ise Evkaf Bakanıdır. İhvan, devrim sonrasında Nasır'ın gücünü konsolide etme sürecinde yeni yönetimin İslami kurallara dayanması gerektiğini savunmuş ve aynı zamanda General Necib'i desteklemiştir. Hür Subaylar 1953 ortalarına kadar İhvan ile temasta olsa da, iki taraf arasında güvensizlik sürmüştür.⁷⁰⁸ İhvan'ın güvensizliğinde hareketin lideri Hasan el-Hudeybi'nin rakibi Şeyh Ahmed Hasan Bakuri'nin Necib hükümetinde Evkaf Bakanı olması da etkili olmuştur.⁷⁰⁹

Nasır siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin kanuna dayanarak Şubat 1954'te Müslüman Kardeşleri yasaklamıştır. Bu karar Ocak 1954'te Kanal Bölgesi'nde 1951-52 yıllarında ölenleri anma etkinliğinin isyana dönüşmesi üzerine alınmıştır.⁷¹⁰ Aynı dönemde Kahire Üniversitesi'nde İhvan üyesi öğrenciler ile Nasır'ın kurduğu Özgürlük Grubu ve onun gençlik örgütü üyeleri arasında da çatışma çıkmıştır. Nasır bu olayı İhvan'ın rakip siyasi parti olarak faaliyet yürüttüğü şeklinde yorumlamıştır.⁷¹¹ Bundan sonraki aylarda, Birleşik Krallık ile Kanala ilişkin anlaşma üzerine İhvan ile Nasır arasında gerilim sürmüştür. İhvan lideri el-Hudeybi 19 Ekim 1954'te nihai hali açıklanan anlaşmayı ağır biçimde, özellikle

⁷⁰⁷ İhvan ile Hür Subaylar arasındaki ilişkinin mahiyeti hakkında farklı bilgiler bulunsa da, Hür Subaylar'dan Abdul Munim Abdul Rauf ve Reshad Mehanna'nın İhvan'dan olduğu, Boghdadi, Nasır, Kemaleddin Hüseyin ve Enver Sedat'ın ise işbirlikçi veya sempatan oldukları belirtilmiştir. Esasen Hür Subaylar, darbe öncesi ve sonrasında farklı gruplarla (İhvan, sol, milliyetçiler ve Vafd) ile temastadır. İhvan ile Hür Subaylar arasındaki 1942-52 dönemi ilişkiler hk. Vatikiotis, P. J. (1978). s.85-97.

⁷⁰⁸ Aslında Nasır başlangıçta İhvan ile çalışmak istemiş, hatta önce üç bakanlık vermeyi sonra da kendi bakanlığını kurmayı -tabii ki nihai kararlar DKK'da olmak üzere- teklif etmiştir. Ancak, İhvan bu teklifleri kabul etmemiş ve devlet işlerinde dinin benimsenmesinde ısrar etmiştir. Bari, Z. (1995). s.44.

⁷⁰⁹ Cook, S. A. (2012). s.53.

⁷¹⁰ Vatikiotis, P. J. (1991). s.383-385.

⁷¹¹ Aktaran Atacan, F. (2004). s.42-43.

milliyetçilik üzerinden eleştirmiştir.⁷¹² İngiliz-Mısır anlaşmasının yıldönümünde, 26 Ekim 1954'te, İskenderiye'de yapılan tören sırasında Mahmud Abdullatif adlı "gizli cihaz" üyesinin suikast girişimi Nasır'a istediği gerekçeyi vermiştir. Kanal bölgesindeki olaylar neticesinde 450, suikast girişimi sonrasında ise 2 bin İhvan üyesi tutuklanmıştır.⁷¹³ İhvan yönetimi, yakın mesafeden sekiz el ateş edilen ama Nasır'ı vuramayan suikast girişiminin devlet tarafından düzenlendiğini açıklasa da, saldırı gerekçesiyle el-Hudeybi dahil 15 kişinin idamı istenmiştir. İslam ülkelerinden gelen baskılar üzerine el-Hudeybi'nin cezası, diğer sekiz kişiyle birlikte müebbet hapse çevrilmiş fakat diğer altı yönetici Aralık 1954'de idam edilmiştir. Nasır taraftarları İhvan'ın bürolarını basmış, Nasır yönetimi basın üzerinden hareketin lideri el-Hudeybi'ye yönelik ağır suçlamalarda bulunmuştur. Basın İhvan'ın paramiliter örgütü "gizli cihaz" ile hükümeti devirmek istediğini iddia etmiştir.⁷¹⁴ Nasır'ın kontrolü ele alması ve kendilerine baskı uygulamaya başlamasıyla, İngilizlerin yönetimi sırasında anti-emperyalist duygularla Batı karşıtı olan diğer İslamcı örgütlerle birlikte İhvan da rejim karşıtı bir harekete dönüşmüştür.

1954-57 arasında İslamcılar Mısır siyasetinden silinmiştir. Fakat hapishanelerdeki İhvan üyeleri, ailelerinin desteğiyle yeniden örgütlenmişlerdir. "Müslüman Kızkardeşler" bu dönemde hapishanedeki yakınları arasında irtibat sağlayarak hareketin yeniden canlanmasında kilit rol oynamışlardır.⁷¹⁵ Nasır'ın 1954'ten itibaren İhvan'ı şiddetli biçimde bastırması ve üyelerini hapse atması, hareket üyelerinin hapishanelerde mevcut yönetime direnme stratejilerine yönelmesine neden olmuştur. İhvan açısından düşünce planında artık düşman dışarıda (Batı, komünizm) değil, içeride (Nasır yönetimi) olmuştur.⁷¹⁶ Bazı İhvan üyeleri Mısır dışına kaçmıştır. 1957'de hareketin liderlerinden Zeynep el-Gazali ve Abdülfettah İsmail örgütü yeniden canlandırmak için Mekke'de buluşmuştur. Abdülfettah İsmail, tüm Mısır'ı dolaşarak gizli şekilde hareketi yeniden örgütlemiştir. 1957-58 yıllarında serbest kalanlarla 1959 yılında yeniden örgütlenmeye

⁷¹² Temmuz 1954'te imzalanan ve Ekim 1954'te nihai hali verilen "Anlaşma Başlıkları" (*Heads of Agreement*) ile Kanal'daki İngiliz görevlilere sivil kıyafet zorunluluğu getirilmiş ve İngiliz çekilişi için Haziran 1955 belirlenmiştir. Fakat İngilizlere ilave 7 yıl boyunca Kanal bölgesine giriş izni verilmiştir.

⁷¹³ Vatikiotis, P. J. (1991). s.383-385; Cook, S. A. (2012). s.58-61.

⁷¹⁴ Cook, S. A. (2012). s.61; Wickham, C. R. (2013). s.27.

⁷¹⁵ Cook, S. A. (2012). s. 83-84; Zollner, B.(2007). s.417.

⁷¹⁶ Atacan, F. (2004). s.43.

başlayan İhvan 1962'ye gelindiğinde yasal olmamakla birlikte örgütlü bir yapıya kavuşmuştur.⁷¹⁷

Nasır, İhvan'ın sosyal bir güç olarak yeniden ortaya çıkması karşısında, kendi popülaritesi ve Mısır toplumunun seküler çizgide dönüşümünü göz önüne alarak fazla endişe etmemiştir. Ancak şüpheli kişiliğinden dolayı muhtemelen hapisteki Kardeşler'e olan desteği ve onların rejime meydan okuma yeteneklerini görmek için serbest bırakmıştır.⁷¹⁸ Ancak yönetim Temmuz 1965'te, İhvan içerisinde Kutub'un görüşlerinden etkilenenlerin 1957-58 yıllarında oluşturdukları "öncü topluluk" grubunu (dirilişçiler) keşfetmiştir. Kurucularının bazılarının ilk hapisten çıkanların olduğu ve mahkemede "Nizam 1965" adıyla yargılanan bu örgüt, rejimi yıkmaya çalışmakla suçlanmıştır.⁷¹⁹ 30 Ağustos 1965'te de Nasır, İhvan'ın yabancı servisler tarafından yönlendirildiğini ve kendisini öldürmek istediğini açıklamıştır. Tüm basın da bu yönde yayın yapmış, el-Ezher de hareketi kınamıştır.⁷²⁰ Bundan sonra İhvan'a yönelik başlayan ikinci bastırma hareketi döneminde Seyyid Kutub, lider Hassan el-Hudeybi ile yardımcıları Abdülfettah İsmail ve Muhammed Yusuf Havvaş'ın aralarında bulunduğu birçok örgüt üyesi tutuklanmış ve ölüm cezasına çarptırılmıştır. El-Hudeybi'nin cezası yine ömür boyu hapse çevrilmiş ancak aralarında kadınların da bulunduğu diğer üyeler Ağustos 1966'da idam edilmiştir.

Müslüman Kardeşler, Nasır tarafından yasaklanmış ve pek çok üyesi tutuklanmışsa da, örgütün kurduğu okullar, hastaneler ve diğer hizmet kuruluşları faaliyetlerini sürdürmüştür. Bun kurumlar hem İhvan'ın tanıtımını yapmış hem de örgüte yeni katılım sağlamıştır. Nasır ise bir yandan İhvan'ın sağladığı imkânlardan yararlanan halkı mağdur etmemeye ve mücadele ettiği cepheyi genişletmemeye dikkat etmiş, diğer yandan yönetimi eleştirenleri ve özellikle örgütün lider kadrosunu sürekli baskı altına almıştır. İhvan bu dönemde, yaşayan dinamik İslam'ın sözcülüğünü yapamadığı ve yabancı fikirlere yeterince diremediği gerekçesiyle el-Ezher'i, zaman içinde bozulduğu ve ciddi bir reforma ihtiyaçları olduğu için de tarikatları eleştirmiştir. Batılı demokrasilerin ve komünist sistemin kendi içlerinde olumlu ve olumsuz yanlarına da işaret eden örgüt, İslami

⁷¹⁷ Atacan, F. (2004). s.43.

⁷¹⁸ Bari, Z. (1995). s.63.

⁷¹⁹ Wickham, C. R. (2013). s.28.

⁷²⁰ Atacan, F. (2004). s.43.

canlanışta öncü rol atfettikleri Mısır'ın artık Batı ile İslam arasında seçim yapma aşamasında olduğunu savunmuştur.⁷²¹

4.3.2. Seyid Kutub Etkisi ve İçeride Ayrışma

Bu dönemde İhvan'ın lideri el-Hudeybi olsa da, 1954'te hapse giren Seyyid Kutub'un ideolojisi harekete bir canlılık getirmiştir.⁷²² Seyid Kutub, 1952 darbesinden kısa süre önce DKK'da bulunmuştur. Ancak onun yeni devletin ahlaki temelini Kur'an ve şeriata dayalı olması gerektiği tezi Hür Subaylarca reddedilmiş, o da bunun üzerine konseyden ayrılmıştır.⁷²³ Kutub'un görüşlerinin hareket içinde kabul görmesinde, o dönem İhvan'ın içinde bulunduğu şartların etkisi olmuştur. Bu anlamda Nasır'ın 1954'ten itibaren İhvan liderliğindeki kişilerin bazılarının idam etmesi, bazılarının sürgüne gitmesi, hapse atılanların ise farklı yerlerde hapishanelere gönderilerek iletişimlerinin kesilmesi sonucu örgüt dağılmıştır. Daha önce öngörülmeleyen bu yeni durum karşısında liderlikle iletişimi olmayan *cemaat* içerisinde ideolojik boşluk oluşmuştur. Bunun yanında kısa süre önce destekledikleri Nasır tarafından hapse atılan ve işkenlere görenler, örgütün liderliği ve muhakemesine olan güveni kaybetmişler ve durumdan kendilerinin paylarını sorgulamışlardır.⁷²⁴ Bu ortamda Kutub'un yazdığı eserler İhvan'ın özellikle hapisteki üyeleri içerisinde yankı bulmuştur.

Kutub 1954'te hapse girdikten sonra yazdığı ve daha önceki eseri "Kur'an'ın Gölgesinde" kitabından alıntılarının bulunduğu ve doğrudan Müslüman Kardeşlere hitap ettiği "Yoldaki İşaretler" (*Ma'alim fi'l-Tariq*) adlı eserinde, önce tüm insanlığın içinde bulunduğu durumu analiz etmiş ve insanlığı içinde bulunduğu "cahiliye toplumu" olmaktan kurtarmanın yolu olarak bir plan hazırlamıştır. Kutub'a göre insanların kanunlarının olduğu bütün düzenler "cahiliye"dir. Bunun için önce Peygamber'in yaptığı gibi önce tebliğ ve eğitimle İslam'ı temsil edecek bir "Diriliş Hareketi" oluşturulacaktır. Diriliş Hareketi, yönetimi ele

⁷²¹ Atacan, F. (2004). s.43.

⁷²² Seyid Kutub (1906-66), el-Ezher ve Kahire üniversitelerinde eğitim aldıktan sonra öğretim görevlisi olarak çalıştığı dönemde İslami düşünceye yönelmiş ve yönetimi eleştiren yazıları nedeniyle 1948'de ABD'ye gönderilmiştir. Burada kaldığı 21 ayda ABD üzerinden Batı'yı gözlemlemiş, oradaki ekonomik ve teknolojik gelişmişlikten etkilense de, yaşam tarzını cahiliye adetleri olarak görmüştür. ABD'den dönünce 1951'de İhvan'a katılmıştır. 1954'te Nasır'a suikast girişimi gerekçe gösterilerek tutuklanmış, yargılanmış ve 25 yıl ceza almıştır. 1964'te sağlık nedeniyle serbest bırakılmış, 1965'te devlete karşı gizli plan yapmakla suçlanarak yeniden hapse atılmıştır. Ağustos 1966'da ise idam edilmiştir. Cooper, B. (2004). *New Political Religions, or An Analysis of Modern Terrorism*, Columbia and London: University of Missouri Press, s.122

⁷²³ Haim, S. G. (1982). Sayyid Qutb. *Asian and African Studies*, 16(2). s.147-156.

⁷²⁴ Zollner, B.(2007). s.413-415.

geçirmek ne kadar uzak olursa olsun başlatılmalıdır. İslam ırk, etnisite ve milliyeti aştığı için ve tek kriterin inanç olduğu ve insanların eşit düzeyde bir araya geldiği bu İslam toplumu yeterince güçlendiğinde, bir dünya düzeni öngören ve hayatın her alanını yöneten İslam (şeriatın uygulandığı düzen) altında yaşamayan toplumlardaki insanları özgürleştirmek⁷²⁵ ve onları yöneten tağuti rejimlerden kurtarmak amacıyla *cihad* gerekecektir.⁷²⁶

Kutub'un yazdıklarında Asya'daki en önemli İslami hareketlerden olan Cemaat-i İslami'nin kurucuları Ebu'l A'la el-Mevdudi'nin "Allah'ın hakimiyeti" kavramı ve Ebul Hasan el-Nedvi'nin modern bir "*cahiliye*" fikrinin etkisi vardır.⁷²⁷ Daha yakından bakılırsa Kutub'a göre "İslam insanları Allah'ın egemenliğine mutlak bağlanmaya çağırarak" için gelmiştir. İnsanların "yaşamın bütün evrelerinde Allah'ın şeriatını mutlak egemen kılmaları" gerekir. Cahiliye sistemi "insanın insana egemenlik kuramına" dayalıdır.⁷²⁸ Bu bağlamda, yeryüzünde sekülerizmi benimseyen Müslüman olduğunu iddia eden toplumlar da cahiliyedir. Halka dayalı yasa yapmak da cahiliye toplumuna ait bir özelliktir.⁷²⁹ Yeryüzünde Allah hakimiyetinin tesisi için insan egemenliğine son vermelidir. Cahiliye toplumunu ortadan kaldırmaya yönelik mücadele verecek olanlar "kendine özgü organik bir toplum" kurmalıdır. İslam'ı kabul edenler, cahiliye ile ilgili bütün ilişkilerini kesmeli, onun egemenliğinden çıkmalıdır. Kelime-i Şehadet getiren herkes, yeni kurulan "organik İslam topluluğunun" egemenliği altına girmeli, Müslüman bir yönetime entegre olmalıdır.⁷³⁰

Kutub, kitabında İslam'da cihadın neden haklı ve gerekli olduğunu uzunca anlatmıştır. Buna göre, İslam fertlerin vicdanlarını ve yüreklerini egemenliği altına almak için zor

⁷²⁵ Kutub, burada İslam toplumuna insanları insanlara kulluk etmekten kurtarıp, yalnızca Allah'a kulluk edebilmelerini sağlama görevi vermektedir. Bu görev kapsamında cahiliye sistemleri altında yaşayanların özgürleşmesi, İslam ile fert arasında engel teşkil eden devlet sistemlerinin ortadan kaldırılması ve böylece ferdin özgürce İslam'ı kabul etme veya reddetme hakkına erişmesidir.

⁷²⁶ Kutub, S. (2005). *Yoldaki İşaretler* (Çev: A. Keskinsoy). İstanbul: Pınar Yayınları (Orjinali 1964'te yayımlanmıştır.). s.67-107

⁷²⁷ Zollner, B.(2007). s.415. Mevdudi (1903-79) Hindistan'da (bugünkü Pakistan ve Bangladeş dahil) Batı kültürü ve Hindu milliyetçiliği karşısında, İslam milleti ve İslami uyanışı savunan ve bunu bir harekete dönüştürmek üzere planlayan ilk düşünürlerdendir. Seyid Kutub gibi İslami uyanışçı düşünürler ve İran devrimi gibi olaylar üzerinde etkisi olan Mevdudi, İslam devleti ve şeriat için İslam'ın siyasette yer almasını savunmuştur. Hindistanlı el-Nedvi de (1914-99) Mevdudi ile birlikte 1941'de Lahor'da Cemaat-i İslam'ın kuruluşunda yer almış ancak iki yıl sonra Mevdudi'den ayrılmıştır. Mevdudi hakkında Nasr, S.V.R. (1996). *Mawdudi : The Making of Islamic Revivalism*, New York & Oxford: Oxford University Press.

⁷²⁸ Kutub, S. (2005). s.56-57.

⁷²⁹ Kutub, S. (2005). s.119, 121, 124.

⁷³⁰ Kutub, S. (2005). s.59-60.

kullanmaya başvurmamakla beraber, maddi güce dayalı kendi karşıtı otoriter ve totaliter teşekküllerin karşısına çıkarken sadece tebliğ ile yetinmez: “İslam inanç sisteminin sadece sözle tebliğ etme yolu ile insanlara kabul ettiren soyut bir inanç sistemi değildir.”⁷³¹ Burada Kutub, bütün dünyada İslami olmayan devletlerin belirli bir dini anlayışı toplumlara empoze ettiğini varsaymış ve buradan hareketle bu rejimlerin İslam ile insan arasında engel olduğunu düşünmüştür. Bu nedenle İslam’ın cihad ile tağuti rejimlerin ortadan kaldırılmasıyla yayılabileceğini öngörmüştür.⁷³²

Kutub’un görüşleri Nasır’ın baskı rejimi altında çoğu üyesi hapisanelerde olan İhvan’a en az iki şey getirmiştir. Birincisi toplumu İslam ve cahiliye olarak ikiye ayırmıştır. Daha önce Müslüman Kardeşler Batılı yaşam tarzının toplumda yaygınlaşmasını eleştirmekle beraber, “cahiliye” olarak nitelenmemiştir. İkincisi Kutub, bu ayırım üzerinden İslami olan “öncü topluluğa” sistematik biçimde, önce cahiliye toplumu niteliklerine sahip Müslümanları ve bilahare bütün insanlığı “kurtarma” idealini göstermiştir. “Diriliş Hareketi-Öncü Topluluk” dediği İslami topluma (İslami cemaat) nihai olarak, İslami düzeni yaymak amacıyla, siyasi gücü/iktidarı ele geçirme hedefi vermiştir.⁷³³ Kutub’un cahiliye dünya görüşleri ve cahiliye kurumları ile bağdaşmayı reddetmesi, İslam’ın hakim olduğu “Dünya Düzeni”ni kurmak için “öncüler”in bir an önce harekete geçmesi çağrısı daha sonra İhvan içerisinde farklı yankılanmalara yol açmıştır.

1960’larda el-Hudeybi⁷³⁴ ev hapsinde tutulurken Kutub’un fikirleri örgütte ayrışmaya neden olmuştur. El-Hudeybi aslında 1965’te mahkemeye çıkarılan “Nizam 1965” grubunun varlığından ve ideolojik oluşumundan haberdar iken desteklemese de, açıkça karşı da çıkmamıştır.⁷³⁵ İlk çile (*mihna*) dönemindekinden farklı olarak, 1965’te başlayan ikinci çile döneminde hapisanedeki İhvan -el-Hudeybi liderliğindeki eski kuşak ile “Nizam 1965” grubu üyeleri (Kutbistler)- arasında, özellikle rejime karşı muhalefet nasıl yapılacağı ortaya konusunda, ideolojik farklılıklar çıkmıştır. 1965’te kendi de hapse

⁷³¹ Kutub, S. (2005). s.105.

⁷³² Kutub, S. (2005). s.67-125.

⁷³³ Bari, Z. (1995). s.58-65.

⁷³⁴ Hasan İsmail el-Hudeybi, Hasan el-Banna’dan sonra ikinci Genel Mürşit olarak 1951-73 yılları arasında İhvan’ın başında bulunmuştur. Hür Subaylar’ın desteklediği ve Nasır’ın baskı döneminde (1954-71) hareketi yönettiği gibi, Kutub’un görüşlerinden etkilenen radikal gruplara karşı hareketin çizgisinin netleşmesinde önemli rol oynamıştır. İhvan içinde zayıflık gösterdiği, Nasır’a karşı hareketi birleştiremediği veya otokratik davranıp hareket içinde demokratik yapıların oluşmasına engel olduğu gerekçeleriyle eleştirilen, diğer yandan hareketin bugünlere ulaşmasında önemli rolü için beğenilen el-Hudeybi hakkında bkz. Zollner, B. (2009). *The Muslim Brotherhood: Hassan al-Hudaybi and Ideology*, New York:Routledge.

⁷³⁵ El-Hudeybi, Kutub’un getirdiği hareketlilikle örgütün canlanmasını faydalı bulmuştur. Zollner, B. (2007). s.418-419, 427.

konulan el-Hudeybi de grup ile arasına mesafe koyan bir konuşma yapmıştır.⁷³⁶ Kutbistler ise el-Hudeybi'yi lider olarak kabul etmemişler ve onu siyasi manevraları bağlamında kararsız ve zayıf davranarak, zulmün sebebi olarak görmüş ve “cahiliye devlet sistemi” ile işbirliği yapmakla suçlamışlardır.⁷³⁷ Mevcut rejimi net biçimde reddeden Kutbistler “İslam ve *cahiliye*, Müslüman ve *kafir* arasında uzlaşmaz bir ayrımı benimsemiş ve gerçek İslami vazifenin tezahürü olarak ihtilalci İslami aktivizmi tamamen sahiplenmiştir.”⁷³⁸ Kepel'e göre Kutub'un görüşleri, el-Hudeybi taraftarlarının reddi yanısıra, gençler arasında en az iki ana akımın doğmasına yol açmıştır. Bunlar Kutub'un *mufasala* (ayrılma) veya *uzla* (çekilme) konularında ayrılmıştır. Bir taraf manevi ayrılığı savunurken, diğerleri topyekün ayrılığı benimsemiştir. Bunlardan ilki Mısır toplumunu *tekfir* etmiş ancak güçsüz oldukları için doğrudan karşı koymak erken olacağı için kalplerinden *tekfir* edip toplum içerisinde yaşamayı sürdürmeyi benimsemişlerdir. İkinci grup, topyekün çekilmeyi savunanlar ise, Mısır toplumunu *tekfir* ve güçsüzlük konusunda ilk grup ile aynı fikirdedir. Fakat bunlar küçük bir Müslüman Cemaat (topluluk) oluşturup kendini gizlemeden, *cahiliye* toplumunu *tekfir* etmeyi savunmuşlardır. Bu ikinci gruptan Şükrü Mustafa arkadaşlarıyla Cemaat-i Müslimin'i kurmuşlardır.⁷³⁹

Kutub'un görüşlerine karşı el-Ezher Şeyhi ve ulema, *cihad*, *cahiliye* ve *Allah'ın hakimiyeti* kavramları üzerinden cevap vermiş ve Kutub'u Haricilere benzeterek eleştirmiştir.⁷⁴⁰ İhvan içinden Kutub'un görüşlerine doğrudan değil, ancak onun görüşlerini yorumlayan ve İhvan'ın ana çizgisinden farklı prensip ve yöntem savunan radikallere karşı cevap verilmiştir. 1965 sonrası İhvan içinde Kutub'un görüşlerinin etkisiyle ayrışmaların yaşandığı ve liderliğin eleştirildiği bir dönemde, 1967 Savaşı ile rejime karşı tepkinin nasıl olacağı tartışması yükselmiştir. Genel Mürşit el-Hudeybi'nin liderliğinde eski kuşak, örgütün üyelik yapısının kontrolünü ve sadakati yeniden sağlamak ve tartışmalar konusunda liderliğin yaklaşımını ortaya koymak için “Duat la Quad'at (Tebliğciyiz, Yargılayıcı Değil)” adlı kitabı yazarak gelişmelere tepki vermiştir.⁷⁴¹ Hapishanedeki Kardeşlerin sorularına cevap niteliğindeki yedi mektuptan oluşan ve 23 Şubat 1969'da

⁷³⁶ Zollner, B. (2007). s.420.

⁷³⁷ Zollner, B (2007). s.420.

⁷³⁸ Zollner, B. (2007). s.420.

⁷³⁹ Aslında Cemaat-i Müslim'in kurucusu ve ilk lideri el-Ezher mezunu Şeyh Ali Abduh İsmail'dir. El-Hudeybi'nin iknası sonucu *tekfir* görüşünü bırakmıştır. Ondan sonra Şükrü Mustafa örgütün liderliğini yapacaktır. Kepel, G. (1985). s.74-76.

⁷⁴⁰ Kepel, G. (1985). s.59-60.

⁷⁴¹ Zollner, B.(2007). s.425. Kepel'e göre içerik Kutub'un “İşaretler”inde belirli bölümlere cevap/red niteliğindedir. Kepel, G. (1985). s.61.

tamamlanan, el-Hudeybi tarafından yazıldığı tartışmalı olsa da, onun adıyla basılan ve hapisanedeki Kardeşlere dağıtılan kitap, Genel Mürşid ve Rehberlik Bürosu'nun liderliğini tasdik etmiştir.⁷⁴² El-Hudeybi'nin “belirli” Kardeşlerin hatalarını düzeltmek amacıyla yazdığı kitapta açıkça Mevdudi'nin “Kur'an'ın Dört Teknik Kavramı”na⁷⁴³ cevap verilmiş; şehit ve saygın yeri olan Kutub'un adı zikredilmeden, Kardeşlerin görevinin içinde yaşadıkları topluma İslam'ı tebliğ etmek olduğunu, İslam'a “kelime-i şahadet” ile girildiğini, günahkarlar olsa da günah işleyenin dinden kovulamayacağı (tekfir edilemeyeceği) ifade edilmiştir.⁷⁴⁴ Sünni teolojinin geleneksel çerçevesine referans vererek, günah kavramı üzerinden *tekfirin* çürütüldüğü kitapta, Mevdudi'nin görüşü üzerinden *cahiliye* yorumunun yanlışlığı anlatılmıştır. Bunun yanında *Allah'ın hakimiyetini* sağlamak için, insanların yönettiği sistemlere karşı cihadı savunan Kutbist görüşe karşı, “şeriatın esnek yönü” ve “insanın karar alma yeteneğine” vurgu yapılarak cevap verilmiştir. İslam'daki *ibadet-muamelat* ayrımına değinilerek, muamelatı (sosyal hayatı düzenleyen kurallar) insanın, ibadet (dini zorunluluklar) ile çelişmediği sürece, düzenleyebileceği dile getirilmiştir. Zollner'in ifadesiyle kitap “İslami hükümeti, köktenci hukuk anlayışının Allah'ın hakimiyeti adı altında uygulanmasına indirgeyen fikre” karşı çıkmıştır. Bunun yanında dine inanmakla, şeriatın devletin yasası olması arasında doğrudan bağ olduğu varsayımını reddetmiştir. Kitap bir yandan siyasi otoriteye uyumu, diğer yandan şiddet içermeyen ve devrimci olmayan muhalefeti savunmuştur. Amacın “toplum ve devleti reforme edip *Allah'ın hükmüne* uygun hale getirmek” olduğu belirtilmiştir. Sonuçta kitap radikal ve şiddeti savunan görüşlere karşı bir duruş sergilemiş, toplumu İslami bir bilincin gelişmesiyle değiştirmeyi yani tedrici gelişimi savunmuştur.⁷⁴⁵

⁷⁴² Zollner, B.(2007). s.420-421. Kitap el-Hudeybi adına basılmışsa da, İhvan'ın ileri gelenlerinin aralarında olduğu birçok kişi kitabı el-Hudeybi'nin yazmadığını söylemiştir. Örneğin Mısır Gizli Servisi'nde Tuğgeneral olarak görev yapmış Fuad Allam kitabı Hasan el-Hudeybi'nin oğlu Mamun'un, Gizli Servis ile bağlantılı şekilde, el-Ezher'deki biliminsanlarının da desteğiyle yazdığını iddia etmiştir. Allam'a göre, devlet hapisanedeki Kardeşlerden bazılarının Kutub'un görüşlerinden hareketle *tekfir* görüşüne kaydığını farketmiş ve bunu engellemek için Kutub'un görüşlerine cevap niteliğinde yazdırmıştır. Bu dönemde farklı hapisanelerde tutulan İhvan üyeleri, kitabı el-Hudeybi'nin yazmadığı ve el-Ezher'den kişilerle de görüşülerek, Mamun el-Hudeybi veya çekirdek kadro Kardeşlerden bazılarının yazdıklarını belirtmişlerdir. Bu tür iddialarda, ileride Genel Mürşit olacak oğul el-Hudeybi merkezi bir rolde yer alırken, o dönem Rehberlik Bürosu üyesi olup sonra Genel Mürşit olan Ömer el-Tilmisani, Muhammed Ebu el-Nasr ve Mustafa Meşhur'un da kitabın yazımında yer aldıkları veya bilgili oldukları geçmiştir. Zollner, B.(2007). s.423-424; Zollner, B. (2009). s.67-69.

⁷⁴³ Mevdudi, *al-Mustalahat al-Arba'a fi al-Qur'an* adlı eserinde, Kur'an'ın kilit kavramlarının yanlış anlaşıldığını ve İslam öncesi bazı değer ve kavramların tamamen silinmediğini ve *cahiliyenin* günümüze kadar devam ettiğini ileri sürmüştür. Aktaran Zollner, B.(2007). s.422.

⁷⁴⁴ Kepel, G. (1985). s.61-63.

⁷⁴⁵ Zollner, B. (2007). s.421-423. Daha geniş değerlendirme için Zollner, B (2009). s.64-145.

Sonuçta 1960'ların ikinci yarısında içeride Nasır'ın ikinci zulüm dönemi, Kutub'un görüşleri, Kutub ve diğer idamlar, dışarıda ise 1967 İsrail yenilgisinin etkisiyle, mevcut düzeni yıkıp yerine İslami yönetimi getirmeyi hedefleyen aşırı grupların ortaya çıkmasına yol açmıştır. İhvan içerisinde ise kökenleri ilk çile dönemine (1954-56) dayanan ideolojik ayrışma 1965'teki ikinci çile döneminde hareketin içerisinden radikallerin çıkmasına yol açmıştır. El-Hudeybi liderliğindeki eski kuşak, "Duah la Qud'at" ile radikal görüşlere karşı ideolojik mücadeleye başlamıştır. Bu süreçte, İhvan'dan ayrılanlar daha sonra Sedat döneminde açık tehdit haline gelecek olan radikal grupların temellerini oluştururken, bunlara karşı İhvan ile devletin işbirliğinin de temelleri atılmıştır.

4.4. Sedat Dönemi ve Devletle Yakınlaşma

Sedat iktidarının ilk yıllarında Nasırsızlaştırma politikaları kapsamında, Nasırcıları ve sosyalistleri dışlarken İslamcılara yanına çekmeye çalışmıştır. Nitekim Sedat şeriat prensiplerini 1971 Anayasası'na "yasamanın ana kaynaklarından biri" olarak koymuş; 1980'deki Anayasa değişikliklerinde ise "yasamanın ana kaynağı" haline getirmiştir. Sedat, kamuoyunda dindar bir görüntü vermeye özen göstermiş, bu kapsamda Nasır döneminde devletin kontrolüne giren el-Ezher'i de kullanmıştır. İslamcı gruplara karşı ise Nasır dönemindeki baskı yöntemini bırakmış ve onlara olumlu bir yaklaşım sergilemiştir. Sedat özellikle siyasi rakiplerini tasfiyeden sonra tabanını genişletmek için Müslüman Kardeşlerin faaliyetlerine müsaade etmiş ve 1971'de hapisteki üyeleri serbest bırakmaya başlamıştır. Aynı yıl, Sedat ASB'nin Sosyalist Gençlik Örgütü'nü yeniden yapılandığında, İhvan ile güçlü bağı olan avukat Kamal Abu Magd'ı örgütün başına getirmiştir.⁷⁴⁶ Sedat İhvan'ı sadece kendi meşruiyet tabanını genişletmeye yarayan değil, aynı zamanda siyasetin ve toplumun Nasırsızlaştırılmasında faydalanılabilecek bir araç olarak görmüştür.⁷⁴⁷

Sedat'ın İslamcı gruplara olumlu yaklaşımı sadece İhvan'ın değil, radikal-ılımlı birçok İslami grubun büyümesine imkan tanımıştır. 1967 savaşı sonrasında üniversitelerdeki hareketlilik sırasında İslamcı öğrenci hareketleri olarak varolan gruplar, 1973 savaşı

⁷⁴⁶ Bu isim 2004 yılında Şura Meclisi tarafından hükümetin insan hakları ihlallerini gözetlemek üzere oluşturulan ancak hükümeti pek de denetleyemeyen İnsan Hakları Ulusal Örgütü'nün başına getirilmiştir. Cook, S. A. (2012). s.123.

⁷⁴⁷ Cook, S. A. (2012). s.124-125.

sonrasında rejimin Nasırcılar ve komünistlere karşı göz yummasıyla hatta desteğiyle⁷⁴⁸ hızla güçlenmiş ve üniversitelerde kendi liderlerini (emir) öğrenci temsilciliklerine getirmişlerdir. Belli başlı üniversitelerdeki “cemaat” denilen İslami öğrenci grupları 1973 sonlarında İslami Cemaat’i (*Cemaat-i İslami*) kurmuş ve 1976’da bu örgüt, Öğrenci Birliği kongresine hakim olmuştur.⁷⁴⁹ Sedat da 1976’da yasa ile öğrenci birliklerine “öğrenciler arasında dini değerlerin derinleşmesi” hedefi vererek İslamcılara engel olmayacağını göstermiştir. Bu ortamda öğrenci temsilciliklerindeki güçleriyle İslami gruplar üniversitelerde “dine göre” kurallar uygulanması için girişimlerde bulunmuşlardır. Böylece üniversitelerde, özellikle yukarı Mısır’da, sosyal hayatta, dini yaşam tarzı (sınıf, otobüs gibi yerlerde kadın-erkek ayrımı, namaz saatlerine göre iş planlaması vb.) ile dini etkinlikleri (yaz kampları, toplu namazlar, çeşitli toplantılar) giderek yaygınlaşmıştır.⁷⁵⁰ 1970’lerin başlarında üniversitelerde faaliyetleri neredeyse görülmeyen İhvan, zamanla üniversitelerde etkinlik kazanmış ve bu grupları kendi çatısı altında toplamaya çalışmıştır.⁷⁵¹

1973 yılında el-Hudeybi ölünce yerine bir avukat olan ve 1954-71 arasında hapisanede kalmış kıdemli üyelere Ömer el-Tilmisani Genel Mürşit olmuştur. El-Tilmisani de selefının toplum ve devletin İslami reformuna tedrici yaklaşımını güçlendirmiştir. Nasır döneminde devletle karşılaşmanın tecrübesiyle el-Tilmisani devlete karşı şiddet içeren hareketi reddetmiştir.⁷⁵² Müslüman Kardeşler’in bu yaklaşımı, Sedat yönetimini komünist tehdide karşı olduğu gibi, 1970’lerde yükselen radikalizme karşı da işbirliğine yöneltmiştir. 1967 yenilgisiyle Nasırizm ve Arap milliyetçiliğinden duyulan hayal kırıklığı sonucu İhvan dışındaki İslami gruplar da çoğalmış ve radikalizm yükselmiştir. Bu hareketlerin taban kazanmasında hapse giren ve idam edilen İhvan üyelerinin hikayelerinin katkısı olmuştur.⁷⁵³

⁷⁴⁸ Sedat’ın yakın adamlarından Muhammed Osman İsmail, önce ASB genel sekreterliği ve 1973-82 yıllarında Asyut Valiliği sırasında *Cemaat* başta olmak üzere İslami grupları, Sedat karşıtı solculara karşı desteklemiştir. İslami gruplar etkinlikleri için devletten para yardımı bile almışlardır. Abdo, G. (2000). *No God But God: Egypt and the Triumph of Islam*, Oxford & New York: Oxford University Press. s.121-122.

⁷⁴⁹ *Cemaat*, üniversitelerdeki 12 birlikten sekizinin kontrolünü elde etmiştir. Abdo, G. (2000). s.124. Aynı zamanda Kepel, G. (1985). s.129-141.

⁷⁵⁰ Abdo, G. (2000). s.124-126.

⁷⁵¹ Atacan, F. (2004). s.45.

⁷⁵² Wickham, C. R. (2013). s.30.

⁷⁵³ Bari, Z. (1995). s.68-74.

Sedat döneminde radikal tehdidi ilk ortaya koyan olay 1974 Nisan ayında radikal Sirriya grubunun Heliopolis Askeri Akademisi'ndeki darbe girişimi olmuştur.⁷⁵⁴ Aynı dönemde “Tekfir ve Hicret” adıyla bilinen “Cemaat-i Müslimin (*Cemaat el-Müslimin*)” örgütü de güçlenmiş ve hareketlenmiştir. 1975'te Mısırlıların ilk kez bilgi sahibi olduğu Cemaati-i Müslimin, Şükrü Mustafa liderliğinde toplumdan kendilerini soyutlayarak yaşamaktadır. Kutub'un “İşaretler”inden etkilenip Mısır toplumunu *cahiliye* olarak nitelendirmek, onu yıkıp yerine İslam toplumunu inşa etmek onun fikridir.⁷⁵⁵ Mısır medyası gruba girenlerin, *cahiliye* gördükleri Mısırlıları *tekfir* etmeleri ve Peygamber gibi hicret etmek (onlar için hicret *cahiliye* toplumundan ayrılmak) için dağa çekilmeleri nedeniyle “Tekfir ve Hicret” olarak adlandırmıştır. Şükrü Mustafa görüşlerini doğru biçimde duyurabilmek ve taleplerini duyurmak için 1977'de örgüt üyeleriyle bir din alimi ve eski Vakıflar Bakanı Şeyh Muhammed al-Dhahabi'yi kaçırmış ve öldürmüştür. Sonunda Şükrü Mustafa ve dört örgüt üyesi idam edilmiştir.⁷⁵⁶

Cemaat-i Müslimin'in eylemi, İhvan'ın kendini devlete ve topluma göstermesi için bir fırsat olmuştur. 1975'te Nasır'ın hapse attığı son üyeleri serbest bırakılan örgüt, eylem karşısında hem eylemi kınayarak hem de hareketin ideolojisinin önemli kaynaklarından olan “Du'at la Qudat”ı yayımlayarak devletin yanında yer almıştır. Zollner'e göre, kitabın yazılış amacı ile basım amacı farklı olmuştur: Kitap hapisanede radikalleşen Kardeşlere hitaben yazılırken, radikal İslami hareketlerin ideolojisine karşı koymak için basılmıştır.⁷⁵⁷ Radikal İslamcılarla İhvan'ın fikirsel ve yaşam tarzı bağlamında birçok benzerliği sürmekle birlikte şiddet ve *tekfir* ikisini ayıran en önemli konulardır. Radikal örgütler, mevcut düzeni ve İhvan'ın iknaya dayalı yöntemlerini reddetmişler ve düzeni şiddetle devirmeyi amaçlamışlardır. İhvan ise radikal örgütlerin sıradan Müslümanı *tekfir* etmesini (kafir ilan etmesi) reddetmiş ve şiddete başvurmayı örgütün kendine zarar veren beyhude

⁷⁵⁴ Filistin asıllı, eğitim alanında doktorası olan Salih Sirriya liderliğindeki bir grup, 18 Nisan 1974'te Askeri Akademi'deki öğrencilerle askeri araçları ve silahları ele geçirip kortej ile oradan geçecek olan Sedat'ı öldürüp darbe yapmak istemiştir. Bu olay Mısır'da radikal grupların ilk eylemi olup muhafızların isyancıları öldürmesiyle başarısız kalmış ve Sirriya ve yardımcısı yargılanıp idam edilmiştir. Kepel, G. (1985). s.92-94.

⁷⁵⁵ 1942'de Asyut'un bir köyünde doğan Mustafa, 1965'te Asyut Üniversitesi'nde İhvan'a ait broşürü dağıtırken yakalanıp hapse atılmıştır. Altı yıl hapisane ve toplama kamplarında kaldığı sırada Mevdudi ve Kutub'u okumuş ve “topyekün çekilme” yanlısı arkadaşlarıyla Cemaat-i Müslimin'i kurmuştur. Hapishaneden sonra örgütlenmiş, 1973'de bazı örgüt üyeleri yakalanınca dağlara çekilmişlerdir. Sedat'ın İslami gruplara yumuşak tavrı nedeniyle eyleme girişmemişler, devlet de sıkı baskı uygulamamıştır. Ancak 1976'da rakip bazı İslami grupların *cemaat*lerinden eleman devşirmeye çalışmaları karşısında, Şükrü Mustafa “gruptan ayrılmanın İslam'dan ayrılmak ve cezasının ölüm” olduğunu bildirince polisin yakın takibine girmiştir. Cemaat-i Müslimin ve Mustafa hakkında Kepel, G.(1985). s.70-102.

⁷⁵⁶ Kepel, G.(1985). s.77-78.

⁷⁵⁷ Zollner, B. (2007).s.425.; Zollner, B.(2009). s.64-71.

bir çaba olarak görmüştür.⁷⁵⁸ İhvan bu dönemde radikal gruplarla yaşanan yöntem tartışmasından dolayı, bir taraftan devlet ile aynı tarafta yer alarak trendi durdurmaya diğer taraftan da ideolojik mücadeleyle bu grupların tabanını kazanmaya çalışmıştır. Bu mücadelede dergileri “*el-Dava (Davet)*” önemli rol oynamıştır.

Aslında 1970’lerde İslamcı öğrenciler de farklı gruplarla iletişime geçtikçe, fikirleri değişmiştir. Önceleri daha çok dine uygun giyinme gibi konulara odaklı iken, zamanla daha kapsayıcı ve özgürlükleri savunan söylemler geliştirmişlerdir. Bu etkileşim İhvan’a ileride “orta kuşak” olarak anılacak genç, yetenekli, kendine güvenen ve dinamik liderler kazandırmıştır.⁷⁵⁹ Müslüman Kardeşler bu dönemde radikal eğilimlerle mücadele kapsamında rejimle işbirliği içerisinde üniversitelerde İslami grupları kendilerine bağlamayı da hedefleyerek, İhvan’ı tanıtan, radikal grupların “tekfir” ve “cihad” konularında argümanlarının yanlışlığını anlatan konferans ve seminerler düzenlemişlerdir.⁷⁶⁰ Bu ideolojik mücadele ile radikal gruplar ortadan kalkmasa da zayıflamıştır. Nitekim Şükrü Mustafa olayı sonrasında 1978-79’da İhvan etkisiyle İslami Cemaat bölünmüş, bir grup İhvan’a katılırken, bir grup “şiddet yoluyla değişim” stratejisi benimsemiştir.⁷⁶¹ İslami Cemaat’teki bölünmelerden çıkan, Muhammed Abdulsalam Ferec’in kurduğu ve yukarı Mısır (Said)’da İhvan’a katılmayı reddeden öğrenci liderlerinden Kerem Zuhdi’nin grubunun katılımıyla güçlenen Cihad Örgütü (*el-Cihad*) ise Sedat’ı öldürecektir.⁷⁶²

Sedat döneminde, liberalleşme politikası ve devlete yakın durmanın getirdiği avantajla Müslüman Kardeşler, 1976’da kitap basabilmişler, “*el-Dava*” dergisini çıkarmışlardır.⁷⁶³ Dergide, “devlete karşı şiddet yönteminin” yanlışlığının yanı sıra, şeriatın uygulanması, pan-İslamizm, İslam’ın hem din hem devlet olduğu savunulurken, Nasır, komünizm,

⁷⁵⁸ Kepel, G. (1985). s.91-92, 125-126.

⁷⁵⁹ Wickham, C.R.(2013).s.42.

⁷⁶⁰ Wickham, C.R. (2013). s.40

⁷⁶¹ Abdo, G. (2000). s128-129.

⁷⁶² Cihad Örgütü’nün ideolojisi, Abdulsalam Ferec tarafından “Gizlenmiş Farz” (*al-Farida al-Gha’iba*) isimli kitapçıkta yer almıştır. Ferec, 13.yüzyılda Moğolların işgali döneminde “İslam’a göre hükmetmeyen yöneticiye karşı cihad farzdır” diyen İbn Teymiye’nin görüşlerine dayanarak “cihad” çağrısı yapmıştır. Ferec aynı zamanda ulemayı zalim yöneticiye karşı tek kutsal savaş olan “cihad” farzını belirsizleştirmeye veya saklamaya çalışmakla suçlamıştır. Örgütün diğer önde gelen isimleri ise Najih İbrahim, Abdullah Seyyid, Kerem Zuhdi ve “Kör İmam” lakaplı Şeyh Ömer Abdulrahman’dır. Kepel, G.(1985). ss.192-218.

⁷⁶³ 1952 darbesi gerçekleştiğinde, *el-Dava*’nın sahibi (eski “gizli cihaz” yöneticisi) Salih el-Aşmavi’dir. El-Hudeybi ile arası açılıp 1953’te İhvan’dan kovulunca, dergi bağımsız İslami bir dergi olarak düzenli olmasa da yayına devam etmiştir. El-Hudeybi öldükten sonra, 1976’da İhvan’a dönen el-Aşmavi dergiyi İhvan’ın kullanımına sunmuş, yeni lider el-Tilmisani de derginin yönetim kurulunun başına geçmiştir. Kepel, G. (1985). s.104-106.

laiklik, İsrail/Yahudiler, Batı kültürü ile ABD eleştirilmiştir. Ancak Sedat yönetiminin “açık kapı politikası” eleştirilmemiştir.⁷⁶⁴ 1976 seçimlerinde, Meclis’e 6 İhvan üyesi seçilmiş ve bunlar arasında Meclis’te şeriat temelli girişimlerde bulunan Şeyh Salah Ebu İsmail de vardır.⁷⁶⁵ 1976’da meclis seçimleri sonrasında ASB içerisindeki yapılara partileşme imkanı tanıdığına Müslüman Kardeşler de siyasi parti kurmayı ummuşlardır. Ancak 1977 Siyasi Partiler Yasası’ndaki “dini temelli partilerin kurulması” yasaklanınca, bu beklenti sona ermiştir.⁷⁶⁶ Sedat, el-Tilmisani’ye Sosyal İşler Bakanlığı altında bir dernek (cemiyet) olarak faaliyet göstermelerini teklif etmiş ancak o bu öneriyi hem hareketin faaliyetlerini sosyal ve hayır işleriyle kısıtlayacağı hem de bağımsızlığını tehlikeye atacağı için kabul etmemiştir.⁷⁶⁷ Böylece Müslüman Kardeşler devletin varlığına göz yumduğu ancak siyasi parti veya dernek olarak yasal statüsü olmadan varlığını sürdürmüştür.

Sedat döneminde İslami hareketlerin güçlenmesi ve yönetimin bu gruplara müsamahalı davranışında dış politikada SSCB’den uzaklaşarak ABD ile ilişkileri geliştirmesi de etkili olmuştur. ABD’nin komünizme karşı İslami örgütlerle ittifak yapma anlayışı, Sedat’ta da benzer politikalar şeklinde görülmüştür. ABD ile gelişmekte olan ilişkilere paralel biçimde komünizmle mücadele çerçevesinde İhvan’a -resmi yasak sürmesine rağmen- müsaade edilmiştir.⁷⁶⁸ Dahası Sedat, İhvan’dan Mısır’da istemediğini, SSCB’ye karşı Afganistan’da istemiştir. Sedat, İhvan liderinden Afganistan’daki direnişi desteklemelerini ve bu savaşa gönüllüleri göndermelerini istemiştir.⁷⁶⁹ Öte yandan Sedat ve İhvan liderliği arasında bir işbirliği olsa da özellikle *cemaat*, yönetime güvenmemiştir. Geçmişte iki kez Nasır’ın İhvan’a karşı başlattığı ağır çile dönemi unutulmamıştır. Üstelik 1970’lerde birçok İslami

⁷⁶⁴ Kepel G. (1985). s.103-128; Atacan, F. (2004). s.44-45.

⁷⁶⁵ İhvan üyesi milletvekilleri, Anayasa’daki “şeriat yasasının kaynağı” hükmüne istinaden diğer milletvekillerini de etkileyerek özellikle şeriata uymayan yasaların kaldırılması ve günlük yaşamda şeriatın uygulanmasına dair düzenlemeler getirmeye çalışmışlardır. Wickham, C. R. (2013). s.31.

⁷⁶⁶ Wickham, C. R. (2013). s.30-31.

⁷⁶⁷ Interview with al-Tilmisani in *The Masses*, September 29, 1982, cited in Baker, Raymond William. 1990. *Sadat and After: Struggles for Egypt’s Political Soul*. Cambridge, MA: Harvard University Press.1990, 245. Aktaran. Wickham, C. R. (2013). s.31.

⁷⁶⁸ Bari, Z. (1995). s.75-78.

⁷⁶⁹ Gerges, F. A. (2005). *The Far Enemy, Why Jihad Went Global*, New York : Cambridge University Press, s.69. Aktaran Atacan F. (Nisan 2008). Radikal İslam’ın Küresel Bir Tehdite Dönüşüm Süreci: Afganistan Deneyimi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 32-49. s.43.

grubun çıkmasını İhvan, Sedat'ın hareketi bölmeye veya itibarını düşürmeye çalıştığı yönünde yorumlamıştır.⁷⁷⁰

1970'li yılların sonlarına doğru, önce Sedat'ın 1977 Kudüs ziyareti, sonra İsrail ile barış nedeniyle, diğer İslami gruplar gibi İhvan da sert muhalefete başlamıştır. İhvan'ın yayın organı *el-Dava*'da Sedat'ın İsrail ile barışı ve ABD ile yakınlaşması eleştirilmiştir. İhvan, Bağlantısızlığı ve İsrail ile yapılan anlaşmanın kaldırılarak askeri seçeneklere dönülmesini savunmuştur.⁷⁷¹ Bu anlaşmalar sonrası, ABD yardımları Mısırlılara daha önceki SSCB dönemini hatırlatmıştır. Bu açıdan bu dönemde “Ne Doğu, ne Batı. Bizim İslam'a ihtiyacımız var.” şeklinde muhalefet yapılmıştır. Mısır-İsrail barışından sonra cemaatlerin daha rahat taban buldukları ortamda, İhvan öteden beri Batılı değerler ve tüketim kültürünün Mısır'a nüfuzuna yol açtığı için desteklemedikleri ekonomi politikalarını da eleştirmeye başlamıştır. Özellikle 1977 ekmek isyanı sonrasında bu eleştiriler artmıştır. Buna karşılık Sedat'ın da İhvan'a olan yaklaşımı değişmiştir. Sonunda Sedat'ın bir Washington ziyareti ve İsrail Başbakanı Begin ile görüşmesinin akabinde, 5 Eylül 1981'de laik düşünürlerden siyasal İslamcılara kadar farklı görüşten 1 500'den fazla kişiyle birlikte İhvan'ın lideri el-Tilmisani ve örgütün diğer yöneticileri de tutuklanmıştır. Muhafif gazetelerle birlikte İhvan'ın dergisi *el-Dava* da yasaklanmıştır. Kiptilerle çatışmalarda rol oynayan İslami Cemaat de kapatılmıştır.⁷⁷² Sedat'ın son hamlesiyle, Nasır sonrasında önce solcu ve Nasırcılara karşı, sonra radikal İslami gruplara karşı rejim ve İhvan arasında gelişen ancak İsrail meselesi nedeniyle sarsılan işbirliği açık biçimde sona ermiştir.

4.5. Mübarek Döneminde Müslüman Kardeşler

Sedat'ın son döneminde rejime muhalefeti artan siyasal İslamcı hareketler, Hüsnü Mübarek'i önce izlemişlerdir. Mübarek yönetimi de İhvan da dahil diğer İslamcı gruplara (Sedat'ı öldüren Cihad hariç) yönelik bir uygulamaya girişmemiştir. Hatta Sedat'ın son döneminde hapse attığı siyasi tutukluları serbest bırakmıştır. Ancak İslamcı gruplar Mübarek'in de kendi konumunu güçlendirmesini müteakip kendilerine aynı davrandığını görünce muhalefete devam etmişlerdir. Bu ortamda özellikle İhvan'ın, Vafd ile ittifak

⁷⁷⁰ Beattie, J. K. (1994). *Egypt During Naser Years: Politics, Ideology and Civil Society*, Boulder, CO:Westview Press. s.107. Akrtan: Cook, S. A. (2012). s.125.

⁷⁷¹ Baker, R. W. (1990). *Sadat and After: Struggle for Egypt's Political Soul*, Cambridge, MA: Harvard University Press. s.254-256. Aktaran Cook, S. A. (2012). s.152.

⁷⁷² Ibrahim, S. E. (1988). s.25; Kepel, G.(1985). s.245. Ayrıca tutuklananlar arasında Asyut Üniversitesi'nde ticaret bölümünde Cemaat lideri olan Muhammed el-İslambuli (Sedat'ı öldürecek olan Cihad örgütü üyesi Halid el-İslambuli'nin kardeşi) de vardır. Kepel, G. (1985). s.205.

yaparak girdiği 1984 seçimlerinde alınan sonuç Mübarek'in fikrini değiştirmiştir. Bundan sonra Mübarek, iktidarı boyunca İhvan ile siyasi, sosyal ve ekonomik alanda mücadele etmiş ancak İhvan Mübarek'in en güçlü rakibi ve muhalifi olmayı sürdürmüştür.

4.5.1. 1980'ler: Seçimlere ve Mesleki Kurumlara Yöneliş ve Reformcuların Yükselişi

Sedat döneminde Meclis'e üye göndermeye başlayan ve üniversitelerin öğrenci birliklerinde etkinlik kazanan İhvan, 1980'lerde bu politikayı daha üst seviyede sürdürmeye yönelmiştir. Bu anlamda hareket, diğer sosyal faaliyetleri devam etmekle beraber, siyasete ve seçimlere katılıma ağırlık vermiştir. Genel Mürşit Ömer el-Tilmisani, örgütü siyasete daha fazla dahil etmek için yoğun çaba harcamıştır. Ona göre seçimlere girmek *davet* misyonunun yerini almamakta, onu yeni bir alana taşımakta; parlamentoya girmek bir amaç değil, araçtır.⁷⁷³ 1986'da el-Tilmisani'nin ölümü üzerine, Muhammed Hamid Ebu el-Nasr Genel Mürşit seçilmiştir. Onun döneminde de İhvan'ın Meclis'te temsilinin, İslami düzene yol açacak bilinçlenme ve hükümeti kamu çıkarı ve şariat açısından denetleyebilme açısından faydalı olduğu savunulmuştur.⁷⁷⁴ 1980'lerde aynı zamanda İhvan içinde parti kurma tartışılmıştır. El-Tilmisani bu konuda birbiriyle çelişen ifadeler kullanırken, Rehberlik Bürosu'ndaki liderler de genel olarak parti kurmanın faydadan çok zarar getireceğini dile getirmiştir. Bununla beraber el-Tilmisani'nin siyasi sürece katılma kararı gençler, özellikle 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında örgüte katılan eski İslamcı öğrenciler tarafından güçlü biçimde desteklenmiştir.⁷⁷⁵ Öte yandan başlangıçta tavrı bilinmeyen Mübarek'in de Sedat gibi İhvan'ın parti kurmasına sıcak bakmadığı belli olmuştur.⁷⁷⁶ Bu durumda İhvan parti kurmak için çaba göstermese de, diğer partilerle -seküler Vafd dahil- ittifak kurarak seçimlere katılmıştır.

1983 yılında çıkarılan yasayla (%8 ülke barajı ile nisbi temsil veya parti listesi sistemi ile) seçimlere bağımsız aday olarak girmek kaldırılınca İhvan, seküler milliyetçi Vafd Partisi ile ittifak yaparak seçimlere girmiştir. 448 sandalyeli Meclis'e Vafd'ın listesinden giden 57

⁷⁷³ Wickham, C. R. (2013). s.48.

⁷⁷⁴ Rehberlik Bürosu'ndan Mustafa Meşhur'un bu yönde açıklamaları olmuştur. Wickham, C. R. (2013). s.48-49.

⁷⁷⁵ Wickham, C. R. (2013). s.50-52.

⁷⁷⁶ Ramadan, A. A. (2004). Fundamentalist Influence in Egypt: The Strategies of the Muslim Brotherhood and the Takfir Groups. In M. E. Marty and R. S. Appleby (Eds.), *Fundamentalisms and the State: Remaking Politics, Economies, and Militance*, 152-83. The Fundamentalism Project. Vol. 3. Chicago: University of Chicago Press. s.173. Aktaran Wickham, C. R. (2013). s.50.

milletvekilinden 8'i İhvan'a, ikisi ise bağımsız İslamcı adaylara aittir.⁷⁷⁷ Anayasa Mahkemesi'nin 1983 seçim yasasında "bağımsız aday olma imkanını kaldırdığı" gerekçesiyle iptale gitmesiyle Nisan 1987'de düzenlenen Meclis seçimlerine ise İhvan, İslamcı milliyetçi SİP ve sağ kanat Liberal Parti ile "İslami İttifakı" kurarak girmiştir. İttifak'ın kazandığı 60 sandalyenin 38'i İhvan'a aittir. Bu sayı (Vafd'ın da 35 milletvekili vardı) İhvan'ı en büyük muhalif grup yapmıştır.⁷⁷⁸ İhvan'ın etkin olduğu İslami İttifak'ın "Çözüm İslam'dır" kampanyasıyla açıkladığı yedi maddelik seçim programında, Kıptilerin eşit vatandaş oldukları, şeriatın uygulanması ve yasalştırılmasının sadece ceza hükümlerinin değil, bütün yasal altyapının İslamileştirilmesine yönelik uzun vadeli bir süreç olduğu belirtilmiştir. Kapsamlı hükümet düzenlemesi ve stratejik ekonomik planlamanın yanında likör fabrikalarının kapatılması, gece kulüpleri ve gazinoların yasaklanması çağrısında bulunulmuştur.⁷⁷⁹

İhvan'ın 1980'lerin ikinci yarısından itibaren işbirliği yaptığı SİP'in (*Amel*) geçmişi Nasır ve bazı Hür Subaylar'ın genç iken katıldığı ve ilişkili olduğu "Genç Mısır" hareketine dayanmaktadır. Hareketin halefi olarak 1949'da Mısır Sosyalist Partisi adını alan parti, aynı yıl milletvekilliğine de seçilen İbrahim Şükrü tarafından 1978'de Sosyalist İşçi Partisi adıyla kurulmuştur. Milliyetçi, sosyalist ve dini görüşleri savunan parti, 1980'lerin ortalarında İslamcı çizgiye kaymıştır. Eski solcular olan parti lideri İbrahim Şükrü ve partinin gazetesi *al-Shab*'ın editörü Adil Hüseyin İslamcı görüşü benimsemişlerdir. Bu durum bazı seküler liderlerin istifasına yol açmakla beraber, 1987'deki "İslami İttifak"ı kolaylaştırmıştır. İhvan yasak olduğu için bu dönemde birçok faaliyetinde SİP'in imkanlarını kullanmış, *al-Shab* giderek İhvan üyesi editör ve gazetecilerin yerine dönüşmüştür.⁷⁸⁰ 1984 seçimlerinde barajı geçemeyen SİP açısından, belirgin bir taban ve seçim deneyimi olan İhvan ile ittifak, barajı geçme şansı iken; kurumsallaşmış ve ideolojik

⁷⁷⁷ Post, E. (1987). s.22. İttifak'ın toplam 58, İhvan'ın ise 7 ile 12 arasında milletvekili çıkardığını belirten kaynaklar da vardır. Aktaran Wickham, C.R. (2013). s.47.

⁷⁷⁸ Post, E. (1987). s.17. 1987 seçimleri için farklı kaynaklarda, İslami İttifak'ın 56-62 arası, İhvan'ın ise 34-38 arasında sandalye elde ettiği belirtilmiştir. Vafd'ın da 36 milletvekili olduğuna dair bilgi vardır. Wickham, C.R. (2013). s.47; Kassem, M. (2004). s.61. Bunun bağımsız milletvekillerinden bazılarının sonradan bu parti/bloklara katılmasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

⁷⁷⁹ Aktaran El-Ghobashy, M.(2005). s.379.

⁷⁸⁰ Yasin, A. (1990). *Al-Taqrir al-Istratiji al-'Arabi* 1989 [Arab Strategic Report]. Cairo: Al-Ahram Center for Political and Strategic Studies. s.21. Aktaran Wickham, C.R. (2013). s.53. İhvan ile bağı süren parti 1990'da ismini İşçi Partisi olarak değiştirmiş ancak 2001'de Siyasi Partiler Komitesince faaliyetleri dondurulmuş ve gazetesi *al-Shab* kapatılmıştır. Komite, partinin Suriyeli yazar Haydar Haydar'ın "Walima Li Aashaab Al Bahr" [Deniz Yosunu için Ziyafet] adlı kitabının basımına izin veren Kültür Bakanı'na eleştirilerini artırmasının etkisiyle el-Ezher Üniversitesi'nde çıkan olaylar sonucu kapatmıştır. Parti kitap basımı ile ilgili tabanını harekete geçirebilmişken, kapatılma kararına karşı bunu başaramamıştır. Kassem, M.(2004). s.58-59.

olarak tutarlı Vafd ile ittifakın kazançlarının sınırını gören İhvan açısından ise daha zayıf ve ideolojik olarak esnek SİP sonraki gelişimi için faaliyet üssü olmuştur.⁷⁸¹

1984'te Meclis'e giren İhvan üyeleri şeriatın uygulanması ve mevcut yasaların şeriat açısından "temizlenmesi" yönünde çalışmışlardır. Fakat el-Tilmisani'nin hayatta iken birçok kez şeriatın tedrici uygulanmasına yaptığı vurguyla İhvan bu dönemde, şeriatın uygulanmasında Mübarek rejimini ve seküler partileri tedirgin etmemeye dikkat etmiştir.⁷⁸² Bununla beraber, bu dönemde hareket içinde "katı" görüşlere sahip olup "şeriatın bir an önce uygulanması" çağrısı yapanlar da vardır.⁷⁸³

1987 Meclisi'nde seçimlerdeki başarının getirdiği özgüvenle İhvan üyeleri, şeriat konusunu daha yüksek sesle gündeme getirebilmişlerdir. Baraj nedeniyle solcu Tagammu Partisi'nin giremediği Meclis'te şeriatın uygulanması başlıca gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Daha Meclis'in ilk toplantılarında tartışılan konulardan biri şeriat olmuştur.⁷⁸⁴ El-Tilmisani'den sonraki Genel Mürşit Ebu el-Nasr da şeriatın tedriciliğine vurgu yapmışsa da, Meclisteki İhvan üyeleri iktidar partisine, özellikle Anayasa'nın 2. Maddesine atıfla, şeriatın uygulanması konusunda baskıyı sürdürmüştür. İhvan'ın Meclisteki grup lideri Mamun el-Hudeybi, 8 Ocak 1988'de Meclis'te "Ya Allah'ın kanununa sahipsiniz ya da değilsiniz; bunlar arasında bir durum yok." demiştir.⁷⁸⁵ Bununla beraber, İhvan'ın Meclis'teki üyelerinin en önemli gündemi şeriat olmamıştır. Siyasi özgürlük ve devlet baskısı, şeriat dahil kültürel ve eğitsel meseleler ile ekonomik kaygılar öncelikleri olmuştur.⁷⁸⁶ İhvan'dan milletvekilleri, zamanla şeriat taleplerini demokrasi, vatandaşlık ve hukukun üstünlüğü kavramlarına atıfla yapmışlardır.⁷⁸⁷

Anayasa Mahkemesi'nin 1987 seçimlerini, sayımı İçişleri Bakanlığı'nın yapması nedeniyle iptali nedeniyle yapılan 1990 Parlamento seçimlerinde İhvan, Vafd ve SİP ile birlikte seçimi boykot etmiştir. Muhalefetin boykotla yapmak istediği seçilecek Meclisin yapacağı 1993 Devlet Başkanlığı seçimini meşruluk açısından tartışmalı hale getirmek iken,

⁷⁸¹ El-Ghobashy, M.(2005). s.379.

⁷⁸² Wickham, C. R. (2013). s.52-53.

⁷⁸³ 1985 Temmuz'unda Kuveyt merkezli İslami *Mujtama* dergisine bu yönde görüşlerini açıklayan Salah Şadi bunlardandır. Wickham, C. R. (2013). s.53.

⁷⁸⁴ *Al-Ahram*, (April 28, 1987). Aktaran, Post, E. (1987).

⁷⁸⁵ Al-Khatib, M. A. (1990). *Al-Ikhwan al-Muslimun Taht Qubbat al-Barlaman* [The Muslim Brotherhood under the Dome of Parliament]. Cairo: Islamic Distribution and Publishing House. s.73. Aktaran Wickham, C. R. (2013). s.54.

⁷⁸⁶ El-Ghobashy, M. (2005). s.380.

⁷⁸⁷ Wickham, C. R. (2013). s.56.

Tagammu'nun seçimlere katılmasıyla boykot etkisiz kalmıştır.⁷⁸⁸ Wickham'a göre İhvan, diğerleriyle birlikte, 1984 ve 1987 seçimlerinde oy ve sandaye kazanmak için "seçim oyunu" oynarken, 1990'da demokrasi için iktidarı zorlamak ve meşruiyetini zayıflatmak için "rejim" oyunu"nu tercih etmiştir.⁷⁸⁹

İhvan'ın 1980'lerde yöneldiği bir alan ise el-Tilmisani'nin de teşvikiyle, sendika, meslek odaları ve üniversite kulüpleri olmuştur. 1952 devrimi öncesinde de varolan meslek birlikleri, Nasır döneminde devletin kontrolünde ve desteğinde mesleğe mensup kişileri temsil eden sendikalar haline gelmiştir. Sedat döneminde de meslek odaları rejime karşı bir tutum sergilememiştir. Ancak 1970'lerin ortalarında bağımsız solcuların güçlü olduğu Gazeteciler ve Avukatlar Odası Sedat'ı eleştirmiştir. Meslek örgütleri ücretli beyaz yakalı elitin temsilcisi olarak görülürken 1970-80'lerdeki üniversite mezunu sayısını artışıyla bağlantılı olarak üye kompozisyonları değişmiştir. Mübarek döneminde meslek örgütlerine üye olanlar artık elit değil, iş piyasasında daha yaşlı kuşak ve üst gelir grubuna göre daha dezavantajlı olanlardır.⁷⁹⁰ İhvan işte bu ortamda 1980'lerde meslek odalarına yönelmiştir. Özellikle "orta kuşak" denilen ve 1970'lerde üniversitelerde diğer İslamcı örgütler bünyesindeyken İhvan'a katılanların yönelmesiyle önemli meslek odaları ve sendikalarda güç kazanmıştır. İhvan ilk kez 1984'te Abdulmunim Ebul Futuh liderliğinde Doktorlar Sendikası'nın yönetimine girmiş ve iki yıl sonra yönetim kurulunda çoğunluğu elde etmiştir. Hemen akabinde Mühendisler, Eczacılar ve Bilimadamları odalarında çoğunluğu ele geçirmişler veya etkili hale gelmişlerdir. 1995 yılında hükümet kontrolüne girinceye kadar buralarda çoğunluk İhvan'da kalmıştır. Bunlardan daha çarpıcı olan öteden beri seküler liberal ve Arap milliyetçisi Avukatlar Sendikası'nda 1992'de 24 üyeliğin 16'sını İhvan'ın kazanması olmuştur.⁷⁹¹ Aynı dönemde İhvan, üniversitelerin fakülte kulüplerinin yönetim kurullarında etkinlik kazanmıştır. 1985'te Asyut, 1986'da Kahire ve 1993'te

⁷⁸⁸ Kassem, M. (2004). s.62.

⁷⁸⁹ Wickham, C. R. (2013). s.57.. Wickham burada Mona El-Ghobashy'nin otoriter-demokrasi melez rejimlerinde siyasi partilerin seçim mantığıyla ilgili atıfta bulunduğu, Scott Mainwaring'in "çift oyun" kavramından yararlanmışır. Mainwaring'e göre otoriter rejimlerde partiler, aynı anda "seçim oyunu" ve "rejim oyunu" -vurgu ikincisinde olmak üzere- oynarlar. Bunlardan ilki oy ve sandalye kazanmak için oynanırken, ikincisi demokrasiye geçişe zorlama ümidiyle istikrarlı katılım veya otoriter rejimin meşruiyetini zayıflatmak amacıyla gayrimeşrulaştırma oyunu şeklinde olabilmektedir. Mainwaring, S. (2003). Party Objectives in Authoritarian Regimes with Election or Fragile Democracies: A Dual Game. In S. Mainwaring and T. Scully (Eds.), *Christian Democracy in Latin America: Electoral Competition and Regime Conflicts*. Stanford, CA: Stanford University Press. s.18. Aktaran El-Ghobashy, M. (2005). s.375-376, 381.

⁷⁹⁰ Atacan, F. (2004). s.47.

⁷⁹¹ Doktorlar Sendikası'nın yönetim kurulunda 1990'a gelindiğinde, 25 üyenin 20'si Kardeşler'dendir. 1985'te aday gösterdikleri Mühendisler Odası'nda ise iki yıl sonra 61 üyeliğin 44'ünü kazanmışlardır. Wickham, C. R. (2002). *Mobilizing Islam: Religion, Activism and Political Change in Egypt*. New York: Columbia University Press. s. 183-89. Aktaran Wickham, C. R. (2013). s.59-60.

Zazazig üniversitelerinin fakülte kulüplerinin kurullarında çoğunluğu İhvan üyeleri elde etmişlerdir.⁷⁹² İhvan'ın sendika ve fakülte kulüplerinde başarılı olmalarında seçimlere katılımın oldukça düşük seviyede olması, organize yeteneği, finansman ve seçim taktikleri etkili olmuştur.⁷⁹³

1990 yılına gelindiğinde İhvan birçok meslek odası veya sendikanın yönetiminde etkili iken, bazılarında tam hakim konumdadır. Meslek odaları/sendikalarda yönetici olan İhvan üyeleri İslamcı olmayan hükümet görevlileri, siyasi partiler ve sivil toplum gruplarının güvenini kazanmak için programlar yapmışlardır. Bu süreçte Kıptiler, insan hakları örgütleri gibi farklı kesimlerle irtibat, onların dünya görüşlerini etkilemiştir. 1990'larda örgüt içerisinde, özellikle kıdemlilerle görüş farklılığı yaşayacak "reformcu kanat"ı oluşturacak olan bu grup, örgüt dışından kişi ve gruplarla ilişki geliştirirken, toplumun farklı kesimlerine ve güncel meselelere bakış açıları değişmiş, hem de görünüm ve düşünce itibariyle statükonun normlarına daha yaklaşmışlardır.⁷⁹⁴ İhvan üyeleri sendikalarda pragmatik biçimde, finansal ve işlevsel desteğin sürmesi açısından devlet ile ilişkileri bozmamaya dikkat ederek, genellikle hükümet bakanı veya üst düzey yetkili olan sendika/oda başkanına karşı tutum almamışlardır. Meslek odaları/sendikalar, buralarda görev alan Kardeşlere "tutucu kuşak" ile devletten nispeten uzak bir ortamda kendi görüş ve programlarını geliştirme imkanı sağlamıştır.⁷⁹⁵

İhvan oda ve sendikalarda, öncelikle meslek ve mesleğe mensup olanların problemleriyle (işsiz mühendisler, doktorların ücretleri vb.) ilgilenmişler ve bu konularda araştırmalar yapıp kamuoyuyla paylaşmışlardır. Zamanla mesleğin ötesinde konularla ilgilenmeye başlamışlardır. Kişisel özgürlükler, işsizlik, kalkınma, terörizm, işkence, Çin'deki veya Bosna'daki gelişmelere kadar çeşitli konularda toplantı ve konferanslar tertiplemeye başlamışlardır. 1990 yılında Mesleki Sendikalar Koordinasyon Komitesi'nin kurulmasıyla sendikaların ulusal meselelerle ilgili etkinlikleri artmıştır. Nihayet 1994'te anayasa ve siyasi reform odaklı, siyasi partiler, sendikalar, dernekler, gazeteciler, bilim adamları, sivil

⁷⁹² Al-Awadi, H. (2004). *In Pursuit of Legitimacy: The Muslim Brothers and Mubarak, 1982–2000*. London: Tauris Academic Studies, 123. Aktaran Wickham, C. R. (2013). s.60.

⁷⁹³ Wickham, C. R. (2002), 178–79, 183–89. Aktaran. Wickham, C. R. (2013). s.60.

⁷⁹⁴ Wickham, C. R. (2013). s.59, 63-64. Wickham, Müslüman Kardeşler'deki bu dönüşümü sendikalarda görev almış yöneticileriyle yapılan röportajlarla detaylı biçimde örneklendirmektedir. A.g.e. s.58-70.

⁷⁹⁵ Wickham, C. R. (2013). s.61.

toplum örgütleri vd. farklı kesimlerden çok sayıda kişinin katılımıyla “Ulusal Diyalog Konferansı” düzenlenmiştir.⁷⁹⁶

Öte yandan İhvan, Mübarek döneminde de, tabanını genişletmek için öteden beri sürdürdüğü kurumsal hizmet ağını genişletmeye çalışmıştır. Bu kapsamda cami/mescitler, okul, kreş, kurs, hastane ve sağlık ocakları açmış ve buralarda ücretsiz veya çok düşük bir ücrete hizmet vermiştir. Bu şekilde hem kamu sektöründe çalışanlar örgüte bağlı hastanelerde, okullarda vb. çalışarak ikinci bir gelir elde etmiş hem de halkın buralarda daha az parayla ya da ücretsiz hizmet alma imkanı olmuştur. Bu nedenle de Nasır da dahil, hiçbir siyasal iktidar da örgüte bağlı bu kurumları kapatmaya teşebbüs etmemiştir/edememiştir.⁷⁹⁷

1980’ler ve 1990’ların ilk yarısında İhvan’ın sendikalar, meslek odaları ve üniversitelerde etkin hale gelmesi kendilerini daha çok tanıtmaya ve farklı gruplarla ilişki geliştirmelerine imkan tanırken, hareket içerisinde de eskiden farklı yaklaşıma sahip reformcu “orta kuşağın” yükselişine sebep olmuştur. Meslek birliklerini dönüştüren aktivist Kardeşler, aynı zamanda 1980’lerde İhvan’ın esnek bir partiye dönüşümü ve bu dönemde ideolojik değişiminde asıl rolü oynamışlardır. Nitekim bunlar hem Vafd ile ittifak ve “İslami İttifak”ın oluşturulmasında da kilit rollerdedir.⁷⁹⁸ Bununla beraber bu ortamlarda İhvan’ın giderek görünür hale gelmesi, bir şekilde siyasetle bağlantılı konularda iktidara alternatif görüşler ortaya koyması Mübarek rejimi açısından uyarı niteliğindedir. Bu nedenle İhvan’ın sivil alanda güçlenmesi ve etkili hale gelmesi ironik biçimde, sadece uzun süredir yaşamadıkları baskıların yeniden başlamasına değil, aynı zamanda örgüt içerisinde çekişmelere yol açmıştır.

4.5.2. 1990-95: Artan Baskı Ortamında “Eski Kuşak” – “Reformcular” Çekişmesi

1980’lerde İhvan, Mısır’da siyasete ve sivil toplum yapılarına yönelirken, Körfez ülkeleri ve Avrupa’da sürgünde yaşayan kıdemli İhvan üyelerinin geri dönmesiyle meslek odaları ve sendikalarda yönetici olmuş “orta kuşak” arasında görüş ayrılığı çıkmıştır. Yıllarca hapis hapseden kalmış, sürgün yaşamış ve *cemaat* dışından pek ilişkisi bulunmayan

⁷⁹⁶ Wickham, C. R. (2013). s.61-62.

⁷⁹⁷ Atacan, F. (2004). s.46.

⁷⁹⁸ Daha sonra Basın Sendikası Kurul üyesi olan Muhammed Abdulkuddüs Vafd ile ittifak, Abdulmunim Ebul Futuh “İslami İttifak” görüşmelerinde bulunan isimlerdendir. Doktor İsam el-Aryan ve avukat Muhtar Nuh ise 1987 Meclisi’nde en aktif milletvekillerindendir. El-Ghobashy, M. (2005). s.380-381.

“tutuculara” karşın önemli yetkilere sahip, büyük paraları kontrol eden, devlet ve sivil toplumdan farklı kesimlerle sürekli ilişkileri bulunan reformcular, demokrasi, çoğulculuk, kadın hakları ve kadının toplumdaki konumu, Kıptilerin hakları gibi konularda farklı düşünmekteydiler. Sürgünden dönenler⁷⁹⁹ kendi yaş gruplarıyla birlikte “orta kuşak” liderleri dışlamışlar ve Rehberlik Bürosu, orta kuşak yöneticilerin örgüt içinde üst pozisyonlara gelmelerini engellemişlerdir. Reformcu ekibe yeni kuşak ve eski kuşaktan destek çıkanlar da olmuştur. Fazla dini eğitimleri de olmayan reformcular en çok Yusuf el-Karadavi ve Muhammed el-Gazali gibi din bilginlerinin İslami düşüncelerinden destek almışlardır.⁸⁰⁰

1980’lerin ortalarından itibaren “orta kuşak” üyeler güçlendikçe, Müslüman Kardeşlerin kendi iç yapısında daha etkin olmayı ve yapının daha demokratik hale getirilmesini talep etmişlerdir. 1985-95 arası “eski kuşak” ile “orta kuşak” arasında çatışma kamuoyuna yansımada sürmüştür. Baskıcı rejim altında örgütün yapısı ve yönetim şekli ile ilgili detay bilgilere ulaşmak zor olsa da Wickham oldukça faydalı bilgiler sağlamıştır. Buna göre 1990’ların başlarında yenilenen şartla, yürütme birimi olan Rehberlik Bürosu’na üyelerin yasama birimi olan Şura Konseyi üyelerince gizli oyla seçilmesi sağlanmıştır. Rehberlik Bürosu’nda 13’ten 16’ya çıkarılan üyenin yanında, Büro üç üye daha belirlemeye yetkilidir. Üyelerden biri ölüm, hastalık veya yetersizlik nedeniyle eksildiği zaman önceki seçimlerde en çok oyu almış kaybeden aday -en az %40 oy almış olmak kaydıyla- üye olacaktır. Bu sağlanamıyorsa yeniden seçime gidilecektir. Hem Rehberlik Bürosu hem de (105 veya 75 üyeli)⁸⁰¹ Şura Konseyi’nde üyeler 4 yıllık dönemler için seçilmektedir. Bunların yanında hareket içinde sürekli birimler (*aqşam*) ve komiteler oluşturularak uzmanlaşma sağlanmıştır.⁸⁰²

1990’larda İhvan’ın yenilenen şartında, muhtemelen reformist kuşağın Genel Mürşidin görev süresinin yenilebilir altı yıllık süre ile sınırlanması talebiyle bağlantılı olarak, Genel

⁷⁹⁹ Ülke dışında bulunup geri dönenler arasında Mustafa Meşhur (Kuveyt ve Almanya’da), Mahmud İzzet (Yemen ve Londra), Hayrat el-Şatır (Yemen ve Londra’da), Mamun el-Hudeybi (S.Arabistan’da uzun süre İçişleri Bakanı danışmanı) ve Muhammed Mehdi Akif (S.Arabistan ve Almanya’da) vardır. Aktaran Wickham, C. R. (2013). s.66.

⁸⁰⁰ Wickham, C. R. (2013). s.67-68.

⁸⁰¹ Şura Konseyi üyesi sayısı konusunda farklı bilgiler vardır. 100-150 arasından 75’e düşürüldüğü ya da 105 civarı (90’ı bölge birimlerini temsilen, 15’e kadar da Rehberlik Bürosu’nca teknik nitelik ve uzmanlığa göre atanan) üyeye sahip olduğu belirtilmektedir. Wickham, C.R. (2013). s.71, 127.

⁸⁰² Oluşturulan birimlerden bazıları Siyasi Aparat, Planlama Aparatı, Seçimler ve Meclis İşleri Komitesi , Devlet Güvenliği Komitesi ve İnsan Hakları Komitesi’dir. Yönetim Ofisi (*Hay’at al-Maktab*) altında ise üyelik, siyaset, ekonomi, yayın, istatistik ve araştırma gibi günlük faaliyetlerden sorumlu komiteler oluşturulmuştur. İhvan’ın organizasyon yapısı hk. Wickham, C. R. (2013). s.71-72, 127.

Mürşidin ömür boyu görevde kalacağına dair ifade yer almamıştır. Nitekim 1996'da Meşhur göreve geldiğinde de altı yıl görev yapacağı söylenmiştir.⁸⁰³ İhvan içinde yeniden organizasyon ve demokratikleşme için en çok “orta kuşak” çabalasa da, “eski kuşağın” engellemesi nedeniyle örgütün karar alma mekanizmalarına girmeleri pek mümkün olmamıştır. 1992'de yapılan seçimde Rehberlik Bürosuna giren tek “orta kuşak” Abdulmunim Ebul Futuh'dur.⁸⁰⁴ “Eski kuşak” ile reform yanlıları arasında, yönetime katılımın yanında bir anlaşmazlık konusu da hareketin yasal konumudur. Reformcular, illegal yapının baskıya açık olduğunu değerlendirip tamamen siyasi sisteme entegrasyona yönelinmesini savunmuşlardır. 1990'ların başlarında ve 1995'te Ebul Futuh öncülüğünde İslah Partisi'nin kurulması gündeme gelmiş ancak bunun için yasal girişimde bulunulmamıştır.⁸⁰⁵

Hareket içerisinde reformcuların güçlenişi, 1990'larda İhvan'ın bildirimlerinde (beyanat) siyasi çoğulculuk ve kadın gibi konularda geleneksel görüşün değişmesiyle görülmüştür. Mart 1994'te açıklanan “Müslüman Toplumda Kadın ve Şura ve Parti Çoğulculuğu” başlıklı bildirimde, “ümmetin bütün siyasi otoritenin kaynağı olduğu” ve “parti çoğulculuğu Allah tarafından verilen farklılıkların doğal yansıması” olarak belirtilmiştir. Keza kadınların oy kullanma ve yasama meclisine aday olabilecekleri savunulmuştur.⁸⁰⁶ Yine bu dönemde Nisan 1995'te açıklanan “Demokrasi Bildirisi” İhvan'da kırılma oluşturacak türdendir. Gayrimüslimler, din-devlet ilişkileri, şiddet, insan hakları ile ilgili hareketin duruşunu ortaya koyan bildiri daha öncekinde yer alan siyasi çoğulculuğu desteklediği gibi “halk egemenliği” prensibini savunmaktadır. Bildirimde “Müslüman bir toplumda hükümetin meşruiyeti, kendi koşullarına uygun farklı sistemler, formüller ve teknikler bulma hakkında sahip halkın rızası ve tercihinin dayanmalıdır.” denmiştir. Ayrıca Kıptilerin de Müslümanlarla aynı haklara sahip olduğu kaydedilmiştir.⁸⁰⁷ Ancak bundan iki yıl sonra, 1996'da lider Mustafa Meşhur'un Kıptilerle ilgili açıklamaları İhvan içinde fikir ayrılığının sürdüğünü göstermiştir. Meşhur Kıptilerin “askeriyede üst pozisyonlara gelmelerine” karşı çıkmış ve “cizye vergisi ödemelerini” savunmuştur. Açıklamaya olan tepkiler neticesinde

⁸⁰³ Wickham, C. R. (2013). s.71-72.

⁸⁰⁴ Wickham, C. R. (2013). s.72.

⁸⁰⁵ Yasin, A. (1996). *Al-Taqrir al-Istratiji al-'Arabi 1995* [Arab Strategic Report]. Cairo: Al- Ahram Center for Political and Strategic Studies. s. 170. Aktaran Wickham, C.R. (2013). s.72.

⁸⁰⁶ Wickham, C. R. (2013). s.69-70; El-Ghobashy, M. (2005). s.383.

⁸⁰⁷ İnternet: Howaidy, A. (2000, August 31-September 6). Brothers forward a new image, and a sister. *Al Ahram Weekly Online*, Issue No:497. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2000/497/eg2.htm> (01.06.2014); El-Ghobashy, M. (2005). s.384-85.

Meşhur tekzib yayınlamış, diğer liderler ise açıklamanın Meşhur'un kişisel görüşü olduğunu ve grubun görüşünü yansıtmadığını belirtmişlerdir.⁸⁰⁸

1980'lerde İhvan içerisinde "eski kuşak" ile "orta kuşak" arasında fikir ayrılığı gelişirken Mübarek yönetimi ise 1984'den itibaren artan biçimde İhvan ile hem siyasi alanda hem de diğer mecralarda mücadele etmiştir. Mübarek başlangıçta İhvan'ın varlığına toleranslı davranmış ancak seçimlerde başarısı engellemek için tedbirler almıştır. Mesela seçimlerle Meclis'e girmemesi için adaylarının başvurularının reddi veya çeşitli gerekçelerle seçimden önce tutuklanması gibi yöntemlere başvurmuştur. İhvan liderleri ve hareketin etkin olduğu sendikalar ise, yukarıda değinildiği gibi, olağanüstü hal ve ekonomik sorunlardan dış politikaya kadar birçok alanda yönetimi eleştirmiştir. İhvan 1990'da Meclis seçimlerini boykot etmiş, Mısır'ın Kuveyt'i işgal eden Irak'ın Kuveyt'ten çıkarılması amacıyla oluşturulan koalisyona katılmasını ağır biçimde eleştirmiştir. Nitekim Körfez Savaşı sonrası ABD ve SSCB'nin öncülüğünde Madrid Barış Konferansı toplandığında, İhvan lideri Ebu el-Nasr, toplantıyı "ihamet" olarak nitelemiştir.⁸⁰⁹ İhvan'ın etkin olduğu sendikalar Mübarek yönetimini İsrail ve ABD ile ilişkiler konusunda sert biçimde eleştirmiş, yürüyüşler düzenlemiştir.

Mübarek yönetimi 1992'den itibaren, İhvan'a karşı tedbirlerini daha da sıkılaştırmıştır. Radikal İslami grupların artan şiddet eylemleri bu tedbirlerin gerekçesi olmuştur. 1980'lerin sonunda Afganistan'daki mücadele bitince, oradan dönen "mücahitler" ile güçlenen İslami Cemaat ve Cihad gibi radikal örgütler, 1990'ların başından itibaren Mısır'da eylemlerini artırmışlardır. İslamcı gruplar laik aydınlar, Kıptiler ve seküler yaşam tarzının sembolü olan eğlence mekanlarına saldırılar yapmaya başlamışlardır. Nitekim 1982-85 arasında İslami şiddet toplam (ölü ve yaralı) 33 kayba yol açarken, 1990-93 arasında bu rakam 1164'e çıkmıştır.⁸¹⁰ Eylemlerdeki artış aşırı İslamcı grupların bakış açısındaki değişikliklerle de ilgilidir. Daha önce "komünist Sovyetler", "Batı" ve "Siyonizm" düşman iken bu değişmiştir. Atacan, bu bağlamda 1990'ların ortalarına kadar Ortadoğu'da olduğu gibi Mısır'da da radikal İslamcı grupların kendi ülkelerindeki siyasal rejimi "düşman" olarak tanımladıkları ve bu rejimi yok etmek için siyasal mücadeleye giriştiğine

⁸⁰⁸ El-Ghobashy, M. (2005). s.386.

⁸⁰⁹ Muslim Brotherhood Rejects 'Sell Out' Talks. (October 29, 1991). *Foreign Broadcast Information Service Report FBIS-NES-91-209*, Aktaran Cook, S. A. (2012). s.162.

⁸¹⁰ Ibrahim, S. E. (1995). "The Changing Face of Islamic Activism". *Civil Society* (May). s.6. Aktaran Wickham, C. R. (2013). s.78.

dikkat çekmiştir.⁸¹¹ Bu ortamda, İhvan şiddeti benimsememesine rağmen, aşırı gruplara karşı savaş ilan eden Mübarek, onların kaynağı olduğu gerekçesiyle İhvan'a baskıyı artırmıştır. Nitekim 1994 sonlarında *New Yorker* muhabiri Mary Anne Weaver'e verdiği mülakatta Mübarek "Ortadoğu'daki terörizm probleminin -El Cihad olsun, Lübnan'daki Hizbullah veya Hamas olsun- kaynağının İhvan olduğunu, şiddeti reddettiklerini ama gerçekte bütün şiddetten sorumlu olduklarını" belirtmiştir.⁸¹²

1990'larda Mübarek yönetimi, İhvan'ı İslamcı terör örgütleriyle aynı kefeye koymuş ve ulusal ve uluslararası alanda bu ikisini bağlantılı göstermeye çalışmıştır. Mübarek'in politikasını doğru anlayabilmek için İhvan ile radikal örgütler arasındaki ilişkinin sorgulanması gerekir. Esasen İhvan 1940'lardan beri herhangi bir şiddet eylemine karışmamış ve radikal örgütler de İhvan'a olumlu bakmamışlardır. Sözelimi İslami Cemaat, 1987 seçimlerinde, İhvan'ı seçimlere katılarak rejimin imajını parlatmak ve "seküler rejimin kurumlarının inşasına yardımcı olmak" ile suçlamıştır.⁸¹³ Radikal örgütlerin İhvan ile bağı, birçoğunun başlangıcının 1960'larda İhvan içindeki "öncüler"e dayanmasıdır. İhvan'ın bazılarını ikna ile geri kazandığı, diğerlerini ise dışladığı bu gruplar, Sedat döneminde iç ve dış siyasi ortamın getirdiği avantajlarla büyümüş veya çeşitlenmiştir. Bu örgütlerden -İslami Cemaat'teki ayrılmalardan ortaya çıkan- Cihad örgütü Sedat'ı öldürmüştür. Sedat'a suikast nedeniyle, örgütün yöneticisi Abdulselam Ferec ve dört kişi (biri İslambuli) idam edilirken⁸¹⁴ onlarla tutuklananlardan Mısırlı tıp doktoru Eymen el-Zevahiri de üç yıl hapisshanede kaldıktan sonra, ileride en büyük küresel İslamcı terör örgütü el-Kaide'nin yöneticisi olacaktır.

Aslında bir çocuk doktoru olan ve üst sınıf bir aileden gelen el-Zevahiri genç iken, kardeşi dahil çevresindeki İslamcı gruplardan kişilerden etkilenerek İhvan'a katılmıştır. Daha sonra Seyyid Kutub'un görüşlerinden etkilenerek arkadaşlarıyla İslami Cihad örgütünü kurmuş ve İhvan'dan da ayrılmıştır.⁸¹⁵ Sedat suikastı sonrası İslami Cihad'ın birçok

⁸¹¹ Atacan F. (2008). s.45.

⁸¹² İnternet: Weaver, M. A. (January 30, 1995). "The Novelist and the Sheikh". *The New Yorker*, 70 (47), 52-69. Web: <https://www.newyorker.com/magazine/1995/01/30/the-novelist-and-the-sheikh> (23.04.2013). Aynı zamanda Weaver, M. A. (1999). *A Portrait of Egypt, A Journey Through the World of Militant Islam*, New York: Farrar, Straus and Giroux. s. 163.

⁸¹³ El-Ghobashy, M. (2005).s.379.

⁸¹⁴ Kepel, G. (1985). s.214.

⁸¹⁵ Eymen el-Zevahiri Sedat suikastı nedeniyle çıkarıldığı mahkemede "İslami devleti ve toplumu oluşturmak için ellerinden geleni yaptıklarını" söylemiştir. Sedat'ı da "Siyonist sızmaya hazırlık için alanı tahliye etme komposunu ilan ettiği" için öldürdüklerini ima etmiştir. Bergen, P. L. (2006). *The Osama Bin Laden I Know: An Oral History of al Qaeda's Leader*, New York: Free Press. s.65. Aktaran Cook, S. A. (2012). s. 246.

yöneticisi hapiste öldüğü veya üyeler arasındaki bağlantı zorlaştığı için örgüt zayıflamıştır. Bu nedenle el-Zevahiri hapisten çıkınca Pakistan/Peşaver'e gitmiş ve orada Usame bin Ladin ile tanışmıştır. El-Zevahiri Ladin'in mali gücüyle fikirlerini uygulayabileceği imkanlara kavuşmuştur. 2001'de İslami Cihad'dan katılım ile el-Kaide küresel bir terör örgütüne dönüşmüştür. Her iki örgüt de ideolojik olarak, cahiliye toplumu olarak gördükleri Mısır ve diğer toplumlara karşı cihat edilmesi gerektiğine inanmışlardır.⁸¹⁶ Kasım 1997 Luxor saldırısıyla, 1990'larda Mısır'da birçok eylem yapan İslami Cemaat içinde, hapishanedekiler ve sürgündekiler arasında, bölünme yaşanmıştır. Saldırı aynı zamanda Cemaat ile Cihad'ın arasını da açmıştır. Sonuçta hapishanedeki liderler ağır basmış ve grup Mart 1999'da tek taraflı ateşkes ilan etmiştir.⁸¹⁷ Ateşkestten sonra Mısır'da hiçbir şiddet eylemi yapmamış, hatta Cemaat'ın Mısır'daki liderliği Sedat suikasti için özür dilemiş, şiddetten vazgeçtiğini ve el-Kaide ile İslami Cihad örgütünü kınadığını açıklamıştır.⁸¹⁸

Mübarek, İhvan'ı radikal örgütlerden ayrı tutmasa da, İhvan şiddete başvurmamıştır. 1997 Luxor saldırısı dahil Mısır'daki her eylemi olduğu gibi, 11 Eylül terör saldırılarını da kınamıştır. Radikal örgütleri kuranlar veya örgüt liderleri İhvan orijinli olsa da, hareket ile yolları uzun süre önce ayrılmıştır. Bu bakımdan Mübarek'in İhvan'a yönelik mücadelesinin, örgütün terör eylemleriyle ilişkisinden ziyade, 1987 seçimleriyle siyasi arenada en büyük muhalif yapı olarak ortaya çıkmasıyla bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Zira parlamentodaki milletvekilinin 1/3'ünü muhaliflerin elde etmesi sadece meclise muhalefet getirmeyecek, Mübarek'in sonraki seçimde tekrar devlet başkanı seçilmesini zora sokacaktır. Nitekim 1990'ların başında Mübarek'in İslami Cemaat ve diğer radikal gruplara savaş açmasıyla, İhvan kendisini ılımlı siyasi güç olarak sunmuştur. Mısır'da

⁸¹⁶ Cook, S. A. (2012). s.245-247.

⁸¹⁷ Gerges, F. (2000). s.594-595. Luxor saldırısı sırasında İslami Cemaat'ın ruhani lideri "Kör İmam/Şeyh" lakaplı Şeyh Ömer Abdulrahman (1938-2017) 1993'ten beri New York Dünya Ticaret Merkezi'ne yönelik saldırıdaki rolü gerekçesiyle ABD'de aldığı ömür boyu hapis cezasını çekmektedir. Saldırı o dönemde hükümet ile Cemaat arasında süren görüşmelere karşı olan radikal (Eymen el-Zevahiri ve Rifai Ahmed Taha liderliğindeki) grubun tepkisidir. Hükümet de bu saldırıdan sonra teklifini geri çekip örgüte karşı av başlatmıştır. Cook, S. A. (2012). s.167.

⁸¹⁸ Bu dönemde örgütün Afganistan gibi Mısır dışındaki üyelerinden el-Kaide'ye katılanlar olduğu iddia edilmiştir. Hatta 2006'da Eymen el-Zevahiri, İslami Cemaat'ın el-Kaide ile birleştiğini açıklamış ancak Cemaat'ın Mısır'daki üyeleri bunu reddetmişlerdir. ABD kaynaklı bazı raporlarda ise 1997'den sonra örgütün fiilen ikiye bölündüğü, bir kolu şiddeti reddederken, diğer kolunun şiddeti benimsediği yer almıştır. 2003 yılında Mübarek yönetiminin serbest bıraktığı İslamcılar arasında, Sedat suikastinde Cihad'a desteklerinden pişmanlıklarını açıklayan İslami Cemaat lideri Kerem Zuhdi de vardır. İnternet: Fletcher, H. (2008, May 30). "Jamaat Al-Islamiyya". Council on Foreign Relations. Web: <https://www.cfr.org/backgrounder/jamaat-al-islamiyya>. (11.07.2015)

serbest seçimler olması halinde 1992 Cezayir senaryosu beklentisi artmıştır.⁸¹⁹ Terörle mücadele ortamı, öteden beri süren olağanüstü hal koşulları ve İhvan'ın seküler gruplarla mesafesi Mübarek'in İhvan'a yönelik mücadelesini kolaylaştırmıştır. İhvan'ın birçok konuda yönetime alternatif politika savunması ve hizmet sağlamasını tehdit gören Mübarek 1992'de Kahire çevresini etkileyen depremden sonra harekete geçmiştir. Depremde, Doktorlar Sendikası'nın devletten hızlı biçimde mağdurlara yardım etmesi ve hükümetin İhvan'dan geri kalması, yönetimi hem Mısır toplumu hem de uluslararası kamuoyu nezdinde küçük düşürmüştür.⁸²⁰ Yönetimin bunlara cevabı önce yasal düzenlemeler sonra fiziki sert uygulamalar olmuştur.

İhvan'a yönelik yasal tedbirleri kapsamında ilk olarak Ekim 1992'deki depremden hemen sonra bağış toplamak için hükümet onayı şartı koşan Askeri Kararname çıkarılmıştır.⁸²¹ Kısa süre sonra Şubat 1993'te İhvan'ın meslek odaları ve sendikalardaki başarısında düşük katılımın etkili olduğunu görerek, seçimlerde yüksek katılım oranı şartı getirilmiştir.⁸²² Bunun yanında Mübarek çeşitli yollarla İhvan üyelerini sendika ve odaların yönetiminde uzaklaştırmaya çalışmıştır. Sözcüleri Mühendisler ve Avukatlar Odası'nın yönetimi mali yolsuzlukla suçlanmış, yönetim görevden alınmış ve odaların yönetimi hükümete geçmiştir.⁸²³ Haziran 1994'te fakülte dekanlarının seçimini kaldırmak, üniversite konseylerinde temsil oranını sınırlandırmak ve yerlerine hükümetin atamasını sağlamak için Mısır Üniversiteler Yasası'nda değişiklik yapılmıştır.⁸²⁴ Ayrıca, yasal değişiklikle sivil toplum örgütlerinin yabancı kaynaklardan para alması yasaklanmıştır. Bununla da amaç, Körfez ülkelerinden örgüte gelen para kaynağını kesmektir.⁸²⁵

Yine 1995 yılında kanunla tüm camiler Evkaf Bakanlığı'na bağlanmıştır. Böylece devletin yaptırdığı ve imamını atadıkları dışındaki tüm camiler -ki şahıs/gruplara ait camilerin

⁸¹⁹ Gerges, F. (2000). s.600.

⁸²⁰ Wickham, C.R. (2013). s.77-78.

⁸²¹ El-Ghobashy, M. (2005). s.381.

⁸²² 1993/100 sayılı "Meslek Birliklerinde Demokrasiyi Garanti Eden Yasa"ya göre ilk turda üyelerin en az %50'si, ikinci turda %33'ü seçime katılmalıdır. Bu katılım oranları bulunmayan seçimler hükümsüz sayılarak –altı ay süre için- atanmış yargıçlardan oluşan bir kurulun yönetimine bırakılacaktır. Wickham, C. R. (2002), 200. Aktaran Wickham C.R. (2013). s.78; Atacan, F. (2004). s.48.

⁸²³ Atacan, F. (2004). s.48.

⁸²⁴ Campagna, J. (1996). From Accommodation to Confrontation: The Muslim Brotherhood in the Mubarak Years. *Journal of International Affairs* 50, no. 1 (Summer): 278–304. 285n13. s. 295–96. Aktaran Wickham, C.R. (2013). s.78.

⁸²⁵ Atacan, F. (2004). s.49.

sayısı devlete bağlı olanlardan fazladır⁸²⁶ - devlete bağlanmış ve imamlarını devlet atamaya başlamıştır. Kanunun uygulanması esnasında -devletin atadığı imamı kabul etmeyen gruplar nedeniyle- çatışmalar çıkmıştır.⁸²⁷ Mübarek bu hamleyle, İhvan ve radikal İslamcı grupların kendilerine ait gayri resmi camilerde devlet kontrolünden uzak örgütlenmelerini ve tabanlarını harekete geçirmelerini engellemeyi hedeflemiştir. Ne var ki Mübarek'in tedbirlerine rağmen, İslamcılar bazen ev veya boş binalarda ya da resmi sosyal kulüpler adı altında toplanarak, kendilerini özgürce ifade etme olağanı bulmuştur.⁸²⁸

Mübarek'in İhvan'a yönelik fiziki baskısı seçim yılı 1995'te başlamıştır. Bundan önce Kasım 1994'te Mübarek, Mary Anne Weaver'e verdiği mülakatta "İhvan'ın şiddetten sorumlu olduğunun zamanı geldiğinde açığa çıkarılacağımı" söyleyerek yakında örgütün üzerine gidileceğinin işaretini vermiştir.⁸²⁹ 1995 başından itibaren rejim, radikal İslamcılara yaptığı gibi yaygın tutuklamalara başlamış ve İhvan üyelerini askeri mahkemelerde yargılatmıştır. Aralarında "orta kuşak" aktivistlerin de bulunduğu, Şura Meclisi toplantısını yapan 82 İhvan yöneticisi bir defada göz altına alınmış ve askeri mahkemelere sevk edilerek tutuklanmıştır. Rejimi devirmeye çalışmakla suçlanan İhvan üyelerinden 54'ü Meclis seçimlerinden hemen önce mahkum edilmiş ve aynı zamanda örgütün Kahire'deki merkezi kapatılmış ve varlıklarına el konulmuştur.⁸³⁰ 26 Haziran 1995'te Addis Ababa'daki Mübarek'e yönelik suikast girişimi İhvan ile yönetim arasındaki ilişkileri daha da germiş, İhvan'ın saldırı planından bilgisi olduğu dedikoduları üzerine, rejim İhvan ile aşırıları arasında ayırma gitme politikasını tamamen terk etmiştir.⁸³¹ 1990'da yapılan değişikliklerle bağımsız adaylarla girilebilen ve Mübarek'in 4. kez devlet başkanlığına seçilmesi için önemli olan Meclis seçimleri öncesinde, Kasım ayında, İhvan'a yönelik tutuklamalar sürmüştür. İhvan'ın yüzlerce seçim gözlemcisi seçimden önce göz altına alınmış, geniş tutuklamalar ortasında örgüt 150 adayından sadece bir milletvekili

⁸²⁶ Sedat, 1979 yılında ülkedeki tüm özel camileri Evkaf Bakanlığı'na bağlamak istediğinde özel cami sayısı 20 binin üzerindedir. Aktaran Bari, Z. (1995). s.98

⁸²⁷ Aktaran Atacan, F. (2004). s.48-49.

⁸²⁸ Nasır ve Mübarek dönemlerinde İhvan yasaklandığında camiler onlar için açık siyasi alanlara dönüşmüştür. Nasır'ın toprak reformu ile vakıfların topraklarıyla beraber camiler de devlet kontrolüne girmiş, böylece resmi olmayan cami/mescitler özgür ifadenin yerleri olarak çoğalmıştır. Sedat özel camilerin inşasına izin verince, sosyal hizmetlerle bağlantılı özel cami sayısı hızla artmıştır. 1981'de gayriresmi cami sayısı 40 bin iken 1989'da 70 bine ulaşmıştır. 1990'ların ortasında Mübarek bunların çoğunu kamulaştırmış ve devlet kontrolüne almıştır. Cesari, J. (2014). *The Awakening of Muslim Democracy: Religion, Modernity and the State*, New York:Cambridge University Press. s.124.

⁸²⁹ Weaver, M. A. (January 30, 1995); Weaver, M. A. (1999). s. 163.

⁸³⁰ Ceza alanlar arasında Abdulmunim Ebul Futuh, İsam el-Aryan, Muhammed el-Seyid Habib, Hayrat el-Şatır ve İbrahim el-Zafarani gibi milletvekili adayı olacaklar da vardır. El-Ghobashy, M. (2005). s.384; Wickham, C. R. (2013). s.79.

⁸³¹ El-Ghobashy, M. (2005). s.384.

çıkartabilmiştir. Seçimler sırasında 25 kişi ölmüş, İhvan ile bağlantılı 1000 kişi tutuklanmıştır. Hükümet uluslararası gözlemcileri kabul etmemiş, yerli gözetime ise izin vermemiştir.⁸³²

4.5.3. 1995-2000: Dışarıdan Baskı, İçeride Ayrışma ve Vasat Partisi Girişimi

1990'larda Mübarek'in bütün baskısına rağmen, İhvan şiddetten uzak kalmış ve barışçıl biçimde demokratik taleplerde bulunmuştur. Ancak 1995'te başlayan ve Nasır dönemini hatırlatan baskılar, örgüt içinde ayrışmaların keskinleşmesine yol açmıştır. Parlamento seçimlerindeki başarısızlık, devletle karşı karşıya gelme, tutuklamalar, örgüt içinde eski kuşağın kurallara aykırı atamaları gibi konular eleştiri konusu olmuş ve 10 yıldır İhvan içinde kamuoyuna yansımaya çekişme ortaya çıkmıştır.⁸³³ Özellikle uzun süredir örgütte etkili pozisyonda olan Mamun el-Hudeybi, genç kuşağın tepkisine sebep olmuştur. İlk önce Ağustos 1995'te bütün muhalefet partilerinin temel demokratik haklar konusunda ortak duruşunu ortaya koyacağı "ulusal uyum" belgesinin imzası aşamasında, Mamun el-Hudeybi belgeyi imzalamayı reddetmiş ve şeriat ile ilgili hükümlerle dolu kendi planını önermiştir.⁸³⁴ 1996 yılında ise Genel Mürşit Ebu el-Nasr'ın ölümü üzerine, 1995'teki tutuklamalar gerekçe yapılarak seçim yapılmadan ve Şura Meclisi'ne danışılmadan, el-Hudeybi tarafından 76 yaşındaki Mustafa Meşhur (Maşhur)'un yeni lider olarak açıklanması hoşnutsuzlukları artırmıştır.⁸³⁵

Maşhur'un İhvan'ın iç kurallarına aykırı biçimde seçilmesi üzerine, 10 Ocak 1996'da reformist kanattan bir grup, 38 yaşındaki mühendis Ebul Ala Madi önderliğinde Vasat (Merkez) Partisi'ni kuracaklarını açıklamışlar ve başvuruda bulunmuşlardır. Partinin 74 kurucusundan 62'si İhvan'dan, gerisi ise kadın ve Hristiyanlardan 3 kişidir.⁸³⁶ Başlangıçta Mübarek rejimi Vasat Partisi kurucularını İhvan ile bağlantılı düşünüp parti kurmalarına izin vermemiştir. Dahası Madi de dahil 13 İhvan üyesi Nisan 1996'da "yasadışı örgüte üye

⁸³² Election Watch. (1996). *Journal of Democracy*, 1 (7), 184-191. Bazı kaynaklarda seçimlerde ölenlerin sayısı 61, yaralı sayısı 1313, gözaltı sayısı 2400'dür. Aktaran El-Ghobashy, M. (2005). s.384.

⁸³³ Wickham, C. R. (2013). s.85-87.

⁸³⁴ El-Ghobashy, M. (2005). s.385-386.

⁸³⁵ 1940'larda "gizli cihaz" üyesi olan Meşhur, 1954'te hapse girmiş ve 1970'lerden itibaren el-Tilmisani ve Ebu el-Nasr döneminde hareket içinde kilit karar alıcılardan biri olmuştur. İhvan'ın ikinci lideri Hasan el-Hudeybi'nin oğlu Mamun el-Hudeybi ise Meşhur döneminde, İhvan'ın içtüzüğünde olmayan "resmi sözcü" sıfatıyla gücünü sürdürmüştür. El-Ghobashy, M.(2005). s.386 Mamun el-Hudeybi, örgüt içindeki otoriter anlayışı ve baskıcı tarzı ile reformcuların parti kurmaya yönelmelerinde etkili olmuştur. 2002 yılında Meşhur'un ölümü üzerine örgütün yeni lideri olan el-Hudeybi'nin bölünmedeki etkisi hk. Wickham, C. R. (2013). s.85-87.

⁸³⁶ Hristiyan (Kıpti) kuruculardan biri arasında tanınmış Anglikan aileden gelen Refik Habib vardır.

olmak”, “rejim karşıtı yayınlar hazırlamak”, “izinsiz siyasi faaliyette bulunmak” ve “yasaklı Müslüman Kardeşlerin bir cephesi olarak Vasat partisini kurmaya çalışmak” suçlarından tutuklanmışlar ve dava askeri mahkemeye intikal ettirilmiştir.⁸³⁷ Daha sonra Vasat’ın bağımsız olduğu ve İhvan’ın oluşuma karşı olduğu anlaşılınca Ağustos 1996’da mahkeme yapılmadan ve resmi olarak suçlanmadan serbest bırakılmışlardır.⁸³⁸

1995’teki tutuklamalarla “orta kuşak”tan birçok liderin hapiste olduğu bir ortamda, İhvan’ın kıdemli üyeleri Vasat Partisi’nin kurulmasına karşı çıkmışlar ve kurucuların örgütten ayrılmalarını istemişlerdir. Rehberlik Bürosu’ndan Mamun el-Hudeybi “parti kurmaya prensip olarak karşı çıkmadıklarını ancak Vasat’ın kurulma zamanının erken olduğunu” söylemiştir. Dine dayalı bir partinin kurulması İhvan’ı doğrudan hükümet ile karşı karşıya bırakacağı düşünülmüştür.⁸³⁹ Kıdemli Kardeşlerin tepkisi üzerine bazı üyeler partiden ayrılınca imza sayısı düşmüş, Siyasi Partiler Komitesi de Mayıs 1996’da başvuruyu bu nedenle reddetmiştir. Bunun üzerine Vasat kurucuları temyize gitmişlerdir. Bu süreçte rejim, “eski kuşak” Kardeşler ve radikal sol Vasat’a karşı çıkarken, seküler muhalefet ve basın ile Yusuf el-Karadavi gibi bağımsız din adamları Vasat’a destek çıkmışlardır.⁸⁴⁰ Yüksek İdare Mahkemesi (Danıştay) Mayıs 1998’de Vasat’ın başvurusunu 1977 siyasi partiler yasasının “mevcut siyasi partilere katkıda bulunmadığı” hükmüne istinaden reddetmiştir. Madi akabinde kurucuları arasında kadınlar ve Hıristiyanların bulunduğu “Mısır Vasat Partisi (*Hizb al-Wasat al-Misri*)” ve “Yeni Vasat Partisi (*Hizb al-Wasat al-Jadid*)” adlarında iki yeni parti girişiminde daha bulunmuş ancak benzer süreci tekrar yaşamış ve partiler için bir türlü izin alamamıştır.⁸⁴¹

Madi, Vasat Partisi’ni “İslami inanca dayanan, çoğulculuğa ve iktidar değişimine inanan sivil bir platform” olarak tanımlamıştır.⁸⁴² Vasat Partisi’nin parti programını inceleyen Wickham, Vasat’ın programında seküler demokrasiye uyumlu ilkeler bulunduğu gibi, onunla çatışanlar olduğunu tespit etmiştir. Bu bağlamda program partiyi İslami gelenek ile

⁸³⁷ Atacan, F. (2004). s.49; Wickham, C. R. (2013). s.81.

⁸³⁸ Wickham, C. R. (2013). s.81. Bazı kaynaklara göre Vasat’ın bazı kurucuları hapis cezası almışlardır. El-Ghobashy, M. (2005). s.387.

⁸³⁹ Wickham, C. R. (2013). s.81.

⁸⁴⁰ Atacan, F. (2004). s.49-50; Wickham, C. R. (2013). s.82.

⁸⁴¹ Mısır Vasat Partisi’nin 93 kurucusundan 24’ü eski İhvan üyesi, 19’u kadın ve 3’ü Hıristiyan’dır. Partinin kurulma süreci 1999’da Danıştay’da olumsuz sonuçlanmıştır. Madi’nin rejime reform baskısı olduğu ortamda 2004’te başvuru yaptığı Yeni Vasat Partisi ise katılımı daha geniş ve programı daha detaylı olmakla beraber hükümet baskısıyla sürecin uzaması ve kurucuların bazılarının imzalarını geri çekmesiyle başarısız kalmıştır. Wickham, C. R. (2013). s.82. Madi’nin parti kurma girişimlerinin engellenme süreci hk. Human Rights Watch. (Jan. 2007).

⁸⁴² Atacan, F. (2004). s.49; Wickham, C. R. (2013). s.81.

Batı'dan alınan değer ve kurumlar arasında “ortada” konumlandırmıştır. İkincisi parti *ümme*t olarak sadece Müslümanları değil, bütün Mısırlıları görmüştür. Üçüncüsü parti, “*ümme*tin ve *ümme*tin kamu düzeninin en önemli medeni prensibi” olarak gördüğü çoğulculuğu, sadece siyasi anlamda değil, bütün (dini, kültürel ve sosyal) boyutlarıyla savunmuştur. Dördüncüsü, parti programı *ümme*ti bütün siyasi otoritenin “ilk” ve “tek” kaynağı olarak tanımlamıştır. Bunu yaparken dini veya cinsiyet ayrımı yapılmaksızın bütün vatandaşların eşit hak ve ödevlerinin olduğuna vurgu yapmıştır. Fakat parti programının din-devlet ayrımı yapmaması, şeriatı anayasal düzenin temeli görmesi, İslam dinindeki “açık kuralları” bütün Müslümanlara dayatması, şeriatın modern zamanlardaki meselelerde uygulanması için *ictihadı* benimsemesi, bütün yasamanın İslami çerçeve ve ulusun değerlerine uygunluğunu şart koşması seküler demokratik değerlerle çelişmektedir. Ayrıca program *ictihadı* kimin yapacağını muğlak bırakmıştır. İslam-Arap kimliğinin özelliklerini de, aile ve toplumun dini karakteri dışında, detaylandırmamıştır. Genel olarak ele alındığında Vasat Partisi'nin programı, bir yandan siyasi, entelektüel ve kültürel ifade özgürlüğünü genişletmeyi savunurken, diğer yandan *ümme*tin muhafazakar dini değer ve kurumlarını Batı'nın sekülerizm ve bireyselleşmesine karşı savunmuştur.⁸⁴³

Vasat Partisi girişimleri, İhvan'dan bir kopuş olsa da, bunun örgütte ciddi bir bölünme veya zayıflama etkisi olmamıştır. Topluluğun büyük çoğunluğu liderliğe bağlı kalmıştır. Bu durum bir açıdan beklenen bir durumdur. Zira Vasat Partisi kurucuları ile “eski kuşak” arasındaki anlaşmazlık konularından biri de ikincisinin gençleri kendi ideolojileri doğrultusunda eğitmeleridir. Reformcu kuşak halkla ilişkilere odaklanmışken eski kuşak *cemaate* yönelmiştir. Nitekim Madi bir röportajda 1980 ve 1990'larda topluluğa giren yeni neslin eski kuşağın söylediklerine göre yetiştirildiğini söylemiştir.⁸⁴⁴ El-Hudeybi ve diğer liderler Vasat'a gidenler yerine kendilerine bağlı kişileri görevlendirmiş ve örgütün çekirdek yapısı ve tabanı büyük oranda korunmuştur. Reformcu “orta kuşak” bölündüğü için içeride muhafazakarlar güçlenmiştir.⁸⁴⁵ Vasat Partisi için ayrılmalardan sonra, İhvan yöneticileri üyelere yönelik “*Fawa'id Min al-Shada'id*” (Zorluğun Erdemleri) başlıklı bildiri yayınlamışlardır. Bildiride yer alan konulardan biri, “mevcut şartlarda parti kurmanın İhvan'ın yüce misyonuyla çeliştiği”dir. İslam hayatın bütün boyutlarını kapsayan bir din olduğu gibi “*da'va*” (*davet*), dine dayalı parti kurmayı yasaklayan yasalar altında

⁸⁴³ Wickham, C. R. (2013). s.83-84.

⁸⁴⁴ Interview with Aboul 'Ela Madi. (November 11, 2000). Aktaran Wickham, C. R. (2013). s.87.

⁸⁴⁵ Wickham, C. R. (2013). s.92-93.

işleyen bir parti çerçevesine indirgenemezdi ve hayatın diğer alanlarını göz ardı edip siyasetle sınırlanamazdı.⁸⁴⁶

Madi, 2000 yılında siyasal İslamcı, Nasırcı ve liberallerden oluşan bir grupla Mısır Kültür ve Diyalog Derneği'ni kurmuştur. İhvan'da kalanların tabandan kopmakla eleştirdiği grup, temel yön gösterici ilke olarak şeriatı benimsemiş, ictihad kanalıyla bugünün sorunlarının değerlendirilmesi gerektiğini, modernite ve demokrasinin İslam ile uyumlu olduğunu savunmuştur. Grup ayrıca İhvan'ın aksine önce yasallaşmanın gerektiğini sonra mobilizasyonun sağlanacağını ileri sürmüştür.⁸⁴⁷

Sonuçta Mübarek dönemindeki baskılar Nasır döneminin aksine (militanlaşma ve radikalleşme), reformcuların mevcut liderliğe açıktan eleştiriler getirmesine ve nihayetinde legalleşme adımı atmalarına (Vasat) yol açmıştır.⁸⁴⁸ Ancak Vasat'ın yol açtığı bölünmenin İhvan üzerinde, “orta kuşağın” zayıflaması, dolayısıyla muhafazakarlaşma yönünde etkisi olmuştur.

4.5.4. 2000-2007: Temkin, Yeniden “Çile” ve Yasal Muhalefetle Yakınlaşma Çabaları

Mübarek'in 1990'ların ortalarında başlattığı tutuklamalar İhvan'ı 2000'li yılların başında daha temkinli davranmaya itmiştir. Devletle karşılaşmamaya dikkat eden hareket, 2000 parlamento seçimlerinde önceki seçimdekinin yarısı (75) milletvekili adayı göstermiştir. Devletin güvenlik güçlerinin dikkatini çekmemek için de çok tanınmış kişiler yerine, sadece buldukları bölgelerde tanınan genç, deneyimsiz kişileri aday göstermiştir.⁸⁴⁹ Dahası geleneksel olarak kullandıkları “İslam çözümdür” sloganını kullanmaktan imtina edip, “Anayasa Çözümdür”, “Anayasa'yı Uygulayın” gibi sloganlar kullanmışlardır.⁸⁵⁰ Bu şekilde İhvan şeriatı görünürde olmasa da, Anayasa'nın 2. Maddesi göz önüne alındığında,

⁸⁴⁶ Wickham, C. R. (2013). s.93-94.

⁸⁴⁷ Atacan, F. (2004). s.50.

⁸⁴⁸ Aslında muhaliflerin dışlandığında radikalleşmesi yaygın bir kanaattir. Nitekim Lisa Anderson, Arap dünyasındaki İslamcı muhalif gruplarla ilgili “illegal oldukları için, tanınmayan İslamcı hareketlerin muhalifleriyle uzlaşma ve demokrasiyi sahiplenmek için motivasyonları olmadığını, ‘reddeden’ bir duruş benimsemek için yeterince teşvik edici etken bulunduğunu, keyfi ve öngörülemeyen hükümet davranışının kendi muhalefetini yarattığını, bu şartlarda muhalefetin sistemi yıkmak ve yeni bir rejim kurmaktan başka bir amaçları olamayacağını” belirtmektedir. Anderson, L. (1997). “Fulfilling Prophecies: State Policy and Islamist Radicalism”. In J. Esposito (Ed.), *Political Islam: Revolution, Radicalism or Reform?*, Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers. s. 28–29. Aktaran Wickham, C. R. (2013). s.88-89.

⁸⁴⁹ Wickham, C. R. (2002), 225. Aktaran Wickham, C. R. (2013). s.97.

⁸⁵⁰ Abu Talib, H. (2003). *Al-Taqrir al-Istratiji al-'Arabi, 2002–2003* [Arab Strategic Report]. Cairo: Al-Ahram Center for Political and Strategic Studies. s. 435. Aktaran Wickham, C. R. (2013). s.97.

kapalı biçimde şeriatı istemiştir. Bunun yanında İhvan ilk kez bir kadın ve bir Kıpti'yi aday göstermiştir.⁸⁵¹ İhvan'ın bütün ihtiyatına rağmen, hükümet seçimlerden önce sonbaharda 20 milletvekili adayını tutuklamış, askeri mahkemelerde yargılamış ve Kasım ayında cezalandırmıştır.⁸⁵² Anayasa Mahkemesi'nin kararı doğrultusunda yargı denetiminde üç aşamalı yapılan seçimlerde, Mübarek yönetiminin toplu tutuklamaları, güvenlik güçlerinin çeşitli engellemeleri (özellikle kritik bölgelerde oy kullanmanın engellenmesi gibi) ve hilelerine rağmen İhvan 17 sandalye kazanmıştır. Yasal muhalif partilerin toplam sandalyesi kadar sandalyeyle İhvan anamuhalefet olmuştur.⁸⁵³

Seçimlerden sonra da İhvan, hükümetin tepkisini çekmemek için düşük profil muhalefeti sürdürmüş, liderlerden iktidar partisini yatıştırıcı ve diğer grupların haklarını savunan açıklamalar gelmiştir.⁸⁵⁴ Hatta sendikalarda da örgüt kendini fazla göstermemeye özen göstermiştir. İkinci İntifada sırasında Filistin meselesi toplumun farklı kesimleriyle beraber İhvan'ı da hareketlendirmiş ancak örgüt protestolarda ve diğer eylemler sırasında hükümet aleyhine söylemde bulunmamaya, hatta sol grupların gerisinde kalmaya dikkat etmiştir. 2003'te Irak'ın işgali nedeniyle organize edilen mitinglerde de İhvan solcu gruplardan geri durmuştur.⁸⁵⁵

1995'te hapse atılan İsam el-Aryan ve Abdulmunim Ebul Futuh'un da olduğu "orta kuşak" İhvan liderleri 2000 yılından itibaren serbest bırakılmaya başlanınca topluluk içerisinde, 1990'larda reformcu kanadın talep ettiği, ancak baskılar nedeniyle ertelenen daha demokratik bir liderlik yapısı gündeme gelmiştir. Reformcular, Genel Mürşidin kідeme göre değil, Şura Meclisi tarafından seçilmesini istemişlerdir. O dönemki (Beşinci) Genel Mürşit Mustafa Meşhur, Kasım 2002'de vefat etmeden önce, 1995'teki gibi yakalanmamak için, Rehberlik Bürosu bir komite görevlendirerek küçük toplantılar halinde Şura Meclisi

⁸⁵¹ Kıpti aday İskenderiye Kıpti Topluluk Konseyi üyesi Samir Mansour, kadın aday ise İhvan'ın önde gelenlerinden İbrahim el-Zafarani'nin karısı Cihan el-Halfavi'dir. İskenderiye'den aday olan el-Halfavi, ilk turda birinci çıkmış ancak güvenlik güçlerinin müdahalesiyle bölgedeki seçim iptal edilmiştir. İki yıl sonra yüksek güvenlik önlemi altında ara seçim yapılınca (UDP kazandı) kadar bölge temsilcisz devam etmiştir. Howeidy, A. (2000, August 31-September 6); El-Ghobashy, M. (2005). s.373.

⁸⁵² El-Ghobashy, M. (2005). s.387.

⁸⁵³ Thabet, H. G. (2006). İhvan'dan Cemal Haşmet'in milletvekilliği daha sonra UDP'nin talebi üzerine - muhalefetin UDP adayları için taleplerinin aksine- seçimde usulsüzlük yapıldığına dair mahkeme raporuna istinaden düşürülmüş ve Ocak 2003'te yeniden yapılan seçimde, polis Haşmet taraftarlarının oy kullanmasını engellediği bir ortamda, Vafd adayı kazanmıştır. El-Ghobashy, M. (2005). s.388.

⁸⁵⁴ Örneğin Abdulmunim Ebul Futuh, "sisteme katılmak istediklerini, onu devirmeye çalışmadıklarını", ayrıca "kendileri için ilk önceliğin diğer gruplar gibi özgürlük; gerçek demokrasi ve herkes için özgürlük olduğunu" söylemiştir. Interview with Abd al-Mun'im Abu al-Futuh. (November 16, 2000). Aktaran Wickham, C. R. (2013). s.102.

⁸⁵⁵ Wickham, C. R. (2013). s.98-101.

üyelerinin tercihlerini öğrenmiştir. Böylece Meşhur ölünce yerine Mamun el-Hudeybi seçilmiştir. Ocak 2004'te o da ölünce yerine Muhammed Mehdi Akif (yedinci) Genel Mürşit seçilmiştir.⁸⁵⁶ Rehberlik Bürosu'ndan "orta kuşak" aktivistlere en yakın üye olarak Akif'in Rehberlik Bürosu ve Şura Konseyi tarafından hemen seçilmesi, örgüt içerisindeki bölünmeyi giderecek en iyi aday olarak görülmesinden kaynaklanmıştır.⁸⁵⁷ İki Genel Mürşit yardımcılığı pozisyonuna da gençlerden jeolog Muhammed Habib ve bilgisayar mühendisi ve işadamı Hayrat el-Şatır getirilmiş; Mamun el-Hudeybi'nin kurallara aykırı biçimde kullandığı "resmi sözcü" pozisyonu kaldırılmıştır.⁸⁵⁸

Diğer yandan 11 Eylül terör saldırılarından sonra ABD'de Bush yönetiminin Ortadoğu'da demokratikleşmeyi teşvik yönündeki söylemleri arttıkça Mübarek ABD'ye kendi alternatifinin İhvan olduğunu anlatmaya çalışmıştır. ABD'nin kısa süren bu politikası bir sonuç vermese de, Batı'dan gelen demokratikleşme baskılarının diğer muhalif gruplarla birlikte İhvan üzerinde iki yönlü olumlu etkisi olmuştur. Birincisi bütün muhalefet daha yüksek sesle siyasi reform talebinde bulunmaya başlamıştır. İkincisi dışarıdan gelen baskı rejimin muhalefete daha uyumlu bir yaklaşım sergilemesine yol açmış ve onları bastırmanın maliyetini artırmıştır. Bu ortamda İhvan yöneticileri de hareketi kamu işlerinde merkezi bir aktör olarak öne çıkarmak için cesaretlenmişlerdir.⁸⁵⁹ İhvan 3 Mart 2004'te bir konferans ile kendi reform programını açıklamıştır. Göreve geldikten hemen sonra yasal parti olmak istediklerini açıklayan Genel Mürşit Akif, programdan önce "İhvan'ın Mısır ya da başka Arap veya İslam ülkesinin işlerine müdahalesini kınadığını" belirterek ABD destekli daha "Büyük Ortadoğu Girişimi"ni eleştirmiştir.⁸⁶⁰ Reform programı, "dışarıdan empoze edilen değişimlerin bölge halklarının çıkarına olan gerçek reformlar olmadığını, bu tür girişimlerin ABD ve Siyonist varlığını (İsrail) çıkarlarına yaradığını" iddia etmiştir.⁸⁶¹ Program bunun yerine 2000 seçimlerinde el-Hudeybi'nin hazırladığı programda yer alan ve çoğu seküler muhalefetin talepleri ve dışarıdan yapılan reform önerileriyle örtüşen taleplerdir. Örneğin olağanüstü halin kaldırılması, devlet

⁸⁵⁶ Akif, iki savaş arasında "gizli cihaz" üyesidir. 1954-74 arasında hapiste kalmış, 1987-90 arasında İslami İttifak'tan, 1995-2000 arasında ise bağımsız olarak milletvekilliği yapmıştır. Diğer Rehberlik Bürosu üyelerine göre daha esnek kişiliği vardır. Wickham, C. R. (2013). s.102.

⁸⁵⁷ Tammam, H. (2006). *Tahawwulat al-Ikhwan al-Muslimin: Tafakkuk al-Idiulujiyya wa Nihayat al-Tandhim* [The Evolutions of the Muslim Brotherhood: The Fragmentation of Ideology and the End of the Organization]. Cairo: Madbouli Publishers. s.81-82. Aktaran Wickham, C. R. (2013). s.102-103..

⁸⁵⁸ El-Ghobashy, M. (2005). s.389; Wickham, C. R. (2013). s.102-103.

⁸⁵⁹ Wickham, C. R. (2013). s.104.

⁸⁶⁰ Wickham, C. R. (2013). s.104-105.

⁸⁶¹ The Initiative of the Supreme Guide of the Muslim Brotherhood on the General Principles of Reform in Egypt. (in Arabic), (March 3, 2004). <http://www.ikhwanonline.com/>. Aktaran Wickham, C. R. (2013). s.105.

başkanlığının iki dönemle sınırlandırılması, serbest ve adil seçimler, siyasi tutukluların serbest bırakılması, yargı bağımsızlığı gibi talepler vardır.⁸⁶² Onsekiz maddelik reform listesinde, “İslami ilkeler çerçevesinde demokratik, cumhuriyetçi, anayasal hükümet sistemine” bağlılıkla beraber ülke yönetiminde en iyi sistemin “özgür ve adil seçimlerle daha çok oy alan partinin iktidara geldiği parlamenter sistem” olduğu belirtilmiştir.⁸⁶³ Wickham’a göre İhvan bu adımları toplumun farklı kesimlerine eşit temsil sağlayan bir sisteme ulaşmak için değil, İslami değer ve davranışları desteklemek, hatta “Allah’ın Yasası”nı tesis etmek için istemiştir.⁸⁶⁴ Kısacası İhvan demokrasiyi talep etmektedir ancak İslami kurallar veya şeriat talebi ile toplumu İslami ilkelere göre şekillendirme hedefinden vazgeçmemiştir. Bu çelişkili durum sonraki bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

2005 devlet başkanlığı seçimleri yaklaşırken, kurucuları arasında “orta kuşak”tan Seyyid Abdul Settar ve eski İhvan üyesi ve Vasat Partisi kurucusu Ebul Ala Madi’nin de olduğu Kifaye Hareketi’nin küçük çaplı fakat etkili eylemleri ve harekete olan ilginin artması İhvan içerisinde, özellikle gençler arasında pasif kalındığı düşüncesiyle rahatsızlık oluşturmuştur.⁸⁶⁵ Bu nedenle İhvan Mart 2005’ten itibaren devletin tepkisini çekmeden, tüm tabanını harekete geçirmeden protesto eylemlerine başlamıştır. Doğrudan Mübarek veya rejimin hedef alınmadığı bir söylemle yapılan protestolar, örgütün tabandaki gücü ve organizasyon kabiliyetiyle Kifaye’nin eylemlerinde çok daha fazla insanın katıldığı eylemlere dönüşmüştür. Nitekim 2005’in bahar aylarında devlet başkanının doğrudan halka tarafından seçilmesini sağlayacak Anayasa değişikliklerinin⁸⁶⁶ gündeme olduğu sırada aynı anda İhvan ve Kifaye Kahire meydanlarını, hatta başka şehirleri de oldukça hareketlendirmiştir. Ancak 2005 Anayasa değişikliği referandumu yaklaştıkça Mübarek rejimi, İhvan’a karşı sertleşmiştir. Yaz aylarında resmi rakamlara göre 800, İhvan’a göre

⁸⁶² Wickham, C. R. (2013). s.105.

⁸⁶³ Mubadira al-Ihwan al-Muslimin houl Mabadi al-Islah fi Misr [The Initiative of the Mulim Brotherhood regarding Principles of Reform in Egypt], (Mart 2004). Aktaran Bölme, S. M., vd. Küçükkeleş, M, Ulutaş, U., Özhan, T., Yılmaz, N. ve Ensaroğlu, Y. (Nisan 2011). “25 Ocak’tan Yeni Anayasa’ya: Mısır’da Dönüşümün Anatomisi”, *SETA Rapor*, No.2. s.22.

⁸⁶⁴ Program “dindarlığı aşınmış Mısırlıyı yeniden inşa etmek” için, “Ulusun Allah’a inanç, O’nun Kitapları ve Peygamberleri ve Yasaları’nda temsil edilen değişmez değerlerine saygıyı güçlendirmek”, “Gençleri teori ve pratikte inanç prensipleri ve uygun usullerle yetiştirmek”, “*Da’va*’nın taraftarlarına en önemli özelliği yaşamın bütün boyutlarında bir rehber olarak kapsayıcılığı olan İslam’ın prensip ve özelliklerini açıklama özgürlüğü vermek”, “Halkı ibadet, iyi değerler ve dürüst faaliyetlere yönlendirmek” ve “Medyayı İslam kuralları ve yerleşmiş normlara uymayan her şeyden temizlemek” çağrılarında bulunmaktadır. Wickham, C. R. (2013). s.106.

⁸⁶⁵ Wickham, C. R. (2013).s.110.

⁸⁶⁶ Anayasa değişikliği, 2005 devlet başkanlığı seçimlerinde muhalefet partilerinin liderlerinin aday olmasına imkan tanısa da, sonraki seçimlerde her iki mecliste %5 sandalyesi olan partilerin adaya gösterebilmesine izin verdiği ve bağımsız adaylar için sağlanması neredeyse imkansız şartlar sıraladığı için tüm muhalefet tarafından eleştirilmiştir. 2005 değişiklikleri için Üçüncü Bölüm (3.2.1)’e bakılabilir.

göre 2 binden fazla kişi tutuklanmıştır.⁸⁶⁷ İhvan üyelerinin caddelere çıkması Mübarek'in muhalefete karşı sert tedbir almasını kolaylaştırmıştır. Bu dönemde Kifaye'nin talebine rağmen İhvan gösterilere tam destek sağlamamıştır.

Diğer yandan İhvan, Haziran 2005'te "Reform ve Değişim için Ulusal Koalisyon" (*Tahaluf*) adlı oluşumda yer alarak İslamcı olmayan gruplarla bir araya gelmiştir. Bireysel olarak Nasırcı ve Marksistler, blok olarak ise komünistler ve Devrimci Sosyalistlerin de yer aldığı oluşuma İhvan öncülük etse de, ön plana çıkmamaya özen göstermiştir. Nitekim Yürütme Komitesi'nde 36 sandalyenin sadece 9'u İhvan'dandır.⁸⁶⁸ Ne var ki İhvan'ın seküler gruplarla ittifakı uzun sürmemiştir. Dolayısıyla rejim üzerinde ciddi baskı oluşturmamış ve demokratikleşme süreciyle neticelenmemiştir. Wickham'a göre bunun nedenlerinden biri yapısal dengesizliktir. Pek tabanı olmayan küçük seküler gruplarla birlikte hareket etmenin İhvan için stratejik faydası azalırken, diğerleri ise İhvan'ın koalisyonda baskın olmasından endişelenmişlerdir. İkincisi Vasat Partisi'ndekilerin aksine İhvan'daki "eski kuşak" liderler seküler gruplara uzak kalmışlar ve şüphelerinin üstesinden gelememişlerdir. Kifaye gibi seküler gruplar da İhvan'ın demokrasiye bağlılığından emin olamamışlardır. Üçüncü olarak seküler gruplar İhvan'dan net bir program ve herkese açık üyelik tabanıyla siyasi partiye dönüşmesini istemişler, İhvan bunu kabul etmemiştir. Bunun yanında seküler gruplar, İhvan'dan farklı olduklarını ortaya koymak istemeleri ve rejimin seküler grupları onlardan uzak tutmaya dönük çabaları nedeniyle İhvan ile birlikte hareket etmeye istekli değillerdir.⁸⁶⁹ İhvan açısından ise seküler gruplara güvenmemek için nedenler vardır. Tagammu gibi bazı parti/gruplar rejimin İslamcı partilerin siyasete girmesine karşı çıkmakta ve rejimin İhvan'a baskısına destek vermişlerdir. Vafd gibi partiler seçimler de İhvan'a yönelik haksızlıklara karşı destek çıkmamıştır. Ayrıca Kifaye gibi protesto grupları İhvan'ın siyasete girmesini desteklese de, rejimin baskısını görünce mesafe koymaya başlamıştır.⁸⁷⁰

2005 Eylül ayında ilk kez birden çok adayla yapılan devlet başkanlığı seçimini beklendiği gibi Mübarek kazanmıştır. Kasım-Aralık aylarında yapılan meclis seçimleri sürecinde Mübarek rejimine demokratikleşme baskılarının sürdüğü uluslararası ortamda İhvan, hem

⁸⁶⁷ Wickham, C. R. (2013). s.112.

⁸⁶⁸ Interview with Diya' Rishwan. (July 12, 2005); Interview with Sayyid Abd al-Sattar. (July 10, 2005). Aktaran Wickham, C. R. (2013). s.114.

⁸⁶⁹ Wickham, C. R. (2013). s.115-116.

⁸⁷⁰ Hamzawy, A. and Brown, N. J. (March 2010). s.14.

daha cesur görünmüş hem de rejimi kışkırtmamak için temkinli hareketi sürdürmüştür. İhvan hem 2000 seçimlerinde kullanmaktan çekindiği “İslam Çözündür” sloganını kullanmış hem de öncekine (75) göre oldukça fazla (161) bağımsız adayla katılmıştır. Bununla beraber bu sayı , devlet başkanlığı seçimi için kritik olan 1/3 oranından düşüktür. Yargı gözetimi altında üç aşamalı yapılan seçimlerin ilk turunda İhvan’ın iyi netice alması üzerine, İhvan liderleri halkla ilişkiler kampanyası ile Mısırlılar ve yabancılara “demokratik sürece bağlı reformist güç” olduklarını anlatmışlardır.⁸⁷¹ Rejim ise çeşitli zor kullanma ve hile yöntemlerine başvurmuştur. Muhalefetin farklı kesimleri hükümetin uygulamalarına tepki göstermiş, olaylar 1600 kişinin tutuklanması ve 13 kişinin ölmesi ile sonuçlanmıştır.⁸⁷² Hükümetin bütün hile ve baskısına rağmen İhvan 88 milletvekilini parlamentoya göndermiştir. Yasal muhalefetin 14 sandalye elde ettiği seçimler İhvan’ın ana muhalefet olduğunu, seküler muhalefetin ise çok zayıf olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur.⁸⁷³ Bu sonuçlarla İhvan, başarısından dolayı yükselen endişeleri sakinleştirmek için içeride ve dışarıda kamuoyunun kendilerinden duyduğu endişeyi gidermeye çalışmıştır. Mecliste İslami söylemler yerine “reform” çağrısı yapmışlar ve Kıpti topluluk ile diyalog başlatmışlardır.⁸⁷⁴

2005 parlamento seçimlerinde İhvan’ın 88 milletvekili çıkarmasını bazıları Mübarek’in demokratikleşme baskıları karşısında İslamcı tehdidin boyutunu göstermek için İhvan’a müsaade etmesine bağlamıştır.⁸⁷⁵ Bu tartışılabilir olsa da açık olan, seçimlerden sonra Mübarek’in İhvan’a karşı Amr Hamzawy ve Nathan Brown’un “değiştirilmiş Cezayir” olarak adlandırdığı stratejiyi benimsemesidir. 1991’de Cezayir rejiminin yaptığı gibi, Mübarek de tutuklamalar, güvenlik önlemleri, yasal ve anayasal engellemeler, ideolojik kampanyalar ve taciz yöntemleriyle demokratik sürece sınır koymaya ve İhvan’ın etkisini kırmaya karar vermiştir.⁸⁷⁶ İhvan bir bakıma seçimlerdeki başarısının kurbanı olmuştur.⁸⁷⁷ Ocak 2006’da Filistin’de seçimleri Hamas kazandıktan sonra ABD’nin Ortadoğu’da demokratikleşme girişimi gündemden hızla düşüncü, Mübarek değişen ortamdan faydalanmıştır. Şubat 2006’da Hamas’ın zaferinin de etkisiyle, Anayasa değişikliği

⁸⁷¹ International Crisis Group. (2008, June 18). “Egypt’s Muslim Brothers: Confrontation or Integration?”, *Middle East/ North Africa Report* No. 76. s.4.

⁸⁷² Sharp, J.M. (January 15, 2006). s.5.

⁸⁷³ Yarın (El Ghad) Partisi 2, İhvan ve Yarın dışındaki parti ve grupların oluşturduğu Değişim için Birlik Cephesi 12 milletvekili çıkarmıştır. International Republican Institute. (December 2005). s.7.

⁸⁷⁴ International Crisis Group. (2008). s.4-5.

⁸⁷⁵ Stilt, K. (2010). s.75.

⁸⁷⁶ Hamzawy, A. and Brown, Nathan J. (March 2010). s.4.

⁸⁷⁷ Wickham, C. R. (2013). s.120-153.

yapılacağı gerekçesiyle belediye meclis seçimleri iki yıl ertelenmiştir.⁸⁷⁸ İhvan'a karşı kampanya kapsamında, Başbakan Ahmed Nazif başta olmak üzere hükümet yetkililerinden aleyhte açıklamalar gelirken, devletle bağlantılı medyada İhvan hakkında, kamu düzenini bozmaya çalışan "gizli" ve illegal" örgüt olarak sıklıkla haber yapılmaya başlanmıştır.⁸⁷⁹ 2006 Mart-Haziran aylarında Yargıçlar Kulübü'nün yargı bağımsızlığı için yaptığı gösterilere diğer gruplarla birlikte İhvan de destek verdiğiinde 850 üyesi tutuklanmıştır. Ekim ayında üniversitelerdeki, Kasım ayında işçi sendikalarındaki seçimlere İhvan başta olmak üzere muhaliflerin katılması, güvenlik güçlerince engellenmiştir.⁸⁸⁰

Hükümet Aralık 2006'da el-Ezher Üniversitesi'nde İhvan'dan 50 öğrencinin hükümetin öğrenci birlikleri seçimlerine müdahalesini protesto amacıyla - Hamas ve Hizbullah taraftarlarının giydiği gibi- siyah askeri elbise ve örtülerle eylem yapmasını İhvan'a karşı baskı amacıyla fırsata dönüştürmüştür. Yönetim 1930-40'lı yıllardaki "gizli cihaz"a atıfta bulunarak Nazizm ve faşizm hareketleriyle benzerlikler kurarak, İhvan'ı paramiliter gruplar kurmakla suçlamıştır.⁸⁸¹ El-Ezher olayı nedeniyle 140 İhvan üyesi, 2007 Haziran Şura Meclisi seçimleri ve Nisan 2008 belediye seçimleri öncesinde yüzlerce İhvan üyesi tutuklanmıştır. Belediye seçimlerinde 830'dan fazla potansiyel aday veya destekçisi tutuklanmış ve 5754 adaydan 498'ine kayıt olma izni verilmiştir. Sonunda İhvan seçimlerden çekilmiştir.⁸⁸² Bununla beraber İhvan'a asıl baskı mali kaynakları üzerinden gelmiştir. El-Ezher olayı sonrasında grubun mali yapılanmasını yöneten -aynı zamanda Genel Müşşidin yardımcılarında- Hayrat el-Şatır ve işadamı Hasan Malik'in de aralarında olduğu liderler tutuklanmış, 70'den fazla şirketin malvarlıkları dondurulmuştur. El-Şatır ve Malik ile beraber 38 kişi askeri mahkemede yargılanmış, Nisan 2008'de "illegal örgüte üye olmak ve ona mali kaynak sağlamak" suçlarından yedi yıl ağır hapis cezası almışlardır.⁸⁸³ Operasyonlar İhvan'ın mali kaynak akışını ciddi oranda kestiği gibi, geleneksel liderlik ve reformist kadrolar arasında arabulucu ve pragmatik trendin temsilcisi el-Şatır'ın yokluğu, kritik bir dönemde hareket içinde deneyimsiz veya yaşlı eski kuşaktan kişilerin gelebileceği boşluğa yol açmıştır.⁸⁸⁴ Nasır dönemini hatırlatan rejimin baskısı karşısında

⁸⁷⁸ Yerel meclis seçimleri devlet başkanı adayı gösterebilmek için önemlidir. International Crisis Group. (2008). s.7.

⁸⁷⁹ Wickham, 2013.s.120-122.

⁸⁸⁰ International Crisis Group. (2008). s.9.

⁸⁸¹ Wickham, C. R. (2013). s.120-122.

⁸⁸² International Crisis Group. (2008). s.10.

⁸⁸³ International Crisis Group. (2008). s.10.

⁸⁸⁴ International Crisis Group. (2008). s.11. Operasyonlar örgütün mali kaynak akışının 1/3'ünü kesmiştir. A.g.e. s.11. n.61.

İhvan, düşük profil muhalefete yönelmiş ve özellikle sokaklardan uzak durmuştur. 2005'ten sonra neredeyse hiç gösteri düzenlememiş, sadece Ocak 2009'da İsrail'in Gazze'ye yaptığı saldırıyı protesto etmek için gösteri düzenlemiş ve onda da 1 200 kişi tutuklanmıştır.⁸⁸⁵ Genel Mürşid Akif, 1999-2009 arasında gruptan 25 bin kişinin hapisanede kaldığını söylemiştir.⁸⁸⁶

Mübarek bir yandan İhvan'a karşı güvenlik ve istihbarat birimleriyle operasyonlarını sürdürürken, diğer yandan Anayasa'da değişikliğe giderek hareketin siyaset yapmasını ve Meclise girmesini adeta imkansız hale getirmiştir. 26 Mart 2007'deki referandumla onaylanan Anayasa değişiklikleriyle Meclis seçimlerinde aday merkezli sistem yerine daha çok parti listelerine dayalı ve bağımsız adaylara oldukça kısıtlı alan bırakan karışık bir sistem getirilmiştir.⁸⁸⁷ Böylece siyasi parti olmasına izin verilmeyen İhvan'ın bağımsız adaylarla Mecliste güçlenmesinin önüne geçilmek istenmiştir. Yine Anayasanın 5. Maddesinde yapılan değişiklikle "dine dayalı siyasi faaliyet veya parti kurmak" da açıkça yasaklanmıştır. Anayasada daha önce "din temelli" ifadesi (Siyasi Partiler Yasası'nda da) olmasına rağmen bu değişiklik açıkça İhvan'ın parti kurmasını veya bağımsız adaylarla da olsa siyasi faaliyet yürütmesini engellemek için yapılmıştır.⁸⁸⁸

Mübarek rejiminin 2005'ten itibaren İhvan'a baskısının hareket üzerinde bazı sonuçları olmuştur. Nasır dönemindeki gibi radikalleşme olmamış ancak reformcu kanadın önemli liderleri hapisanede kalmıştır. Mübarek yönetiminin genç reformcu kanat ile muhafazakar kanat arasındaki arabuluculardan olan, pragmatik ve politik olarak aktif Hayrat el-Şatır ve İsam el-Aryan gibi liderleri tutuklaması örgüt içerisinde muhafazakar kanadın güçlenmesine yol açmıştır.⁸⁸⁹ Bunun etkisi ise sonraki yıllarda İhvan'ın kritik konularda tavrını etkileyecektir.

⁸⁸⁵ İnternet: Al-Raya, M. E. (2009, February 2). Al-Raya Interview with Muslim Brotherhood Deputy Chairman over Gaza Crisis. *Ikhwanweb*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=19153> (15.10.2015)

⁸⁸⁶ "Egypt's Muslim Brotherhood Leader Expects 'Nothing Good' From Obama," al-Arab[Doha], January 24, 2009. Aktaran Brooke, S. (March 2009). "Muslim Brotherhood Faces Growing Challenges in Egypt", *CTC Sentinel*, 2(3), 19-21. s.20.

⁸⁸⁷ 2007'de Anayasa'da yapılan değişiklikler için Üçüncü Bölüm (3.2.5)e bakılabilir.

⁸⁸⁸ Brown, N.J., Dunne, M. and Hamzawy, A. (2007, March 23).

⁸⁸⁹ Brooke, S. (March 2009); Wickham, C.R. (2013).s.122.

4.5.5. 2007 Taslak Parti Programı ve İçeride Artan Bölünme

Mübarek rejiminin el-Ezher olayını İhvan aleyhine kullanması ve İhvan'ın siyasi faaliyet yapmasını engellemeye dönük Anayasa değişikliğinin gündeme gelmesi üzerine, hareketin liderliği siyasi duruşunu kamuoyuna daha net açıklama gereği hissetmiştir. Bu meyanda Genel Mürşit Akif, daha Anayasa değişikliğinden önce, Ocak 2007'de basına bir demeçle muhtemel siyasi partinin ilkelerini açıklamıştır. Buna göre, parti seküler olacak ancak Mısır toplumunun değerleri ve "İslami referansı" (*merci-i İslamiye*) savunacak; parti, *davet* ve sosyal hizmetle uğraşmakla sınırlı (İhvan'ın) *cemaatten* ayrı olacak; partiye muhafazaker değerlerini kabul eden, gayrimüslimler dahil, herkes üye olabilecek; anayasaya aykırı olduğu düşünülen Siyasi Partiler Komitesi'ne başvuru yapılmayacaktır.⁸⁹⁰

Anayasa değişikliğinden sonra, Akif'in basın açıklamasında duyurduğu üzere, Ağustos 2007'de İhvan'ın siyasi parti taslağı açıklanmıştır. Bu taslak program esasen kurulması planlanan bir parti için hazırlanmamıştır. Zira mevcut sistemde kendilerine parti kurma izni verileceğini düşünmemişlerdir. Fakat İhvan izin verilseydi nasıl bir parti kuracaklarını, ülke gündeminin önemli konularındaki duruşlarını göstermek için böyle bir program hazırlayıp kamuoyu ile paylaşmıştır.⁸⁹¹

İhvan'ın taslak parti programı, Akif'in daha önceki açıklamasıyla büyük oranda örtüşmektedir. "İslami referanslı sivil bir devlet" öngörmüştür. Dini yönetim yerine seçimle iktidarın barışçıl değişimine dayalı anayasal düzene destek açıklamış, daha önceki programlar gibi siyasi çoğulculuk, hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı ve sivil toplumun güçlendirilmesinin desteklendiği ifade edilmiştir.⁸⁹² Yeni bir anayasa talep etmemiş ve İslami Şeriat'ın uygulanması için Anayasa'nın 2. Maddesi'ni yeterli ve önemli görmüştür. Sivil devlet ile de vatandaşlığa dayalı devlet kastedilmiştir.⁸⁹³ Doğrudan Şeriatın uygulanması yerine İslamın referans alınmasını savunmak İhvan'ın daha çok kabul

⁸⁹⁰ Akif, partinin Ürdün'ün İslami Hareket Cephesi veya Yemen'in İslami Reform Grubu'nu örnek alacağını da belirtmiştir. (January, 13, 2007). *Al-Masry al-Youm*. Aktaran International Crisis Group. (2008). s.16.

⁸⁹¹ İhvan daha önce 1980-90'larda parti programı taslakları ve seçimler sırasında program açıklamıştır. Ancak 128 sayfalık bu program taslağı daha uzun ve detaylıdır. Önce belirli gazeteciler, analistler ve aydınlarla paylaşılmış, sonra internetten erişime açılmıştır. International Crisis Group. (2008). s.16.

⁸⁹² Wickham, C. R. (2013). s.124.

⁸⁹³ Program, İslami şeriatın kaynağı olarak Kur'an ve Sünnet'i esas almıştır. Stilt, K. (2010). s.87-92

görmek için yumuşadığına işaret etmektedir. Ancak programda “İslami Şeriatın din ve dünya işlerini düzenleme üzerine tam bir hukuk olduğu” belirtilmiştir.⁸⁹⁴

Programın Akif’in daha önceki açıklamasından en önemli iki eksikliği; a) İhvan içindeki en önemli tartışma konularından olan parti kurması halinde bunun hareket (cemaat) ile nasıl bir ilişkisi olacağı, b) partiye kimlerin üye olabileceği konularının yer almamasıdır. Reformcu kanat ve özellikle Meclis’teki Kardeşler Fas, Ürdün ve Yemen’deki İslamcı partilerden esinlenerek siyasi partinin siyasi katılım, dini /sosyal hareketin ise dini faaliyete odaklı olarak iki yapının işlevsel bakımdan ayrılığını savunmuştur.⁸⁹⁵ Ancak liderlik ağırlıklı olarak *cemaatin* partiye dönüşmesine karşıdır. 2008 başında Rehberlik Bürosunda yapılan oylamada sadece Abdulmunim Ebul Futuh ve Muhammed Bişr tamamen partiye dönüşülmesi lehinde oy kullanmıştır.⁸⁹⁶ Siyasi parti kurmanın harekete, önceliği seçim sonuçları olan bir kolun ortaya çıkması, parti-*cemaat* ilişkilerinin (partinin ne kadar otonom olacağı) belirlenmesi gibi sorunlarla karşı karşıya bırakacaktır.⁸⁹⁷ Programın değinmediği partiye üyeliği kriterlerinin belirtilmemesi de, yasa partilerin bütün Mısır vatandaşlarının üyeliğine açık olmasını gerektirse de, İhvan’ın partisine her dinden (örneğin Kıptilerin) üye olup olamayacağını muğlak bırakmıştır.⁸⁹⁸

Taslak programla ilgili asıl tartışmaya neden olan kısımlar ise temelde iki konu üzerinedir: 1) Din alimlerinden oluşan ve yasama ve yürütme faaliyetlerinin şeriata uygunluğunu denetleyecek bir konsey (Ulema Konseyi) oluşturulması, 2) Kadınlar ve Hıristiyanların devlet başkanlığı ve başbakanlığa uygun görülmemesi.⁸⁹⁹ Yasama ve yürütme faaliyetlerinin Şeriata uygunluğunu denetleyecek Ulema Konseyi, taslak programdaki halk egemenliği ilkesiyle çelişkilidir. 1995 ve 2005’teki baskı uygulamalarından sonra, özellikle 2000 parlamento seçimleri ve 2005 protestoları sırasında geri planda tutulan şeriatın uygulanması meselesinin yeniden gündeme gelmesi şeriat konusunda ısrarın tezahürüdür.

⁸⁹⁴ Program bu kapsamda, İslam’ın değiştirebilecek veya değiştirilemeyecek kuralları (tanımlamakla birlikte detaylandırmadan) açıklamıştır. Stilt, K. (2010). s.93-95.

⁸⁹⁵ Brown, N.J. and Hamzawy, A. (Jan., 2008). “The Draft Party Platform of the Muslim Brotherhood: Foray into Political Integration or Retreat into Old Positions?”. *The Carnegie Papers, Middle East Series*, Number 89. s.2. Wickham’a göre reformcu kanat “Cemaatin/hareketin siyasi partiye dönüşmesini”, muhafazakarlar ise “*Cemaatin* yanında partinin de faaliyet göstermesini” savunmaktadır. Wickham, C. R. (2013). s.126.

⁸⁹⁶ Interview with Aboul ‘Ela Madi. (July 1, 2008). Aktaran Wickham, C. R. (2013). s.126.

⁸⁹⁷ Brown, N.J. and Hamzawy, A. (March 2010). s.8.

⁸⁹⁸ Brown, N.J. and Hamzawy, A. (January 2008). s.2.

⁸⁹⁹ International Crisis Group. (2008). s.16; Brown, N.J. and Hamzawy, A. (Jan., 2008). s.2-4; Wickham, C.R. (2013). s.124-125.

İhvan bu öneriyi Anayasa'nın 2. Maddesine dayandırmıştır.⁹⁰⁰ Kadınlar ve Kıpti Hıristiyanların devlet başkanı olmasına karşı çıkılması da, yine programda kabul edilen vatandaşlık haklarına aykırıdır. Taslakta savunulan yöneticinin Müslüman ve erkek olması şartı, “İslam toplumunda, yöneticinin bazı dini görevlerinin de olması” ile ilgilidir. Bu anlayış ise İslam hukuki ve siyasi düşüncesinde geleneksel bir akımın “yönetici” tarifine dayanmaktadır.⁹⁰¹ Bu aynı zamanda el-Banna'nın “Ehl-i hal ve'l-akd” kişilerin milletvekilliğine aday gösterilmesi ve ümmeti temsil etmeyenlerin aday gösterilmemesi görüşlerinin bir şekilde halen sürdüğünü göstermiştir.

Seküler muhalefet İhvan'ın parti program taslağını yoğun biçimde eleştirmiştir. Özellikle dini konsey kurulması önerisi, İran'daki Anayasa'yı Koruma Konseyi'ne benzetilmiştir. İhvan daha önce şeriatı genel anlamda savunurken bu kez spesifik olarak bunun nasıl uygulanacağını paylaşıncı, hareketin Mısırlıların çoğunun demokratik bulmadığı bir şeriat kavramını savunduğu anlaşılmıştır. Daha önce vatandaşlık kavramını “şeriatın üstünlüğü”ne aykırı bulan⁹⁰² İhvan'ın bu kez kabul etmesi olumlu iken, kadınlar ve Kıptilerle ilgili argümanlar ise vatandaşların eşitliği ilkesine ters olduğu için eleştirilmiştir.⁹⁰³ Eleştiriler karşısında Genel Mürşit Akif ve diğer liderler “din alimleri konseyinin tamamen danışmanlık rolü olacağına ve bunun Anayasa'nın 2. Maddesine uygun olduğuna” dair açıklamalar yapmışlardır. Örneğin İhvan'ın ilk Başkan yardımcısı ve cemaate ait Ikhwan.web'in editörlerinden Dr. Muhammed el-Seyid Habib, taslak parti programına ilişkin Kasım 2007'de verdiği röportajda şöyle demiştir:

Halka yeni veya el-Ezher kurumu dışında bir şey oluşturmadığımızı söylemek istiyoruz. El-Ezher içinde bazı komiteleri rollerini etkin biçimde yerine getirmeleri konusunda aktif hale getirmek istiyoruz. Bu komitelere herhangi bir konuyla ilgili görüşleri sorulduğunda, onları buna bir anlayış ve görüşle hazırlıklı olacaklar. Aynı zamanda bu komite el-Ezher Şeyhi'ni -başkanın aday göstermesi yerine - seçmekle de görevli olmalı. Bu “dini konsey”in bağımsız olmasını istiyoruz.... Buna ilaveten komitenin (dini konsey) görüşleri tavsiye niteliğinde, hiçbir kurumu bağlayıcı değil. Bu halihazırda özellikle Halk Meclisi din adamlarının ve belirli alanda araştırmacıların görüşünü aldığında uygulanıyor. Neden şeriat alimlerinin görüşlerini almamalım ve son sözü yasamada yetkili olan Halk Meclisi'ne bırakmayalım.... Halk Meclisi'nin çıkardığı bir yasanın Anayasa'ya aykırı olduğunu

⁹⁰⁰ Brown, N.J. and Hamzawy, A. (Jan., 2008). s.2-4; Wickham, C.R. (2013). s.124-125.

⁹⁰¹ Brown, N.J. and Hamzawy, A. (Jan., 2008). s.5-6; Wickham, C.R. (2013). s.124-125.

⁹⁰² 2007 Anayasa değişiklikleri sırasında, Mısır'ı tanımlayan 1.Madde'de “halkın çalışan güçlerinin ittifakına dayalı demokratik sosyalist bir devlet” yerine “vatandaşlığa dayalı demokratik devlet” ifadesi getirilmek istendiğinde, İhvan milletvekilleri şeriatla atıfla Anayasa'nın 2.md.ne aykırı olduğu gerekçesiyle teklife karşı çıkmışlardır. Meclis'teki grup lideri Muhammed Saad el-Katatni vatandaşlığın “Batı'dan ithal, din ve devleti ayırmayı amaçlayan yabancı bir ilke” olduğunu belirtmiştir. International Crisis Group. (2008). s.12.

⁹⁰³ Brown, N.J. and Hamzawy, A. (Jan., 2008). s.4-5; Wickham, C.R. (2013). s.124.

düşünen herhangi bir organ, otorite veya komite varsa, böyle bir kararın Anayasa'ya uygunluğunu denetleyecek tek yetkili organ olan Anayasa Mahkemesi'ne bunu getirmelidir.⁹⁰⁴

Habib, Müslüman olmayanlar veya kadınların devlet başkanlığı ile ilgili olarak ise geri adım atmamıştır. Habib, Anayasa'da “devletin dininin İslam ve şeriatın yasamanın ana kaynağı” olduğuna atıf yaparak, görüşlerinin vatandaşların eşitliği ilkesiyle çelişmediğini, gayri-Müslimlerin devlet başkanlığına ilişkin iki istisna dışında bütün kamu görevlerinde bulunabileceklerini, devlet başkanının ülkenin sembolü olduğunu ve inanmayan birine bu görevin verilemeyeceğini söylemiştir.⁹⁰⁵ Bu haliyle taslak program liberal demokrasilerdeki gibi, halkın seçtiği temsilcilerine kutsal bir kaynak (şeriat) gerekçesiyle sınırlama getirilmeden yetkilerini ve vatandaşlarının tümüne (özellikle kadınlar ve gayrimüslümlerin) haklarını tam olarak kullanmasını kabul etmediğini göstermiştir.

Taslak programla ilgili tartışma belki de dışarıdan daha fazla İhvan içinde olmuştur. Topluluk içerisinde şeriatın tanımlanması ve uygulanmasına ilişkin görüş ayrılıkları açığa çıkmıştır. İlk yardımcı Muhammed Habib, Genel Sekreter Mahmud İzzet ile Rehberlik Bürosu üyeleri Muhammed Mursi ve Mahmud Guzman taslağın hareket içerisinde uygun prosedürlerle görüşülerek hazırlandığını belirterek taslak programdaki görüşlerin arkasında durmuşlardır. Abdulmunim Ebul Futuh'un öncülük ettiği, eski milletvekili Cemal Haşmet ve “orta kuşağın” tanınmış isimlerinden olan ve siyasi bürodan sorumlu İsam el-Aryan'ın bulunduğu grup ise yasaların Anayasa'nın 2.maddesine uygunluğunu denetleyecek makamın Anayasa Mahkemesi olduğunu ve İhvan'ın Anayasa'da varolan siyasi eşitliğe, din veya cinsiyet ayrımı yapmaksızın, saygı duyması gerektiğini savunmuştur.⁹⁰⁶ Ebul Futuh, devlet başkanlığı kriteri için ise “İhvan'ın Müslüman erkek aday göstereceğini, ancak başkalarının istediğini gösterebileceğini” söylemiştir.⁹⁰⁷ İhvan içinden bazıları programda “yönetici” kriteri koymanın zamanı geçmiş ve gereksiz olduğunu, bunun harekete siyasi olarak zarar verdiğini dile getirmişlerdir. Aslında oldukça dindar ve çoğunluğu Müslüman bir ülkede kadın veya Kıpti birinin devlet başkanı olma ihtimali çok düşük iken bu konunun gündeme getirilmesi pek faydalı görülmemiştir. Hatta bazıları mevcut yozlaşmış ve otoriter yöneticileri yerine nitelikli ve dürüst Hristiyan veya kadın

⁹⁰⁴ İnternet: Habib on MB Party Program, Dialogue with West. (2007, November 11). *Ikhwan.web*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=14588> (01.09.2015)

⁹⁰⁵ Habib on MB Party Program, Dialogue with West. (2007, November 11).

⁹⁰⁶ Brown, N.J. ve Hamzawy, A. (Jan., 2008). s.6-9; Wickham, C.R. (2013). s.125-126.

⁹⁰⁷ Abdulmunim Ebul Futuh ile röportaj. Aktaran Stilt, K. (2010). s.101.

bir yöneticiyi tercih edebileceklerini belirtmişlerdir.⁹⁰⁸

Habib grubu, taslağın cemaatin görüşlerini içerdiğini ileri sürse de, Abdulmunim Ebul Futuh, İhvan içerisinde küçük bir grubun çalışması olduğunu açıklamıştır.⁹⁰⁹ İhvan'ın Halk Meclisi'ndeki grup başkanı olan Saad el-Katatni de Meclisteki Kardeşlerin de görüşünün dikkate alınmadığını söylemiştir.⁹¹⁰ Ayrıca internet kullanan genç İhvan üyeleri de internetteki bloglarda ve açıklamalarında programın hazırlanış şekli ve içeriğine eleştiri getirmişlerdir. Blogcu Kardeşler genellikle reformcu görüşleri benimsediğinden internet sitelerinde parti programını eleştirmişlerdir. Bu ortamda reformcu ve muhafazakar kanat arasındaki görüş ayrılığı *cemaat* içerisinde farklı seviyelerde yansımalarla yol açmıştır. Ayrılık, bu kez geleneksel olarak üyelerinin örgütle ilgili açıklama yapmaktan çekindiği bir örgüt için oldukça açık bir halde sürmüştür. Her iki taraftan etkili isimlerin görüşleri medyada yer almış, hatta gruplar arasında “fetva savaşları” başlamıştır. Habib grubu taslak programdaki görüşlerin dini alimler tarafından onaylandığını savunurken, el-Futuh grubu Yusuf el-Karadavi ve Muhammed Selim el-Ava gibi isimlerin açıklamalarıyla taslaktaki dini konsey, kadınlar ve Hıristiyanlar ile ilgili görüşleri çürütmüştür. Sonunda Genel Mürşit taslağın gözden geçirilmesi için komite kurulduğunu açıklasa da tartışmalar sonlanmamıştır.⁹¹¹ 2008 başında İhvan programın nihai halinde, Ulema Konseyi'nin kararlarının bağlayıcı olmayacağı, sadece danışmanlık rolü olacağı ve el-Ezher ile Anayasa Mahkemesi altında olacağını benimsemiştir. Fakat kadınlar ve Hıristiyanlarla ilgili bölüm kalmıştır. Bu dini konsey konusunda el-Futuh grubu, ikincisinde ise Habib grubunun galip geldiğini göstermiştir. Aynı dönemde her iki kanattan liderler İhvan içerisinde ayrılık olmadığı, tartışılan konularda birlik sağlandığı yönünde mesajlar vermişlerdir.⁹¹² Buna rağmen program taslağının ortaya çıkardığı görüş ayrılıkları ve gruplaşmaların bittiğine dair soru işaretleri ve şüpheler sürmüştür. Taslak program ise hiçbir zaman tamamlanmadan kalmıştır.

Taslak parti programı, İhvan'ın amacının aksine hem topluluk içinde hem de dışarıda olumsuz yansımalarla yol açmıştır. Ancak Brown ve Hamzawy'nini de belirttiği gibi,

⁹⁰⁸ Brown, N.J. and Hamzawy, A. (Jan., 2008). s.4-5

⁹⁰⁹ ‘Abd al-Mun‘im Abu al-Futuh, interview. (October 25, 2007). *Ahram Weekly*, Aktaran Brown, N.J. and Hamzawy, A. (Jan., 2008). s.8.

⁹¹⁰ Sa‘d al-Katatni, interview. (November 8, 2007). www.ikhwanonline.com. Aktaran Brown, N.J. and Hamzawy, A. (Jan., 2008). s.8.

⁹¹¹ Brown, N.J. and Hamzawy, A. (Jan., 2008). s.8-9; Wickham, C.R. (2013). s.125-126.

⁹¹² Brown, N.J. and Hamzawy, A. (Jan., 2008). s.16-18.

Mübarek'in Mart 2007 Anayasa değişiklikleriyle örgütün siyasi faaliyet yapmasını neredeyse imkansız hale getirdiği bir ortamda, İhvan bunu gerekli görmüştür. Bunun yanında 2005 baskın süreci sonrasında yeniden inisiyatif alabilmek, el-Ezher'deki gösteriler nedeniyle hakkında oluşan (paramiliter yapı) şüpheleri gidermek, hareketin reformcu demokratik bir güç olduğunu ortaya koymak, *cemaat* içerisinde tartışmalı konularda (siyasi eşitlik, şeriata uygulanması vb.) pozisyon belirlemek ve diğer ülkelerdeki siyasal İslamcılarının başarılarını örneklemek gibi nedenler de etkili olmuştur.⁹¹³ Programın nihai hali hiç açıklanmasa da, taslak haliyle, teokratik bir düzen öngörmemekle beraber, Anayasa'nın 2. Maddesine atfen, Kur'an ve Sünnet'e dayalı, birçok muğlaklıkla birlikte değiştirilebilir ve değiştirilemez hükümleri olan şeriata göre bir yönetim sistemi savunmuştur. Ortaya çıkan tartışmalar nedeniyle program inisiyatif kazandırmış ve hareketin belirli konulardaki duruşunu netleştirmiş olsa da, neticede İhvan liderliğinin istediği etki yerine aksine bazı sonuçlar da getirmiştir. Nitekim tartışmalı konular, programda yer alan ve ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlarıyla ilgili görüşleri arka planda bırakmıştır. Dahası *cemaat* içerisindeki görüş ayrılıklarını açıkça ortaya çıkarmış, içerideki bölünmüşlüğü ve çok kritik bazı konularda net görüşe ulaşılmadığını göstermiştir.

4.5.6. 2008-10: İç Seçimler ve Muhafazakar Kanadın Hakimiyeti

2007 taslak parti programından sonra 2010 parlamento seçimlerine kadar İhvan'ın gündemi örgütün yöneticilerini belirleyen seçimler olmuştur. Daha önce değinildiği üzere. 1990'larda yenilenen şartla, Rehberlik Bürosu ve Şura Konseyi üye sayıları değiştirilmiş ve bunların seçimle belirlenmesi getirilmiştir. 1995'te Şura Konseyi seçimleri sırasında baskınla üyeler tutuklanınca 10 yıl boyunca Meclis toplanamamış ve seçimler yapılamamıştır. Rejimin istihbarat ve güvenlik birimleri yapılacak toplantıları ve seçimleri yasal düzenleme veya baskınlar yaparak engellemiştir.⁹¹⁴ 2008'e gelindiğinde Rehberlik Bürosu'ndaki eksiklikler nedeniyle sınırlı seçime gidilebilmiştir. Topluca seçim yapılamadığı için seçim komitesi Şura Konseyi üyelerinin evlerini dolaşarak oylarını toplamış ve sonuçlar muhafazakar kanat lehine çıkmıştır. Bu sonuç tanınmış İhvan blogcusu Abdulmunim Mahmud tarafından "Rehberlik Bürosu üyelerinin Şura Konseyi üyelerini kendi tercihlerine göre yönlendirdiği" gerekçesiyle eleştirilmiştir.⁹¹⁵ Diğer

⁹¹³ Brown, N.J. and Hamzawy, A. (Jan., 2008). s.9-15.

⁹¹⁴ Wickham, C. R. (2013). s.127.

⁹¹⁵ Mahmoud, Abd al-Mun'im. (July 3, 2008). Kayf Takhtar Jama'at al-Ikhwan al-Muslimin Qiyadiha [How Does the Muslim Brotherhood Association Choose Its Leaders?]. Aktaran Wickham, C. R. (2013). s. 128.

yandan Rehberlik Bürosu'ndan muhafazakar kanattan üyeler İsam el-Aryan'ın seçilmesine -kadınlar ve Kıptiler ile ilgili açıklamaları ve İsrail-Filistin meselesinde iki devletli çözüme desteği nedeniyle- karşı çıkmışlardır.⁹¹⁶ Rehberlik Bürosu seçimlerde altıncı gelen el-Aryan'ı, ilk beş kişiyi seçerek dışarıda bırakmıştır. Seçilenlerden ikisi milletvekili, diğerleri ise muhafazakar görüşleriyle bilinen kişilerdir.⁹¹⁷ Ekim 2009'da Rehberlik Bürosu üyesi Muhammed Hilal'in ölümü üzerine el-Aryan'ın seçilmesi tekrar gündeme gelmişse de bu olmamıştır. Genel Mürşit Akif'in de iç denge bağlamında desteğine rağmen el-Aryan'ın Büro'ya seçilmemesi *cemaat* içerisinde bazen kamuoyuna da yansıyan tartışmalara yol açmıştır.⁹¹⁸

Genel Mürşit Muhammed Mehdi Akif birkaç ay önce duyurduğu üzere Ocak 2010'da süresi dolunca görevi bırakmıştır. İhvan tarihinde ilk olan böyle bir karar (liderin ölmeden önce görev bırakması) *cemaat* içerisindeki çekişmeyi daha da artırmıştır. Önce seçimlerin zamanı (Şura Konseyi seçimlerinden önce veya sonra) tartışılmıştır. Sonra Şura Konseyi üyeleri toplanamadığı için küçük gruplar halindeki toplantılarda veya evler dolaşarak yapılan seçimlerin hızlı neticelenmesi de özellikle reformcular tarafından eleştirilmiştir. Seçimler neticesinde reformistlerden Abdulmunim Ebul Futuh ile reformcular ve muhafazakarlar arasında arabuluculuk yapan pragmatist Muhammed Habib Rehberlik Bürosu'ndan düştüler. Seçilen dört üyeden üçü muhafazakar, diğeri de reformcu İsam el-Aryan'dır.⁹¹⁹ El-Aryan'ın ise reformcularla bağını kesme konusunda muhafazakar kanat ile anlaşarak seçildiği iddia edilmiştir.⁹²⁰

Bütün bu seçim süreci neticesinde Mübarek'in son döneminde, 2010'a gelindiğinde İhvan muhafazakar *da'va* grubunun yönetiminde ancak daha önce olmadığı kadar bölünmüş haldedir. Wickham bu bölünmeyi *da'va* grubu, pragmatik muhafazakarlar, reformcular olmak üzere üç eğilim veya hizip şeklinde özetlemiştir.⁹²¹ Bunlardan ilki "*da'va*" grubu, genelde yaşlı ve Nasır döneminde hapisanede kalmış olan üyelerden oluşmaktadır. Rehberlik Bürosu'nda çoğunluğu tutan, Mürşid ve yardımcılarının da dahil olduğu bu

⁹¹⁶ Interview with Abd al-Mun'im Mahmoud (July 3, 2008). Aktaran Wickham, C. R. (2013). s.128.

⁹¹⁷ Milletvekili olanlar Muhammed Saad el-Katatni ve Saad el-Hüseyni, diğerleri ise Muhi Hamid, Usame Nasr ve Muhammed Abdulrahman'dı. Wickham, 2013. s.128.

⁹¹⁸ 2008-10 arasındaki iç seçim süreci hakkında bkz. Wickham, C. R. (2013). s.127-132.

⁹¹⁹ Wickham, C. R. (2013). s.129-130.

⁹²⁰ İnternet: Tammam, H. (2010, February 17). "Egypt's New Brotherhood Leadership: Implications and Limits of Change", (Çev. D.Bishara). *Sada*, Beyrut: Carnegie Middle East Center. Web: <http://carnegie-mec.org/sada/30995> (05.05.2014).

⁹²¹ Wickham, C. R. (2013). s.132-146.

grup, devletin kontrolü altında siyasi bir partiye dönüşmektense İhvan'ın çok amaçlı bir örgüt olarak kalmasını savunmaktadır. Seçimlere katılmayı destekleseler de, Batı'daki gibi liberal ve demokratik değerlere temkinli yaklaşmaktadırlar. Ayrıca grup dışındaki kişi ve oluşumlarla pek ilişkileri olmadığından İhvan aleyhine kullanılacak söylemler konusunda dikkatli değillerdir.⁹²²

İkinci grup “pragmatik muhafazakarlar”, “*da'va*” grubu kadar katı görüşlü olmayıp yaşça daha genç ve kamuda daha fazla tecrübeye sahip kişilerden oluşmaktadır. Hayrat el-Şatır, Muhammed Habib, Muhammed Mursi ve Saad el-Katatni gibi birçoğu parlamentoda İhvan'dan bağımsız milletvekilliği yapmış isimler vardır.⁹²³ Aynı zamanda eski kuşak muhafazakarlarla reformcular arasında köprü olan bu grup kendileri dışındaki grupları da anlamaya daha yatkındır ve onları endişelendirecek söylemler kullanmamaya dikkat etmektedir. Kamu ve iş dünyasında tecrübe ve ilişkileri nedeniyle ulusal konularda daha fazla bilgi ve deneyime sahiptir.

Son grup olan reformcular, İslam'ın daha ilerlemeci bir anlayışını, Mısır toplumundaki diğer güçlerle daha fazla ilişki, politikada ve hareketin iç işleyişinde farklı görüşleri benimsemektedir. Reformcu grubun çoğu 1970'ler ve 1980'lerinde başında İhvan'a katılan öğrenci liderleri iken, Ömer el-Tilmisani gibi eski kuşaktan reformcu görüşleri benimseyenler ile 2000'lerde ortaya çıkan internet kullanan aktivist Kardeşler de bu grupta sayılabilir. Mübarek döneminde Şura Konseyi'nde temsil edilen reformcular, Mısır toplumunun farklı kesimleri ve Batılı gazeteci, sivil toplum kuruluşu vb. ile görüşmeye ve ilişki geliştirmeye daha yatkındır. Bunun yanında diğer sivil gruplarla güncel konular üzerine konferans, seminer, çalıştay gibi etkinlikler düzenlemişlerdir. Ancak reformcuların dışarıyla ilişkilere odaklanması, *cemaat* içinde yapılanmayı ve gençlerin yönlendirilmesini muhafazakarlara bıraktığı için uzun vadede reformcuların marjinalize/izole olmalarına yol açmıştır. Bunun yanında reformcular rejim baskısının hafiflediği dönemlerde güçlenmiş ve söz sahibi olmaya başlamışsa da, artan baskı süreçleri onları zayıflatmış ve fikirleri geri planda kalmıştır. Çünkü baskı döneminde içerideki reform çağrıları, birlik ve ayakta kalma meseleleriyle bastırılmıştır. Mübarek döneminde de 1995'te başlayan baskı reformculardan bazılarının Madi liderliğinde Vasat Partisi için ayrılmalarıyla sonuçlanmış ve reformcuları zayıflatmıştır. Benzer şekilde Madi ve arkadaşları da örgütten ayrılınca gücünü

⁹²² Wickham, C. R. (2013). s.133.

⁹²³ Bazılarına göre Mursi muhafazakarlara, Habib ise reformistlere daha yakındır.

kaybetmiştir. 2005'te başlayan baskı ise muhafazakarları örgüt içinde tekrar güçlendirmiştir. Reformcular İhvan'ın mevcut ideolojisi ve işleyişine itiraz etseler de başka gidecek yerleri olmadığından dışlandıklarında bile -Vasat partisi hariç- örgütten ayrılmamışlardır.⁹²⁴

Mübarek devrinin sonlarında İhvan içinde hizipleşme ve muhafazakar kanadın güçlenmesini, hareketi yakından bilen isimlerden Hossam Tammam, İhvan yönetimindeki kırsallaşmayla da ilişkilendirmiştir. Tammam'a göre 2008 Mayıs ayında Rehberlik Bürosu'na yapılan seçimler, geleneksel olarak şehirli olan örgüt ve yönetiminde kırsallaşmanın arttığını ortaya koymuştur. Yönetim tarzı ve kültürel şekiller İhvan'ın kırsalı değil, kırsalın onları etkilediğini göstermiştir. Orta kuşak reformcular da zayıflamış, örgütte eleştirel düşünce neredeyse yok olmuştur. 2010'daki seçimlerde de Rehberlik Bürosuna seçilenler ve orta düzey pozisyonlarda yukarı Mısır'dan ve kırsaldan kişiler artarken, Kahire ve İskenderiyeli sayısı azalmıştır. Bunun ise İhvan üzerinde daha itaatkar, sorgulamayan ve hareketi muhafazakarlaştıran bir etkisi olmuştur.⁹²⁵ Dahası son yıllarda Mısır gençliğinde olduğu gibi İhvan içerisinde özellikle yukarı Mısır'dan gençler arasında Selefi görüşler yayılmıştır. Yukarı Mısır'daki İhvan ile Kahire ve İskenderiye'deki arasında vizyon ve görüntü itibariyle büyük fark vardır.⁹²⁶

Diğer yandan Mübarek rejiminin sonlarında İhvan içerisinde tabanda yeni kuşak aktivist bir gençlik yükselmiştir. Bunlar özellikle Kahire ve İskenderiye'de internet kullanan, çoğu üniversite öğrencisi, özgüveni yüksek, facebook ve twitter gibi sosyal paylaşım programları üzerinden örgütlenen genç Kardeşlerdir. Bunlar arasında Mamun el-Hudeybi'nin torunu İbrahim Hudeybi, İsam el-Aryan'ın kızı Esmâ el-Aryan gibi İhvan liderlerinin ailelerinden olanlar vardır. Bunların aile bağları ve internet üzerinden organize olma yetenekleri reform taleplerinin gündeme gelmesi için baskı oluşturmuştur. İhvan'ın siyasi birim yöneticisi Muhammed Mursi gibi liderler bu genç aktivistlerin fikirlerini almak ve onları yatıştırmak için onlarla toplantılar düzenlemişlerdir. Genç blogcular ise bazen reformcu kanadı da eleştirse de, özellikle muhafazakar kanadı ve mevcut yöneticileri

⁹²⁴ Wickham, C. R. (2013). s.132-146.

⁹²⁵ İnternet: Tammam, H. (2010, February 15). MB Goes Rural. *Ikhwan Scope*. Web: <http://www.ikhwanscope.net/2010/02/15/mb-goes-rural/?lang=tr> (08.07.2014)

⁹²⁶ Wickham, C. R. (2013). s.144.

sert biçimde eleştirmişlerdir. Bu dönemde, orta vadede bu gençlerin örgütün liderliğini dönüştürebileceği ya da ele geçirebileceği tartışılmıştır.⁹²⁷

2008-09 yıllarındaki Rehberlik Bürosu seçimleri, İhvan'ı 2010 yılındaki Şura ve Halk Meclisleri seçimleri, "Arap Baharı" isyanları ve Mübarek sonrası kısa süren demokrasi deneyiminde kimin yöneteceğini belirlemiştir. Seçimlerin İhvan içinde muhafazakar kanadı güçlendirdiği 2010 Ocak'ta topluluk dışında pek tanınmayan Muhammed Bedii'nin Genel Mürşit seçilmesiyle netleşmiştir.⁹²⁸ Böylece İhvan, 2010 yılından sonraki kritik sürece muhafazakar *da'va* grubunun yönetiminde gidecektir. "*Da'va*" kanadının önde gelen isimlerinden olan Bedii'nin dört yardımcısından Raşid Bayumi, Mahmud İzzet ve Cuma Emin de katı muhafazakarlardandır. Diğer yardımcı Hayrat el-Şatır ise reformcu kanat ile bağı olan aracı olarak görülmektedir.⁹²⁹ Bedii'nin geçmişi ve ilk açıklamalarından sosyal ve dini faaliyetleri tekrar önceliklendirmesi beklenmekteydi.⁹³⁰ Tammam'ın gözlediği üzere İhvan'ın muhafazakar kanadı, Mısır toplumundaki diğer siyasi güçler ve entelektüel akımlara karşı içeride güçlü disiplinli bir hareket oluşturmaya çalışmaya odaklıdır. Daha geniş bir kesime hitap edebilecek kapsamlı reform programından ziyade hareketin tabanının manevi eğitimi ve sosyal terbiyesine daha fazla önem verirler.⁹³¹

Son olarak, 2010 Meclis seçimlerinden önce, İhvan içinde reformcu kanattan Abdulmunim Ebul Futuh'un bir önerisi üzerine Mübarek rejimine karşı nasıl yol izleneceği ve parti kurma meselesi bir kez daha tartışılmıştır. Şubat 2010'da el-Futuh, liderliğe sonraki 20 yıl boyunca parlamento seçimlerinde aday gösterilmemesi çağrısında bulunmuştur. El-Futuh, İhvan'ın politikadan çekilmesini değil, kendi adaylarını göstermek yerine reforma katkı sağlayacak kim olursa onlara destek verilmesini önermiştir. Böylece rejimin siyasi sistemde değişikliği engellemesindeki gerekçe ortadan kalkacak ve diğer gruplarla birleşik bir demokrasi cephesi oluşturulabilecektir. Ancak bu teklif Genel Mürşit ve Rehberlik Bürosu tarafından derhal reddedilmiştir.⁹³² Müslüman Kardeşler 2010 baharında parti

⁹²⁷ Fleishman, J. (2008, October 3). Opposition party in Egypt faces dissent from within, *Los Angeles Times*.

⁹²⁸ 1943 yılında Kahire'nin kuzeyindeki sanayi şehri Mahalla el-Kübra'da doğan Bedii, Veterinerlik patolojisi alanında öğretim üyeliği yapmıştır. 1965'te Kutub ile birlikte hapse atılmış ve 1974'te Sedat'ın İhvan üyelerini serbest bırakmasıyla tahliye olmuştur. 1980'lerde iki kez Veterinerler Sendikası Genel Sekreterliği yapan Bedii, 1996'dan itibaren Rehberlik Bürosu üyesidir.

⁹²⁹ Wickham, 2013.ss.130-131.

⁹³⁰ Brown, N.J. and Hamzawy, A. (March 2010). s.32.

⁹³¹ Tammam, H. (2010, February 17).

⁹³² Ebul Futuh'un teklifi ve İhvan'ın reddi hakkında, *al-Dustour (Düstur)*, (11, 13, 14 February 2010). Aktaran Wickham, C.R. (2013). s.146-148. Aynı zamanda İnternet: Hamzawy, A. and Dunne M. (2010, November 15). Brotherhood Enters Elections in a Weakened State. *Carnegie Article*, CEIP. Web:

kurmayı yeniden tartışmış, ancak liderlik *cemaatin* çözülmesi ve devletin daha çok kontrolüne yol açacağı için parti kurmama kararı almıştır.⁹³³

Sonuçta 1995 baskınları gibi, 2005'te başlayan baskı sürecinin de İhvan'ın dönüşümüne muhafazakarlaşma anlamında etkisi olmuştur. Baskı süreçleri hareketi iki şekilde etkilemiştir. Öncelikle örgütün normal seçim süreçleri işletilemediği için reformcu kuşak ve gençlerin örgütün yönetimine gelme yolları engellenmiştir. İkincisi de baskı süreçlerinde örgüt içinde yenilenme ve reform çağrıları geri planda kalmış; birlik ve direnme söylemleri yükselmiştir. Bu çerçevede Mübarek'in son döneminde İhvan yönetimi, 1990'lardaki terendin aksine muhafazakarlaşmıştır. Muhammed Bedii'nin liderliğinde muhafazakar *da'va* kanadı, alacakları kararlarla sadece İhvan'ı değil, Mübarek'in 25 Ocak isyanları sonucu görevi bırakmasıyla Mısır'da başlayan 2011-13 demokrasiye geçiş sürecinin gidişatında da belirleyici olacaklardır.

4.6. Müslüman Kardeşler'in Dönüşümü, Demokrasi ve Sekülerizm

Müslüman Kardeşleri bir çok siyaset bilimci modern bir hareket veya siyasi parti olarak görmektedir. Bu bağlamda Sami Zubaida'nın İslamcı akımlar ve İhvan ile tespitleri oldukça açıklayıcıdır. Zubaida'ya göre modern (İslamcı) köktencilere İslami siyasi gelenek ve öğretilerden ayrılığı temsil etmekte, modern İslami gruplar da ideolojik ve politik olarak modern ulus devlet ve bununla bağlantılı siyasi kavramlar bağlamında faaliyet göstermektedir.⁹³⁴ İhvan da ideoloji ve örgütlenme biçimi olarak, İslami siyasi tahrik ve hareketlerin tarihi formlarından köklü bir ayrılığı temsil etmektedir. Öncelikle şehirli ve ortodoks bir hareket olması bakımından kırsal heterodoks (aykırı) olanlardan ayrıldığı gibi geçmişteki şehirli hareketlerden de farklıdır.⁹³⁵ İhvan, modern şehir ortamında örgütlü ilk İslami sosyal harekettir ve başından beri siyasi parti gibi faaliyet göstermiştir.⁹³⁶ Sistemik yapısı ve taraftar kazanma yöntemleri, modern ulusal siyasi alanın kabulleriyle

<http://carnegieendowment.org/2010/11/15/brotherhood-enters-elections-in-weakened-state-pub-41934>
(15.09.2014)

⁹³³ Wickham, C.R. (2013). s.146.

⁹³⁴ Zubaida, S. (2009). s.3, 156.

⁹³⁵ Kırsal heterodoks (aykırı) hareketler, karizmatik liderleri olan ve çoğunlukla mesihe ait beklentilere eşlik etmekteydi. Önceki asırlardaki şehirli hareketler ise düzensiz, açık çatışma veya iç savaş hallerinde, çoğunlukla mali sebeplere dayalı, baskının artmasına tepki olarak ulema veya daha alt seviyede şeyhler tarafından öncülük edilen, saltanattaki hiziplerin birinden birini destekliyorlardı. Bunlar algılanan adaletsizliği dini normlar adına düzeltmek isterken, İslami devlet veya toplum tesis etme yetkisi halife veya sultanda varsayıldığı için bu yönde bir çağrıda bulunmuyorlardı. Zubaida, S. (2009). s.155.

⁹³⁶ Zubaida, S. (2009). s.50.

oluşturulmuş siyasi programı ile modern bir siyasi partidir. Halka dayalı örgütlenme ve hareketlenme ile “mevcut düzeni İslami hukuk ve sosyal adalet ilkelerine dayalı olan ile değiştirmeyi” hedeflemiştir. Kısacası İhvan’ın tasavvurundaki devlet, “modern siyasi formlar ve süreçleri kabul eden ulus devletin İslami şekli”dir.⁹³⁷

Daha önce değinildiği üzere, Ortadoğu’da ve özel olarak Mısır’da modern siyasal İslam Batı ve modernleşme karşısında tepkidir.⁹³⁸ İhvan da köktenci görüşle ortaya çıkmış, Batılı-özellikle askeri ve kültürel- unsurlarla birlikte demokrasi ve sekülerizme şüphe ile yaklaşmışlardır. Diğer yandan İhvan hareketi 80 yıllık süreçte birçok kez dönüşüm yaşamıştır. Tarihsel süreçte değinilen bu dönüşümler İhvan’ın Mübarek sonrası dönemde benimsediği strateji ve davranışlara ışık tutmak üzere, hedef ve yöntem, üye ve liderlik yapıları ile siyaset ve demokrasi anlayışı bağlamında anlaşılmalı çalışılacaktır.

Tarihsel sürece kısaca göz atıldığında, İhvan’da hedef ve yöntem bağlamında açık bir değişim görülmektedir. 1930-40’larda anti-emperyalist ve paramiliter yapısı bulunan hatta suikast eylemlerine karışan bir İhvan vardır. 1950’lerde Hür Subaylar’ı desteklemiş, ancak kısa süre içerisinde Mısır ile ilgili tasavvurları farklı olduğu için “düşman” haline gelmişlerdir. Artık işgalci Batı’nın yerini rejim almıştır. 1960’larda Seyid Kutub’un görüşleriyle radikalleşen gruplar olmuşsa da İhvan şiddet ve şiddeti benimseyen gruplarla arasına mesafe koymuştur. 1970’lerde ise Sedat yönetiminin tavır değişikliğiyle birlikte, ortak düşman komünizm ve radikal örgütlere karşı devlete yanaşmıştır. Bu dönemde diğer İslamcı örgütlerden, özellikle üniversitelerde, birçok kişi İhvan’a geçmiştir. 1980’lerde hem siyasi seçimlere hem de meslek odalarına yönelmişlerdir. Bundan sonra siyasette hep var olmuşlar ancak siyasi parti kurmayı birçok kez tartışmışlarsa da, bunu hareket için riskli görüp yapmamışlardır. Aynı zamanda rejim de hiçbir zaman -parti kurmalarına izin vermemiştir. 2011 öncesinde siyasette etkin biçimde varolan ancak siyasi parti kur(a)mayan, bir yandan “davet” ile toplumu tabandan, diğer yandan sistemin içinde bulunarak devleti kendi idealleri doğrultusunda değiştirmeyi hedefleyen bir harekettir.

İhvan’ın üye ve liderlik yapısındaki değişim, rejimin ona tavrı, hareketin genişlemesi ve toplumun farklı kesimleriyle ilişkilerden kaynaklı meydana gelmiş ve bazen içeride ayrışmalara yol açmıştır. Önce 1960’ların ikinci yarısında Nasır’ın baskısı karşısında İhvan

⁹³⁷ Zubaida, S. (2009). s.155.

⁹³⁸ Bkz. Mısır’da İslamcılığın Kökenleri (4.1.). s.157-161.

liderliği, radikalleşen “öncüler” grubuyla karşılaşmıştır. Bunlarla ikna yöntemiyle mücadele edilmiş ve hareketten dışlanmışlardır. 1980’lerde ise meslek odaları ve sendikalara yönelmeyle hareketin liderlik yapısına yansıyan bir dönüşüm yaşanmıştır. Buralardaki İhvan üyeleri farklı kesimlerden kişilerle bir arada buldukça görüşleri değişmiştir. Bu değişimin etkisi, 1990’larda seküler kesimler tarafından eleştirilen siyasi çoğulculuk ve kadın hakları gibi konularda İhvan’ın geleneksel görüşünün değişmesiyle görülmüştür. Ancak hareketin bir kısmında yaşanan bu değişim içeride “muhafazakar” ve “reformcu” fraksiyonları ortaya çıkarmıştır. Önce 1995, sonra 2005’te rejimin başlattığı baskı ortamının da katkısıyla, süreç içerisinde reformcular cemaatten çıkarıldıkları veya yönetime yeterince katılmadıkları için hareketin liderliğinde muhafazakar kanat güçlenmiştir. Mübarek döneminin sonunda da İhvan’da muhafazakar *da’va* kanadının etkin olduğu bir yönetim vardır. Hareketin liderlik yapısındaki bu farklılıklar faaliyetlerine ve açıkladıkları görüşlere yansımıştır.

İhvan içindeki ya da genel anlamda İslamcılar arasındaki bölünmeler/farklılıklar, demokrasiyle uyumu olan veya olmayanın İslam’ın bir yorumuyla ilgili bir konu olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle tek “İslam kültürü” değil, İslamcılar yorumlamalarıyla farklı sistemler ve ilkeleri tercih etmişlerdir. İslam gibi tarihi kültürel geleneği olan dinlerin metinleri, siyasi veya sosyal bir aktivizme motivasyon kaynağı olurken, farklı yorumlanmıştır. İhvan içindeki Seyid Kutub’un görüşlerinden etkilenerek toplumu *cahiliye* gören ve *tekfir* görüşünü benimseyenlerle, “Şeriatın esnekliği ve onun gelişimindeki insan yorumunununa” vurgu yapan el-Hudeybi liderliğindeki grup arasındaki zıtlık yorumlama farklılığından kaynaklanmaktadır. Benzer şekilde İhvan içinde son dönemde bir tarafta “İslam’ın bir bütün (din ve devlet) olduğu” gerekçesiyle şeriate göre bir düzen savunanlar ile demokrasinin “şeriat ile çelişse bile” halk iradesi olduğunu söyleyenler arasındaki farklılık da aynı sebeptendir.

İhvan’ın siyaset ve demokrasi konularında yaklaşımı -ki bu çalışmanın temel sorusu bakımından önemlidir- zamanla değişmiştir. 1930-40’larda el-Benna demokrasiyi (sekülerizmi de) Batı’nın bir müdahale aracı gibi görmektedir ve siyasi particiliği –her ne kadar seçimlere katılmışsa da- zararlı bulmuştur. Buna karşın İhvan, 1980’lerden itibaren seçimlere katılmış ve Meclis’te yer alıp görüşlerini paylaşmıştır. Hatta örgüt, seküler ve yönetiminde Kıptiler de bulunan Vafd dahil siyasi partilerin listesinden Meclis’e girmiştir. İhvan bu anlamda ideoloji ve örgütlenmesini katılımı dönüştürerek sistemde yerini

almıştır.⁹³⁹ Ne var ki, 1980’lerde meslek örgütleri ve üniversitelerde görev alan İhvan üyelerindeki dönüşüm Meclis’e girenlerde daha sınırlı olmuştur. 1970’lerin ikinci yarısından itibaren Meclis’te bulunmalarına rağmen, liberal demokrasi anlayışını benimseme anlamında yeterince dönüşüm olmamıştır. Meclis’teki İhvan üyelerinde değişim, öncelikler bağlamında olmuştur. 1990’lara kadar şeriatın uygulanması (dindeki farzları yerine getirmeyenlere ceza verilmesi, suç işleyenlere Şeriata göre cezalar verilmesi gibi) ve dini ve ahlaki değerlerin korunması (basın ve sanat alanında birçok yayın /eser hakkında “dine aykırı” olduğu gerekçesiyle yasaklama gibi) öncelikli konular olurken, 1990’lardan itibaren -şeriat yine kalmakla beraber- hukuki ve siyasi reform, sosyo-ekonomik meseleler ve insan hakları ihlalleri gibi konular öncelikli hale gelmiştir.⁹⁴⁰ Ancak Wickham’ın da belirttiği gibi, İhvan üyesi parlamenterlerde, “temsili politikanın norm ve prosedürlerine artan aşinalık ve yetkin pratiği anlamında ‘alışma’ olmasına karşın, ideolojik eğilimlerine etkisine bakıldığında sonucu karışık”tır. İhvan’ın söylemlerinde demokratik reformlara vurgu artsa da, Batı’daki demokratik sistemlerdeki gibi seçilmiş yöneticilere sınırsız (şeriat gibi herhangi bir kısıtlama olmaksızın) yasama yetkisi verilmesine ve sivil ve siyasi hakların tam olarak desteklemeye hazır görünmemişlerdir. Nitekim seküler liberal demokrasi ilkelerine aykırı bulunduğu için eleştirilen 2007 taslak programını düzenleyenler arasında uzun süredir milletvekilliği yapmış Muhammed Mursi ve Muhammed Saad el-Katatni gibi isimler vardır.⁹⁴¹ 2005-10 döneminde, İhvan milletvekillerinin tavırları incelendiğinde, mecliste siyasi ve ekonomik alanlarda daha demokratik, reform yanlısı tutum sergilerken, din, ahlak, kadın ve aile konularında “şeriata uygunluk” şartı koşarak hak ve özgürlüklerden yana tavrı almadıkları görülmüştür.⁹⁴²

İhvan liderliğinin demokrasi ve sekülerizm konusunda görüşlerine yakından bakıldığında, toplumun çoğunluğunun taraf olmasından hareketle, şeriat gibi dini konularda seküler demokrasiyi kabul noktasında olmadıkları anlaşılmaktadır. 2008’de İhvan’ın siyasi bölüm başkanı ve yürütme bürosu üyesi (2000-05 yılları arasında milletvekili) Muhammed Mursi, bir röportajda İslam’ın (kültür ve din olarak) Mısır’da demokrasi açısından etkisi bağlamında “İslam demokrasi için çalışan bir güçtür; İslam’daki Şura kavramı hükümetin halkın rızasına göre nasıl yönetmesi gerektiğini belirtmektedir; dolayısıyla İslam’a göre

⁹³⁹ El-Ghobashy, M.(2005). s.390-391.

⁹⁴⁰ Hamzawy, A. and Brown N.J. (March 2010) s.16.

⁹⁴¹ Wickham, C.R. (2013). s.135.

⁹⁴² 2005-2010 döneminde İhvan’ın anayasa ve yasa değişiklikleri, siyasi reform, sosyal ve ekonomik yasalar, dini ve ahlaki yasalar ile kadın hakları konularında tutum, girişim ve çabaları hakkında bkz. Brown, N.J. and Hamzawy, A. (March 2010). s.17-28.

işleyen bir hükümet veya toplum demokratik bir toplum olacaktır.”⁹⁴³ demiştir. Yürütme Bürosu üyesi Mahmud Guzman ise Mursi’den birkaç ay önce, demokrasi için İslam’a uygunluk şartı koşan bir açıklama yapmıştır. Guzman’a göre İslam, hayatın tüm yönlerini içeren kapsamlı bir sistem olduğu için “çoğunluğun istediği Şeriata uygun olmak kaydıyla” gerçekleştirilecektir. Dolayısıyla İhvan’dan seküler demokrasi talep etmek de yanlıştır.⁹⁴⁴ Buna karşın İhvan’da Ebul Futuh gibi, demokrasiyi halkın yönetimi -tercihleri İslam ile çelişse bile- olarak görenler de vardır.⁹⁴⁵ Ancak Mübarrek’in son döneminde bu tür görüşü savunanlar hareketin yönetiminde zayıftır.

1994-95 yıllarındaki bildiriler ile 2007 taslak parti programı karşılaştırıldığında İhvan’da muhafazakar kanadın artan etkisi daha iyi anlaşılmaktadır. Reformcuların güçlü olduğu dönemde hazırlanan bildiriler çoğulcu ve seküler demokrasi anlayışına oldukça yakın iken, muhafazakar kanadın etkisinde hazırlanan 2007 taslak program bu bağlamda seküler grupları tedirgin edecek niteliktedir. Bu sonuç 1995 sonrası hareket içindeki önceki on yılın aksine dönüşümün yansımasıdır. Wickham’a göre İhvan’ın daha profesyonel, rutinleşmiş, şeffaf ve demokratik bir yapıya doğru dönüşümü, içinde bulunulan ortam, grup içinde çekişen hizipler arasındaki güç dengesi ve kurumsal kültürünün doğası tarafından engellenmiştir.⁹⁴⁶ Ayrıca 1995’ten itibaren artan baskı ortamı, İhvan’ın da kendi içindeki seçimleri yapamaması nedeniyle, örgütteki “normal” siyasi aktöre dönüşümü engellemiştir.⁹⁴⁷ 2010 itibarıyla örgütün yürütmesinde hakim olan eski kuşak liderler, örgütü geleneksel norm ve pratiklerinden ayırabilecek yetenekte değildir. Örgütün işleyişi dahil kurumsal kültürü, eleştirel düşünce ve tartışmadan ziyade dindarlık ve itaatkarlığı ödüllendirmeyi sürdürmektedir.⁹⁴⁸

İhvan liderliğinin demokrasi anlayışı ile liberal demokrasi arasındaki en önemli fark, halk iradesinin önüne şeriati koymaları ve çoğulcu değil çoğunlukçu olmalarıdır. Bu ise İhvan’ın bir şekilde sekülerizmi benimsememiş olmasıyla ilgilidir. İhvan’ın kendi içinde

⁹⁴³ Danimarka Roskilde Üniversitesi Uluslararası Kalkınma Çalışmaları’nda araştırmacı Mikkel Kastrup tarafından gerçekleştirilen ve *Ikhwanweb* tarafından katılınan röportaj. İnternet: Ajemian, P. (2008, August 24). The Egyptian Brotherhood Talks About Democracy. *Foreign Policy Blogs*. Web: <http://foreignpolicyblogs.com/2008/08/24/an-interview-with-the-chairman-of-the-muslim-brotherhoods-political-department/> (22.02.2014)

⁹⁴⁴ İnternet: Interview with Mahmoud Guzman. (2008, April 21). *Ikhwanweb*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/Article.asp?ID=16303&SectionID=0> (01.03.2014)

⁹⁴⁵ Wickham, C.R. (2013). s.138.

⁹⁴⁶ Wickham, C.R. (2013). s.152.

⁹⁴⁷ Wickham, C.R. (2013). s.152.

⁹⁴⁸ Wickham, C.R. (2013). s.152.

bile eleştiri bulan şeriat, seküler demokrasinin insan hakları, azınlık hakları ve çoğulculuk gibi prensipleriyle uyumsuzluğu gösterdiği gibi hareketin seküler gruplarla arasındaki mesafeyi artırmıştır. Hamzawy ve Brown İhvan'ın şeriat konusundaki ısrarını bazı sebeplerle açıklamıştır: Birincisi şeriatın (İslamın toplumun hayatını düzenlemesi) hareketin misyon ve politik katılımının merkezinde olmasıdır. İkincisi şeriatın bazı yorumlarının uygulanışı birçoğunu tedirgin etse de, şeriatın toplumda geniş bir kesime cazip gelmesidir. Üçüncüsü İhvan'ın tabanı siyasi gündeminin merkezinde şeriatı görmek istemektedir. Son olarak, şeriatı savunmak onları (Anayasa'nın 2. Md. nedeniyle) Anayasa'nın savunucusu göstermektedir.⁹⁴⁹ İhvan'ın şeriatı, gerek yasal değişiklikler, gerekse sosyal yaşamda kamusal düzenlemelere temel yapmalarının gerekçesi ise halkın çoğunluğunun şeriatı desteklemesi olmuştur. Bu çoğunlukçu yaklaşım başta Kıptiler ve seküler kesimleri tedirgin etmiştir.

İhvan'ın şeriat merkezli ve çoğunlukçu demokrasi anlayışı, Mısır'daki demokrasi eksikliğinin tek sebebi değildir. Ancak İhvan'ın ya da genel olarak İslamcılarının sekülerizmi bir şekilde benimsememiş olmaları, demokrasiye geçişi zorlaştırmıştır. Zira sekülerizmi kabul etmeyince İslamcılar dışındaki gruplarla kutuplaşma/mesafe artmış, dolayısıyla otoriter rejime karşı demokratik bloğun oluşmasına engel olmuştur. Nitekim seküler kesimler ve özellikle Hıristiyanlar güvenmedikleri İhvan'ı iktidara taşıyacak demokrasidense, Mübarek rejiminin devamını istemişlerdir. Sözgelimi, Kıpti Ortodoks Kiliseleri'nin çoğunluğu 2011 devlet başkanlığı seçimlerine aday olması durumunda Cemal Mübarek'i destekleyeceklerini açıklamışlardır.⁹⁵⁰ Bunun yanında İhvan, 2004'te kurulan Kifaye Hareketi ve aynı dönemde *Tahaluf* içerisinde yer aldığı da, seküler gruplarla uzun süreli ittifak oluşturamamıştır. Bu durum, ülkede muhalefetin rejime karşı etkili işbirliği geliştirmesini engellemiş, dolayısıyla otoriter rejimin ömrünü uzatan faktörlerden olmuştur.

Seküler kesimlerin İhvan'a karşı şüphelerinde söylemler kadar, genel anlamda İslamcı grupların iktidara geldikten sonra, önceki söylemlerinin aksine demokrasiden uzaklaşan bir yönetim sergilemelerinin de ciddi etkisi vardır. Bu konuda İslam toplumlarında birçok örnek vardır. Shukri B. Abed bu anlamda, İhvan'ın Sudan'daki kolu kabul edilen, Ulusal

⁹⁴⁹ Brown, N.J. and Hamzawy, A. (Jan., 2008). s.2-4.

⁹⁵⁰ İnternet: Church Leaders Back Mubarak's Son For President. (2008, Septemeber 22). *Daily News Egypt*, Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2008/09/21/church-leaders-back-mubaraks-son-for-president/>. (25.07.2013)

İslami Cephe'nin tutumunu incelemiştir. Cephe lideri Hasan el-Turabi, Haziran 1989'da Tuğgeneral Ömer el-Beşir'in askeri darbe ile iktidar gelmesinden önce birçok kez “demokrasi”yi savunan konuşmalar yapmıştır. Cephe'nin desteğiyle yönetime el koyan el-Beşir, İslami rejim adı altında liberal ve açık bir siyasi sistemi olan Sudan'ı askeri ve baskıcı bir rejimle yönetmeye başlamıştır.⁹⁵¹ Bu tür örnekler de diğer ülkelerde İslamcılara karşı şüpheleri canlandırmaktadır. Özellikle 1990'lı yıllarda İslam ülkelerinde serbest seçimlerin demokratik özgürlükleri yok edecek hükümetleri iktidara getireceği anlamında “İslami serbest seçimler tuzağı” konusunda uyaran birçok analist, gazeteci vs. olmuştur.⁹⁵²

Sonuçta Mısır'da 2011 itibariyle, güçlü otoriter rejim karşısında, tabanda halka erişimi zayıf seküler muhalefet ile tabanda güçlü ancak seküler kesimin desteğini alamayan İhvan'ın olduğu bir tablo vardır. Siyasal İslam'ın yükselişi gibi, sekülerizmin zayıflığı da belirli sebepler ve şartlardan kaynaklanmıştır. En güçlü muhalif İhvan, 80 yıllık süreçte dönüşmüş ve içinde çeşitlenmiştir. “Arap Baharı” sürecine muhafazakar *da'va* kanadı liderliğinde giren örgütün liderliği (içindeki çeşitliliği bir kenara bırakarak), seküler liberal demokrasiyi tüm unsurlarıyla benimsemiş değildir. Diğer bir ifadeyle, demokrasiyi seçimsel olarak benimsemişse de, onun halk egemenliğini şartsız kabul, insan ve azınlık hakları, dini hoşgörü ve çoğulculuk gibi seküler prensiplerini henüz kabul etmemiştir. Bu durum, 2011 öncesinde, otoriter rejim karşısında seküler kesimlerle İhvan'ın işbirliğine gidememesinde etkili olmuş ve iki kesim arasındaki uzaklık muhalefeti zayıflatmıştır. İhvan Mısır'da demokrasiyi isteyenlerin başında gelmesine rağmen, 2007 taslak parti programında olduğu gibi, siyasi görüşleri seküler kesimde endişeye ve güvensizliğe yol açmıştır. Sekülerizm olmadan liberal demokrasi yaşayamayacağı için, İhvan'ın demokrasi anlayışı demokrasiye geçiş sürecini de olumsuz etkilemiştir. İhvan'ın çoğunlukçu yaklaşımı, iktidara geldikten sonra özellikle demokrasiyi kurumsallaştırmaktan ziyade kendini iktidarda sağlamlaştırmaya yönelmesiyle ortaya çıkmıştır. (Tezin temel konusu olan bu süreç sonraki bölümde incelenecektir.)

4.7. Müslüman Kardeşler ve Batı

Üçüncü Bölümde incelendiği üzere Mısır'ın dış ilişkileri bağlamında, ülkede 2011 “Arap Baharı” isyanları öncesinde genel anlamda Batı, özel olarak ABD rejiminin istikrarında

⁹⁵¹ Abed, S.B. (1995). s.127-129.

⁹⁵² Stepan, A. (2000). s.48.

önemli bir faktördür. Bir başka ifadeyle, 2011 öncesinde ABD özellikle Mısır ordusu üzerinden demokrasi yerine istikrarı destekleyerek, rejimin sürmesine yani demokrasiye geçiş olmamasına katkı sağlamıştır. ABD'nin yarı-otoriter veya demokratik otoriter denilen bu rejimi desteklemesinin en önemli nedeni de Mübarek iktidarının alternatifinin siyasal İslamcılar yani İhvan olmasıdır.⁹⁵³ ABD'nin baskıcı, yozlaşmış ve kötü yöneten bu rejime olan desteği, hem İhvan gibi İslamcı grupların Batı'ya bakışını etkilemiş hem de rejimin meşruiyetini zayıflatarak İslamcı tabanın gelişmesine yol açmıştır. Böylece 2011 öncesinde Mısır'da bir kısır-döngü süregelmiştir.

ABD'de kuşaklar boyu yönetimler, Ortadoğu'da demokrasinin güçlenmesinin, geleneksel olarak İsrail'e verilen destek vb. nedenlerle ABD karşıtı olan İhvan gibi siyasal İslamcılarının güçlenmesi anlamına geleceğini hesap etmişlerdir.⁹⁵⁴ Mevcut iktidarların alternatifinin siyasal İslamcılarının olması ise bölgede ve Mısır'da onlardan daha örgütlü ve ideolojisi bulunan yapıların henüz mevcut olmamasıyla ilgilidir.⁹⁵⁵ Bazı araştırmalar tabanın İslamcılarını destekleyeceğine dair Batı'daki bu algıyı desteklemiştir. Örneğin 2004 yılında Zogby International-Sadat Chair tarafından yapılan araştırmada Ürdün, Suudi Arabistan ve BAE'de çoğunluk siyasi yaşamlarında din adamlarının daha büyük rol edinmesini desteklemişlerdir. Mısır'da %50 din adamlarının siyasi sistem dayatmamasını isterken, %47 din adamlarının daha fazla rol edinmesini desteklemiştir. Bu sonuçlar ise demokratik bir Arap dünyasında İslamcılarının iktidara geleceğinin işareti olarak görülmüştür.⁹⁵⁶ Bu nedenle Daniel Pipes gibi yeni-muhafazakarlar, (siyasal) İslamcılarının siyasi katılımını kolaylaştırmayı düşmana yardım etmekle aynı görmüştür.⁹⁵⁷ Batı'nın ya da ABD'nin Ortadoğu'da istikrar veya demokrasi tercihi bölgedeki her ülke için aynı derecede etkili olmamakla birlikte, askeri ve mali yardım başta olmak birçok faktör nedeniyle Mısır'daki rejim için ABD'nin desteği önemlidir. 1970'lerden beri ABD'nin Mısır'daki otoriter rejime verdiği destek, rejimi güçlendirirken, İhvan'a daha rahat baskı uygulanmasına imkan tanımıştır. Ne var ki baskıcı rejim, sadece İhvan'ı değil, belki de daha fazla, seküler muhalefetin gelişmesine engel olmuştur. Mübarek rejimi olağanüstü hal

⁹⁵³ ABD'nin Mübarek gibi otoriter liderlerin arkasında durması Roosevelt'in Nikaragua lideri Somoza ile ilgili sözlerini hatırlatmaktadır: "Pislik olabilirler ama en azından bizim pisliklerimiz (they may be sons of bitches but at least they are our sons of bitches)." Bellin, E. (2005). s.33.

⁹⁵⁴ Zambelis, C. (Autumn 2005). The Strategic Implications of Political Liberalization and Democratization in the Middle East. *Parameters: US Army War College*, 35(3). s.87-102.

⁹⁵⁵ Sharp, J. M. (2006, June 15).

⁹⁵⁶ Gause, F. (2005). s.74.

⁹⁵⁷ The Nixon Center. (2005, October 24). "Should the United States Support Islamists? A Debate with Reuel Marc Gerecht and Daniel Pipes". *Program Brief*, 12(7).

gibi baskı koşullarında sadece İslamcılarını değil, Dr.Saad Eddin İbrahim ve Ayman Nour gibi seküler liderleri de pasifize etmiştir. Bu bakımdan, bazı yorumcular siyasal İslamcılarının pragmatistleşmelerinin bölgedeki “otoriter yönetim”lerin en çok korktuğu şey olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁹⁵⁸

Batı'nın Mısır'daki gibi otoriter rejimlere desteğinin, rejimin alternatifi İslamcılarının demokrat olmamaları nedeniyle sürdüğü dile getirilen görüşlerden biridir. Ancak bu yaklaşım bölgede birçok gerçeği açıklamadığı için eleştirilmiştir. Batı'nın İslamcılarla ilgili kaygısı, liberal demokrasiye bağlılıklarından ziyade, kendi çıkarlarıyla ilgilidir. Bu bağlamda İslam ve demokrasi konularında çalışmaları olan Nader Hashemi'ye göre Batı, İslamcı partilere liberal değerlere mesafeleri nedeniyle değil, Batı'nın Ortadoğu'daki uzun süredir devam eden jeo-politik çıkarları, öncelikle İsrail ve Batı yanlısı rejimlere meydan okumaları nedeniyle şüpheyle yaklaşmıştır. Hashemi, Faslı sosyolog Fatıma Mernissi'nin “*Palace Fundamentalism and Liberal Democracy*” başlıklı makalesine atıfla, Körfez ülkelerindeki İslami köktenciliğin, örneğin Suudi Arabistan'daki Vahabi köktenciliğin İhvan'ın köktenciliğine göre liberal demokrasiye daha uzak olduğunu belirtmiştir. Ortadoğu'da Batı'nın çıkarlarına uygun politikalar benimseyen İslamcı köktencilerin liberal demokrasilere bağlılığı sorgulanmazken, muhalif İslamcılarının liberal demokrasiye mesafeleri otoriter yönetimi desteklemek için gerekçe olmuştur.⁹⁵⁹ Fawaz Gerges de, ABD ve Batılı müttefiklerinin Batı yanlısı otokratlarla ve Batı karşıtı İslamcılar dışında alternatif olmadığı ve İslamcılara güvenmedikleri için onların iktidara gelmelerine karşı olduklarını yazmıştır.⁹⁶⁰

ABD yönetimlerinin Mısır'a yönelik genel politikası, uzun süredir istikrarın sürmesi olsa da, İslamcılara (dolayısıyla İhvan'a) karşı yaklaşım esasen çeşitlidir. Bu yaklaşımları analistler genellikle “uzlaşmacı” ve “çatışmacı” olmak üzere sınıflandırmışlardır. Uzlaşmacılar, İslamcılarla, basit pragmatizm gereği, liberal olmasa bile seçime dayalı demokrasinin ilkelerini kabul etmeleri ve el-Kaide gibi aşırı grupları izole etmede yardımcı

⁹⁵⁸ Amman'daki *Al-Ghad* gazetesinde araştırma editörü olan Muhammad Abu Rumman, Ürdün'de güçlenen İslamcı hareketler karşısında rejimin, (Ürdün'deki) İhvan'ın daha pragmatik olmasından korktuğunu söylemiştir. Slackman, M. (2003, December 23). Jordanian Students Rebel, Embracing Conservative Arm of Islam. *New York Times*, A1.

⁹⁵⁹ Hashemi, N. (2011). s.16-17.

⁹⁶⁰ Nitekim Arap isyanlarından önce ABD Başkanı Obama, “ABD İhvan ile ilişki kurmalı mı?” sorusuna “İhvan'ın güvenilmez olduğu, ABD karşıtı görüşler güttüğü ve İsrail ile barışa saygı duymayacağı” yönünde cevap vermiştir. Gerges, F. (2013). “What changes have taken place in US foreign policy towards Islamists?” *Contemporary Arab Affairs*, 6(2), 189-197. s.189-190.

olabilecekleri gerekçeleriyle ilişki geliştirilmesini istemişlerdir. Çatışmacılar ise İslamcılara daha toptancı yaklaşmakta ve sadece el-Kaide ile değil, onun içinden çıktığını düşündüğü İhvan gibi hareketlerle de mücadeleyi savunmuşlardır.⁹⁶¹ 2005-06 yıllarında Mısır'da İhvan'ın meclis seçimlerinde, Irak'ta İran ile bağlantılı Şii din adamlarının listesi, Filistin'de Hamas ve Lübnan'da Hizbullah'ın başarıları bu anlamda uyarıcı örnekler olarak sayılmıştır.⁹⁶²

Diğer taraftan İsrail de (lobisi ile birlikte), sadece İsrail-Filistin sorununun çözümü ile ilgili değil, bölgedeki Arap ülkelerindeki rejim veya iktidar değişiklikleri ile de yakından ilgilenmiş ve Ortadoğu'da demokratikleşmeyle İslamcıların iktidara geleceği endişesini taşımıştır.⁹⁶³ ABD ve İsrail tarafında İslamcılarla ilgili endişelere karşın, Arap ülkelerinin dış politikaları üzerine çalışan Michael Hudson, demokratik ve İslamcıların etkili olduğu bir yönetimin dış politikasıyla ilgili bu ihtimali (daha anti-Amerikan, daha anti-İsrail ve birlik yanlısı) olabileceğini öngörmekle birlikte, demokratik süreç ve ekonomik liberalleşmenin çıkar rekabeti ve politika alternatiflerine yol açacağı için kuramsal veya yekpare olmayacağını belirtmiştir.⁹⁶⁴ Mark Tessler ve Marilyn Grobschmidt ise demokratikleşmeyle Arap hükümetlerinin topluma hesap verip, onları karar alma mekanizmalarına dahil edeceği için öfkenin azalacağı ve hükümetlerin kamuoyunun dikkatini içerideki şikayetlerden dışarıya çekmek için dış politikayı kullanmaya daha az yatkın olacakları sonucuna varmıştır.⁹⁶⁵

ABD ve Batılı müttefiklerinin Mısır'da İhvan hakkındaki (Batı veya İsrail karşıtı oldukları yönündeki) algıları tarihsel süreçte birçok kez teyit görmüştür. Bu anlamda İhvan başından beri Mısır-İsrail barışına karşı açıklamalar yapmıştır. Mübarek döneminde de bir süre

⁹⁶¹ Brooke, S. (February 2013). "U.S. Policy and the Muslim Brotherhood". In L. Vidino (Ed.), *The West and the Muslim Brotherhood after the Arab Spring*, BAE-Dubai: Al Mesbar Studies & Research Centre and The Foreign Policy Institute. s.18-25.

⁹⁶² Örnek bkz. Glanz, J. (2006, January 29). A Little Democracy or a Genie Unbottled. *The New York Times*. sec.4., p.1.

⁹⁶³ 2007'de İsraili bir yetkili "Mısır'da serbest seçimler olması halinde İhvan'ın açık farkla kazanacağını" söylemiştir. İnternet: Dromi, U. (2007, June 22). Reverberations in Egypt: Gaza Fallout. *International Herald Tribune*. Web: <http://www.ihf.com/articles/2007/06/22/opinion/eddromi.php>. (10.06.2014)

⁹⁶⁴ M. Hudson, çalışmasında genel anlamda Arap ülkelerinde demokrasinin olduğuna dayalı varsayımda, İsrail/Filistin, Arap birliği ve ABD ile ilişkilerde büyük farklılıklar olmayacağını öngörmüştür. Sadece İsrail/Filistin konusunda, savaşı önlemede daha az olumlu etkisi olabileceği gibi, barışı müzakereyi de daha zor kılabilceği sonucuna ulaşmıştır. Hudson, M. C. (1995b).

⁹⁶⁵ Tessler ve Grobschmidt, Mısır, Kuveyt ve Filistin'de 1988'de yapılan araştırmada, başka tespitlerle birlikte, nispeten daha demokratik sistemin olduğu Mısır'da İsrail ile barışa daha fazla destek olduğunu tespit etmişlerdir. Tessler, M. and Grobschmidt, M. (1995). Democracy in the Arab World and the Arab-Israeli Conflict. In David Garnham and Mark Tessler, (Eds.) *Democracy, War, and the Peace in the Middle East*, Bloomington ve Indianapolis: Indiana University Press. ss.135-169.

yönetime karşı eleştiride bulunmasa da, İntifada'nın başlamasıyla eleştiri tonunu yükseltmiştir. 1987 seçimlerinden önce İhvan liderliğinde kurulan “İslami İttifak”ın açıkladığı on maddelik programın iki maddesi İsrail ile barış üzerine olmuştur. Bunlardan birinde Filistin mücadelesine destek ve “Camp David Anlaşması'nın feshedilmesine hazırlık amacıyla dondurulması” çağrılarında bulunulmuştur. İkincisinde “Siyonizmin (ittifakın) en tehlikeli düşman olduğu, ABD ile ekonomik veya askeri özel ilişkilere karşı çıkıldığı” yer almıştır.⁹⁶⁶ 1988 başında İslami İttifak, el-Ezher'deki İsrail karşıtı yürüyüşlere öncülük ederken, İhvan liderliğinden Camp David'i reddeden ve Filistin'de askeri mücadele (cihad) çağrısı yapan açıklamalar gelmiştir.⁹⁶⁷ 1991'de ABD, Körfez'e müdahale ettiğinde Meclis'teki İhvan üyeleri hükümeti ABD'yi desteklediği için eleştirmişlerdir.⁹⁶⁸ Son bir örnek olarak, Aralık 2005'te İhvan lideri Akif -İran lideri Mahmud Ahmedinejad'ın “Nazi soykırımının bir mit olduğu” yönündeki sözlerini destekleyen bir açıklama yapmıştır.⁹⁶⁹

ABD ve müttefikleri tarafında İhvan hakkında şüphe ve endişeler sürerken, Mübarek rejimi de İhvan'a karşı mücadelesinde ABD'nin desteğini görmek için çabalamıştır. Bu anlamda “Batı ve İsrail karşıtı” olduğu argümanlarıyla en önemli muhalifi İhvan'ı ciddi eleştiri almadan bastıran Mübarek, bu konudaki tezlerinin sorgulanmasına da çok sert tepki vermiştir. Nitekim Kasım 1994'te Weaver'e verdiği mülakatta şöyle demiştir:

Hükümetiniz Müslüman Kardeşler'den olan bu *teröristlerle* temastalar. Bu, çok gizli biçimde yapıldı, öncelikle bizim bilgimiz olmadan. Ayetullah Humeyni ve onun fanatik gruplarıyla gücü ele geçirmeden önce irtibatınızın olmadığı İran'daki hatalarınızı düzeltebileceğinizi düşünüyorsunuz. Fakat ben sizi temin ederim, bu gruplar bu ülkede yönetimi *asla* ele geçiremeyecekler, ABD ile *asla* iyi ilişkileri olmayacaktır. Bu temaslar size ya da bu grupları destekleyen hiçbir ülkeye fayda sağlamayacaktır.⁹⁷⁰

Gerges 1990'larda ABD Dışişleri Bakanlığı ve CIA'in İhvan ile görüşmeler başlattığını teyit etmektedir. Gerges'e göre ABD, “bilgi toplamak ve İslamcılarla diplomatik kanalları

⁹⁶⁶ Program of Islamist Alliance. (March 24, 1987). *Al Sha'ab*. Aktaran Ibrahim, S.E. (1988). s.43.

⁹⁶⁷ İhvan liderlerinden Mustafa Meşhur, İslamcı partilerin İsrail ile normalleşme sürecinin derhal durdurulması çağrılarını destek vererek “Camp David Anlaşması'nı reddettiklerini, Filistin'i askeri mücadele (cihad) ile özgürleştirmekten başka seçenek olmadığını, diğer Arap devletlerinden Filistin'de savaşmak isteyen mücahitlere sınırlarını açmalarını istediklerini” söylemiştir. (January, 5, 1988). *Al Sha'ab*. Aktaran Ibrahim, S. E. (1988). s.43-44.

⁹⁶⁸ Wickham, C. R. (2013). s.54-55.

⁹⁶⁹ İhvan liderlerinden daha sonra bu açıklamanın İsrail'in soykırımı sürekli kullandığını eleştirmek için yapıldığı yönünde açıklama gelmiştir, ancak örgütün imajını düzeltmek için yeterli olmamıştır. İnternet: Egyptian Islamists Deny Holocaust. (2005, December 23). *BBC News*, Web: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4554986.stm_01.06.2014

⁹⁷⁰ Weaver, M. A. (January 30, 1995; Weaver, M. A. (1999). s.165.

açık tutmak için anaakım Müslüman Kardeşlerle temas kurarak” iç siyasi yapının nabzını ölçmeye çalışmış ve Mısır’da aniden meydana gelebilecek siyasi depremin olumsuz etkilerini sınırlandırmak istemiştir. ABD Mübarek’in baskısı üzerine de İhvan ile görüşmeleri kesmiştir.⁹⁷¹ Geneive Abdo ise görüşmelerin bu dönemde *Cemaat-i İslami* gibi aşırıları, hareketten izole etmek amacı taşıdığını aktarmıştır.⁹⁷²

Mübarek rejimi İhvan’ın terör örgütlerinin kaynağı olduğu tezini iktidardaki son gününe kadar kullanmıştır. 25 Ocak protestoları sırasında 6 Şubat 2011’de Wikileaks’te yayınlanan belgelere göre, ABD’nin Kahire Büyükelçiliği’nin 15 Şubat 2006 tarihli mesajında Büyükelçi Francis Ricciardone, Mısırlı İstihbarat Şefi Ömer Süleyman’ın “İhvan’ın ‘11 farklı aşırı İslamcı örgüt’ doğurduğunu, Mısır İslami Cihad ve Cemaat-i İslami’nin bunların başında geldiğini” vurguladığını rapor etmiştir.⁹⁷³ Hatta 25 Ocak isyanları sırasında Obama, Mübarek’i onurlu bir ayrılış için yol bulmak amacıyla aradığında, Mübarek’in konuşması sadece “Müslüman Kardeşler” üzerine olmuştur.⁹⁷⁴

Öte yandan İhvan’ın ya da genel anlamda İslamcılarının, ABD’nin İsrail ile bağlantısı, Avrupa ülkelerinin ise kolonyal geçmişinin etkisiyle Batı’ya karşı güvensizliği süregelmiştir. Bu güvensizlik, 1930’lardaki gibi Batı kaynaklı demokrasinin hastalık olduğu noktasında olmamakla beraber birçok kez rejimi demokratik reformlara zorlama fırsatına engel olmuştur. Mesela İhvan (diğer muhaliflerle birlikte) seçimlerde Batı’dan gözlemci gelmesini eleştirebilmiştir. 1995’te bazı muhalefet partileri yabancı gazetecilerin usulsüzlükleri haber yapmalarını istediklerinde bütün muhalefet buna destek çıkmamıştır.⁹⁷⁵ Yine ABD yönetiminin 2003-04 yıllarında “Ortadoğu’da demokrasiyi teşvik” politikasına İhvan’dan yapılan eleştiriler Mübarek’in yaptıklarına benzemiştir. İhvan lideri Mamun el-Hudeybi AFP’ye yaptığı açıklamada “ABD’ye karşı nefrette ABD’nin tiran rejimlere desteğinin etkili olduğunu, fakat Müslümanların ABD’den nefretinde en etkili sebebin onun Siyonist varlığa tam desteğinin ve Irak ile Afganistan’ı işgali olduğunu, Bush’un bunu göz ardı ettiğini” söylemiştir.⁹⁷⁶ ABD yönetimi açıkça

⁹⁷¹ Gerges, F. (2000). s.606.

⁹⁷² Abdo, G. (2000). s.75-76.

⁹⁷³ İnternet: Hosenball, M. (2011, February 6). Exclusive: Egypt's Suleiman demonized Islamists: WikiLeaks cables. *The Reuters*. Web: <http://www.reuters.com/article/us-egypt-wikileaks-suleiman-idUSTRE71518C20110206> (03.04.2015)

⁹⁷⁴ Gerges, F. (2013). s.190.

⁹⁷⁵ Posusney, M.P. (2005). s.113.

⁹⁷⁶ Chmaytelli, M. (2003, November 7). Bush Speech on Democracy Missed the Point: Arab Commentators. *Agence France-Press*. Aktaran Cook, S.A. (2012). s.263.

demokrasi çağrısında bulunmasına rağmen, Mısır'da İhvan'ın da aralarında olduğu muhalefet, mücadele ettikleri rejimle aynı safa geçerek reformları tartışmak yerine ABD'yi eleştirmişlerdir.

İhvan'ın Batı ve İsrail ile ilişkiler konusunda söylemleri, özellikle Mübarek'in son döneminde yumuşamıştır. İhvan'dan, Batı ile İslamcılarının diyalog kurmasının iki taraf için bir ihtiyaç olduğu açıklamaları yapılmıştır. Bu dönemde İhvan ABD yönetimi ile iletişime geçmeye ve Batı kamuoyuna olumlu mesajlar vermeye çalışmıştır. Örneğin İngilizce site www.ikhwanweb.com bu dönemde faaliyete geçirilmiştir. Bush yönetimi ve Avrupa'ya terör örgütü olmadıklarını göstermeye çalışan İhvan, Batı'nın Mübarek yönetimine insan hakları konusunda baskı yapmasını sağlamayı amaçlamıştır.⁹⁷⁷ Bununla beraber Batı'ya karşı olumsuz yaklaşım sürmüştür. İhvan ABD'nin bölge ile ilgili her tasarrufunun altında, aynı devletler olsa da, İsrail'i (veya Siyonizm) görmüştür. Nitekim 2008'de İhvan'ın siyasi bölüm başkanı Muhammed Mursi, ABD'nin söylemlerinin aksine Mısır'da demokrasiyi desteklemek için hiçbir şey yapmadığını, bu konuda Avrupa yönetimlerini de olumsuz etkilediğini, İsrail açısından ise demokratik bir Mısır'ın Filistinlileri daha fazla destekleyeceği için demokratik olmayan Mısır'da çıkarının olduğunu söylemiştir.⁹⁷⁸ İhvan'ın o dönem Genel Mürşit yardımcısı ve Ikhwan.web'in editörlerinden Dr. Muhammed Habib ise Kasım 2007'de verdiği röportajda şunu söylemiştir:

Biz diyoruz ki ulusu küçük düşürmeyi, inançlarını zayıflatmayı, ahlaki bozulmaya yol açmayı, zenginliğini çalma ve yağmalamaya çabalamayı, kültürel hususiyetini yok etmeyi amaçlayan bir İsrail-Amerikan projesi vardır. Bu proje bölgeyi parçalamayı ve haritasını yeniden çizmeyi amaçlıyor. Bu (proje) aynı zamanda bölgemizi ılımlılar ve aşırılar (iyi eksen/ şer eksen) olarak bölen Yeni Ortadoğu projesini sunmayı amaçlıyor.... İsrail-Amerikan projesinin yararına ve ABD'nin Irak'taki başarısızlığını örtmek için ilk eksenin ikinci eksene karşı çıkmasını amaçlıyor....⁹⁷⁹

Habib devamında Batı ile diyaloga geçme konusunda ise şunu dile getirmiştir;

Elbette bir gecede açıklama ve tavırlarını değiştiren ABD yönetimine güvenmiyoruz.... ABD yönetimi bir hayır kurumu değil. Kendi çıkarları ve gündemi var ve petrol kuyuları arıyor ve bölgenin stratejik yerlerini kontrol etmek istiyor ve İsrail'in bütün bölgede üstünlüğü muhafaza etmeye çalışıyor. Bu nedenle, nasıl bir diyalog içine girebiliriz ki?.⁹⁸⁰

⁹⁷⁷ Brooke, S. (February 2013). s.16.

⁹⁷⁸ Ajemian, P. (2008, August 24).

⁹⁷⁹ Habib on MB Party Program, Dialogue with West. (2007, November 11).

⁹⁸⁰ Habib on MB Party Program, Dialogue with West. (2007, November 11).

Müslüman Kardeşlerin 2010 seçim programında, “Mısır’ın bölge ve İslam dünyasında zayıflayan gücünün, onu Arap ve İslam dünyasında tabii güç yapan Kahire’nin Washington ile ilişkisiyle doğrudan bağlantılı olduğu” belirtilmiştir. “Filistin meselesinde Arap ve İslam topraklarının illegal işgaline direnmeyi, Filistin halkının Siyonist gaspına karşı direnişine yardım edilmesi” savunulmuştur. Dahası “Siyonist varlık ile ekonomik, kültürel, siyasi ve güvenlik alanında normalleşmeye direnme ve onu destekleyen herhangi bir anlaşmayı geçersiz sayma” ve “Gazze Şeridi’ne ablukanın kaldırılması ve oradaki Filistinlilere yardım” çağrıları yer almıştır.⁹⁸¹

Mübarek rejimi, ABD ve İhvan arasındaki bu ilişki durumu 2003-05 yıllarında tartışılmışsa da değişmemiştir. İhvan’ın ABD ve İsrail karşıtı söylemleri, Mübarek’in Batı’ya ifade ettiği “İslamcı tehdit” argümanlarını desteklemiştir. 2009’da ABD Başkanı olan Barack Obama’nın da İhvan’a yönelik güvensizlik ve şüpheleri vardır. Bununla beraber Obama, selefi George W. Bush’tan farklı bir bölge politikası izleyeceğinin işaretini vermiştir. Bush döneminde Ortadoğu’da bozulan ilişkileri düzeltmeye girişen Obama, 4 Haziran 2009’da Kahire Üniversitesi’nde “yeni bir başlangıç” konuşması yapmıştır.⁹⁸² ABD ile İslam toplumları arasında gerilim sebebi olmuş Afganistan ve Irak’ın işgali, 11 Eylül saldırıları, İsrail-Filistin sorunu, İslam-demokrasi, kadın hakları gibi birçok meseleye değindiği konuşmasında Obama, “Amerika İslam ile savaşta değildir ve olmayacaktır.” diyerek ABD’nin Müslümanlarla sorunu olmadığını, şiddete dayalı aşırıcılık başta olmak üzere ortak sorunları birlikte çözmek istediğini söylemiştir. 2003’te güçlü biçimde Ortadoğu’da demokratikleşme vadeden Bush yönetimine atıfla “demokrasinin dışarıdan dayatılamayacağını” belirterek farklı bir politika izleyeceği izlenimi veren Obama, “halkın iradesini yansıtan hükümetleri destekleyeceği” sözünü vermiştir. Hüsnü Mübarek’in katılmadığı, Mısırlılarda olumlu tepkilere yol açan bu konuşmaya, İhvan’ın parlamentodaki bloğunun lideri Saad el-Katatni de dahil İhvan’dan 10 milletvekili davet edilmiştir. İhvan üyelerininin de olduğu yerde Obama, demokrasi konusunda uyarıda bulunmuştur:

Amerika bütün barışçıl ve yasalara uyan seslerin dünyada duyulmasına saygı duymaktadır, onlarla aynı fikirde olmasak bile. Ve biz bütün seçilmiş, barışçıl hükümetleri memnuniyetle karşılayacağız – bütün halkını saygıyla yönetmek kaydıyla. Bu son nokta çok önemli çünkü bazıları iktidara gelmeden önce

⁹⁸¹ Muslim Brotherhood, “Section 4: Regional Leadership”, in *Electoral Program of the Muslim Brotherhood-2010 People’s Assembly Elections*, 34-36. [Arapça]. Aktaran Cook, S.A. (2012). s. 237-238.

⁹⁸² İnternet: Text: Obama’s Speech in Cairo. (2009, June 4). *The New York Times*. Web: <http://www.nytimes.com/2009/06/04/us/politics/04obama.text.html>. (04.04.2014)

demokrasiyi savunuyorlar; güce erişince de diğerlerinin haklarını bastırmada acımasız oluyorlar....⁹⁸³

Obama burada, açıkça henüz iktidarda olmayan ancak demokrasiye bağlılıkları konusunda şüphe duyulan İslamcılara (Mısır için İhvan'a) desteğinin şartlarını söylemiştir. Nitekim Washington Post yazarı David Ignatius da, Obama'nın burada İhvan ve bölgedeki İslamcılara hitap ettiğini yazmıştır.⁹⁸⁴ Obama'nın ifadeleri, İslamcılarla ilişkilerde "uzlaşmacı" yaklaşıma yakın görüşü yansıtmaktadır. Bu yaklaşımın arka planında İran örneği de vardır. ABD'nin meşruiyeti zayıflamış ve ülke sorunlarını çözemeyen otoriter rejimlere desteği, bir şekilde rejim devrildiğinde yerlerine gelenlerde ABD karşıtlığına dayalı politikalara dönüşmüştür.

Sonuç olarak, iç veya dış birçok faktörün etkisiyle zamanla dönüşen İhvan, Batı'ya ve Batılı değerlere 2011 öncesinde, geçmiştekenden daha yakındır. Ancak İhvan Mısır'daki rejim üzerinde etkisi bulunan ABD ve müttefiklerini tehdit olmadığı konusunda ikna noktasında değildir. ABD'de de İslamcılarla yeni bir ilişki kurmak isteyen ancak "şüpheleri devam eden" bir yönetim vardır. Fakat 2004-05 yıllarında da görüldüğü gibi, ABD'nin müttefikleri olan bölgedeki otoriter rejimler ve İsrail statükonun korunması konusunda daha katılardır. Mübarek rejimi ve bölgede statüko yanlısı güçlerin, demokratikleşme çağrılarını karşısında en önemli argümanı demokratikleşmenin Batı çıkarlarına aykırı görüşlere sahip İslamcılara (İhvan) iktidara taşıyacağı tezi olmuştur.

Özetle, modern siyasal İslami bir hareket olarak İhvan, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki birçok İslami hareket gibi şartlara bağlı olarak ortaya çıkmış, güçlenmiş ve otoriter rejimin en güçlü alternatifi olmuştur. Emperyalizm ve modernleşme baskısı altında çare olarak İslam'ı yorumlayarak ortaya çıkan hareketi güçlendiren şartlar aynı zamanda Mısır'da sekülerizmi itibarsızlaştırmış ve zayıflamıştır. İhvan'ın ideolojisi ve yapısı, iç ve dış dinamiklerin etkisiyle zamanla dönüşmüş ve içinde çeşitlenmiştir. El-Benna döneminde İhvan, şiddet eylemine karışmışsa da, daha sonra şiddetle arasına mesafe koymuştur. 1950-60'lı yıllarda Seyyid Kutub'un "öncü topluluk" görüşlerinden etkilenip cihat fikrini

⁹⁸³ Text: Obama's Speech in Cairo. (2009, June 4).

⁹⁸⁴ İnternet: Ignatius, D. (2012, February 15). A 'Cosmic Wager' on the Muslim Brotherhood. *The Washington Post*. Web: https://www.washingtonpost.com/opinions/a-cosmic-wager-on-the-muslim-brotherhood/2012/02/15/gIQAvIxbGR_story.html?noredirect=on&utm_term=.7dd3f4bdc5b1. (11.02.2015)

benimseyenlerle liderlik ideolojik anlamda mücadele etmiş ve onlarla yollarını ayırmıştır. 1990'ların ikinci yarısında Vasat Partisi girişiminde olduğu gibi hareket içinde siyasete yaklaşım konusunda da farklılıklar ortaya çıkmıştır. Yine 2007'de taslak parti programı, İhvan içinde liderlik seviyesinde dahi farklı yaklaşımlar olduğunu göstermiştir. 2010 yılında gelindiğinde de İhvan içerisinde demokrasi, azınlık ve kadın hakları veya siyasi parti kurma gibi konularda birbirine tam olarak zıt görüşler ifade edilmiştir. Dolayısıyla İhvan içerisinde kökenleri (şehirli-kırsal) ve deneyimleri gibi etkenlerle farklı gruplar ortaya çıkmış ve bu gruplar dinsel veya harekete ilişkin olarak kendi yorumlarına göre farklı prensipleri benimsemişlerdir. Netice itibarıyla 2011 öncesinde hareketin yönetiminde etkin olan muhafazakar *da'va* kanadı da kendi yorumuyla hareketi yönlendirmiştir. İhvan liderliği, seçimle iktidara gelme anlamında demokrasiyi kabul etmiş ancak halk iradesinin önüne şeriat (ki bu İhvan'ın yorumu olmaktadır) şartı koyması, kadın hakları ve azınlık hakları konularındaki görüşleri ile Batılı seküler demokrasi anlayışından uzak görünmüştür.

2011 öncesinde İhvan'ın seküler muhalefet ve Batı (ABD ve müttefikleri) ile karşılıklı güvensizlik ve şüpheleri Mübarek rejiminin yararına olmuştur. İhvan'ın liberal demokrasiyi benimsememiş olması ve iktidara geldiğinde nasıl davranacağına ilişkin belirsizlik, diğer faktörlerle birlikte, seküler kesimler ile diyalog ve işbirliğini geliştirmesini engellemiştir. Hareketin demokrasi anlayışı ile beraber, iktidara geldikten sonra gitmeyeceği düşüncesi seküler kesimlerde endişe kaynağı olmuştur. Benzer biçimde İhvan'ın Batı karşıtı söylemleri de ABD ve müttefiklerinin otoriter rejime desteğinin gerekçesi olmuştur. Mübarek rejimi, Batı nezdinde İhvan'ın "tehdit" olduğunu son gününe kadar anlatırken, İsrail ve bazı Arap monarşileri de Mübarek ile birlikte değişimin karşısında olmuştur.

5. “ARAP BAHARI” VE MISIR’DA DEMOKRASIYE GEÇİŞ ÇABASI

Üçüncü bölümde Mısır’da rejimin gücü, yasal muhalefetin durumu, ülkedeki sosyo-ekonomik şartlar üzerinden, 2011 öncesinde Mısır’da demokrasiye geçiş için olumlu şartlar bulunsa dahi, birçok açıdan demokrasiye geçişin zor olduğu sonucuna varılmıştır. Dördüncü bölümde ise Müslüman Kardeşlerin demokrasiyi talep edenlerin başında gelmesine rağmen, iç ve dış kaynaklı birçok sebeple rejimi demokratikleşme konusunda baskılayamadığı anlatılmıştır. Bu bağlamda, 2011 “Arap Baharı” isyanlarının beklenmedik biçimde Mısır’da demokrasiye geçiş fırsatı oluşturduğu ve İhvan’ı demokrasiye geçiş döneminin en önemli aktörü olarak ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır.

Bu bölümde ise önce “Arap Baharı” isyanlarıyla Mısır’da demokrasiye nasıl geçildiği sonra da demokrasiye geçiş sürecinin nasıl askeri darbe ile sonlandığı incelenmiştir. Tezin asıl sorusu bağlamında burada, sürecin belirleyici aktörü olan İhvan liderliğinin, seküler demokrasiyi benimsememiş olmasının geçiş sürecinin başarısızlıkla sonlanmasına yol açacak hangi politikalar olarak yansıdığı araştırılmıştır. Böylece Mısır’ın bu kısa deneyimi üzerinden sekülerizm olmadan demokrasinin yaşayamadığı sonucuna varılmıştır.

5.1. “Yasemin Devrimi” ve “25 Ocak Protestoları”

Dünyanın farklı bölgelerinde demokratikleşme yaşanmasına rağmen, 2011 öncesinde Ortadoğu’da İsrail dışında demokrasisi oturmuş ülke yoktur. İsrail ise demokrasiye geçiş süreci yaşamamıştır. Irak’ta 2003’te ABD işgaliyle başlayan demokrasiye geçiş süreci ise özellikle Irak ordusunun dağıtılmasından sonra, güvenlik sorunlarına yol açmış ve yeni dönem toplumun beklentilerini karşılayamamıştır. Dolayısıyla Ortadoğu’da henüz başarılı bir demokrasiye geçiş süreci deneyimi olmadığı söylenebilir. 2010 yılının sonlarında Tunus’ta başlayan halk isyanları ise bölgede en azından Tunus ile birlikte Mısır’da demokrasiye geçiş fırsatı ortaya çıkarmıştır.

“Arap Baharı” isyanları denilen süreçte, Arap dünyasında ya da Ortadoğu’da daha önce olmadığı biçimde halk ayaklanması sonucu ilk defa otoriter bir devlet başkanı görevi bırakmak zorunda kalmıştır. Tunus’ta “Yasemin Devrimi” olarak adlandırılan süreçte, ülkeyi 1987’den beri yöneten Zeynel Abidin Bin Ali 14 Ocak 2011’de sadece görevi bırakmamış, ülkeden de kaçmak zorunda kalmıştır. Böylece Tunus’ta demokrasiye geçiş

süreci başlamıştır. Bundan birkaç yıl önce Bush yönetimindeki ABD ve müttefiklerinin dışarıdan baskısına rağmen demokrasiye geçiş fırsatı oluşmamışken, bu kez içeriden baskı netice vermiştir. Tunus'ta isyanların başarılı olması, Mısır'da da 25 Ocak'ta Mübarek'in görevi bırakmasıyla sonuçlanacak isyanlara yol açmıştır. Diğer bir ifadeyle Tunus'taki olayların “özendirici (*demonstration*) etkisi” Mısır'da demokrasiye geçiş fırsatını getirmiştir.

5.1.1. “Yasemin Devrimi” ve Yansımaları

Popüler biçimde iyimser isimlendirmeye “Arap Baharı” denilen isyanlar, 17 Aralık 2010'da Tunuslu işsiz ve Sidi Bu Zey (Sidi Bouzid) şehrinde seyyar satıcılık yapan Muhammed Buazizi'nin sebze meyve sattığı el arabasına belediye görevlilerinin el koyması ve onu küçük düşürmesine tepki olarak kendi ateşe vermesiyle başlamıştır. Önce Sidi Bu Zey şehri sonra Tunus'a yayılan protestolar, daha sonra Mısır, Libya, Yemen, Bahreyn, Suriye başta olmak üzere Arap ülkelerinde otoriter yönetime karşı, baskı, adaletsizlik, yolsuzluk, fakirlik ve işsizlik gibi sorunlardan kaynaklı isyanlara dönüşmüştür. Hemen her ülkede benzer sebeplerle başlayan isyanlar farklı biçimlerde gelişmelere yol açmıştır.

Tunus'un bir şehrinde işsiz bir gencin rejime tepki olarak kendini yakmasıyla başlayan protestoların, beklenmeyen biçimde önce Tunus geneline, sonra diğer Arap ülkelerine yayılması, öncelikle buralarda halkın otoriter rejimlere birikmiş tepkisini göstermektedir. Her ülkenin özel şartları bulunmakla beraber, Arap isyanlarının ortaya çıkışı için birçok uzman Ortadoğu ülkelerindeki hızlı nüfus artışı (genç nüfus), yaygın yolsuzluk ve rüşvet, demokrasi eksikliği, otoriter yönetimlerin dış bağımlılığı ve küreselleşme ve teknolojik gelişmeleri saymıştır.⁹⁸⁵ 2010 yılına gelindiğinde Ortadoğu'da nüfusun %60'ı 30 yaşın altındadır. Mısır ve Suriye'de bu oran %65-70'e yakındır. Ekonomik eşitsizlik, ayırım, işsizlik rejimlere öfkeye neden olmuştur. Mısır'da 30 yaş altındaki 10 gençten dokuzu işsizdir.⁹⁸⁶ İkinci bölümde detaylı biçimde değinildiği gibi 2000'lerde önce yaşanan gıda ve enerji fiyatları artışı ve sonra 2008 küresel ekonomik krizi bu sorunların daha da

⁹⁸⁵ Bu konuda detaylı bir çalışma için; Şahin, M. (2012). “1950-1960 Devrimleri ve 2011 ‘Arap Baharı’: Benzerlikler ve Farklılıklar”, B.S. Çevik-Ersaydı ve B. Baskak (Editörler), *Yeni Dünya Düzeni, Arap Baharı ve Türkiye*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1-12. (Aynı zamanda Mülkiye Dergisi Güz 2011, 272. sayısında yayımlanan makale).

⁹⁸⁶ Nevens, K. (2012). “The Youth Are Revolting: A New Generation of Politics in the Middle East?”, *Harvard International Review* 34(2), 44-47. s.45.

ağırlaşmasına yol açmıştır. 1970'lerde petrol krizleri nedeniyle ekonomik kriz yaşayıp meşruiyeti zayıflayan otoriter rejimler gibi⁹⁸⁷ 2000'lerde küresel ekonomide yaşanan bu gelişmeler Arap ülkelerinde rejimlerin desteğinin zayıflaması yol açmıştır. Arap ülkelerinin birçoğu onyıllardır aynı lider veya aynı aile tarafından yönetilmektedir. Mısır gibi bazı ülkelerde ise liderler değişse de otoriter rejim, bütün unsurlarıyla sürmektedir. Bu ülkelerde siyasi ve ekonomik karar alma mekanizmaları yöneticinin çevresi, askeri ve bürokratik elit ve ahab-çavuş kapitalizmi ile yönetilmekte ve toplumun büyük kesimi bu mekanizmalara girememektedir. Dahası politik reform isteyenler baskı ile susturulmaktadır.

Tunus 1956'da bağımsız olmasından sonra 1987'ye kadar Habib Burgiba tarafından yönetilmiştir. Burgiba ülkesini yukarıdan aşağıya seküler bir programla Batılılaştırmaya çalışmıştır. Ülkesini modernleştirmiş ancak en baskıcı rejimlerden birini kurmuştur. 1987'de sağlığı yönetmeye elvermediği gerekçesiyle İçişleri Bakanı Zeynel Abidin Bin Ali Anayasa'nın 57. Maddesi gereğince yönetime el koymuştur. Bin Ali de 2011'de ülkeyi terkedene kadar baskıcı biçimde yönetmiştir. Bin Ali iktidarında, kendisi ve karısının ailelerinin yolsuzlukları ve özelleştirmelerden faydalanmaları, AB ile 1990'larda gümrük tarifelerinin kaldırılmasıyla tekstil endüstrisinin zayıflaması, ekonomik büyümenin yavaşlaması, işsizlik, özelleştirmelerle fakir-zengin arasındaki farkın açılması, ekonomik büyümenin kıyı bölgelerinde zenginleşmeye sebep olurken iç bölgelerde fakirleşmeyi artırması, 2008 küresel krizinin gıda fiyatlarını yükseltmesi ve ülke dışından gelen işçi dövizlerini düşürmesi toplumu patlama noktasına getirmiştir.⁹⁸⁸

Arap isyanları öncesinde ABD ve Batılı müttefikleri ya da genel anlamda dış aktörler istikrar için bölgedeki otoriter liderleri desteklemişlerdir. Otoriter yönetimler ise elit kesim içerisinde sağladıkları ittifaklarla sistemi yürütmüşlerdir. Daha önce değinildiği üzere, bu ülkelerin çoğunda çeşitli sebeplerle (üstten modernleşme, baskıcı sekülerizm, sekülerizm ile ilgili algılar vb) İslamcılar güçlenmiş ve en önemli muhalefeti oluşturmuştur. İslamcılarının gücü Batı için otoriter rejime desteğin sürmesine gerekçe olmuştur. Otoriter rejimler ise kalkınma problemlerini çözemediklerinden istikrarın değil, istikrarsızlığın sebebi olmaya başlamışlardır. Diğer yandan teknolojik gelişmelerle birlikte ortaya çıkan

⁹⁸⁷ 1973-74 ve 1979 petrol krizleri özellikle petrolü büyük oranda ithal eden otoriter rejimleri (Portekiz, Yunanistan, Filipinler, Arjantin, Uruguay gibi) ekonomik sorunlarını ağırlaştırmış ve bu rejimlerin bitişlerinde rol oynamıştır. Huntington, S.P (1991). s.54-55.

⁹⁸⁸ Angrist, M. P. (2013). s.547-549.

internet nesli, facebook, twitter, flick gibi sosyal paylaşım siteleri üzerinden örgütlenmeyi ve bunları devrimci araçlar olarak kullanmayı öğrenmişlerdir. Sonunda Muhammed Bouazizi'nin kendini yakmasıyla toplumda biriken öfke isyana dönüşmüş ve toplumun farklı kesimleri, temsil, hesap verme ve değişim istemişlerdir.

Tunus'taki isyanların Bin Ali'nin ülkeden kaçışıyla sonuçlanması, bölgedeki diğer otoriter rejime sahip ülkelerde “özendirici” etkiye yol açmıştır. İsyanların diğer Arap ülkelerine yayılmasında Tunusluların başarısı etkili olmuştur. Tunus'un etkisi, şartlara göre farklı ülkelerde farklı yansımalarla yol açmıştır. Marina Ottaway'ın belirttiği gibi, isyanlar sonrasında tepki ve sonuç bakımından üç yol ortaya çıkmıştır: Birincisi, Tunus ve Mısır'da olduğu gibi rejim kendini korumak için devletin başındaki yöneticinin görevden ayrılmasını sağlamıştır. Protestocular ve ortaya çıkan siyasi parti ve gruplar siyasi mücadele yürütmüştür. İkincisi Yemen, Libya da olduğu gibi liderler protestoculara şiddetle karşılık vermiştir. Ülkede güçlü kurumsal olmadığından onları istifaya zorlayan lider/kurum çıkmamıştır. Üçüncüsü, yönetim toplumun taleplerini azaltacak maddi tavizler, reform vaatleri ve güç uygulayarak rejimi sürdürmeye çalışmışlardır.⁹⁸⁹ Bu farklılığın nedeni, diğer bir ifadeyle “özendirici” veya “kartopu” etkisinin sınırları, içerideki faktörlerle ilgilidir. Huntington'ın üçüncü dalga demokratikleşme için tespit ettiği gibi kartopu etkisi sadece içerideki faktörler demokrasi için hazırsa etkili olmaktadır.⁹⁹⁰

Tunus'taki “Yasemin devrim”in başarılı olması, öncelikle protestolara farklı kesimlerden katılım gerçekleşmesi, protestoların uzun süreli olması ve ülke çapına yayılması ile ilgilidir. Protestolara farklı kesimlerin (sınıflar üstü) katılımı ve isyanların ülke çapına yayılmasında ise sosyal medya, isyanlar öncesinde İslamcı-seküler yakınlaşması ve Tunus Genel İşçi Sendikası (UGTT) etkili olmuştur. 2000'li yıllarda Tunus'daki seküler muhalefetin İslamcılarla ilgili kanaatinde değişiklikler olmuş, İslamcılarda ılımlılaştırma görülmüş ve seküler muhalefet ile İslamcılar arasındaki siyasi diyalog gelişmiş ve köprü kurulmuştur. UGTT ise protestoların başlaması ve ülke çapına yayılmasında önemli rol oynamıştır.⁹⁹¹ Tunus'taki isyanların öncekilerden farkı ise sosyal medya ve gençlerin öncülük etmesidir. Modern iletişim araçları güvenlik güçlerinin kontrolüne karşı

⁹⁸⁹ Ottaway, M. (2011). “The Middle East is in Transition ... to What?”. *Insight Turkey*, 13(2), 1-8. s.5-6.

⁹⁹⁰ Huntington, S. P. (1991). s.288-289.

⁹⁹¹ Angrist, M. P. (2013). s.549-550.

isyancıların çok hızlı örgütlenebilmelerini ve eyleme geçebilmelerini kolaylaştırmıştır. Protestoların başrolünde iyi eğitilmiş genç nüfus vardır.⁹⁹²

Bunlara ilaveten Tunus'taki isyanı inceleyen Angrist, Tunus'ta protestoların başarılı olmasında, iktidarının başlarında geniş bir tabanı olan Bin Ali rejiminin zamanla daralmasını saymıştır. Bin Ali'ye protestolar karşısında General Raşid Ammar yardım etmeyi reddetmiştir.⁹⁹³ Siviller arasında da Bin Ali'ye yardım edecek pek aktör kalmamıştır. Bin Ali, uyguladığı politikalar ile iktidarının başında ona destek veren kadınlar (Tunuslu Demokratik Kadınlar Birliği-ATFD), iş dünyası, yargıçlar, gazetecileri ve en önemlisi köklü iktidar partisi Anayasal Demokratik Birlik(RCD)'in desteğini kaybetmiştir. Bunların bir kısmı doğrudan Bin Ali karşıtı protestolara katılırken, bir kısmı da onu korumak için hiç gösteri düzenlememiştir.⁹⁹⁴ Son olarak, protestoların başarılı neticelenmesinde dış aktörlerin tutumu da etkili olmuştur. Fransa başlangıçta Bin Ali'ye destek çıkmışsa da, onun Tunus'u yönetemeyeceğini anlayınca kendisini eski rejimden uzaklaştırmak için Bin Ali ve ailesinin Fransa'ya gelmelerini engellemiştir.⁹⁹⁵ Diğer yandan ABD, Bin Ali'ye destek çıkmamıştır. ABD Başkanı Obama, Bin Ali'nin ayrıldığı gün Tunus'ta halka karşı şiddeti kınamış ve Tunus halkının cesaret ve saygınlığını alkışladığını açıklamıştır.⁹⁹⁶

Tunus'un "Yasemin Devrimi"ni, bölgedeki demokrasi eksikliği ile ilgili bazı tezlerin yeniden gözden geçirilmesini de gerektirmiştir. İlk olarak Arap halkları ordunun yaygın ve sürekli protestolara karşı güç kullanmadığını veya kullanamadığını görmüşlerdir. Bu yeni durum, 1992 Cezayir senaryosunun tekrar etmeyeceğinin işareti olarak yorumlanmıştır. Tunus'ta yaklaşık bir ay süren protestolar sırasında onlarca kişi ölmüşse de, bunlar

⁹⁹² Dede, A.Y. (2011). "The Arab Uprisings: Debating the 'Turkish Model'". *Insight Turkey*, 13(2), 23-32. s.24.

⁹⁹³ Tunus'ta ordu profesyonel olarak yöneticiye değil, cumhuriyete bağlıdır. Nitekim Bin Ali de rejimi ayakta tutmak için yarısı asker (yarısı da yönetici) olan 35 bin kişilik ordu yerine, sayısı 130-150 bini bulan iç güvenlik unsurlarına (polis, ulusal muhafız ve başkanlık muhafızı) güvenmiştir. Dolayısıyla General Ammar, Bin Ali'yi korumak isteseydi, çok kanlı olurdu ancak neticenin ne olacağı belirsizdir. Angrist, M. P. (2013). s.550-551.

⁹⁹⁴ Angrist, M. P. (2013). s.550-554.

⁹⁹⁵ Fransız Dışişleri Bakanı Michele Alliot-Marie, Bin Ali'ye ülkeyi terketmesinden iki gün önce Fransa'dan destek gücü gönderilmesi teklifinde bulunmuş ancak daha sonra geri adım atmıştır. İnternet: Samuel, H. (2011, January 18). French foreign minister defends offer to help ousted Tunisian president. *The Telegraph*, Web: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/8267380/French-foreign-minister-defends-offer-to-help-ousted-Tunisian-president.html> (06.08.2015)

⁹⁹⁶ İnternet: The White House. (2011, January 14). "Statement by the President on Events in Tunisia". Web: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/01/14/statement-president-events-tunisia> (06.08.2015)

genellikle polisin müdahalesi sırasında olmuştur. Eva Bellin'in ifade ettiği gibi, muhtemelen bastırıcı güçlerin karşılaştığı halk hareketi geniş olunca baskı için iradesi kırılmıştır. Ordu birliğini muhafaza etmek, uluslararası desteği korumak ve meşruiyetini korumak için maliyet hesabı yapmıştır.⁹⁹⁷ Nitekim o dönemde Bin Ali'nin Genelkurmay Başkanı Raşid Ammar'a protestoculara ateş etmesi emrini verdiği ancak Ammar'ın bunu reddettiği yönünde dedikodular çıkmıştır. Daha sonra ordu bu iddiaları "Bin-Ali'nin hiç ateş emri vermediğini" belirterek reddetmiştir.⁹⁹⁸ Arkaplanda ne olduğu bilinmese de ordunun müdahale etmediği bir gerçektir. "Yasemin Devrimi"nin bir mesajı da Batı'nın büyük kalabalıklar karşısında otoriter liderin arkasında durmadığı olmuştur. 2009'da İslam toplumlarıyla "yeni bir başlangıç" yapmaya yönelik girişimde bulunmuş olan Obama yönetimi, Tunus'ta en azından rejimin yanında yer almamıştır.⁹⁹⁹

Tunus'taki protestoların başarısının asıl yansıması, "özendirici etki" ile diğer Arap halklarında "biz de yapabiliriz" düşüncesini desteklemesiyle olmuştur. "Özendirici etki" bir toplumdaki liderlere ve gruplara, diğer topluluktaki lider ve grupların otoriter bir yönetimi sonlandırabilecekleri ve demokratik bir sistem kurabileceklerine dair kabiliyetlerinin olduğu; bunun nasıl yapılabileceğini (metod ve tekniğini); sonradan demokratikleşenlere kaçınılması gereken tehlikeleri ve üstesinden gelinecek zorlukları göstermektedir.¹⁰⁰⁰ 1980'lerde Doğu Avrupa'daki demokrasiye geçiş süreçlerinde de "özendirici etki" ile bir ülkede olan bir gelişme beklenmedik biçimde diğerini etkilemiştir. Romanya'da olanlar, Çekoslovakya'da olanların ürünü, Çekoslovakya'da olanlar Doğu Almanya'da olanlardan kaynaklanmıştır. Bir ülkede yaşanan gelişmeler sonucunda diğerini vatandaşları kendi şanslarını yeniden değerlendirmişlerdir. İkinci bir ülkede değişim olunca geri kalanların hesaplarının tutmasına duydukları güven de artmıştır.¹⁰⁰¹ Tunus'un "özendirici etkisi" de, Doğu Avrupa'da yaşanan gelişmelere benzemiş ve Huntington'un tespit ettiği gibi, benzer kültür ve yakın coğrafyada daha etkili olmuştur.¹⁰⁰²

⁹⁹⁷ Bellin, E. (2005). s.29.

⁹⁹⁸ İnternet: Grewal, S. (2016, February 24). "A Quiet Revolution: The Tunisian Military After Ben Ali". *Regional Insight*, CEIP. Web: <http://carnegieendowment.org/2016/02/24/quiet-revolution-tunisian-military-after-ben-ali-pub-62780> (03.03.2016)

⁹⁹⁹ Tunus'ta olaylar başladığında Obama'nın Bin-Ali'yi askeri yöntem kullanmaması yönünde uyardığı iddiaları vardır. Yalçın, H. B. (2015). Obama Stratejisi ve Ortadoğu, *Akademik Ortadoğu*, 9(2), 55-74. s.67.

¹⁰⁰⁰ Huntington., S. P. (1991). s.101.

¹⁰⁰¹ Przeworski, Adam, 1995a.s.3.

¹⁰⁰² Portekiz'deki gelişme İspanya'da demokratikleşmeye katkı sunmuş; İspanya'daki demokratikleşme Latin Amerika'da yankı yapmış; Filipinler'de 1986'da Marcos'un düşüşü Asya'daki otoriter yönetimleri sarsmış, Kore'de demokrasiye geçişte tetikleyici etki yapmıştır. Doğu Avrupa'da ise Ağustos 1989'da Polonya'da

Tunus'un "özendirici" etkisi, Mısır'da Mübarek'i görevi bırakmaya zorlayan 25 Ocak protestolarında açık biçimde görülmüştür. Nitekim 25 Ocak 2010'da da Ulusal Polis Günü¹⁰⁰³ anısına gençlik grupları eylem yapmıştır. Ancak 2011'de diğer şartlar yanında, Tunus'un etkisiyle motivasyon farklıdır. 25 Ocak protestolarının organizatörlerinden "Hepimiz Halid Saidiz" facebook sayfasının kurucusu Vail Ganim ve 6 Nisan Gençlik Hareketi kurucularından Ahmed Mahir, 30 Aralık'ta birlikte 25 Ocak'ta gösteri düzenlemek için anlaştıklarında¹⁰⁰⁴ Tunus'taki protestolardan esinlenmiştir. Zeynel Abidin Bin Ali'nin 14 Ocak 2011'de Tunus'u terketmesi ise motivasyonlarını artırmıştır. Protestocular 25 Ocak günü Tahrir Meydanı'na çıkabildikten sonra Mübarek'in de Bin Ali gibi görevi bırakmasını talep etmeye başlamışlardır.¹⁰⁰⁵

Sonuçta Mısır'da demokrasiye geçiş fırsatını getiren 25 Ocak protestolarının başlaması ve başarıya ulaşmasında Tunus'un "Yasemin Devrimi"nin açık etkisi vardır. Tunus'taki isyanların Zeynel Abidin bin Ali'nin ülkeden ayrılmasıyla sonuçlanması, Mısırlılara bir hedef vermiştir. Diğer bir ifadeyle Tunus'taki başarı olmasaydı, Mısır'daki 25 ocak protestoları daha önceki gösteriler gibi kalabilirdi.

5.1.2. 25 Ocak Protestolarına Doğru

25 Ocak protestolarının başarılı olması sadece Tunus'un "Yasemin Devrimi"nin etkisi ile gerçekleşmemiştir. Öncelikle isyanlar için ülkede rejimden ciddi bir memnuniyetsizlik vardır. Üçüncü bölümde incelendiği üzere, ülkede yıllardır yüksek seviyede olan işsizlik, fakirlik, gelir dağılımındaki eşitsizlik, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği gibi sorunlar 2000'lerde özelleştirmeler, artan fiyatlar ve 2008 ekonomik kriziyle daha da

---

komünist olmayan yönetim iktidara gelince, Eylül'de Macaristan, Ekim'de Doğu Almanya, Kasım'da Çekoslovakya ve Bulgaristan, Aralık'ta Romanya'da demokrasi dalgası "kartopu etkisi" ile yayılmıştır. Huntington, S. P. (1991). s.104.

¹⁰⁰³ 25 Ocak 1952'de "devrim"e giden yolda İngilizler İsmailiye'de bir polis karakoluna saldırmışlar ve birçok polisi şehit etmişlerdir. 25 Ocak bu olay nedeniyle Ulusal Polis Günü ilan edilmiştir.

¹⁰⁰⁴ Ganim ve Mahir, işbirliğinde yapma konusunda anlaşırken, ilki eylemin reklamını yapmayı ve eylemi desteklemeyi, ikincisi ise lojistiği koordine etmeyi üstlenmiştir. İnternet: Wolman, D. (2011, May 4). "How the January 25 Egyptian Revolution Was Organized". *The Atlantic*. Web: <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2011/05/how-the-january-25-egyptian-revolution-was-organized/238336/> (12.08.2015)

¹⁰⁰⁵ 25 Ocak protestoları sırasında yaşanan olaylar kronolojik olarak Ek'te yer almaktadır. Bunun yanında süreci aktaran haber içerikleri için bkz. Knell, Y. (2011, January 25). Egypt's revolution: 18 days in Tahrir Square. *BBC News*. Web: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-16716089>; Timeline: Egypt's Revolution. (2011, February 14). *AlJazeera*. Web: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/01/201112515334871490.html>; Idle, N. and Nunns, A. (2011, April 14). Tahrir Square tweet by tweet. *The Guardian*. Web: <https://www.theguardian.com/world/2011/apr/14/tahrir-square-tweet-egyptian-uprising>. (30.08.2015)

ağırlaşmış ve rejime olan desteğin iyice düşmesine yol açmıştır. Bunların yanında hak talepleri karşısında polis şiddeti, yıllardır süren olağanüstü hal koşulları ve siyasi liderleri değiştirecek bir mekanizma bulunmaması toplumda rejime karşı öfke birikmesine neden olmuştur. Dahası Mübarek'in 2011'de oğlu Cemal'e görevi devretmek üzere planlamaya girmesi sadece tabanda değil yönetici elit içerisinde de bölünmeyi getirmiştir. Bu ortamda Tunus etkisi yanında iki gelişme 25 Ocak protestolarının ortaya çıkmasını ve sonucu etkilemiştir: 1) Mübarek'in hiç olmadığı kadar baskı ve hile ile yönettiği 2010 Meclis seçimleri, 2) 2008'den itibaren daha çok sosyal medya üzerinden örgütlenmeye başlayan ve 25 Ocak öncesinde giderek yoğunlaşan gençlik hareketleri.

5.1.2.1. 2010 Meclis Seçimleri

1981'den beri Mısır'ı yöneten Hüsnü Mübarek, bütün itiraz ve eleştirilere rağmen 2011'e görevini oğlu Cemal'e devretmek üzere hazırlıklar yapmayı sürdürmüştür. 2007'de Anayasa'nın devlet başkanlığı seçimi ile ilgili 76. Maddesindeki değişiklikler, çeşitli vesilelerle Cemal'i ulusal ve uluslararası kamuoyuna tanıtmaya Mübarek'in kararlılığının işareti olarak yorumlanmıştır. Halk Meclisleri seçimlerinden hemen önce Eylül 2010'da Mübarek'in ABD'ye seyahatinde oğlu Cemal'i de götürmesi, veraset planından vazgeçmediğini göstermiştir. Zira ABD aracılığında Washington D.C.'de Filistin Otoritesi ile İsrail arasında başlayacak doğrudan barış görüşmeleri açısından önemli olan bu seyahatte Cemal'in sadece ABD Başkanı Obama değil, İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu ile de görüşmesi planlanmıştır.¹⁰⁰⁶

2011 devlet başkanlığı seçimlerinden önce, Haziran 2010'da Şura Meclisi, Kasım-Aralık 2010'da ise Halk Meclisi seçimleri yapılmıştır. Mübarek Meclis seçimlerini istediği sonucu alacak şekilde gerçekleştirmiştir. Fakat seçimler, 25 Ocak protestoları öncesinde toplumu isyana sürüklemiş ve muhalefetin bir araya gelmesine yol açmıştır. Aslında muhalefetin bir araya gelme çabası Meclis seçimlerinden çok önce başlamış ancak öteden beri rejimin faydasına olan parçalı muhalefet yapısı nedeniyle, işbirliği ancak seçimlerden sonra gerçekleşebilmiştir. Bu parçalı yapı ve özellikle İslamcı-seküler kesimler arasındaki mesafe nedeniyle 2000'li yıllarda Kifaye ve Tahaluf gibi girişimlerin başarısız olduklarına değinilmişti. Bu kez de muhalefetin bir araya gelme çabası, Şubat 2010'da Mısır'a dönen

¹⁰⁰⁶ İnternet: Hussein, A. (2010, September 1). Gamal Mubarak accompanies father to Washington. *Daily News Egypt*, Web: <http://www.dailynewsegyp.com/2010/09/01/gamal-mubarak-accompanies-father-to-washington/> (06.08.2015)

eski Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (UAEK) Genel Sekreteri Muhammed el-Baradey'in öncülüğünde kurulan Değişim için Ulusal Birlik (DUB) ile başlamıştır.¹⁰⁰⁷ Muhaliflerden farklı kesimlerden isimlerin bir araya geldiği DUB, 2010 parlamento seçimlerinden önce olağanüstü hal uygulamasının kaldırılması, devlet başkanlığı için bağımsız adaylığın önünün açılması, gelecek seçimlerde yargı denetiminin sağlanması gibi taleplerin olduğu yedi maddelik reform gündemi açıklamıştır. Liberal Yarın ile henüz resmi izin alamamış İslamcı Vasat ve Nasirist Saygınlık partileri DUB'a katılmış; Demokratik Cephe Partisi de el-Baradey'in demokratik reform çağrılarına destek vermiştir. Sosyal medya üzerinde el-Baradey'e gençler arasında büyük destek çıkmıştır. Önce birliğe katılıp imza kampanyasına katılmayan İhvan, Temmuz ayında el Baradey'e destek açıklamış ve kısa sürede yedi maddelik reform talebi için 300 binden fazla imza toplanmıştır.¹⁰⁰⁸

Mübarek rejimi ise Mart ayından itibaren muhaliflere baskıyı artırmış ve Haziran 2010'da Şura Meclisi seçimlerinde iktidar partisi 88 sandalyenin 80'ini elde etmiştir. Bu dönemde olağanüstü hal yasası gereği toplantı, gösteri yapmaya izin verilmemiş, İhvan, DUB ve 6 Nisan Gençlik Hareketi'nden birçok kişi tutuklanmıştır. Halk Meclisi seçimlerinden önce hükümetin seçim usulsüzlüklerini gündeme getiren gazeteci ve televizyon programcılarını cezalandırılmıştır.¹⁰⁰⁹ Halk Meclisi seçimlerinde İhvan'ın 150 adayından 22 aday kendisi adaylıktan çekilmiş, 29 tanesi ise Yüksek Seçim Komisyonu tarafından diskalifiye edilmiş, 24 aday ise "dini sloganlar" kullandıkları gerekçesiyle tutuklanmıştır. Ayrıca seçimlerden önce 1200'den fazla İhvan üyesi tutuklanmıştır.¹⁰¹⁰ Ekim ayında Ulusal Telekomünikasyon Düzenleme Otoritesi, abonelerine SMS yoluyla bilgi veren organizasyonlara Enformasyon

¹⁰⁰⁷ 1997-2009 arasında UAEK Genel Sekreteri olarak görev yapan el-Baradey, 2005'te UAEK ile birlikte Nobel Barış ödülü almıştır. 2010 Şubat'ta Kahire'ye dönen el-Baradey, DUB'u kurmuş ve muhalefetten farklı gruplara destek vermiştir. Uluslararası saygınlığı onun için pozitif iken, uzun süredir Mısır dışında olması olumsuzluk olarak görülmüştür. Ancak yine de yönetim el-Baradey'e tepki göstermiştir.

¹⁰⁰⁸ İnternet: Chick, K. (2010, August 1). Muslim Brotherhood supports ElBaradei. *The Washington Times*. Web: <http://www.washingtontimes.com/news/2010/aug/1/muslim-brotherhood-supports-elbaradei/> (12.08.2015)

¹⁰⁰⁹ Örneğin muhalif *Al Dustour* gazetesi editörü İbrahim Eissa, 3 Ekim'de seçimde olabilecek hilelere dikkat çeken yazısı nedeniyle gazetenin sahibi (aynı zamanda Vafd Partisi lideri) El-Seyid Bedevi tarafından kovulmuştur. Human Rights Watch. (Dec., 2010). s.5, 10-17.

¹⁰¹⁰ 2010 Meclis seçimleri hk. İnternet: Trager, E. (2010, November 27). "The Cairo Agenda". *New Republic*. Web: <https://newrepublic.com/article/79430/mubarak-steady-egypt-elections>; Egypt's 2010 Elections – Fraud, Oppression and Hope for Change. (2010, November 15). *Ikhwanweb*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=27550>. (06.08.2015) Hamzawy ve Dunne, İhvan'ın kadın kotası için 15 adayı dahil 135 aday çıkardığını, 28'inin kayıt sürecinde diskalifiye edildiğini belirtmiştir. Hamzawy, A. and Dunne, M. (2010, November 15).

Bakanlığı ve Yüksek Basın Konseyi'nden izin alma şartı getirmiştir.¹⁰¹¹ Bu önlemlerle İhvan ve 6 Nisan gibi gençlik hareketlerinin seçim merkezlerinden kamuoyuna iletecekleri bilgileri kontrol etmek ve engellemek amaçlanmıştır. Nitekim muhalefetin 2005 seçimlerindeki başarısında SMS yoluyla bilgi almaları etkili olmuştur.

Muhalefetin öne çıkan ismi olarak el-Baradey, taleplerine yönetimden olumsuz yanıt alınca Halk Meclisi seçimleri için boykot çağrısı yapmış ancak bir kez daha muhalefetin bölünmüşlüğü boykotu etkisiz kılmıştır. Kifaye Hareketi, Demokratik Cephe ve Yarın Partisi boykotu desteklerken, İhvan, Tagammu ve Vafd boykotu tartıştıktan sonra seçimlere katılma kararı almıştır. Vafd'ın kararı parti gençliği tarafından eleştirilmiştir. İhvan'ın seçimlere katılma kararı ise birkaç gün önce eski ve mevcut yöneticilerden Müslüman Kardeşler Reformcuları adıyla 20 kişinin boykot çağrısına rağmen gelmiştir.¹⁰¹² Ayrıca seçimlerden önce İhvan liderleri seküler muhalefet ile aynı koltuklar için rekabet etmemek için koordine amaçlı bir araya gelmişler ancak bu görüşmelerde ilkeler üzerinde uzlaşma gerektiren ortak gündem oluşturulamamıştır.¹⁰¹³

Muhalefetin işbirliği yapamadığı 2010 Halk Meclisi seçimleri, olağanüstü baskı ortamında yoğun hile iddiaları arasında gerçekleşmiştir. 28 Kasım ve 5 Aralık 2010'da yapılan parlamento seçimlerinin ilk turunda sadece 8 muhalif meclise girebilmiştir. Vafd ve İhvan'ın yoğun hile ve usulsüzlük gerekçesiyle ikinci turunu boykot ettiği seçimlerde, UDP 508 sandalyenin toplam 424'ünü kazanmıştır. 65 bağımsız milletvekilinin de UDP'li olduğu göz önüne alındığında Halk Meclisi'nin %90'ı iktidar partisinin kontrolünde iken muhalefetin toplam sandalye sayısı 16 olmuştur.¹⁰¹⁴ Seçim sonuçları İhvan'ın uzun süredir takip ettiği sistem içinde varolma ve sistemi değiştirme çabasının boşa olduğunu

¹⁰¹¹ Düzenlemeye istinaden bütün yayın kuruluşlarının canlı yayın yapma izinleri iptal edilmiş, basın yayın kuruluşların yeni lisans alana kadar geçici süre devlet imkanlarını kullanmaları sağlanmıştır. İnternet: Ashour, S., Megahed, M. and el-Hadi, O. (2010, October 11). SMS Messaging Restricted in Bid to Preempt Pre-Election Activism. *Al-Masry al-Youm English*. Web: <http://www.almasryalyoum.com/en/news/restrictions-placed-sms-messages-avert-promoting-anti-regime-incitations>. (12.08.2015)

¹⁰¹² Bunlar arasında İbrahim el-Zafarani ve karısı Cihan el-Halfavi (2000'de İhvan'dan bağımsız milletvekili adayı olan ilk kadın), Avrupa uzun süre hareketin temsilciliğini yapmış Kemal Helbavi, tanınmış hukukçu Muhtar Nuh, mühendis Heysem Ebu Halil, gazeteci Halid Davud, öğretim üyesi Abdulhay el-Faramavi gibi tanınmış isimler vardır. Hamzawy, A. and Dunne, M. (2010, November 15).

¹⁰¹³ Wickham, C.R. (2013). s.146.

¹⁰¹⁴ Vafd 6, Tagammu 5, İhvan ve diğer muhalefet partileri birer milletvekili çıkarmıştır. İnternet: Official Results: 16 opposition, 424 NDP, 65 'independents'. *Ahramonline*. (2010, December 6). Web: <http://english.ahram.org.eg/News/1321.aspx> (06.08.2015).

göstermiştir. Öte yandan gençlerin %67'si seçimlerde oy kullanmamıştı ki bu gençlerin politikaya ilgisizliği olarak yorumlanmıştır.¹⁰¹⁵

Meclis seçimlerinin muhalefet açısından başarısız geçmesi, bir kez daha işbirliğine gitmeleri gerektiğini ortaya koymuştur. Bu anlamda önce seçimleri gözlemleyen Bağımsız Seçim Gözlem Koalisyonu seçimleri gayrimeşru ilan etmiş; muhalefet Mübarek'ten yeni parlamentoyu feshetmesini ve adil ve şeffaf seçimler için yasal düzenlemeler talep etmiştir.¹⁰¹⁶ El-Baradey, 2011'deki devlet başkanlığı seçimlerini boykot çağrısı yapmış, İhvan dahil muhalefet çağrısına destek vermiştir. Böylece el-Baradey, Mübarek'e karşı muhalif bir aktör olarak kalacağı mesajını vermiştir.¹⁰¹⁷ Muhalefetin bütün çağrılarına rağmen Mübarek parlamentonun “yasal” olduğunu açıklamış ve yeni meclis 13 Aralık'ta ilk oturumu yapmıştır.¹⁰¹⁸

Halk Meclisi'nin açılışından bir gün önce el-Baradey'in DUB, Kifaye, 6 Nisan Gençlik, Vafd, Tagammu, Saygınlık ve İhvan dahil muhalefetten farklı gruplar Anayasa Mahkemesi önünde protesto düzenlemiştir. Muhalifler idare mahkemesinin usulsüzlük gerekçesiyle geçersiz saydığı 92 (bazı kaynaklarda 98) bölgede seçimlerin iptal edilmesini istemişlerdir.¹⁰¹⁹ Ertesi gün Meclis'te yemin edilirken, Kahire Danıştay binası önünde Vafd, Saygınlık, İhvan ve bağımsızlardan 30 civarında eski milletvekili, DUB, Kifaye gibi siyasi hareketlerin temsilcileri ile birlikte birgün önceki taleplerini yinelemişler ve “gölge meclis” veya “paralel meclis” kuracaklarını açıklayarak rejime meydan okumuşlardır.¹⁰²⁰ Muhalefetin seçimlerin sonuçları daha açıklanmadan üzerinde çalıştığı “paralel meclis” fikri, uzun süren toplantılar sonunda 16 Ocak'ta Vafd Partisi'nin merkezinde bir basın konferansı ile “halk parlamentosu” olarak duyurulmuştur. 50 eski milletvekili, 43 farklı

¹⁰¹⁵ Nevens, K. (2012). s.45.

¹⁰¹⁶ İnternet: Fathi, Y. (2010, December 6). Coalition wants parliament dissolved. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/1307.aspx> (12.08.2015)

¹⁰¹⁷ İnternet: Shenker, J. (December 8, 2010). ElBaradei urges Egyptians to boycott presidential election. *The Guardian*. Web: <https://www.theguardian.com/world/2010/dec/08/elbaradei-egyptians-boycott-presidential-election> (13.08.2015)

¹⁰¹⁸ President Mubarak Calls Elections ‘Legal’ Despite Proof of Fraud. (2010, December 12). *Ikhwanweb*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=27514> (12.08.2015)

¹⁰¹⁹ 4 Aralık'ta 4.Yüksek İdare Mahkemesi'nin verdiği bu karar 180'den fazla milletvekilinin seçimini etkilemektedir. İnternet: Shukrullah, S. (2010, December, 12). Opposition rallies against parliament. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/1754.aspx> (15.10.2015)

¹⁰²⁰ Muhaliflerin Halk Meclisi'ni tanımayıp onun yerine gündemde olan konularla ilgili yasa teklifi vermesi, hükümetin faaliyetlerinin eleştirilmesi düşünülen meclis için “paralel”, “alternatif” veya “gölge” sıfatları kullanılmıştı. İnternet: Opposition MPs Pledge to Egyptians to Overthrow Fraud Parliament. (2010, December 14). *Ikhwanweb*. Web:<http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=27529>; Former MPs announce ‘shadow parliament’. (2010, December 13). *Ahramonline*. Web:<http://english.ahram.org.eg/News/1816.aspx> (12.08.2015)

uzmanlıkları bulunan kişi (sendika liderleri, yargıçlar vb.) ve gençlik hareketlerinden 9 temsilcinin bulunduğu parlamentonun “vatandaşlık, sosyal adalet, sivil devlet ve demokrasi” ilkelerini benimsediği açıklanmıştır. Parlamentoda Vafd, Yarın, Saygınlık, komünist partiler, Kifaye Hareketi, DUB, İhvan ve bazı sivil toplum örgütleri temsilcileri yer almıştır.¹⁰²¹ Muhalefetin “Halk Parlamentosu”nda İhvan’a 15 üye ayrılmış ve seküler muhalefetten İhvan’ın muhalefete katılması ve duruşu ile ilgili olumlu açıklamalar yapılmıştır.¹⁰²² Muhalefetin parlamentosunun 30 Ocak’ta açılış yapması planlanmış ancak 25 Ocak’ta başlayan ayaklanma nedeniyle bu gerçekleşmemiştir. Bunun yerine protestolar başladıktan bir hafta sonra, 10 kişilik bir Yürütme Komitesi oluşturulmuş ve Muhammed el-Baradei Mübarek ile müzakere yürütmesi için temsilci seçilmiştir.¹⁰²³

Mısır’da seçimlerde hile ve usulsüzlükler, polis şiddeti, Mübarek yönetimin muhaliflerin taleplerine olan duyarsızlığı öteden beri olağan gelişmelerdir. Fakat bu kez UDP yöneticisi ve Cemal Mübarek’in yakın arkadaşı Ahmed Ezz, Cemal’in devlet başkanlığını garantilemek için ülke tarihinin en kirli seçim sürecini yönetmiştir.¹⁰²⁴ Mübarek açısından seçimlere toplumun büyük kesiminin bile itiraz etmesi ve muhalefetin “paralel parlamento” oluşturması değil, rejimi destekleyen ordu ve diğer güvenlik birimleri, bürokrasi, büyük iş adamları, rejime yakın aydınlar ve basın mensuplarının desteğinin sürmesi önemlidir. Bu destekle Mübarek yönetimi, muhalefeti bastırmak için her zamanki yöntemlerini

¹⁰²¹ Yarın Partisi Başkanı Eymen Nur, yardımcısı Cemile İsmail, Saygınlık Partisi kurucusu Hamdin Sabahi, Vafd üyesi ünlü işadamı Rami Lakah, Vafd üyesi Muhammed Şerdi, tanınmış gazeteci Hamdi Kandil, Kifaye’nin eski koordinatörü Abdulhalim Kandil, üniversitelerin bağımsızlığı için “9 Mart Hareketi”ni kuran Muhammed Ebul Ghar, eski milletvekilleri Cemal Zahran ve Mustafa Bakri bunlar arasındadır. İnternet: NAC Studied the Formation of a Parallel Parliament. (2010, December 6). *Ikhwanweb*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=27432>; Al Desoukie, O. and Elyan, T. (2011, January 12). Assessing Egypt’s one-party parliament: Part 1. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2011/01/12/assessing-egypts-one-party-parliament-part-1/>; Elyan, T. (2011, January 17). Opposition launches ‘popular parliament’, *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2011/01/17/opposition-launches-popular-parliament/>. (12.08.2015)

¹⁰²² İnternet: Experts: Brotherhood's Participation in the People's Parliament Ensure its Survival. (2011, January 5). *Ikhwanweb*, Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=27736> (14.08.2015)

¹⁰²³ Muhalefetin Yürütme Komitesi üyeleri: Muhammed El Baradei (*Eski UAEK Başkanı ve DUB başkanı*), Muhammed Biltaci (*2005-2010 arasında Meclis’te İhvan Bloğunun lideri*), Hamdin Sabahi (*Seküler sol kanat Arap milliyetçisi Saygınlık Partisi lideri*), Abdul Celil Mustafa (*DUB Koordinatörü*), Mahmud El-Kudayri (*Mısır Temyiz Mahkemesi eski başkan yardımcısı*), George Ishaq (*Kifaye Hareketi eski başkanı*), Abdel Ezz Hariri (*Seküler solcu Tagammu Partisi üyesi*), Eymen Nur (*Liberal seküler Yarın Partisi Başkanı*), Magdy Ahmed Hussein (*İslamcı İşçi Partisi Başkanı*) ve Usame Gazali Harb (*Seküler liberal Ulusal Demokratik Cephe kurucusu*). Ayrıca 6 Nisan Gençlik (*2008’de işçilere grevlerinde destek için oluşturulan Facebook grubu*), El-Baradei Gençlik, Yarın Gençlik, İhvan Gençlik ve Ulusal Demokratik Cephe Gençlik hareketlerinde komiteye 3-5 üye göndermeleri istenmiştir. İnternet: Levinson, C. (2011, February 3). ElBaradei’s Role Cast in Doubt. *Wall Street Journal*. Web: <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748704775604576120443506757576> (12.08.2015)

¹⁰²⁴ Shahin, E. (2012). “The Egyptian Revolution: The Power of Mass Mobilization and the Spirit of Tahrir Square”. *Journal of the Middle East & Africa*. 3 (1), 46-69. s.53.

sürdürmüştür. Bu dönemde en çok üyesi olan facebook gruplarına erişimde sorun yaşanması, UDP milletvekillerinin İçişleri Bakanı Habib el-Adli'den “paralel parlamento” üyelerinin tutuklanmasını istemesi¹⁰²⁵ iktidarın değişimden korkmakla birlikte baskıyla bu süreci atlatacağına inandığını göstermiştir. Seçimler sırasında ve sonrasında protestoculara şiddetle müdahale, Mübarek'in oğlu Cemal'e güç devri yapacağı algısını beslemiş ve bu da muhalefetin bir araya gelmesi ve toplumda öfkenin artmasına yol açmıştır. Muhalefetin bir araya gelmesi, Tunus'taki isyanlar ve gençlik hareketlerinin başlattığı 25 Ocak protestoları olmadan Mübarek'i belki deviremezdi ancak Mısır'da öteden beri parçalı olan, özellikle İslamcı – seküler olarak bölünmüş muhalefetin bir araya gelmesi, 25 Ocak protestolarına farklı kesimlerden katılımı kolaylaştırmış, dolayısıyla sonuca olumlu etkide bulunmuştur.

5.1.2.2. Gençlik Hareketleri

2010 meclis seçimleri sırasında, rejim ile muhalefet arasındaki dengede yeni olan ikinci gelişme, sosyal medya üzerinden örgütlenen gençlerin rejimin bütün baskısına rağmen etkili protesto eylemleri düzenleyebilmesidir. 25 Ocak protestolarını organize eden ve başlatan gençlik hareketlerinin başında 6 Nisan Gençlik Hareketi, “Hepimiz Halid Saidiz” facebook grubu, El-Baradei Destek Kampanyası, Adalet ve Özgürlük Hareketi, Kifaye Gençlik, Yarın Gençlik, Demokratik Cephe Gençliği ve İhvan Gençlik gelmektedir.¹⁰²⁶

Gençlik hareketlerinden en eskisi “6 Nisan Gençlik Hareketi” (*Harakat Şabab 6 April*) 2008 Nisan ayında, Mısır'ın Nil deltasındaki endüstri bölgesi Mahalla El Kübra'da işçilerin grev ve protestolarına destek için oluşturulmuştur. Polis baskısı nedeniyle meydanlarda etkili gösteriler yapamayan hareket üyeleri işçilere destek vermek için siyah giyip evde beklemiş ve günün grevine göre ürünleri boykot etmişlerdir. 100 binden fazla facebook kullanıcısı ile işçilere destek veren grup, protestolar ülke çapına yayılınca “6 Nisan Gençlik Hareketi” adlı facebook grubunu oluşturmuştur. Hareketin kurucuları arasında, Ahmed Mahir, Ahmed Salah, Esmâ Mahfuz, Esra Abdulfettah, Tarık el-Huli ve Muhammed Adil bulunmaktadır.¹⁰²⁷ 6 Nisan Hareketi'nin önde gelenleri Kifaye

¹⁰²⁵ İnternet: NDP MPs Call for the Arrest of members of the "Parallel Parliament". (2010, December 22). *Ikhwanweb*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=27622> (12.08.2015)

¹⁰²⁶ 25 Ocak protestolarında gençlik hareketlerinin rolü hk. Ezbawy, Y.A. (Jan., 2012). “The Role of the Youth's New Protest Movements in the January 25th Revolution”, *IDS Bulletin*. 43(1), 26-36.

¹⁰²⁷ İnternet: April 6 Youth Movement. (2010, September 22). CEIP. Web: <http://carnegieendowment.org/2010/09/22/april-6-youth-movement-pub-54918>. (19.08.2015).

Hareketi'nin çalışmalarında da yer almıştır. Aynı zamanda Sırbistan'dan şiddetsiz eylem teknikleri üzerine eğitim aldıkları iddia edilmiştir.¹⁰²⁸

2008 yılında İsrail'in Gazze'yi işgali nedeniyle etkili protestolar gerçekleştiren 6 Nisan Gençlik Hareketi, 2009-10 yıllarında ülke çapında grev için girişimde bulunmuş ancak başarılı olamamıştır. Gösteriler sırasında ileri gelenlerinden Ahmed Mahir gibi birçok kişi gözaltına alınmış, tutuklanmıştır. Rejimin bütün baskısına rağmen 6 Nisan Gençlik Hareketi, özgürlükleri savunmayı, yolsuzluk ve otoriter uygulamaları ise protesto etmeyi sürdürmüştür. Hareketin en önemli özelliği, 25 Ocak'ı "Hepimiz Halid Saidiz" facebook grubuyla protesto günü belirleyen grup olması ve daha sonra 25 Ocak protestolarına katılacak diğer gençlik grupları (Yarın Gençlik, Demokratik Cephe Gençlik, El-Baradei Gençlik gibi) için yöntem göstermeleri olmuştur.¹⁰²⁹ 25 Ocak protestoları öncesinde fakir bölgelerdeki insanları hakları konusunda eğiterek ve protestonun gerekçelerinin anlatıldığı 50 bin broşür dağıtarak önemli rol oynamıştır.¹⁰³⁰

25 Ocak protestolarının başlamasında etkili olan gruplardan biri de Mısır asıllı Google'ın Dubai'deki Ortadoğu ve Kuzey Afrika pazarlama yöneticisi 30 yaşındaki aktivist Vail Ganim (Wael Ghonim) tarafından açılan "Hepimiz Halid Saidiz"¹⁰³¹ facebook grubudur. Sayfanın açılması Mısır'da olağan olan polis şiddetine dayanmaktadır. Haziran 2010'da İskenderiye'den Halid Muhammed Said adlı 28 yaşındaki genç bir girişimci, polislerin uyuşturucu baskınının ganimetlerini (marihuana) paylaştığını gösteren bir video yayınlamıştır. Bu yayından kısa süre sonra 6 Haziran'da İskenderiye'de bir kafedeyken iki sivil polis tarafından götürülmüş ve dövülerek öldürülmüştür. Bu olay Mısır'da sıradan olsa da, Said'in fotoğrafları internette paylaşıncaya özellikle gençler arasında büyük tepkiye yol açmıştır. İnsan Hakları İzleme Örgütü de Said'in ölümünün "polis şiddetinden" olduğunu açıklamıştır. 25 Haziran'da İskenderiye'de Said'in ölümü protesto edilmiş, Halid

¹⁰²⁸ 6 Nisan Hareketi'nin liderlerinden Muhammed Adil'in Sırbistan'a giderek, CANVAS (Center for Applied NonViolent Action and Strategies)'dan eğitim aldığı ve Kahire'ye eğitim malzemeleriyle döndüğü ifade edilmiştir. Aktaran Shahin, E. (2012). s.56. CANVAS, 2000 yılında Miloseviç'in seçimleri kaybetmesine rağmen görevi bırakmayı reddetmesi üzerine yaptığı barışçıl eylemlerle, iki hafta içerisinde Miloseviç'in devlet başkanlığından çekilmesini sağlayan Direnç (Otpor) hareketinin bugünkü kuruluşudur.

¹⁰²⁹ Filii, J. (2011). *Arab Revolution: Ten Lessons from the Democratic Uprising*, New York: Oxford University Press. s.39.

¹⁰³⁰ Shahin, E. (2012). s.56.

¹⁰³¹ Arapçası "Kane Khaled Said" olan sayfanın İngilizce versiyonu "We Are All Khaled Said" de bulunmaktadır.

Said'in anısına açılan sayfaya kısa süre içerisinde yüzbinlerce Mısırlı - Haziran ayında 130 bin- üye olmuştur.¹⁰³²

“Hepimiz Halid Saidiz” grubu kısa sürede rejim baskısının ve polis şiddetinin gençler arasında paylaşımı ve uluslararası medyaya duyurulması için bir ortam haline gelmiştir. Nitekim Halid Said'in ölümünden birkaç ay sonra 6 Kasım'da yine İskenderiye'de Ahmed Şaban (Ahmed Shaaban) adlı 19 yaşında bir gencin aynı polis karakolunda görevli polislerce işkenceyle öldürüldüğü ortaya çıktığında, olay kamuoyunda büyük tepkiye yol açmış ve sosyal medyada hızla paylaşılmıştır. Uluslararası Af Örgütü, Mısır'dan Şaban'ın ölümünün araştırılması çağrısına bulunmuştur.¹⁰³³ “Hepimiz Halid Saidiz” grubu, herhangi bir siyasi paylaşım yapmadan Halid Said ve Ahmed Şaban gibi polis şiddetiyle ölenleri gündeme getirerek rejimi, siyasi gerekçelerle değil, evrensel değerlerle eleştirmiştir. Bu nedenle hiçbir siyasi partinin olmadığı kadar destek bulmuştur. 22 Ocak 2011'e gelindiğinde üye sayısı 380 bini bulan sayfayı ziyaret edenler ise çok daha fazladır.¹⁰³⁴ 25 Ocak protestolarının organizatörlerinden olan grubun kurucusu Vail Ganim, gösterilere katılmak için Kahire'ye gelmiş ve grubuyla “devrim”in baş aktörlerinden olmuştur.

Mübarek'in son döneminde ortaya çıkan gençlik hareketlerinden bir de El-Baradei Gençlik hareketidir. El-Baradei'in öncülüğünde DUB'un kuruluşunda yer alan hareket, yedi maddelik reform gündemini ve aynı zamanda seçimlerde adalet sağlanırsa devlet başkanı adayı olabileceğini açıklayan el-Baradei'in devlet başkanlığı adaylığını desteklemiştir. Facebook üzerinde oluşturdukları “Mısır Devlet Başkanlığı için El Baradei” adlı grup Mayıs 2010'da 240 bin üyeye ulaşmıştı ki, muhalefet parti ve hareketlerinin üyelerinden fazla olan bu rakam onları o dönem için Mısır'da internet üzerinde örgütlenen en büyük siyasi grup yapmıştır.¹⁰³⁵ Bunların yanında 25 Ocak öncesinde Adalet ve Özgürlük Gençliği, İhvan Gençliği, Kifaye Gençliği, Yarın Partisi ve

¹⁰³² 1980 Kahire doğumlu Vail Ganim, 13 yaşına kadar Suudi Arabistan'da kalmıştır. Tekrar Kahire'ye dönerek Kahire Üniversitesi'nde Bilgisayar Mühendisliği okumuştur. Kahire Amerikan Üniversitesi'nde pazarlama ve finans üzerine MBA eğitimini 2007'de bitirmiş, eğitimi sırasında bazı firmalarda çalıştıktan sonra 2008'de Google'ın Kahire ofisinde, Ocak 2010'da da BAE/Dubai'deki mevcut işinde çalışmaya başlamıştır. İnternet: Khaled Said: The face that launched a revolution. (2012, June 6). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/43995.aspx> (12.08.2015)

¹⁰³³ İnternet: Jensen, J. and Lee, I. (2010, November 14). Alexandria family accuses police of torturing son to death. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2010/11/14/alexandria-family-accuse-police-of-torturing-son-to-death/>; Amnesty International UK. (2010, November 16). “Egypt: Ahmed Shaaban's death in custody must be investigated”. Web: <https://www.amnesty.org.uk/press-releases/egypt-ahmed-shaabans-death-custody-must-be-investigated> (12.08.2015)

¹⁰³⁴ Khaled Said: The face that launched a revolution. (2012, June 6).

¹⁰³⁵ Shehata, D. (2010). s.5-6.

Demokratik Cephe partilerinin gençlik kolları protestoların organizesinde rol almışlardır. Daha sonra bu gruplara destek amacıyla Vafd, İşçi, Yarın, Karama, Tagammu, Nasırist partilerin gençleri ve Devrimci Sosyalistler'den ayrılma Demokratik Değişim için Halk Hareketi (HASHD) ve Kıpti Gençlik Cephesi katılmıştır.¹⁰³⁶

Sonuç olarak, Tunus'taki "Yasemin Devrimi" etkisi, muhalefeti "paralel meclis" altında birleşmeye zorlayan Meclis seçimleri ve örgütlenme ve eylem yapma konusunda yetenekli gençlik hareketleri Mısır'da demokrasiye geçiş fırsatını ortaya çıkaran 25 Ocak protestolarına istisnai bir ortam sağlamıştır. Bu yeni ve farklı ortam protestoların, taleplerini kabul ettirmek anlamında, başarılı sonuçlanmasında etkili olmuştur.

5.1.3. "25 Ocak Devrimi"

Üçüncü ve dördüncü bölümlerde ele alındığı üzere, 2011 öncesinde Mısır'da demokrasiye geçiş için altyapı sağlayacak sosyo-ekonomik şartlar zayıf, siyasi partilerin taban desteği ve sivil toplum örgütlenmesi yetersiz, güçlü taban desteği olan İhvan'ın ise seküler kesimler ve Batı ile ilişkileri sorunludur. Bunların yanısıra rejim güçlü bastırıcı aygıtlara ve dış desteğe sahiptir. Diğer yandan Mısır, demokrasinin önşartları olarak sayılan ulusal birlik, işleyen devlet bürokrasisi ve (sorunları olmakla beraber) hukukun üstünlüğü gibi avantajlara¹⁰³⁷ sahiptir. Bunlar Mübarek'in devrilmesiyle ülkenin kaosa sürüklenmesini engelleyen niteliklerdir. Ayrıca Mübarek'in son döneminde ekonomi kaynaklı sorunların ağırlaştığı ve baskı nedeniyle tabandaki hoşnutsuzluğun ciddi arttığı ve Cemal'e devir konusu nedeniyle ordu ile Mübarek arasında çok da görünmeyen bir anlaşmazlık olduğu gözlenmiştir. Hüsnü Mübarek bu olumsuzluklardan ciddi kaygılanmamış olacak ki, 2011 devlet başkanlığı seçimlerine oğlu Cemal'i hazırlamakta ısrar etmiştir. Ne var ki 25 Ocak protestoları sadece Cemal'e iktidar devrini engellememiş, Mübarek'in de görevi bırakmasını sağlayarak Mısır'da demokrasiye geçiş için fırsat oluşturmuştur.¹⁰³⁸

¹⁰³⁶ Shahin, E. (2012). s.54.

¹⁰³⁷ Marwan Bishara, Mısır ve Tunus'u bu anlamda diğer Arap ülkelerine nazaran güçlü orta sınıf ve işçi sınıfı, sağlam ulusal kurumlar ve binlerce yıl ortak tarihle desteklenen uzun süreli ulus-devlet içinde birleştirici modern kimlikleriyle avantajlı saymıştır. Bishara, M. (2012). *The Invisible Arab: The Promise and Peril of the Arab Revolutions*. New York: Nation Books: s.5, 34. Ancak üçüncü bölümde incelendiği üzere Mısır'da orta sınıf ve işçi sınıfı birçok Arap ülkesine göre güçlü olsa da, demokrasiye geçiş için baskı oluşturacak kadar güçlü, organize ve etkili değildir.

¹⁰³⁸ 25 Ocak protestoları boyunca yaşanan gelişmeler detaylı olarak Ek'teki kronolojide yer almaktadır. Burada kaynak belirtilmeyen haberler/gelişmeler için de kronolojideki kaynaklardan yararlanılmıştır.

25 Ocak protestoları, yukarıda incelendiği üzere, ortaya çıktığı şartlar -Tunus etkisi, gençlik hareketleri ve Meclis seçimlerine olan tepki- itibariyle öncekilerden farklıdır. Protestoların başarılı sonuçlanmasında bu yeni şartlar etkili olduğu gibi, 18 günlük protesto eylemlerinin kendisiyle ilgili bazı nitelikler/gelişmeler sonuçta etkili olmuştur. İlk olarak Ganim ve Mahir'in anlaştığı üzere, protestolar için önceden hazırlıklar yapılmıştır. Gençler İçişleri Bakanlığı önünde ve olağanüstü halin kaldırılması talebiyle yapılacak protesto eylemi için sosyal medya üzerinden örgütlenmişlerdir. Bunun yanında caddelerde dağıtılan el ilanı ve broşürlerle halkı protestolara davet etmişlerdir. Sosyal paylaşım sitelerinde eyleme katılacağını bildiren sayısı giderek artmıştır. 25 Ocak'tan önce Ganim'in sayfasına 70 bin kişi "protestolara katılacağını" yazmış, sayfayı yüzbinlerce ziyaret eden olmuştur. "Devrim Günü" facebook sayfasına 90 binden fazla kişi kaydolmuştur. Öte yandan protestolar için hükümet de hazırlık yapmıştır. İçişleri Bakanlığı çevresindeki caddelerde güvenlik önlemleri alınmış ve polis bölgeye yakın Tahrir Meydanı, Ramses Meydanı ve Arap Ligi Caddesi gibi toplanma yerlerinin kontrolünü sağlamıştır. Hükümetin hazırlıklarına güvenen İstihbarat Direktörü Ömer Süleyman Mısır'a gelen ABD heyetine "protestoculara çok fazla kişi katılsa bile Tunus'un tekrarı olmayacağını, zira polisin bir stratejisinin olduğunu ve devlet başkanının zayıf olmadığını" söylemiştir.¹⁰³⁹

İkinci olarak, protestocu gençler teknolojiyi kullanarak güvenlik güçlerinin engellerini aşabilmiş ve protestonun sürmesini sağlayabilmişlerdir. Protestocular facebook ve twitter gibi kanallar üzerinden polisin durumuna göre konum alabilmişler ve küçük gruplar halinde dağılıp toplanarak 25 Ocak günü Tahrir Meydanı'na çıkabilmişlerdir. Protestocular ilk gece meydanları terketmeyerek kararlılıklarını da göstermişlerdir. Gösteri uzadıkça katılımı birlikte Tunus'a benzeme olasılığı da artmıştır.¹⁰⁴⁰ Filii'nun özetlediği gibi, Tahrir Meydanı'nda "6 Nisan" ın yenilikçi yöntemleri, İhvan gençliğinin disiplini protestoculara rejimin baskıcı gücüne direnme yeteneği vermiş ve devrimin başarıya ulaşmasını sağlamıştır.¹⁰⁴¹

Üçüncü olarak protestolar yaygın biçimde sürmüş ve farklı kesimler katılmıştır. 25 Ocak günü Kahire dışında İskenderiye, Mansura, Tanta, Asyut ve Asvan gibi büyük şehirlerde de gösteriler yapılmıştır. Sonraki günlerde protesto eylemleri diğer şehirlere yayılmıştır. Özellikle 28 Ocak Cuma "Öfke Günü", 1 Şubat "milyonların yürüyüşü" gibi belirli

¹⁰³⁹ Cook, S. A. (2012). s.282.

¹⁰⁴⁰ Cook, S. A. (2012). s.282.

¹⁰⁴¹ Filii, J. (2011). s.39.

günlerde gösterilere katılanların sayısı katlanarak artmıştır. Protestolara gençlik hareketleri yanında Saygınlık, Yarın ve Ulusal Demokratik Cephe partileri özellikle gençlik kollarıyla başından itibaren destek vermişlerdir. İhvan ise dördüncü gün katılmıştır. Vafd ve Tagammu protestoculara mesafeli dursalar da Mübarek'i desteklememiş, ancak tabanları protestolara katılmıştır.¹⁰⁴² Daha sonra bağımsız sendikalar ve diğer işçi dernekleri protestolara destek vermiştir. Protestolar başladıktan sonra resmi sendika federasyonu ETUF'un yasal tekelliğine karşı kurulan Mısır Bağımsız Sendikalar Federasyonu (EFITU), 6 Şubat'ta genel grev çağrısında bulunmuş; Kahire Kamu Taşıma Otoritesi, Mısır Devlet Demiryolları, Süveyş Kanal Otoritesi'ne bağlı ikinci şirketler, devlet elektrik şirketi ve Ghazl al-Mahalla çağrıya cevap vermiş ve 11 Şubat'a kadar 60 civarında grev ve toplu eylem yapmışlardır.¹⁰⁴³ 9 Şubat'ta da işçi sendikaları protestoculara katılmış ve greve gitmiştir. Kahire'nin yanısıra Süveyş, Helwan ve tekstil merkezi Mahalla Al Kubra'da işçiler grev yapmıştır. Başkentte gazeteciler ve sağlık işçileri de greve katılmıştır. Gösterilerin 18. gününde, 11 Şubat Cuma günü, tüm Mısır'da milyonlarca insan, SKYK'ye göre Tahrir çevresinde 4 milyon, ülke çapında 15 milyon kişi protestolara katılmıştır.¹⁰⁴⁴

Dördüncüsü, Mübarek rejiminin ısrarla protestoların arkasında İhvan olduğunu gösterme çabası işe yaramamış ve hatta örgüt Mübarek'in taktiğini boşa çıkmak için geri planda kalmıştır. Aslında İhvan'ın gençlik kanadı, liderliğin izole, pasif ve ihtiyatlı tutumuna karşın, protestolara katılmaya istekli olmasına rağmen liderlik protestolara katılmayacağını açıklamıştır.¹⁰⁴⁵ Başından itibaren 6 Nisan Gençlik ile irtibatlı olan genç Kardeşler, 25 Ocak'tan birkaç gün önce protestolara katılmak için izin istediklerinde, liderlik ısrar üzerine güvenlik görevlileriyle çatışmamak kaydıyla izin vermiştir. Ayrıca hareketin taşra teşkilatı da farklı davranmış; bazıları katılmaya izin vermezken, bazıları kontenjanlı olarak katılmaya izin vermiştir.¹⁰⁴⁶ İhvan, Mübarek'in eylemi "İslami devrim" olarak sunabileceği ve bunun da hem protestocuları bölebileceği hem de Batı'nın tavrını etkileyebileceğinin

¹⁰⁴² Ömer Süleyman Vafd'ın taraftarlarının protestolara katılmasını açıklamalarında eleştirmiştir. Parti lideri el-Bedevi'nin televizyonu el-Hayat'ın protestoculara karşı yayın yapması ve el-Bedevi'nin protestoların ilk haftasında Süleyman ile buluşması da muhaliflerce eleştirilmiştir. Tagammu da süreçte rejime karşı duruş sergilememiştir. Protestolar öncesinde partinin lideri Rifat el-Said yapılacak protesto eylemlerine karşı çıktığını açıklamıştır. Daha sonra parti Tagammu aktivistlerinin tutuklu oldukları için protestolara katılmadığını bildirmiştir. İnternet: Egyptian Elections Watch (Ahrām Online-Jadaliyya). (2011, November 18). Wafd Party. *Ahrām Online*. Web: <http://english.ahrām.org.eg/News/24940.aspx>; The National Progressive Unionist (Tagammu), *Ahrām Online*. Web: <http://english.ahrām.org.eg/News/26697.aspx> (20.08.2015)

¹⁰⁴³ İşçi örgütlerinin 25 Ocak devrimi'ndeki rolü hakkında. Beinin, J. (2012). s.7-10.

¹⁰⁴⁴ Shahin, E. (2012). s.48.

¹⁰⁴⁵ Wickham, C. R. (2013). s.155.

¹⁰⁴⁶ Wickham, C. R. (2013). s.160.

farkında olarak, sabırlı ve temkinli davranmıştır. Ayrıca hareket, ön plana çıkmaları halinde ordunun da tavrının değişmesinden endişe etmiştir.¹⁰⁴⁷ Sadece İhvan değil, başka İslamcı gruplar da benzer çekincelerle protestolara katılmamış veya geç katılmıştır.¹⁰⁴⁸ Daha sonra İhvan, protestolara katılmasalar bile rejimin ayağa kalkması halinde yine ilk kendilerine yöneleceğini düşünerek katılmaya karar vermiştir. “Öfke Günü” çoğu Kahire’de en az yüzbin İhvan üyesi protestolara katılmıştır.¹⁰⁴⁹ İhvan’ın sonradan da olsa protestolara katılması, protestoların gidişatında önemli rol oynamıştır. Özellikle rejimin kiralık “*baltacı*” gruplarının saldırıları sırasında protestoların sürmesinde İhvan gençleri etkili olmuşlardır. Ayrıca diğer gençlik hareketleriyle koordinasyonda ve protestolara fakir kesimlerden destek sağlanmasında önemli rol oynamışlardır.¹⁰⁵⁰

Mübarek’in protestocuları “İhvan” diyerek itibarsızlaştırma çabasına karşın İhvan iddiaları reddetmekle kalmamış, sürecin olumlu ilerlemesi için hem protestocular hem ABD ve müttefikleri nezdinde halkla ilişkiler çalışması yürütmüştür. Örneğin İhvan 4 Şubat’ta İran dini lideri Ayetullah Ali Hamaney, Mısır’daki isyanı “İslami bir kurtuluş hareketi” olarak tanımladığında, “Mısırlıların protestolarının İslami olmadığı, otoriter bir rejime karşı farklı kesimlerden halkın protestosu” olduğu yönünde açıklama yapmıştır.¹⁰⁵¹ Yine İhvan’dan İsam el-Aryan ve Abdulmunim Ebul Futuh’un 9 Şubat’ta sırasıyla *New York Times* ve *Washington Post*’ta “Batı’nın İhvan’dan endişelenmemesi, hareketin güç peşinde olmadığı” yönünde yazıları çıkmıştır.¹⁰⁵² İhvan, Mısır’daki protestolar ya da genel anlamda “Arap isyanları”nın 1979 İran devrimine benzetilmesine karşı çıkmasının sebebi vardır. Zira bu benzetme protestoları İslamcılarının iktidara gelişlerinin ve İran’daki gibi Batı karşıtı ve teokratik bir düzenin habercisi olduğu varsayımına dayanmaktadır.¹⁰⁵³ İhvan, bu

¹⁰⁴⁷ Bölme, S. vd. (2011). s.22.

¹⁰⁴⁸ Selefi Nur Partisi’nin sözcüsü Nader Bakar, Selefistlerin 25 Ocak protestolarına katılmamalarının olumlu bir adım olduğunu, aksi takdirde “Amerikalılar, Mübarek’e hepsini katletme emri verirdi.” demiştir. Egyptian Elections Watch (Ahram Online-Jadaliyya). (2011, December 4). Al-Nour Party. *Ahram Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/26693.aspx> (05.04.2015)

¹⁰⁴⁹ Wickham, C. R. (2013). s.162.

¹⁰⁵⁰ Wickham, C. R. (2013). s.162-163.

¹⁰⁵¹ İran’ın açıklaması İhvan başta olmak üzere protestocuların genelinde tepkiye sebep olmuştur. İnternet: Woodward, P. (2011, February 9). Muslim Brotherhood rejects Khamenei’s attempt to hijack the revolution. *Ikhwanweb*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=27984>; Saad, R. (2011, February 10-16). Egypt is not Iran. *Al-Ahram Weekly*. Issue No.1034. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2011/1034/sc1801.htm> (20.10.2015)

¹⁰⁵² El-Erriani, E. (2011, February 10). What the Muslim Brothers Want. *The New York Times*. s.A25.; Abou El-Fotouh, A. M. (2011, February 9). Democracy Supporters Should Not Fear the Muslim Brotherhood. *The Washington Post*.

¹⁰⁵³ Asef Bayat’ın tespit ettiği gibi protestolar, Batı destekli otoriter lidere karşı ve ordunun müdahale etmemesi bakımından İran devrimine benzemiştir. Ancak İran devrimi ideolojik olarak milliyetçi antiemperyalist, üçüncü dünyacı, Şah’a desteği nedeniyle Amerikan karşıtıdır. İran devriminde tartışmasız

benzetmeye karşı çıkararak hem seküler kesimlerin hem de Batı'nın protestolara desteğinin sürmesini sağlamak istemiştir.

Beşincisi, rejimin dış destekçilerinden ABD başta olmak üzere Batılı devletler, “İslamcı tehdid (İhvan)” olasılığına rağmen rejime destek vermemişlerdir. ABD yönetimi başından itibaren süreci yakından izlemiş ve protestoculara şiddetle müdahale edilmemesi ve taleplerin dikkate alınması yönünde mesajlar vermiştir. Örneğin protestoların ikinci gününde, ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton “protestoların yönetimin Mısır halkının meşru ihtiyaç ve çıkarlarını temsil eden siyasi, ekonomik ve sosyal reformları uygulaması için fırsat olduğunu” söyleyerek, Mısır hükümetinden barışçıl protestoları ve sosyal paylaşım sitelerine erişimi engellememesini istemiştir. ABD Başkanı Barack Obama'nın sözcüsünden de “hükümetin Mısır halkına karşı sorumluluklarını göstermesi gerektiği” açıklaması gelmiştir.¹⁰⁵⁴ 31 Ocak'ta Obama yönetiminden Mübarek yönetimine “Mısırlılara istedikleri özgürlüğü verme” çağrısı yapılmıştır. 1 Şubat'ta ABD Başkanı Obama Mısır ordusunun tutumunu överek “sadece Mısırlıların liderlerini belirleyebileceğini” belirtmiştir. 3 Şubat'ta ise Obama yönetiminin Mısırlı yetkililerle “Mübarek'in istifası ve Başkan Yardımcısı Ömer Süleyman'ın ordunun desteğinde geçici bir hükümetin başına geçmesi” konusunda görüştüğü basına yansımıştır.¹⁰⁵⁵ Protestoların 17. günü (10 Şubat) Mübarek'in üçüncü televizyon konuşmasında da istifa etmemesi üzerine hem Beyaz Saray'dan “Mısır yönetiminin değişiklik planlarının protestocuları tatmin etmeyeceği” ve “Mısır'ın davranışına göre yardımların gözden geçirileceği” açıklaması gelmiş, hem de CIA Başkanı Leon Panetta, “Mübarek'in akşam bırakacağına dair güçlü bir olasılık olduğunu” söylemiştir. Bu durum, ABD'nin sürece müdahil olduğunu ve tavrını açıkça göstermektedir.

Diğer yandan Avrupa ülkeleri de ABD kadar net tutum sergilemese de, en azından Mübarek rejimini desteklememiştir. Örneğin 29 Ocak'ta Fransa ve İngiltere liderleri

---

lider Ayetullah Humeyni'dir ve Şii din adamlarının desteğine sahiptir. Şah devrilince katı İslamcılar örgütlerini kullanarak Velayet-i Fakih'i kurmak için liberal, sol ve demokrat vb. grupları dışlayıp teokratik bir düzen kurmuştur. Buna karşın “Arap Baharı”ndaki, özelde Mısır'daki ayaklanma milliyetçi, anti emperyalist veya Amerikan karşıtı değildir. Humeyni gibi İslamcı bir figür olmadığı gibi, İslami veya İslami olmayan bir lider yoktur. İslami bir örgüt veya kişi önder değildir. İslami söylem de yoktur. Büyük oranda barışçıl ve sivil protestolarla daha çok 1990'ların Doğu Avrupa demokratik devrimlerini çağrıştırmıştır. Bayat, A. (2011). “Arab Revolts: Islamists are not Coming!”. *Insight Turkey*, 13(2), 9-14.

¹⁰⁵⁴ İnternet: Angry Egyptians defy protest ban. (2011, January 27). *AlJazeera*. Web: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/01/201112621340630620.html> (30.08.2015)

¹⁰⁵⁵ Cooper, H. and Landler, M. (February 4, 2011). White House and Egypt Discuss Plan for Mubarak's Exit. *New York Times*. s.A1.

Berlin'den “Mısır'daki olaylardan derin endişe duyduklarını” açıklamışlardır. 31 Ocak'ta AB “serbest ve adil seçimlerin yapılması” yönünde açıklama yapmıştır. Genel anlamda AB ülkeleri başta güvenlik kaygıları olmak üzere kendi çıkarlarını koruma güdüsüyle başlangıçta (Tunus) bir süre kararsız davransalar da, süreç içerisinde otoriter liderlere karşı isyanlardaki halkın ve değişimin zorlayıcı gücünü görerek savunduğu evrensel değerler çerçevesinde bir tutum benimsemiştir.¹⁰⁵⁶

Mübarek yönetimi özellikle ABD'nin tutumundan rahatsız olmuştur. Nitekim 9 Şubat'ta Dışişleri Bakanı Ahmed Ebul Geyt, Amerikan televizyonu PBS'e “ABD'nin ülkedeki ayaklanmaya başlangıçtaki tepkisine kızdığını, Obama yönetiminin siyasi geçiş konusundaki tavsiyesinin de kesinlikle yardımcı olmadığını” açıklamıştır. 10 Şubat'ta ise ABD ile Mısır arasında “hızlı geçiş” konusunda anlaşmazlık olduğu basına yansımıştır. Aynı gün Dışişleri Bakanı Geyt ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden'ın olağanüstü halin kaldırılması çağrısına “bunun hapisanelerdeki 17 bin kişinin kaçması” anlamına geleceğine dair açıklama yapmıştır.¹⁰⁵⁷

Altıncısı ordu protestoculara müdahale etmemiştir. Protestolar boyunca polis ve merkezi güvenlik güçlerinin müdahalesi sonucu yüzlerce insan ölmüş, binlercesi yaralanmıştır. Ancak ordu kendini iktidardan farklı konuma yerleştirmiştir. Dördüncü günden itibaren Mübarek, sokağa çıkma yasakları ve tehdit içeren açıklamaların işe yaramadığını görünce Kahire, Süveyş ve İskenderiye'de polis ve merkezi güvenlik güçleri yerine meydanlara tank ve zırhlı personel taşıyıcılar göndermiştir. Ancak protestocularla asker arasında çatışma yaşanmamıştır. Eski İhvan üyesi ve Vasat Partisi kurucu Ebul Ala Madi'nin aktardığına göre, Mübarek Savunma Bakanı Tantavi ve Hava Kuvvetleri Komutanı'ndan protestoculara güçle müdahale etmelerini istemiş ancak onlar kabul etmemişlerdir.¹⁰⁵⁸ Daha sonra 2 Şubat'ta Mısır Ordu Sözcüsü İsmail Etman protestoculara hitaben “mesajlarının duyulduğunu, ve taleplerinin anlaşıldığını” açıklayarak onları Tahrir'i terk etmeye davet etmişse de¹⁰⁵⁹ meydanı terketmeyen göstericilere müdahale edilmemiştir.

¹⁰⁵⁶ AB ve Avrupa ülkelerinin “Arap Baharı”na tepkisi ile ilgili olarak; Bal, P. (2014); Aras, İ. ve Günar, A. (2014). Avrupa Birliği ve İngiltere'nin Arap Baharı'na Bakışları. a.g.e. içinde. 85-114.

¹⁰⁵⁷ İnternet: Egypt foreign minister criticises US calls for change. (2011, February 10). *BBC News*. Web: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-12413840>. (30.08.2015)

¹⁰⁵⁸ Interview with Aboul 'Ela Madi. (April 5, 2011). Wickham, C.R. (2013). s.164.

¹⁰⁵⁹ İnternet: Egypt Army Wants Protests Ended. (2011, February 2). *AlJazeera*. Web: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/02/20112210516616914.html> (30.08.2015.)

Yedincisi protestocular spesifik ve yerli taleplerle çıkmışlar ve taleplerinde ısrarcı olmuşlardır. Mısırlı siyaset bilimci Amr Hamzawy'nin belirttiği gibi, gençler siyasi, sosyal ve ekonomik hakları için çıkmışlardır. Ekonomik talepler daha önceki işçi ayaklanmalarındaki gibi, siyasi reformdan ayrı olarak değil, spesifik siyasi reformlar ve yolsuzluğa karşı tedbirlerle birlikte talep edilmiştir. Protestocular olağanüstü halin kaldırılması, siyasi tutukluların serbest bırakılması, parlamentonun (iki kanadının) dağıtılması, yeni seçimler ve Mübarek'in sonraki seçimde aday olmamasını istemişlerdir. Aynı zamanda İsrail karşıtı, Filistin hakkında veya ABD aleyhine herhangi bir söylem kullanılmamıştır. Mısır siyasetinde hakim olan ideolojik söylem, örneğin İslamcıların şeriat istekleri ya da Siyonizm veya emperyalizm karşıtlığı yoktur.¹⁰⁶⁰

Protestocuların yerli taleplerle çıkmaları, uluslararası alanda kendilerine destek çıkılmasını sağlamıştır. Sözgelimi İsrail veya Batı karşıtı söylemlerin olmaması, 1979 İran Devrimi'nden farklı olduğunu göstermiştir. Buna rağmen İsrail ve Arap monarşilerinden protestolara karşı temkinli hatta rejime destek yönünde mesajlar gelmiştir. Nitekim 29 Ocak'ta Körfez İşbirliği Konseyi(KİK) "istikrarlı bir Mısır istedikleri" yönünde açıklama yapmıştır. 31 Ocak'ta Haaretz'in yazdığına göre İsrail dünyadan "bölgede istikrarın korunması için Mısır'da ayaklanma ortasında Mübarek eleştirisinin tonunun düşürülmesini" istemiştir. 8 Şubat'ta da ABD Büyükelçiliği'ne ait Wikileaks'te yayınlanan mesajlarda "İsrail'in Mübarek sonrası için Süleyman'ı tercih ettiği" ortaya çıkmıştır. Tunus'un devrik lideri Bin Ali'nin kaçtığı Suudi Arabistan'ın da Mübarek'in kalması için çabaladığı basına yansımıştır. Örneğin Suudi Arabistan Kralı 29 Ocak'ta ABD Başkanı Obama ile görüşerek "Mübarek'in küçümsenmemesi gerektiğini, ABD'nin Mısır'da rejim değişikliğini zorlaması halinde Mübarek'e destek olacağını, ABD'nin (yıllık 1,5 milyar \$'lık) yardımı kesmesi halinde mali yardımda bulunacağını" belirtmiştir.¹⁰⁶¹

Sekinci olarak, protestolar boyunca muhalefet bölünmeden ve organize biçimde yönetimi tavize zorlamıştır. Gençlik hareketlerinin yanısıra, 2010 parlamento seçimleri sonrası bir araya gelen İhvan dahil muhalifler 18 gün boyunca Muhammed el-Baradey öncülüğünde iktidarın karşısında durmuşlardır. Protestolar başladıktan 4-5 gün sonra muhalefet, gençlik

¹⁰⁶⁰ İnternet: Hamzawy, A. (2011, January 21). "The Day of Anger- A New Protest Scene in Egypt". *Article*, CEIP. Web: <http://carnegieendowment.org/2011/01/28/day-of-anger-new-protest-scene-in-egypt-pub-42391> (20.02.2015)

¹⁰⁶¹ İnternet: Saudis told Obama not to humiliate Mubarak. (2011, February 10). *The Times*. Web: <https://www.thetimes.co.uk/article/saudis-told-obama-not-to-humiliate-mubarak-k8zfmbkh2rk> (20.10.2015)

örgütleriyle birlikte müşterek komite kurmak için toplantılar düzenlemeye başlamıştır.¹⁰⁶² Nitekim Ömer Süleyman ve yeni Başbakan Ahmed Şefik'in 5 Şubat'ta görüşmeye başladığı, hükümet ve protestocular arasında arabuluculuk yapmak üzere oluşturulan geçici komitede İhvan dahil farklı kesimlerden kişiler vardır.¹⁰⁶³ Bu süreçte muhaliflerden kimse kimseyi dışlamamıştır. Mübarek'ten yana tavır alan olmadığı gibi ona tepki olarak görüşmeden ayrılanlar olmuştur. Örneğin 7 Şubat'ta Nasırist Parti, Süleyman ile yapılan görüşmelerden "Mübarek istifa etmediği" gerekçesiyle ayrıldığını açıklamıştır. 10 Şubat'ta ise öteden beri İhvan karşıtı olan ve geçmişte birçok kez Mübarek'in yanında yer alan solcu Tagammu Partisi, hükümet ile görüşmelerden "minimum taleplerinin bile yerine getirilmediği" gerekçesiyle ayrılmıştır.

Dokuzuncusu, El-Cezire, CNN, BBC gibi dünya basınının gelişmeleri anlık takip etmesi ve kamuoyuna bilgi aktarmaları rejimin şiddetle müdahalesini sınırlandırmış ve bilhassa Batılı müttefiklerinin protestocular aleyhine tavır takınmasını zorlaştırmıştır. Özellikle El-Cezire televizyonu protestoların yoğun olduğu yerlerden sürekli yayınlar yaparak rejimin göstericilere karşı sert müdahalelerini anında dünyaya duyurmuştur. "El Cezire etkisi" hem protestocuları korumuş hem de onlara dışarıdan kamuoyu desteği sağlamıştır. Bunun farkında olan Mübarek rejimi de El Cezire başta olmak üzere uluslararası basına karşı tedbirler almaya çalışmıştır.¹⁰⁶⁴

Son olarak protestoların uzamasıyla rejimin içinde ayrışmalar ortaya çıkmıştır. Mübarek rejiminin parçası olan kişi ve kurumlar zamanla protestocuları desteklemeye başlamıştır. Bu ayrışma protestoculara daha olumlu yaklaşım ve doğrudan protestocular lehine açıklamalar şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, "Hepimiz Halid Saidiz" facebook sayfasının kurucusu Vail Ganim'in protestoculara desteğin nispeten zayıfladığı ve hayatın

¹⁰⁶² Shadid, A. and Kirkpatrick, D. D. (2011, January 31). In Egypt, Opposition Unifies Around Government Critic. *The New York Times*. s.A1.

¹⁰⁶³ Kendilerini "Akil Adamlar Konseyi" olarak adlandıran grupta DUB üyesi ve Kifaya Hareketi eski yöneticisi George Ishaq, İhvan üyesi ve Doktorlar Sendikası Başkanı Abdulmunim Ebul Futuh, rejime karşı sert eleştirileriyle bilinen Fahmi Howeidy gibi muhalifler; Nobel Kimya ödülü sahibi Ahmed Zuweil ve bilimadamı Farouk El Baz gibi siyaset dışından isimler ile Arap Ligi Genel Sekreteri ve eski Dışişleri Bakanı Amr Musa, Mısır'ın eski ABD Büyükelçisi ve Kahire Amerikan Üniversitesi Uluslararası İşler Okulu Dekanı Nabil Fahmy ile Şura Meclisi'nde oluşturulan İnsan Hakları Ulusal Konseyi Başkanı Kamal Abu Magd gibi rejime yakın kişiler vardır. Cook, S.A.(2012). s.288-289.

¹⁰⁶⁴ El-Cezire bu nedenle Mısır hükümetinin hedefi haline gelmiştir. Sadece muhabirleri tutuklanmamış, 27 Ocak'ta El-Cezire'nin canlı yayın kanalı *Al Jazeera Mubashar* uydudan çıkarılmış, 30 Ocak'ta da Mısır'daki bütün büroları kapatılmıştır. Miles, H. (2011). "The Al-Jazeera Effect". In M. Lynch, S. B. Glasser, and B. Hounshell (Eds.), *Revolution in the Arab World: Tunisia, Egypt and the Unmaking of an Era*, Washington DC: Foreign Policy. 160-166.

kısmen normale döndüğü bir süreçte, 7 Şubat'ta serbest bırakılması protestoların başarısında kritik rol oynamıştır.¹⁰⁶⁵ Ganim'in sosyal medyadan paylaştığına göre serbest bırakılmasını UDP'nin yeni Genel Sekreteri Hüsam Bedrevi sağlamıştır. Bedrevi'nin neden Ganim'in serbest bırakılmasını sağladığı bilinmese de, Ganim'in aynı gün akşam *Dream Tv*¹⁰⁶⁶ adlı özel televizyonda bağımsızlığı ile tanınan Mona el-Şazli'nin "Akşam 10" isimli programında duygusal konuşması protestoların geleceğinde etkili olmuştur:

Ben kahraman değilim... Kahraman olanlar isimlerini bilmediğim caddede olanlar... Ben onlarla olamadığım için üzgünüm... Patronumu kandırarak Mısır'daki protestolara katılmak için Birleşik Arap Emirlikleri'nden geldim... Buraya halkla birlikte olmak için geldik.... Biz hain değiliz. Biz Mısır'ı seviyoruz. Biz gündemi belirli birileriyle çalışmıyoruz... Bazılarımız çok zengin... Benim kimseden bir şeye ihtiyacım yok. Kimseden bir şey de istemedim... Bu devrim internet gençliğinin, sonra devrim Mısır gençliğinin, sonra da tüm Mısır'ın... Bize hain diyorlar... Eğer ben hain olsaydım Emirlikler'de yüzme havuzu olan evimde kalır, hayatın tadını çıkarır, maaşımı alır, zammımı alırdım, problem ne? Diğerlerinin dediği gibi demeliyim? Bırak yansın! Senin ülken mi? Onların ülkesi. Hain olsaydım bunları söylerdim... 25 Ocak'ta iyimserdim, şimdi fazlasıyla iyimserim... Genç insanların yaptığından gurur duyuyorum. Çünkü onlar bu saygı duyulacak şeyi yaptı. Onlar Dr.Hossam Badrawi'nin alıp beni eve götürmesini ve benimle konuşmasını sağladı... (Protestolarda ölenlerle ilgili) Yemin ederim bu bizim hatamız değil! Bu gücü elinde bulunduran ve ona yapışanların hatası....¹⁰⁶⁷

Protestocuların destekçilerinin kaybetme korkusu yaşadığı bir dönemde Ganim'in röportajı ve ağlayarak stüdyoyu terketmesiyle protestoculara canlılık gelmiştir. Birçok yerde protestoculara katılımlar artmış, gençlerin yanında farklı meslek gruplarından insanlar meydanlara akın etmiştir. Ganim de protestoculara katılmıştır. Mübarek'in adamlarından Bedrevi'nin Ganim'i serbest bıraktırması ve yine Mübarek'e yakın işadamlarından birine ait televizyon kanalında Ganim'in mülakat vermesi rejim içinde ayrışmanın göstergesidir.

Rejim içinde ayrışmanın diğer göstergesi 8 Şubat'ta Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin rejime darbe vuran bildirisidir. Fakülte öğretim üyelerinin 7 Şubat'ta yaptıkları toplantıda hazırladıkları 10 maddelik bildiri, dekan Dr.Ahmed Awad Bilal imzasıyla açıklanmıştır. Tahrir Meydanı'ndakilerin taleplerini destekleyen bildiride;

¹⁰⁶⁵ Protestolara katılmak için Mısır'a gelen ve 27 Ocak'ta kaybolan Ganim için ABD'deki arkadaşları ve Tahrir Meydanı'ndaki gençler çağrıda bulunmuştu.

¹⁰⁶⁶ Dream Tv, hükümetin 2000 yılında özel uydu kanallarına izin vermesiyle 2001'de faaliyete geçen ilk özel uydu kanaludur. Sahibi Ahmet Bahgat, Bahgat grubun yöneticisi ve Mübarek'e yakın işadamlarından olup kanal yönetimin tepkisini çekmeden bağımsız yayın yapmaya çalışmaktadır.

¹⁰⁶⁷ Röportajın videosu ve haberi için bkz. İnternet: Egyptian web activist freed after protests tells TV station: 'I am no hero'. (2011, February 8). *The Guardian* Web: <https://www.theguardian.com/world/2011/feb/08/wael-ghonim-google-facebook>; Aynı zamanda Fahim, K. and El-Naggar, M. (2011, February 9). Emotions of a Reluctant Hero Galvanize Protesters. *New York Times*. s.A14.

protestocuların taleplerinin dinlenmesi, rejimin bütün meşruiyetinin sona erdirilmesi, başkanlık yetkilerinin başkan yardımcısına verilmesi, her iki meclisin dağılması, geçici hükümet oluşturulması, kurucu bir komite oluşturularak yeni anayasa yapılması ve olağanüstü hal yarasının derhal kaldırılması çağrısında bulunulmuştur.¹⁰⁶⁸ 2010 Şura Meclisi ve Halk Meclisi seçimlerinde Yüksek Seçim Komitesi üyesi olarak görev alan Dr. Bilal'in imzaladığı bildiri, ilk defa rejime ait bir kurumun protestocular lehine çağrı yapması bakımından önemlidir.

Rejimin unsurlarının Mübarek'ten ayrılmaya başladığı 10 Şubat'ta daha da netleşmiştir. UDP'nin başında bulunan Genel Sekreter Bedrevi BBC'ye "Mübarek'in yetkilerini Başkan Yardımcısı Ömer Süleyman'a devredeceğini 'umduğunu', muhtemelen akşam ulusa bir konuşma yapacağını" söylemiştir. Daha sonra Bedrevi BBC'ye "Başkan'ın bırakmasını istediğini ve bunun bütün UDP'nin pozisyonu olduğunu" yinelemiştir. Aynı gün *El Cezire*'nin haberine göre SKYK Savunma Bakanı Tantavi başkanlığında toplantı yapmış ve "protestocuların bütün talepleri"nin karşılanması görüşülmüştür. Böylece otoriter rejimlerin, ancak iktidardaki aktörler arasında ayrışma olmasıyla sonlanabildiği bir kez daha görülmüştür.

Protestocular Hüsni Mübarek'i istifa ettirmek için ne kadar çabalamışlarsa, Mübarek de son ana kadar iktidarı bırakmamak için çabalamıştır. En azından 2011 devlet başkanlığı seçimlerine kadar görevde kalmak için bir yandan sert müdahale diğer yandan iknaya dayalı yöntemler uygulamıştır. İlk günden itibaren polis ve merkezi güvenlik güçleri protestoculara sert biçimde müdahale etmiştir. Facebook ve twitter gibi kanallara erişim engellenmeye çalışılmıştır.¹⁰⁶⁹ 28 Ocak'ta protestocuları korkutmak amaçlı ordu meydanlara konuşlanmıştır. 2 Şubat'ta Tahrir Meydanı'na çıkan *baltacılar* denilen, şehirdışından getirilen Mübarek yanlısı kişiler ellerinde bıçak ve sopalarla protestoculara saldırmışlardır.¹⁰⁷⁰ Bu kişilerin 10 \$ karşılığında protestoculara saldırdıkları ve ordunun da

¹⁰⁶⁸ İnternet: Statement issued by The Faculty of Law at Cairo University. (2011, February 7). [Bildirinin ve İngilizce metni]. Web:<http://libertyforegypt.blogspot.com.tr/2011/02/translation-of-statement-issued-by.html> (20.10.2015)

¹⁰⁶⁹ Bu nedenle 2 Şubat'ta Google, internet erişimi kısıtlanan Mısır halkı için "*speaktweet*" teknolojisini geliştirmiştir.

¹⁰⁷⁰ Mübarek tipik otoriter rejimler gibi halk isyanlarında, isyan edenlere karşı onlardan farklı etnik, dinsel veya sosyal gruplardan kişileri kullanmıştır. Böylece bunların protestoculara daha sert müdahale edebilmesi, kayıpları artırması ve protestocuları vazgeçirmesi hedeflenmiştir. Toplum ne kadar homojen ise yani gücü kullanan ile hedefi arasında özdeşlik varsa, şiddetin o kadar azaldığını ve kullanmanın zorlaştığını belirten Huntington bu konuda Çin'in Tiananmen Meydanı'nda köylü askerleri, SSCB'nin farklı uluslara farklı

bu kişilerin meydana geçmesine izin verdiği iddia edilmiştir. Mübarek yanlısı çetelerin bir kısmı meydana at ve develer ile girdiği için “Deve Savaşı” olarak bilinen bu çatışmalarda, İhvan üyeleri, disiplinleri ve örgütlenme yetenekleriyle protestocuları korumuştur.¹⁰⁷¹

Bunların yanında Mübarek rejimi, protestocuları tehdit ederek vazgeçirmeye çalışmıştır. Örneğin 9 Şubat'ta Ömer Süleyman “protestoların çok tehlikeli” olduğunu ve “diyaloga alternatifin darbe” olacağını açıklamıştır. Dışişleri Bakanı Ahmed Ebul Geyt ise aynı gün *al-Arabiya*'ya yaptığı açıklamada “Mısır ordusunun bazı maceracıların yönetimi ele geçirmesinden korumak için adım atabileceğini” söylemiştir. Bu tehditler karşısında, muhalifler ile hükümet arasında görüşmeleri yürüten “Akil Adamlar Konseyi”, Süleyman'ın “darbe” tehdidi nedeniyle görüşmelerin kesilmek üzere olduğunu açıklamıştır.

Hüsnü Mübarek protestocuları tavizlerle ikna edebilmek ve uluslararası desteği yanına alabilmek için de çok çabalamıştır. Bir yandan başta ABD olmak üzere devlet liderlerini “İhvan” tehdidi konusunda iknaya çalışırken, diğer yandan protestocuları bazı tavizlerle iknaya çalışmıştır. Bu anlamda Mübarek üç kez televizyon konuşması yapmıştır. İlk olarak beşinci gün yayınlanan konuşmasında Mübarek “özgür ve demokratik Mısır toplumu için siyasi, ekonomik ve sosyal reformları devam ettireceğini, değişim için kaos değil diyaloga ihtiyaç olduğunu” söylemiştir. Mevcut Ahmet Nazif hükümetinin istifasını istediğini eklemiştir.¹⁰⁷² Arkasından hükümeti görevden almış ve İstihbarat Direktörü Ömer Süleyman'ı Başkan Yardımcısı ilan etmiştir. Böylece Mübarek oğlu Cemal Mübarek'i halefiyetten çıkarmıştır. Mübarek'in konuşması protestocuları ikna etmemiş ve protestocular artarak Mübarek'in istifasını istemişlerdir. İki gün sonra (31 Ocak) ise Mübarek devlet televizyonunda yeni kabineyi açıklamıştır. Yeni Başbakan Ahmet Şefik¹⁰⁷³ olurken, polis şiddeti nedeniyle eleştirilen Habib el-Adli'nin yerine Mahmud Vecdi İçişleri

---

uluslardan askerleri ve Güney Afrika'nın kendi kabile bölgelerinden farklı yerlerde kullanmak üzere siyahi askerler kullanmasını örnek vermiştir. Huntington, S.P. (1991). s.199

¹⁰⁷¹ Wickham, C. R. (2013). s.166-167.

¹⁰⁷² 28 Ocak günü geç saatlerde yapılan, *Nile International* ve *Al Jazeera*'da yayınlanan 12 dakikalık konuşmadır. İnternet: Hosni Mubarak's speech to the nation-28 January (ENGLISH). (2011, January 28). Web <https://www.youtube.com/watch?v=9DtOr6BBOHg> adresinden elde edilebilir. (15.10.2015)

¹⁰⁷³ 1941 doğumlu Şefik, 1962-96 arasında Mısır Hava Kuvvetlerinde çeşitli görevlerde bulunmuş bir subaydı. 1996-2002 arasında Hava Kuvvetleri Komutanlığı yaptıktan sonra, 2002'den Başbakan olduğu 29 Şubat 2011'e kadar Sivil Havacılık Bakanı olarak görev yaptı.

Bakanı olmuştur.¹⁰⁷⁴ Mübarek yeni başbakandan sübvansiyonları sürdürmesini ve ücretleri düşürmesini istemiştir.

Mübarek, gösterilerin ilk haftası biterken, 1 Şubat'ta, ikinci televizyon konuşmasını yapmıştır. İlk konuşmasından farklı olarak, görev süresi bitince yeniden aday olmayacağını, Meclis'in Anayasa'nın 76. ve 77. Maddelerini değiştirerek başkanlık için şartları değiştireceğini ve başkanlık için süre sınırı getireceklerini duyurmuştur. Ayrıca Halk Meclisi seçimlerinde, 184 UDP milletvekilinin seçildiği bölgelerde seçimin iptaline ilişkin kararın dikkate alınmasını istemiştir.¹⁰⁷⁵ Ancak bu konuşma da protestocuları ikna etmemiştir. Bunun üzerine Mübarek tavizlerini sürdürmüştür. 5 Şubat'ta Cemal Mübarek'in de içinde olduğu UDP yönetimi istifa etmiş, partinin liberal kanadından Hüsam Bedrevi partinin yeni genel sekreteri olmuştur. Aynı gün Başkan Yardımcısı Süleyman ve Başbakan Şefik, hükümet ile protestocular arasında arabuluculuk yapacak olan geçici bir komite ile görüşmelere başlamıştır. 7 Şubat'ta hükümet maaşlara %15 zam yapıldığını açıklamıştır. 8 Şubat'ta Süleyman, Hüsnü Mübarek ile bir toplantı yaptıktan sonra "rejimin barışçıl güç transferi için bir plan ve zaman çizelgesi olduğunu, hükümetin protestocuları kovuşturmayacağını, anayasa değişikliğini tartışmak ve tavsiyede bulunmak üzere bir komite oluşturulduğunu" duyurmuştur.

10 Şubat'ta üçüncü ve son televizyon konuşmasında Mübarek "Eylül'de tekrar aday olmayacağını, yetkilerini başkan yardımcısına devrettiğini ve Anayasa değişiklikleri için talimat verdiğini" söylemiştir.¹⁰⁷⁶ Basında istifa edeceği haberleri çıkmışken, Mübarek'in açıklaması protestocuları ve dünyayı şaşırtmıştır. Mübarek'in yetkilerini "Anayasa'ya göre başkan yardımcısına devretme kararı anlaşılammış¹⁰⁷⁷ ancak konuşması meydanlarda kızgınlığı artırmıştır. Tahrir'deki kalabalık Başkanlık sarayının bulunduğu Heliopolis'e

¹⁰⁷⁴ Savunma Bakanı Muhammed Hüseyin Tantavi Başbakan Yardımcılığı görevine de atanarak kalmış, Dışişleri Bakanı Ahmed Ebul Geyt de koltuğunu korumuştur.

¹⁰⁷⁵ İnternet: Hosni Mubarak 01 February 2011 speech on Egyptian Uprising. (2011, February 1). Web: <https://www.youtube.com/watch?v=nz5ZkO2jb4s> adresinden elde edilebilir. Konuşmanın tam metni için bkz. Hosni Mubarak's speech: full text. (2011, February 2). *The Guardian*. Web: <https://www.theguardian.com/world/2011/feb/02/president-hosni-mubarak-egypt-speech> (15.10.2015.)

¹⁰⁷⁶ Mübarek'in konuşmasının video ve tam metni için İnternet: Watch: Mubarak's Speech. (2011, February 10),. *AlJazeera*. Web: <http://www.aljazeera.com/video/middleeast/2011/02/2011210234022306527.html> (20.10.2015)

¹⁰⁷⁷ Anayasa'nın 82. Md.ne göre "Başkan'ın görevini geçici olarak yerine getirememesi halinde yetkilerini başkan yardımcısına devretmesi"; 83. Md.ye göre "istifası halinde Halk Meclisi'ne istifasını mektupla bildirmesi"; 84. Md.ye göre ise "Başkanlık ofisinin boşalması veya Başkan'ın daimi bir engellilik hali olması halinde, Halk Meclisi Başkanı'nın geçici olarak Başkanlığı devralması" gerekmektedir. Dolayısıyla Mübarek'in kararı Anayasa'daki hiçbir duruma uymamıştır.

yönelmiştir. 11 Şubat'ta ise protestoların yayıldığı ve Kahire'de göstericilerin devlet televizyon binasına ve başkanlık sarayına ilerlediği ortamda akşam saat 18:00'da Başkan Yardımcısı Süleyman “Mübarek'in devlet başkanlığını bıraktığını ve yetkiyi SKYK'ye devrettiğini” açıklamıştır.¹⁰⁷⁸ Tunuslulardan sonra Mısırlılar da böylece “diktatör”lerinden kurtulmuştur.

25 Ocak protestoları, bütün muhalefetin bir araya gelerek, yaygın ve kararlı eylemleriyle sonuca ulaşmıştır. Muhaliflerin ve özellikle gençlerin organize ettiği ayaklanmanın gücü, ordunun veya rejimin dış mütteliklerinin müdahalesine engel olmuştur. Bir aşamadan sonra rejimin kendi unsurları protestocuların yanında yer almaya başlamıştır. Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi, UDP Başkanı ve milletvekilleri bir noktadan sonra Mübarek'ten “ayrılmasını” istemişlerdir. Protestolar boyunca muhalefetin birarada kalması ve Batı kamuoyunda protestolara desteğin sürmesinde İhvan'ın geri planda kalması ve başarılı halkla ilişkiler yürütmesi etkili olmuştur. Böylece Mübarek'in protestocuları İhvan diyerek itibarsızlaştırma çabası işe yaramamıştır.

5.1.4. Demokratikleşme Yaklaşımları Açısından “25 Ocak Devrimi”

Mısır'da 25 Ocak protestolarının başarısı, Tunus ile birlikte, demokrasiye geçiş ile ilgili birçok teori ve yaklaşımı yeniden tartışmaya açmıştır. Öncelikle Ortadoğu veya Arap toplumlarında demokrasi eksikliği bağlamında dile getirilen bazı tezlerin–en azından Mısır ve Tunus'ta- geçersizliği görülmüştür. Jean-Pierre Filiu'nun Arap isyanları üzerine kapsamlı çalışmasında belirttiği gibi, Batı'da yaygın destek bulan “Arapların istisna olduğu, özgürlük ve demokrasi talep etmedikleri” tezi artık geçersizdir.¹⁰⁷⁹ Müslüman dünyada “din-devlet ayrımı olmadığı için, hükümet politikaları ve militan faaliyetlerin İslam ile telkin edildiği”, bununla bağlantılı olarak “Müslümanların otoriteryanizm ve şiddeti benimsedikleri” argümanlarının yanlışlığı ve Müslümanların barış ve özgürlük talep ettikleri görülmüştür.¹⁰⁸⁰ Marwan Bishara'nın belirttiği gibi, Arap isyanları Arap ve

¹⁰⁷⁸ İnternet: Mubarak resigns as president & hands power to army. (2011, February 11). *AlArabiya.Net*. Web: <https://www.alarabiya.net/articles/2011/02/11/137235.html> (25.10.2015)

¹⁰⁷⁹ Filiu, Arapların uzun süredir hakları için çabaladıklarını, ancak kültürel ve siyasi önyargıların bu muhalefeti görmeye engel teşkil ettiğini, Arap dünyasında istisna olanın yönetici klüğün mukavemeti olduğunu tespit etmiştir. Filiu, J. P. (2011). s.5-16.

¹⁰⁸⁰ Filiu, J. P. (2011). s.17-30.

Müslümanlar adına konuşan (onları terörist ve şiddet ile anlatan) radikalleri marjinalize etmiş ve Arapların kendi adlarına konuşabildiklerini ortaya koymuştur.¹⁰⁸¹

İkinci olarak “25 Ocak devrimi”, Tunus’taki gibi, toplumun farklı sosyo-ekonomik sınıflarından, siyasi kesimlerinden vatandaşların, devletin topraklarının büyük kısmında, belirli bir dönem fiziki olarak protestoları sürdürdüğünde ve otoriter rejim protestolara karşılık veremediği, karşı koyamadığı ve onu bastıramadığında otoriter rejimin devrilebildiğini göstermiştir.¹⁰⁸² Bu başarıda Tunus’ta olduğu gibi, protestoların yaygınlığı karşısında ordunun otoriter lideri korumaması ve Batı’nın da otoriter liderin arkasında durmaması etkili olmuştur. Ancak bu noktada Tunus’tan farklı bir durum vardır. Tunus’ta Bin Ali’nin ayrılmasından sonra Anayasa Mahkemesi, sivil bir isim olan Fuad Mebaza’yı devlet başkanı vekili tayin ederken, 11 Şubat’ta Mübarek yetkilerini sivil bir isme değil Savunma Bakanı Hüseyin Tantavi’nin başkanlığındaki SKYK’ye devretmiştir. Bunun yanında Mısır’da ordunun tavrında etkisi bilinmese de, ordunun üst düzeyi ve yönetici elit içerisinde Mübarek’in oğlu Cemal’e güç devri hazırlığı nedeniyle rahatsızlık olduğu kesindir.

Batı ülkeleri, bölgede demokrasiye geçiş konusunda geçmiştekinden farklı bir tutum sergilemiştir. Batı, geçmişte Cezayir’dekinden farklı olarak, İslamcıların iktidara gelme olasılığına rağmen bu kez otoriter liderlere destek vermemiştir. Bu farklılıkta, özellikle ABD’nin tavrında iki yeni gelişme etkili olmuştur. Birincisi daha önce değinildiği üzere, Obama yönetimi, İhvan’a (siyasal İslamcılara) karşı şüpheleri sürmek kaydıyla, uzlaşmacı yaklaşımı benimsemiştir. Nitekim Obama Haziran 2009’da Kahire’deki konuşmasında “İslamcı da dahi olsa halkın seçtiği hükümetleri desteleyeceklerini” vadetmiştir.¹⁰⁸³ İkinci gelişme, 25 Ocak protestoları sırasında Mısır’da otoriter rejim-İslamcı ikilemi dışında üçüncü bir seçenek olarak seküler liberal politik bir gücün ortaya çıkmasıdır. Diğer bir ifadeyle protestocu gençler Mısır’da üçüncü bir aktör olduğunu göstererek Batı’nın “İslamcı tehdit” karşısında “otoriter istikrarı” tercih sebebini -en azından bir süre için- ortadan kaldırmıştır. Notre Dame Üniversitesi’nden Emad Shahin’in belirttiği gibi gösterilerin ilk günlerinde “Kardeşlerin artık siyasi arenada en etkin oyuncu olmadığı” görülmüştür. El Baradei de üçüncü aktöre dikkat çekerek, gençlik hareketinin Mübarek ile İhvan arasındaki eski ilişkiyi allak bullak ettiğini ve bunun ABD’li politika yapımcıları için

¹⁰⁸¹ Bishara, M. (2012). s.2-3.

¹⁰⁸² Angrist, M.P.(2013). s.549-550.

¹⁰⁸³ Text: Obama’s Speech in Cairo. (2009, June 4).

yeni bir sınıma olduğunu söylemiştir. El-Baradei, Batı'nın “yıllarca Mübarek'in İhvan'ı şeytanlaştırmasını, Mısır'da kendi alternatifinin el-Kaide'ye eşit olan İhvan olduğu fikrini satın aldığı” ilave ederek geçmişteki politikasını eleştirmiştir.¹⁰⁸⁴ “*The Invisible Arab*” kitabının yazarı Marwan Bishara da protestoların Araplara dayatılan diktatörlük ve kaos seçenekleri dışında üçüncü seçeneğin mümkün olduğunu gösterdiğini vurgulamıştır.¹⁰⁸⁵ Kısacası, İslamcı yüzü ve söylemi olmayan, Batı karşı olmayan gençlerin düzenlediği protestolar Mısır'da üçüncü bir siyasi aktörün göstergesi olarak görülmüştür. İhvan'ın güçlü tabanı olduğu bilinmekle beraber, Mübarek karşısında tek siyasi aktör değildir.

Bu çerçevede 25 Ocak protestoları sonunda Mübarek'in devrilmesi, Przeworski'nin yaklaşımıyla¹⁰⁸⁶ siyasal aktörlerin tercihleri üzerinden açıklanabilir. Buna göre Mısır'daki aktörler, Mübarek rejiminin içinde protestoculara sert müdahale edilmesini isteyen Sertlik Yanlıları; rejim içerisinde değişime sıcak bakan Reformcular; muhalefette ise rejimin unsurlarına garantiler veren ve onlarla hesaplaşmaya girmeyen İlmililer ve rejimin bütün unsurlarının kaldırılması gerektiğini savunan Radikaller olarak tasniflenebilir. Protestolar sırasında Reformcular, Sertlik Yanlılarını ikna etmişlerdi ki ordu protestoculara müdahale etmemiştir. Aslında rejim içinde sayılan Sertlik Yanlıları ile Reformcuların yanına, Mısır ordusu üzerinde etkisi olan ABD yönetiminde İslamcılara karşı uzlaşmacı ve çatışmacı yaklaşıma sahip gruplar da sırasıyla dahil edilebilir.

Sonuç olarak, 25 Ocak protestoları sonucu Mübarek'in devrilmesiyle Mısır'da demokrasiye geçiş süreci başlamıştır. Tunus'un etkisinde, gençlik hareketlerinin öncülüğünde ve muhalefeti işbirliğine zorlayan Meclis seçimleri sonrasında ortaya çıkan protestolar, Mısır'da geçmiştekilerden farklı olarak birçok olumlu gelişmenin aynı anda yaşanmasıyla Mübarek'i görevi bırakmaya zorlamıştır. Protestoların yaygınlaşması, gençlerin kararlılığı, İhvan gençliğinin disiplini ve İhvan liderliğinin seküler kesimler ve Batı ile uyumlu davranması, ordu ve ABD'nin Mübarek'e destek çıkmaması gibi faktörler protestoların başarısında etkili olmuştur. Böylece politik kültür yaklaşımları başta olmak üzere Arap toplumlarında demokrasi eksikliğini açıklamaya yönelik bazı tezlerin geçersizliği görülmüştür. Bunun yanında otoriter rejimlerin sürmesinin başlıca nedenlerinden görülen güçlü ordular ve Batı desteği Mısır'da (aynı zamanda Tunus'ta) en

¹⁰⁸⁴ Kirkpatrick, D. and Slackman, M. (2011, January 27). In New Role Egypt Youths Drive Revolt. *The New York Times*. s.A1.

¹⁰⁸⁵ Bishara, M. (2012). s.2-3.

¹⁰⁸⁶ Przeworski, A. (1995a). s.64-76.

azından bu kez görülmemiştir. Bunda ABD’de İslamcılara karşı uzlaşmacı yaklaşıma sahip bir yönetim olması yanında, Mısır’da öteden beri otoriter rejime desteğin gerekçesi olan İslamcılar dışında siyasi aktörün varolduğunun görülmesi etkili olmuştur.

5.2. Demokrasiye Geçiş Sürecinde İlk Dönem: İktidar Öncesi Müslüman Kardeşler

Mısır’da demokrasiye geçiş süreci veya “demokrasi denemesi” 11 Şubat 2011’den 3 Temmuz 2013’e kadar sürmüştür. Bu dönemde Mısır siyasetinde temelde eski rejimi temsilen SKYK, eskiden yasaklı iken bu süreçte iktidara gelen İhvan hareketi ve 25 Ocak protestolarıyla üçüncü aktör olarak ortaya çıkan reformcu gençlik hareketleri vardır. Bu sürecin gidişatında da İhvan’ın diğer ikisiyle olan ilişkileri belirleyici olmuştur. Sözün geçeni süreçte İhvan’ın siyaseti demokrasiye geçişin tamamlanması veya demokrasinin yaşaması bakımından üç döneme ayrılabilir. İlki Mübarek’in görevi bırakmasından, İhvan’ın kısmen güç elde ettiği Meclis seçimlerine, ikincisi İhvan’ın Meclis’e güçlü biçimde girmesinden Muhammed Mursi’nin Kasım 2012 kararlarına, üçüncüsü ise Kasım 2012’den Mursi’nin askeri darbeyle devrildiği Temmuz 2013’e kadar olan dönemlerdir.

İlk dönemde İhvan’ın SKYK ile uyumlu davrandığı, seçim demokrasisini savunduğu, demokrasiyi inşa etme yerine iktidara gelmeye odaklandığı görülmüştür. Aynı zamanda, bu dönemde SKYK’ya karşı protestolara katılmaması ve iktidara gelmeye odaklı yaklaşımı nedeniyle 25 Ocak protestoları sürecinde birlikte hareket ettiği başta gençler olmak üzere seküler liberal gruplarla arası açılmaya başlamıştır. İhvan’ın Meclis seçimlerini kazanmasıyla başlayan ikinci dönemde, seküler partilerin zayıflığının da etkisiyle güç mücadelesi İslamcılar ve “müesses nizam” arasında yoğunlaşmıştır. İhvan, diğer İslamcılarla birlikte Meclis’teki gücünü “eski rejim”e karşı kullanırken, SKYK ve mahkemeler İslamcılarını sınırlandırmaya çalışmıştır. Bu dönemde “üçüncü aktör” ise bazen (ör. Kurucu Meclis konusunda) “müesses nizam”, bazen (ör. devlet başkanlığı seçimi) İslamcılardan yana tavır almıştır. Ayrıca devlet başkanı seçilen Mursi SKYK ile uzlaşarak, geçiş sürecinin bütün yetki ve sorumluluklarını üstlenmiş ve bir süre reformcu politika izlemiştir. Son dönemde ise İhvan liderliği, gücünü tesis etmiş olarak önceki dönemlerdeki kontrollü yaklaşımı tamamen terketmiş, kutuplaşmayı artırıcı ve şeriat konusunda daha ısrarlı tutumuyla reformcu grupları yanından uzaklaştırmış ve hatta karşısına almıştır. Geçmişteki sınırlamalarından kurtulunca otoriterleşme eğilimine giren İhvan muhaliflerine baskı uygulamaya başlamış ve giderek yalnızlaşmıştır.

5.2.1. Demokrasiye Geçişin Başında Risk Faktörleri

25 Ocak protestolarıyla Mısır'da geçmiştekilerden farklı olarak birçok olumlu gelişmenin aynı anda yaşanmasıyla Mübarek görevi bırakmak zorunda kalmış ve demokrasiye geçiş imkanı ortaya çıkmıştır. Ancak daha sürecin başında demokrasiye geçişin tamamlanabilmesi açısından bazı zayıflıklar öne çıkmaktadır. Bu zayıflıklar, protestoların başarıyla sonuçlanmasına engel olmamış, hatta bazıları bu anlamda olumlu yönde etkide bulunmuş, ancak demokrasiye geçiş sürecinde İhvan'ın başlangıçta demokrasi yanlısı müttefikleriyle sürdürdüğü uyumu tedricen terketmesine ve kendi gündemini diğerlerini dayatmaya başlamasına yol açmıştır. Diğer bir ifadeyle bu zayıflıklar süreci yönetme yükümlüğünü İhvan'ın üstlenmesine neden olmuştur. Bu bağlamda ilk olarak Mübarek'in görevden ayrılırken yetkilerini SKYK'ye devretmesi, lideri ayrılmış olsa da, eski rejimin devam ettiği anlamına gelmektedir. Nitekim bu durum demokrasiye geçiş konusunda başından itibaren karamsar yaklaşımlara yol açmıştır. Örneğin Ayoob, 25 Ocak protestoları sonrasında, ülkede askerin siyasi ve ekonomik güç yapısındaki varlığı göz önüne alındığında, askeri komutanın gözetimindeki siyasi geçiş sürecinin gerçek siyasi ve ekonomik değişim getiremeyeceğini belirtmiştir.¹⁰⁸⁷ SKYK, geçiş sürecinin ilk döneminde süreçte etkin olmakla beraber, geçiş sürecinin sonlanmasına yol açan Kasım 2012 kararlarından darbeye kadar geri planda kalmıştır. Ancak SKYK'nın siyasete müdahale ettiği süreçler, Mübarek döneminde olduğu siyasetin yeniden otoriter-İslamcı ikilemi içerisine girmesine yol açmıştır.

İkincisi Mısır'da demokratik süreci yürütecek ve farklı siyasi aktörlerle ilişkisi olan bir aktör eksiktir. Mesela Tunus'taki UGTT gibi kriz dönemlerinde demokratik sürecin ilerlemesini sağlamaya yönelik adımlar atabilecek bir aktör Mısır'da yoktur.¹⁰⁸⁸ Üçüncüsü, ikinci risk faktörüyle bağlantılı biçimde, protestoların lidersiz olması, başarısında önemli bir faktördür ancak lidersizlik sonraki aşamada dezavantaja dönüşmüştür. Reformu savunacak lider olmayınca süreç, SKYK ve İhvan'a kalmıştır. Muhammed el-Baradey

¹⁰⁸⁷ Ayoob, bu nedenle Mısır'daki gelişmelerin "özendirici etkisini" (diğer ülkelere sıçramayı) sınırlayacağını ileri sürmüştür. Ayoob, M. (2011). Beyond the Democratic Wave in the Arab World: The Middle East's Turko-Persian Future. *Insight Turkey*, 13(2), 57-70. s.58.

¹⁰⁸⁸ UGTT, Tunus'un geçiş sürecinde 2013'te suikastler neticesinde çıkan krizde En-Nahda ve muhalefet arasında iletişim sağlayarak önemli rol oynamıştır. UGTT hakkında . Omri, M. S. (2015). "No ordinary union: UGTT and the Tunisian path to revolution and transition". *Workers of the World: International Journal on Strikes and Social Conflict*, 1 (7), 14-29.

protestolar boyunca rejimin muhatabı olarak öne çıkmış ancak el-Baradey'in gençlik hareketleri ve İhvan üzerinde etkisi protestolardan sonra kalmamıştır.

Dördüncüsü, Mısır'da içerideki sistemin değişmemesiyle de bağlantılı olarak, dışarıdan sistemi muhafaza etmeye hatta geri çevirmeye dönük güçlü baskı vardır.¹⁰⁸⁹ ABD ve müttefikleri Mübarek'in gitmesine karşı çıkmamışlar ancak ordunun sisteme hakim olmasını önemsemişlerdir. Bunun yanında İsrail ve Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkeleri Mısır'daki değişimi, ordunun kontrolü sürse de, tehdit görmüşlerdir. Bunlar Mübarek sonrası Mısır'ın bölgeyi istikrarsızlaştırabileceği konusunda Washington'u sürekli uyarılmış, hatta ABD'nin Tunus'taki protestolara destek vermesinden dolayı ABD'ye tepki göstermişlerdir.¹⁰⁹⁰ Son olarak, Şahin'in de belirttiği gibi Mısır (ya da genel olarak Arap ülkelerinde) siyasi ve ekonomik reformun rotasını belirleyecek, (örneğin Türkiye'de olduğu gibi) Batı ile kurumsal ilişki yoktur.¹⁰⁹¹ Bu dönemde özellikle Mısır'daki İslamcılar Türkiye'nin Arap ülkelerine reform ve demokratikleşme modeli olabileceğini öne sürse de¹⁰⁹² Kemal Kirişçi'nin ifade ettiği gibi, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle reform rotası belirleyecek kurumsal ilişkisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin Arap ülkelerindeki demokratikleşme sürecine katkısı bazı şartlara bağlıdır.¹⁰⁹³

Burada sayılanlar dışında Mısır'ın demokrasiye geçiş sürecine olumsuz etkisi olabilecek başka zayıflıklar da sayılabilir. Süreci olumsuz etkileyen bu zayıflıklar doğrudan değil, daha ziyade demokrasi inşası sürecini İhvan'ın yüklenmesine, dolayısıyla sürecin İhvan'ın demokrasi anlayışına göre ilerlemesine sebep olmuştur. İhvan'ın "sekülerizm olmadan demokrasi" anlayışı ise sürecin darbeyle sonlanmasını getirmiştir. Bundan sonra İhvan'ın anlayışının hangi politikalar şeklinde ortaya çıktığı ortaya konulmaktadır.

¹⁰⁸⁹ Atacan, F. (2014a). s.126-128.

¹⁰⁹⁰ Cooper, H., Landler, M. and Sanger, D. E. (2011, February 13). In U.S. Signals to Egypt, Obama Straddled a Rift. *The New York Times*. s.A1.

¹⁰⁹¹ Şahin, M. (2012). s.1-12.

¹⁰⁹² Kirişçi Türkiye'nin model görülmesini, o dönemde Türkiye'nin ticaret modeli, devam eden demokratikleşme süreci ve "yeni" dış politikasının olumlu imajının desteklediği "özendirici etkisi"yle açıklamıştır. Kirişçi, K. (2011). "Turkey's 'Demonstrative Effect' and the Transformation of the Middle East". *Insight Turkey*, 13(2), 33-55. s.33-46.

¹⁰⁹³ Kirişçi, Türkiye'deki reform sürecinin devamlılığı, Arab dünyasındaki reform sürecine olan destekleme etkisi ile istikrara bağlı çıkarlar arasındaki denge, bölgede ekonomik entegrasyonun teşviği, Türkiye'nin AB ile güçlü ilişkilerinin ve entegrasyon sürecinin sürmesini ve İsrail ile ilişkilerde -onunla karşı karşıya kalmak ve onu izole etmek yerine- Araplarla arasında güven artırıcı ve arabulucu rolünü kazanmasını gerekli görmüştür. Kirişçi, K. (2011). s.46-51.

5.2.2. Demokratikleşme Yerine Kazanma Odaklı Yaklaşım

İhvan hareketi, Mübarek sonrasında demokrasiye geçiş sürecinin başından sonuna kadar, demokrasiyi inşa etme yerine daha çok güç kazanmaya odaklanmıştır. Demokrasinin yerleştiği bir ortamda bir siyasi parti için bu doğal bir amaç olarak görülebilir, ancak geçiş süreçlerinde böyle bir yaklaşım sürecin sonlanmasına yol açabilmektedir. Mısır'da da İhvan'ın kazanma uğruna reformcu seküler grupları kendinden uzaklaştırması hem demokrasi inşa sürecini yanlış yönetmesine hem de giderek yalnızlaşmasına yol açmıştır. İhvan'ın bu yaklaşımı ilk olarak 19 Mart Anayasa referandumun sürecine yansımıştır.

11 Şubat'ta Mübarek istifa ederken yerine Savunma Bakanı Mareşal Hüseyin Tantavi'nin liderliğinde 20 üst düzey komutanın yer aldığı SKYK yönetimi devralmıştır. Mübarek'in eski başbakanı Ahmed Şefik hükümetin başına geçmiş, Anayasa askıya alınmış ve parlamento (her iki kanadı) feshedilmiştir. İktidar partisi UDP de feshedilmiştir. Ordu ilk olarak anayasa yazımı, parlamento ve devlet başkanlığı seçimleri için 6 aylık bir plan açıklamıştır. Bu dönemde toplumun ilk talebi olağanüstü halin kaldırılmasıdır. SKYK, 8 kişiden oluşan bir anayasa komitesinin 10 günde kritik 5 maddeyi (76, 77, 88, 93 ve 189.maddeler) yeniden yazacaklarını, birini (179.md.) ise kaldıracaklarını açıklamıştır. Konsey, İsrail ile barışın korunacağı anlamında, bütün uluslararası anlaşmalara bağlı kalacaklarını da duyurmuştur. Ayrıca eski Başbakan Ahmed Nazif'in de aralarında bulunduğu bazı eski bakanlara seyahat yasağı konulmuştur.¹⁰⁹⁴

Mübarek sonrasında İhvan ile reformcu gençler arasında ilk ayrılık, protestocular 25 Şubat 2011'de demokratik yönetime daha hızlı geçilmesi için Tahrir Meydanı'na çıktıklarında yaşanmıştır. Daha önce yer verildiği gibi 25 Ocak protestolarına gençlik hareketleri öncülük etmişti ancak protestoların lideri yoktu. Gençlik hareketlerinin kurumsal bir yapılanması da olmadığından protestocuların taleplerini ve amaçlarını siyasi dile çevirecek örgütlenme ortaya çıkmamıştır. Vafd gibi köklü siyasi partiler de İslamcılar bir yana, diğer seküler parti ve gruplarla bile işbirliği yürütememiştir. Öteden beri örgütlü olan İhvan ise gençlik hareketlerinden farklı olarak SKYK aleyhine yapılan gösterilerde yer almamaya dikkat etmiştir. SKYK de başından itibaren İhvan'ı geçiş sürecine dahil etmiştir. Konsey 15 Şubat'ta 8 kişilik Anayasa Komitesi'nin başına İslami eğilimleriyle bilinen Tarık

¹⁰⁹⁴ 11 Şubat 2011'den 3 Temmuz 2013'e kadar olan döneme ait önemli gelişmeler Ek'te kronolojik olarak yer almaktadır. Burada kaynak belirtilmeyen haberler/gelişmeler için de kronolojideki kaynaklardan yararlanılmıştır.

Bişri'yi, komite üyesi olarak da İhvan'ın avukatı ve eski milletvekili Subhi Salih'i atamıştır. Dahası İhvan'a yakınlığıyla tanınan ve Katar'da yaşayan Yusuf el-Karadavi'yi Mısır'a davet etmiştir.¹⁰⁹⁵ Diğer yandan 9 Mart'ta ordu ve merkezi güvenlik güçleri Tahrir Meydanı'nda kamp kuran protestoculara müdahale etmiş, çoğu liberal aktivist olan protestoculardan 150 civarında kişi tutuklanmış ve askeri mahkemelerde yargılanmıştır. Bu koşullarda SKYK, 19 Mart Anayasa değişikliği referandumunu düzenlemiştir.

19 Mart referandumuyla, genel olarak SKYK'nın değiştirileceğini veya kaldırılacağını açıkladığı maddelere ilişkin Anayasa değişikliği oylanmıştır. Değişiklikler Meclis seçimleri yapılmasını ve seçimden sonra Meclis'in belirleyeceği bir komite (Kurucu Meclis) tarafından anayasa yazımını içermiştir.¹⁰⁹⁶ Liberal ve seküler parti ve gruplar, önce Anayasa'nın yazılmasını, sonra seçimlere gidilmesini isterken, İslamcılar önce seçimlere gidilmesini ve sonra anayasa yazılmasını istemişlerdir. Örneğin solcu Tagammu, "Önce Anayasa" kampanyası yapmış, seçim sisteminin İhvan lehine olduğunu savunmuştur. Referandum sürecinde Tagammu'nun yanında, el-Baradei ve destekçileri, Kıptiler ve diğer seküler gruplar İhvan ile karşı karşıya kalmıştır. Böylece Mübarek'i deviren muhalefet net biçimde ilk anlaşmazlığı yaşamıştır.

Seküler gruplar referandum sürecinde aynı zamanda anayasayı yazacak olan Kurucu Meclis'in seçimle gelenlerden değil, Mısırlıların her kesiminden kişilerden oluşturulmasını savunmuşlardır. Bunun yanında seçimlere hazırlanmak için daha fazla zaman istemişlerdir. İhvan ise örgütlü olduğu için seçimlerin en kısa sürede yapılmasını, Anayasayı da seçimle oluşacak Meclis'in belirlediği kişilerin yazmasını savunmuştur. Hem anayasa yazımının zamanlaması, hem Kurucu Meclis, hem de seçimin zamanıyla ilgili tartışmalarda İslamcılar daha örgütlü olduğu için galip gelmişlerdir. İhvan bu konularda farklı görüşleri "askeri yönetimin ömrünü uzatacağı" gerekçesiyle reddetmişlerdir. Sonuçta tartışmalı Anayasa değişikliğine ilişkin referandum çok düşük bir katılımı (%42), %77,2 (45 milyon seçmenin 14 milyonu) "evet" oyuyla geçmiştir.¹⁰⁹⁷ SKYK değişiklikler doğrultusunda geçiş süreciyle ilgili 30 Mart Anayasal Deklarasyonunu yayınlamıştır. Meclis, kabine ve

¹⁰⁹⁵ Wickham, C.R. (2013). s.170.

¹⁰⁹⁶ Anayasa değişikliği aynı zamanda, devlet başkanının görev süresini 4'er senelik en fazla iki dönem ile kısıtlamakta, devlet başkanına bir yardımcı atamasını zorunlu kılmakta, devlet başkanlığı için adaylık şartlarını kolaylaştırmakta, olağanüstü hal ilanını zorlaştırmakta, sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmasıyla ilgili maddeyi (179.md.) kaldırmaktadır.

¹⁰⁹⁷ İnternet: Michael, M. (2011, March 21). Egypt: Constitution Changes Pass in Referendum. *Washington Post*. Web:<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2011/03/20/AR2011032001465.html> (05.04.2015)

devlet başkanının görev ve yetkileri gibi konuların düzenlendiği 63 maddelik deklarasyona göre, seçimler 6 ayda yapılacak, Halk Meclisi ve Şura Meclisi (atanacak üyeler dışındakiler) 100 kişilik Kurucu Meclis'i belirleyecek, Kurucu Meclis 6 ay içinde yeni anayasayı yazacak, taslak 15 gün içinde halkoylamasına sunulacaktır.¹⁰⁹⁸ Böylece Eylül 2011'de meclis seçimleri, Aralık'ta devlet başkanlığı seçimleri, akabinde yeni Anayasa ve SKYK'nın güç devri yapması planlanmıştır. Bu aslında ilk başta belirlenen 6 aylık geçiş sürecinin uzaması demektir.

Anayasa'nın seçimler sonrasına bırakılması ve Kurucu Meclis'in seçimlerle belirlenmesi, Mısır'da demokratikleşme sürecine ilk büyük zararı veren gelişme olmuştur. Öncelikle Tahrir'de birlikte hareket eden demokrasi yanlısı ittifak ilk kez ve çok erken bölünmüştür. Seküler grupların İhvan'a ilişkin şüpheleri canlanmıştır. Daha da önemlisi Przeworski'nin de uyardığı üzere, anayasanın seçimler ve diğer olayların durumunun açıklığa kavuşması sonrasına ertelenmesi demokrasinin yerleşmesi açısından sorunlara yol açmıştır. Oysa güçlerin görece durumları belirsizken yazılan anayasalar siyasal gücün bir elde toplanmasını engelleyen, kaybedenlere bazı güvenceler veren, rekabette uğranılacak kayıpları azaltan hükümler içermektedir. Bu ise kaybedenlerin sonuçları kabullenmesini kolaylaştırır ve onların katılımını teşvik eder. Böyle bir anayasaya sahip demokrasiler ise farklı tarihi koşullar altında istikrarını koruyabilir.¹⁰⁹⁹ Mısır'da daha sonra görüleceği üzere, seçimlerle tarafların gücü ortaya çıktıktan sonra yazılan anayasa, toplumun farklı kesimlerinde dışlanmışlık hissine yol açtığı için demokratikleşme sürecini aksatacaktır. Seçimle gelmiş iktidar tabanını gözetken yasal düzenlemelere gidecek ve diğer kesimler süreçten dışlanmış hissedecektir. Ayrıca anayasa yazılmadığı için “oyunun kuralları” belirli olmamış, bu da daha sonra farklı tarafların kuralları farklı şekilde yorumlamasına yol açacaktır. Bu açıdan Mısır'da demokrasinin yerleşmesine engel olan en önemli hatalardan ilki anayasa yazımının seçimlerden önce yapılması olmuştur.

¹⁰⁹⁸ İnternet: Constitutional Declaration 2011. (2011, March 23). *Egyptian Government Services Portal*. Web: <http://www.egypt.gov.eg/english/laws/constitution/> (05.03.2015)

¹⁰⁹⁹ Demokrasiye geçiş sürecinde, aktörlerin güçlerinin seçim vb. süreçlerle ortaya çıkmasından sonra, aktörlerin bazıları geçici çözüm durumundan çıkmak isteyebilecekler, güçler arasında eşitsizlik olabilecek ve kurumlarda avantajlı olanlar üstünlüklerini sağlamlaştırmak için girişimde bulunabilecekler veya dengeli bir güç dağılımı olması halinde sistem buna göre şekillenecektir. Halbuki aktörlerin yeni oluşan demokratik kurumlar altında güçlerinin ne olacağı hakkında az şey bildikleri (belirsizlik) süreçte, herkes bir maksimum çözümü tercih edecek, denge-kontrol mekanizmaları buna göre oluşacaktır. Przeworski, A. (1995a). s.85-86.

5.4.3. Partileşme Süreci: İçeride Bölünme, Dışarıda Bloklaşma

19 Mart referandumundan sonra İhvan liderliği kendi gündemini tedricen uygulamaya başlamış ve seküler gruplardan uzaklaşmayı sürdürmüştür. Liderliğin bu tavrı hareket içinde de bölünme/ayrılmalara neden olmuştur. Meclis seçimlerinin Kasım 2011’de yapılacağı belirlenince, Mübarek döneminde izin alamayanlar partilerini kurmuşlardır. Bu durumdan en çok da İslamcılar yararlanmışır. Mübarek döneminde 24 parti varken, 2011 seçimlerine 67 parti girmiştir.¹¹⁰⁰ 21 Şubat’ta parti kuracaklarını açıklayan İhvan, Rehberlik Bürosu üyesi Muhammed Mursi liderliğinde Nisan sonunda Hürriyet ve Adalet Partisi’ni(HAP) kurmuşlardır. Birkaç yıl önce partiye dönüşülmesine karşı çıkan Genel Mürşit ve Rehberlik Bürosu bu kez parti kurulmasına olumlu yaklaşmıştır. İhvan’ın *cemaati* ile parti ayrı oluşumlar olsa da özellikle seçim dönemlerinde birlikte hareket edecekleri açıktı. Muhammed Mursi ve İsam el-Aryan gibi partide yönetici olanlar İhvan içindeki görevlerini bırakmışlardır.¹¹⁰¹ HAP, modern bir devlet, demokrasi, ulusal birlik ve kadın haklarını savunmuştur. Partinin 9 bin üyesi arasında bin kadın ve yüz Kıpti vardı. Parti, üyelerine altı aylık deneme süresi vererek sonunda uygun bulunursa daimi üyeliğe almaktadır. Seleflerinin Nur Partisi’de benzer yönetimi benimsemiştir.¹¹⁰²

HAP’ın kurulma sürecinde İhvan liderliğinin, örgüt içindeki demokratik taleplere bir kez daha olumsuz yaklaştığı görülmüştür. Parti kurulmadan önce İhvan’ın Şura Konseyi, 16 yıldan sonra ilk kez toplanmıştır. Fakat parti yöneticileri seçimle belirlenmemiş ve reformcular ve gençler dışlanarak yönetime muhafazakar kanattan isimler atanmıştır.¹¹⁰³ Parti kurulunca liderlik, *cemaate* başka partiye üye olmayı yasaklamıştır. Hareket içindeki gençler parti yönetimine yapılan atamaları, kendilerinin göz ardı edildiği ve sürecin şeffaf olmadığı gerekçesiyle eleştirmiştir. 2011 bahar ve yaz aylarında liderliğe uzun süreden beri ertelenen kurumsal reformların yapılması yönünde büyük baskı gelmiştir.¹¹⁰⁴ Gençlik liderlerinden olan ve 25 Ocak protestolarının aktörlerinden İslam Lutfi ve Muhammed el-

¹¹⁰⁰ İnternet: Rabbo, A. A. (Dec., 2011). Egyptian Political Parties and Parliamentary Elections 2011/2012. *Commentary Series*, Doha: Arab Center for Research & Policy Studies (Doha Institute). s.2. Web: <http://english.dohainstitute.org/file/get/54fdae29-1106-49cb-bc7e-752992fa154b.pdf> (15.04.2015)

¹¹⁰¹ Rehberlik Bürosu üyesi ve eski Siyasi Büro yöneticisi İsam el-Aryan başkan yardımcısı, eski milletvekili Saad el-Katatni genel sekreterdir. Eski lider Muhammed Mehdi Akif’e danışmanlık yapmış olan Kıpti Refik Habib de partide dikkat çeken isimlerdendir. Egyptian Elections Watch. (Ahran Online –Jadaliyya).(2011, December 3). Freedom and Justice Party. *Ahran Online*. Web: <http://english.ahran.org.eg/News/24939.aspx> (15.08.2015)

¹¹⁰² Egyptian Elections Watch. (2011, December 3). Freedom and Justice Party.

¹¹⁰³ İnternet: Al-Anani, K. (2011, June 1). “Egypt’s Freedom & Justice Party: to Be or Not to Be Independent?”. *Sada*, CEIP. Web: <http://carnegiendowment.org/sada/?fa=44324> (15.04.2015)

¹¹⁰⁴ Wickham, C.R. (2013). s.174.

Kasas ayrılarak, 6 Nisan Hareketi, Kifaye vb. gruplarla Mısır Akımı (*El-Tayyar el-Misri*) partisini kurmuşlardır. İhvan bunları *cemaatten* kovmuştur. Bu dönemde, hareket içinde önemli konumda bulunan Abdulmunim Ebul Futuh ve Genel Mürşit Yardımcısı Muhammed Habib de istifa etmiştir. Ebul Futuh, İhvan'ın *cemaat* olarak kalmasını savunmuş ve parti kurmasına karşı çıkmıştır.¹¹⁰⁵ Yine bu dönemde eski milletvekili İbrahim el-Zafarani, Genel Mürşit Muhammed Bedii'nin üyelerin siyasi görüşüne karışmasına tepki olarak istifa ettiğini açıklamış ve akabinde Nahda (Rönesans) Partisi'ni kurmuştur.¹¹⁰⁶ El-Zafarani'ye göre, reformcular uzun süredir marjinalize edilmişlerdi ve örgütlü değillerdi. Muhafazakarlar örgütlüydü ve önde gelenleri arasında Muhammed Mursi, Saad el-Katatni, Raşid Bayumi, Mahmud İzzet ve Muhammed Bedii vardı.¹¹⁰⁷ Böylece İhvan'da partileşme süreci, reformcu liderler ve gençlerin yönetimden uzaklaşması veya ayrılmaları ile bir kez daha hareketi muhafazakar kanadın hakimiyetine sokmuştur. Bu ise demokrasiye geçiş sürecinde İhvan'da Ebul Futuh gibi reformcu liderler¹¹⁰⁸ ve 25 Ocak'ta 6 Nisan Gençlik gibi gençlik hareketleriyle birlikte hareket etmiş olan gençlerin olmaması anlamına gelmektedir.

Bu dönemde HAP dışında, özellikle İslamcı kesimden birçok parti kurulmuştur. Geçmişte kurulan ancak izin alamamış olan Ebul Ela Madi'nin Yeni Vasat Partisi devrimden sonra resmen faaliyete geçmiştir. İlimli İslamcı bir duruşa sahip parti, "İslami referansı" (*merciil İslami*) ve dini özgürlüğü savunmakta, teokratik yönetime ve dine dayalı ayrımcılığa karşı çıkmaktadır.¹¹⁰⁹ Bunun yanında Selefilere en büyük partisi Nur Partisi, Mısır'ın en büyük Selefi grubu İskenderiye merkezli "Selefi Çağrı (*El-Da'va el-Selefiyye*)" ya da "Çağrı Hareketi" tarafından Haziran 2011'de kurulmuştur. Grup, Mübarek devrilmenden önce "Müslüman yöneticiye karşı isyan etmenin dinen caiz olmayacağı" düşüncesiyle Mübarek'e karşı muhalefete, yani siyasete girişmemiştir. 25 Ocak protestolarına da *cemaat* üyelerinin katılmaması istenmiştir. Mübarek devrildikten sonra ise siyasete girmişlerdir. Mısır'ın önde gelen Selefi din adamlarından olan ve "Çağrı Hareketi"nin başkan yardımcısı Yasir Berhami partinin kurucularındandır. Parti, şeriatın insanları

¹¹⁰⁵ Hasan, S. (March 16, 2011). Abul Fotouh: I Reject the Existence of a Muslim Brotherhood Party in Egypt. <http://www.islamonline.net/>. Aktaran Wickham, C.R. (2013). s.175.

¹¹⁰⁶ Wickham, C.R. (2013). s.177.

¹¹⁰⁷ Wickham, C.R. (2013). s.177.

¹¹⁰⁸ Örneğin çoğulcu demokrasi görüşüne sahip Ebul Futuh, kendini "İhvan'a göre daha liberal" olarak tanımlamış ve İslam'ın emir ve yasakları konusunda herkesin özgür olmasını, her vatandaşın (kadın ve Hristiyanlar dahil) devlet başkanı olabilmesini savunmuştur. Kirkpatrick, D. D. (2011, June 20). Egypt Elections Expose Divisions in Muslim Brotherhood. *The New York Times*. s.A4.

¹¹⁰⁹ Egyptian Elections Watch (Ahrām Online –Jadaliyya). (2011, November 18). Al-Wasat. *Ahrām Online*, Web: <http://english.ahram.org.eg/News/26696.aspx> (15.08.2015)

yabancılaştırmamak için tedrici şekilde uygulanmasını savunmuş, sekülerizmin ateizm olduğunu iddia etmiştir. Adalet Bakanlığı yetkilileri Nur'a Katar ve Suudi Arabistan'dan yüksek miktarlarda para geldiğini iddia etmiş, parti yetkilileri bunları reddetmiştir.¹¹¹⁰ Nur dışında, Selefiler Fazilet, Asalet ve İnşa ve Kalkınma partilerini kurmuşlardır. Bunlardan sonuncusu geçmişte cihatçı bir grup olan İslami Cemaat'e aittir.¹¹¹¹

Seküler cephede de yeni partiler kurulmuştur. 1997'de Nasirist partiden ayrılan Hamdin Sabahi'nin izin alamadığı Saygınlık (Karama) Partisi Ağustos 2011'de Muhammed Sami liderliğinde resmen kurulmuştur. Arap milliyetçisi olup Nasirist politikaları savunan parti, İslamcı görüşleri benimsemekle birlikte sekülerizme katı biçimde karşıdır. Partilerin İslamcı-seküler olarak ayrılmasını da eleştirmiştir.¹¹¹² Enver Sedat'ın yeğenlerinden Muhammed Enver Esmat el-Sedat tarafından, 2009'da izin alamamış olan Reform ve Kalkınma Partisi Mayıs 2011'de resmen faaliyete geçmiştir. Parti, Haziran 2011'de ünlü Fransız asıllı Mısırlı işadamı, Lakah Grup'un yöneticisi Ramy (Raymond) Lakah'ın kurduğu Bizim Mısır Partisi (*Misruna*) ile birleşerek "Reform ve Kalkınma-Misruna Partisi" adını almıştır. Parti, inanç özgürlüğünü savunmuş ancak dine dayalı parti kurulmasına karşı çıkmıştır. El-Sedat birçok kez liberallere İslamcılarını dengeleme çağrısında bulunmuştur.¹¹¹³ Mart 2011'de kurulan partilerden Mısır Sosyal Demokratlar Partisi de liberal ve sosyal demokrat gruplardan oluşmuştur. Kurucu üyeleri arasında Ferid Zahran, Muhammed el-Ghar ve Hazim Beblavi vardır. Ferid Zahran, tanınmış üyelerden Ziyad el-Elaimy ile birlikte Muhammed el-Ghar'ın "9 Mart Üniversitelerin Bağımsızlığı Hareketi"ne katılmışlardır. Katı solcu veya katı liberal olmayan partide reformcu solcular ve piyasa odaklı liberallerin olduğu söylenmiştir. Partide ortak olan ise seküler devlet görüşüdür. Bunlardan başka kurulan onlarca parti arasında lağvedilmiş olan UDP'den kişilerin çeşitli isimlerle -12 civarında- kurdukları partiler vardır.¹¹¹⁴

¹¹¹⁰ En köklü Selefî örgütler olan El-Cem'iyetü's Şer'iyye ve Ensarü's-Sünne'nin S.Arabistan, Katar ve Kuveyt'ten yüksek miktarda (toplam yaklaşık 300 milyon Mısır poundu) fon aldıkları gerekçesiyle bazı yetkililer hakkında soruşturma başlatılmıştı. İnternet: Five Salafi organization officials referred to trial in foreign funding case. (2012, March 14). *Egypt Independent*. (Al-Masry Al-Youm'un İngilizce yayını). Web: <http://www.egyptindependent.com//news/five-salafi-organization-officials-referred-trial-foreign-funding-case> (16.08.2015)

¹¹¹¹ Egyptian Elections Watch. (2011, December 4). Al-Nour Party.

¹¹¹² İnternet: Egyptian Elections Watch (Ahrām Online –Jadaliyya). (2011, November 18). Al-Karama. *Ahrām Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/26690.aspx> (15.08.2015)

¹¹¹³ Egyptian Elections Watch (Ahrām Online –Jadaliyya). (2011, November 28). Reform and Development. *Ahrām Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/30395.aspx> (15.08.2015)

¹¹¹⁴ Rabbo, A. A. (December 2011). s.4.

Partiler kuruldukça Mısır siyasetinde bloklaşmalar başlamıştır. Birden çoğalan partiler İslamcı olsun seküler olsun ittifaklar kurmaya yönelmiştir. İhvan'ın HAP'ı, Haziran 2011'de Vafd dahil 40'a yakın partiyle Mısır Demokratik İttifakı'nı kurmuştur. HAP adına seçime gidecek ittifak içinde Eymen Nur'un Devrimin Yarını Partisi, Hamdin Sabahi'nin Saygınlık Partisi, İslamcı İşçi Partisi, Reform ve Rönesans Partisi, el-Ahrar Partisi de vardır.¹¹¹⁵ Bu partilerin sayısı zamanla, özellikle adayların belirlenmesi sürecinde azalmış ve seçimden önce ittifakta 11 parti kalmıştır. Yeni Vafd, Ekim ayında adayların seçiminde anlaşmazlık yaşadıkları, Demokratik Cephe ise liberal prensipleriyle uyuşmadığı gerekçesiyle ayrılmıştır. Tereddütler geçirse de İttifak içinde seküler partilerden Saygınlık ve Yarın kalmıştır. Eski İhvan üyesi Madi'nin Vasat Partisi de bir süre sonra ayrılmıştır. Selefi partiler de başlangıçta ittifakta iken Eylül ayında ayrılıp İslami Blok'u oluşturmuşlardır. İttifak'tan ayrılanların eleştirileri genelde İhvan'ın aday listelerini domine etmeye çalışması yönünde olmuştur. Selefiler ise daha çok ittifaktaki liberal-seküler partilerle anlaşamadığı için ayrılmışlardır.

İhvan dışındaki İslamcı partiler İslamcı Blok (Mısır için İttifak)'u oluşturarak (Nur Partisi adıyla) seçimlere gitmiştir.¹¹¹⁶ Bunun içinde Selefilerin Nur Partisi, Gerçeklik (*Asala*) Partisi ve (Cemaat-i İslami'nin) İnşa ve Kalkınma Partisi vardır.¹¹¹⁷ İslamcı Blok'un listelerinin çoğu Nur Partisi'ne aittir. Bu dönemde İhvan'ın Selefi Nur ile seçim stratejisini birlikte yürüteceği yönünde eleştiriler yapılmıştır. Nur Partisi sözcüsü Nader Bakkar, İslami Blok ile İhvan'ın, tek adaylı sandalyelerde rekabet etmemek üzere anlaşacağını açıklamıştır. HAP yetkilileri ise bunu yalanlamıştır.¹¹¹⁸ İhvan ile Nur, seçimlerin adil ve temiz olması için "davranış tarzı" belgesi imzalamışlardır. Belge iki tarafın aynı amaçta olduğu ancak vizyon ve yöntem farklılığı benimsediklerini belirterek, seçim sürecinde iki

¹¹¹⁵ Demokratik İttifak hk. İnternet: Egyptian Elections Watch (Ahran Online –Jadaliyya). (2011, November 18). Democratic Alliance (Freedom and Justice). *Ahran Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/26895.aspx> (15.08.2015)

¹¹¹⁶ İnternet: Egyptian Elections Watch (Ahran Online –Jadaliyya). (2011, November 19). Islamist Bloc (Al-Nour). *Ahran Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/26940.aspx> (15.08.2015)

¹¹¹⁷ 2011'de Selefi kökenli partiler HAP'a göre "şeriatın uygulanması" gibi daha İslami bir söylem kullanmışlardır. Selefi partiler hakkında Çakmaktaş, N. (2015). "Mısır'da Selefiliğe Toplumsal Tercih ve Nedenleri". *Akademik Ortadoğu*, 9(2), 27-54. s.32-34.

¹¹¹⁸ Egyptian Elections Watch. (2011, December 3). Freedom and Justice Party.

tarafın aynı sandalye için yarışmaması için koordinasyonu, birbirlerine karşı İslami değerler çerçevesinde davranılacağını kayda almıştır.¹¹¹⁹

Seküler liberal ve sol gruplar İhvan'a karşı Mısır Bloğu'nu oluşturmuşlardır. Blok içerisinde solcu Tagammu, Necib Seviris'in Özgür Mısırlılar Partisi ve Mısır Sosyal Demokratik Partisi vardır. Bu partilerin programlarında, özellikle ekonomi alanında farklılıklar olmasına rağmen bir araya gelmeleri İhvan karşıtlığı ile ilgilidir. Mısır Bloğu içinde eski olan sadece Tagammu vardır. İttifakın listesinin %50'si Özgür Mısırlılar, %40'ı Mısır Sosyal Demokratik Partisi, kalan %10 ise Tagammu'ya aittir.¹¹²⁰

2011 seçimlerinden önce kurulan koalisyonlardan "Devrim Sürüyor" bloğunda, İhvan'ın gençlik kolunda iken hareketten ayrılan gençler ile 6 Nisan Hareketi üyelerince kurulan Mısır Akım Partisi¹¹²¹, 25 Ocak devrimi sonrasında, Tahrir'e çıkmış gençlik hareketleri tarafından oluşturulan ve 21 siyasi grup ve partinin bulunduğu Devrim'in Gençliği Koalisyonu, Sosyalist Halk İttifakı Partisi, Mısır Sosyalist Partisi, Mısır Özgürlük Partisi, Eşitlik ve Kalkınma Partisi ve Mısır İttifak Partisi vardır. Liberal, İslamcı ve sosyalist farklı ideolojik grupların olduğu "Devrim Sürüyor" ittifakı, özgürlük, insan hakları ve sosyal eşitliği savunmuştur. Ancak ittifak, seçimlere çok az süre kala, 20 Kasım 2011'de Tahrir Meydanı'nda protestoculara şiddet uygulanmasını protesto etmek amacıyla seçim kampanyasını durdurmuştur.¹¹²²

Bu dönemde partiler arasında ittifaklar kurulması, ittifaklardan çıkılması oldukça olağandır. Birden ortaya çıkan çok sayıda partinin birçoğu liderin partisidir ve taban karşılığı yoktur. Tek bir koalisyondan birçok partinin ortalama yedi adayın olduğu listeye kendi adaylarını yerleştirmesi oldukça zordur. Ancak partilerin büyük oranda İslamcı-seküler olarak gruplaşmaları zamanla kutuplaşmaya yol açmıştır. Aynı zamanda 25 Ocak protestolarına öncülük eden reformcu gençlerin zayıf partilerde yer alması onların zamanla etkisini kaybetmesine yol açmıştır.

¹¹¹⁹ 'El Nur' ve Hizb 'El İhvan' yugaen 'misa'k şeref' bi adem ta'rrad kel minhuma el-melsagat el-a'hir. ['El-Nur' ve 'İhvan' partisi 'birbirleri aleyhine poster yapılmaması' için 'şeref anlaşması' imzalıyor](26 Ekim 2011). *Almasryalyoum*. [Arapça] Web: <http://www.almasryalyoum.com/news/details/121293>. (05.04.2015)

¹¹²⁰ Rabbo, A. A. (Dec., 2011). s.3.

¹¹²¹ Partinin kurucuları arasında, İhvan'ın gençlik kolunda iken, HAP kurulduktan sonra başka partiye katılmanın yasaklanması üzerine ayrılan İslam Lutfi ve Muhammed El-Kasas, 6 Nisan Hareketi'nden Esmâ Mahfuz bulunmaktadır.

¹¹²² Egyptian Elections Watch (Ahram Online –Jadaliyya). (2011, November 18). Revolution Continues. *Ahram Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/26720.aspx>. (15.08.2015)

İhvan parti kurma ve ittifak kurma sürecinde, iki yönlü bir strateji izlemiştir. Bir yandan SKYK ve diğer muhalefet partilerinin seçimde Meclis'i domine etmeyeceği konusunda endişelerini gidermeye çalışmış, diğer yandan daha fazla milletvekili çıkarmak için çalışmıştır. İhvan parti kurulmadan önce seküler muhalefetin endişelerini gidermek adına, meclis seçimlerinde “%45-50 civarında sandalye için aday göstereceğini” açıklamıştır. Daha sonra parti lideri Muhammed Mursi, “Biz güç üzerinde tekel ya da parlamentoyu kontrol etmek istemiyoruz. Bu bizim özen gösterdiğimiz Mısır'ın çıkarına olmaz... hiçkimse tarafından domine edilmeyen dengeli bir meclis istiyoruz.” demiştir.¹¹²³ Ancak HAP, Demokratik İttifak'ın koalisyon listelerinin %70'i, tek sandalyelerin adaylarının ise %90'ından fazlasında aday göstermiştir.¹¹²⁴ HAP'ın ittifak içerisindeki ağırlığından ziyade, İhvan'ın daha önce vadettiği “sandalyelerin %50'sinden fazlasına aday koymama” ilkesinden vazgeçmesi eleştirilmiştir. Saad el-Katatni bu konuda “adaylarının en fazla %40'ının kazanma şansı olduğunu” söylemiştir. Ancak bu karar değişikliği seküler taraftaki endişeleri artırmıştır.¹¹²⁵ İhvan'ın tedrici biçimde geçmişteki geri planda kalma ve diğer grupları endişelendirmeme politikasını terketmesi ona olan şüpheleri artırmıştır.

5.4.4. Seçime Doğru Artan Kutuplaşma

25 Ocak protestoları, sıradışı bir tolerans, kabul ve çoğulcu ortam ortaya çıkarmıştı.¹¹²⁶ Ancak referandum sürecinde İhvan'ın liberallerle ayrılık yaşamasından itibaren, Mübarek'e karşı birlikte hareket etmiş olan muhalif parti ve gruplar arasında kamplaşma giderek artmıştır. 9 ay içinde Mısır'da çoğu gelişmede İslamcılar bir tarafta, seküler-liberal gruplar diğer tarafta konumlanmıştır. İki taraftan tabanda açık biçimde güçlü ve örgütlü olanlar ise İslamcılardır. Bu aynı zamanda, 25 Ocak protestolarında otoriter rejim ile İslamcılar dışında üçüncü siyasi güç olarak ortaya çıkan seküler-liberal tarafın giderek zayıflaması anlamına gelmektedir. Bunda Mübarek'i deviren gençlik hareketlerinin siyasi bir kurumu olmamasının da payı vardır. Gençlerin büyük çoğunluğu Devrimci Gençlik Koalisyonunu'nu kurmuşlarsa da İhvan'ın gençleri dışında İslamcılardan kimse alamamıştır. Siyasi parti kuran gençlerin ise politika deneyimleri ve halka erişimleri zayıftır. Stepan ve Linz'in belirttiği gibi sivil toplum diktatörü devirmeye yetmişti ancak demokrasi inşası için siyasal topluma, karşılıklı korkularını yenebilmek ve “oyunun

¹¹²³ Egyptian Elections Watch. (2011, December 3). Freedom and Justice Party.

¹¹²⁴ Rabbo, A. A. (Dec., 2011). s.3.

¹¹²⁵ Egyptian Elections Watch. (2011, December 3). Freedom and Justice Party.

¹¹²⁶ Shahin, E.E. (2012). s.47-49.

kurallarını” yazabilmek için bir araya gelip konuşabilen örgütlü siyasi aktivistlere ihtiyaç vardı.¹¹²⁷ Seküler siyasi partilerin de tabanları zayıftır ve genel anlamda parçalanmıştır. Seçimlerden önce seküler-liberal gruplar 6 farklı koalisyon içindedir ve ayrıca bağımsız olanlar vardır. İslamcılar içinde en güçlü ve örgütlü olan İhvan, bu süreçte oldukça kontrollü davranmasına rağmen, seküler-liberal grupların İhvan hakkında “İslami bir devlet” peşinde olduğu kaygısı giderek artmıştır.

Seçimler öncesinde İslamcı-seküler ayrışmasını artıran ve İhvan ile liberallerin birbirinden uzaklaşmasına yol açan konulardan biri Anayasa kriterleri meselesi olmuştur. Yazılacak olan anayasa için “üst prensipler” veya “kriterler” olup olmaması tartışması 21 Haziran 2011’de el-Ezher Şeyhi Dr.Ahmed el-Tayib’in, Mübarek sonrası dönemde dinin konumuna ilişkin el-Ezher Belgesi yayımlanmasıyla başlamıştır. El-Ezher Üniversitesi’nin hazırladığı 11 maddelik belge, vatandaşlara kültürel ve dini kimlikleriyle birlikte eşit vatandaşlık ve demokratik ulus devletinin yeniden inşa edilmesi çağrısında bulunmuştur. Belgede şariat yasamanın birincil kaynağı kalsa da İslam’ın teokratik devleti kabul etmediği, devletin dini özgürlükleri garanti etmesi ve üç büyük dinin mensuplarına kendi hukuklarını uygulamalarına izin vermesi gerektiği yer almıştır. Ayrıca el-Ezher’in hükümetten bağımsızlığı da savunulmuştur. İhvan dahil birçok farklı parti ve gruplar belgeyi desteklemiş ve imzalamıştır. HAP Başkan Yardımcısı İsam el-Aryan, belgeyi ve el-Ezher’in konumunu övmüştür. İslami Cemaat belgeye destek çıkarken bazı Selefi gruplar “Mısır’ın İslami laik değil, İslami olması” çekincesini koyarak belgeyi imzalamıştır.¹¹²⁸

Bu dönemde HAP’ın öncülük ettiği Mısır Demokratik İttifakı içinde de “üst prensipler” tartışılmıştır. Henüz İttifakta yer alan Vafd ve diğer seküler partiler, seçimlerde yeterince temsil imkanı bulamamaları halinde, anayasayı yazacak Kurucu Meclis’te temsil edilemeyecekleri için, seçimlerden önce anayasa için bazı “üst prensiplerin” konulmasını savunmuşlardır. HAP aslında karşı çıksa da, seküler partilerin endişelerini teskin etmek için sürece katılmıştır. İttifaktaki partiler arasında yapılan toplantılar sonucunda hazırlanan ve hak ve hürriyetler başta olmak üzere temel konularda ilkeler belirleyen doküman, İhvan ile seküler partiler arasında bir uzlaşmanın göstergesidir. İhvan, Selefilere istediği gibi,

¹¹²⁷ Stepan ve Linz’e göre bu eksiklik Mısır’ın Tunus’tan farklarından biriydi. Stepan A. ve Linz, J.J. (April 2013). “Democratization Theory and the ‘Arab Spring’”. *Journal of Democracy*, 24(2), 15-30. s.23.

¹¹²⁸ El-Ezher Belgesi ve hakkında tartışmalar için. İnternet: Azuri, L. (2011, September 6). “Egypt’s Islamic Camp, Once Suppressed By Regime, Now Taking Part in Shaping New Egypt – Part I: The Al-Azhar Document”. *MEMRI Inquiry & Analysis Series No.734*. Web: <https://www.memri.org/reports/egypts-islamic-camp-once-suppressed-regime-now-taking-part-shaping-new-egypt—part-i-al> (10.04.2015)

eski Anayasa'dakinden daha öte daha detaylı ve güçlü şeriat hükümleri yerine mevcut “şeriat prensiplerinin yasamanın başlıca kaynağı” olarak kalmasını kabul etmiş, seküler partiler ise Anayasa'nın ikinci maddesinin kaldırılması veya “din ve devlet işlerinin katı biçimde ayrılması” taleplerinden vazgeçmişlerdir. SKYK'ya sunulacak olan doküman Selefiler başta olmak üzere bazı İslamcı grupların tepkisine yol açmıştır. Selefiler, Temmuz ayı sonlarında Tahrir Meydanı'nda “Kur'an Anayasamızdır”, “İslam, Mısır'ın kimliğidir” gibi söylemlerle “İslami devlet” talebiyle protesto gösterileri yapmışlardır. Selefilerin tepkisi, İhvan'ı, Selefilerle paylaştıkları “İslami dava” ve seküler gruplarla kurduğu ittifakı sağlayan “demokrasiye bağlılık” arasında bırakmıştır.¹¹²⁹

Ağustos ayında ise Başbakan Yardımcısı Ali el-Silmi (al-Salmi), kabinenin yazılacak olan anayasa ile ilgili “temel kılavuz prensipleri” ile ilgili belge açıklayacağını duyurmuştur. Temel hak ve hürriyetler ile ilgili 21 maddelik prensipler listesini içeren belge, aynı zamanda Kurucu Meclis'e seçilecek kişilerle ilgili kriter de belirleyecektir.¹¹³⁰ Liberal, solcu ve milliyetçi parti ve gruplar el-Silmi'nin açıklamasına destek verirken, İhvan dahil İslamcı partiler katı biçimde “anayasaüstü prensiplere” karşı çıkmışlardır. HAP Genel Sekreteri Saad el-Katatni “İhvan'ın ‘anayasa üstü prensipleri’ her yerde protesto edeceğini” açıklamıştır. İhvan, Selefî Nur partisi gibi İslamcı gruplar, “anayasaüstü prensipler” bağlamında, “vatandaşlığa dayalı devlet” kavramına, seküler prensiplere dayalı devlet olacağı endişesiyle karşı çıkmış, bunun yerine “demokratik devlet” kavramını tercih etmişlerdir. Bununla beraber İhvan ortada bir konumda görünmüş ve HAP Demokratik İttifak'taki diğer partilerle birlikte el-Silmi'nin duyurduğu belgenin hazırlanmasında rol almıştır. HAP bir yandan “anayasanın temel prensiplerini” kabul etmiş, diğer yandan seçimlerden önce bunun konuşulmasına karşı çıkmıştır.¹¹³¹

Daha sonra 1 Kasım 2011'de açıklanan belgeye farklı kesimler farklı eleştiriler getirmiştir. Liberaller belgenin “SKYK'nin ordu ile ilgili konuları ve bütçeyi kontrol etmesine ve ordu ile ilgili yasalarda onayını şart koşan” dokuzuncu maddesine atıfla “ordunun yasa ve

¹¹²⁹ Wickham, C. R. (2013). s.190-195. İnternet: Elyan, T. (2011, July 7). Democratic Alliance presents bill of constitution principles, condemn PA law. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2011/07/07/democratic-alliance-presents-bill-of-constitutional-principles-condemn-cabinets-pa-law/> (15.04.2015)

¹¹³⁰ İnternet: Declaration of the Fundamental Principles for the New Egyptian State. (2011, November 1). Web: http://www.constitutionnet.org/files/2011.11_-_constitutional_principles_document_english.pdf (15.04.2015)

¹¹³¹ İnternet: El Gundy, Z. (2011, August 22). Egypt's political forces battle for constitution and identity. *Alahramonline*. Web: <http://english.ahram.org/News/19155.aspx> (05.04.2015)

bütçeyi dahi kendisi yapacak” şeklinde bağımsız bırakıldığı ve Seleflerin kendi prensiplerini anayasa sokmaya çalıştıkları; Selefler İslam ve şeriata karşı anayasa tasarlandığı; İslamcılar ise anayasayı halkın temsilcileri (meclisler) yerine Askeri Konseyin belirlediği nitelikteki kişiler yazacağı gerekçesiyle eleştirmişlerdir.¹¹³² HAP liderlerinden İsam el-Aryan da, belge açıklandıktan sonra “Ordu devlet içinde devlet olmak istiyor.” şeklinde açıklamada bulunmuştur.¹¹³³

Anayasa kriterleri konusu ve geçiş sürecinin uzaması, ordu ile muhalefet arasında anlaşmazlığa neden olmuştur. SKYK başlangıçta 6 aylık bir geçiş süreci öngörmüşken, Meclis seçimleri Eylül’den Aralık ayına, devlet başkanlığı seçimleri ise Aralık 2012’den Haziran 2013’e alınmıştı. Güç devrinin uzaması özellikle gençlerin tepkisine yol açmıştır. 6 Nisan Gençlik Hareketi’nin duyurduğu 18 Kasım 2011 Cuma günü gençlik hareketleri, İhvan, Selefler ve İslami Cemaat’in katılımıyla Kahire’de Muhammed Mahmud Caddesi ve Tahrir Meydanı’nda yoğunlaşan büyük çaplı gösterilere başlamıştır. Gençler, meclis seçimlerinden sonra devlet başkanlığı seçimlerinin yapılarak SKYK’nın güç devrini Haziran 2013’ten Nisan 2012’ye almasını, İhvan ise el-Silmi’nin açıkladığı anayasa kriterlerinin geri çekilmesini istemiştir. Ayrıca 25 Ocak protestolarında ölen ve yaralananların yakınları sorumluların yargılanmasını talep etmişlerdir. Aynı dönemde bir blog yazarının askeri savcılarca sorgulanmak istemesi tepkilerin büyümesine yol açmıştır. Polis ve asker sert müdahalesi sonucu Muhammed Mahmud Caddesi’nde sekiz gün süren olaylarda yaklaşık 50 kişi ölmüş, onlarcası yaralanmış ve yüzlercesi tutuklanmıştır. Uluslararası baskının da etkisiyle SKYK daha önce kabul etmediği - Ahmed Şefik’in yerine Mart 2011’de gelen- Başbakan İssam Şeref’in istifasını kabul etmiş, yerine Kemal Canzuri’yi atamıştır. “İkinci devrim” diye anılan olaylar sonucu SKYK Haziran 2012 sonunda gücü devredeceğine dair garanti vermiş ancak sivil bir hükümet taleplerini kabul etmemiştir. Fakat SKYK, anayasa taslağı yazımını devlet başkanlığı seçimi öncesine koyma planını bırakmak zorunda kalmıştır.¹¹³⁴

¹¹³² Anayasayla ilgili prensipler üzerine tartışmalar hakkında; Azuri, L. (November 16, 2011). “Egyptian Deputy PM's Document of Constitutional Principles: An Attempt to Bolster Military Supremacy, Curb Islamists' Influence on Constitution”. *MEMRI Inquiry & Analysis Series* No.762, Web: <https://www.memri.org/reports/egyptian-deputy-pms-document-constitutional-principles-attempt-bolster-military-supremacy> (10.04.2015);

¹¹³³ İnternet: Shehata, S. (2011, November 25). Profile:Egypt’s Freedom and Justice Party. *BBC News*. Web: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-15899548> (05.05.2015)

¹¹³⁴ Muhammed Mahmud Caddesi olayları hakkında bkz. İnternet: Political groups, parties to join Friday protest under different banners. (2011, November 17). *Daily News Egypt*. Web:

Muhammed Mahmud Caddesi olaylarında İhvan gençlik hareketleriyle birlikte meydanlara inmesine rağmen, onlarla bir kez daha ayrı düşmüştür. İhvan gençlerin talebine karşın, SKYK'nın sivil bir hükümete güç devretmesine engel olmuştur. Gençlik hareketleri, başında Muhammed el-Baradey'in, eski İhvan üyesi Abdelmunim Ebul Futuh ve Hamdin Sabahi'nin de başbakan yardımcıları olduğu bir geçiş hükümeti kurulmasını önermişlerdir. Fakat İhvan ile Selefi lider Hazım Ebu İsmail'in destekçileri öneriyi kabul etmemiştir.¹¹³⁵ Böylece demokratik geçiş sürecinde inisiyatifin SKYK'nın yerine sivil kişilere geçme fırsatı kaçırıldığı gibi, gençlerin İhvan'a karşı güvenleri bir kez daha sarsılmıştır.

Muhammed Mahmud Caddesi olaylarından bir ay önce, 9 Ekim 2011 Maspéro olayları Müslüman-Hıristiyan gerilimine neden olmuş ve demokrasiye geçiş sürecine zarar vermiştir. Kıpti Hıristiyanlar İslamcı militanların son dönemde artan saldırılarını protesto amacıyla Kahire/Maspéro'daki televizyon binası önünde gösteri düzenlemişlerdir. Devlet televizyonunun kendilerine karşı şiddeti teşvik ettiğini açıklayan Hıristiyan göstericilere silahlı güvenlik güçlerinin sert müdahalesi sonucu 27 protestocu ölmüştür.¹¹³⁶ Bu olay nedeniyle bazı liberaller SKYK'yı eleştirmiş ancak genel bir baskı oluşmamıştır.¹¹³⁷ Sadece Başbakan Yardımcısı ve Maliye Bakanı Hazım Beblavi istifa etmiştir. Müslüman-Hıristiyan çatışması sadece Mısır'dakileri değil Kıptilerin durumunu yakından izleyen Batılı devletleri de kaygılandırmıştır. Meclis seçimlerinden önce, seküler-İslamcı kutuplaşması yanında Müslüman-Hıristiyan gerilimi, 25 Ocak protestoları sonrasında oluşan iyimserliğin yerini karamsar senaryoların almasına neden olmuştur.¹¹³⁸

<http://www.dailynewsegypt.com/2011/11/17/political-groups-parties-to-join-friday-protest-under-different-banners/>; Fahmy, H. (2011, November 17). Thousands rally in Tahrir Square on Friday of 'Protecting Democracy'. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2011/11/18/thousands-rally-in-tahrir-on-friday-of-protecting-democracy/>; Enein, A, El-Dabh, B., Gulhane, J. and Molly, C. (2012, November 19). Remembering Mohamed Mahmoud: The good, the bad, and the Brotherhood. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/11/19/remembering-mohamed-mahmoud-the-good-the-bad-and-the-brotherhood/> (10.05.2015)

¹¹³⁵ El-Baradey'in yanında Sabahi yerine anayasa hukukçusu Hüsam Eissa'nın ismi de teklif edilmiştir. Enein, A. vd. (2012, November 19).

¹¹³⁶ İnternet: Human Rights Watch. (2011, October 10). "Egypt: Investigate Violence Against Coptic Christians". Web: <https://www.hrw.org/news/2011/10/10/egypt-investigate-violence-against-coptic-christians> (20.08.2015)

¹¹³⁷ Örneğin Mısır Özgürlük Partisi kurucusu Amr Hamzawy, "Maspéro olaylarının ordunun farklı partiler arasında bir otorite değil, politik çatışma ve karşılaşmalar içine girmiş siyasi bir partiye dönüştüğünü gösterdiğini yazmıştır. Hamzawy, A. (18 Ekim 2011). Fi Zarureti El-Devle El-Medeniyye [Sivil Devletin Gerekliliği Üzerine]. *al-Shorouk*. [Arapça]. Web: <http://www.shorouknews.com/columns/view.aspx?cdate=18102011&id=3f6a0218-cf62-4dbd-aade-fdbd0efd9e0a> (01.03.2015)

¹¹³⁸ Bazı gözlemciler 25 Ocak devriminin bittiği, yakında askeri bir diktatörlüğün gelebileceğini tahmin etmişlerdir. İnternet: Cambanis, T. (2011, October 11). "How Liberals are Losing the Battle for Egypt's

Daha önce değinildiği üzere demokrasiye geçiş sürecinin ilk iki döneminde (Şubat 2011-Ağustos 2012) SKYK fiilen ülke yönetimindedir. Tam olarak güce hakim olan SKYK, oluşan siyasi haritayı ve farklı kesimlerin hassasiyetlerini dikkate almamıştır. Gençlik hareketleri de Mübarek sonrasında, siyasette istedikleri rolü edinemeyince en iyi bildikleri şeyi, gösteri düzenlemeyi sürdürmüşlerdir. Nitekim Mübarek sonrasında sıklıkla hemen her ay büyük çaplı gösteriler yapılmıştır. Ancak SKYK'nın kontrolündeki güvenlik güçlerinin Maspero ve Muhammed Mahmud Caddesi olaylarında olduğu gibi, sert müdahalesi süreci negatif etkilemiştir. Öncelikle güvenlik güçlerinin sert müdahalesi, ölümler, yaralanmalar ve tutuklamalar sonucu protestoları düzenleyen ve çoğu 25 Ocak'ın baş aktörleri gençlerin olduğu grupları zayıflatmış ve siyasi süreçten soğutmuştur. İkincisi, Mısırlılara 25 Ocak'a rağmen “eski rejimin” halen işbaşında olduğunu göstermiştir. Bu da seküler gruplardan en azından bir kısmının SKYK'dan kurtulmak için İslamcıların “geçiş sürecinin hızlanması” söylemini desteklemesine neden olmuştur. İslamcılar dışındaki partiler, kısa sürede seçimlere hazırlanamadığından, İslamcı-seküler dengesi birincisi lehine bozulmuştur. Üçüncü olarak, önceki maddeyle de bağlantılı olarak, SKYK'nin tavrını İslamcılar veya İhvan kendi lehlerine çok iyi kullanmışlardır. Mısırlı sosyolog ve siyaset bilimci Saadeddin İbrahim'in belirttiği gibi “Muhammed Mahmud Caddesi olaylarını İhvan, SKYK ve müesses nizamın kalıntılarına karşı memnuniyetliği mobilize etmek, göstermek ve dramatize etmek için kullanmıştır.”¹¹³⁹ Kısacası SKYK yönetimi, “eski rejim” gibi davranmayı sürdürdükçe, Mısır siyasetinde 25 Ocak'ta ortaya çıkan “üçüncü aktör” zayıflamış, rejimin alternatifi İslamcılar güçlenmiştir. Bu durum ileride demokrasiye geçiş sürecinde inisiyatifin büyük oranda İhvan'a geçmesine yol açacaktır.

Demokrasiye geçiş sürecinde İslamcı- seküler kutuplaşması bir bakıma normaldir. Nader Hashemi'nin belirttiği gibi Arap dünyasında din – devlet ilişkileri ilk kez “Arap Baharı” ile tartışılmaya başlanmıştır.¹¹⁴⁰ Bu yeni dönemde en çok tartışılan konulardan biri din-devlet ilişkisi veya dinin kamu yaşamındaki yeri olduğundan, öteden beri bu konuda birbirine mesafeli duran iki tarafın uzlaşması kolay değildir. Bu noktada Mısır'da İslamcı-seküler kutuplaşmasının artmasında, Tunus'taki gibi 2011 öncesinde iki taraf arasında diyalog ve

---

Future”. *The Atlantic*. Web: <http://www.theatlantic.com/international/archive/2011/10/how-liberals-are-losing-the-battle-for-egypts-future/246401/> (05.04.2015)

¹¹³⁹ Enein, A. vd. (2012, November 19).

¹¹⁴⁰ Hashemi, N. (2011). s.20-21.

işbirliğinin gelişmemiş olması etkili olmuştur.¹¹⁴¹ Mısır'da İhvan, 2010 Halk Meclisi seçimleri sonrasında kısa süre için "paralel meclis" altında seküler parti veya gruplarla bir araya gelmiş ancak iki taraf arasında işbirliği ve diyalog gelişmemiştir. Mübarek sonrasında da, kısa süre içerisinde İhvan seküler liberal gruplardan ayrı bir yol izlemeye başlamıştır. Artan iletişimsizlik, İhvan'ın karışık eylem ve söylemleriyle beraber, güvensizliği ve kutuplaşmayı artırmıştır.

Seküler-liberal grupların İslamcılara, özellikle İhvan'a ilişkin kaygılarının artmasında, Mübarek sonrasında kritik dönemlerde yaptığı tercihler etkili olmuştur. İlk olarak seküler gruplar, anayasa yazımı, Kurucu Meclis ve seçimlerin zamanlaması konularında kaybetmişlerdir. Meclis seçimleri, Kurucu Meclis'i de belirleyeceği için, Anayasa'yı İslamcılar yazacaktır. Seküler gruplar kendileri yeterince hazırlanamadıkları için seçimlerde kaybedeceklerini düşünmüşlerdir. Nitekim seçimlerden önce İhvan da sandalyelerin %40-45'ini Demokratik İttifak'ın kazanacağını düşünmektedir.¹¹⁴² Hal böyle iken HAP'ın en fazla %50 oranında aday çıkarma sözüne rağmen, sandalyelerin %70'inden fazlası (500'den fazla aday) için aday¹¹⁴³ göstermesi de İhvan hakkındaki endişeleri artırmıştır. Belki de bunlardan daha önemlisi, İhvan Mart 2011 referandumundan itibaren, 25 Ocak protestolarında üçüncü siyasi aktör olarak ortaya çıkan gençlik hareketleri ve seküler gruplardan ayrı hareket etmeye başlamıştır. Protestocular açısından İhvan, demokrasi yerine çıkarına uyduğu için kendilerinden ayrılmıştır. Nitekim İhvan, bu Mart - Kasım arasında, geçiş döneminin uzatılmaması ve gücün sivillere bir an önce devredilmesi veya sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmaması talepleriyle yapılan protestolara destek vermemiştir. 18 Kasım'da Muhammed Mahmud Caddesinde "anayasa kriterleri"nin çekilmesi için protestolara katılmış, ancak bu kez de gençlik hareketlerinin "el-Baradei liderliğinde geçici hükümet kurulması" teklifine karşı çıkmıştır. Bu gelişmeler seküler grupların endişelerini artırdığı gibi, devrimi gerçekleştiren ittifaktaki bölünmeyi derinleştirmiştir.

Demokrasi deneyimleri açısından, Mısır'da giderek artan kutuplaşma ve reformcu kanadın bölünmesi demokrasiye geçiş sürecine zarar verdiği açıktır. Bu anlamda Michele Penner Angrist, yeni demokrasilerde ve geçiş sürecinde kutuplaşmanın azalmasının, demokrasinin

¹¹⁴¹ Tunus'taki protestoların başarısını inceleyen Angrist, İslamcı-seküler yakınlaşmasının hem protestoların başarısı hem de sonraki süreçte olumlu katkı yaptığını tespit etmiştir. Angrist, M. P. (2013). s.549.

¹¹⁴² Shehata, S. (2011, November 25).

¹¹⁴³ Egyptian Elections Watch. (2011, December 3). Freedom and Justice Party.

yerleşmesi için önemli olduğu sonucuna varmıştır. Angrist'e göre, Türkiye'nin 1950'de demokrasiye geçebilmesi ve güç devrinin sağlıklı olabilmesinde, uluslararası şartların olduğu kadar 1923-50 arasında parti sistemindeki kutuplaşmanın azaltılması önemli rol oynamıştır. Demokrat Parti'nin Atatürk'ün Batılılaşma ve sekülerizm konularında iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'ne güvence vermesi geçişi kolaylaştırmıştır.¹¹⁴⁴ Bu noktada Mısır'daki tablo, 25 Oak protestolarında esinlendiği Tunus'tan farklıdır. Tunus'taki süreci inceleyen Angrist, seküler-İslamcı yakınlaşmasının Ben Ali'nin devrilmesi kadar, sonrasında sürecin demokratikleşmeye nasıl olumlu katkıda bulunduğunu ortaya koymuştur. Angrist'e göre 2000'li yıllarda seküler muhalefet liderleri Bin Ali'nin Tunus'un İslamcılarında daha büyük bir tehdit olduğunu görmeye başlamışlardır. İslamcıların -özellikle Ennahda Hareketi'nin- "ılımlılaşması" da bu sürece katkıda bulunmuştur.¹¹⁴⁵ Bununla bağlantılı olarak seküler-İslamcı yakınlaşması ve işbirliği güvensizliği ortadan kaldırmalarına ve muhalefetin birlikte hareket etmesine yardımcı olmuştur. Bu durum sadece protestoların başarısına değil, Bin Ali sonrasında seçimlerin yapılması ve anayasa yazımına da olumlu yansımıştır.¹¹⁴⁶ Tunus'daki seküler-İslamcı yakınlaşmasının Mısır'da olmaması, 2000'lerde Bin Ali rejiminin bütün muhaliflerini siyasi olarak dışlarken, Mübarek'in kısmen hem seküler muhalefet hem de İslamcılarının meclise girmelerine müsaade etmesiyle bağlantılıdır.¹¹⁴⁷

Sonuçta 11 Şubat'tan Meclis seçimlerine kadar geçen süreçte İhvan yasal olmayan bir örgüt iken, Meclis'te en çok milletvekili bulunması beklenen partiye sahip olmuştur. İhvan kısa sürede Mısır siyasetinde hızla yükselmiş ve güçlü bir yer edinmiştir. Ne var ki süreç demokrasi açısından birçok olumsuzlukla birlikte ilerlemiştir. 19 Mart referandumuyla anayasa yazımının seçimler sonrasında bırakılması, SKYK'nın gücü sivillere devretmemesi, askeri yönetimin protestoculara sürekli sert müdahalesi ve en önemlisi artan kutuplaşma, bu bağlamda İhvan'ın seküler gruplardan çok erken ayrılması ve onlara güvence verememesi seçimler sonrasında demokrasinin yaşamasının oldukça zor olacağını işaretleridir.

¹¹⁴⁴ Angrist, M. P. (2005). "Party Systems and regime Formation". In M. P. Posusney and M. P. Angrist (Eds.), *Authoritarianism in the Middle East Regimes and Resistance*, Colorado and London: Lynne Rienner Publishers, Inc., 119-141. s.130-133.

¹¹⁴⁵ Angrist, burada "ılımlılaşma" ile İslamcılarının artık gücü tekellerinde tutmak istemekten ve katı şeriat hukukundan vazgeçmelerini, bunun yerine güç paylaşımı ve demokrasiye açık olarak sunmalarını kastetmektedir. Aynı zamanda İslamcılarının siyasi amaçlara ulaşmak için şiddetten vazgeçmeleri anlamına gelmektedir. Angrist, M. P. (2013). s.549.

¹¹⁴⁶ Bu faktörler, sosyal medya ve Tunus Genel İşçi Sendikası (UGTT)'nin çabalarıyla birlikte protestoların başlaması ülke çapına yayılmasında da önemli rol oynamıştı. Angrist, M.P. (2013). s.547-564.

¹¹⁴⁷ Angrist, M. P. (2013). s.563-564.

5.4.5. Hürriyet ve Adalet Partisi Seçim Programı

HAP seçim programı, demokrasiye geçiş sürecinde İhvan'ın güncel devlet anlayışını ortaya koymuştur. 2007 taslak parti programından sonra HAP'ın seçim programı, seküler kesimlerin eleştirilerinin dikkate alındığını göstermiştir. Partinin seçim programında güçler arasında sağlıklı bir dengeye dayalı parlamenter hükümet şekli savunulmuştur. Devlet, “referans çerçevesi şeriata dayalı, ulusal anayasal İslami modern demokrasi” şeklinde tanımlanmıştır. Askeri devlet, diktatörlük veya teokratik devlete karşı çıkmış, “şura (danışma) prensiplerine dayalı sivil devlet” öngörülmüştür. Otoritenin kaynağının halk olduğu vurgulanmıştır. Tartışılan noktalar şeriata sık vurgu yapılmasıdır. Program devletin şeriatın amaçlarını (*makasid*) rehber edinmesini, şeriatın karar almada genel referans çerçevesi olmasını savunmuştur. Programa göre, “vatandaşlığa dayalı devlet” içerisinde tüm vatandaşlar din veya ırka bakımından ayrıma tabi tutulmadan eşittir. Devlet müslüman ve gayrimüslim tüm vatandaşların inanç ve ibadet özgürlüğünü korumaktan sorumludur. Gayrimüslimler aile ve din işleriyle ilgili konularda kendi kural ve hukuklarına tabi olma hakkına sahiptirler.¹¹⁴⁸

Program şeriatın doğrudan uygulanmasını savunmamakla beraber, yasa yapımında ve karar almada referans çerçevesi olması, pratikte geçmişte İhvan'ın seküler kesimlerin yaşam tarzında bazı yasaklamaları savunmasına gerekçe olduğu için eleştirilmiştir. Nitekim 1980'lerde İhvan milletvekillerinin girişimiyle basın, yayın, kültür ve sanat alanında “şeriata aykırılık” gerekçesiyle yasaklamalar getirilmiştir. Programın en olumlu yanlarından biri -seküler kesimlerin eleştirileri bağlamında- 2007 taslak programındaki gibi “Ulema Konseyi” öngörülmemiştir. Yasaların Anayasa'ya uygunluğunu denetlemekten Anayasa Mahkemesi sorumludur. Hukuki sistemde “şeriatın aydınlanmış prensiplerini referans çerçeve ve kaynak edinen maddeleri ve değişiklikleri” olan Anayasa gerekli görülmüştür.

HAP'ın seçim programında, uzun vadede Mısır için parlamenter sistemin (devlet başkanı sembolik yetkide) faydalı olduğu ancak geçiş döneminde “parlamenter başkanlık” sisteminin en iyi olacağı savunulmuştur. Diğer bir ifadeyle İhvan geçiş döneminde güçlü başkanın daha iyi olacağını düşünmüştür.

¹¹⁴⁸ The Freedom and Justice Party. “Election Program, Parliamentary Elections 2011”.

Dini liderlik üzerine bir bölüm yer alan programda, dini kurumların Mısır toplumunun ihya edilmesinde önemli rolü olduğunu vurgulanmıştır. Bu bağlamda El-Ezher'in bağımsızlığı ve Mısırlıların sosyal hayatının düzenlenmesinde ve tebliğ (dinin anlatılması) misyonunda rolünün yeniden canlandırılması ve etkin olması savunulmuştur. El-Ezher'in Davet (tebliğ) ve Vakıflar bölümlerinin birleştirilmesi öngörülmüştür. Bunun yanında Vakıfların sosyal yaşamda rollerinin artırılması amacıyla, reforme edilmesi, geliştirilmesi ve hükümetten bağımsız hale getirilmesi; fakirlik, işsizlik, okuma-yazma, evlendirme, kırsalda kadınların eğitimi, sokak çocukları, evsizler ve yerinden edilmiş kişilerin rehabilitasyonunda vakıflara destek sağlanması benimsenmiştir.

Azınlık hakları konusunda ifade yer alan tek program HAP'a aittir. Program, din, ırk, cinsiyet veya renk farketmeksizin bütün vatandaşların ifade özgürlüğü veya kamuda görev alma ile ilgili her konuda eşitliğini ifade etmiştir. Mısırlı Hıristiyanlar veya (programda bazen onlar yerine kullanıldığı şekliyle) Kilise'nin Mısırlıların değişim ve reformu gerçekleştirmelerinde yardımcı olacağı kabul edilmiştir. Programda, daha önce olduğu gibi devlet başkanlığı konusunda Kıptilere bir kısıtlama yer almamıştır. Programda gayrimüslimlere kendi dinlerinin hukuklarına tabi olma hakkı verme, Müslümanların da şeriata uymalarının tasarlanmasıyla ilgilidir. Müslümanlar şeriata uyarken "gayrimüslimler buna zorlanmayacak" ve kendi dinlerinin hukukuna göre hareket edebilecektir. Bu şekilde parti sınırlı da olsa belirli alanlarda çoklu hukuk sistemini sahiplenmiş görünmüştür. Geçmişte bazı İhvan liderlerinin gayrimüslimlere cizye vergisi koymayı savunduğu duruma göre oldukça ilerlemeci bir programdır.

Diğer yandan programda "cinsiyet eşitliği" konusunda çelişkili ifadeler vardır. Hem "bütün vatandaşların eşit olduğunu" hem de "kadınların haklarına şeriat prensiplerine uyumlu şekilde" sahip oldukları belirtilmiştir. Programın arkaplan notlarında da, kadınların kamuya açık platformlara katılabilecekleri, karar alma süreçlerinde yer alabilecekleri ve görüşlerini ifade edebilecekleri yer almıştır. Ancak kadınların liderlik veya üst seviye yönetim pozisyonlarındaki rolleriyle ilgili ifade yer almamıştır. Pratikte de İhvan topluluğu veya HAP'da yönetici kadın yoktur. İhvan kendi içerisindeki oylamalarda kadınlara oy hakkı vermemiştir. Ayrıca 2011 öncesinde birçok kez İhvan liderleri "kadınların yönetici olamayacağı" yönünde açıklama yapmıştır.

Programda adalet; kanun önünde eşitlik, sosyal adalet ve toplumun bütün üyeleri arasında dayanışmayı içermiştir. Fakirlik gibi sosyal problemlere hayırseverliğin teşviki, temel hizmetlerin devletçe sağlanması ve fakirlere mikro kredi verilmesi gibi öneriler vardır. Ekonomi alanında özel mülkiyet ve serbest piyasa çözümleri benimsenmiştir. Programa göre devletin ekonomik rolünün sağlıklı yatırım ortamı ve altyapı sağlanmasıyla sınırlanmalı, işçiler ve çalışan kesimlerin hakları devlet tarafından korunmalıdır. Bunlardan ayrı olarak İslami bankacılığın desteklemesini savunan programda, faizlerin yasaklanması konusunda herhangi bir ifadeye yer verilmemiştir.

Dış politikada “Filistin sorunu” Mısır’ın en önemli güvenlik konusu olarak görülmüştür. Program “Filistinlilerin vatanlarını Siyonist gaspçılardan kurtarmasına” destek verilmesini savunmuştur. İsrail ile barış konusunda programda ifade yoktur (İsrail sadece Nil Nehri sularındaki Mısır kotasına ilişkin tuzaklar bağlamında yer almıştır) ancak programın girişinde Mübarek yönetimi “Filistin ve Kudüs’ü işgal eden Siyonistlere doğalgaz ve petrol verir hale gelmiş” olmakla eleştirilmiştir. Ayrıca İhvan’dan daha önce İsrail konusunda birbirine zıt açıklamalar yapılmıştır. İhvan sözcüsü Saaed el-Katatni, Mübarek devrildikten bir hafta sonra CNN’e verdiği röportajda “grupun geçmişte anlaşmaya karşı çıktığını ancak artık imzalanmış ve onaylanmış barış anlaşmasının bir gerçek olduğu ve saygı duydukları” yönünde konuşmuştur. Ancak İhvan liderlerinden Raşid Bayumi kısa süre önce Japonya televizyonuna “Mübarek rejimi gittiğinde İsrail ile barışın iptal edilmesini isteyeceklerini” söylemiştir.¹¹⁴⁹ Ağustos 2011’de Mahmud Guzman ise “Camp David anlaşmasıyla ilgili revize edilmesi ve referandum yapılmasını” istemiştir.¹¹⁵⁰ 2012 devlet başkanlığı seçimlerinde aday olan eski İhvan üyesi Abdulmunim Ebul Futuh da “İsrail’i tanımadığını ve tanımayacağını” açıklamıştır.¹¹⁵¹

Özetle HAP’ın seçim programında, 2007’deki taslak programdaki kadar tartışmaya yol açacak unsurlar bulunmamış, ancak şeriata çok fazla atıf yapılması, muğlak biçimde ileride yasal düzenleme ve kararlara gerekçe olacak şekilde yer alması, gayrimüslimlere belirli alanlarda kendi hukuklarına tabi olma hakkı, kadınların haklarının şeriata uygunluk şartına

¹¹⁴⁹ İnternet: El-Katatni: ‘El İhvan’ yehter mun el-ittifakiye ‘kamb dafid’ [El-Katatni: ‘İhvan’ ‘Camp David’ anlaşmasına saygı duyuyor]. (19 Şubat 2011). *ilaf*. [Arapça]. Web: <http://elaph.com/Web/NewsPapers/2011/2/632938.html?entry=articleRelatedArticle> (05.08.2018)

¹¹⁵⁰ İnternet: El-İhvan: Labd min istifata’ şa’bi ali kamb dafid.[İhvan: Camp David üzerine bir referandum yapılmalı] (23 Ağustos 2011). *Alwafd News*. [Arapça] Web: <http://alwafd.org/article/86126> (05.04.2015)

¹¹⁵¹ İnternet: Abouel Fotouh: ‘I do not and will not recognize Israel’. (2012, March 8). *Egypt Independent*. (Al Masry Al Youm’dan tercüme edilmiştir.) Web: <http://www.egyptindependent.com/news/abouel-fotouh-i-do-not-and-will-not-recognize-israel> (06.04.2015)

bağlanması gibi konular seküler kesimlerin eleştirilerine konu olmuştur. Bu konular özellikle anayasa yazım sürecinde sıklıkla gündeme gelecektir. Bunun yanında dış ilişkiler bağlamında Batı veya İsrail karşıtı herhangi bir ifade yer almamıştır. Programın içeriğinden ziyade İhvan'ın geçmişte Meclis'te şeriat gerekçesiyle bazı yasakları savunmaları ve seçimlere doğru bazı İhvan / HAP yöneticilerinin çeşitli vesilelerle “şeriatı uygulayacakları”, “şeriate göre cezalandırmanın geleceği”, “İslam'da her konuda hüküm olduğu” gibi açıklamaları kaygı nedeni olmuştur.¹¹⁵² Bununla beraber genel olarak, İhvan'ın programı yazarken, kontrollü davranmaya, askeri yönetim ve seküler grupları doğrudan karşılarına almamaya dikkat ettiği söylenebilir.

5.4.6. 2011-2012 Meclis Seçimleri

Meclis seçimlerinden önce SKYK, 23 Temmuz 2011'de Şura Meclisi, 20 Eylül 2011'de Halk Meclisi yasalarında değişikliğe gitmiştir. Buna göre Şura Meclisi'nde 270 milletvekilinin 120'si parti listesi, 60'ı tek-sandalye sistemiyle seçilecek ve kalan 90'ı (seçilecek olan) devlet başkanı tarafından atanacaktır. Halk Meclisi'nde, çiftçiler ve işçiler için ayrılan kota korunmakla beraber, kadınlar için getirilen 64 sandalyelik kotadan vazgeçilmiştir. Ayrıca Meclis'e milletvekili göndermek için ulusal çapta %0,5 barajı konulmuştur. Halk Meclisi 508 milletvekilinden oluşacak ve 10'u SKYK tarafından atanacaktır. Seçim sisteminde yapılan değişiklikte sandalyelerin yarısının tek-sandalye sistemi, yarısının ise nisbi temsil sistemine dayalı parti listesine göre seçilmesi düzenlenmiştir. Ancak tek-sandalye sistemi, Mübarek rejimi ile bağlantılı *felul* (kalıntı anlamında) adayların kazançlı çıkacağı gerekçesiyle yoğun eleştiri alınca 332 milletvekilinin parti listesi, 166'nın ise tek-sandalye adaylığı/bağımsız adaylık sistemiyle seçilmesi için değiştirilmiştir. Partiler hem liste olarak hem de tek-sandalye için aday gösterebilecektir. Her iki meclis seçimlerinde, parti listelerinde en az bir kadın aday olmak zorundadır ve seçilme yaşı 30'dan 25'e düşürülmüştür.¹¹⁵³

Yeni düzenlemelerle 498 milletvekilini belirleyen Meclis seçimleri planlandığı şekilde 28 Kasım 2011'de başlamış ve altı haftada tamamlanmıştır. İslamcı partilerin büyük zafer elde ettiği seçimler sonucu, İhvan'ın HAP'ı 218 (%43,78), Selefi Nur Partisi 108

¹¹⁵² Wickham, C. R. (2013). s.186-188.

¹¹⁵³ İnternet: EISA (Electoral Institute for Sustainable Democracy in Africa).(2012). EISA Election Witnessing Mission Report Egypt - The People's Assembly and Shura Council Elections November 2011-February 2012. *EISA Observer Mission Report*, No:43, Johannesburg: EISA. s.12-14. Web: <https://www.eisa.org.za/pdf/egy2012eomr.pdf> (06.08.2015)

(%21,69), Yeni Vafd 42 (%8,43), Özgür Mısırlılar 15, Sosyal Demokratlar 15, İnşa ve Kalkınma 13, Reform ve Kalkınma-Misruna 10, Vasat 9, Devrim Sürüyor İttifakı 8, Saygınlık 6 sandalye çıkarmıştır. Mübarek rejimi ile bağlantılı kişiler (*felul*) tarafından kurulan partiler¹¹⁵⁴ toplam 27 sandalye ile temsil hakkı kazanırken, 25 bağımsız Meclis'e girmiştir. HAP öncülüğündeki Demokratik İttifak 227, Selefî Nur Partisi öncülüğündeki İslamcı Blok 124, seküler Mısır Bloğu ise 33 milletvekiline sahip olmuştur. Diğer bir ifadeyle İslamcılar Halk Meclisi'nin %70'ine hakimdir.¹¹⁵⁵

Çizelge 4.1. Mısır 2011-2012 Halk Meclisi seçim sonuçları (*Kaynak: EISA 2012*)

İttifak/Grup adı	Parti	Konumu	Sandalye sayısı
Mısır Demokratik İttifakı	Hürriyet ve Adalet Partisi	İslamcı- İslami demokrasi	218
	Saygınlık (Karama) Partisi	Nasırist- Sol	6
	Medeniyet (El-Hadara) Partisi	Liberal-seküler	2
	Mısır İşçi Partisi	İslamcı	1
Mısırlı Bloğu	Tagammu Partisi	Sol-Seküler	3
	Özgür Mısırlılar Partisi	Liberal-Seküler	15
	Mısır Sosyal Demokratlar Partisi	Sosyal-Liberal-Seküler	15
İslamcı Blok	El-Nur Partisi	İslamcı-Selefî	108
	Medeniyet (El-Asala) Partisi	İslamcı-Selefî	3
	İnşa ve Kalkınma Partisi	İslamcı-Selefî	13
-	Yeni Vafd Partisi	Milliyetçi- Liberal-Seküler	42
-	Reform ve Kalkınma-Misruna	Liberal-Seküler	10
-	Yeni Vasat Partisi	İlmli İslamcı	9
Devrim Sürüyor İttifakı	Özgürlük Mısır Partisi-Eşitlik ve Kalkınma Partisi	Liberal-Sol-Seküler	8
-	Bağımsızlar		25
-	Diğer partiler (5 ve altı milletvekili çıkarıcılar)		20
Toplam			498

¹¹⁵⁴ Mısır Milliyetçi Parti- Özgürlük Partisi- Mısırlı Vatandaş Partisi, Birlik Partisi bunlardır.

¹¹⁵⁵ Seçim sonuçları için bkz. EISA. (2012). s.45-46.

Seçimlerde İhvan'ın başarısından ziyade 2011'de ilk kez siyasete giren Seleflerin yüksek oy alması şaşırtıcı olmuştur. Seleflerin toplumda bu kadar güçlü olmasında Selefi örgütlerin onyıllardır süren eğitim, irşat, sosyal hizmet faaliyetleri, mescitleri, yayınları, uydu kanalları, internet siteleri, 1990'lardan itibaren Mübarek'in İhvan'a karşı denge unsuru olarak -siyasetten uzak duran ve yöneticiye itaati savunan- Selefilere müsamaha göstermesi, Körfez ülkelerini etkisi ve desteği gibi faktörler etkili olmuştur.¹¹⁵⁶

Halk Meclisi seçimleri tamamlandıktan sonra 29 Ocak – 22 Şubat 2011 tarihlerinde de Şura Meclisi seçimleri yapılmıştır. Mısır Demokratik İttifakı 105, İslamcı Blok 45, Yeni Vafd Partisi 14, seküler-sol Mısırlı Bloğu 8, diğer partiler ve bağımsızlar ise toplam 8 sandalye elde etmiştir.¹¹⁵⁷ Böylece 180 milletvekilinden 150'si İslamcılara aittir. Geriye kalan 90 milletvekili Mayıs-Haziran 2012'de seçilecek devlet başkanı tarafından atanacaktır. Seçilecek devlet başkanı seküler bir isim bile olsa, İslamcılar Şura Meclisi'ne hakimdir.

2011-12 Meclis seçimleri, 1952'den beri parti kurmakla ilgili bir sınırlama ve yasak olmaksızın yapılan ilk demokratik seçimdir. Mübarek döneminin seçimlerine göre daha demokratik olsa da, usulsüzlükler yaygındır. Öncelikle partiler seçim yasaklarına uymamışlardır. Özellikle ilk turda seçim merkezleri girişinde hatta oy kullanacakları yer konusunda danışan seçmenlere açıkça propaganda yapılmıştır. Bazı yerlerde seçimleri izlemekle görevli hakimler engellenmiştir. Bazı istasyonlarda (çok yoğun biçimde bulunan) güvenlik görevlileri seçmenleri yönlendirebilmiştir. Ayrıca seçim gözlemcileri güvenlik görevlilerinin izniyle istasyonlara girebilmiştir.¹¹⁵⁸ İlk kez Halk Meclisi seçimlerine katılım bu kadar yüksek(%62,04) olmuştur. Mübarek döneminde yapılan son seçimdeki (2010) katılım oranına (%27,47) göre oldukça yüksektir.¹¹⁵⁹ Öte yandan Şura Meclisi seçimlerine katılım, danışma organı olarak sistemde gücü olmadığı kanaatinin yaygınlığı nedeniyle, farklı aşamalarda %15 ile %6,5 arasında gerçekleşmiştir. Bunu

¹¹⁵⁶ Selefilik'in tabandaki gücünün nedenleri hakkında bkz. Çakmaktaş, N. (2015).

¹¹⁵⁷ EISA. (2012). s.47.

¹¹⁵⁸ Atacan, F. (2014b). Mısır'da 'Devrim Hikayesi' ve Geçiş Sürecinin Problemleri. Z. T. Kor (Ed.), *Ortadoğu Konuşmaları : Bölgesel ve Küresel Perspektiften 'Arap Baharı'*. İstanbul: Küre Yayınları. (Konuşmanın tarihi. 23 Ocak 2013), 165-193. s.167; EISA. (2012). s.30-43.

¹¹⁵⁹ İnternet: Sedky, A. R. (2015, December 31). On Egypt's parliamentary elections. *Al-Ahram Weekly Online*, Issue No.1276. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/News/15072/21/On-Egypt's-parliamentary-elections.aspx> (02.02.2016).

gözlemciler seçim sürecinin uzunluğu, bazı bölgelerde seçim istasyonlarının seçmenlere uzaklığı ve seçmenin vatandaşlık ve eğitim seviyesiyle ilgili açıklamışlardır.¹¹⁶⁰

Meclis seçimleri, açık biçimde İslamcıların zaferiyle sonuçlanmıştır. İslamcıların, seküler parti/gruplara göre tabanda güçlü olduğunu yansıtan bu tablo, daha önce değinilen tarihsel (Batı karşıtlığı, seküler elitin baskısı, modernleşmenin üstten dayatılması, İslamcıların iktidara gelmemiş olmaları gibi) sebeplerle bağlantılıdır. Bunlardan ayrı olarak, Mısır'da İslamcı partilerin yüksek oy almasında bazı somut cari gerçekliklerin etkisi vardır. Tarek Masoud'un tespit ettiği üzere Mısırlılar İhvan'a sadece İslam istedikleri için oy vermemişlerdir. Masoud, "yeniden paylaşım" teması üzerinden yaptığı araştırmada sosyal adaleti savunan İslamcı partilerin en az onlar kadar sosyal adalete programlarında yer veren sol partilerden yüksek oy almasında, vatandaşların sol partilerin ekonomi konularında savundukları politikalarından haberdar olmamalarının etkili olduğu sonucuna varmıştır. Buna ise, sosyal görünümün sol partilerin potansiyel seçmenlere ulaşmalarını zorlaştırması sebep olmuştur. Diğer bir ifadeyle İslamcıların seçmenlere ulaşmak için daha fazla fırsatı (resmi veya gayri resmi kurumlar ve ağlar, aile bağları, İslami kurum/kuruluşlar, dini olmayan sosyal örgütlenmeler gibi) varken, örgütsel ekosistem sol ve İslamcı olmayan partilere daha az fırsat tanımıştır.¹¹⁶¹

Yeni Meclis göreve başladığında İhvan üyeleri, Meclis'teki önemli pozisyonlara gelmişlerdir. HAP Genel Sekreteri Saad el-Katatni Meclis Sözcüsü seçilmiş; Meclis'teki 19 komiteden 12'sinin başına HAP milletvekilleri gelmiştir. Bu komiteler arasında Dışişleri, Savunma ve Ulusal Güvenlik, Bütçe ve Planlama ve Din İşleri gibi önemli komiteler vardır. Selefî Nur Partisi milletvekilleri ise 3 komitenin başına seçilmiştir. Vafd ve seküler partiler komitelerin seçim sürecine tepki göstermişlerdir. Nitekim Vafd ve Adalet partileri komite seçimlerini boykot etmiştir.¹¹⁶² Komite seçimleri kutuplaşmanın sürdüğünü göstermiştir. İslamcılar sandıktan aldıkları sonucu tavizsiz kullanırken, seküler partiler Mübarek dönemindeki gibi sistemin dışında kalmışlardır.

Meclis seçimleriyle, İhvan iktidara yürüme stratejisinin ilk adımını gerçekleştirmiştir. Bu yolda İhvan, protestolar sürecinden itibaren kontrollü ancak kazanmaya odaklı

¹¹⁶⁰ EISA. (2012). s.40.

¹¹⁶¹ Masoud, T. (April 2013). "Arabs Want Redistribution, So Why Don't They Vote Left? Theory and Evidence from Egypt". *Harvard Kennedy School Faculty Research Working Paper Series*, RWP13-007.

¹¹⁶² Wickham, C.R. (2013). s.252-253.

davranmıştır. Gücün SKYK’da olduğunun farkında olarak, onunla karşı karşıya kalmamaya dikkat etmiş, gençlerin SKYK’ya karşı tepkilerinden yararlanmışır. Ancak gençlerin talepleri ve eylemlerini çıkarına görmediğinde desteklememiştir. Bu ise gençlerle İhvan’ın uzaklaşmasına neden olmuştur. Bundan sonra birlikte hareket olsa da, “eski rejim” tehlikesi görüldüğünde geçici olacaktır. Diğer yandan İhvan, seçimlere kadar seküler partilerin başından beri olan endişelerini haklı çıkarır biçimde aşamalı olarak, geçmişteki vaatlerini de göz ardı ederek daha fazla güç elde etmeye çalışmıştır. Sonuçta İhvan’ın da dahi olduğu İslamcıların Meclis’te elde ettiği sandalye sayısı, seküler partilerin mevcut sistemde kazanma umutlarını zayıflatmıştır. Bu durum bazı seküler grupları özellikle Anayasa konusunda İhvan’ı sınırlamak amacıyla “eski rejim” unsurlarıyla ittifaka yöneltmiştir.

5.3. İkinci Dönem: Müslüman Kardeşler “Müesses Nizam” ile Karşı Karşıya

Önce Mart 2011 referandumu, sonra 2011-12 Meclis seçimleri İslamcıların seçimlerdeki gücünü, diğerlerinin de zayıflık problemini ortaya koymuştur. Meclis’e İslamcıların hakim olmasıyla geçiş sürecinde bir kez daha “üçüncü aktör” zayıflamıştır. Bundan sonra süreç daha çok SKYK ve İslamcıların (İhvan) inisiyatifinde ilerleyecektir. İslamcıların gücü karşısında SKYK ve diğer “eski rejim” kurumları, mahkemeler yoluyla İhvan veya İslamcılarını sınırlandırmaya yönelmiştir. İhvan da, Meclis seçimlerinden sonra geçmişteki kontrollü siyaseti bir aşama daha terkederek, özellikle “eski rejim” unsurlarına karşı elindeki gücü kullanmaya başlamıştır. Bu şekilde devlet başkanlığı seçimlerine doğru İhvan, “eski rejim”e karşı olan tüm tarafları yanında tutmaya çalışmıştır. Bu dönemde Kurucu Meclis oluşturulması ve devlet başkanlığı kriterleri iki taraf arasında mücadele alanlarının başında gelmiştir.

5.3.1. Kurucu Meclis Merkezinde Artan Kamplaşma

19 Mart referandumu sonrasında SKYK’nın ilan ettiği 30 Mart Anayasal Deklarasyonu’na göre iki meclisin mevcut seçilmiş üyeleri Anayasa’yı yazacak olan 100 kişilik Kurucu Meclisi belirleyecek ve Meclis anayasa’yı 6 ayda yazacaktı. Ancak Meclis seçimleriyle siyasetteki rolleri zayıflayan seküler-liberal gruplar, anayasa yazımında söz sahibi olamayacaklarından, İslamcı bir Anayasa endişesiyle, İslamcılarını sınırlandırmaya çalışmışlardır. Mart 2012’de Kurucu Meclis’in seçilmeye başlandığı süreçte Kahire’de

birçok gösteri düzenlenmiştir. Diğer yandan da liberal aktivistler ve hatta yargıçlar süreçle ilgili dava açmışlardır. HAP ise endişeleri gidermek için “Kurucu Meclis’in toplumun her kesimini temsil edeceğini” açıklamıştır.¹¹⁶³

Bu ortamda Kurucu Meclis’in belirlenmesi oldukça çekişmeli geçmiştir. Önce Nisan 2012’de 100 üyenin 70’i İhvan ve Selefi Nur Partisi’nden olacak şekilde bir Meclis belirlenmiştir. Liberal ve solcuların çoğunlukta olduğu 25 üye Meclis’e İslamcıların hakim olduğunu açıklayıp istifa etmişlerdir. Merkez-sol Mısırlı Sosyal Demokratik Parti, liberal Özgür Mısırlılar Partisi, solcu Sosyalist Halk İttifakı ve liberal Vafd partisi üyelerini geri çekmiştir. Bunların yanında el-Ezher Üniversitesi, Kıpti Ortodoks Kilisesi ve bağımsız işçi sendikaları da temsilcilerini çekmiştir. İhvan ise bazı üyelerini değiştirebileceğini açıklayıp daha fazla tavize karşı çıkmıştır. Dahası SKYK’nın danışma organının başında bulunan Semih Aşur da Kurucu Meclis’ten istifa etmiş ve Meclis’in dağılması ve Meclis’e seçilecek kişilerin kriterlerinin yeniden belirlenmesi çağrısında bulunmuştur.¹¹⁶⁴ Bundan kısa süre sonra, 10 Nisan’da Kahire İdare Mahkemesi’nin kararıyla Kurucu Meclis’in çalışmaları durdurulmuştur.

Mayıs sonlarında devlet başkanlığı seçiminin ikinci turuna biri İslamcı Muhammed Mursi, diğeri “eski rejim”in adamı Ahmed Şefik kalınca, SKYK seçimlerin ikinci turundan önce 5 Haziran’da, siyasi aktörlere Kurucu Meclis konusunda “48 saat içerisinde uzlaşma” çağrısı yapmış ve uzlaşma olmaması halinde yeni bir anayasa deklarasyonu duyuracağını ilan etmiştir. Bunun üzerine partiler, önceki Kurucu Meclis’in dağıtılarak, yenisinin “İslamcılar” – “İslamcı olmayanlar” olarak eşit (%50-50) oranda paylaşılmasında uzlaşmışlardır. Aynı zamanda uzlaşmayla Kurucu Meclis’teki mevcut milletvekillerinden seçilecek üye sayısı 50’den 39’a düşürülmüştür.¹¹⁶⁵ Ne var ki İslamcılar ile seküler parti/gruplar arasında anlaşmazlık sürmüştür. 12 Haziran’da Meclis üyeleri parlamento tarafından onaylandıktan sonra bu kez de 57 milletvekili süreçte yer almayacağını açıklayarak ayrılmıştır. Ayrılanlar arasında Mısırlılar Bloğu, Devrim Sürüyor İttifakı, Vafd, Özgürlük Partisi, Sosyalist Halk İttifakı Partisi gibi partilerden milletvekilleri vardır. İhvan “İslamcı” olarak sadece HAP ve Selefi Nur Partisi’ni saymak isterken,

¹¹⁶³ İnternet: Egypt begins constituent assembly selection. (2012, March 24). *AlJazeera*. Web: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/03/201232411736959254.html> (01.04.2015)

¹¹⁶⁴ İnternet: El-Kouny, N. (2012, April 2). SCAF’s Advisory council calls for constituent assembly to disband. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/38291.aspx>. (05.05.2015)

¹¹⁶⁵ İnternet: Revkin, M. and Auf, Y. (2012, June 12). Egypt’s Constitutional Chaos. *Foreign Policy*. Web: <http://foreignpolicy.com/2012/06/14/egypts-constitutional-chaos/> (03.06.2015)

karşısındakiler İslamcı blok içerisinde ılımlı Vasat Partisi, İslami Cemaat'ın İnşa ve Kalkınma Partisi, diğer Selefi gruplar ve hatta el-Ezher'i de koymak istemişlerdir.¹¹⁶⁶

5.3.2. Siyasi Mahrumiyet Yasası ve Devlet Başkanı Adayları

Nisan ayı başında mahkeme kararıyla Kurucu Meclis çalışmaları durdurulunca, Meclis'te en çok milletvekili olan HAP, bu gücünü kullanarak “siyasi mahrumiyet (dışlama)” yasasıyla cevap vermiştir. Aslında bu adımı doğrudan bir HAP milletvekili değil, Vasat Partisi'nden İssam Sultan atmıştır. Ancak HAP'ın desteğiyle yasa kolaylıkla Meclis'ten geçmiştir. Resmi adı “Siyasi Hayatın Yozlaşması Yasası” olan düzenleme, devlet başkanlığı seçimlerine Mübarek rejiminde görev almış kişilerin katılmasını engellemeye dönüktür.¹¹⁶⁷ Nisan 2012 ortasında İhvan'ın teklifiyle kapsamı genişletilerek geçen yasaya göre Mübarek rejimin son 10 yılında üst düzey siyasi veya danışmanlık görevinde bulunmuş veya “siyasi hayatın yozlaşmasında” ve “ülke çıkarlarını tehlikeye atılmasında” rol alan kişiler siyasi haktan mahrum olacaklardır. Ayrıca bu kişiler ilerideki beş yıl boyunca kamu görevlerine getirilemeyecektir. SKYK, yasayı onaylamadan önce Anayasa Mahkemesi'ne götürmüştü ancak “iptal davası açılması için yasalasması gerektiği” cevabını alınca mecburen onaylamıştır.¹¹⁶⁸ Bundan bir hafta sonra da, Yüksek Seçim Komisyonu Mübarek'in son başbakanı Ahmed Şefik'in diskalifiye edildiğini açıklamıştır.¹¹⁶⁹

Bu yasa genel olarak Mübarek rejiminde üst düzey görev almış herkesi kapsamakla birlikte, asıl amacı eski İstihbarat Başkanı Ömer Süleyman ve eski Başbakan Ahmed Şefik'in muhtemel devlet başkanlığı adaylıklarını engellemektir. Örneğin yasa, Mübarek'in eski dışişleri bakanlarından eski Arap Ligi Genel Sekreteri Amr Musa'yı, Mübarek rejimindeki görevinden 2001'de ayrıldığı için kapsamamıştır. Ne var ki Yüksek Seçim Komisyonu'nun kararı İhvan'ın amacına ulaşmasını engellemiştir. Komisyon, yasanın Anayasa'ya uygunluğunun mahkemeye taşındığı gerekçesiyle Şefik'in adaylığını kabul etmiş ve devlet başkanlığı seçimlerine katılacaklar arasında onu da saymıştır.

¹¹⁶⁶ Ottaway, M. (2012, June 13). “Egypt: Death of the Constituent Assembly?”. CEIP Web: <http://carnegieendowment.org/2012/06/13/egypt-death-of-constituent-assembly-pub-48501> (03.06.2015)

¹¹⁶⁷ İnternet: Shams El-Din, M. (2012, April 8). Egypt lawmaker presents political exclusion draft law. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/04/08/egypt-lawmaker-presents-political-exclusion-draft-law/> (01.05.2015)

¹¹⁶⁸ İnternet: Constitutional Court denies SCAF's request over Disenfranchisement Law. (2012, April 21). *Ahram Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/39841.aspx>(01.05.2015)

¹¹⁶⁹ İnternet: Ahmed Shafiq officially disqualified from Egypt presidency race. (2012, April 24). *Ahram Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/40111.aspx> (01.05.2015)

Siyasi Mahrumiyet Yasası, İhvan'ın "eski rejim" kurumlarına karşı açıktan inisiyatif almaya başladığını göstermiştir. Seçimlerden önce SKYK'yı doğrudan karşısına almamaya dikkat eden İhvan, seçimin başarısıyla daha özgüvenli hareket etmeye başlamıştır. Georgetown Üniversitesi'nde Mısır hukuk sistemi uzmanlarından Nathan Brown'un aktardığına göre, İhvan aslında yasama üzerinden mücadeleyi çok önce, Meclis seçimlerinin sonuçları belli olmadan önce başlatmıştır. Brown'a göre, 2012 başlarında İhvan Anayasa Mahkemesi'ne üye atamalarıyla ilgili düzenleme üzerine çalışmaktadır. Nitekim devlet başkanlığı seçimlerinden hemen önce İhvan milletvekilleri Meclis'teki bir komisyona Anayasa Mahkemesi'nin içeriğini boşaltacak bir yasa teklifi getirmiştir. Teklifte Anayasa Mahkemesi'nin kararlarının Meclis'te nitelikli çoğunlukla geçersiz sayılması ve daha önce yaptığı gibi parlamentoyu kapatmasını engelleyecek düzenleme de vardır.¹¹⁷⁰

İhvan – "müesses nizam" arasındaki düşük tonlu mücadele ortasında bütün taraflar devlet başkanı adaylarını ilan etmişlerdir. Aslında İhvan, Mübarek sonrası bir yıl boyunca birçok kez devlet başkanlığına aday çıkarmayacaklarını açıklamıştır.¹¹⁷¹ İhvan, kendi açıklamasına göre üç nedenle aday göstermeye karar vermiştir. İlk olarak, Ömer Süleyman gibi Mübarek rejiminden kişilerin devlet başkanı seçilmesinden endişe etmişlerdir. İkincisi İhvan'ın güçlü olduğu Meclis sistemde güçsüzdür. SKYK, Kemal Canzuri hükümetinin istifasını kabul etmeyince İhvan Meclis'te güçlü olmanın yeterli olmadığını görmüştür. Üçüncüsü İhvan, Kurucu Meclis ile ilgili gelişmeler, Meclis'in mahkeme kararıyla kapatılma durumu nedeniyle sınırlandığını hissetmiştir.¹¹⁷² Ne var ki İhvan'ın aday göstermesi kendi içerisinden de ciddi eleştirilmiştir. Muhammed el-Biltaci ve genç aktivistler "sözünden dönüp aday göstermenin hareketin inandırıcılığına zarar vereceği" gerekçesiyle aday gösterilmesine karşı çıkmışlardır.¹¹⁷³ İhvan'ın bir kez daha geçmişteki vaadinin aksine güç elde etmeye yönelmesi, ona karşı şüpheleri artırmıştır.

İhvan'ın ilk adayları Hayrat el-Şatır olmuştur. Örgüt içinde "pragmatik muhafazakarlar" arasında sayılan ve Genel Mürşit Muhammed Bedii'nin dört yardımcısından muhafazakar

¹¹⁷⁰ İnternet: Brown, N. J. (2012, June 6). "Judicial Turbulence Ahead in Egypt, Fasten Your Seat Belts". CEIP. Web: <http://carnegieendowment.org/2012/06/06/judicial-turbulence-ahead-in-egypt-fasten-your-seat-belts/b689> (01.05.2015)

¹¹⁷¹ Bu konuda ilk açıklama daha Mübarek istifa etmeden iki gün önce *New York Times*'a yapılmıştır. İsam el-Aryan yazısında, "geçiş sürecinde hakim rol oynamayı amaçlamadıklarını, devlet başkanlığı seçimlerine de aday göstermeyeceklerini" belirtmiştir. El-Errian, E. (2011, February 10).

¹¹⁷² ikhwanonline.com. (April 1, 2012). Aktaran Lavi, L. (2012, May 11). "The Egyptian Presidential Candidates". *MEMRI Inquiry & Analysis Series Report No. 833*.

¹¹⁷³ Hareketin Şura Konseyi'nde devlet başkanlığı adaylığı oylandığında 56-52 gibi oldukça yakın bir sonuç çıkmıştır. Wickham, C. R. (2013). s.254.

olmayan ve reformcularla bağı olan tek yardımcısı olan el-Şatır'ın adaylığı, Nisan ortasında Yüksek Seçim Komisyonu'nun kararıyla düşmüştür. Komisyon, el-Şatır'ın geçmişteki cezaları ve cezalar ve affi üzerinden yeterince zaman geçmediği gerekçesiyle aday olamayacağına karar vermiştir.¹¹⁷⁴ Bunun üzerine İhvan'ın adayı HAP Genel Başkanı Muhammed Mursi olmuştur.¹¹⁷⁵ 1979'dan beri İhvan'a üye olan Mursi, 1992'de örgütün yeni kurulan politik bölümünde, 1995'te Rehberlik Bürosu'nda üye olarak görev almıştır. 1995 ve 2000 seçimlerinde bağımsız olarak milletvekili seçilmiştir. İkinci döneminde mecliste grubunun sözcülüğünü yapan Mursi, Mayıs 2006'da birçok İhvan üyesiyle birlikte tutuklanmış ve 7 ay hapisanede kalmıştır. Mursi, 2007'deki taslak parti programını yazarlar arasındadır. 2007-11 arasında İhvan liderliği onu kendileriyle Mübarek'in Devlet Güvenlik Birimleri arasında irtibat sorumlusu olarak görevlendirmiştir. Mursi 2004'te Kifaye hareketi, 2010'da da Muhammed el-Baradey'in öncülüğündeki DUB'un kurucuları arasındadır. Mübarek rejiminin sonlarında, diğer partilerle ilişki geliştirmek amacıyla başlatılan Siyasi Partiler Diyalog İnisyatifi'nin yöneticilerinden iken, 25 Ocak protestoları sırasında, 28 Ocak'ta tutuklanan 24 İhvan lideri arasındadır. İki gün sonra hapisane görevlileri görevlerini bırakınca, bölgede yaşayanlarca serbest bırakılmıştır. 30 Nisan 2011'de HAP'ı kurduktan sonra Mısır'ı yöneten askeri elit ile görüşmeleri sürdürmüştür.¹¹⁷⁶ Mursi, hareket içerisinde "eski kuşağa" sadakati ve onların direktiflerini inançla yerine getirmesiyle tanınmıştır.¹¹⁷⁷

İslamcı cephede en güçlü adaylardan biri eski İhvan üyesi Abdulmunim Ebul Futuh'dur. İhvan içindeki reformcu "orta kuşak" temsilcilerinden olan Futuh, HAP'ın kurulduğu süreçte, İhvan'ın devlet başkanlığına aday göstermeyeceklerini açıklaması karşısında, Mayıs 2011'de kendisinin aday olacağını açıkladığı için ayrılmak zorunda kalmıştır. Futuh, İhvan'a göre daha ılımlı (liberal İslamcı) görüşleriyle tanınmaktadır. İslamcı cepdehen diğer bir aday İslamcı bir avukat ve tanınmış İslami düşünürlerden olan Muhammed Selim

¹¹⁷⁴ Mühendis ve işadamı el-Şatır, İhvan'ın mali yapılanmasını yönetirken, 2007'de birçok yönetici gibi tutuklanmış ve 2008'de "terörizm ve ara para aklamak" suçlarından 7 yıl ağır hapis cezası almıştı. 25 Ocak devrimi sonrasında Mart 2011'de serbest kalan el-Şatır'ın önce geçmişte aldığı cezaların SKYK tarafından düşürüldüğü açıklanmıştı. İnternet: Profile: Egypt's Khairat al-Shater. (2012, April 1). *AlJazeera*. Web: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/04/20124117205835954.html> (01.05.2015)

¹¹⁷⁵ Mursi, 1951'de Nil Deltası'nın doğusundaki Şarkiya'da kırsalda yaşayan orta sınıf bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Kahire Üniversitesi'nde önce mühendislik eğitimi, daha sonra master eğitimi almıştır. ABD Güney California Üniversitesi'nde master ve doktora yaptıktan sonra, 1982'den 1985'e kadar California Devlet Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmıştır. 1985'te Mısır'a dönmüş ve 2010 yılına kadar Zagazig Üniversitesi'nin mühendislik bölümünün başında bulunmuştur. İnternet: Ali, M. (2012, May 6). Mohamed Mursi. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/40539.aspx> (09.05.2015)

¹¹⁷⁶ Ali, M. (2012, May 6).

¹¹⁷⁷ Wickham, C. R. (2013). s.256.

el- Ava'dır. İlimli İslamcı ve reformist olarak tanınan el-Ava, İhvan'a yakın bir isim olup ve Vasat Partisi'nin de yasal temsilciliğini yapmıştır. Üçüncü İslamcı aday da yine İhvan'a yakın olan ancak Selefi Gerçeklik (*el-Asala*) Partisi'nin adayı Abdullah el-Ashal'dır. 25 Ocak sonrasında Özgür Mısır Partisi'ni kuran ve devlet başkanlığına adaylığını açıklayan el-Ashal, önce Hayrat el-Şatır lehine çekilmiş sonra el-Şatır elenince yeniden aday olmuştur.

Seküler adayların başında eski Arap Ligi Genel Sekreteri Amr Musa ve Mübarek'in son başbakanı Ahmed Şefik öne çıkmıştır. Musa, seçimlere bağımsız katılmış ancak Vafd ona desteğini açıklamıştır. "Müesses nizam"ın adayı Ahmed Şefik, protestocu gençlik, liberaller ve İslamcılar tarafından istenmezken, neo-liberal politikalarından yararlananlar ve İhvan'ın iktidarından endişe eden seküler kesimlerden destek bulmuştur. Bunların yanında Mübarek rejiminin adamı olarak görülen başka adaylar da vardır.

İslamcılar ve "eski rejim" ikilemi dışında kalan özellikle soldan adaylar öne çıkmıştır. Eski Nasırist Partisi üyesi ve Saygınlık Partisi kurucusu Hamdin Sabahi, Tagammu'nun adayı olarak katılan eski Temyiz Mahkemesi Başkan Yardımcısı olan tanınmış reformcu yargıç Hişam Bestavisi, solcu insan hakları aktivisti Halid Ali ve Sosyalist Halk İttifakı Partisi'nin başkanı ve milletvekili olan Ebul-Ezz el-Hariri öne çıkmıştır.

Devlet başkanlığı seçimlerine etki eden önemli gelişmelerden biri de Yüksek Seçim Komisonu'nun 23 adaydan 10 tanesini elemesi olmuştur. İhvan'ın ilk adayı Hayrat el-Şatır'ın yanısıra, "eski rejimin" adayı görülen eski İstihbarat Başkanı ve Mübarek'in son günlerde Başkan Yardımcısı atadığı Ömer Süleyman, Selefi aday Hazım Ebu İsmail ve Devrimin Yarını Partisi lideri Eymen Nur da elenmiştir. İslamcı cephede oldukça favori görülen el-Şatır ve el-İsmail'in elenmesi İslamcılar cephesinde rekabeti artırırken, Süleyman'ın elenmesi Şefik ve Musa lehine yorumlanmıştır.¹¹⁷⁸

2010 yılından itibaren Mısır devlet başkanlığı için adı sıkça gündeme gelen Muhammed el-Baradei, "seçilecek devlet başkanının yetki ve güçleri belirleyen yeni anayasa olmadığı için devlet başkanlığına aday olmanın anlamı yok" diyerek aday olmayacağını açıklamıştır.

¹¹⁷⁸ Süleyman adaylığı için illerden birinde yeterli imzayı almamış olduğu; tanınmış Selefi vaiz ve hukukçu olan İsmail ölmüş olan annesi ABD vatandaşı olduğu (İsmail bunu kabul etmemiştir); Eymen Nur, 2005'teki seçimlerde hile nedeniyle aldığı cezanın üzerinden yeterli zaman geçmediği için elenmiştir. Devlet başkanları adayları hakkında Lavi, L. (2012, May 11).

El-Baradei “SKYK’ın da demokrasi inşa etmede ciddi olmadığını” da belirterek yeni parti kurma planını duyurmuştur.¹¹⁷⁹ Nitekim Nisan 2012 sonlarında “25 Ocak 2011 devriminin amaçlarını gerçekleştirmek” amacıyla Anayasa (*El-Düstur*) Partisi’ni kurmuştur. Partinin kurucuları arasında Kifaye Hareketi’nden George İshak, hukuk profesörü Hüsam Eissa, 25 Ocak protestolarında gözlerini kaybeden aktivist Ahmed Harara gibi reformcu kimlikleriyle tanınan kişiler vardır.¹¹⁸⁰

Siyasi mahrumiyet yasası, Kurucu Meclis’in tartışmalı durumu ve Yüksek Seçim Komitesi’nin adayları belirlemesi gibi konular merkezinde siyasette kutuplaşma ve gerilim yaşanırken, devlet başkanlığı seçimlerinin ilk turu 23-24 Mayıs 2012’de gerçekleştirilmiştir. İlk tur sonuçlarına göre, İhvan adayı Muhammed Mursi %24,78 (5,76 milyon), Ahmed Şefik %23,66 (5,5 milyon), Hamdin Sabahi %20,72 (4,82 milyon), Abdulmunim Ebul Futuh %17,47 (4,06 milyon), Amr Musa ise %11,13 (2,59 milyon) oy almıştır.¹¹⁸¹ Bu sonuçlarla ilk tura katılan 13 adaydan, hiçbiri %50’yi geçemediği için ikinci tura Muhammed Mursi ile Ahmed Şefik kalmıştır. Bu tablo, 25 Ocak protestolarında ortaya çıkan “üçüncü seçenek” olgusunun bitişinin sembolü olmuştur.

Muhammed Mursi ilk sırada olsa da, sonuçlar İhvan açısından uyarıcı mahiyettedir. Öncelikle adaylar arasında oldukça az bir fark vardır. HAP’ın parlamento seçimlerinde %43’ün üzerinde (9 milyon) oy aldığı göz önüne alındığında, İhvan’a desteğin ciddi oranda düştüğü görülmüştür. Bunun yanında seçimlere katılım oldukça düşüktür. 51 milyon seçmenin yaklaşık 24 milyonu (%46,42) oy kullanmıştır.¹¹⁸² Bu veriler, hem siyasete hem İhvan’a ilginin azaldığını göstermiştir. Meclis seçimlerinde %60-65 arası oy alan İslamcıların, bu kez %43 oy alması da onlara olan desteğin koşullara bağlı olduğunun göstergesidir. Seçime katılanların yarısının Mursi ve Şefik dışındaki adaylara oy vermesi, önemli bir kesimin İhvan (İslamcı) ve eski rejim (*felul*) seçenekleri dışında alternatif aradıklarına işaret etmiştir.

¹¹⁷⁹ İnternet: Dawoud, K. (2012, April 12-18). El-Baradei returns. *Al-Ahram Weekly Online*. Issue No.1093. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2012/1093/eg8.htm> (10.05.2015)

¹¹⁸⁰ Parti hakkında İnternet: Al Dostour Party, Web: <http://aldostourparty.ca/about/> (01.01.2015)

¹¹⁸¹ Oy miktarları yaklaşık rakamlardır. Diğer adaylar %1 ve altında oy almışlardır. İnternet: The Carter Center. (2012). *Presidential Election Egypt Final Report May-June 2012*. Atlanta, GA. s.5, 63. Web: https://www.cartercenter.org/resources/pdfs/news/peace_publications/election_reports/egypt-final-presidential-elections-2012.pdf (01.01.2015)

¹¹⁸² The Carter Center. (2012). s.5, 63.

5.3.3. “Müesses Nizam”ın Siyasete Müdahalesi

SKYK ya da “eski rejim”in hakim olduğu kurumlar, İslamcıların iktidara gelmesini özellikle Anayasa’yı onların yazmasını istemese de, 2012 devlet başkanlığı seçimleri öncesine kadar siyasete açıktan bir müdahale etmemişlerdir. Ancak devlet başkanlığı seçimlerinin ilk tur sonuçları belli olduktan sonra Anayasa Mahkemesi ve SKYK, “eski rejimi” koruma gayreti olarak görünen, açıkça siyasi sürece müdahale eden kararlar almışlardır. Bu tartışmalı adımlar, amacının aksine İslamcıları iktidara gelmekten engellemediği gibi, Meclis seçimlerinden sonra İslamcılardan uzaklaşan reform yanlısı liberal kesimi de İslamcılarının yanına itmiştir.

İlk olarak devlet başkanlığı seçimlerinin ikinci turundan iki gün önce, Anayasa Mahkemesi, iki önemli karar açıklamıştır. Birincisi mahkeme Nisan ayında çıkan “Siyasi Mahrumiyet Yasası”nı, yani devlet başkanlığına adaylığın kısıtlanmasını, sürede keyfilik (on yıl), kapsam ve prosedür olarak Anayasa’ya aykırı bulmuştur.¹¹⁸³ Bu karar devlet başkanlığı seçiminin ikinci aşamasında İhvan’ın adayı Muhammed Mursi’nin rakibi Ahmed Şefik’in önünü açmıştır. Ancak bu kararın aksi pek beklenmediğinden büyük tepki uyandırmamıştır.

Anayasa Mahkemesi’nin Mısır siyasetini alt üst edecek kararı ise, 2011-12 genel seçimlerinde uygulanan seçim yasasının iptalidir. Mahkeme yasayı “partilere bağımsız adaylar için ayrılan sandalyeler için aday gösterme hakkı verirken aynı hakkı bağımsızlara vermediği” gerekçesiyle Anayasa’ya aykırı bulmuştur. Anayasa Mahkemesi, kararı 19 Mart referandumundan sonra SKYK’nın açıkladığı “Anayasal Deklarasyon”a göre almıştır.¹¹⁸⁴ Karara göre Halk Meclisi’nin 1/3’ü anayasaya uygun seçilmemiş olduğundan, seçilmiş olan Halk Meclisi de feshedilmiş oldu. Anayasa Mahkemesi geçmişte (1987 ve 1990) benzer kararlar almıştı ancak bu kez içerik kadar zamanlama yönüyle eleştirilmiştir. İhvan destekçileri, liberal ve sol kesimden aktivistler, kararı “darbe” olarak nitelendirmiş ve kınamıştır. İhvan kararları, “devletin askerileştirilmesi” ve “devrimin kazanımlarının darbe ile çarçur edilmesi” olarak yorumlamıştır.¹¹⁸⁵ Anayasa Mahkemesi’nin kararından bir gün önce de Adalet Bakanlığı askeri polis ve istihbarat servislerine sivilleri tutuklama

¹¹⁸³ İnternet: Mallat, C. (2012, June 15). Saving Egypt’s Supreme Constitutional Court from itself. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org/News/45009.aspx> (01.05.2015)

¹¹⁸⁴ Mallat, C. (2012, June 15).

¹¹⁸⁵ İnternet: Muslim Brotherhood Statement on Constitutionality of Disenfranchisement Law Decision. (2012, June 15). *Ikhwanweb*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=30101> (01.05.2015)

ve alıkoyma yetkisi vermiştir. Olağanüstü halin henüz Haziran başında kaldırıldığı bir ortamda, kararlar “eski düzenin inşası” olarak görülmüştür.¹¹⁸⁶

İhvan'ı yakından takip eden ve bu alanda kapsamlı çalışmaları bulunan Wickham'a göre, Anayasa Mahkemesi'nin kararlarında İhvan'ın Meclis'te yargıya yönelik düzenlemeleri gündeme getirmesinin etkisi vardı. Bunun yanında 2 Haziran'da 25 Ocak protestoları sırasında 800'den fazla kişinin ölümü nedeniyle yargılanan Mübarek, dönemin İçişleri Bakanı Habib el-Adli ve üst düzey güvenlik yetkilileri ile ilgili verilen kararlara verilen aşırı tepki de etkili olmuştur.¹¹⁸⁷ Mahkeme, Mübarek ve el-Adli için, ölümler için emir verdiklerine dair kanıt olmadığından, ölümleri engelleyemedikleri gerekçesiyle “idam cezası” yerine, “ömür boyu hapis” cezası vermişti. Aynı suçtan yargılanan üst düzey güvenlik yetkilileri ise beraat etmişti. Ayrıca mahkeme Mübarek, oğulları ve İspanya'ya kaçmış olan işadami Hüseyin Salim'i yolsuzluk suçlamalarından beraat ettirmişti.¹¹⁸⁸ Uluslararası Af Örgütü'nün de eleştirdiği¹¹⁸⁹ (protestolardaki ölümlerle ilgili) karara tepki olarak devlet başkanlığı adaylarından Hamdin Sabahi, Abdulmunim Ebul Futuh ve ikinci tura kalan Muhammed Mursi, binlerce kişi eşliğinde Tahrir Meydanı'na çıkmıştır. Mursi bir basın açıklaması yaparak “Devrim devam etmezse, adil seçimler, adil mahkemeler olmayacak!” diyerek kendini “devrimin adayı” olarak sunmuştur.¹¹⁹⁰

Anayasa Mahkemesi'nin kararlarının açıklanmasından 3 gün sonra, seçimlerin ikinci turunun son günü SKYK, gücü elinde toplayan kararlar açıklamıştır. 30 Mart 2011 Anayasa Deklarasyonu'na ek kararlar ile Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla feshedilmiş parlamentonun yerine, yasama yetkisi, yeni meclis seçilene kadar ulusal bütçenin kontrolü

¹¹⁸⁶ İnternet: Hearst, D. and Hussein, A. (2012, June 14). Egypt's supreme court dissolves parliament and outrage Islamists. *The Guardian*. Web: <https://www.theguardian.com/world/2012/jun/14/egypt-parliament-dissolved-supreme-court> ; El-Hennawy, N. (2012, June 14). Experts: Court rulings constitute a blow to civilian forces. *Egypt Independent*. Web: <http://www.egyptindependent.com/news/experts-court-rulings-constitute-blow-civilian-forces-0> (01.05.2015)

¹¹⁸⁷ Wickham, C. R. (2013). s.262-263. Mübarek, oğlu Cemal ve Alaa birlikte, Nisan 2011'de geniş çaplı protestolar üzerine tutuklanmış ve Ağustos 2011'de yargılanmaya başlamıştı. Mübarek sağlık gerekçesiyle askeri hastanede tutuluyordu.

¹¹⁸⁸ Mübarek, oğulları ve işadami Selim(Salem) hakkında, Selim'in Şarm-El Şeyh'teki villalardan Mübarek ve ailesine “hediye” olarak verdiği suçlaması vardır. Mahkeme davalıları zamaşımı (10 yıl) nedeniyle beraat ettirmiştir. Ayrıca Mübarek'e yönelik, Mısır'dan İsrail'e satılan doğalgazın piyasa fiyatından düşük satıldığı gerekçesiyle dava açılmıştır. Mahkeme Mübarek'i bundan da beraat ettirmiştir. İnternet: Verdict offers Mubarak, El-Adly acquittal on silver platter: Lawyer. (2012, June 2). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/43503.aspx> (04.05.2015)

¹¹⁸⁹ Örgüt, özellikle üst düzey güvenlik yetkililerinin beraat etmesini eleştirmiştir. İnternet: Amnesty International. (2012, June 2). “Egypt: Mubarak verdict fails to deliver justice”. Web: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2012/06/egypt-mubarak/> (04.05.2015)

¹¹⁹⁰ İnternet: Carlstrom, G. (2012, June 3). Anger in Cairo as Mubarak-era aides acquitted. *AlJazeera*. Web: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/06/2012622150124462.html>(04.05.2015)

vb. yetkiler Konsey'e devredilmiştir. Yine Kurucu Meclis herhangi bir nedenle çalışmazsa yeni meclis belirleme yetkisi Konsey'e geçmiştir. SKYK, silahlı kuvvetlerdeki atamaları, görev süreleri vb. belirleme yetkisine sahip olmakta ve yeni anayasaya kadar Konsey'in başkanı savunma bakanı ve başkomutan olarak kalacaktır. Dahası yeni SKYK, devlet başkanı, başbakan, Yüksek Yargı Konseyi, Kurucu Meclis'in 1/5'i'nin yanısıra, kendisine de taslak anayasanın bir veya daha fazla maddesine itiraz etme imkanı tanımıştır.¹¹⁹¹ Düzenlemeler orduyu ayrıcalıklarında koruduğu gibi, seçilecek devlet başkanının yetkilerini kısıtlamış ve anayasa yazımında SKYK'yı söz sahibi yapmıştır. İslamcılara göre "müesses nizam" açıkça İslamcılara karşı hamle yapmıştır. Birçoğu SKYK'nin gücü elde tutmak için bu kararları aldığına inanmıştır. İhvan'ın HAP'ı bir açıklamayla kararları "demokrasiye darbe" olarak nitelendirmiş ve karşı çıkmıştır.¹¹⁹² Anayasa Mahkemesi ve SKYK'nın kararlarına karşı çıkanlar gösterilerle tepki vermiştir. Bazıları ordunun bu adımını, karşı çıktığı Mursi'nin kazanma ihtimali belirince onun gücünü sınırlandırmak amaçlı yaptığı şeklinde yorumlamıştır.¹¹⁹³ Mahkemelerden sonra ilk kez SKYK, İhvan'a karşı bir tavır göstermiştir.

Anayasa Mahkemesi, Halk Meclisi'ni feshedince Kurucu Meclis'in hukuki durumu, İdare Mahkemesi'ne taşınmıştır. 18 Haziran'da Kurucu Meclis'in başkanlığına, HAP'dan İsam el-Aryan, Vasat Partisi'nden İsam Sultan ve Devrimin Yarını Partisi'nden Eymen Nur'un teklifiyle Temyiz Mahkemesi (Yargıtay) Başkanı ve Yüksek Yargı Konseyi Başkanı Hüsam el-Giryani seçilmiştir.¹¹⁹⁴ Daha sonra 26 Haziran'da da Meclis, İslamcı olmayan kanattan 11 üyesi eksik olarak çalışmaya başlamıştır. Daha önce Meclis'in yarısının İslamcı partilerden olması konusunda uzlaşılmasına rağmen, bazı sivil toplum kuruluşlarının başında da İslamcılar olduğu için en az %60'ı İslamcılardandır. Çalışma

¹¹⁹¹ Anayasal Deklarasyon Eki'nin tamamı için İnternet: English text of SCAF amended Egypt Constitutional Declaration. (2012, June 18). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/45350.aspx> (03.05.2015)

¹¹⁹² İnternet: Freedom and Justice Party Rejects SCAF's Coup D'état against Democracy. (2012, June 18). *Ikhwanweb*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=30112> (03.05.2015)

¹¹⁹³ Askeri Konsey'in Anayasal Deklarasyon'a ek düzenlemeleri ile ilgili tartışmalar için bkz. İnternet: Tarek, S. (2012, June 18). Revised constitutional chart stirs up controversy. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/45376.aspx>. (03.05.2015)

¹¹⁹⁴ Mübarek döneminde bağımsız yargı için çalışan el-Giryani, 2005'te Mübarek rejimini eleştiren yargıçlar Ahmed Mekki ve Hişam Bestavisi'ye ceza verilmesine karşı çıkmıştır. Mübarek tarafından emekli de edilmeye çalışılmış olan el-Giryani, İhvan adına devlet başkanlığı için aday olmayı da kabul etmemiştir. İnternet: Gheriany heads Constituent Assembly. (2012, June 18). *Egypt Independent*. Web: <http://www.egyptindependent.com/news/gheriany-heads-constituent-assembly>; Aboulenein, A. (2012, July 2). Retired judges and their legacies. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/07/02/retired-judges-and-their-legacies/> (03.06.2015)

prensibi olarak bir maddenin kabul edilmesi için %67 oranla kabul edilmesi gerekmekte, bu orana ulaşmayan maddeler ikinci oylamada %57 ile geçirilebilecektir.¹¹⁹⁵

Kurucu Meclis konusu, Siyasi Mahrumiyet Yasası ve son olarak Anayasa Mahkemesi ve SKYK'nın kararları demokrasiye geçiş sürecini yeniden otoriter “eski rejim” ve İslamcılar ikilemine sokmuştur. Meclis seçimleriyle Halk Meclisi'nde %70, Şura Meclisi'nde %80'den fazla hakimiyeti olan İslamcılar taviz vermek istememiştir. Seküler gruplar ise Anayasa'nın İslamcılar tarafından yazılması halinde Mısır'ın İslami bir devlete dönüşmesinden endişe etmişlerdir. İhvan'ın güç elde ettikçe geçmişteki vaatlerine rağmen daha fazla güç elde etme çabasına girmesi de bu endişeleri desteklemiştir. Devlet başkanı adayı açıklaması bu anlamda “eski rejim” unsurlarını harekete geçirmiştir. Daha önce açıktan tavır almayan SKYK, Anayasa Mahkemesi'nin kararlarıyla birlikte, Muhammed Mursi'nin devlet başkanı seçilme ihtimali karşısında sistemi kontrolünde tutmak istemiştir. Marina Ottoway'in belirttiği gibi, anayasa üzerine tartışmalar, Mısır'daki birçok siyasi meseleyi olduğu gibi, İslamcıların hakimiyetindeki seçim arenasından, eski rejimin unsurları olan ordu ve mahkemeler gibi mecralara kaydırmıştır.¹¹⁹⁶ Ordu 1992'de Cezayir'deki gibi silahlı müdahale yapmamış ancak ordu ve mahkemelerin siyasete müdahalesi, liberallerin istemeseler de İhvan adayını desteklemesine sebep olmuştur.

Kurucu Meclis'in oluşturulmasının uzaması, sadece kutuplaşmanın artması bağlamında değil, anayasa yazımını geciktirmesi yönüyle de Mısır'ın demokrasiye geçiş sürecine zarar vermiştir. Süreç anayasa yazımının seçimler sonrasına bırakılmasının olumsuzluklarını ortaya koymuştur. Meclis seçimlerinden önce yazılmayan Anayasa'nın devlet başkanlığı seçimlerinden önce yazılması seçilecek devlet başkanının yetki ve sorumluluklarının belirlenmesi açısından gerekliydi. Zira Anayasa olmadan ülkedeki yönetim sistemi bile belirlenmiş değildir. Nitekim SKYK devlet başkanlığı seçimlerinden önce anayasa yazımının tamamlanmasını istemiş, Parlamento İşlerinden Sorumlu Bakan Muhammed Attiye de 1 Ocak 2012'de anayasanın devlet başkanlığı seçimlerinden önce yazılacağını açıklamıştır.¹¹⁹⁷ Askerler muhtemelen yeni sistemde siyasi ve ekonomik ayrıcalıklarının korunduğundan emin olarak gücü devretmek istemişlerdir. Ancak Kurucu Meclis'in

¹¹⁹⁵ İnternet: Constitution Founders: Part 1. (2012, October 2). *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/10/02/constitutional-founders-part-1/> (08.05.2015)

¹¹⁹⁶ Ottaway, M. (2012, June 13).

¹¹⁹⁷ İnternet: Egypt constitution to be drafted before presidential elections: Minister. (2012, January 1). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/30684.aspx> (08.05.2015)

oluşumu sürecinde parlamentoda hakim olan İslamcılar ile seküler taraflar arasındaki uyumsuzluk ve konunun mahkemeye taşınması sadece anayasa yazımını değil, Kurucu Meclis oluşturulmasını bile devlet başkanlığı seçimleri sonrasına bırakmıştır.

İhvan'ın Halk Meclisi'nde siyasi mahrumiyet yasası veya yargıyı düzenlemeye dönük yasama çalışmaları da demokratikleşme sürecine olumlu bir katkı yapmamış hatta kutuplaşmayı artırdığı için sürece zarar vermiştir. İhvan, sandıktaki gücü üzerinden sistemle mücadele edebileceğine inanmıştır ancak hem “eski rejim” unsurlarını hem de reform isteyen liberal kesimi endişelendirmiştir. İhvan'ın yasal çabaları, demokrasiyi inşa etme veya ülkenin sosyal ve ekonomik problemleri yerine, kendisini iktidara getirecek, iktidarda tutacak veya “müesses nizam”ın adımlarına karşı koruyacak adımlara odaklandığını göstermiştir. Bunlar ise ülke siyasetinin demokrasinin yerleşmesinden ziyade güç savaşına yoğunlaşmasına yol açmıştır.

5.3.4. Devlet Başkanlığı Seçimleri ve İktidara Alışma Dönemi

2012 başından itibaren giderek artan, İslamcılar - “müesses nizam” gerilimi ortasında Muhammed Mursi ve Ahmed Şefik'in yarıştığı devlet başkanlığı seçimlerinin ikinci turu 16-17 Haziran 2012 tarihlerinde yapılmıştır. 24 Haziran'da açıklanan sonuçlara göre Muhammed Mursi %51,7 (13,2 milyon), Ahmed Şefik ise %48,3 (12,3 milyon) oy almıştır.¹¹⁹⁸ Oldukça az farkla sonuçlanan seçimde 25 Ocak'ta Tahrir Meydanı'na çıkan gençler, eski rejimden birinin karşısında Mursi'yi desteklemiştir.¹¹⁹⁹ Hatta Mursi'nin devlet başkanı olmasını gençler, demokrasiye geçiş sürecinin sonu olarak görmüştür. Devrimci Gençlik Koalisyonu Mursi göreve başladıktan sonra 7 Temmuz 2012'de “Mısır'ın artık demokratik biçimde seçilmiş devlet başkanı olduğu” için kendini feshetmiştir.¹²⁰⁰ Gençlik hareketlerinin Mursi'yi desteklemesinde, Ahmet Şefik'in *felul* olması yanında, Mursi'nin kampanya döneminde toplumun farklı kesimlerini kucaklayacağı yönünde mesajlar vermesi etkili olmuştur.¹²⁰¹ Mursi, devlet başkanı

¹¹⁹⁸ The Carter Center. (2012). s.5.

¹¹⁹⁹ Kirkpatrick, D. D. (2012, June 25). Named Egypt's Winner, Islamist Makes History. *The New York Times*. s.A1.

¹²⁰⁰ Taha, R. M. (2012, July 8). Revolutionary youth coalition disbands. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/07/08/revolutionary-youth-coalition-disbands/> (05.05.2015)

¹²⁰¹ İhvan aslında artık *Cemaat*, HAP ve Muhammed Mursi olmak üzere 3 aktör olarak vardır. Mursi'nin hareketin liderliğinden farklı adım atmadığı, hatta bazen liderlikten uyarı geldiği izlenimi veren çelişkili davranışlar sergilediği ve İhvan'ın diğer unsurlarından açıkça farklı bir tavır benimsemediği gözlemlendiğinden, burada aktörler arasında ayırım yapılmamıştır. Mursi'nin davranışları aynı zamanda İhvan liderliğinin savunduğu politikalar olarak kabul edilmiştir.

yardımcılarının İhvan dışından olacağını, danışmanların HAP dışındaki mecralardan seçileceğini, gençler, kadınlar ve Kıptilerden birçok kişinin devlet başkanlığında olacağını, bütün parti ve siyasi güçleri tatmin edecek bir Kurucu Meclis oluşturulmasına çalışacağını söylemiştir.¹²⁰²

Seçim sonuçları İhvan'ın zaferinin aslında güçlü olmadığını ortaya koymuştur. Öncelikle. ikinci tura katılım ilk tura göre yüksek olsa da, parlamento seçimlerine göre düşüktür (%52).¹²⁰³ Bu da iki adayı da desteklemeyen veya siyasete ilgisi azalan ciddi bir kesim olduğu anlamına gelmektedir. İkincisi ilk turda Mursi veya Şefik'i desteklemeyen %50'nin bu ikisi arasında neredeyse eşit miktarda tercih yaptığı görülmüştür. Bu da “üçüncü aktör”ün eski rejim ve İslamcı endişesiyle bölündüğü anlamındadır. Bununla bağlantılı biçimde, Mübarek rejiminde başbakanlık yapmış Ahmed Şefik'in demokratik seçimlerde, ilk turda ikinci gelmesi ve ikinci turda da eski rejimin muhalifi Muhammed Mursi'ye oldukça yakın oy alması İhvan veya İslamcılar hakkında kaygıların yaygınlığını ortaya koymuştur. Aslında demokrasiye geçiş yaşayan ülkelerde ilk demokratik seçimlerde, eski rejimin adayları nadiren kazanırlar.¹²⁰⁴ İlk demokratik seçimler olarak Meclis seçimleri sayılsa bile, Meclis seçimlerindeki desteğin hızla düşmesi de İhvan için desteğin eşikte ve demokrasiye geçiş sürecinin de kırılğan olduğunu göstermiştir.

Muhammed Mursi'nin 30 Haziran'da yemin etmesiyle, Halk Meclisi'nin feshedildiği dikkate alındığında, demokrasiye geçiş süreci SKYK ve Mursi arasındaki ilişkiye bağlanmıştır. İlk sivil ve ilk İslamcı devlet başkanı olarak Mursi, iktidara geldiğinde birçok zorlukla karşı karşıyadır. Ülke “eski rejim”- İhvan arasındaki mücadeleye odaklanmıştır. İhvan, Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla en önemli cephesi Halk Meclisi'ni kaybetmiştir. Anayasa'yı yazacak olan Kurucu Meclis de bir kez feshedilmiş, ikincisi hakkında da İdari Mahkemede dava sürmektedir. Mursi devlet başkanı olsa da, asker ve yargının kararlarıyla hükmedemeyeceği düzen oluşmuştur. Diğer yandan İhvan içerisinde devlette eski rejim kalıntısı denilen *felul* bırakmamaya yönelik olarak ciddi hesaplaşma

¹²⁰² Morsi: Presidential Institution, Egypt's New National Charter and New Cabinet are for All Egyptians. (2012, May 30). *Ikhwanweb*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=30032> (15.05.2015)

¹²⁰³ The Carter Center. (2012). s.5.

¹²⁰⁴ Örneğin 1973-90 arasında üçüncü dalga demokratikleşme sürecinde askeri, tek parti veya kişisel diktatörlüklerden demokrasiye geçenlerde ilk demokratik seçimleri genelde reformcu parti/liderler kazanmıştır. Doğu Avrupa ülkelerinden Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya bunun net örnekleri iken Bulgaristan gibi istisnaları da vardır. Diğer eski Doğu Bloku ülkelerinde komünist/sosyalist partiler ilk demokratik seçimleri kaybederken, Bulgaristan'ın 1990 Haziran'daki ilk demokratik seçimlerini Komünist Parti'nin devamı Bulgaristan Sosyalist Partisi açık ara önde kazanmıştır. Huntington'ın üçüncü dalga demokratikleşmede liderlik değişimine ilişkin tablosu için bkz. Huntington, S. P. (1991). s.132-133.

isteği vardır. Hem kendi tabanı hem de Selefiler gibi İslamcı gruplar, seküler kesimlerin kabul etmeyeceği İslami şeriatın yeni sistemde daha fazla yer almasını isterken, gençlik hareketleri demokrasiye geçiş için taleplerde bulunmaktadır. Dahası Mübarek döneminde kötü olan ekonomik ve sosyal durum, 25 Ocak sonrasında daha da ağırlaşmış, ekonomiden sağlığa birçok konuda acil politika gerekmektedir. Bu ortamda Mursi veya İhvan'ın önünde geçiş sürecinde Wickham'ın ifadesiyle “çifte ikilem” vardır. Bir yandan Mübarek döneminde kalma “derin devlet” kurumlarını kışkırtmadan kamu yetkisini uygulaması, diğer yandan toplumun diğer kesimlerini kendisi aleyhine harekete geçirecek şekilde dışlamadan kendi tarafının ajandasını geliştirmesi gereklidir. İhvan'ın diğer kesimleri dışlaması durumunda, öteden beri endişe ettikleri gibi, demokratik süreci kendi amaçları için gasp ettiği düşünülecektir.¹²⁰⁵

Mursi devlet başkanı olduğunda geçiş sürecinin önündeki en ciddi engel toplumdaki derin kutuplaşmadır. Nitekim seçim sonuçları da derin kutuplaşma ve karşılıklı güvensizliği ortaya koymuştur. Gençlik hareketleri Mursi'yi desteklemiş olsa da, devrimle istediklerinden oldukça uzak bir atmosfer vardır. Seküler kesim İhvan'a güvenmezken, İhvan dahil İslamcılar da seküler kesime ve “eski düzen” unsuru olarak gördükleri kurumlara güvenmemişlerdir. Seçimlerin yapıldığı günlerde Anayasa Mahkemesi ve SKYK'nın kararları, İslamcı kesimdeki gerilimi artırmış, ikinci tur sonuçlarının bir hafta sonra açıklanması birçok yerde protestolara yol açmıştır. Hatta SKYK'nın Şefik'in kazandığını açıklayacağına dair söylentiler çıkmış, gerilim ancak seçim sonuçları açıklanınca düşmüştür. Marwan Bishara'nın da belirttiği gibi 18 aydır pek bir ilerleme olmamıştı ve geçiş döneminin yanlış yönetilmesi başlangıçtaki kışkırtmayı etkisiz hale getirmiş, gençliği yabancılaştırmış ve ulusal bölünmeyi derinleştirmişti. Devrim en çok organize olan ancak en az devrimci olan iki güç -SKYK ve İhvan- arasındaki güç mücadelesiyle gölgelenmişti.¹²⁰⁶

Bu tablonun farkında olan Mursi başlangıçta içeride seküler kesimlere, dışarıda İhvan'ın iktidara gelmesinden kaygı duyan bölgesel ve küresel güçlere güvence vermeye ve reformcularla birlikte hareket etmeye dikkat etmiştir. Nitekim seçildikten hemen sonra yaptığı konuşmada “Bütün Mısırlıların devlet başkanı olacağını” söylemiştir. Mursi aynı

¹²⁰⁵ Wickham, C. R. (2013). s.268.

¹²⁰⁶ Bishara, M. (2012, July 12). Egypt: A second republic. *Empire, Aljazeera Tv* (Tv programı) Aynı zamanda Web: <http://www.aljazeera.com/programmes/empire/2012/07/2012711163519717268.html> (03.09.2015)

zamanda bütün uluslararası anlaşmaları sürdüreceğini de açıklamıştır. Bu İsrail ile olan anlaşmaya bağlı kalacağını işaretidir.¹²⁰⁷ Ancak İhvan içinde seküler kesime karşı daha farklı düşünenler de vardır. Sözelimi, Mursi göreve başladıktan sonra, Marwan Bishara'nın *Al Jazeera International* televizyonunda sunduğu *Empire* programına konuk olarak katılanlardan HAP milletvekili Dr. Abdul Mevgud Darderi, diğer konukların Ahmed Şefik'e giden oy miktarına atıfla "toplumun bir kesiminin İhvan hakkında korkuları olduğunu" belirtmesi üzerine şöyle tepki vermiştir:

Problem küçük çıkar grupları veya Avrupalı Proje, Avrupalılaştırılmış Proje'ye ait küçük bir azınlık olması. Onlara Avrupalılaştırılmış Mısırlılar diyorum. Onlar halkın sesini duyurmasını istemiyor ve ilk kez Mısır halkı sesini duyurabiliyor. Onlar için sorun halkın sesini kabul etmek, saygı duymak ve ileri gitmek. Eğer onlar halkın sesine karşı direnmeye devam ederlerse bence onlar kendilerini marjinalize edecekler ve Mısır halkı ileri hareket edecek. Ben böyle özetliyorum.¹²⁰⁸

"Müesses nizam" kurumları ve değişim isteyen tabanı arasında Mursi, 2012 sonbahar aylarına kadar süren iktidara alışma döneminde bir yandan ordu ve yargı ile uyumlu görüntü sergilerken, diğer yandan reformcu çizgide bir siyaset izlemiştir. İlk olarak Mursi devlet başkanlığı görevine başlarken, Anayasa Mahkemesi'nde yemin ederek (feshedilmeseydi Meclis'te edecekti) SKYK'nın 17 Haziran'daki kararlarına uyduğunu göstermiştir. Mursi'nin bu hareketi devrim yanlıları ve aktivistler tarafından eleştirilmiştir. Diğer yandan Mursi, 8 Temmuz'da bir kararnameyle Halk Meclisi'ni yeniden göreve çağırmıştır. Ancak iki gün sonra Anayasa Mahkemesi, Mursi'nin Meclisi göreve çağırdığı kararnamenin dondurulmasına hükmetmiştir. İhvan yanlıları karara karşı gösteri düzenlemişlerdir. Devlet başkanlığından herhangi bir açıklama yapılmazken, İslamcılar Anayasa Mahkemesi'nin eski rejimin, Mübarek'in atadığı yargıçlardan oluştuğunu ve kararın siyasi olduğu yönünde yorumlamışlardır.¹²⁰⁹ Sonuçta 11 Temmuz'da Mursi, Anayasa Mahkemesi'nin kararını kabul ederek, uyumu seçtiğini göstermiştir.

Mursi oluşumu uzun süredir sorun olan Kurucu Meclis ile ilgili de harekete geçmiştir. İkinci kez oluşturulan Meclis'ten Kahire Yüksek Anayasa Mahkemesi ve SKYK temsilcilerini çekmiş ve Meclis ile ilgili dava İdari Mahkemede sürmekteydi. Mursi 17 Temmuz'daki mahkemeden 48 saat önce, Kurucu Meclis üyelerinin seçim sürecini

¹²⁰⁷ Kirkpatrick, D. (2012, June 25).

¹²⁰⁸ Bishara, M. (2012, July 12).

¹²⁰⁹ İnternet: Tarek, S. (2012, July 10). Updated: Egypt's constitutional court suspends presidential decree restoring People's Assembly. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/47379.aspx> (17.04.2015)

düzenleyen bir yasayı onaylamıştır. Böylece Mursi, sadece Anayasa Mahkemesi bu konuda karar alabileceği için, Kurucu Meclis'in İdari Mahkemesi'nin kararından etkilenmemesini amaçlamıştır.¹²¹⁰ Öte yandan Kurucu Meclis'te bulunan bazı Şura Meclisi üyeleri, HAP ve Nur Partisi'nin ikişer önemli ismi, Kurucu Meclis'in oluşumunun yasaya veya Anayasa'ya aykırılığı argümanını boşa çıkarmak için istifa etmişlerdir.¹²¹¹ İdare Mahkemesi bundan sonra Kurucu Meclis hakkında vereceği kararı Eylül ayına ertelemiştir.

Mursi bu dönemde tabanının taleplerini dikkate alarak cezaevlerindeki tutuklu ve hükümlülerden bazılarının tahliyesini sağlamıştır. Önce 19 Temmuz'da ordu tarafından 25 Ocak protestoları sonrasında tutuklanmış 500'den fazla tutukluyu serbest bıraktırmıştır. Bu kararda "Askeri Yargılamalara Hayır" kampanyalarının etkisi olmuştur.¹²¹² Mursi'nin asıl tartışmaya yol açan hareketi ise, 30 Temmuz'da ise 20'den fazla İslamcı hükümlüyü affetmesi olmuştur. İslami Cemaat, İslami Cihad, İhvan ve diğer İslamcı gruplara üye olan hükümlülerden bazıları 1990'larda silahlı eylemleri nedeniyle devlet güvenlik mahkemelerinde ölüm cezasına çarptırılmış kişilerdir. Mursi'nin bu adımı İslamcı kesimde olumlu karşılanıp "diğerlerinin bırakılması" çağrılarına yol açarken, karar "Mursi'nin siyasi borcunu ödediği" şeklinde eleştirilmiştir.¹²¹³ Mursi 8 Ekim'de de 25 Ocak protestolarından 30 Haziran 2012'ye kadar geçen sürede devrimi destekleyen herhangi bir faaliyet nedeniyle tutulan tüm siyasi tutukluları affetmiştir.¹²¹⁴

Muhammed Mursi'nin SKYK ile uyum çabası asıl ilk kabinede görülmüştür. Daha önce Başbakan ve Danışma Konseyi'nin İhvan dışından olacağını ve birlik hükümeti vaadeden Mursi, 27 Temmuz'da, Esam Şeref ve Canzuri hükümetlerinde Temmuz 2011'den beri Sulama ve Su Kaynakları Bakanı olan Hişam Kandil'i hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Kandil kendisini dindar ancak herhangi bir İslami gruba ait olmayan biri

¹²¹⁰ İnternet: Kemal, M., Al-Dakhakhny, F. ve Qarnashawi, S. (16 Temmuz 2012). Munavara Reisiyye Lihimaye 'Ettesisiyye' ['Kurucu Meclisi' korumak için başkanlık manevrası]. *Al Masr Al Youm*. [Arapça]. Web: <http://today.almasryalyoum.com/article2.aspx?ArticleID=346652> (05.04.2015)

¹²¹¹ Kemal, M. vd. (16 Temmuz 2012).

¹²¹² Tahrir protestoları sonrasında ordu tarafından 11879 kişi tutuklanmış, 9714'ü serbest bırakılmıştır. İnternet: Morsi welcomes Ramadan with release of 572 detained by military. (2012, July 19). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/48208.aspx> (06.04.2015)

¹²¹³ İnternet: Perry, T. (2012, July 31). Egypt's Mursi frees Islamists jailed by Mubarak. *Reuters*. Web: <http://www.reuters.com/article/us-egypt-mursi-pardon-idUSBRE86U13K20120731>; Morsi's selective release of political prisoners prompts criticism. (2012, August 1). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/49225.aspx> (06.04.2015)

¹²¹⁴ İnternet: Ali, R. (2012, October 9). Morsi pardons revolution's political prisoners. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/55099.aspx> (06.04.2015)

olarak tanımlamıştır.¹²¹⁵ Hişam Kandil siyasi deneyimi az ve İslamcılara yakın olduğu için eleştirilse de, 2 Ağustos'ta göreve başlayan hükümetinde İhvan'dan sadece dört bakan - Eğitim, Enformasyon, Konut ve Gençlik Bakanlıkları- yer almıştır. Enformasyon Bakanlığı devlet medyasını kontrol ettiği için önemli görülmüştür. İslamcı partilerden Vasat Partisi üyesi Muhammed Mahsub, Parlamento İşlerinden Sorumlu Bakanlığa getirilirken, Selefî Nur Partisi İhvan'ın vaatlerini yerine getirmediği gerekçesiyle kabineye katılmamıştır. SKYK'nin atadığı Canzuri hükümetinden yedi bakan koltuğunu korurken, 35 bakanlığın çoğu bürokrat ve teknokratlardan olmuştur.¹²¹⁶ SKYK, güvenlik, dış politika ve maliyeyi kontrolünde tutmuştur. Ayrıca Muhammed Mursi, SKYK'nın atadığı önceki Başbakan Kemal Canzuri'yi de kendine danışman yapmıştır. Kandil kabinesi, Mursi ile SKYK arasında uzlaşmanın göstergesi olarak yorumlanmıştır.¹²¹⁷ Kandil kabinesinde “25 Ocak devrimcilerini” memnun eden sadece tek atama, Mübarek döneminin yargı bağımsızlığı ve seçimlerdeki usulsüzlükleri eleştiren eski Temyiz Mahkemesi (Yargıtay) yargıci Ahmed Mekki'nin Adalet Bakanı olmasıdır.¹²¹⁸

5.3.5. Reformcu Adımlar ve Gücü Tesis Etme

Muhammed Mursi, SKYK ile “uzlaşmayı” temsil eden Kandil hükümeti göreve başladıktan kısa süre sonra, 12 Ağustos'ta Mısır siyasetini izleyenleri şaşırtan bir adım atmıştır. Mursi aynı anda Mübarek döneminin üst düzey generallerini emekli etmiş ve çıkardığı Anayasal Deklarasyonla SKYK'nın 17 Haziran Anayasal Ek düzenlemelerini iptal etmiştir. Böylece devlet başkanının yürütme görevini tam olarak üstlenmiş ve yeni parlamento seçilene kadar yasama yetkisini üzerine almıştır. Dahası mevcut Kurucu Meclis başarısız olursa, SKYK'da olan yenisini atama yetkisi de Mursi'ye geçmiştir. Kararlarla birlikte Kurucu Meclis'in Mısır toplumunun her kesimini temsil edeceği ve siyasi güçlerle danışılacağı

¹²¹⁵ İnternet: Profile: Egypt's New PM Hisham Qandil. (2012, July 27). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/48551.aspx> (15.06.2015)

¹²¹⁶ Bunlar arasında Dışişleri Bakanı Muhammed Kemal Amr, Maliye Bakanı Mümtaz el-Said ve Savunma Bakanı (aynı zamanda SKYK Başkanı) Hüseyin Tantavi vardır. İçişleri Bakanlığı'nda Bakan yardımcısı ve genel güvenlik bölümü başkanı olan Tümgeneral Ahmed Cemaleddin İçişleri Bakanı olmuştur.

¹²¹⁷ İnternet: Egypt's new cabinet: Bureaucrats, technocrats and Islamocrats. (August 2, 2012). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/49247.aspx> ; Meet Hisham Qandil's new Egypt Cabinet. (2012, August 2). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/49365.aspx>; Aboulenein, A. (2012, August 1). A Closer look at Qandil's cabinet. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/08/01/a-closer-look-at-qandils-cabinet/> (09.09.2015)

¹²¹⁸ Fahim, K. and El Sheikh, M. (2012, August 3). Egypt Swears in Cabinet of Mostly Cautious Choices. *The New York Times*. s.A7.

vaat edilmiştir.¹²¹⁹ Emekli edilenler arasında 1991'den beri Savunma Bakanı olan Mareşal Hüseyin Tantavi and Genelkurmay Başkanı General Sami Anan da vardır. Mursi, Askeri İstihbarat Başkanı Abdulfettah Said el-Sisi'yi savunma bakanı olarak atamıştır.¹²²⁰ General Sıdkı Suphi Seyid Genelkurmay Başkanı olurken, deniz, hava ve hava savunma komutanları da değiştirilmiştir. Ordu bütün karar ve atamaları kabul etmiştir. Mursi bunların yanında, Mahmud Mekki'yi devlet başkan yardımcısı olarak atamıştır.¹²²¹ Mahmud Mekki, ağabeyi ve Adalet Bakanı Ahmed Mekki gibi Mübarek döneminde yargı bağımsızlığı ve seçimlerdeki usulsüzler nedeniyle Mübarek rejimini açıktan eleştiren yargıçlardır. Nitekim devlet başkanı adaylarından Hişam Bestavisi ile birlikte 2005'te soruşturma geçirmiştir.

Mursi'nin 12 Ağustos Anayasal Deklarasyonu, SKYK'nın önceki bütün adımlarını tersine çevirmiştir. Devlet başkanı olarak sadece SKYK'nın üzerindeki yürütme gücünü değil, Anayasa sürecinin kontrolünü ve yasama yetkisini de almıştır. Aynı zamanda yeni meclis seçimlerini de, anayasanın referandum ile onaylanmasından sonra 60 gün içinde olacak şekilde belirlemiştir. SKYK'nın Haziran ayındaki düzenlemeleriyle silahlı kuvvetlerdeki atama ve görev sürelerine ilişkin yetkileri de kalkmış ve Mursi yaptığı atamalarla bu yetkinin kendinde olduğunu göstermiştir. Mursi'nin bu adımları ve askerlerin bu kararları kabul etmesiyle ilgili farklı yorumlar yapılmıştır. Mısırlı emekli general ve strateji uzmanı Kadri Said, gelişmeyi alt rütbedeki subayların SKYK'nın siyasete fazla müdahil olmalarından rahatsız olması ve Sina sınırındaki saldırıyla morallerinin bozulmasıyla ilgili görmüştür. Ayrıca Said'e göre askeri liderler çok yaşlı ve uzun süredir bu görevdeydiler.¹²²² Gerçekten Mursi'nin kararnamesinden bir hafta önce, 5 Ağustos'ta Mısır'ın Gazze sınırında çatışma çıkmış ve 16 görevli ölmüştür. Olayın arkasından Mursi İstihbarat Şefi Murad Muvafi'yi görevden almış ve bölgede ordu geniş çaplı operasyon

¹²¹⁹ İnternet: English text of President Morsi's new Egypt Constitutional Declaration. (2012, August 12). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/50248.aspx> ; Trew, B. (2012, August 12). Morsi's counterpunch: A reading of Egypt latest Constitutional Declaration. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/50260.aspx> (19.06.2014)

¹²²⁰ 1977'de Mısır Askeri Akademisi'nin bitiren el-Sisi, SKYK'nın en genç (57) üyesidir. El-Sisi, hakkında Haziran ayında televizyonda "İhvan'ın Konsey'deki adamı" şeklinde iddialar ortaya atılmıştır. Ayrıca eşinin *niqab* (yüzü tamamen kapatan örtü) giydiği yönünde söylentiler çıkmıştır. SKYK bu iddiaları toptan reddetmiştir. İnternet: El Gundy, Z. (2012, August 13). Meet General El-Sisi, Egypt's defence minister. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/50305.aspx> (16.06.2015)

¹²²¹ İnternet: Morsi retires Egypt's top army leaders; amends 2011 Constitutional Declaration; appoints vice president. (2012, August 12). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/50239.aspx> (19.06.2015)

¹²²² İnternet: Rashwan, N. H. (August 14, 2012). Morsi's coup against SCAF: The hows and the whys. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/50324.aspx> (09.05.2015)

başlatmıştır.¹²²³ Bu olay askerin Sina'daki durumla yeterince ilgilenmediği eleştirisiyle SKYK'nın direncini kırmıştır. Bazılarına göre de Mursi mevcut komutanları zaten emekli etmeyi planlarken Sina saldırısı bunu öne almıştır.¹²²⁴ Marina Ottoway'e göre ise ordu iki nedenle politikadan çekilmiştir. İlki terörist örgütlerin giderek güçlendiği Sina Yarımadası'nda gündün güne kötüleşen durum. İkincisi oldukça kutuplaşmış ortamda ordunun siyasi rol oynaması fazlasıyla zorlaşmıştır. Askerin içinde de kutuplaşma olması ihtimali vardı.¹²²⁵

Mursi'nin 12 Ağustos kararları, bazılarına göre SKYK'ya meydan okuma olsa da, bu adımın karşılıklı uzlaşma içerisinde atıldığına dair güçlü işaretler vardır. Örneğin Mursi'nin Mareşal Tantavi yerine, onun yakın adamlarından Abdulfettah Sisi'yi getirmesi, uzlaşmanın işaretidir.¹²²⁶ Nitekim yeni savunma bakan yardımcısı Muhammed el-Assar da SKYK'daki emekliliklerin Tantavi'nin de olduğu Konsey ile danışılarak kararlaştırıldığını açıklamıştır.¹²²⁷ Ordunun Mursi'nin kararlarını kabul etmesi, iki tarafın “askerin ayrıcalıklarına dokunulmaması” üzerine anlaştığının da göstergesidir. Gerçekten Kasım ayı sonunda çıkan Anayasa taslağında “ordunun ayrıcalıkları” büyük oranda korunmuştur.¹²²⁸ Mursi ordunun komuta kademesini değiştirerek, Mübarek döneminden beri toplumun büyük tepki duyduğu isimlerden (özellikle Hüseyin Tantavi ve Sami Anan) uzlaşarak kurtulmuştur. Bu değişimden onların yerine geçmek için yıllardır bekleyenler de memnun olmuştur. Mursi normalde yargılanması beklenen Tantavi ve Anan'ı danışman yaparak onları koruma altına almış ve memnun etmiştir.¹²²⁹

Anayasal Deklarasyon ve ordu üst kademesindeki atamalar, Mursi ve SKYK arasındaki ne tür ilişkiye dayanırsa dayansın, başta reformcu kanat siyasiler olmak üzere genel anlamda Mursi'nin adımı destek görmüştür. Sözgelimi Muhammed el-Baradei, SKYK'nın siyasi

¹²²³ Daha sonra Eylül ayı başında Sina Yarımadası'ndaki operasyonlarda 32 kişinin öldürüldüğü ve 38 kişinin tutuklandığı açıklanmıştır. İnternet: Mısır ve İsrail'den Ortak Operasyon, (9 Eylül 2012). *AlJazeera Turk*. Web: <http://staff.aljazeera.com.tr/haber/misir-ve-israilden-ortak-operasyon#overlay-context=> (09.05.2015)

¹²²⁴ Mısırlı siyasi analist Eymen el-Seyyid'in açıklaması. Rashwan, N. H. (2012, August 14).

¹²²⁵ Gwertzman, B. (2012, December 4). “Egypt's Struggle for Power. Interview with Marina Ottoway”. Council on Foreign Relations(CFR). Web: <http://www.cfr.org/egypt/egypts-struggle-power/p29599> (04.04.2015)

¹²²⁶ Mısırlı siyasi analist Eymen el-Seyyid'in açıklaması. Rashwan, N. H. (August 14, 2012).

¹²²⁷ İnternet: Hussein, A.R. (2012, August 13). Egypt defence chief Tantawi ousted in surprise shakeup. *The Guardian*. Web: <https://www.theguardian.com/world/2012/aug/12/egyptian-defence-chief-ousted-shakeup> (09.05.2015)

¹²²⁸ Anayasa'nın 196., 197. ve 198. Maddeleri askere yargısal alanda, bütçe yapmasında ve kendisiyle ilgili yasalarla ilgili ayrıcalık ve belirleyici rol vermiştir. Bu konuya anayasa ile ilgili bölümde detaylı girilecektir.

¹²²⁹ Atacan, F. (2014b). s.173-174.

rolünü sonlandıran kararı “doğru yolda atılmış bir adım” olarak yorumlamıştır. El-Baradey aynı zamanda “demokrasinin temel prensipleriyle uyuşmayan” bir kişide hem yürütme hem yasama gücünün toplanmasına karşı uyarmakta ve “geçici olması” gerektiğini belirtmiştir.¹²³⁰ Yine 25 Ocak protestolarında yer alan/destekleyen gruplar ile önde gelen değişim yanlısı ve aktivist kişilerin yer aldığı Devrimin Korunması için Ulusal Cephe, Mursi’nin gücü askerlerinden elinden alıp sivillere devreden kararlarından memnuniyet açıklamış ve vaatlerini bir an önce yerine getirmesi çağrısında bulunmuştur.¹²³¹ İslamcı cephe, bazı sol partiler ve devrimci aktivistler genelde kararları olumlu karşılamışlardır. 6 Nisan Gençlik Hareketi’nden Ahmed Mahir ve Esmâ Mahfuz gibi aktivistler aynı zamanda askerlerin yargılanmasını da istemişlerdir.¹²³²

12 Ağustos kararlarıyla, yürütme ve yasama gücüyle birlikte anayasa yazım süreci de SKYK’dan seçilmiş devlet başkanının kontrolüne geçmiştir. Böylece siyasi sürecin yönetimi ve sorumluluğunu devlet başkanı Mursi üstlenmiştir. Aynı zamanda SKYK’nın siyasete müdahilliğinin meşru zemini kalkmıştır. Bu nedenle kararlar, 25 Ocak devrimini savunanların desteğini almıştır. Daha 10 gün önce Kandil kabinesinde Mübarek döneminin asker ve teknokratlarının ağırlıklı olmasını eleştiren reformcu gruplar Mursi’nin askeri liderliği değiştirmesini ve yönetim gücünü eline almasını desteklemişlerdir. Böylece 1,5 yıl sonra “devrimci” gruplar ilk kez “eski rejim” endişesiyle değil, ilkesel olarak İhvan’ın yanında yer almıştır. Özellikle Meclis seçimlerinden sonra İhvan ile SKYK’nın öncülük ettiği “eski düzen” arasındaki güç çekişmesinden sonra ilk kez geçiş süreci tamamen sivillerin denetimine geçmiştir. Yeni durum 25 Ocak sonrasında geçiş sürecindeki başarısızlığı nedeniyle SKYK’ya olan tepkilerin yerini, Mursi’den beklentilere bırakmıştır.

Mursi’nin sivil siyasetten desteğini artıran normalleşme adımları sonra da devam etmiştir. Ağustos ayı sonlarında Mursi’nin dört yardımcı (başkan yardımcısı değil) ile birlikte atadığı 17 danışman arasında -çoğu İhvan’dan veya onlara yakın olsa da- Kıpti düşünür olan Samir Morcos, kadın gazeteci-yazar Sakine Fuad, Kahire Üniversitesi’nde kadın

¹²³⁰ Rashwan, N. H. (2012, August 14).

¹²³¹ Ulusal Cephe’de 6 Nisan Gençlik Hareketi, İhvan’dan ayrılan gençlerin kurduğu Mısırlı Akım Partisi gibi gruplar ve ile Google yöneticisi aktivist Vail Ganim, DUB’dan Abdulcelil Mustafa, İhvan’dan Mustafa el-Biltaci, tanınmış yazar Alaa el-Esvani, köşe yazarı Wael Kandil, milliyetçi muhalif Hamdi Kandil, yazar Sakine Fuad, aktivist Wael Halil, akademisyen-politikacı Heba Rauf, aktivist Ahmed İmam, siyasi düşünür Hasan Nafaa gibi kişiler vardı. İnternet: Pro-revolution coalition urges Morsi to fulfill his promises after wresting executive Powers. (2012, August 13). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/50303.aspx> (07.05.2015)

¹²³² İnternet: Ali, R. and Mourad, S. (2012, August 13). Morsi’s Sunday surprise met with broad support by Egypt political forces. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/50261.aspx> (07.05.2015)

siyaset bilimi profesörü Pakinam el-Şarkavi ve Selefi Nur Partisi lideri İmad Abdulgafur da vardır.¹²³³ Eylül ayı başında, Mursi yayımladığı bir kararname ile yardımcısının görevlerini tanımlayarak bazı yetkilerini Mahmud Mekki'ye devretmiştir. Buna göre devlet başkan yardımcısı, devlet başkanı geçici olarak görevini yerine getiremiyor veya yurtdışında ise devlet başkanının -Meclis'i feshetme ve hükümeti görevden alma hariç- yetkilerine sahip olacak; yasa teklifi hakkında görüşünü belirtecektir. Mekki aynı zamanda kapsamlı yargı reformu projesini ve siyasi güçler arasındaki demokratik diyalog sürecini yönetecektir.¹²³⁴ Mursi'nin başkanlık ekibine kadın ve Hıristiyanları da alması çoğulculuğu benimsediğini, iki hafta önce güçlerini artırmışken, "devrimci" Mahmud Mekki'ye bazı güçlerini devretmesi, gücü tekelleştirme peşinde olmadığını göstermiştir.

Öte yandan SKYK'nin önce Mursi'nin devlet başkanlığını, sonra da Anayasal Deklarasyon ve askeri liderlikteki atamalarını kabul etmesi, devletin diğer kurumlarının tutumuna yansımıştır. Diğer bir ifadeyle ordunun İslamcı devlet başkanına karşı tavrı diğer kurumlara mesaj vermiştir. Devlet başkanlığı seçimleri sürerken mahkemelere taşınan konular, askerinin tutum değiştirmesiyle siyasiler lehine dönmeye başlamıştır. Bu bağlamda Kurucu Meclis ile ilgili kararı verecek olan İdare Mahkemesi, kararını birkaç kez erteledikten sonra, 23 Ekim'de "ikinci Kurucu Meclis'in kompozisyonunun idari karar ile değil, parlamento kararıyla oluşturulduğu" için Anayasa Mahkemesi'nin yetkisine girdiğini açıklamıştır.¹²³⁵ Anayasa Mahkemesi'nin ise Kurucu Meclis'in durumu hakkında 2 Aralık 2012'de karar vereceği duyurulmuştur.

Mursi'nin SKYK'dan gücü devralmasıyla genel anlamda iyimser bir hava oluşsa da, Kurucu Meclis ve anayasa yazımıyla ilgili tartışmalar kutuplaşmanın sürdüğünü göstermiştir. Haziran ayında yeniden oluşturulan Kurucu Meclis'in mahkemede davası devam ederken, başından itibaren Meclis özellikle seküler Mısır Bloğu partilerinin temsilcilerinin ayrılmasıyla eksik çalışmaya başlamıştır. Eylül ayında insan hakları aktivisti, aynı zamanda özgürlükler ve haklar komitesi başkan yardımcısı Manal el-Tibi

¹²³³ İnternet: El Gundy, Z. (2012, August 22). Egypt's Morsi appoints Christian, woman and Salafist to presidential team: Brotherhood TV channel. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org/News/50952.aspx> (07.05.2015)

¹²³⁴ Mursi başlangıçta biri Kıpti, biri kadın olmak üzere üç yardımcı atayacağını açıklamıştı ama bir yardımcı atamıştır. Aboulenein, A. (2012, September 20). Morsy grants Powers to his second in command. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/09/20/morsy-grants-powers-to-his-second-in-command/> (07.05.2015)

¹²³⁵ Aboulenein, A. and Taha, R. M. (2012, October 23). Constituent Assembly dodges dissolution bullet', *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/10/23/constituent-assembly-dodges-dissolution-bullet/> (09.04.2015)

“yeni anayasada yer alması için teklif ettiği hükümlerin reddedilmesi ve İslamcı üyeler tarafından tehdit edildiği” gerekçesiyle çekildiğini açıklamıştır.¹²³⁶ Bundan birkaç gün sonra Anayasa Partisi kurucusu Muhammed el-Baradei ve Halk Akımı lideri Hamdin Sabahi, Eylül ayı sonunda Kurucu Meclis’i kınayan ve faaliyetlerini boykot eden bir açıklama yapmışlardır. Kurucu Meclis’in ikinci kez de demokratik olmayan şekilde belirlendiğini öne süren bildiri, Meclis’teki siyasi güçlerden, oradan ayrılıp Mısırlıların isteklerine uygun bir anayasa yazacak yeni bir Meclis oluşturmalarını istemiştir. Farklı görüşten birçok siyasi grup ve kişinin imza attığı bildiriyle aynı zamanda devlet başkanına yeni bir Meclis oluşturması çağrısı yapılmıştır.¹²³⁷ Daha sonra anayasa yazımı ilerledikçe İslamcıların etkisini kontrol etmek için başlangıçta ayrılan dört üye taslağın bitimine yakın geri dönse de, uzlaşma işareti görülmemiştir.

Kurucu Meclis’te en çok tartışılan ve gerilime neden olan konular, insan hakları, kadın hakları ve şeriat ile ilgilidir. Özellikle Selefiler Anayasa’nın 2. Maddesinde “İslami şeriatın prensipleri” yerine “İslami şeriat”ın Mısır’da yasamanın ana kaynağı olmasını istemişlerdir. İkincisinin olması halinde şeriatın ceza hükümleri uygulanabileceği için seküler taraf karşı çıkmıştır. Selefiler şeriat ile ilgili konularda el-Ezher’in de referans noktası yapılmasını savunmuştur. Ayrıca “kutsallara küfretme suçu” ve “zekat kurumu oluşturulması” konuları da Meclis’te İslamcılar ve seküler taraflar arasında gerilim sebepleridir.¹²³⁸

Bu dönemde Mursi’nin 23 Ağustos’ta gazetecilerin basınla ilgili suçlarda yargılanmadan tutuklanmalarını yasaklayan bir yasa çıkarması da reformcuların desteğini almıştır. Ancak Ağustos başında Şura Meclisi’nin devlete bağlı gazetecilerin yöneticilerini değiştirmesiyle, İhvan’ı eleştiren gazeteci ve yazarlara karşı baskı iddiaları hızla artmıştır. Gazetecileri Koruma Komitesi (CPJ)’ne göre Mursi ve hükümet İhvan’ı eleştiren haberleri yapan gazetecilere baskıda bulunmakta ve bazıları hakkında dava açılmaktadır. Ayrıca İhvan destekçileri tarafından bazı gazetecilere saldırıda bulunulmuştur. *Al-Akhbar* gibi devlet gazetelerinde çalışan gazetecilere eleştirel yazılar yazmaması konusunda yönlendirmede

¹²³⁶ İnternet: Human rights activist withdraws from constituent assembly. (2012, September 24). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/53685.aspx> (09.04.2015)

¹²³⁷ İnternet: Aboulenein, A. (2012, September 29). Calls for boycott of Constituent Assembly. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegyp.com/2012/09/29/calls-for-boycott-of-constituent-assembly/> (09.09.2015)

¹²³⁸ İnternet: Essam El-Din, G. (2012, September 12). Religious matters spark Islamist-secularist dispute in constituent assembly. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/52507.aspx> (09.09.2015)

bulunulmuştur. Devlete bağlı gazetelerin yöneticilerini -İhvan'ın hakim olduğu- Şura Meclisi atadığı için buralarda baskı daha fazladır. Bağımsız medya kuruluşlarına ise farklı baskılar olmuştur. Örneğin bağımsız gazetelerden *Al-Dustour* hakkında “devlet başkanına hakaretten” dava açılmıştır.¹²³⁹

2011-13 demokrasiye geçiş sürecinin ikinci dönemi özetlenirse, Meclis seçimleriyle Mısır'da seküler liberal muhalefetin zayıflığı ortaya çıkmış ve seçimlerden Ağustos 2012'ye kadar İhvan ve “müesses nizam” arasında güç mücadelesi yaşanmıştır. İhvan Meclis'te elde ettiği yasama gücünü “eski rejim” unsurlarını sınırlandırmak için kullanmıştır. SKYK ve mahkemeler ise önce, Kurucu Meclis'in durdurulması ve devlet başkanı adaylarının belirlenmesi sürecinde olduğu gibi, İhvan'ı sınırlandırmaya çalışmışlardır. Ancak İhvan'ın aday Mursi'nin devlet başkanlığını kazanma ihtimali belirince, Anayasa Mahkemesi ve SKYK, Halk Meclisi'ni fesheden ve yasama ve yürütme gücü ile anayasa yazım sürecinin yönetme gücünü SKYK'ya geçiren kararlar almışlardır. Bu kararlar, başka gelişmelerle birlikte, uzun süredir İhvan ile mesafeli olan ve hatta onu özellikle anayasa yazımında sınırlandırmak için girişimlerde bulunan reformcu seküler kesimler tarafından “eski rejim”in inşa çabası olarak görülmüş ve onları İhvan'a desteğe yöneltmiştir.

Reformcuların da desteğiyle seçilen Mursi, iktidarının başlarında bir yandan SKYK ve Anayasa Mahkemesi ile uyumlu görünmüş, diğer yandan reform isteyen tabanının taleplerini dikkate aldığını göstermeye çalışmıştır. SKYK ile uzlaşarak ordunun komuta kademesini değiştirmiş ve 12 Ağustos Anayasal Deklarasyonu'yla SKYK'nın üzerindeki yetkileri kendinde toplayarak geçiş sürecinde inisiyatifi ele geçirmiştir. Mursi, yasama ve yürütme yetkileriyle güçlenmiş olsa da, bu yetkileri SKYK'dan devralması ve aynı dönemde Ahmed Mekki gibi reformcu kadroları yanına alması nedeniyle genel anlamda demokrasiye geçiş bağlamında olumlu algılanmıştır.

Sonuçta ordu İhvan'ı sınırlandırmak için çabalamışsa da, demokrasiye geçiş sürecini sonlandırmamıştır. Ancak ordunun, mahkemelerle birlikte sürece müdahaleleri, amacın aksine “eski rejim” korkusuyla seküler grupları, en azından gençleri, İhvan'ın yanına itmiştir. İhvan'ın baskı altında bir şekilde devlet başkanı çıkarması ve daha sonra

¹²³⁹ İnternet: Committee to Protect Journalists. (2012, August 16). Egyptian government attempts to suppress the media. *cpj.org*. Web: <https://cpj.org/x/4f32> (09.04.2015)

Mursi'nin ordu ile uzlaşarak gücü devralması, demokrasiye geçiş sürecinin gidişatında inisiyatifi Mursi/İhvan'a vermiştir. Seküler muhalefetin zayıf olduğu, ordunun uzlaşarak kenara çekildiği bir ortamda, sınırlamalardan kurtulmuş ve özgüveni artmış olan Mursi, bir süre reformcu politikaları sürdürse de, 2012 sonbaharında anayasa yazımıyla ilgili takvim ilerledikçe çoğunlukçu, dayatmacı ve giderek otoriterleşme eğilimleri gösteren politikalara yönelmiştir. Başından beri İhvan'ın da katkıda bulunduğu kutuplaşma ortamında anayasa yazım süreci, İhvan liderliğinin sekülerizmi ya da demokrasiyi tüm unsurlarıyla benimsememiş olmasının sonuçlarını yansıtmıştır.

5.4. Üçüncü Dönem: Darbeye Doğru

Muhammed Mursi devlet başkanı olduktan sonra ilk 4 ay reformcu adımlar atmış, devlet başkanlığı ve birçok makama reformcu isimler atamıştır. Ancak bu dönemde anayasa yazımı üzerinden İslamcı-seküler kutuplaşması devam etmiştir. Askerin kendi konumunu güvenceye aldıktan sonra, süreçten çekilmesiyle, anayasa yazımında zayıf seküler partiler ile güçlü İslamcılar karşı karşıya kalmıştır. Siyaset dışından müdahalelere rağmen seçim kazanmış ve sonunda ordu ile uzlaşma sağlamış Mursi veya İhvan liderliği, zayıf seküler parti ve gruplar karşısında taviz vermek istememiştir. İhvan'ın "sekülerizmsiz demokrasi" veya "sandık demokrasisi" anlayışı da kendini sınırlandıracak güç olmadığı noktada ortaya çıkmıştır.

Anayasa yazım sürecinde Mursi, taviz vermek istemediği gibi, Kasım 2012'den itibaren - özellikle yargıya karşı- süreci garantiye almak için kendi kararlarına yargı muafiyeti sağlayan ve kendine olağanüstü güçler tanıyan düzenlemeler getirmiştir. Böylece çoğunluğun desteğiyle, diğerlerinin kabul etmediği bir anayasayı dayatmaya çalışmıştır. Ancak bu noktadan itibaren İhvan'ın karşısına, "eski rejim" kurumlarından çok, geçmişte önce Mübarek sonra SKYK'ye karşı birlikte hareket ettiği gençler başta olmak üzere seküler liberal gruplar çıkmıştır. Bu şekilde İhvan, protestocu gençlerle içeride ya da dışarıda Mısır'da reform sürecini destekleyen aktörlerin desteğini yitirmeye ve yalnızlaşmaya başlamıştır. Bir noktadan sonra Selefiler gibi İslamcı müttefiklerini de kaybeden Mursi/İhvan, yalnızlaşırken karşısındaki cephe genişledikçe daha demokratik ve işbirliği adımları yerine gücü daha fazla toplamaya yönelmiştir. Bundan sonra atılan her adım kutuplaşmayı derinleştirmiş, Mübarek'e karşı olduğu gibi, Mursi aleyhine protestolar hızla artmış ve sonunda ülkeyi darbeye götüren bir süreç yaşanmıştır.

5.4.1. Mursi'nin 22 Kasım Kararları: Sonun Başlangıcı

Ağustos 2012'den itibaren İhvan-“müesses nizam” geriliminin nispeten azalmış görüldüğü bir dönemde, anayasa yazımı ile ilgili takvim daraldıkça Kurucu Meclis'te artan seküler-İslamcı anlaşmazlığı yanına, Mursi ile yargı arasında başlayan kavganın eklenmesiyle gerilim yeniden yükselmiştir. Önce 11 Ekim'de Mursi, 2006'da Mübarek'in atadığı Başsavcı Abdulmecid Mahmud'u görevden alarak Vatikan Büyükelçisi olarak tayin etmiştir. Bu karar Mübarek karşıtı protestolar sırasında 2-3 Şubat 2011'de “Deve Savaşı” olarak bilinen olaylarda ölen protestocuların ölümünden sorumlu görülen eski rejimde üst düzey görevli 24 kişinin Kahire Ceza Mahkemesi'nde beraat etmesinden bir gün sonra gelmiştir. Mursi'nin danışmanı Seyf Abdulfettah “devlet başkanı 25 Ocak devrim şehitlerinin katillerinin yeniden yargılanması sözüne bağlı” demiştir.¹²⁴⁰ Daha önce Haziran ayında Mübarek ve İçişleri Bakanı'nın “ömür boyu hapis” cezasına çarptırılıp altı üst düzey güvenlik yetkilisinin beraat etmesi üzerine de tepkiler olmuştu. Başsavcı Mahmud ve birçok yargıç Mursi'nin kararına karşı çıkmıştır. Mahmud, bir yargı organının yürütme organı tarafından görevden alınamayacağını söyleyerek, görevinin başında kalacağını açıklamıştır. 13 Ekim'de Mursi, Başsavcı ile görüşerek, Mahmud'un görevde kalmasını kabul etmiştir.¹²⁴¹ Yargı ile başlamakta olan bir kriz Mursi'nin geri adımıyla geçici olarak ertelenmiştir.

Başsavcı kararından kısa süre sonra, Mursi ile yargı arasındaki kavga anayasa yazımı ile ilgili olarak yeniden ortaya çıkmıştır. 8 Kasım'da geçmişte Mübarek'e karşı da ayaklanan etkili Yargıçlar Kulübü bir bildiriyle “anayasa taslağındaki yargı ile ilgili bölümde değişiklik yapılması” talebinde bulunmuştur. Yargıçlar, -mevcut sistemde emekliliğine kadar görevde kalan- Başsavcının dört yıllık süre için bir defaya mahsus devlet başkanı tarafından atanmasına karşı çıkmışlar, Başsavcıyla ilgili konuların yargının alanında olduğunu savunmuşlardır. Yargıçlar aynı zamanda yargı bağımsızlığının sağlanması için anayasanın ilgili bölümlerinin (10 madde) Yüksek Yargı Konseyi ve Yargıçlar Kulübü Kurulu'nun yazmasını istemişlerdir. Yargıçlar Kulübü “talepleri dikkate alınmazsa anayasa referandumunu gözlemeyeceklerini ve greve gidebileceklerini” duyurmuştur. İslamcı

¹²⁴⁰ İnternet: Update: Camel Battle defendants acquitted, court says evidence 'insufficient'. (2012, October 10). *Egypt Independent*. Web: <http://www.egyptindependent.com/news/update-camel-battle-defendants-acquitted-court-says-evidence-insufficient> (12.04.2015)

¹²⁴¹ İnternet: Ali, M. (2012, October, 13). Morsi politely 'asks' defiant prosecutor-general to stay on. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/55526.aspx> (12.04.2015)

kesim yargıçların açıklamasına tepki göstermiş, Selefi İslami Cemaat yargıçların açıklamalarına karşı sert açıklamalarda bulunmuştur. Bundan sonra Yargıçlar Kulübü, Kurucu Meclis'in ilgili üyeleriyle değişiklikleri görüşmek üzere bir araya gelmiştir.¹²⁴² Anayasa tartışmaları devam ederken, 11 Kasım'da Başsavcı Adalet Bakanlığı'ndan Mursi'nin devlet başkanı seçildiği seçimlerde hile iddialarının araştırılmasını istemiştir.¹²⁴³

Öte yandan Kurucu Meclis'teki gerilim de anayasa taslağı şekillendikçe artmıştır. Kasım ayı ortasında aralarında Amr Musa, Eymen Nur ve Vafd lideri Seyid Bedevi'nin de bulunduğu 13 Meclis üyesi çalışmalarını boykot etmiştir. Meclis'i boykot edenler, anayasa yazım sürecinin dar bir zamana sıkıştırıldığı gerekçesiyle sürecin uzatılmasını istemişlerdir. Bundan önce 8 Kasım'da da aynı nedenle 30 üye Meclis'ten ayrılma tehdidinde bulunmuş, birçok temsilci de taleplerinin dikkate alınmadığından şikayet etmiştir.¹²⁴⁴ Dahası aynı dönemde 6 Nisan Gençlik Hareketi lideri Ahmed Mahir, “uzmanlık ve şeffaflık eksikliği” gerekçesiyle Meclis'teki üyeliğini dondurmıştır. Mahir, Meclis'in daha farklı kesimlerden kişilerden oluşması, anayasa yazımı için sürenin 3 ay daha uzatılarak yeterli tartışma imkanı oluşturulması gibi taleplerde bulunmuştur.¹²⁴⁵ Mahir'in de anayasa yazım sürecinde seküler tarafın taleplerine benzer taleplerle ayrılması, 25 Ocak devrimcilerinin İslamcılardan uzaklaştığının göstergesidir.

Bu ortamda Mursi, “eski düzenden kalma (*felul*)” olarak gördüğü yargı ile olan uyumsuzluğa, yasama yetkisini kullanarak Anayasal Deklarasyon ile yanıt vermiştir. 22 Kasım 2012 tarihli deklarasyon, “25 Ocak Devrimi'nin devlet başkanını devrimci talepleri yerine getirme ve Mısır'ın devlet kurumlarından eski rejimin kalıntılarının kökünü kazımakla görevlendirdiği” ifadesiyle başlamıştır. Yedi maddelik deklarasyonun ilk maddesi, “önceki rejimde siyasi veya yürütme pozisyonu bulunan herhangi biri tarafından protestocuları öldürme, öldürme girişimi veya yaralama ve aynı zamanda devrimcilere karşı işlenen terör suçlarında” yeniden soruşturma açılmasını sağlamıştır. İkinci madde

¹²⁴² İnternet: Islamists slams judges' constitution referendum boycott threat. (2012, November 10). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/57719.aspx>; Judges, Assembly members debate constitutional role of Egypt's judiciary. (2012, November 10). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/57912.aspx>. (12.04.2015)

¹²⁴³ İnternet: El-Behairy, N. (2012, November 11). Investigation into presidential elections. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/11/11/prosecutor-general-orders-investigation-into-presidential-elections/> (12.04.2015)

¹²⁴⁴ İnternet: Fresh withdrawals threaten Constituent Assembly. (2012, November 14). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/58062.aspx> (12.04.2015).

¹²⁴⁵ İnternet: April 6 leader freezes membership of Constituent Assembly. (2012, November 15). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/58254.aspx> (12.04.2015).

Mursi'nin göreve başladığı 30 Haziran sonrasında çıkardığı anayasal deklarasyonlar, yasalar ve kararnamelere, anayasanın onaylanması ve Halk Meclisi'nin göreve başlamasına kadar dokunulmazlık getirmiştir. Diğer bir ifadeyle devlet başkanının getirdiği hiç bir düzenlemeye karşı yargı veya başka bir organ tarafından dava açılmayacak, bunlar durdurulamayacak veya iptal edilemeyecektir. Üçüncü madde Mursi'ye Ekim ayında görevden aldığı ve yerine atayacağı ve dört yıl görev yapacak olan Başsavcı üzerinde doğrudan kontrol yetkisi vermiştir. Dördüncü madde Kurucu Meclis'in anayasa hazırlama süresini altı aydan sekiz aya çıkarmıştır. Beşinci madde ile “hiçbir yargı organı Şura Meclisi veya Kurucu Meclisi feshedemeyecektir”. Altıncı madde devlet başkanına ülkeyi ve devrimin hedeflerini korumak için gerekli gördüğü her şeyi yapabilme yetkisi vermiştir.¹²⁴⁶ Kısacası Mursi'nin çıkardığı yeni düzenleme kendisine yargı denetimi olmaksızın yasa çıkarmak dahil her şeyi yapabilme gücü vermiştir. Mursi, Anayasal Deklarasyonun üçüncü maddesi kapsamında, daha önce görevden almaya çalıştığı Abdulmecid Mahmud'u görevden almış ve yerine Temyiz Mahkemesi başkan yardımcısı Talat İbrahim Abdullah'ı atamıştır. 2005 seçimlerinde hileyi ortaya koyan Bağımsız Yargı Hareketi üyesi olan Abdullah, görevi aldığı anda “Mübarek ve adamlarının yeniden yargılanacağını” açıklamıştır.¹²⁴⁷

Mursi'nin 22 Kasım Anayasal Deklarasyonu, Anayasa Mahkemesi'nin, Şura Meclisi ve Kurucu Meclis'in meşruluğu ile ilgili kararı vermesinden birkaç gün önce gelmiştir. Mursi, Anayasa Mahkemesi'nin devlet başkanı olarak kararlarını iptal etmesini veya Kurucu Meclis'i feshetmesini önlemek istemiştir. Nitekim Mursi “demokratik geçişi” emniyete almak için bu adımı attığını açıklamıştır. Mursi'nin sözcüsü de kararların mahkemelerin geçiş sürecini etkilemesinin önüne geçmek için çıkarıldığını söylemiştir. İhvan yanlıları da “kararın geçici önlem” olduğunu açıklayıp destek vermişlerdir.

Diğer yandan yargı ve İslamcı olmayan muhalefet kararlara çok sert tepki göstermiştir. Anayasa Mahkemesi kararnameyi “beklenmeyen bir saldırı” olarak nitelendirmiştir. Üst düzey yargıçlardan oluşan Yüksek Yargı Konseyi Mursi'yi kınayarak, ülke çapında hukuk alanında çalışanların grev yapması çağrısında bulunmuştur. Liberal, sol ve devrimci

¹²⁴⁶ İnternet: Englist text of Morsi's Constitutional Declaration. (2012, November 22). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/58947.aspx> (06.06.2015)

¹²⁴⁷ İnternet: New prosecutor general says will work to lift injustice. (2012, November 23). *Egypt Independent, (Al-Masr Al-Youm)*. Web: <http://www.egyptindependent.com/news/new-prosecutor-general-says-will-work-lift-injustice> (10.04.2015)

gruplar, Kıpti Kilisesi Mursi'nin kararına karşı çıkmıştır. Mursi'ye daha önce destek veren birçok muhalif bu karardan sonra desteğini çekmeye başlamıştır. Mursi'nin kısa süre önce başkanlık ekibine dahil ettiği gazeteci- yazar Sakine Fuad ile Kıpti Samir Morcos ve bazı danışmanlar istifa etmiştir.¹²⁴⁸ Mursi'nin kararını darbe olarak yorumlayan liberal eski milletvekili Amr Hamzawy, “mutlak başkanlık tiranlığı” demiştir.¹²⁴⁹ Avukatlar Sendikası Başkanı Semih Aşur, Muhammed el-Baradey, Amr Musa gibi siyasi muhalifler kararı “meşruluğa darbe” olarak nitelendirmiş ve sert biçimde eleştirmiştir. El-Baradey Mursi için “yeni firavun” ifadesini kullanmıştır.¹²⁵⁰ Dahası eski İhvan üyesi ve devlet başkanlığı adaylarından Güçlü Mısır Partisi lideri Abdulmunim Ebul Futuh da “otokratik kararların devrim için yenilgi” olduğunu açıklamıştır.¹²⁵¹ Ayrıca ABD ve Almanya'dan “kaygı” açıklamaları gelmiştir. BM İnsan Hakları Komiseri ve İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi kuruluş temsilcileri tarafından Mursi'nin kararı eleştirilmiştir.¹²⁵²

23 Kasım'da Muhammed el-Baradey öncülüğünde, Amr Musa, Hamdin Sabahi, Semih Aşur'un aralarında bulunduğu seküler, liberal ve solcu parti ve gruplardan muhalifler Ulusal Kurtuluş Cephesi(UKC)'ni oluşturmuşlardır. Daha önce Şefik'e karşı Mursi'yi destekleyenlerin de bulunduğu UKC, Mursi'nin 22 Kasım kararlarını iptal etmesi, yeni ve temsili bir Kurucu Meclis oluşturulması ve 25 Ocak protestolarındaki ölümlerle ilgili geçici yasa çıkarılmasını istemiştir. El-Baradey ve Sabahi “devrimci demokratik anayasa” girişimi başlattıklarını duyurmuşlardır.¹²⁵³ Muhalif basında Mursi ve İhvan'ın gerçek yüzünün ortaya çıktığı yönünde yorumlar çıkmıştır. Kasım ayının sonlarında Kahire meydanlarına çıkan protestocular da sadece Mursi'ye değil, İhvan'ın Genel Müşidi Muhammed Bedii'ye de tepki göstermişlerdir. Mursi'nin kararnamesi sonrası, 20'den fazla

¹²⁴⁸ İnternet: Shalaby, E. (2012, November 23). Coptic presidential assistant decides to resign, presidential team holds urgent meeting. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/11/23/coptic-presidential-assistant-decides-to-resign-presidential-team-holds-urgent-meeting/> (23.06.2015)

¹²⁴⁹ Kirkpatrick, D. D. and El Sheikh, M. (2012, November 23). Citing Deadlock, Egypt's Leader Seizes New Power and Plans Mubarak Retrial. *The New York Times*. s.A4.

¹²⁵⁰ İnternet: Beaumont, P. (2012, November 23). Morsi 'power grab' angers Egypt opposition groups. *The Guardian*. Web: <https://www.theguardian.com/world/2012/nov/23/morsi-power-grab-angers-opposition;> Egypt's Morsi assumes wide Powers. (November 23, 2012). *AlJazeera*. Web: http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/11/20121122161830842641.html?utm=from_old_mobile (04.05.2015)

¹²⁵¹ Kirkpatrick, D. D. and El Sheikh, M. (2012, November 23).

¹²⁵² İnternet: UN News Center. (2012, November 30). “UN human rights chief calls on Egypt's president to roll back powers of recent decree”. *UN.org*. Web: <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=43650#.WHUh6LHBK3c> (04.03.2015)

¹²⁵³ İnternet: Profile: Egypt's National Salvation Front. (2012, December 10). *BBC News*. Web: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-20667661>; El Rashidi, Y. (2013, February 7). Egypt: Rule of the Brotherhood. *The New York Review of Books*, 60 (2). Web: <http://www.nybooks.com/articles/2013/02/07/egypt-rule-brotherhood/?pagination=false> (02.03.2014)

siyasi parti/hareket, protesto amaçlı Tahrir'e çıkmış, protestocularla İhvan üyeleri arasında çatışmalar yaşanmıştır. Öte yandan Selefi Çağrı ve İslami Cemaat gibi gruplar (İhvan katılmadan) İskenderiye'de destek gösterileri yapmıştır. Birçok yerde İhvan ve HAP bürolarına saldırılar gerçekleşmiştir.¹²⁵⁴

22 Kasım kararlarının en önemli yansıması seküler reformcuların yani “üçüncü aktör”ün Mursi ve İhvan’dan desteğini çekmesi olmuştur. 12 Ağustos kararlarında, askerın siyasetten çekilmesi gerektiğini düşünerek Mursi’ye destek veren reformcu gruplar, bu kez yargıya yönelik adımları ve olağanüstü yetkiler edinmesine karşı çıkmışlardır. Bu nedenle 22 Kasım kararları demokrasiye geçiş sürecinde çok şeyi değiştirmiş ve Mısır için kırılma noktalarından biri olmuştur. Bundan sonra reformcular İhvan’dan daha da uzaklaşıp meydanlarda İhvan’ın karşısında yer almaya başlamışlardır. Muhalefet açısından Mursi, 12 Ağustos deklarasyonu ile zaten yasama ve yürütme gücünü eline almıştı. Bu kez yargı denetiminden bağımsız olarak “her türlü eylem ve önlem” yetkisi almıştır. Başsavcıcı değiştirmesi ve onun üzerinde kontrol gücü elde etmesi yargı bağımsızlığına aykırı görülmüştür. Hüsnü Mübarek ve yönetimdekilerin yeniden yargılanmasına imkan veren ilk madde dışındaki düzenlemeler “diktatörlük” olarak değerlendirilmiştir. Kurucu Meclis ve Şura Meclisi’ndeki muhaliflere göre “bu yetki Mübarek’de bile olmamıştır”. Mübarek’e yapılan “tek adam” suçlamasıyla İhvan’ın karşılaşması Mısır’da kısa sürede yaşanan değişim sürecinin özetidir.

Mursi’nin “demokratik geçişi korumak” amacıyla aldığı kararlar, demokrasiye geçiş sürecine fayda getirmemiştir. Linz ve Stepan’ın da belirttiği gibi, bir ülke demokratik biçimde yönetilirse demokrasisi güçlenebilir.¹²⁵⁵ Seçimle gelmiş olsa da, Mursi’nin, yargının alanına müdahale niteliğindeki yeni anayasayı dayatmaya dönük kararları, İhvan liderliğinin “liberal demokrasi”yi bütün unsurlarıyla benimsemediğini göstermiştir. Bu nedenle seküler kesimde öteden beri varolan “iktidara geldikten sonra gitmeyecekleri” yönündeki şüpheleri güçlendirmiştir. Demokrasinin elitler arasındaki pazarlık süreci

¹²⁵⁴ İnternet: Trew, B. Ali, R., Wali, Y. and Ibrahim, E. (2012, November 27). Live updates 1: Thousands in Tahrir ahead of anti-Morsi protests”, *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/59231.aspx>; Haddon, H., Fathy, Y., Shukrallah, S. and Hussein, N. (2012, November 27). Live updates 2: Tens of thousands in Tahrir Square to oppose Morsi's decree. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/59303.aspx>; Update: Protesters storm Alexandria Brotherhood office, set Mansoura FJP office on fire. (2012, November 27). *Egypt Independent*. Web: <http://www.egyptindependent.com/news/update-protesters-storm-alexandria-brotherhood-office-set-mansoura-fjp-office-fire> (05.05.2015)

¹²⁵⁵ Demokrasinin güçlenmesi için aynı zamanda etkin devlet ve demokratik geçişin tamamlanması gereklidir. Linz, J. and Stepan, A. (1996). ss.14-15.

olduğu düşünülürse, Przeworski'nin tanımlaması açısından¹²⁵⁶ Mursi, muhalefetteki İlimlilerin ve otoriteci bloktaki Reformcuların desteğini kaybetmeye başlamıştır. Bundan sonra geçmişte demokrasi talebiyle İhvan'ın yanında olanlar, desteği bırakmak bir yana İhvan'ın karşısına geçmiştir.

5.4.2. “İslamcıların Anayasası” ve Yalnızlaşma

Mursi'nin 22 Kasım kararlarıyla, kutuplaşma had safhaya ulaşmış ve Mursi ile İhvan'a karşı yaygın gösteriler başlamıştır. Anayasa yazımında yer alan liberaller yargı krizinden önce protesto amacıyla çekildiği için, anayasa yazımı ağırlıklı olarak İslamcılara kalmıştı. Amr Musa, Semih Aşur, Kıptiler, genç aktivistler da çekilenler arasındaydı. Bu koşullarda İslamcıların yazdığı anayasa taslağı 29 Kasım'da tamamlanmıştır. İslamcıların hakim olduğu ve 85 üyenin bulunduğu Kurucu Meclis'te 236 maddelik anayasa taslağı 15-16 saat içinde görüşülmüş, revize edilmiş ve oylanmıştır.¹²⁵⁷ Taslak 1 Aralık'ta Mursi'ye sunulmuş ve iki hafta sonra referanduma gidileceği açıklanmıştır. Seküler gruplar anayasa taslağı ve Mursi'nin yeni yetkileri aleyhine protestolar düzenlerken, yüzbinlerce İslamcı da Mursi ve şeriata destek için meydanlara çıkmıştır. Devlet başkanlığı sarayı önünde 4 Aralık'ta yüzbinlerce kişinin katılımıyla başlayan gösteriler birkaç gün sürmüş ve polis göstericilere sert müdahale etmiştir. Polis, İslamcılar ve protestocular arasındaki çatışmalarda ilk üç günde en az 6 kişi ölmüş ve 450 kişi yaralanmıştır. Protestolar Kahire'nin yanısıra diğer belli başlı şehirlere de sıçramıştır.¹²⁵⁸ Başkanlık sarayı önündeki protestolar sırasında arka kapıdan çıkmak zorunda kalan Mursi ve destekçileri, protestoları ve çatışmaları “Mübarek kalıntılarının organizasyonu” olarak görmüştür.¹²⁵⁹ Mursi ve İhvan liderliği, 25 Ocak protestoları sırasında Mübarek'in takındığı tavrın aynısını benimsemiştir.

¹²⁵⁶ Przeworski, A. (1995a). s.64-76.

¹²⁵⁷ İnternet: Egypt's Mursi calls Dec.15 referendum on new constitution. (2012, December 1). *Al Arabiya News*. Web: <https://english.alarabiya.net/articles/2012/12/01/252851.html>; Hussein, A.R. (2012, November 30). Egyptian assembly passes draft constitution despite protests. *The Guardian*. Web: <https://www.theguardian.com/world/2012/nov/30/egypt-constitution-morsi> (06.06.2015)

¹²⁵⁸ İnternet: Fathy, Y., Al, R. and El-Guindi, Z. (2012, December 4). Hundreds of thousands besiege Egypt's presidential palace to protest draft constitution. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/59778.aspx>; Ali, M. (2012, December 6). 6 dead, 450 injured in clashes at Egypt's presidential palace. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/59892.aspx> (07.06.2015)

¹²⁵⁹ 6 Aralık'taki protestolarla ilgili İkhwanweb'den “Mübarek sadıkları ve kalıntıları protestoculara saldırmak, şiddeti ve kaosu yaymak için haydutları silahlandırıyor, Mısır halkı buna izin vermeyecek” şeklinde açıklama yapıldı. İnternet: Shukrallah, S., Nada, M., El-Kouny, N., Haddon, H., Tarek, S., Maher, H., Feteha, A. and El-Sharnoubi, O. (2012, December 6). A bloody night at Egypt's presidential palace. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/59852.aspx> (07.06.2015)

Diğer yandan 2 Aralık'ta Anayasa Mahkemesi, Kurucu Meclis ile ilgili kararını vermek üzere toplandığında, İslamcılar mahkemenin etrafını kuşatmışlar ve mahkemeye gelen yargıçları protesto etmişlerdir. Bu ortamda yargıçlar “psikolojik ve fiziki baskılar” kalktıktan sonra çalışmalarını sürdüreceklerini açıklayarak, kararı ertelemişlerdir.¹²⁶⁰ Tam olarak etkisi bilinemese de, Anayasa Mahkemesi'nin Şura Meclisi ve Kurucu Meclis ile ilgili karar vermemesinin seküler grupların, protestolara daha fazla yönelmesine sebep olduğu tahmin edilebilir. Fakat 25 Ocak devrimini tetikleyen gençliğin bu kez Mursi'ye karşı kitleleri hareketlendirdiği açıktır. Gençler açısından Mursi ve İhvan hızla meşruiyetini yitirmeye başlamıştır. İhvan'ı yakından takip eden uzmanlara göre, problemin kaynağında hareket içindeki muhafazakar kanadın yönetimde olması, hareketin içindeki gençlik dışında üyelerin itaat kültürü taşımaları ve devrimci olamamaları yatmaktadır. İhvan, iktidardan gitmeleri halinde bir daha gelemeyeceklerini düşünmekte ve bu nedenle otoriter bir yönetim sergilemektedir.¹²⁶¹

22 Kasım kararlarından sonra, anayasa taslağı da geçmişte Mübarek'e karşı protestolara katılmış seküler liberal siyasi parti ve grupları İhvan'dan uzaklaştırmıştır. Gençler meydanlarda protestolar düzenlerken, Mursi'nin çevresindeki reformcular ayrılmaya başlamışlardır. Nitekim bu süreçte Mursi'nin iki danışmanı daha istifa etmiştir. Eski Yargıçlar Kulübü Başkanı Zekeriya Abdulaziz, el-Baradey öderliğindeki UKC, Mursi'ye geri adım atması yönünde çağrıda bulunmuştur. Diğer yandan ABD'den de gelişmelerle ilgili “derin kaygı duyulduğu” yönünde açıklama gelmiştir.

Anayasa taslağı nedeniyle tırmanan gerilim, orduyu arabulucu olmaya itmiştir. Nitekim protestolar karşısında ordudan “diyalog” çağrısı gelmiştir. Sonunda 8 Aralıkta Mursi, başkanlık sarayında farklı gruplardan 50'den fazla temsilciyle “ulusal diyalog buluşması” adı altında bir araya gelmiştir. Ana muhalefet oluşumu UKC'nin katılmadığı görüşmeler sonunda 22 Kasım deklarasyonunu telafi edecek yeni bir deklarasyonun hazırlandığı açıklanmıştır.¹²⁶² Görüşmeden sonra aynı gece açıklanan deklarasyonla 22 Kasım

¹²⁶⁰ Kirkpatrick, D. D. (2012, December 3). Egyptian Court Postpones Ruling on Constitutional Assembly. *The New York Times*. s.A11.

¹²⁶¹ Hussam Tammam, 2008'de İhvan'ın örgütsel kanadının “siyasi kanadı” etkisiz hale getirdiğini, muhafazakar ve eski kafalı bu ekibin 2010'da Muhammed Bedii'nin Genel Müşid seçilmesini sağladığını belirtmektedir. İnternet: Shukrallah, H. (2012, December 6). The decline and fall of the Muslim Brotherhood. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/59933.aspx> (09.07.2015)

¹²⁶² İnternet: Lyon, A. and Elyan, T. (2012, December 9). Egypt's opposition rejects constitutional referendum. *Reuters*, Web: <http://www.reuters.com/article/us-egypt-politics-idUSBRE8B30GP20121209> (09.07.2015)

deklarasyonu (9 Aralık itibariyle) hükümsüz kılınmış ancak sonuçları yürürlükte kalmıştır. Mübarek ve eski rejimden sorumluların yeniden yargılanmasını sağlayan maddeye “yeni kanıt” şartı getirilmiştir. En önemlisi muhalefetin istediği gibi referandum ertelenmemiştir. Bununla birlikte 15 Aralık anayasa referandumunda “hayır” çıkması halinde, devlet başkanı, üç ay içerisinde 100 kişilik yeni bir Kurucu Meclis oluşturacaktır. Altı ayda anayasa yazılacak, devlet başkanı 30 gün içinde taslağı referanduma götürecektir. Yine bütün anayasal deklarasyonlar yargı denetiminden muaftır.¹²⁶³ Yeni kararlar aslında büyük değişim getirmemiştir. Kurucu Meclis’in görevi bitmiş olduğu için, onun feshedilme riski zaten kalkmıştı. Şura Meclisi hazırlanan anayasa taslağı ile korunmuş, hatta Halk Meclisi göreve başlayana kadar ona yasama görevi verilmişti. Yasa ve kararnameler sayılmasa da tüm Anayasal deklarasyonlar için yargı bağısıklığı geçerliydi. Üstelik Mursi’nin atadığı Başsavcı görevinde kalmıştı. Dolayısıyla Mursi’nin en büyük tavizi, 22 Kasım deklarasyonundaki altıncı maddedeki “devlet başkanına ülkeyi ve devrimin hedeflerini korumak için gerekli gördüğü her şeyi yapabilme yetkisi” idi. Bu şartlarda, yeni kararları Selefî Çağrı, eski İhvan üyelerinin kurduğu Mısır Akım Partisi olumlu karşılarsa da, UKC, 6 Nisan Hareketi ve diğer reformcu seküler gruplar memnun olmamıştır.¹²⁶⁴

Anayasa referandumu yaklaşırken devam eden protestolar ve iki taraf arasında zaman zaman yaşanan çatışmalar karşısında Mursi 9 Aralık’ta referanduma kadar askere sivilleri tutuklama yetkisi vermiştir.¹²⁶⁵ 2011’de SKYK böyle bir karar verdiğinde İhvan kararlı biçimde karşı çıkmıştı. Bu kez de muhalifler Mursi’nin kararına karşı çıkmışlardır. UKC referandumu boykot çağrısı yapmıştır. Uluslararası Af Örgütü de kararın “endişe verici” olduğunu açıklamıştır. Anayasa referandumunun yapıldığı hafta, Mursi’nin atadığı Talat İbrahim yargıçlardan gelen tepkiler üzerine istifa etmiş ancak daha sonra istifasını geri çekmiştir.¹²⁶⁶ Aynı süreçte Mursi’nin başkan yardımcısı Mahmud Mekki istifa etmiştir.¹²⁶⁷ Mekki’nin istifası, reformcuların İhvan’dan desteğini çektiğinin en açık örneğiydi.

¹²⁶³ İnternet: Translation of President Morsi’s latest constitutional decree. (2012, December 9). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/60116.aspx> (09.07.2015)

¹²⁶⁴ İnternet: Egyptian reactions vary to President Morsi’s new constitutional decree. (2012, December 9). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/60118.aspx> (09.07.2015)

¹²⁶⁵ İnternet: El Gundy, Z. (2012, December 9). Egypt Army officers granted arrest power until 15 December. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/60159.aspx> (07.07.2015)

¹²⁶⁶ İnternet: Egypt’s top prosecutor retracts resignation. (2012, December 21). *AlJazeera.com*. Web: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/12/2012122163954515660.html> (08.07.2015)

¹²⁶⁷ Mekki, aslında ilk istifasını 7 Kasım’da verdiğini, ancak İsrail-Hamas arasındaki ateşkes ile ilgili süreçte görevli olduğu için ertelendiğini açıklamıştır. İnternet: Shalaby, E. (2012, December 22). Vice-president

15-22 Aralık 2012 tarihlerinde yapılan anayasa referandumunda %64 “evet” çıkmıştır. Katılım oranının sadece %32 olduğu referandumda, “evet” diyenlerin sayısı (52 milyon seçmenden) 10,5 milyondur. Kahire (%57 “hayır”) başta şehirlerde ve Nil deltasında “evet” oranı düşerken, güney ve kırsalın yoğun olduğu yerlerde artmıştır. Katılım oranı hiçbir ilde de %38’i geçmemiştir.¹²⁶⁸ UKC koordinatörü Muhammed el-Baradey, bu tabloyu “Aydınlar ve iyi eğitilmişler anayasaya ‘hayır’, İslamcılar ve okuma-yazma bilmeyenler ise ‘evet’ dedi.” şeklinde yorumlamıştır.¹²⁶⁹ Anayasa’yı onaylayanların sayısı, Mursi’ye ikinci turda oy verenlerden (13,2 milyon) çok daha azdır. Mursi ve İhvan anayasaya “evet” almışsa da desteğin giderek düştüğü nettir. Katılım oranı düşüklüğü, UKC’nin boykot çağrısının cevap bulduğunu göstermiştir. Mısırlıların anayasa referandumuna ilgisi Mübarek dönemi seçimleri kadardı. Ayrıca ciddi usulsüzlük iddiaları oylamaya gölge düşürmüştür. Seçimi izleyen 12 sivil toplum kuruluşunun oluşturduğu Bağımsız Seçim İzleme Koalisyonu, yaygın usulsüzlükler nedeniyle referandum sonuçlarının, iddialar açıklığa kavuşturulana kadar ertelenmesini istemiştir.¹²⁷⁰

Toplum mutabakat metni olması gereken anayasanın yazım süreci Mısır’da başlangıcından itibaren toplumu kutuplaştırmış, İslamcı – seküler ayrışmasını giderek tırmandırmıştır. Bunda büyük oranda anayasanın seçimlerden önce yapılmaması hatasının da payı vardır. SKYK ve yargı kendilerini güvence altına alan bir anayasa istemişlerdir. İslamcılar tabandaki güçlerini yansıtan, yani şeriata uygun, protestocu gençler ise daha özgürlükçü ve liberal bir anayasa talep etmişlerdir. Anayasanın olmadığı belirsizlik durumu, askerlere ve yargıya siyasete müdahale, Mursi’ye ise kendine olağanüstü güçler vermesine imkan tanımıştır. Mursi’nin anayasa referandumundan önce yargıyla mücadeleye girişmesi ve muhalefetin ısrarlı taleplerine rağmen anayasa taslağının hızla geçirilmesi seküler kesimi daha fazla endişeye sevk etmiştir. Seküler-liberal grupların dışlandığı anayasa yazım süreci, Mursi’nin iki ay uzatma kararına rağmen, hızla tamamlanmış, taslak onaylandıktan sadece 15 gün sonra referanduma gidilmiştir. Muhalefet bunu İslamcılarının anayasanın

---

resigns. *Daily News Egypt*. Web: [http://www.dailynewsegypt.com/2012/12/22/vice-president-resigns/\(07.07.2015\)](http://www.dailynewsegypt.com/2012/12/22/vice-president-resigns/(07.07.2015))

¹²⁶⁸ Refereandum sonuçları için; İnternet: Feteha, A. and Nada, M. (2012, December 23). Full unofficial results of Egypt’s constitution referendum: A visual breakdown. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/61119.aspx> (08.07.2015)

¹²⁶⁹ İnternet: Salah, F. (2012, December 26). ElBaradei slams the new constitution. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/12/26/elbaradei-slams-the-new-constitution/> (10.06.2015)

¹²⁷⁰ Fakir ve okuma yazma bilmeyenlere yönelik dini tanıtım, döner oy, rüşvet gibi usulsüzlüklerin olduğu yönünde yoğun şikayetler vardı. İnternet: Liliana, M. (2012, December 23). Rights’ groups demand postponing results. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/12/23/rights-groups-demand-postponing-results/> (10.06.2015)

tartışılmasını engelleme çabası olarak görmüştür. Ayrıca muhalefet referandum sırasında usulsüzlük iddialarının üzerine gidilmemesini eleştirmiştir. Bu koşullarda referandumdan geçse de, birçok uzman geçiş sürecinin demokrasiye doğru gitmediğini söylemiştir.¹²⁷¹

Büyük oranda 1971 Anayasası'na benzeyen Anayasa taslağı, İslamcıların istediği şekilde çıkmıştır. Taslağın içeriğine gelince¹²⁷², Kurucu Meclis'te tartışılan 2. Madde 1980'den beri olduğu halde kalmış ve şeriat prensipleri yasamanın başlıca kaynağı sayılmıştır. Fakat Anayasa'nın 219. Maddesi, “şeriatın prensiplerinin Sünni doktrinde ve toplumun çoğunluğu tarafından kabul edilen genel ifade, kurucu kurallar, hukuk sistemi kuralları ve güvenilir kaynakları içerdiğini” belirtmiştir. 4. Madde, el-Ezher'e İslami hukukla ilgili konularda danışma rolü tanımıştır. Bu üç madde, Mısır'ın yasamasında el-Ezher din adamlarının Sünni doktrine göre verdikleri görüşlerin dikkate alınacağı anlamına gelmiştir. Bu iki düzenleme (4. ve 219. Md.) ilk kez Anayasa'ya girmiş ve muhalefetin en çok karşı çıktığı konular olmuştur.¹²⁷³

3. Madde Mısırlı Hıristiyan ve Yahudilere kişisel durumlarıyla ilgili yasalar, din işleri ve dini liderlerini seçmelerinde, kendi dini prensiplerinin yasamanın ana kaynağı olacağını belirtmiştir. Anayasa'ya ilk kez giren bu madde bir yandan azınlık dini gruplara kendi dinlerine göre düzenlemelere tabi olması bakımından olumlu karşılanırken, diğer dini gruplar veya herhangi bir dine tabi olmayanların durumunu belirsiz bıraktığı için eleştirilmiştir. Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü, ikinci ve üçüncü madde çerçevesinde dini özgürlüğün sadece İslam, Hıristiyanlık ve Yahudilik için geçerli olduğu, ülkedeki Şiiiler, Ahmediler ve Bahailer vd.nin haklarının göz ardı edildiği

¹²⁷¹ Fulya Atacan, artan ekonomik ve güvenlik sorunlarının askerinin müdahalesine yol açabileceğini öngörmüştür. Atacan, F. (2014b). s.178-179. CEIP'in Ortadoğu uzmanlarından Marina Ottaway, gidişatın iki diktatörlükten (askeri – İslami) biri olacağını söylemiştir. İnternet: Ottaway, M. (2012, November 29). “A Choice of Two Tyrannies”, *The National Interest*. Web: <http://nationalinterest.org/commentary/choice-two-tyrannies-7783>. (08.04.2015) Nathan Brown da İhvan'ın istediği anayasa ve seçim sonuçlarını elde etse bile bu derece bölünmüş toplum ve meydan okunan yargı ile ancak kötü haber görüldüğünü yazmıştır. Brown, N. J. (2012, December 3). “Just Because Mohammad Morsi is Paranoid Doesn't Mean He Doesn't Have Enemies”. *New Republic*. Web: <https://newrepublic.com/article/110625/mohammad-morsi-paranoid-doesnt-mean-he-doesnt-have-enemies> (08.04.2015)

¹²⁷² Burada bütün maddeler detaylı incelenemeyeceğinden en çok tartışılan ve İhvan'a eleştirilere sebep olan konulara yer verilmiştir. Anayasa için bkz. İnternet: The Constituent Assembly. (2012, November 30). *The New Constitution of the Arab Republic*. Web: <http://constitutionaltransitions.org/wp-content/uploads/2013/05/Egypt-Constitution-26-December-2012.pdf>; Youssef, N. (2012, December 2). Egypt's constitution translated. *Egypt Independent*. Web: <http://www.egyptindependent.com/news/egypt-s-draft-constitution-translated> (15.02.2015)

¹²⁷³ Örneğin Muhammed el-Baradei'e göre “tartışmalı dini grupları yasama sürecine sokan ve yargıyı zayıflatan” maddeler en tehlikeli olanlardır. Salah, F. (2012, December 26).

eleştirisini yapmıştır.¹²⁷⁴ Esasen şeriatın yasamanın başlıca kaynağı olması, dini azınlıkların hakları bakımından öteden beri eleştiri konusu olduğu için üçüncü madde gerekli görülmüştür. Bu bakımdan yeni anayasadaki çoklu hukuk sisteminin göstergesi olan üçüncü madde, eksik ama 1971 Anayasası'na göre olumludur.

Anayasa'da en çok takdir edilen konu keyfi tutuklama ve göz altı, ve işkence, seyahat özgürlüğü, konut dokunulmazlığı ve iletişim mahremiyeti konularında temel garantiler verilmesidir.¹²⁷⁵ Anayasa'da düşünce ve ifade özgürlüğü spesifik olarak garanti altına alınsa da bazı maddeler eleştirilere sebep olmuştur. Örneğin bir kişiye hakaret veya iftira yasaklanmıştır (31.md.). Yine dini elçi ve peygamberlere hakaret veya onları istismar yasaktır (44.md.). Liberaller bunların ifade özgürlüğü aleyhine kullanılmasından endişelenmişlerdir. Nitekim Mursi göreve başladıktan sonra, “devlet başkanına hakaret” gibi suçlamalarla davalar artmıştı. Bunların yanında 10.maddede “devletin Mısırlı ailesinin gerçek niteliğini ve moral değerlerini korumak için istekli olduğu” yer almıştır. “Mısırlı ailenin gerçek niteliği” tanımlanmadığı için, bunun kültürel olarak kadınlara karşı baskı unsuru olması ihtimali endişeye sebep olmuştur.¹²⁷⁶ Geçmişte İhvan milletvekillerinin girişimleri göz önüne alındığında bunların kitap, yayın, film vb. yasaklanması için anayasal gerekçe oluşturabileceği öngörülmekteydi. Ayrıca anayasada uluslararası hukukun -Mısır'ın taraf olduğu uluslararası anlaşma veya sözleşmelerin- Mısır yasalarından üstünlüğüne dair herhangi bir ibare olmaması da en çok eleştirilen konulardan olmuştur.¹²⁷⁷

Otoriter rejim sonrasında bazı demokratik ülkelerde görüldüğü gibi, anayasa yazım sürecinde liberallerin eleştirdiği “ordunun ayrıcalıkları” yeni anayasada büyük oranda korunmuştur. 196. Madde ile subaylar ve silahlı kuvvetler personeli için olan yargı komiteleri, onları etkileyen bütün idari uyuşmazlıklarda istisnai olarak hüküm verme yetisine sahip kılınmıştır. 197. Madde'ye göre de, çoğunluğu askerlerden oluşan Milli

¹²⁷⁴ İnternet: Amnesty International. (2012, November 30). “Egypt’s new constitution limits fundamental freedoms and ignores the rights of women”. Web: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2012/11/egypt-s-new-constitution-limits-fundamental-freedoms-and-ignores-rights-women/>; Human Rights Watch. (2012, December 23). “Egypt: New Constitution Mixed on Support of Rights”. Web: <https://www.hrw.org/news/2012/11/30/egypt-new-constitution-mixed-support-rights> (09.05.2015)

¹²⁷⁵ İkinci Bölüm: Haklar ve Özgürlükler, Birinci Kısım: Kişisel haklar 31.-42.maddeler.

¹²⁷⁶ Anayasa'nın dini özgürlükler ve haklar bakımından detaylı eleştirisi için, İnternet: Swett, K. L. (2013, March 21). “Egypt’s New Constitution: Challenges for Religious Freedom and Related Rights”. *Georgetown Journal of International Affairs*. Web: <http://journal.georgetown.edu/egypts-new-constitution-challenges-for-religious-freedom-and-related-rights-by-katrina-lantos-swett/> (05.05.2015)

¹²⁷⁷ Amnesty International. (2012, November 30). ; Human Rights Watch. (2012, December 23).

Güvenlik Konseyi güvenlik konuları yanında, silahlı kuvvetlerin bütçesinden de sorumlu kılınmıştır. Ayrıca silahlı kuvvetlerle ilgili yasaların düzenlenmesinde Konsey'in görüşünün alınması gerekli kılınmıştır. Asıl tepki duyulan 198. Madde, sivillerin -silahlı kuvvetlere zarar veren suçlarda- askeri mahkemelerde yargılanmasına imkan vermiştir. Bu suçlar ve Askeri Yargının diğer yetkinlik alanları kanunla belirlenecektir. "Askeri Yargılamalara Hayır" kampanyası "askeri mahkemelere oldukça geniş bir alan bıraktığı" gerekçesiyle düzenlemeye sert biçimde karşı çıkmıştır.¹²⁷⁸ Söz konusu madde Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü'nce de eleştirilmiştir.¹²⁷⁹ İhvan yetkilileri ise eleştiriler karşısında "devrimci değil, reformcu" oldukları ve zaman içerisinde bu tür eksiklikleri düzelteceklerini söylemişlerdir.¹²⁸⁰

Anayasa'da öngörülen devlet sistemi incelendiğinde, 1971 Anayasası ile geçmişte otoriter liderlerin kendilerini sürekli iktidarda tutmak üzere dizayn ettiği sistemin büyük oranda korunduğu görülmüştür. Mübarek'in UDP'sinde yönetici olanlara olan 10 yıl siyaset yasağı (232.md.) dışında, siyasette yasaklar yoktur veya Siyasi Partiler Komitesi partiler üzerinde baskı unsuru değildir. Fakat anayasada öngörülen sistem işleyen bir demokrasi yerine, iktidarda olanların (İslamcılarının) kazançlarını korumayı amaçlamaktadır. Diğer bir ifadeyle İhvan geçmişte eleştirdiği sistemi, kendisi iktidar olunca değiştirmek yerine neredeyse aynı şekilde bırakarak kullanmayı tercih etmiştir. Burada anayasanın seçimlerden önce yazılmamasının olumsuzluğu bir kez daha görülmüştür. Bu anlamda, öncelikle yönetim sistemi konusunda tutum değişikliği görülmektedir. İhvan 2004 yılında "reform girişimi"nde Mısır'da en iyi yönetim şeklinin "parlamentar sistem" olduğunu açıklamıştı. Daha sonra HAP'ın 2011 parti programında siyasi sistem olarak uzun vadede, kuvvetler arasında esnek ayırımın olduğu, cumhurbaşkanının devletin başı olduğu ancak yönetmediği, başbakanın hükümetten sorumlu olduğu "parlamentar sistem" savunulmuştu. Programda geçiş dönemi için ise "parlamentar başkanlık" sistemi en iyi seçenek olarak görülmüştü.¹²⁸¹ Ancak Kurucu Meclis çalışmalarında İhvan parlamentar sistemi savunmaktan vazgeçmiş ve taslak doğrudan devlet başkanının oldukça güçlü olduğu "karışık parlamentar-başkanlık" sistemi üzerinden şekillendirilmiştir. İslamcılar ile seküler gruplar arasında sadece Mursi'nin anayasa onayından sonra görevde kalıp kalmayacağı ve

¹²⁷⁸ İnternet: Presidency 'lies' on the constitution, says No to Military Trials Campaign. (2012, December 23). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/61141.aspx> (07.05.2015)

¹²⁷⁹ Amnesty International. (2012, November 30). ; Human Rights Watch. (2012, December 23).

¹²⁸⁰ Atacan, F. (2014b). s.182.

¹²⁸¹ The Freedom and Justice Party. (2011). "Freedoms and Political Reform" section.

sonraki seçimin ne zaman yapılacağı tartışılmıştır.¹²⁸² Anayasadaki sistemde devlet başkanı oldukça güçlü bırakılmıştır.¹²⁸³ Savunma, ulusal güvenlik ve dış politika devlet başkanının sorumluluğundadır. Ayrıca devlet başkanına başbakan ataması sırasında Temsilciler Meclisi (eski Halk Meclisi)'nde çoğunluğa sahip partiden birine hükümeti kurma görevi verme zorunluluğu, ancak ilk görev verilen kişi güvenoyu alamadığında getirilmiştir(139.md.).

İhvan'ın geçmişte HAP'ın programında savunurken vazgeçmese de aşındırdığı ilkelerden biri yargının bağımsızlığıdır. Programda Başsavcılığı Yüksek Yargı Konseyi'nin seçmesi ve devlet başkanının Yüksek Yargı Konseyi başkanlığı görevinin kaldırılması savunulmuştur. Yeni Anayasa'da devlet başkanı Konsey'den çıkarılmıştır ancak Başsavcılığı devlet başkanı (Yüksek Yargı Konseyi'nin yüksek yargıçlar arasından seçimine dayalı olarak) atamaktadır(173. Md). Ayrıca Mursi'nin atadığı mevcut Başsavcı görevde kalmıştır. Anayasa Mahkemesi ile ilgili ise doğrudan devlet başkanının yetkisi artırılmamıştır ancak mahkemenin mevcut yapısı değiştirilmiştir. Anayasa Mahkemesi üye sayısı 18'den 11'e (bir başkan ve 10 üye) indirilmiştir. Kıdeme göre yapılan değişikliklerle fazla olan üyeler son görev yerlerine gönderilmektedir (176.md., 233.md). Bu değişikliklerle çıkarılacak üyelerin başında İslamcılara karşıtlığıyla bilinen mahkemenin başkan yardımcısı Tahani el-Gebali vardır.¹²⁸⁴ Bu nedenle düzenleme mahkemenin yapısına müdahale olarak görülmüştür. Bu arada Anayasa Mahkemesi ile ilgili 177.md. devlet başkanı veya parlamentonun, devlet başkanlığı, yasama veya yerel seçimlerle ilgili yasa tasarılarını önce anayasaya uygunluk bakımından denetlenmesi için Anayasa Mahkemesi'ne sunmasını öngörmektedir. Bu düzenleme Anayasa Mahkemesi'nin kısa süre önce olduğu gibi seçim yasasını (dolayısıyla meclisi veya devlet başkanının seçildiği seçimleri) iptal etmesini önlemek için getirilmiştir.

¹²⁸² Essam El-Din, G. (2012, September 26). Divisions dog Egypt's Constituent Assembly. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/53822.aspx> (10.05.2015)

¹²⁸³ 141. Md. göre bunların yanında devleti temsil, uluslararası anlaşmaları imzalama, Başkomutanlık, sivil ve askeri personeli atama, görevden alma, büyükelçi atama/görevden alma, (7 günde Meclis'e sunmak kaydıyla) hükümete danışarak olağanüstü hal ilan etme, hükümlüyü affetme veya ceza hafifletme yetkileri vardır.

¹²⁸⁴ Tahani El-Gebali, Mursi'nin devlet başkanı seçildiği dönemde "askerlere anayasa yazılana kadar gücü sivillere devretmemeleri ve İslamcıları engellemelerini söylediğini" açıklamıştır. Kirkpatrick, D. D. (2012, July 4). Judge Helped Egypt's Military to Cement Power. *The New York Times*. s.A1. El-Gebali, muhalefetini anayasa onaylandıktan sonra da göstermiş, Anayasa Mahkemesi'ne "sözde anayasanın iptali" amacıyla başvuru yapmıştır. Mihaila, L. (2013, January 8). Tahany El-Gebaly condemns constitution. *Daily News Egypt*. Web: <https://www.dailynewsegypt.com/2013/01/08/tahany-el-gebaly-condemns-the-constitution/> (10.05.2015)

Bunların yanında yeni Anayasa'da Şura Meclisi'nin kalması ve mevcut Şura Meclisi'nin güçlendirilmesi de mevcut güç dengesiyle ilgilidir. Şura Meclisi üyelerinin 1/3'ünün devlet başkanı tarafından atanması ve devlete ait gazetelerin yöneticilerini ataması öteden beri eleştirilmiştir. Yasama görevi olmadığından da gereksiz görülmüştür. Anayasa yazımı sırasında Şura Meclisi'nin kaldırılması gündeme gelmiştir ancak İhvan Meclisinin kalmasını istemiştir.¹²⁸⁵ Yeni Anayasa'da Şura Meclisi üye sayısı en az 150 olacak şekilde değiştirilmiş ve devlet başkanına seçilenlerin 1/10'u kadar atama yetkisi verilmiştir. Ayrıca devlete ait gazete ve medya kurumlarını yönetme yetkisi Ulusal Basın ve Medya Birliği'ne verilmiştir (216.md). Ancak mevcut (seçim yasası iptal edildiği için meşruluğu tartışmalı) Şura Meclisi'ne yeni Temsilciler Meclisi seçilene kadar (60 gün) tam yasama yetkisi verilmiştir.¹²⁸⁶

Anayasa referandumundan hemen sonra Mursi, 23 Aralık'ta, referandum sonuçları resmen açıklanmadan ve yeni anayasa yürürlüğe girmeden (26 Aralık) önce, Şura Meclisi'ne 90 üye atamıştır. Atananlar arasında İhvan dışında, bilim adamları, liberaller, Kıptiler ve İslamcılardan kişiler olsa da atamalar muhalefetten ağır eleştiri almıştır. Muhalefete göre, Şura Meclisi'nin meşruiyeti ve yasama yetkisi tartışmalı olduğu gibi, anayasada yasama yetkisi verilen Şura Meclisi seçilmiş olan 180 kişiden (Mursi'nin atadıkları dışındakiler) oluşmaktadır.¹²⁸⁷ Yeni Anayasa yürürlüğe girmeden üç gün önce, yasama yetkisini alacak olan (zaten İslamcıların %83 ile hakim olduğu) Meclis'e Mursi'nin 90 üye ataması (yeni anayasaya göre en fazla 15 üye atayabilmekte) sadece mevcut mevzuatı değil, meşruiyeti de aşındırmıştır. Zira Şura Meclisi, ne eski, ne yeni sisteme göre değil, her ikisinden çıkarına uygun bölümlere göre oluşturulmuş/yetkilendirilmiştir.

İhvan'ın öncülüğünde İslamcıların anayasa ile tesis ettiği devlet başkanının güçlü olduğu sistem, yargıyı şekillendirmeye yönelik düzenlemeler ve Şura Meclisi'nin sürdürülmesi ve meclise yapılan atamalar, onların iktidarda olması ve demokrasi anlayışlarıyla bağlantılıdır. İhvan, seçimlerle elde ettiği gücü, seçim dönemlerinden öte etkisi olan anayasaya yansıtmak istemiştir. Bu ise yeni sistemin meşruiyetinin zayıflamasına yol

¹²⁸⁵ Essam El-Din, G. . (2012, September 26).

¹²⁸⁶ 230. Maddeye göre, Temsilciler Meclisi seçildikten sonra altı ay içinde de yeni Şura Meclisi seçimleri yapılacaktır. Ayrıca anayasanın 232. Md. eski UDP yöneticilerine siyaseti yasaklamıştır.

¹²⁸⁷ Mursi'nin atadığı 90 kişiden 21'i İhvan, 14'ü Selefi, 21'i HAP ile ittifak yapmış partilerdendir. İnternet: Halawa, O. (2013, January 2). Shura Council's new legislative Powers are worrying for many. *Egypt Independent*. Web: <http://www.egyptindependent.com/news/shura-council-s-new-legislative-powers-are-worrying-many> ; Essam El-Din, G. (2012, December 25). Islamists tighten grip on Egypt's Shura Council. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/61266.aspx> (11.05.2015)

açmıştır. Lipset demokrasinin istikrarı bağlamında meşruluk krizini bir değişim krizi olarak görmüştür. Ona göre, yeni bir sosyal yapıya geçiş sırasında; (a) toplumdaki belli başlı bütün gruplar değişim sürecinde veya en azından siyasi talepler ileri sürmeye başladıkları zaman siyasi sisteme dahil olmak için bir yol bulamazlarsa, (b) yapısal değişim döneminde başlıca muhafazakar kurumların statüsü tehdit edilirse meşruluk krizi çıkacak, sistemin meşruiyeti sorgulanacaktır.¹²⁸⁸ Bu bakış açısıyla, Anayasa sürecinde, meşruiyet krizine neden olabilecek şekilde, muhafazakar kurumların statüsü tehdit altına girmemişti. Nitekim Ağustos 2012 kararnamelerinden beri Mursi ile SKYK arasında askerinin otonom statüsü konusunda bir uzlaşma vardı. Bununla beraber İhvan yönetiminde eski rejimin kurumlarının göreceli olarak tehdit hissettikleri anlaşılmaktaydı. Ancak yeni sistemin meşruiyetini sorgulatan asıl olgu, değişimle uzun süredir umdukları karşılanmayan grupların yeni sistemi reddetmesidir. Mısır'daki anayasa yazımı sırasında yaşanan benzer tartışmalar Tunus'ta da yaşanmıştır. Sözelimi şeriatın anayasada yasamanın kaynağı olması, kutsal değerlere saldırı ve yönetim sistemi (başkanlık-parlamentar) konularında, Ennahda (Rönesans) Hareketi - açık farkla parlamentoda üstün (89/217 milletvekili) olmasına rağmen- diğerleriyle ortak zemine buluşmak için tavizler vermiştir.¹²⁸⁹ Bu tavizler sayesinde İslamcı – seküler kutuplaşması azalmış ve demokrasinin sürdürülebilmesi mümkün olmuştur.

Sonuçta Mısır, yeni Anayasasına kavuştuğunda, demokrasinin yerleşmesi için olumlu bir tablo ortaya çıkmamıştır. Mısır'daki durumu Stepan ve Linz “otoriter-demokratik hibrid” rejim olarak nitelendirmiştir. Mısır'da geçiş sürecinin önemli aktörleri olarak SKYK, İhvan ve seküler liberallerin hepsi demokratik kurumların kamu politikası yapmasına sınırlar koyarak belli alanlarda kendilerini korumak istemişlerdir. SKYK ordunun otonom konumunun korunmasını isterken, İhvan liberallerin eleştirileri karşısında ordu ile uzlaşarak demokratik olmayan bu durumu kabullenmiştir. Seküler liberaller ise İhvan karşısında temel demokratik değerlerin korunması için demokratik olmayan ordunun belirli konularda müdahale etmesini istemişlerdir.¹²⁹⁰ Toplam seçmenin beşte birinin “evet” dediği yeni anayasa, İslamcılarla orduyla uzlaşmaya dayalı çoğunlukçu anlayışının ürünü

¹²⁸⁸ Lipset, S.M. (1959). s.86-91.

¹²⁸⁹ Angrist, M. P. (2013). s.562-563.

¹²⁹⁰ Stepan ve Linz, “otoriter-demokratik hibrid” kavramını belli başlı aktörlerin demokrasinin (seçimler gibi) temel niteliklerini benimsememeleri halinde, meşruiyetlerini ve tabanlarının desteklerini yitireceklerine inandıkları, diğer yandan amaçlarını geliştirmek veya (yeniden) destekçilerini tutmayı umduklarında, ortaya çıkan politikanın kilit noktalarında otoriter kontrollerin kalması (en azından izin vermeleri) gerektiğine inandıkları yerler için kullanmaktadır. Stepan A. and Linz, J.J. (2013). s.20-22.

olmuştur. Anayasaya karşı çıkan başta protestocu gençler olmak üzere liberaller, bundan sonra İhvan'ın karşısına geçmiştir. Geçmişte liberaller en azından “eski rejim” tehlikesi karşısında İhvan'ın yanında yer alırken, Anayasa'dan itibaren bu olmamıştır. Mursi'nin 22 Kasım kararlarıyla başlayan İhvan'ın yalnızlaşma süreci, Anayasa'dan sonra hızlanmıştır.

5.4.3. Siyasi Krizler ve Protestolara Karşı “Eski Usul” Tepki

Anayasanın kabulüyle Mısır'da kutuplaşma artmaya ve istikrar günden güne bozulmaya devam etmiştir. İhvan, orduyla uzlaştıktan sonra seküler kesimlerin endişelerini teskin etmek bir yana onları dışlamayı sürdürmüş ve “iktidardan gitmeyecekleri” şüphesini beslemiştir. Son olarak Mursi'nin anayasa yürürlüğe girmeden hemen önce Şura Meclisi'ne atamalar yapması muhalefetle ilişkileri daha da bozmuştur. İhvan liderliğinin Kasım 2012'den itibaren neredeyse hiç kesilmeden süren protestoları -aynı Mübarek gibi- kendilerine karşı komplo olarak okuması ise ilişkilerin düzelmesini zorlaştırmıştır.

Bu süreçte Mursi'nin çevresinden ayrılmalar sürmüştür. Mursi'nin yardımcısı Mekki'nin istifasından beş gün sonra, Aralık ayı sonlarında kabineden istifa eden iki bakandan birinin Vasat Partili olması, İhvan'dan sadece liberallerin değil, İslamcılarının da ayrılmaya başladığını göstermiştir. Kabinedeki tek Vasat Partili (partinin başkan yardımcısı) olan Hukuki ve Parlamento İşleri Bakanı Muhammed Mahsub, “hükümet politikalarının çoğunun bireysel inançlarıyla uyuşmadığını” söyleyerek ayrılmıştır.¹²⁹¹ Aynı dönemde dokuz yıldır Merkez Bankası Başkanlığını yürüten Faruk el-Okda sağlık nedenleriyle istifa etmiştir. Mahmud Mekki ve Faruk el-Okda'nın istifasında İhvan Rehberlik Bürosu'nun Mursi'nin kararlarına müdahalelerinin etkili olduğu iddia edilmiştir.¹²⁹² Mursi ise siyasi kriz yanında ekonomide kötüleşmenin arttığı ortamda, Ocak 2013 başında, maliye ve içişleri bakanı da dahil kabinede değişikliğe gitmiştir. Önceki kabinede 5 olan İhvan üyesi bakan sayısı, 8 olmuştur. Muhalefet tepki olarak tüm kabinenin bütün siyasi partileri temsil edecek kişilerden oluşan bir hükümetle değiştirilmesi gerektiğini savunmuştur.¹²⁹³

¹²⁹¹ İstifa eden diğer bakan, İletişim ve Enformasyon Teknolojisi Bakanı Hani Mahmud'dur. İnternet: Egypt's parliamentary affairs minister resigns from Qandill's Cabinet. (2012, December 27). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/61388.aspx> (04.05.2015)

¹²⁹² İnternet: Ezzat, D. (2012, December 27). President Morsi could face a summer of discontent. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/61331.aspx> (04.05.2015)

¹²⁹³ İnternet: Egypt's cabinet reshuffle to see new interior, finance minister. (2013, January 5). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/61841.aspx>; Egypt swears in new cabinet ministers. (2013, January

Mursi yönetimi, Kasım ayındaki anayasal deklarasyondan itibaren yaygınlaşan protestolar ve artan muhalefete “eski rejim”in tepkileriyle cevap vermiştir. Örneğin Aralık ayı sonunda Mursi’nin atadığı Başsavcı Mursi’yi en çok eleştiren siyasi figürlerden Muhammed el-Baradey, Amr Musa ve Hamdin Sabahi’ye “devlet başkanını devirmeye kışkırtma” gerekçesiyle soruşturma başlatmıştır.¹²⁹⁴ Yine 25 Ocak protestolarının ikinci yıldönümünde muhalifler bu kez Mursi’yi protesto etmek için “ekmek, özgürlük ve adalet” sloganıyla meydanlara çıktıklarında, polisin müdahalesi neticesinde birkaç kişi ölmüş, yüzlercesi yaralanmıştır. Geçmişte Mübarek’e karşı İhvan’la birlikte gösteri yapanlara göre, artık İhvan kendilerinden değildir; devrimci amaçlardan uzaklaşmış, eski düzenin yapılarıyla uzlaşıp, Mübarek gibi güvenlik güçlerini kullanarak kendi iktidarlarını güçlendirmeye çalışan bir teşkilat olmuştur.¹²⁹⁵ Buna karşın Mursi geçmişte Mübarek’in yaptığını yapmış ve polisi savunmuştur. Başsavcı ise, protestolarda siyah maskeleriyle dikkat çeken, trafiği ve metronun işleyişini engelleyen “Siyah Blok” üyelerinin tutuklanması emrini vermiştir. Başsavcı aynı zamanda grubun kuruluşunda yer aldığı gerekçesiyle Hamdin Sabahi’yi de soruşturmaya dahil etmiştir.¹²⁹⁶ Bunların yanında Müsüman Kardeşler üyeleri, komplo olarak gördükleri Mursi aleyhine protestolara karşılık, Cuma günleri protestolar düzenlemiştir.

Mursi, 25 Ocak’taki protestolardan bir gün sonra Port Said’de çıkan olaylar üzerine öteden beri eleştirdiği olağanüstü hal uygulamasına da başvurmuştur. Port Said’de Şubat 2012’de futbol maçı sırasında 74 kişinin öldüğü olaylardaki sorumlulukları nedeniyle suçlu bulunan 45 taraftardan 21’ine ölüm (beşine ömür boyu hapis) cezası verilmesiyle polis ile taraftarlar ve hükümlü yakınları arasında çıkan çatışmalarda 40’dan fazla kişi ölmüştür. Protestolar diğer şehirlere yayılınca artan güvenlik sorunu karşısında Mursi, Port Said, Süveyş ve İsmailiye şehirlerinde 30 gün boyunca olağanüstü hal ilan etmiştir.¹²⁹⁷ İslamcılar genelde karara destek verirken, muhalefet güvenlik değil siyasi girişimlerin krizi çözeceğini savunmuştur. Anamuhalefet çatı örgütü UKC, artan şiddet eylemlerinden Mursi’yi sorumlu tutarak bir bildiri açıklamıştır. Bildiride 2011 devriminden beri

6). *AlJazeera*. Web: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/01/201315232025886971.html> (07.05.2014)

¹²⁹⁴ İnternet: Egypt opposition leaders face ‘incitement’ probe. (2012, December 27). *BBC News*. Web: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-20854953> (09.06.2015)

¹²⁹⁵ Atacan, F. (2014b). s.175.

¹²⁹⁶ İnternet: Egypt’s prosecutor-general orders arrest of ‘Black Bloc’ members. (2013, January 29). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/63439.aspx> (09.06.2015)

¹²⁹⁷ İnternet: Kortam, H. (2013, January 27). Morsy announces state of emergency in three cities. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2013/01/27/morsy-announces-state-of-emergency-in-three-cities/> (09.06.2015)

protestocular ve devrimcilerin “şehit” olmasında sorumluluğu olanların cezalandırılması, hükümetin istifası ve ulusal birlik hükümeti kurulması, tarafsız bir komitenin anayasanın ihtiyaç duyulan maddelerini değiştirmesi, anayasal deklarasyonların durdurulması, Başsavcının görevden alınması, devlet başkanlığı seçimlerinin öne alınması ve hiçbir yasal konumu olmayan İhvan’ın yasalara uyması talep edilmiştir. Ayrıca taleplerin karşılanmaması halinde meclis seçimlerinin boykot edileceği açıklanmıştır.¹²⁹⁸ Ertesi gün muhalefetten farklı parti ve gruplar ortak bir bildiriyle benzer taleplerin yanısıra, “gayri-meşru Kurucu Meclis’in yazdığı” anayasanın yürütmesinin durdurulması ve devlet işlerine müdahale eden İhvan’ın lağvedilmesi istenmiştir.¹²⁹⁹

Muhammed Mursi, ulusal diyalog toplantısı çağrısı yapmış ancak UKC, önceki taleplerine atıf yaparak toplantıya katılmamıştır.¹³⁰⁰ Mursi önce İslamcı partiler (Nur, Vasat ve Güçlü Mısır partileri) ile bir araya gelmiştir. Ancak bu süreçte İhvan’dan sonra en güçlü partiye sahip olan Selefî Nur Partisi de İhvan’dan uzaklaşmıştır. Esasen İhvan ile Nur Partisi arasında hükümet kurulurken de sorun yaşanmıştı. Nur, beş bakan teklif ederken sadece bir bakanlık (çevre) verilmişti ve Selefiler İhvan’ı “kabinede baskın olmaya çalışmakla” eleştirmişti. Ancak bu kez bölünme gün yüzüne çıkmıştır. Önce Mursi’yi desteklemek için organize edilen protestolara Nur Partisi’nin de bulunduğu bazı İslamcı gruplar katılmamıştır. Nur, “Mursi’nin bırakması ve erken seçim” çağrılarını reddetmekle beraber, gösterilere mesafeli yaklaşmıştır. Daha sonra polis şiddetinden dolayı partinin önde gelenleri Mursi ve İçişleri Bakanı’nı eleştirirken, parti lideri Yunus Makyun, hükümeti ülkenin problemlerini çözmekte başarısız olarak nitelendirmiştir. Dahası Şubat başında Nur Partisi, UKC ile birlikte krizi çözmek için girişim başlatmış ve “ulusal birlik hükümeti ve Mursi’nin atadığı Başsavcı’nın görevi bırakması” çağrısı yapmıştır.¹³⁰¹ Nur Partisi’nden Mursi ve İhvan için “siyasi alanı domine etme” ve “devleti İhvanlaştırma” çabasında

¹²⁹⁸ İnternet: Egypt’s National Front sets five demands for President Morsi. (2013, January 26). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/63343.aspx> (09.06.2015)

¹²⁹⁹ Bildiriyi imzalayanlar arasında el-Baradey’in Anayasa Partisi, Hamdin Sabahi’nin Mısır Halk Akımı, Sosyalist Halk İttifakı Partisi, Özgür Mısırlılar Partisi, Devrimci Sosyalistler, 6 Nisan Gençlik Hareketi-Demokratik Cephe vd. vardı. İnternet: El Sharnoubi, O. (2013, January 27). Protests Monday on ‘Friday of Rage’ anniversary to press opposition demands. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/63439.aspx> (09.06.2015)

¹³⁰⁰ İnternet: Egypt’s National salvation front rejects dialogue with Morsi. (2013, January 28). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/63493.aspx> (09.06.2015)

¹³⁰¹ İslami Cemaat’ın İnşa ve Kalkınma Partisi ve Nur Partisi’nden ayrılanların kurduğu Vatan Partisi, çağrını kınayarak Nur Partisi’ne tepki göstermiştir. İnternet: Shukrallah, S. (2013, February 11). Opposition to presidency opens rifts Egypt’s Islamist current. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/NewsAFCON/2017/64335.aspx> (10.06.2015)

oldukları yönünde eleştiriler sürmüştür.¹³⁰² Nihayet İnşa ve Kalkınma Partisi'nin çağrısı üzerine "Birlikte Şiddete Karşı" başlığıyla 15 Şubat Cuma günü yapılacak (daha sonra ertelenen) gösterilere, İhvan'ın aksine Nur katılmak istemeyince ilişkilerde kırılma yaşanmıştır. İki gün sonra Mursi, Nur Partisi'nden danışmanı Halid Alameddin'in görevine son verirken, aynı partiden danışman Bassam el-Zarka tepki olarak istifa etmiştir.¹³⁰³ İhvan'ın, seküler liberal ve reformcu gruplardan sonra, ikinci büyük İslamcı grup Selefî Nur Partisi ile de ayrışması, onu daha da yalnızlaştırmıştır.

Protestoların sürdüğü, muhalefetle ilişkilerin peyder pey koptuğu ve yargı organlarıyla kavgalı ortamda ülkeyi normalleştirebilecek Temsilciler Meclisi seçimlerini yapmak bir yana tarihini belirlemek bile zorlaşmıştır. Önce Mursi, 21 Şubat'ta Temsilciler Meclisi seçimlerinin Nisan'da yapılacağını açıklamıştır. Ancak İdare Mahkemesi -Anayasa'ya göre, seçimle ilgili yasalar önce Anayasa Mahkemesi'ne sunulduğu için- seçim yasası Anayasa Mahkemesi'nde olduğu gerekçesiyle kararı geri çevirmiştir. El-Baradey seçimleri boykot çağrısı yapmıştır. Mart sonlarında ise seçimlerin Ekim'de yapılmasının planlandığı açıklanmıştır.

Seçim takvimi ve yasasıyla ilgili tartışmalar sürerken, istikrar giderek bozulmuştur. Muhalefet ile İhvan destekçileri arasında yer yer çatışmalar çıkmış, birçok yerde HAP bürolarına saldırılar yapılmıştır. Daha kötüsü ise mezhepsel çatışma emarelerinin ortaya çıkması olmuştur. Nisan ayı başında haftasonu Kahire'de Kıpti katedrallerinde çıkan çatışmalarda 4'ü Hıristiyan en az 5 kişi ölmüş, en az 90 kişi yaralanmıştır. Olaylardan sonra Hıristiyan ve Müslümanların malları yakılmıştır. Kıpti Papa, olaylar nedeniyle Mursi'yi eleştirirken, UKC ve diğer seküler muhalefet, İhvan, Mursi ve İçişleri Bakanlığı'nı sorumlu tutmuştur. İslamcılar ise olaylarda "yabancı unsurların" rolü olduğunu ileri sürmüştür. Çatışmalar aynı zamanda Avrupa'dan da tepkilere yol açmıştır.¹³⁰⁴

¹³⁰² Nur Partisi bu dönemde, Mursi'yi 5 Şubat'ta İslam İşbirliği Konferansı Toplantısı kapsamında, İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın -1979'dan beri bu seviyede ilk olan- ziyaretini de eleştirmiştir.

¹³⁰³ İnternet: Sacked Salafist presidential aide blasts Egypt's Morsi, demands apology. (2013, February 18). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/65067.aspx> (15.06.2015)

¹³⁰⁴ İnternet: Egypt's Coptic pope criticises Morsi over cathedral attacks. (2013, April 9). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/68830.aspx> ; Al-Tawy, A. (2013, April 8). Egyptian figures condemn cathedral violence but disagree on causes. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/68762.aspx> (15.06.2015)

Ülkede sorunlar arttıkça, durumu daha kötüleştiren İhvan'ın bütün olumsuzlukları muhaliflere ve devlet içindeki “eski rejim kalıntılarına” bağlamaları olmuştur. Bu yaklaşımla İhvan, aleyhteki herhangi bir gelişmeyle ilgili sorumlu gördüklerini cezalandırmaya veya baskılamaya çalışmıştır. Nitekim 2012’de seçim yasasını iptal ederek Halk Meclisini fesheden Anayasa Mahkemesi, yeni anayasa ile üye sayısı azaltılarak cezalandırılmıştı. Mart-Nisan aylarında ise benzer bir hesaplaşma anlayışı bu kez yargının geneline karşı ortaya çıkmıştır. Muhalefet uzun süredir Mursi’den 22 Kasım kararlarıyla atadığı Talat İbrahim’i Başsavcılıktan almasını ve yeni Anayasa’ya göre Yüksek Yargı Konseyi’nin göstereceği adaylardan birini atmasını talep etmekteydi. 27 Mart’ta Temyiz Mahkemesi, (Mursi’nin görevden aldığı) eski Başsavcı Abdulmecid Mahmud’u göreve iade etmiştir. Bu karar Talat İbrahim’i görevden alınması anlamına gelmişse de, Talat İbrahim görevine devam etmiştir.¹³⁰⁵ Temyiz Mahkemesi’nin kararı üzerine İhvan üyeleri ve destekçileri yargıya karşı kampanya başlatmıştır. İhvan’ın önde gelenlerinin de bulunduğu Vicdan Platformu Nisan ortasında “karşı-devrim tehdidiyle karşı karşıya” olan İçişleri ve Adalet bakanlıklarını “kendi kurumlarına tehditleri engelleyemediği” gerekçesiyle eleştirmiştir. Vasat Partisi ise Mursi’ye devlet kurumlarının “temizlenmesi” çağrısında bulunmuştur. Buna paralel olarak Cuma protestolarında İhvan taraftarları “devlet kurumlarının temizlenmesini” istemişlerdir. Bunlar olmadan önce İhvan’ın önceki lideri Mehdi Akif, bir röportajda 3 bin yargıcın İhvan’a bağlı olanlarla değiştirileceğini söylemişti.¹³⁰⁶ Gerçekten Nisan ayında (yasama organı işlevi gören) Şura Meclisi’ne HAP ve koalisyon ortaklarınca yargıçların emeklilik yaşını düşürecek bir yasa teklifi getirilmiştir. Yasa ile 3 bin yargıcın zorunlu olarak emekli edilmesi amaçlanmıştır.

İhvan bir kez daha, muhalefeti dinlemek veya protestoları anlamak yerine karşı tarafı cezalandırma ve daha fazla güç elde etmeye yönelmiştir. Ancak bu yaklaşım zaten yalnızlaşmış İhvan’ın daha da yalnız kalmasına yol açmıştır. Nitekim Mübarek döneminde de bağımsız yargı için rejime karşı koymuş olan Adalet Bakanı Ahmed Mekki¹³⁰⁷, yasa teklifi ve İhvan destekçilerinin “yargıyı temizleyin” çağrılarına tepki olarak istifa

¹³⁰⁵ Üst Temyiz Mahkemesi 2 Temmuz’da (askeri darbeden bir gün önce) bu mahkemenin kararını onaylamıştır. Böylece Mahmud görevine iade edilmiş ancak Mahmud emekli olmuştur.

¹³⁰⁶ İnternet: Allam, R. (2013, April 22). Cabinet reshuffle: Bad News. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2013/04/22/cabinet-reshuffle-bad-news/> (09.06.2015)

¹³⁰⁷ Ahmed Mekki’nin kardeşi olan, Mursi’nin yardımcısı Mahmud Mekki, Aralık ayında referandum sırasında istifa etmişti.

etmiştir.¹³⁰⁸ Mekki'nin istifası üzerine Mursi'nin yasal işler danışmanı Muhammed Fuad Gadallah da istifa etmiştir. İslami eğilimli olarak bilinen Gadallah, Mursi'nin özellikle yargı ile tikanıklığı çözememesini gerekçe olarak açıklamıştır. Böylece 17 kişilik başkanlık danışmanlık ekibinden istifa edenlerin sayısı 11'i bulmuştur.¹³⁰⁹ Öte yandan Mursi'ye olan toplumsal destek de giderek düşmüştür. Nisan ayına gelindiğinde, Mısır Kamuoyu Araştırma Merkezi (Baseera)'nin yaptığı araştırmaya göre Mursi'ye destek %47'ye düşmüştür.¹³¹⁰

Mursi göreve başlayalı 10 ay olmadan, Mübarek'e karşı birlikte oldukları 25 Ocak devrimci gençler, seküler-liberaller, solcular, Kıptiler, Selefiler (Nur) ile yollarını ayırmıştır. Mursi de İhvan da gün geçtikçe yalnızlaşmıştır. Sadece başkanlık ekibine bakıldığında, çoğunluğu İhvan'dan birkaç kişinin kalması bu yalnızlaşmayı göstermiştir. Ancak Mursi veya İhvan bütün gelişmeleri komplo olarak görmüşlerdir. İhvan Mübarek'in muhaliflerine yaptığı herşeyi yapmasa da çok şeyi yapmıştır. İktidara gelince, eleştirdikleri rejimin yöntemiyle muhalefete cevap vermiştir. İhvan ya da İslamcıların "seçim odaklı demokrasi" anlayışı böylece ortaya çıkmıştır. Yürütme organının başında olan Mursi, yasamayı da kontrol etmekteydi. Ancak Mursi veya İhvan liderliği, bunları yeterli görmeyip, yasama üzerinden yargıyı kontrol etmeye ve baskılamaya çalışmıştır. İhvan, çoğulculuk, dini hoşgörü, azınlık hakları gibi değerleri de kapsayan sekülerizmi benimsemediğinden, seçimi kazananın herşeyi yapabileceğine inanmıştır. Oysa bu anlayış demokrasiye geçiş sürecinin sonlanmasına sebep olmuştur.

5.4.4. İsyanın Yeni Adı: Tamarod

Muhammed Mursi, Kasım 2012'den itibaren kararları ve davranışlarıyla, devlet başkanlığı seçimlerinde kendilerini destekleyenleri, daha seçimin üzerinden bir yıl geçmeden görevi bırakmasını isteyecek noktaya getirmiştir. Seküler liberal muhalefet ve devlet içindeki reformcular, Nisan ayına geldiğinde Mursi'nin istifasını istemeye başlamışlardır. Mursi'nin

¹³⁰⁸ İnternet: Gamalaeddine, S. (2013, April 21). Egypt's justice minister Ahmed Mekki resigns: Judicial sources. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/69781.aspx>; Egypt's Justice Minister Mekky quits 'over cleansing call'. (2013, April 21). *BBC News*. Web: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-22240538> (08.06.2015)

¹³⁰⁹ İnternet: Egypt president's advisor for legal affairs tenders resignation. (2013, April 23). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/70010.aspx> (08.06.2015)

¹³¹⁰ Bu oran üniversite mezunu veya lisans üstü eğitimlilerde %39'a düşmüştür. Ayrıca araştırmaya göre yeniden başkanlık seçimi yapılırsa Mursi'ye oy vereceklerin belirtenlerin oranı %37'dir. İnternet: Osman, M. (2013, April 8). Poll: Morsi approval hits record low. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/68729.aspx> (09.06.2015)

yardımcısı Mahmud Mekki ve kardeşi Adalet Bakanı Ahmed Mekki gibi eski rejimde reform isteyip Mursi'nin yanında görev alanlar peyder pey ayrılmışlardır. 25 Ocak koalisyonunda yer alan gençler ise meydanlarda İhvan'ı protesto etmişlerdir. Aktivist gençler nasıl Mübarek'i görevi bırakmaya zorlayan protestoları yapmışlarsa, bu kez Mursi'yi istifaya zorlamak üzere harekete geçmişlerdir. Ancak bu kez Mursi görevi bırakmadığı için süreç askeri darbe ile neticelenmiştir.

25 Ocak protestocu koalisyonunu oluşturan aktivistler, Nisan 2013'te Tamarod (İsyan) adıyla örgütlenmişlerdir. Resmi olarak 1 Mayıs'ta faaliyete başlayan Tamarod, Mursi'nin istifası için dilekçe kampanyası başlatmıştır. Mursi'nin seçilirken aldığı oydan (13,2 milyon) daha fazla (15 milyon) imza hedefiyle yola çıkan Tamarod, toplanan imzaların gereğini yerine getirmesi için Başsavcı'ya verileceğini duyurmuştur. Hareket aynı zamanda yeni seçimler yapılmasını istemiş ve Mursi'nin göreve başladığı 30 Haziran'da kitlesel gösteri çağrısında bulunmuştur. Tamarod, 25 Ocak sürecindeki gibi, daha çok internet üzerinden örgütlenmiş ve caddelerde eylemlerini yürütmüştür. Yeni bir seçim yapılsa Mursi'nin seçilemeyeceğine inanan gençler, Mursi'nin Mübarek'in yerini almaya çalıştığını öne sürmüşlerdir. Onlara göre, Mursi veya hükümet 25 Ocak'ın amaçlarından sapmıştı ve Mursi'nin tek farkı İslamcı olmasıydı, İsrail'e karşı bile Mübarek'ten farkı yoktu.¹³¹¹ 2011 protestolarının önemli aktörlerinden 6 Nisan Gençlik Hareketi'nin yanısıra süreç içerisinde el-Baradey'in Anayasa Partisi, UKC, Vafd Partisi, Mısır Halk Akımı da kampanyaya destek vermiştir.¹³¹² 30 Haziran yaklaştıkça Mursi'nin istifasını isteyenlere "Hepimiz Halid Saidiz" facebook grubunun kurucusu Vail Ganim, 6 Nisan Gençlik Hareketi'nden Ahmed Mahir, yazar Alaa el-Asvani ve Nasirist Hamdi Kandil de katılmıştır.¹³¹³ Bu dönemde Mursi'ye destek hızla düşmüştür. Zogby Araştırma Servisi (ZRS)'nin Nisan-Mayıs döneminde yaptığı araştırmaya göre Mursi'ye destek %28'e, HAP'a destek %26'ya düşmüştür.¹³¹⁴

Mursi'nin aleyhte büyüyen protestolar veya ekibinden artan istifalara karşı tepkisi, Mübarek'in 25 Ocak protestoları sırasında yaptığı gibi kabine değişikliği olmuştur. Oysa

¹³¹¹ İnternet: El Sharnoubi, O. (2013, May 29). Egypt's anti-Morsi 'Rebel' campaign: An inside look. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/72693.aspx> (07.06.2015)

¹³¹² İnternet: More political parties join anti-Morsi petition campaign. (2013, May 16). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/71613.aspx> (07.06.2015)

¹³¹³ İnternet: Shukrallah, S. (2013, June 24). Once election allies, Egypt's 'Fairmont' opposition turn against Morsi. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74485.aspx> (24.04.2015)

¹³¹⁴ İnternet: Support for Egypt Brotherhood and Morsi dwindling: ZRS. (2013, June 17). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74280.aspx> (07.06.2015)

muhalefet uzun süredir Kandil hükümetinin tamamen istifasını ve yerine tarafsız bir kabine gelmesini istemiştir. Mursi, Nisan ayında yargı ile tırmanan ve istifalarla süren kriz sırasında duyurduğu üzere, Mayıs'ta İhvan'dan bakan sayısını 11'e yükselten ve 9 bakanın değiştiği kabine değişikliğini yapmıştır.¹³¹⁵ Kabine değişikliği öncesinde Mursi Selefler ile bile görüşmemiş, sadece Vicdan Platformu ve Vasat Partisi ile görüşmüştür.¹³¹⁶ Değişikliğe diğer İslamcı partilerden de eleştiriler gelmiştir. Nur Partisi'nden ayrılanların kurduğu Vatan Partisi ve Abdulmunim Ebul Futuh'un Güçlü Mısır Partisi kabine değişikliğinde şeffaflık olmamasını eleştirmiştir.¹³¹⁷ Yeni kabinede Adalet Bakanı olan Ahmed Süleyman'ın önündeki en önemli konu, muhalefetin tepki gösterdiği, Şura Meclisi'nin gündemindeki yargıçların emeklilik yaşlarını düşürerek 13 bin yargıcın dörtte birini emekli edecek düzenlemeydi.¹³¹⁸

Kabine değişikliği İhvan'ın istifalar ve artan tepkilere rağmen taviz vermek istemediğini göstermiştir. Karşısındaki muhalefet giderek büyümesine rağmen İhvan, daha fazla güç elde etmeye ve karşısındakileri baskılamaya çalışmıştır. Polis protestoculara şiddetle müdahale ederken, Mursi'ye yakın Vicdan Platformu daha sert "protesto yasası" talep etmiştir. Mayıs ayındaki protestolarda çok sayıda 6 Nisan Gençlik Hareketi üyesi tutuklanmıştır. Hareketin liderlerinden ve 25 Ocak'ın sembol isimlerinden Ahmed Mahir Başsavcının talimatıyla "içişleri bakanına karşı gösteri başlatmaktan" tutuklanmıştır.¹³¹⁹ On ay önce Şefik'e karşı Mursi'yi destekleyen hareketin kurucusu, Mursi'nin atadığı Başsavcı tarafından tutuklanmıştı.

İhvan liderliği, protestoların politiklardan kaynaklandığını kabul etmek yerine, aynı Mübarek gibi, arkasında *felul* olduğuna inanmak istemiştir. Nitekim 16 Haziran'da Fayoum ilindeki protestolarda İhvan destekçileri ile Tamarod protestocuları arasında

¹³¹⁵ Yeni kabinede IMF ile kredi görüşmelerinde yer alan yatırım ve planlama bakanlıkları ile tarım bakanlığı İhvan'a geçmiştir. Ahmed Mekki'nin yerine yardımcısı ve eleştirilere konu olan Ahmed Süleyman Adalet Bakanı olmuştur. İnternet: Perry, T. and Salah, Y. (2013, May 7). Egypt's Mursi brings more Islamists into cabinet. *Reuters*. Web: <http://www.reuters.com/article/us-egypt-reshuffle-idUSBRE9460AL20130507>; (08.06.2015)

¹³¹⁶ İnternet: Taha, R. M. (2013, April 21). Conscience Front meets Morsi. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2013/04/21/conscience-front-meets-morsi/> (09.06.2015)

¹³¹⁷ İnternet: Salah, F. (2013, May 8). Mixed responses to cabinet reshuffle. *Daily news Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2013/05/08/mixed-responses-to-cabinet-reshuffle/> (08.06.2015)

¹³¹⁸ Ahmed Süleyman bu dönemde Mısır yargısında, Türkiye'deki yargı sisteminin model alacaklarını açıklamıştır. İnternet: Egypt to take Turkish judicial system as model. (2013, May 8). *Anadolu Ajansı*. Web: <http://aa.com.tr/en/world/egypt-to-take-turkish-judicial-system-as-model-/248371> (07.06.2015)

¹³¹⁹ İnternet: Egypt's April 6 Youth Movement protests founder's arrest at Morsi's home. (2013, May 11). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/71160.aspx> (09.06.2015)

yaşanan çatışmalar için İhvan liderlerinden Ahmed Bayumi “çatışmalarda yer alanların Tamarod değil, eski-rejim kalıntıları” olduğunu söylemiştir.¹³²⁰ Mursi’nin kendi açıklamaları da muhalefetin tepkisini azaltmak bir yana artırmıştır. 6 Haziran’da devlete ait *Al-Ahram* gazetesine verdiği röportajda Mursi, “elektrik kesintileri dahil birçok problemin Mübarek döneminden kaynaklandığını, yargı ile arasında ‘mutlak uyum’ olduğunu” söylemiştir. Muhalifleri asıl kızdırtan ise Mursi’nin erken devlet başkanlığı seçimlerini “fasa fiso ve gayrimeşru” olarak tanımlaması olmuştur.¹³²¹ Tamarod hareketi bunun üzerine 30 Haziran’da büyük bir protesto ve başkanlık sarayının önünde oturma eylemi için çağrıda bulunmuştur. İhvan ve İslami Cemaat’in öncülük ettiği Mursi yanlısı gruplar ise destek gösterileri yapmaya ve Mursi için imza toplamaya başlamışlardır. 7 Haziran’da Mursi yanlıları Tamarod’un merkezini yakmışlardır.¹³²²

Öte yandan 2 Haziran’da Anayasa Mahkemesi, Şura Meclisi ve Kurucu Meclis’in seçimlerinin yasalara uygun olmadığı gerekçesiyle anayasal olmadıklarına karar vermiştir. Ancak mahkeme Şura Meclisi’ni henüz feshetmemiştir. Bundan bir yıl önce Anayasa Mahkemesi Halk Meclisi hakkında benzer karar verdiğinde, seküler liberaller mahkemeyi eleştirip İhvan’a destek çıkmışlardı. Ancak bu kez muhalefet Mursi’ye destek bir yana, istifa talebini yinelemiştir. Mursi ise bu değişimi görmeden tepki çeken icraatlarını sürdürmüştür. Haziran ortasında karşılıklı protestolar sürüyorken, (27 ilden) 17’sine yedisi İhvan, biri İslami Cemaat üyesi vali atanmıştır. Daha önce Mursi Eylül 2012’de beşi İslamcı olmak üzere 10 vali atanmıştı. Ancak bu kez İslami Cemaat üyesi Adil el-Hayat’ın 1997’de örgütle bağlantılı teröristlerin 58 turisti öldürdüğü Luxor’a vali atanması, sadece Luxor’da değil birkaç ilde protestolara sebep olmuştur. Atamaya tepki olarak Turizm Bakanı Hişam Zazu istifasını vermiştir.¹³²³ Tepkiler sürerken, bir gün sonra 20 Haziran’da Tamarod Mursi’nin istifası için 15 milyon imza topladığını açıklamıştır.¹³²⁴

¹³²⁰ İnternet: Ex-regime, not ‘Rebel’, to blame for Fayoum clashes: Brotherhood figure. (2013, June 17). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74241.aspx> (06.06.2015)

¹³²¹ İnternet: Mubarak-era corruption ‘greater than we imagined,’ Egypt’s Morsi tells Al-Ahram. (2013, June 7). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/73389.aspx> (08.06.2015)

¹³²² İnternet: Egypt’s opposition decries attack on anti-Morsi Rebel HQ. (2013, June 7). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/73423.aspx> (07.06.2015)

¹³²³ İnternet: Kingsley, P. (2013, June 19). Egypt tourism minister resigns over Luxor governor’s terror links. *The Guardian*. Web: <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/19/egypt-tourism-minister-resigns-luxor-hisham-zaazou> (08.06.2015) Başbakan Zazu’nun istifasını kabul etmemiş, Adil El-Hayat ise 23 Haziran’da turizm işçilerinin tepkileri nedeniyle istifa etmiştir.

¹³²⁴ İnternet: El Sharnoubi, O. (2013, June 20). Egypt’s anti-Morsi ‘Rebel’ campaign says it has gathered 15 mn signatures. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74565.aspx> (07.06.2015)

30 Haziran yaklaşırken, İslamcılar dışında neredeyse bütün kesimlerden, onlarca siyasi parti ve grubun oluşturduğu “30 Haziran Koordinasyon Komitesi”, Mursi’nin görevi bırakması ve devlet başkanlığı seçimi için bir hafta sürecek protesto organize etmeye başlamışlardır.¹³²⁵ UKC koordinatörü el-Baradey, Mursi’ye “Mısır’ın faydasına istifa etmesi” çağrısı yapmıştır.¹³²⁶ Eski İhvan üyesi Abdulmunim Ebul Futuh’un Güçlü Mısır Partisi 30 Haziran gösterilerine “erken seçime destek ancak askeri darbeye karşı çıkmak” için katılacağını açıklamıştır. Ebul Futuh, ülkenin o noktaya gelmesini “25 Ocak’ın amaçlarından çok önce sapmış” olan Mursi ve partisini sorumlu görmüştür.¹³²⁷ Tamarod ise 29 Haziran’da Mursi’nin bırakması için 22 milyon imza topladıklarını açıklamıştır.¹³²⁸ Bu rakam Mursi’nin aldığı oydan 9 milyon fazladır.

Diğer yandan İhvan’ın HAP’ı 30 Haziran’dan iki gün önce Cuma günü “Meşruiyet bir kırmızı çizgidir” başlıklı ucu açık protestolara katılacaklarını duyurmuşlardır. Mursi destekçilerinin geleneksel buluşma yerlerinden olan Kahire’nin Nasr şehrindeki Rabiätül Adeviye Camisi’nde yapılacak eyleme İslami Cemaat, Vasat Partisi ve aşırı Selefilere de destek olacaklarını açıklamışlardır. Nur Partisi Mursi’nin bırakması taleplerini desteklememekle birlikte kutuplaşmayı artırmamak için her iki tarafın gösterilerine resmi olarak katılmayacağını bildirmiştir.¹³²⁹ Mursi yanlısı HAP, Vasat, Selefî Vatan ve İslami Cemaat’ın İnşa ve Kalkınma partilerinin bulunduğu 11 İslamcı parti protestoların ilk günü “Meşruiyet Desteği için Ulusal İttifak”ı oluşturmuştur.¹³³⁰ Mursi’yi destekleyenler seçimle gelenin seçimle gitmesi gerektiğini savunmuşlar, Tamarod’u “eski rejimin güçlerine katılmakla” suçlamışlardır.¹³³¹

Askeri darbeden önceki süreçte, arabuluculuk girişimleri, kabineden veya Meclis’ten istifalar Mursi’yi ikna edememiştir. 26 Haziran’da ordunun tankları sokaklara

¹³²⁵ İnternet: June 30 Coordinating Committee plans for week-long protests. (2013, June 22). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74663.aspx> (07.08.2015)

¹³²⁶ İnternet: Morsi should resign for good of Egypt: ElBaradei. (2013, June 22). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74646.aspx> (07.06.2015)

¹³²⁷ İnternet: Strong Egypt Party supports protest on 30 June, opposes military coup. (2013, June 18). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74273.aspx>(07.06.2015)

¹³²⁸ İnternet: Rashwan, N. H. (2013, June 29). Egypt's 'Rebel' campaign gathered 22 mn signatures, says spokesman. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/75244.aspx>(10.06.2015)

¹³²⁹ İnternet: Updated: Egypt's Islamists rally to support President Morsi. (2013, June 21). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74585.aspx> (10.06.2015)

¹³³⁰ İnternet: Hundreds of Morsi supporters begin rally in Nasr City. (2013, June 28). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/NewsAFCON/2017/75143.aspx> (10.06.2015)

¹³³¹ HAP’dan Gehad el-Haddad 27 Haziran’da basın konferansında bunu söylemiştir. İnternet: Live updates: Hundreds of thousands attend rival rallies in Cairo; clashes in Alexandria. (2013, June 28). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/75134.aspx> (10.06.2015)

konuşlanmaya başladığında, bir grup muhalefet lideri, Selefî Nur Partisi aracılığıyla daha fazla karışıklık olmadan Mursi'nin muhalefetin “erken seçim” taleplerini kabul etmesini istemiştir. Muhalifler yeni bir hükümet, yeni bir başsavcı ve anayasanın tartışmalı bölümlerini elden geçirecek bir komite talep etmiştir. Ancak Mursi televizyonda yaptığı konuşmada “hatalar yaptığını” kabul etmekle birlikte, muhalefetin taleplerine hiç değinmemiştir. Başarısızlıklarından “iç ve dış düşmanlar” ile “eski rejimin kalıntılarını” sorumlu tutmuştur.¹³³² 29 Haziran'da da Başsavcı Talat Abdullah “rejimi devirme girişimi” gerekçesiyle 30 Haziran gösterilerini planlayan UKC liderleri el-Baradeý, Musa ve Sabahi ile Tamarod'un kurucusu Mahmud Bedr hakkında soruşturma başlatmıştır.¹³³³

28 Haziran'dan itibaren Kahire'de bir tarafta İhvan ve destekçileri gösterilerini yaparken, diğer tarafta muhalifler Tahrir Meydanı'nda ve Başkanlık Sarayı çevresinde toplanmaya başlamışlardır.¹³³⁴ 30 Haziran'da ise Kahire'de ve diğer şehirlerde milyonlarca Mısırlı, daha önce Mübarek'e yaptıkları gibi, Mursi'yi istifaya çağırarak için meydanlara çıkmıştır.¹³³⁵ Mursi'yi istifaya çağırarak askeri darbe veya eski düzenin gelmesini istememişlerdir. Tahrir'e çıkan facebook gruplarından çoğu genç, bir yıl önce Muhammed Mursi'ye oy vermiş ama bir yıl sonra hayal kırıklığına uğramışlardı. İhvan, eski Mübarek yanlılarının ve gizli polisin Tamarod'u finanse ettiklerini ve teşvik ettiklerini öne sürmüştür. Gerçekten, Tamarod'dan bazıları 30 Haziran'da protestolara eski Mübarek yanlıları veya devlet görevlilerinin girdiğini görüp ayrılmışlardır.¹³³⁶ Ancak İhvan'ın yaklaşımı, Mübarek rejiminin 25 Ocak'ta Tahrir'e çıkanları itibarsızlaştırma söylemlerinden pek farklı değildi.

¹³³² İnternet: Kingsley, P. (2013, June 26). Egypt's Mohamed Morsi: I have made mistakes. *The Guardian*. Web: <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/26/egypt-mohamed-morsi-mistakes> (10.06.2015)

¹³³³ İnternet: Gamal El-Din, S. (2013, June 29). Egypt prosecutor-general opens investigations against opposition figures. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/75234.aspx> (10.06.2015)

¹³³⁴ İnternet: Opposition forces in Tahrir Square call on Morsi to 'leave'. (2013, June 28). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/NewsAFCON/2017/75160.aspx> (10.06.2015)

¹³³⁵ Protestolara katılanlar hakkında farklı rakamlar basına yansımıştır. Bazı basın organlarında 2-3 milyon kişiden bahsedilirken, bir askeri kaynak Reuters'a 14 milyon kişinin protestolara katıldığını söylemiştir. İnternet: Kingsley, P. (2013, June 30). Protesters across Egypt call for Mohamed Morsi to go. *The Guardian*. Web: <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/30/mohamed-morsi-egypt-protests> (01.09.2015)

¹³³⁶ 30 Haziran protestoları hakkında; İnternet: Saleh, Y. and Taylor, P. (2013, July 8). The Egyptian rebel who “owns” Tahrir Square. *Reuters*. Web: <http://in.reuters.com/article/egypt-protests-tamarud-idINDEE96702M20130708> ; Craggy, J., Trew, B., Gehad, G., El-Guindy, Z., Al-Tawy, A., Mourad, M. vd. (2013, June 30). Live updates: Millions join anti-Morsi protests in Egypt. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/75297.aspx> ; Haddon, H., Rashwan, N.H., Ali, R., Tarek, S., Shukrallah, S., El-Abbas, B.A. and El-Sharnoubi, O. (2013, June 30). Live updates 2: Millions on streets for anti-Morsi protests; 4 dead in Upper Egypt. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/75341.aspx> (01.09.2015)

Tamarod’u kuranlar, 25 Ocak protestolarını organize edenler olduğu gibi, 30 Haziran gösterileri de Mübarek’e karşı yapılanlara benzemiştir. Ancak Mübarek’in aksine Mursi’nin belki protestoculardan daha fazla meydanlarda destekçisi vardı. Ne var ki her iki taraftan milyonlarca kişinin meydanlara çıkması, son sözü Mursi’ye değil orduya bırakacaktır. 30 Haziran’dan 3 gün sonra ordu demokrasiye geçiş sürecini sonlandırmıştır.

5.4.4. Demokrasiye Geçiş Sürecinin Sonu: Darbe

Mübarek’i devirerek İhvan’ı iktidara taşıyan süreci başlatan genç aktivistler, Tamarod kampanyasıyla Mursi’yi devirmeseler de, askeri müdahaleyi kolaylaştırmıştır. Ancak askerin müdahalesine 30 Haziran veya Tamarod kampanyası sebep olmamıştır. Geriye bakıldığında Mursi’nin 12 Ağustos kararnamesinden Aralık ayına kadar ordunun siyasi konular bağlamında hiç gündeme gelmediği görülmektedir. Ordu ilk kez, Aralık ayı başında Anayasa taslağı nedeniyle artan gerilimde arabulucu olarak, “diyalog” çağrısında bulunarak siyasete dönmüştür. Bundan sonra İhvan ve karşıtları arasında gerilim tırmandıkça ve protestolar yaygınlaşıp güvenlik sorunu arttıkça ordu güncel siyasi meselelerle ilgili gündeme gelmiştir. Ülkedeki kargaşada kimse de ordunun tavrını eleştirmemiştir.

Anayasa yürürlüğe girdikten sonra, Ocak sonunda Port Said’deki protestolarla başlayan kriz sırasında Savunma Bakanı Abdulfettah el-Sisi, facebook sayfası üzerinden siyasi krizin sürmesi halinde “devletin çökeceği” uyarısında bulunmuştur.¹³³⁷ Bundan sonra Şubat ayı başında Mursi, SKYK ile toplantı yapmıştır. Artan kriz, askerin siyasete müdahalesini meşrulaştırmış, bu nedenle kimse Savunma Bakanı’nın açıklamasını veya Mursi’nin SKYK ile toplantı yapmasına karşı çıkmamıştır. Şubat sonlarında ise SKYK’nın Mursi olmadan toplantı yaptığı basına yansımıştır. İhvan toplantıya “darbe hazırlığı” şüphesiyle yaklaşmıştır.¹³³⁸ Aynı dönemde Muhammed el-Baradey BBC’ye “Mısır yıkılmanın eşliğinde ve hukuk ve düzen yoksa, müdahale ordunun ulusal görevidir.”

¹³³⁷ İnternet: Egypt army chief warns of ‘state collapse’ amid crisis. (2013, January 29). *BBC News*. Web: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-21241753> (09.06.2015)

¹³³⁸ İnternet: Ezzat, D. (2013, February 20). Egypt’s SCAF holding meetings in president’s absence: Military sources. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/65226.aspx>(15.06.2015)

şeklinde konuşmuştur. Akabinde HAP siyasetçilere “orduyu siyasetin dışında tutma” çağrısı yapmıştır.¹³³⁹

2013 Şubat ayından itibaren Mursi ile ordu arasında gerilim artmıştır. Abdulfettah el-Sisi'nin görevden alınacağı, İhvan üyelerinin kilit pozisyonlara getirileceği söylentileri çıkmıştır. El-Sisi böyle bir girişimin başarısız olacağını söylemiştir. Aynı dönemde İngiliz *The Guardian* gazetesinde, devlet başkanlığının hazırlattığı bir raporda Mursi'ye güç devrine kadar askeri hastanelerde protestoculara insan hakları ihlalleri yapıldığına dair haber çıkmıştır. Mursi, gerilimi azaltmak için 11 Nisan'da komuta kademesini terfi ettirmiştir.¹³⁴⁰ Ancak Mursi ile ordu arasında ilişkiler dalgalanmaya devam etmiştir. Nisan ayı sonlarında ordu, Anadolu Ajansı'nın “ordunun mali ve ekonomik faaliyetlerinin sivil denetimini kabul ettiği” haberini yalanlamıştır.¹³⁴¹ Bundan bir ay sonra, Mayıs ayında Mursi ile Savunma Bakanı el-Sisi arasında gerilim olduğu basına yansımıştır. Mursi'nin bir yandan Sina'daki durumu gerekçe yapıp Savunma Bakanını görevden almak istediği ancak el-Sisi'nin ordudaki desteği nedeniyle görevden alamadığı yazılmıştır. Bu dönemde orduya açıkça yönetime el koyması çağrılarını yapılmaya başlanmıştır.¹³⁴²

30 Haziran gösterileri yaklaştıkça ordu, arabulucu rolünde daha çok gündeme gelmeye başlamıştır. Gösterilerden bir hafta önce Savunma Bakanı bir kamuoyu açıklamasıyla, “uzlaşma” çağrısı yaparak, ordunun Mısır'ın “karanlık siyasi şiddet tüneline” düşmesine izin vermeyeceğini söylemiştir. Ordunun siyasetten kaçınmak için çabaladığını vurgulayan el-Sisi, kavgayı önlemek ve “halkın iradesi”ni korumak için “ahlaki sorumluluğu” olduğunu, toplumdaki bölünmenin sürmesinin Mısır devleti için tehlike olduğunu belirtmiştir.¹³⁴³ UKC'nin yanısıra, el-Ezher ve Kıpti Kilisesi açıklamayı desteklemiştir.

¹³³⁹ İnternet: Al-Tawy, A. (2013, February 26). FJP reiterates calls to keep Egypt's military out of domestic politics. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/65650.aspx> (15.06.2015)

¹³⁴⁰ Mursi, hava, deniz ve hava savunma kuvvet komutanlarını tümgenerallikten korgeneralliğe terfi ettirmiştir. İnternet: Egypt's Morsi promotes top brass in bid to ease tensions with military. (2013, April 11). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/69053.aspx> (15.06.2015)

¹³⁴¹ İnternet: Aboulenein, A. (2013, April 23). Military denies agreeing to civilian oversight. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2013/04/23/military-denies-agreeing-to-civilian-oversight/> (06.06.2015)

¹³⁴² Mayıs ortasında Sina'da 7 Mısır askeri kaçırıldığında, asker-sivil ilişkileri gerilmiştir. Kriz askerlerin bir hafta sonra bölgedeki kabile liderlerinin de yardımıyla yapılan operasyonla kurtarılmasıyla neticelenmiştir. İnternet: Ezzat, D. (2013, May 21). Sinai crisis heightens tension between Egypt president, army chief. Sources. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/72030.aspx> (09.06.2015)

¹³⁴³ İnternet: Military gives Egypt's political powers a week to reconcile. (2013, June 23). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74753.aspx> (05.06.2015)

HAP ve Nur Partisi ise “diyalog” çağrısını desteklemiştir.¹³⁴⁴ Aşırı muhafazakar Selefi Hazım Ebu İsmail ise el-Sisi'nin açıklamalarını ağır biçimde eleştirmiştir.¹³⁴⁵

26 Haziran'da ordu Mursi'ye sormadan tankları caddelere konuşlandırmaya başladığında, ordunun tavrı belli olmuştur. Nitekim ordu sonraki günlerde caddelerdeki varlığını giderek artırmıştır. Aynı gün Mursi ile el-Sisi arasındaki görüşme ve İhvan'ın ordu içinden destek arayışı başarısızlıkla neticelenmiştir.¹³⁴⁶ 29 Haziran'da Muhammed Mursi, Savunma Bakanı ve İçişleri Bakanı ile protestolar sırasındaki güvenlik konusunu görüşmüştür. Savunma Bakanı el-Sisi, Mursi ile görüşerek, bazı tavizlerde bulunulmasını istemiştir. Bunlar arasında bütün yasama gücünü elinde bulunduracak yeni bir başbakan ve kabine atanması, yeni yönetimin Mursi'nin illere atadığı ve çoğu İhvan'dan olan valilerin de yetkilerini devralması vardır. Mursi'nin yakın çevresinin belirttiğine göre, Mursi talepleri kabul etmiş fakat devlet başkanlığından çekilmeyi kabul etmemiştir.¹³⁴⁷

30 Haziran protestoları başladığında, İhvan'ın yanında 25 Ocak'taki koalisyondan neredeyse hiçbir grup kalmamıştır. En büyük Selefi partisi Nur ve Ebul Futuh'un Güçlü Mısır'ı bile Mursi'nin yanında değildir. Vasat Partisi ile nispeten küçük ya da aşırı İslami parti ve gruplar dışında Mursi'yi destekleyen kalmamıştır. 25 Ocak'ın asıl aktörleri ise 2-3 aydır Mursi'nin bırakmasını istemektedir. Bu ortamda 1 Temmuz'da Savunma Bakanı el-Sisi, devlet televizyonuna çıkarak Mursi'ye “48 saat içinde siyasi çözüm bulunması” çağrısında bulunmuş ve “halkın talepleri karşılanmaması halinde ordunun yol haritası koyacağı” söyleyerek ultimatoma vermiştir. Mursi'yi destekleyen İslamcılar açıklamayı darbe olarak yorumlamıştır.¹³⁴⁸ Devlet başkanlığı “bölünmeyi derinleştiren” ve “sosyal barışı tehdit eden” açıklamayı kınamıştır. Başta UKC olmak üzere muhalefet de darbeye karşı olduklarını ilan etmiştir. ABD'den iki ülke devlet başkanlarının görüştüğü ve ABD

¹³⁴⁴ İnternet: Egypt's FJP, NSF 'welcome' army statements on protests. (2013, June 24). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74782.aspx>; Egypt's Nour Party supports defence minister's comments on reconciliation. (2013, June 24). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74848.aspx> (10.06.2015)

¹³⁴⁵ İnternet: Salafist preacher Abu-Ismael blasts Egypt's defence minister for intervention comments. (2013, June 24). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74828.aspx> (10.06.2015)

¹³⁴⁶ İnternet: El Sharnoubi, O. (2013, June 28). Egypt's President Morsi in Power: A Timeline (Part II). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74754.aspx> (10.06.2015)

¹³⁴⁷ İnternet: Childress, S. (2013, September 17). Timeline: What's Happened Since Egypt's Revolution?. *PBS*. Web: <http://www.pbs.org/wgbh/frontline/article/timeline-whats-happened-since-egypts-revolution/> (10.06.2015)

¹³⁴⁸ Kirkpatrick, D. and Fahim, K. (2013, July 2). Egyptian Military Gives Ultimatum to Morsi, Whose Allies See 'Coup', *The New York Times*. s.A1.

Başkanı'nın Mursi'yi "protestolara yanıt vermesi yönünde teşvik ettiği" ve "krizin siyasi süreçle" çözüleceğini vurguladığı açıklanmıştır.¹³⁴⁹

Ordunun ültimatı vermesinden itibaren Mursi'nin çevresinden istifalar hızlanmıştır. Önce eski Genelkurmay Başkanı Sami Anan dahil Mursi'nin danışmanlarından istifa edenler olmuştur. Sonra kabineden 10 bakan istifa etmiştir.¹³⁵⁰ Ertesi gün (2 Temmuz) Hişam Kandil istifasını vermiştir. Mursi ise gelişmeler karşısında gece saatlerinde televizyonda 45 dakikalık bir konuşma yaparak "anayasal meşruluğu" korumak için hayatını feda etmeye hazır olduğunu söylemiştir.¹³⁵¹

3 Temmuz'da 48 saatlik süre dolmadan önce Silahlı Kuvvetlerin komutanları el-Sisi liderliğinde toplanarak, HAP, Tamarod, Nur Partisi temsilcileriyle, el-Ezher Şeyhi ve Kıpti Ortodoks Papa, UKC lideri Muhammed el-Baradei'ye toplanma çağrısı yapmıştır. Tamarod Mursi'ye istifa çağrısı yaparken, Mursi'yi destekleyen "Meşruiyet Desteği için Ulusal İttifak" ordu ile görüşme çağrılarını reddederek, askeri darbenin meşru olmayacağını ilan etmişlerdir.¹³⁵² Sonunda akşam saatlerinde Savunma Bakanı el-Sisi televizyona çıkarak ordunun yönetime el koyduğunu açıklamıştır. El-Sisi, ordunun Mursi'yi "ulusal uzlaşma için ümidi gerçekleştiremediği" için görevden aldığını belirtmiştir. "Silahlı kuvvetler Mısır halkının arzularını görmezlikten gelemezdi.... Silahlı kuvvetler, politikadan uzak kalacağını ilk açıklayan oldu. Halen siyasetten uzaktır ve uzak kalacaktır." diye de eklemiştir.¹³⁵³

Askeri darbe açıklamasında Mursi sonrası yol haritası da yer almıştır. Buna göre, mevcut anayasanın askıya alınması, devlet başkanlığı seçimine kadar Anayasa Mahkemesi Başkanı'nın devlet başkanlığını üstlenmesi, askıya alınan anayasanın tartışmalı maddeleri

¹³⁴⁹ İnternet: Egypt's Morsi, opposition both defy army's coup threat. (2013, July 2). *Hurriyet Daily News*. Web: <http://www.hurriyetdailynews.com/egypts-morsi-opposition-both-defy-armys-coup-threat.aspx?pageID=517&nID=49903&NewsCatID=352> (01.09.2015)

¹³⁵⁰ El Sharnoubi, O. (2013, June 28).

¹³⁵¹ İnternet: Egypt's Morsi says he will not step down. (2013, July 3). *AlJazeera*. Web: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/07/20137222343142718.html> (01.09.2015)

¹³⁵² El Sharnoubi, O. (2013, June 28).

¹³⁵³ Kirkpatrick, D. D. (2013, July 4). Army Ousts Morsi, Suspends Charter. *The New York Times*. s.A1, A12.; Haddon, H., Shukrallah, S., Adel, M., Al-Tawy, A., Rashwan, N. and Ali, R. (2013, July 3). Live Updates: Morsi ousted; head of constitutional court to take over Egypt presidency. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/75594.aspx> (05.06.2015)

üzerinde çalışacak bir komitenin oluşturulması, geçici bir teknokratlar hükümeti kurulması, seçim yasası hazırlanması ve parlamento seçimlerinin yapılması tasarlanmıştır.¹³⁵⁴

Mursi taraftarları ordunun müdahalesine karşı çıkmıştır. İsam el-Aryan “halk teslim olmayacak” diyerek İslamcılara direnme çağrısı yapmıştır.¹³⁵⁵ Abdulmunim Ebul Futuh’un Güçlü Mısır Partisi, Selefî Vatan Partisi Mursi’ye destek açıklayarak askeri darbeye itiraz etmişlerdir. Buna karşın darbeye de geniş bir destek vardır. UKC yanında el-Ezher Şeyhi Ahmed el-Tayyib, Kıpti kilisesi, Selefî Nur Partisi askerinin müdahalesine destek vermiştir. 6 Nisan Gençlik Hareketi de “Mursi’nin indirilmesinin 25 Ocak devriminin devamı” olduğunu açıklamıştır.¹³⁵⁶ El-Baradeý öncülüğündeki UKC, Mısır’da olanın “darbe” olmadığını fakat “gerekli bir müdahale “olduğunu bildirmiştir.¹³⁵⁷

Mübarek devrildikten yaklaşık 2,5 yıl sonra ordu yönetime el koymuştur. 3 Temmuz darbesi sonrası süreç sadece İhvan için değil genel anlamda Mısır için geçmişe dönüş olmuştur. İslamcılar siyasi süreçten dışlanmışlar ve Mısır’da olağanüstü hal yeniden başlamıştır. Bazı İslamcı televizyonlar kapatılmış, yüzlerce İhvan üyesi hakkında tutuklama kararı çıkarılmıştır. Mursi hakkında ise “hainlik” ve “öldürmek için komplo” soruşturması açılmıştır.¹³⁵⁸ Anayasa Mahkemesi Başkanı Adil Mansur geçici devlet başkanı olarak göreve başlamıştır. Birkaç hafta sonra da, İslamcılarının hiç yer alamadığı geçici bir kabine belirlenmiştir. Anayasa Mahkemesi Şura Meclisi’ni de feshetmiştir. İslamcılarının hiç bulunmadığı Kurucu Meclis’in yazdığı yeni Anayasa 14-15 Ocak 2014’te kabul edilmiştir. 3 Haziran 2014’te de Abdulfettah el-Sisi devlet başkanı seçilmiştir. Mısır’da yeniden eski bir asker devletin başına geçmiştir.

Mursi devrildikten sonra eski düzenin tesis süreci de oldukça çatışmalı ve kanlı olmuştur. 8 Temmuz’da Mursi yanlılarının Kahire’de düzenledikleri protestolara polis ve askerinin müdahalesi sonucu en az 50 protestocu ve üç asker ölmüştür. Askeri müdahaleye destek veren tek İslamcı parti Selefî Nur Partisi, ölümlere tepki olarak geçici hükümetten

¹³⁵⁴ İnternet: Statement by the Armed forces on Thursday, 3 July 2013. (2013, July 3). *State Information Service*. Web: <http://www.sis.gov.eg/Story/101256> (06.05.2015)

¹³⁵⁵ Kirkpatrick, D.D. (July 4, 2013).

¹³⁵⁶ El-Sisi televizyonda müdahaleyi açıklarken, el-Baradeý, Kıpti Papa, el-Ezher Şeyhi, Nur Partisi temsilcisi, Tamarod’dan bir temsilci ve üst düzey bir yargıç da orada bulunmuştur. Haddon, H. vd. (2013, July 3).

¹³⁵⁷ İnternet: Egypt’s National Salvation Front: It is not a coup. (2013, July 4). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/75683.aspx> (06.05.2015)

¹³⁵⁸ İnternet: Essam El-Din, G. (2013, July 11-17). Morsi accused of treason?. *Al-Ahram Weekly*. Issue No.1156. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/News/3323.aspx> (06.05.2015)

çekilmiştir.¹³⁵⁹ Devam eden protesto ve çatışmalarda 20 gün içinde ölenlerin sayısı 200'ü geçmiştir. El-Sisi 24 Temmuz'da halka “terörizme karşı asker ve polise daha fazla yetki” için protesto yapması yönünde çağrıda bulunduktan sonra İhvan'a karşı ağır bir baskı dönemi başlamıştır. Mursi'ye karşı çıkanların hepsi katılmasa da, liberal ve seküler kesimlerin de desteğiyle İhvan'a karşı büyük bir kampanya başlatılmıştır. Kahire'de Rabia (Rabaa) Camii önünde askeri darbeyi protesto etmek amacıyla kamp kuran İhvan üyeleri ve destekçilerine 14 Ağustos 2013'te askerler teçhizatlı ve zırhlı araçlarla müdahale etmiştir. Oniki saatten uzun süren müdahale sonucu 600'den fazla kişi ölmüş, çok daha fazlası yaralanmıştır. Daha sonraki olaylarda ölü sayısı 1 400'ü geçmiş ve 16 bin kişi tutuklanmıştır. 1 Eylül'de ise Mursi ve 14 İhvan üyesi hakkında “şiddet eylemi gerçekleştirmek ve öldürmeye ve katle tahrik etmek” suçlarından dava açılmıştır. Aralık 2013'te Mansura'da 16 kişinin öldüğü 100'den fazla kişinin yaralandığı bir intihar saldırısı sonrası İhvan, Mısır hükümeti tarafından terör örgütü ilan edilmiştir.¹³⁶⁰ HAP ise Ağustos 2014'te, “ülkeyi istikrarsızlaştırmak amacıyla şiddet dalgası organize etmek” suçundan mahkeme kararıyla kapatılmış ve malvarlıklarına el konulmuştur.¹³⁶¹ Baskı sadece İhvan'a değil, gençler başta olmak üzere mevcut sisteme karşı olan tüm kesimlere uygulanmıştır.

Sonuçta Mısır'da “demokrasi denemesi” sürecinin üçüncü dönemi, İhvan veya Mursi'nin önceki dönemlerinde karşılaştıkları sınırlamalardan kurtulmuş olarak politika belirleyebildiği bir dönemdir. Ancak İhvan, bu dönemde askerle uzlaşmış olmanın verdiği rahatlıkla kendi demokrasi anlayışıyla ülkeyi yönetmeye başlayınca, içeride ve dışarıda geçmişte İhvan'ın iktidara gelmesine destek veren veya en azından sessiz kalan aktörleri uzaklaştırmıştır. Mursi'nin 22 Kasım kararlarından itibaren, anayasa yazım süreci ve referandumu, Şura Meclisi'ne atamalar, yargıyı şekilendirmeye dönük düzenleme girişimleri ve muhalefete yönelik “eski usul” baskı yöntemleri İhvan'ı yalnızlaştırmıştır. Bir süre sonra İhvan, Mübarek'e karşı 25 Ocak'ta birlikte çıktıkları müttefikleriyle karşı karşıya kalmıştır. Sadece seküler liberaller değil, süreç içerisinde İslamcılardan da İhvan'dan uzaklaşanlar olmuştur. Sürekli protestoların ve krizlerin yaşandığı ortamda, Mursi'nin geri adım atmaması sonucu, ordu müdahale için uygun bir ortam bulmuştur.

¹³⁵⁹ İnternet: Owen, P. and McCarthy, T. (2013, July 8). Egypt: 51 Morsi supporters killed in shooting at Republican Guard compound – as it happened. *The Guardian*. Web: <https://www.theguardian.com/world/middle-east-live/2013/jul/08/egypt-34-killed-in-shooting-at-compound-where-morsi-is-being-held-live-coverage> (06.05.2015)

¹³⁶⁰ İnternet: Egypt's Brotherhood declared 'terrorist group'. (2013, December 25). *BBC News*. Web: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-25515932> (15.05.2015)

¹³⁶¹ İnternet: Egypt court bans Muslim Brotherhood's political wing. (2014, August 9). *BBC News*. Web: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-28722935> (15.05.2015)

Geçmişte üçüncü dalga demokratikleşmede yeni demokrasiye geçen ülkelerde, darbeciler demokratikleşmeyi mümkün kılan siyasi koalisyondaki orta sınıf ve diğer grupları yanlarına alamadığı için askeri darbe girişimleri başarılı olamamıştır.¹³⁶² Ancak İhvan'ın bu süreçteki yönetim anlayışı, demokrasi taraftarı bloktaki grupları uzaklaştırmış, bazılarını ordunun yanına itmiştir.

5.5. Sosyo-Ekonomik Şartlar ve Dış İlişkilerin Sürece Etkisi?

Demokrasilerin sürdürülmesinde sosyo-ekonomik faktörler ile dış etkenlerin de rolü olduğu bilinmektedir. İkinci bölümde özellikle yüksek milli gelirin otoriter rejimlerin olduğu gibi demokrasilerin de yaşamasında olumlu etkisinin olduğuna değinilmişti. Linz ve Stepan yeni demokrasilerde sürdürülebilirliğe riskler arasında toplumun ekonomik gelişmeden hayal kırıklığına uğramasını saymıştır.¹³⁶³ Bunun yanında demokrasiye geçişlerde olduğu gibi, demokrasilerin son bulmasında da, dış aktörlerin etkisi olabilmektedir. Bu bağlamda Mısır'da 2011-13 demokrasiye geçiş sürecinin askeri darbe ile son bulmasında ekonomik şartların ve statüko yanlısı dış aktörlerin etkilerine bakıldığında, bunların sürecin neticesine etkisi oldukça sınırlı görülmektedir.

İlk olarak, ekonomik şartlar bağlamında, Mısır'da 2011 başından itibaren, artan belirsizlik döneminde, Mübarek döneminde zaten kötü olan ekonomik şartların daha da ağırlaştığı söylenebilir. Sözelimi Mısır'ın döviz rezervleri, Ekim 2010'dan sonra iki yıl içinde 36 milyar \$'dan 15 milyar \$'a düşmüştür.¹³⁶⁴ Bu nedenle SKYK'nın, 2012 başında başlattığı IMF'den kredi alma girişimlerini Mursi de sürdürmüştür.¹³⁶⁵ Muhammed Mursi, ekonomideki beklentilerin farkında olarak, devlet başkanlığı seçimlerinin ikinci turundan önce İhvan'ın "Rönesans (*Nahda*) Projesi" kapsamında ülkenin en acil meseleleri olarak sayılan beş madde arasında (güvenlik, trafik, çöplerin toplanması yanında) yakıt ve ekmek kıtlığını da saymıştır. Mursi, 100 günde bu sorunları çözmeyi vadetmiş ancak Ekim ayına geldiğinde bu sorunlar büyük oranda devam etmiştir. Buna rağmen Mursi'ye olan destek

¹³⁶² Huntington, S. P. (1991). s.234-235.

¹³⁶³ Linz, J. and Stepan, A. (1996a). s.23.

¹³⁶⁴ İnternet: Morsi's Brotherhood may price for Egypt currency fall. (2013, January 3). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/61722.aspx> (12.10.2015)

¹³⁶⁵ SKYK'nın talep ettiği 3,2 milyar \$ kredi miktarını, Mursi kredinin şartı gereği Aralık 2012'de satış vergilerinde büyük artışa giderek, 4,8 milyar \$'a çıkarmıştır. Morsi's Brotherhood may price for Egypt currency fall. (2013, January 3).

bu dönemde yüksektir.¹³⁶⁶ Çünkü ekonomideki kötüleşme Mursi'nin iktidarı öncesinde de vardır ve öncesine göre büyük değişim olmamıştır. Yine demokrasinin sürdürülmesinde önemli etkisi olan kişi başına düşen milli gelirden, 2011-13 döneminde neredeyse değişim olmamıştır.¹³⁶⁷ Bu dönemde bazı alanlarda grevler olsa da, Mursi aleyhine protestolar ekonomik değil, siyasi talepler odaklıdır. Mursi'yi destekleyenler hem siyasi hem ekonomik reformlar beklemişlerdir ancak İhvan iktidarı ekonomiyle ilgili hayalkırıklığı yaşanacak kadar sürmemiştir. Öte yandan ekonomide Mursi döneminde gözle görülür iyileşme olmaması hatta kötüleşme olması Mursi veya İhvan'ın iktidardan ayrılmasını zorlaştırmış olabilir. Zira %51 ile devlet başkanlığına seçilmiş olan Mursi, siyasi krizlerin yanında ekonomik başarısızlıklarla yeniden seçilemeyeceğini düşünmüş olabilir. Nitekim Tamarod da Mursi'nin yeniden seçilemeyeceğini düşündüğü için istifasını talep etmiştir.

Dış aktörlerin sürece etkisine gelince, Mısır'da demokrasiye geçiş sürecinin askeri darbe ile bitmesinde, ordu üzerindeki etkisi bakımından ABD ve müttefiklerinin rolü olduğu ileri sürülebilir. Ancak sürecin detayında bakıldığında, ABD veya genel olarak Batı'nın, 30 Haziran'da 25 Ocak protestolarındaki benzer tavır gösterdiği görülmektedir. Her ikisinde de Batı, ülke içi dinamikler karşısında belirleyici tavır almamış ancak sürecin ordunun kontrolünde ilerlemesi için çalışmıştır. Diğer bir ifadeyle, 11 Şubat 2011'de ve 3 Temmuz 2013'te Batı, Mübarek ve Mursi'nin kalması veya gitmesi için açık tavır göstermemiştir. Bunun yerine ülkede istikrar sağlayıcısı olarak ordunun etkin kalmasını desteklemiştir. Öte yandan, Mübarek'in kalması için nasıl bazı bölge ülkeleri çabalamışsa, Mursi'nin kalması veya düşmesi için de bazı bölgelerinin girişimleri gözlenmiştir. Ancak demokrasiye geçiş sürecinin akibetinde, dışarıdan ziyade iç aktörler belirleyici olmuştur.

Mursi dönemi dış ilişkilere bakıldığında, öteden beri ABD ve müttefiklerinde kaygıya sebep olduğu şekilde, Batı veya İsrail karşıtı politika yürütmediği gözlenmiştir. Geçmişte Batı bu endişelerle İhvan'ın, İsrail ile barış başta olmak üzere, geleneksel Batı çıkarlarını tehdit edebileceği varsayımıyla, Mübarek rejimini desteklemiştir. Nitekim 2003-04 yıllarında Bush yönetimi bölgede reform istediğinde, bu politikanın bölgede Batı karşıtı İhvan gibi İslamcılarını iktidara taşıyacağı gerekçesiyle eleştirilmişti. Benzer biçimde,

¹³⁶⁶ Bağımsız bir araştırmaya göre Mursi'ye destek %79 seviyesindedir. İnternet: Shukrallah, S. (2013, October 8). Morsi's first 100 days: The Balance sheet. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/54962.aspx> (12.10.2105)

¹³⁶⁷ 2010'da kişi başına düşen milli gelir 2602 \$ iken, 2011 ve 2012'de 2593 \$, 2013'te 2591 \$ olmuştur. (Rakamlar 2010 sabit ABD Dolarına göredir). Worldbank. "Egypt, Arab Rep., GDP per capita (1965-2014)".

İhvan'ın önce Meclis seçimlerini, sonra devlet başkanlığı seçimlerini kazanması da ABD'de Obama yönetimine karşı, özellikle İsrail'in güvenliği ve bölgedeki istikrar odaklı yoğun eleştirilere sebep olmuştur. ABD yönetiminin İhvan ile görüşmeleri, HAP'ın Nisan 2012'de ABD ziyareti tartışmalara yol açmıştır.¹³⁶⁸

Obama yönetimi, Şubat 2011'de olduğu gibi, Temmuz 2013'te de hiçbir tarafı karşısına almamaya odaklı politika yürütmüştür. Mursi devrildikten sonra Obama "Mısır ordusunun Mursi'yi devirmesi ve Anayasa'yı askıya almasından kaygı duyduklarını" söylemiş ve orduya bir an önce sivil yönetime geçilmesi ve Mursi ve destekçilerine karşı keyfi tutuklamalar yapılmaması çağrısında bulunmuştur.¹³⁶⁹ Ağustos 2013'te iki senatör Mısır'a ziyarette bulunarak, asker destekli yönetime ABD'nin askeri yardımının sürmesi için demokrasiye dönülmesi ve Mursi dahil İhvan liderlerini bırakılmasının gerekli olduğunu iletmışlerdir. Ancak ziyaretten kısa süre sonra ordunun Mursi yanlılarına sert müdahalesi sonrasında Obama yönetimi sadece "sivillere karşı şiddet kullanımını" kınamış ve bir ay sonra müşterek yapılacak bir tatbikatı iptal etmiştir.¹³⁷⁰ AB de, ABD'nin tepkisine benzer biçimde, Mursi'nin görevden uzaklaştırılmasını kınamış, süreci darbe olarak nitelemeden en kısa sürede demokrasiye geçiş çağrısında bulunmuştur.¹³⁷¹ ABD ve Avrupa, Mursi iktidarında Batı karşıtı politikalar izlendiği için askeri darbeye düşük tonda eleştiri/tepki vermemiştir. Bununla beraber, Batı'dan gelen tepkiler, Mısır'daki seküler grupların ifadelerine benzemiştir. Örneğin ABD Dışişleri Bakanı John Kerry, Ağustos 2013'te ordunun "demokrasiyi yeniden tesis etmek" için müdahale ettiğini, söylemiştir. Kasım 2013'te ise Mısır'a yaptığı ziyarette Kerry, "İhvan'ın Mısır'ın devrimini çaldığını" belirtmiştir.¹³⁷²

ABD'de özellikle İslamcılara karşı "çatışmacı" yaklaşımı benimseyenler, Mısır'da İhvan'ın iktidara gelmesi halinde ABD çıkarlarını tehliyeye atacağını, bu anlamda İsrail'in güvenliğinin tehlikeye düşeceğini savunmuşlardı. Oysa Mursi yönetimindeki Mısır, ne

¹³⁶⁸ Brooke, S. (February 2013). s.27-30.

¹³⁶⁹ İnternet: The White House. (2013, July 3). "Statement by President Barack Obama on Egypt". Web: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/07/03/statement-president-barack-obama-egypt> (05.06.2015)

¹³⁷⁰ Kirkpatrick, D.D., Baker, P. And Gordon, M.R. (2013, August 18). How A U.S. Push To Defuse Egypt Ended In Failure. *The New York Times*. s.A1.; Childress, S. (2013, September 17).

¹³⁷¹ Gözkaman, A. (2014). "Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Mısır Politikalarına İlişkin Bir Değerlendirme". A. Gözkaman ve P. Paksoy (Editörler). *Arap Baharı Üzerine Değerlendirmeler*. Ankara: Detay Yayıncılık, 202-229.

¹³⁷² İnternet: Muslim Brotherhood 'stole' Egypt's revolution: Kerry. (2013, November 21). *Ahram Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/87099.aspx> (05.06.2015)

ABD karşıtı ne de İsrail'in güvenliğini tehlikeye atacak bir politika izlemiştir. Dahası Mursi, ABD desteğiyle Kasım 2012'de İsrail ile Hamas arasında Gazze konusunda ateşkes anlaşmasına aracılık etmiştir. Mursi'nin bu konudaki çabası İslamcı devlet başkanının pragmatizmine örnek gösterilmiştir.¹³⁷³ Başından beri Mısır-İsrail barış anlaşmalarına bağlı kalacağını açıklayan Mursi, son olarak 2013 Haziran başında *Al-Ahram*'a verdiği röportajda bunu yinelemiştir.¹³⁷⁴ Bunun yanında Batı karşıtı olmasından endişe edilen Mursi, Batılı kurum olan IMF'den kredi temin etmeye çalışmıştır. 30 Haziran gösterileri sırasında Mursi, ABD ile görüşmelerde bulunmuştur. Nitekim protestolar sırasında veya sonrasında İhvan, darbenin arkasında Batı ya da ABD olduğu yönünde açıklama yapmamıştır. Bu konuda bir karşı argüman olarak, Mursi döneminde dış politika ve güvenlik konularının ordunun inisiyatifinde kaldığı, ilgili bakanların da SKYK'nın atadığı kişiler olduğu veya Mursi'nin iktidarda geçen bir yılın İhvan'ın Batı veya İsrail konusunda genel eğilimini yansımayacağı belirtilebilir. Ancak Mursi döneminde, İhvan veya HAP'dan Batı veya İsrail ile ilişkilere yönelik eleştirel tavır görülmemiştir.

Mursi yönetimindeki Mısır, Batı ile ilişkileri geçmişteki çizgide sürdürürken, dış politikada en çok Suriye'deki iç savaş nedeniyle İran ve Beşar Esad yönetimine karşı tutum sergilemiştir. Mursi çeşitli vesilelerle Suriye, İran ve Hizbullah'ı eleştirmiştir. Hatta 2013 Haziran ortasında İhvan sözcüsü Ahmed Arif'in "Suriye'de cihad çağrısını destekleyeceklerini" açıklaması ciddi tepki çekmiştir.¹³⁷⁵ Buna paralel olarak Mursi 15 Haziran'da Suriye ile diplomatik ilişkileri kesmiş ve Hizbullah'a da Suriye'den çıkma çağrısında bulunmuştur.¹³⁷⁶ Bununla beraber dönem içerisinde Mursi'nin İran ziyareti ve Mahmud Ahmedinejad'ın Mısır'a gelişi Sünni-Şii ayrışmasında tarihi adımlar olmuştur. Ancak bu ziyaretler Suriye konusunda veya diğer bölge meselelerinde İran ile Mısır arasında yakınlaşmaya sebep olmamıştır. Bu anlamda da, İhvan'ın dış politikada büyük oranda eski rejimin çizgisini sürdürdüğü söylenebilir.

Mursi'nin dış politikası, eski rejimden farkını Batı ile değil, Körkez ülkeleriyle ilişkilerde göstermiştir. Mübarek'e karşı protestolar sırasında Suudi Arabistan öncülüğünde bazı

¹³⁷³ Kirkpatrick, D. D. and Rudoren, J. (November 22, 2013). Israel and Hamas Agree to a Cease-Fire, After a U.S.-Egypt Push. *The New York Times*. s.A1.

¹³⁷⁴ Mubarak-era corruption 'greater than we imagined,' Egypt's Morsi tells Al-Ahram. (2013, June 7).

¹³⁷⁵ İnternet: Mohsen, M. (2013, June 15). Brotherhood supports calls for jihad in Syria. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2013/06/15/brotherhood-supports-calls-for-jihad-in-syria/> (08.06.2015)

¹³⁷⁶ İnternet: Egypt cuts diplomatic ties with Syria. (2013, June 16). *AlJazeera*. Web: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/06/201361519182028756.html> (05.06.2015)

Körfez monarşileri Mübarek lehine tutum sergilemişti. Mursi iktidara geldikten sonra da Katar'ın Mısır'a ciddi desteği gözlenmiştir. Katar Emiri Mübarek devrildikten sonra Mısır'a 8 milyar \$ mali destekte bulunmuştur. Katar, Arap otokratların düşmesiyle oluşacak güç boşluğunu müttefik İslamcılarla doldurmaya çalışmıştır.¹³⁷⁷ Katar'a paralel biçimde Mursi döneminde Mısır ile Türkiye arasında da yakınlaşma olmuştur. Türkiye Mısır'a 2 milyar \$'lık ekonomik yardım paketi sağlamıştır.¹³⁷⁸ İhvan Mısır'ı Katar ile yakın ilişkilere sahipken, 3 Temmuz sonrasında da Suudi Arabistan, Kuveyt ve BAE askeri yönetime destek çıkmıştır. Mursi devrildikten sonra bir gün sonra Mısır ordusunu kutlayan Suudi Arabistan Kralı, Mısır'a diğerleriyle birlikte 12 milyar \$'lık yardım paketi açıklamıştır.¹³⁷⁹ Bu kapsamda, bölge ülkelerinin İhvan'a ya da "eski rejim"e desteğinin Mısır'daki süreçte belirleyici olmadığı anlaşılmaktadır. Suudi Arabistan ve müttefikleri Mübarek'in kalmasını sağlayamadığı gibi, Katar ve Türkiye de Mursi'yi koruyamamıştır.

Sonuç olarak Mısır'da demokrasiye geçiş sürecinde ekonomik sorunlarda kötüleşme olsa da, bu belirli alanlarda sınırlı kalmış ve genel anlamda öncekinden büyük değişim olmamıştır. Daha önemlisi ilk seçimlerle Mursi'nin iktidara gelişinden askeri darbeye kadar olan süre, yeni sistemden yaygın biçimde hayalkırıklığı oluşturacak kadar uzun sürmemiştir. Dolayısıyla ekonomik şartların iktidar aleyhine protestolara etkisi çok sınırlı kalmıştır. Diğer taraftan Mursi döneminin dış politikasında, İslamcıların Batı veya İsrail karşıtı politika izleyeceklerine dair işaret görülmemiştir. Mısır-İsrail barışı konusunda İhvan geçmişte birçok eleştiri getirmişse de Mursi iktidarında bu konu tartışılmamıştır. ABD veya Avrupa ülkelerinden de Mursi'nin dış politika adımlarıyla ilgili ciddi bir tepki gelmemiştir. Bununla beraber, 25 Ocak protestolarından 3 Temmuz darbesi sonrası gelişmelere kadar, Mısır'daki gelişmeler konusunda bölge ülkeleri arasında bölünme olduğu görülmüştür. Ancak bölge ülkelerinin desteği veya muhalefetinin, demokrasiye geçiş sürecinde Mısır'ın iç dinamikleri karşısında, oldukça sınırlı etkisi olmuştur.

¹³⁷⁷ İnternet: Kerr, S. (2013, July 3). Fall of Egypt's Mohamed Morsi is blow to Qatari leadership. *Financial Times*. Web: <https://www.ft.com/content/af5d068a-e3ef-11e2-b35b-00144feabdc0>. Katar'ın Mısır'a desteği bir kısmı doğrudan bir kısmı borç şeklinde olmuş ve peyder pey artmıştır. Mihaila, L. (2013, January 8). Qatar to double aid to Egypt. *Daily News Egypt*. Web: <https://www.dailynewsegypt.com/2013/01/08/qatar-to-double-aid-to-egypt/> (12.10.2015)

¹³⁷⁸ Özhan, T. (2013). New Egypt versus *Felool*: Struggle for Democracy. *Insight Turkey*, 15(1), 13-24. s.16.

¹³⁷⁹ Hearst, D. (2013, August 20). Why Saudi Arabia is taking a risk by backing th Egyptian coup. *The Guardian*. Web: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/aug/20/saudi-arabia-coup-egypt> (13.10.2015)

6. SONUÇ

Bu çalışmada Mısır'da ülkeyi 30 yıldır yöneten Hüsnü Mübarek'in 11 Şubat 2011'de devrilmesiyle başlayan demokrasiye geçiş sürecinin başarısızlığı demokratikleşme yaklaşımları açısından sorgulanmıştır. Bu amaçla ilk olarak, demokrasiye geçiş ve demokrasinin sürdürülebilirliğine ilişkin teori ve yaklaşımlar incelenmiştir. Aynı zamanda geçmiş pratikler üzerinden demokrasiye geçiş veya demokrasinin yaşamasına etki eden faktörlerle ilgili tespitlere yer verilmiştir. Çalışmanın konusu Mısır olduğundan, bölgede demokrasi eksikliği bağlamında ileri sürülen tezler eleştirileriyle birlikte ele alınmıştır. Söz konusu yaklaşımlar çerçevesinde, Ortadoğu'da demokrasi eksikliğinin bir sekülerleşme meselesi olduğu görüşüne odaklanılmıştır. Buna göre bölgede demokratikleşme için toplumsal seviyede geniş tabanı bulunan İslamcıların sekülerizmi ve bununla bağlantılı biçimde demokrasiyi bütün prensipleriyle benimsemesi gereklidir. Bir başka ifadeyle, İslamcıların sekülerizmi benimsememesi bölgede demokrasi eksikliğinin sebeplerindendir.

Mısır'da 2011'de Arap isyanlarıyla başlayan süreçte, demokrasiye geçiş fırsatının ortaya çıkması, Ortadoğu ve Kuey Afrika'da öteden beri demokrasi eksikliğini açıklamaya dönük yaklaşımları yeniden tartışmaya açmıştır. Bu açıdan çalışmada üçüncü bölümde ülkenin yakın tarihi incelenerek, Mısır'da otoriter rejimin nasıl tesis edildiği ve 2011 öncesinde neden demokrasiye geçiş olmadığı araştırılmıştır. Tarihsel sürecin yanında ülkedeki rejimin iç ve dış dayanakları, muhalefetin yapısı, sosyo-ekonomik şartlar incelenerek, ikinci bölümde değinilen yaklaşımlar çerçevesinde ülkede demokrasiye engel faktörler sorgulanmıştır. Burada yapılan incelemede Mısır'ın 2011 öncesi itibariyle demokrasi için önşart olarak sayılan bazı niteliklere sahip olduğu ancak birçok alanda olumsuz şartların geçerli olduğu sonucuna varılmıştır. Mısır'ın, ulusal birliğini sağlamış, etkin bir devlet ve hukukun üstünlüğüne sahip olması demokrasi için olumludur. Ancak Kıptilerle Müslümanlar ve İslamcılarla seküler kesim arasındaki kutuplaşma/gerilim potansiyeli risk oluşturmuştur. Bunun yanında rejimin güçlü bastırıcı aygıtları, köklü siyasi partilere rağmen seküler muhalefetin zayıflığı, sivil toplumun etkisizliği, işçi örgütlenmesinin düşük seviyede olması gibi faktörler otoriter rejimin sürmesinde etkili olmuştur. Ayrıca modernist teorinin demokrasiyle bağlantılı gördüğü ekonomik kalkınma (milli gelir, şehirleşme, eğitim, orta sınıfın gelişimi, gelir dağılımı gibi) kriterleri bakımından, Mısır'ın verileri demokrasiye geçiş ve özellikle demokrasinin yaşamasını kolaylaştıracak nitelikte değildir. Mısır'ın dış ilişkileri de özellikle ABD'nin İslamcı tehdit karşısında istikrarı

tercih ederek ordu üzerinden ülkedeki rejimi desteklemesiyle, rejimin yaşamasına katkı sağlamıştır. Diğer yandan ülkedeki yüksek işsizlik, enflasyon, fakirlik, yaygın yolsuzluk, ahbap-çavuş ilişkileri ve polis şiddeti (olağanüstü hal) toplum tabanında rejimden memnuniyetsizliği artırmıştır. Bunun yanısıra, 2000'li yıllarda Kifaye Hareketi'yle rejime karşı ilk kez politik taleplere odaklı, internet üzerinden örgütlenen yeni bir muhalefet şeklinin doğması ve Mübarek'in halefi olarak Cemal'e güç devri planlarının elit içerisinde bölünmeye yol açması rejimin aleyhine gelişmelerdir.

2011-13 demokrasiye geçiş döneminin en önemli aktörü olan İhvan, 2011 öncesinde Mısır'da rejime karşı taban desteği ve idelolijisiyle en güçlü muhalif örgüttür. Bu bakımdan çalışmanın dördüncü bölümünde İhvan hareketi incelenmiştir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki birçok İslami hareket gibi İhvan da, modern siyasal İslami bir hareket olarak, modernleşme ve yabancı (Batı) karşısında bir tepki olarak doğmuş ve belirli şartlarda güçlenmiştir. İhvan, kolonyalizm ve modernleşme karşısında kendi İslami yorumuyla, genelde İslam toplumlari, özeldde Mısır'ın içinde bulunduğu olumsuz şartlara çare arayışıyla doğmuştur. İhvan'ı güçlendiren şartlar aynı zamanda birçok bölge ülkesinde olduğu gibi Mısır'da da sekülerizmi itibarsızlaştırmış ve zayıflatmıştır. Geçen 80 senede İhvan, hem ideolojik anlamda hem de örgüt yapısı ve üyeleri itibariyle iç ve dış dinamiklere bağlı olarak dönüşmüştür. 1930-40'larda şiddet yöntemine de başvuran hareket, daha sonra şiddetle arasına mesafe koymuş; 1980'lerden itibaren de yasal siyasi partisi olmasa da, aktif olarak siyasetin içinde yer almıştır. Mübarek yönetimi, güçlenen İhvan karşısında, içeride baskıyı artırırken dışarıda İslamcı tehdit argümanııyla müttetiklerini yanında tutmaya özen göstermiştir. Mübarek dönemi baskıları, Nasır dönemindeki gibi radikalleşmeye yol açmamış ancak hareket içerisinde reformcu kanadın bölünmesine, dışlanmasına ve sonuçta zayıflamasına sebep olmuştur. Bu şekilde 1990'larda seküler liberal demokrasi anlayışına daha yakın bir liderlik yapısı varken, Mübarek'in son döneminde örgütün liderliğine, seçimlere katılmayı kabul etseler de, Batılı liberal demokrasinin ilkelerine mesafeli duruşa sahip muhafazakar *da'va* grubu hakim olmuştur. 2008-09 yıllarındaki iç seçimler ve 2010'da Muhammed Bedii'nin Genel Mürşit seçilmesi bunu göstermiştir. İhvan'ın dönüşümü ve içindeki çeşitlilik, demokrasiyle uyumlu olanın din (İslam) değil, onun yorumu olduğunu ortaya koymaktadır.

Dördüncü bölümde İhvan'ın tarihsel dönüşümü ve demokrasi anlayışının yanısıra İhvan'ın Mısır siyasetindeki konumunun demokrasiye geçişle ilişkisi de incelenmiştir. İhvan'ın

2011 öncesinde rejim muhalifi seküler kesim ile karşılıklı güvensizliği ve mesafesi rejime karşı işbirliklerine engel olmuştur. Benzer şekilde İhvan'ın rejim üzerinde etkisi olan ABD ve müttefikleriyle olan karşılıklı güvensizlik ve şüpheleri de Mübarek rejiminin lehine olmuştur. Seküler kesimler açısından örgütün seküler demokrasiyi benimsememiş olması ve iktidara geldikten sonra gitmeyeceğine dair şüpheler vardır. ABD ve müttefikleri içinse, İhvan'ın geçmişteki söylemleriyle de beslendiği şekilde, iktidara geldiğinde İsrail ile barışı bozmak gibi bölgede Batı karşıtı politikalar izleyeceğine dair endişeler istikrar için Mübarek rejimini desteklemeye yöneltmiştir.

Mısır'daki rejim ve İhvan ile ilgili varılan sonuçlar, Mısır'da 2011'de demokrasiye geçiş fırsatının istisnai biçimde ortaya çıktığını göstermektedir. 2010 sonunda Tunus'ta başlayan isyanlar neticesinde ülkenin başındaki otokrat Zeynel Abidin Bin Ali'ninin ülkeyi terketmek zorunda kalmasıyla neticelenen "Yasemin Devrimi"nin özendirici etkisi Mısır'da da muhalefeti etkilemiştir. Tunus etkisi yanında, Mübarek'in son parlamento seçimlerinde aşırı baskısıyla muhalefeti birleşmeye itmesi ve Kifaye Hareketi'nin deneyiminden yola çıkarak sosyal-medya üzerinden örgütlenen gençlik hareketleri, 25 Ocak protestolarının ortaya çıkışında etkili olmuştur.

25 Ocak protestoları, Mısır'da geçmişte olanlardan farklı olarak birçok olumlu gelişmenin üst üste gelmesiyle demokrasiye geçiş sürecinin başlamasına yol açmıştır. Protestoların başarılı olmasında, gösterilerin yaygın biçimde sürmesi, gençlerin örgütlenme yeteneği ve kararlılığı, İhvan gençliğinin disiplini, İhvan liderliğinin seküler kesimler ve Batı ile uyumlu davranması ve Mübarek sonrası için muhataplarına güvenceler vermesi, ordunun protestolara şiddetle müdahale etmemesi ve ABD ile müttefiklerinin Mübarek'e açıktan destek çıkmaması rol oynamıştır. ABD'nin ve muhtemelen Mısır ordusunun tutumunda, Obama yönetiminin İslamcılara karşı "şartlı uzlaşmacı" yaklaşıma sahip olması ve Mısır'da otoriter rejim ile İslamcılar dışında liberal güç olarak üçüncü siyasi aktörün ortaya çıkmasının payı olmuştur. 25 Ocak protestoları, geçmişte başka bölge ve ülkelerde de görüldüğü gibi, bir ülkede demokrasiye geçiş için sayılan şartlar ne olursa olsun, otoriter rejimin son bulabileceğini ve demokrasiye geçişin olabileceğini göstermiştir. Bu aynı zamanda bölgede demokrasi eksikliğini açıklamaya yönelik politik kültür yaklaşımları başta olmak üzere birçok tezin sorgulanması gerektiği anlamına gelmektedir.

“Arap Baharı” isyanlarıyla 11 Şubat 2011’de Mısır’da beklenmedik biçimde demokrasiye geçiş fırsatı ortaya çıkmıştır. Sürecin gidişatında Mısır’ın demokratikleşme için önşart olarak sayılan etkin devlet, ulusal birlik, hukukun üstünlüğü gibi niteliklere sahip olması, ülkeyi en azından iç savaş veya devletin çökmesi gibi senaryolardan korumuştur. Ancak bunların demokrasinin yaşaması için yeterli olmadığı daha sonra görülecektir. Diğer yandan, daha başlangıçta sürecin gidişatında etkisi olan bazı olumsuzluklar vardır. Bunların başında Mübarek’in görevden ayrılırken yetkilerini SKYK’ye devretmesi, demokratik süreci yönetecek ve farklı siyasi aktörlerle ilişkisi olan bir aktörden yoksunluk, 25 Ocak protestocularının lidersiz oluşu ve özellikle protestoları organize eden gençlerin kurumsal yapılanmasının bulunmayışı, dışarıdan sistemi geri çevirmeye yönelik baskı ve Mısır’ın demokrasiye geçiş sürecinde ona rota belirleyecek kurumsal ilişkisinin olmaması gelmektedir. Bu olumsuzluklar, protestoların başarıyla sonuçlanmasına mani olmadığı gibi, demokrasiye geçişin başarısızlıkla sonlanmasının da sebepleri değildir. Ancak bu faktörler demokrasiye geçiş sürecinde İhvan’ın geçmişte demokrasi yanlısı müttefikleriyle sürdürdüğü uyumu tedricen terketmesine ve kendi gündemini diğerlerini dayatmaya başlamasına yol açmıştır. Diğer bir ifadeyle bu zayıflıklar süreci yönetme yükümlüğünü İhvan’ın üstlenmesine yol açmıştır.

Bu çerçevede, çalışmanın temel konusu olan Mısır’ın 2011-13 demokrasiye geçiş süreci veya “demokrasi denemesi”nde İhvan, üç farklı siyaset izlemiştir. Mübarek’in görevi bırakmasından, İhvan’ın kısmen güç elde ettiği Meclis seçimlerine kadar olan ilk dönemde, SKYK ile uyumlu olmaya ve seküler grupları teskin etmeye dikkat etmiş ancak örgüt çıkarına olan yani kazançlı çıkacağı durumlarda protestolar sırasında birlikte hareket ettiği seküler liberal gruplarla, özellikle gençlerle yollarını ayırmıştır. İhvan’ın bu anlamda ilk tercihi, demokrasiyi inşa etmeye odaklı ve diğer muhalefetle işbirliğini koruyacak biçimde önce anayasa yerine, seçimlere gidilmesini savunması olmuştur. Aslında bu takvimi SKYK oluşturduğundan, sürecin yanlış yürütülmesinde onun da payı vardır. Ancak Anayasanın seçimler sonrasında bırakılmasının negatif etkileri, İhvan’ın iktidarda olduğu, ordunun geri plana çekildiği, anayasa yazım sürecinde ortaya çıkacaktır. Bunun kadar önemli olan bir nokta da, İhvan’ın kazanma odaklı yaklaşımı tercih edip, demokrasi yanlısı blokta bölünmeye sebep olmasıdır.

Demokrasiye geçiş sürecinin ilk döneminde, İhvan’ın partileşme sürecinde daha liberal liderler ve protestocu gençlerle yakın ilişkiye sahip olan gençlerin ayrılmasıyla içeride

muhafazakar ve katı tutuma sahip grup güçlenmiştir. Bu ise daha sonra, demokrasiye geçiş sürecine zarar veren seküler-İslamcı kutuplaşmasının artmasında etkili olacaktır. Daha tavizsiz ve tutucu olan ve diğer gruplarla ilişki kuramayan İhvan liderliği bir süre sonra çoğunlukçu demokrasi anlayışını ortaya koyacak ve demokrasi yanlısı seküler gruplardan tamamen uzaklaşacaktır. İhvan'ın HAP'ı kurduktan sonra önceki vaatlerine rağmen daha fazla milletvekili çıkarmak için çabada bulunması ve bununla bağlantılı olarak öncülük ettiği Demokratik İttifak'ta seküler partilerden (ikisi dışında) çok azının kalması da sürece zarar vermiştir. Meclisi domine etmek istemediklerine dair sözlerine rağmen, İhvan'ın seçimlerde beklenenin üzerinde aday çıkarması, seküler kesimde varolan kaygıları artırmıştır. Anayasayı yazacak olan Kurucu Meclis üyelerini de seçimle belirlenecek Meclis üyeleri seçeceğinden, seküler taraf İslamcı bir anayasa endişesini taşımıştır. İlk dönemde ayrıca İhvan'ın SKYK karşıtı protestolara mesafeli durması, 18 Kasım 2011'de Muhammed Mahmud Caddesinde “anayasa kriterleri”nin çekilmesi için protestolara katıldığında da, gençlik hareketlerinin “el-Baradey liderliğinde geçici hükümet kurulması” teklifine karşı çıkması da seküler liberallerin İhvan'dan uzaklaşmasına yol açmıştır. İhvan bu şekilde hep güç peşinde olduğu ve uyumu gücü elde edene kadar gösterdiği izlenimi vermiştir.

2011-12 Meclis seçimlerinden önce SKYK'nın 9 Ekim Maspero ve 18 Kasım Muhammed Mahmud Caddesi olaylarında olduğu gibi protestoculara sert müdahaleleri, İhvan'ın ileride daha fazla güç kazanmasına yol açacak biçimde sürecin İhvan'ın lehine yürümesine neden olmuştur. Şiddetli müdahaleler hem 25 Ocak'ı organize eden gençlik hareketlerini zayıflatmıştır hem de İhvan'ın bu olaylardan yaralanmasıyla, seküler gruplar hazır olmadıkları için istememelerine rağmen, İhvan'ın istediği şekilde, güç devrinin öne alınmasıyla neticelenmiştir.

Halk Meclisi ve Şura Meclisleri seçimleriyle demokrasiye geçiş sürecinin ikinci dönemi başlamıştır. Meclis seçimleri öteden beri Batı'da dile getirildiği gibi otoriter liderlerin alternatiflerinin -en azından bir süre- İslamcılar olduğunu ve seküler partilerin zayıflığını ortaya koymuştur. Daha sonra devlet başkanı seçilen Muhammed Mursi'nin Kasım 2012 kararlarına kadar olan bu dönemde İhvan'ın öncülüğünde İslamcılar ile “müesses nizam” arasında güç mücadelesi yaşanmıştır. Seçimlerden beklentileri zayıflayan seküler muhalefet, aşamalı olarak “eski rejim” kurumlarına destek vermeye başlamıştır. “Üçüncü aktör” bu dönemde bazen “müesses nizam”, bazen İslamcılardan yana tavır almıştır.

İhvan'ın liderliğinde İslamcılar, dönemin başından itibaren Meclis'teki güçlerini “eski rejim”e karşı kullanmaya başlamışlardır. Mübarek döneminde üst düzey görevlerde bulunanları siyasetten men eden yasa ve yargı alanında düzenleme girişimleri bu anlamda öne çıkmaktadır. Eski rejim kurumları olarak, SKYK ve mahkemeler ise İslamcıları önce daha düşük etkide kararlarla (mahkemenin Kurucu Meclis'in çalışmasını durdurması gibi) sınırlandırmaya çalışmıştır. Ancak İhvan'ın devlet başkanı çıkarıp, adayları Muhammed Mursi'nin ikinci tura kalması üzerine “eski rejim” kurumlarının aldığı tartışmalı kararlar, amacın aksine İhvan lehine ve geçiş süreci aleyhine olmuştur. Anayasa Mahkemesi'nin Halk Meclisi'ni fesih kararı ve hemen akabinde SKYK'nın bütün yasama ve yürütme yetkisiyle beraber anayasa yazım sürecini kontrolüne alarak seçilecek devlet başkanının yetkilerini devralması, bir süredir İhvan'ın politikaları nedeniyle ona mesafeli duran liberalleri “eski rejim”in –adayı Şefik ile birlikte- geri gelme ihtimali karşısında, İhvan'ı desteklemeye itmiştir.

İkinci dönemde aslında İhvan, geçmişteki vaatlerinin aksine devlet başkanı aday çıkarması, hep kazanma odaklı siyaseti ve kutuplaşmayı artırıcı politikaları ile liberallerin desteğini kaybetmekteydi. Nitekim devlet başkanlığının ilk tur seçim sonuçları İhvan'a olan desteğin, Meclis seçimlerine göre, düştüğünü göstermiştir. Ancak “eski rejim” kurumlarının müdahalesi ile İhvan “eski rejim”e rağmen seçim kazanmış olarak çıkmıştır. Anayasa Mahkemesi ve SKYK'nın kararları olmasaydı Mursi belki yine kazanabilirdi. Ancak onların müdahalesine rağmen kazanması, hem kutuplaşmayı artırmış hem de ileride ordu ile uzlaştıktan sonra İhvan'ın kendinde aşırı güç görmesine yol açacaktır.

Muhammed Mursi devlet başkanı seçildikten sonra iktidara alışma dönemi denebilecek dört ayda, “müesses nizam” kurumları ve değişim isteyen tabanı arasında, bir yandan ordu ve yargı ile uyumlu davranmış, diğer yandan tabanının beklentilerini karşılamaya çalışmıştır. Mursi bu anlamda önce SKYK ile uzlaşarak Hişam Kandil hükümetini görevlendirmiştir. Bundan hemen sonra 12 Ağustos kararnamesiyle SKYK'nın Haziran ayında üstlendiği yasama ve yürütme yetkileriyle birlikte Kurucu Meclis ve anayasa yazım sürecinin kontrolünü üstlenmiştir. Mursi aynı gün ordunun komuta kademesini değiştirmiştir. Mursi bu kararları ordu ile uzlaşarak almışsa da -daha sonra ordunun yeni anayasada ayrıcalıkları korunmuştu- reform yanlılarının desteğini almıştır. Aynı zamanda Mursi'nin bu dönemde reformcu kimlikleriyle tanınan kişileri üst düzey görevlere ataması iyimser bir havaya yol açmıştır.

12 Ağustos kararlarına kadar olan süreçte, İhvan'ın yanısıra “eski rejim” kurumları olan SKYK ve mahkemeler demokrasiye geçiş sürecini etkilemişlerdir. Ancak bu kurumların hiçbir kararı demokrasiye geçiş sürecini sonlandırmamıştır. Bu kurumların müdahaleleri, İhvan'ın daha çok güçlenmesine ve bir süre sonra geçiş sürecindeki rolünün artmasına yol açmıştır. Bazen SKYK veya yargı, İhvan'ı desteklemeyen liberallerin “eski rejim”in geri dönüşü endişesiyle İhvan'ın yanında yer almasına sebep olmuştur. Bazen de bu kurumların “önlemlerine” rağmen kazandığı için, İhvan bir süre sonra bütün sınırlamalardan kurtulmuş olarak hareket etmek istemiştir.

Demokrasiye geçiş sürecinin sonlanmasına neden olan Kasım 2012'den Temmuz 2013'e kadar olan dönemde İhvan belirleyici roledir. Esasen İhvan liderliği ya da Mursi demokrasiye geçiş sürecinin kontrolünü Ağustos 2012'de almıştır. Ancak Mursi'nin bu gücü çoğunlukçu bir anlayışla kullanmaya başlaması 22 Kasım kararnamesiyle olmuştur. Bu anlamda İhvan'ın sekülerizmsiz demokrasi veya seçim demokrasisi anlayışı bu tarihten itibaren net biçimde ortaya çıkmıştır. Bu kararnameyle İhvan daha önce onu sınırlayan güçlerden kurtulmuş veya onlarla uzlaşmış olarak, tavizsiz ve dayatmacı yönetim anlayışı sergilemeye başlamıştır. İhvan bu noktadan sonra, uzlaşmış olduğu orduya göre çok daha güçsüz seküler parti/grupları, birkaç ay önce kendisini desteklemiş olsalar da, tamamen karşısına almış ve giderek yalnızlaşmıştır. Askeri darbelerde, ordu başka aktörlerin (sivil gruplar, dış aktörler vb) desteğini almaktadır. İhvan reformcuları kendinden uzaklaştırarak, daha önce demokrasiyi istemiş bile olsalar, 6 Nisan Gençlik Hareketi gibi bazılarının eski rejime sıcak bakmaya başlamalarına yol açmıştır. İhvan liderliğindeki rejimden memnuniyetsizlik arttıkça darbenin maliyeti azalmıştır.

Mursi veya İhvan liderliği, Kasım 2012'den itibaren kendi kararlarını yargıdan muaf tutan ve kendisine olağanüstü güçler veren 22 Kasım kararnamesini çıkarmış; yargıya müdahale etmeye başlamış; anayasa yazımında reformcuların taleplerini dikkate almamış; anayasa yazımı ve referandum sürecinini hızlandırmış; Şura Meclisi'ne (yeni Anayasa'da öngörülmemesine rağmen) 90 milletvekili atamış; yargıyı şekillendirmek için yasa tasarısı hazırlamıştır. Anayasa'da askerin otonom konumunun korunduğunu gören liberaller, Mursi'nin ordu ile uzlaşarak eski rejimi bu kez İhvan'ın kontrolünde yeniden kurmaya çalıştığını düşünmüşlerdir. Protestocu gençlik açısından Mursi, ordu ve güvenlik güçleriyle anlaşmış veya onları kontrolüne almış ve eski rejimin bastırıcı aygıtlarını aynen

kullanmayı sürdürmüştür. Nitekim muhalifler aleyhine davalar açılmış, bazıları tutuklanmış ve polis protestoculara şiddetle müdahale etmiştir.

İhvan liderliği sürecin başından itibaren hep demokrasiyi inşa yerine kazanmak yani iktidarda olmak odaklı davranmıştır. Meclis seçimlerinde önceden vadettiğinin üzerinde aday çıkarmış ve bu şekilde Meclis'e güçlü şekilde girmişlerdir. Devlet başkanı adayı çıkarmayacaklarını birçok kez açıklamalarına rağmen, aday çıkarmışlar ve kazanmışlardır. Daha sonra bir süre Mursi'nin ilk birkaç ayında gücü paylaşacaklarının mesajını vermişlerdir. Ancak anayasa yazım takvimi daraldıkça, İhvan seküler tarafın baskısı karşısında daha fazla güç elde etmeyi çare olarak görmüştür. Muhalefet açısından bu değişim gitmeyeceklerinin işareti olmuştur. Nitekim 2012 sonunda onaylanan anayasada, güncel güçlü pozisyonlarına göre geçmişte savunduklarının aksini veya eleştirdikleri uygulamaların devamını getirmişlerdir. Örneğin geçmişte parlamenter sistemi savunurken, karışık güçlü başkanlık sistemi getirmişlerdir. Şura Meclisi'nin farklılıklar olsa da, devamını sağlamışlardır. Oysa demokrasiye geçiş süreçlerinde anayasalar güce göre değil, zayıfı da dikkate alarak yazılmalıdır. Anayasaların en önemli özelliği iktidarda olana karşı diğerlerini yani güçsüz olanları korumasıdır. Anayasalar aynı zamanda tolumsal mutabakat metinleridir. Toplumun sadece bir kesiminin onayladığı ve iktidara olmayanları korumayan bir anayasa ile demokrasi sürdürülemez. Zira böyle bir durumda seçim kaybeden bir daha adil bir fırsat yakalayamayacağını düşünür. Ne var ki İhvan toplumun beşte birinin onayladığı bir anayasa ile ülkeyi yönetmeye çalışmıştır. İlk seçimi kaybedenlerin bir daha iktidara gelme ümitlerini zayıflatmıştır. Bu durumda sonraki seçimi kazanma ümidini kaybedenler askeri darbeye olumlu bakmaya başlamıştır.

İhvan'ın Kasım 2012'den itibaren benimsediği bir yöntem de, aleyhte karar aldığını düşündüğü "eski rejim" unsuru kişi ve kurumları cezalandırmaya girişmesidir. Haziran 2012'de Halk Meclisi'ni fesheden anayasa mahkemesini ve özellikle İhvan'a karşı olan üyelerini cezalandırmak için yeni anayasada mahkemenin üye sayısını değiştirmişlerdir. 22 Kasım kararlarıyla Başsavcı değiştirilmesi de, yargının 25 Ocak protestoları sırasında ölümlerden sorumlu görülen bazı üst düzey görevlilerin beraati üzerine alınmıştır. İhvan'ın bu yaklaşımı, 2013 baharında daha büyük krize yol açmıştır. Temyiz mahkemesinin Mursi'nin görevden aldığı Başsavcıyı görevine iade etmesi üzerine, İhvan taraftarları "temizlik" çağrılarında bulunmuş ve yasama yetkisi olan Şura Meclisi'nin gündemine yargıçların dörtte birini emekli edecek düzenleme getirilmiştir. Burada, İhvan liderliği ya

da Mursi'nin seçimle gelenlerin herşeyi yapabileceğine inandıkları görülmektedir. Ancak İhvan bu politik tercihleriyle, devlet içindeki ya da otoriter blok içindeki reformcuları sertlik yanlılarının yanına itmiştir. Uzun yıllar otoriter bir rejimle yönetilmiş devlette tutucuların güçlü olması doğaldır ve etkisiz hale getirilmeleri hemen mümkün değildir. Demokrasinin inşası için burada reformcuların eski meşruiyeti aramaları şarttır. Tutucular geçiş sürecini engellemek isteseler dahi kurallara uymak ve demokratik bloğun bir arada kalması önemlidir. Ancak Mursi, hem gücünü eski rejimin kurallarını dahi zorlayacak biçimde kullanmış hem de reformcuları bölerek demokratik bloğu zayıflatmıştır. Mursi, bir yandan darbe tehdidini muhalifleri bir arada (yanında) tutmak, diğer yandan muhaliflerin reform baskısını da tutucuların gücünü azaltmak için kullanabilirdi.

İhvan liderliği bu politikalarıyla hem kutuplaşmayı artırmış hem de Mübarek'i beraber devirdikleri grupları, hatta bir süre sonra en yakın müttefiklerinden Selefî Nur Partisi ve eski İhvan üyesi Abdulmunim Ebul Futuh'un Güçlü Mısır Partisi'nin desteğini kaybetmiştir. Mursi, yardımcısı Mahmud Mekki başta olmak üzere devlet başkanlığında görevlendirdiği danışmanların istifası ya da kabine üyelerinin istifalarından yalnızlaşmakta olduğunu görmemiştir. Siyasi partiler, gençlik hareketleri meydanlarda Mursi veya İhvan'ı protesto ederken bunları anlamak yerine "eski rejimin komplosu" olarak görmüşlerdir. 25 Ocak protestolarını düzenleyen gençler Tamarod'u kurup imza kampanyası başlattıklarında, hatta 22 milyon imza topladıklarında katı ve komplocu yaklaşımlarını sürdürmüşlerdir. Eski rejim unsurlarının ülkede siyasi krizi destekleyici faaliyetler yaptıklarına dair emareler vardır. Örneğin toplumdaki öfkeyi artıran elektrik ve gaz problemleri askeri darbeden sonra çözülmüştür. Ancak meydana çıkan protestocuların taleplerini "eski rejim" oyunu olarak görmek, Mübarek'in 25 Ocak protestolarının arkasında İhvan olduğu iddiasından farksızdır. İhvan bu süreçte, İslamcı olmayanların onlar hakkında "iktidara geldikten sonra gitmeyecekleri" şüphesini teyit ettiklerini fark edememişlerdir. İhvan, iktidardan bir kere gidince bir daha gelemeyecekleri endişesiyle muhalefeti dinlemek istememiştir.

İhvan liderliği 2012 baharından itibaren toplumsal desteğin düşmeye başladığını da dikkate almamıştır. Meclis seçimlerinde HAP'ın aldığı oya göre Muhammed Mursi'nin çok daha az oy alması, devlet başkanlığı seçiminin ikinci turunda "eski rejim" in aday Şefik karşısında az farkla kazanmış olması İhvan'ın çok önemseydiği sandık sonuçlarını da dikkate almadığını göstermektedir. Çok daha önemlisi seküler kesimin bütün itirazlarına

rağmen, tartışılmadan çok hızlı biçimde referanduma götürülen, toplumsal mutabakat metni olması gereken anayasa oylamasında toplam seçmenin sadece beşte birinin “evet” demiş olması, muhalefetin boykot çağrısı olduğu bir ortamda katılımın %32 olması İhvan için meşruiyet konusunda bir mesaj içermemiştir. Öyle ki Mursi oylamadan hemen sonra, Şura Meclisi’ne anayasada öngörülen 15 yerine 90 (eski sisteme göre) üye atamıştır. Bütün bunlar İhvan’ın çoğunlukçu, azınlık haklarını dikkate almayan “sandık demokrasisi” veya illiberal demokrasi anlayışının tezahürü olmuştur.

Sonuç olarak Mısır’da 2011-13 yılları arasında “demokrasi denemesi” denilebilecek sürecin, askeri müdahale ile sonuçlanmasında sekülerizmi benimsememiş Müslüman Kardeşler liderliğinin politik tercihleri belirleyici olmuştur. Sekülerizmi benimsemiş bir İhvan liderliği çoğulculuk, dini hoşgörü, insan hakları ve demokratik yönetim gibi liberal demokrasi ilkelerine göre hareket edebilirdi. Burada, bu sonuçla Mısır’da demokrasinin mutlaka sürdürülebileceği kastedilmemektedir. Söz konusu süreç daha önce veya daha sonra başka şekilde de sonlanabilirdi. Ancak incelenen dönemde demokrasiye geçiş sürecinin başarısızlıkla neticelenmesinde belirleyici olan İhvan liderliğinin çoğunlukçu yönetim anlayışı olmuştur. Nasıl ki, İslamcıların seküler kesimlerle diyalog ve işbirliği demokrasiye geçişi ve demokrasinin yaşamasını kolaylaştırmışsa, iki kesim arasındaki kutuplaşma demokrasiye geçiş sürecinin sonlanmasında etkili olmuştur. Kutuplaşmanın artması ve İhvan’ın iktidarda olmasına rağmen giderek yalnızlaşması ise seçim demokrasisi anlayışıyla, diğer bir ifadeyle liberal demokrasiyi bütün prensipleriyle benimsememesiyle bağlantılıdır.

2011-13 Mısır deneyimi, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da demokrasi eksikliğine ilişkin teori ve tartışmalar bağlamında bazı sonuçlar ortaya koymuştur. Bu anlamda ilk olarak süreç, İslam-demokrasi uyumu konusunda, İslam’ın demokrasiyle uyumsuzluğundan ziyade İslam’ın yorumlanışının demokrasiye engel teşkil ettiğini göstermiştir. Açık biçimde görülmektedir ki, İslam toplumları arasında inançtan siyasete birçok alanda farklılık ve çeşitlilik bulunmaktadır. Bunlar demokrasi ve demokrasi için gerekli olan sekülerizm konusunda farklı yaklaşımlara sahiptir. Müslüman Kardeşler içerisinde dahi bu anlamda ciddi yaklaşım farklılıkları gözlenmiştir. Teori ve yaklaşımların tartışıldığı bölümde değinildiği üzere, İslami grupların demokrasi ve özellikle sekülerizm konusunda olumsuz yaklaşımlarının tarihsel sebepleri vardır. Müslüman Kardeşler liderliğinin de sekülerizm ve liberal demokrasiyi benimsememiş olmasının nedenleri olduğu görülmektedir.

Bunun yanında Mısır'daki deneyim İslamcılara olan desteğin şartlara bağlı olduğunu göstermiştir. Geçiş sürecinin başında İhvan'a olan desteğin, Muhammed Mursi iktidara geldikten sonra, özellikle Kasım 2012 kararlarından sonra hızla düşmesi bunun en açık göstergesidir. Otoriter rejim veya ordu karşısında İhvan'a destek olan liberal gruplar hatta İslamcı gruplar bile İhvan'a olan desteklerini zamanla çekmişlerdir. Aynı zamanda bu süreçte, öteden beri iktidara gelmedikleri için bazıları için cazibe bazıları için endişe kaynağı olan İslamcıların iktidarı ile ilgili belirsizlik nispeten netleşmiştir. Diğer bir ifadeyle siyasal İslamcıların iktidara geldiklerinde nasıl bir yönetim sergileyecekleri Mısır'da İhvan örneği ile görülmüştür. İslamcıların (İhvan) liberal demokrasi için şart olan sekülerizm ile bir şekilde uzlaşmadan iktidara gelseler dahi, önceki otoriter rejimin yerine, ancak "liberal olmayan bir demokrasi" getirebildikleri -en azından Mısır örneğinde- anlaşılmıştır. Sürecin sonunda toplumun geniş bir kesiminde, İslamcıların iktidara geldiklerinde demokrasi inşası yerine onları sürekli iktidara tutacak ve muhaliflerini baskılayacak politikalara yöneldiklerine dair bir kanaat oluşmuştur. Sekülerizmsiz demokrasi olarak tanımlanabilecek bu yönetim anlayışı ise Mısır'da toplumun farklı kesimlerinde memnuniyetsizliği artırdığı gibi, daha önce otoriter rejime karşı Müslüman Kardeşler'in yanında olan devlet içindeki reformcular ve seküler liberal elit gibi sistemdeki etkili çevrelerin desteğini çekmesine yol açmıştır. Bu bakımdan süreç, demokrasinin sürdürülebilirliğinin, demokrasiye geçiş sürecini başlatan aktörlerin demokrasinin yerleşmesi sürecinde de birlikteliğiyle bağlantılı olduğunu da göstermiştir.

"Arab Baharı" ve Mısır'daki demokrasiye geçiş çabasının başarısızlığı, sadece Mısır'daki İslamcılar (İhvan), seküler partiler ve otoriter rejim değil, bölge ülkelerindeki benzer yapılar için de sonuçlar çıkarmıştır. Öncelikle İhvan, demokrasiye geçiş sürecinde belirli noktadan sonra neredeyse bütün inisiyatifi elinde tuttuğu dönemi demokrasi inşası yönünde kullanmadığı için büyük fırsat kaçırmıştır. Bölgedeki otoriter rejimler altında onyıllardır demokratikleşme taleplerinde bulunan İhvan ya da benzeri İslamcı grupların, 2011-13 dönemindeki başarısızlık sonrası, otoriter yönetimler karşısında demokrasi çağrılarını çok daha ihtiyatlı karşılanacak, iktidara geldiklerinde gitmeyeceklerine dair şüphe ve endişeleri gidermeleri zorlaşacaktır. Diğer yandan 2011-13 süreci seküler partilerin tabana erişim problemlerini güçlü biçimde ortaya koymuştur. Seküler partiler, otoriter yönetimlerin İslamcılarla mücadele veya hangi gerekçeyle olursa olsun uyguladıkları baskıcı politikaları onayladıkları sürece rejimle beraber tabanda itibar kaybetmişlerdir. Nitekim tabana erişim sorunu ve otoriter rejime yakın görünmeleri, Mübarek sonrası dönemde seküler partilerin

İslamcı partiler karşısında zayıflığının en önemli nedenleridir. Son olarak, “Arap Baharı” isyanları otoriter liderlere, ne kadar güçlü olursa olsunlar iktidarlarının birden bitebileceğini göstermiştir. Bunun yanında, onyıllardır Mısır’da en çok baskı uygulanan İhvan hareketinin Mübarek döneminin sonunda toplumsal düzeyde en güçlü muhalif organizasyon olarak bulunması, baskı politikalarının İslamcılar kadar, belki daha fazla diğerlerini zayıflattığını ortaya koymuştur.

Mısır’ın deneyimi, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesine ilişkin demokrasi eksikliği tartışmalarıyla da bağlantılı olarak, “Arap Baharı” isyanlarının geleceği açısından sonuçlar içermektedir. Ancak bu noktada öncelikle belirtmek gerekir ki, isyanların olduğu/etkilediği her ülkenin şartları farklıdır ve bu şartlar isyanların gidişatını değiştirmiştir. Dolayısıyla ülkelerin her birinin veya bunlar arasındaki farklılıkların başka araştırmaların konusu olması doğaldır. Sözcüleri isyanlarla başlayan sürecin Yemen, Libya ve Suriye’de neden iç savaşa yol açtığı veya Tunus ile Mısır’ın farklılığı ayrı çalışmaların konusu olabilir. Bununla beraber, genel olarak bakıldığında bazı sonuçlara varılabilir. Öncelikle 2010-11 yıllarında Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da başlayan “Arap Baharı” isyanları bölgede onyıllardır süren düzeni sarsmıştır. Sarsılan düzenin yerine ne geleceği henüz ortaya çıkmamıştır, diğer bir ifadeyle isyanların ortak sonucu istikrarsızlık olmuştur. Suriye, Yemen ve Libya’da dış aktörlerin de bir şekilde dahil olduğu iç savaşlar sürmektedir ve uzun yıllar daha sürebilir. Bu ülkelerde yaşananlar ulusal birlik ve etkin devletin geçiş süreçlerinde ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Henüz değişim yaşanmamış ülkelerin yönetimleri ise değişim talepleriyle bir şekilde karşılaşacaklardır. 2011 sonrasında bölgedeki otoriter rejimlerin sürdürülebilirliği, halkların “ekmek, adalet ve hürriyet” talepleri karşılanmadıkça tehdit altındadır. Bu rejimler gibi onları istikrar adına destekleyen dış güçlerin çıkarları da daha fazla risk altındadır. Bu yeni ortamda bölgede 2011 öncesi düzeni yeniden kurmak isteyenler olsa da, 2011 isyanlarıyla değişimin olabildiği görüldüğü için bölgede istikrarı korumak çok daha zordur. Bölgesel ve küresel güçler istikrar konusunda uzlaşsa bile, değişen toplumsal dinamikler karşısında bu ancak 1815 Avrupa Uyumuna gibi, bir süre geçerli olabilir.

Tunus’taki Yasemin Devrimi’nden itibaren, “Arap Baharı” isyanlarıyla sadece Tunus ve Mısır’da barışçıl biçimde yönetimler değişmiştir. Ancak bu ikisinin yolu da farklı olmuştur. Tunus’ta en-Nahda hareketi siyasal sisteme katılıp demokrasiye geçiş sürecine katkıda bulunurken, Mısır’da Müslüman Kardeşler geçiş sürecinin başarısızlığında

belirleyici rol oynamıştır. Dolayısıyla değişimin barışçıl biçimde olduğu ülkeler için Tunus ve Mısır iki farklı model teşkil etmiştir. Bu farklılık bölgede değişimin yönünde İslamcılarının etkisi ve bunların politik tavırlarının farklılığına işaret etmektedir. Ancak bu iki farklı model de, yeni ortamda İslamcılarının seküler grupları dışlayarak değil, onlarla birlikte demokrasiye geçişe katkıda bulunabileceklerini göstermiştir. Ne var ki, İhvan'ın tarihsel olarak bölge ülkelerindeki varlığı ve Mısır'ın Arap ülkeleri üzerindeki etkisi göz önüne alındığında, Mısır'daki demokrasiye geçiş bağlamında yaşanan başarısızlığın Tunus'taki nispeten olumlu deneyime göre daha geniş çaplı etkisi olabilecektir.

2011-13 Mısır deneyimi bölgede halkların isyanlarının, siyasi ve ekonomik taleplerle bir şekilde süreceğini göstermektedir. İster seküler otoriter ister İslamcı otoriter olsun, toplumun taleplerini dikkate almayan rejimler bununla karşılaşabilirler. Mısırlıların büyük kesimi Şubat 2011'de 30 yıldır iktidara olan Hüsnü Mübarek'i istifaya zorlarken, iki yıl sonra Muhammed Mursi onların taleplerini dikkate almadığında onun da istifasını talep etmişlerdir. Mübarek istifa etmiş ancak Mursi bunu yapmadığı için askeri darbeyle indirilmiştir. Bu süreç, toplumun, özellikle gençlerin daha İslami bir rejim değil, "ekmek, adalet ve hürriyet" taleplerinde ısrarcı olduklarını da göstermiştir.

Son olarak, Mısır'ın başarısız demokrasiye geçiş denemesi, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da, İhvan gibi toplumsal desteği güçlü muhalif İslamcı grupların sekülerizmi bir şekilde benimsemeleri ve dinin kamu yaşamındaki yeri sorununu çözebilmelerinin demokrasi açısından gerekliliğini güçlü biçimde ortaya koymuştur. Mısır'da yaşananlar İslamcı hareketlerin çoğulculuk, dini hoşgörü, insan hakları ve azınlık haklarını kapsayacak biçimde sekülerizmi benimsememiş olmalarının ve seküler gruplarla uzlaşmalarının demokrasiye geçiş ve demokrasinin istikrarında olumsuz etkisi olduğunu pratik olarak göstermiştir. Diğer bir ifadeyle sekülerizm olmadan demokrasinin yaşayamadığı, İslamcı grupların seküler liberal demokrasinin prensiplerini kabullenmelerinin demokrasi için, garanti olmasa bile gerekli olduğu görülmüştür. Bu açıdan bölgede sekülerizmin veyahut sekülerizmi bir şekilde benimseyecek dini yorumların güçlenmesinin demokrasinin gelişmesine katkı sağlayabileceği söylenebilir. Arap halklarının isyanlarının gidişatında da taban gücü olan İslamcılarının sekülerizmle uzlaşmış dini yorumları geliştirebilmeleri, bununla bağlantılı olarak devlet içindeki reformcular ve Batı ile daha olumlu ilişkilere sahip seküler muhalefet ile işbirliğine gidebilmeleri ve onlarla uzlaşabilmeleri belirleyici olacaktır.

KAYNAKLAR

- Abdo, G. (2000). *No God But God: Egypt and the Triumph of Islam*, Oxford & New York: Oxford University Press.
- Abed, S.B. (1995). Islam and Democracy. In D. Garnham and M. Tessler (Eds.), *Democracy, War, and the Peace in the Middle East*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press. 116-132.
- Abou El-Fotouh, A. M. (2011, February 9). Democracy Supporters Should Not Fear the Muslim Brotherhood. *The Washington Post*.
- Abu-Zeid, M.A. and El-Shibini, F.Z. (1997). "Egypt's High Aswan Dam". *Water Resources Development*, 13(2), 209-217.
- Acemoglu, D. and Robinson, J. A. (2006). *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*, New York: Cambridge University Press.
- Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J.A. and Yared, P. (2008). "Income and Democracy". *American Economic Review*, 98(3), 808-842.
- Acemoğlu D. ve Robinson J.A. (2015). *Ulusların Düşüşü Güç Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri* (Çev: F.R. Velioğlu). İstanbul: Doğan Kitap (Orjinali 2012'de yayımlanmıştır.).
- Akşit, B. (2005). "Laikleşme Tipolojisi ve Türkiye'de Laiklik Deneyimi". *Şerif Mardin'e Armağan*, A.Öncü ve O.Tekelioğlu (Der.), İstanbul: İletişim Yayınları. 65-103.
- Akyol, H. (2008). "Demokratikleşme Yaklaşımları Açısından Büyük Ortadoğu Projesi", *Yayımlanmamış Proje*, Bahçeşehir Üniversitesi Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Programı Yüksek Lisans Eğitimi kapsamında.
- Alanani, K. (October, 2005). "Egypt: Parliamentary Elections in the Shadow of 2000". *Arab Reform Bulletin*, 3(8), Washington D.C.: Carnegie Endowment for International Peace (CEIP).
- Albright, M. K., Weber, V. and Cook, S. A. (2005). "In Support of Arab Democracy: Why and How". *Independent Task Force Report* 54, New York: Council on Foreign Relations.
- Amnesty International. (2009). *Buried Alive: Trapped by Poverty and Neglect in Cairo's Informal Settlements*, Londra: Amnesty International.
- Anderson, L. (1995). "Democracy in the Arab World: A Critique of the Political Culture Approach". In Brynen, R., Korany, B. and Noble, P. (Eds.), *Political Liberalization and Democratization in the Arab World*, vol.1 Theoretical Perspectives, Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 77-92.
- Anderson, L. (1997). "Prospects for Liberalism in North Africa: Identities and Interests in Preindustrial Welfare States". In J. P.Entelis (Ed.), *Islam, Democracy and the State in the North Africa*, Bloomington: Indiana University Press. 127-140.

- Angrist, M. P. (2005). "Party Systems and Regime Formation". In M. P. Posusney and M. P. Angrist (Eds.), *Authoritarianism in the Middle East Regimes and Resistance*, Colorado and London: Lynne Rienner Publishers, Inc., 119-141.
- Angrist, M. P. (2013). "Understanding the Success of Civic Protest in Tunisia". *The Middle East Journal*, 67(4), 547-564.
- Antonius, G. (1938). *The Arab Awakening: The Story of Arab National Movement*, London: Routhledge.
- Aras, İ. ve Günar, A. (2014). "Avrupa Birliği ve İngiltere'nin Arap Baharı'na Bakışları". A. Gözkaman ve P. Paksoy (Editörler), *Arap Baharı Üzerine Değerlendirmeler*, Ankara: Detay Yay. 85-114.
- Atacan F. (Nisan 2008). "Radikal İslam'ın Küresel Bir Tehdite Dönüşüm Süreci: Afganistan Deneyimi". *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 32-49.
- Atacan, F. (2004). "Otoriteryanizm Kısacasında Mısır", F. Atacan (Ed.) *Değişen Toplumlar, Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu*. (İlk Baskı). İstanbul: Bağlam Yayınları. 15-52.
- Atacan, F. (2014a). Mısır'da 25 Ocak Devrimi'nin Arka Planı: "Ekmek, Hürriyet, Adalet". Zahide Tuba Kor (Ed.), *Ortadoğu Konuşmaları : Bölgesel ve Küresel Perspektiften 'Arap Baharı'*, İstanbul: Küre Yayınları. (Konuşmanın tarihi. 12 Şubat 2011), 103-133.
- Atacan, F. (2014b). Mısır'da 'Devrim Hikayesi' ve Geçiş Sürecinin Problemleri. Z. T. Kor (Ed.), *Ortadoğu Konuşmaları : Bölgesel ve Küresel Perspektiften 'Arap Baharı'*. İstanbul: Küre Yayınları. (Konuşmanın tarihi. 23 Ocak 2013), 165-193.
- Ayalon, A. (1999). "Egypt's Pandora Box". In O. Bengio and G. Ben-Dor (Eds.), *Minorities and the State in the Arab World*, Boulder: Lynne Rienner Publishers. 53-71.
- Aydın, M.S. (1998). "Din, Siyaset ve Demokrasi". *İslam ve Demokrasi*. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Ensar Neşriyat (İSAV).
- Ayoob, M. (2011). "Beyond the Democratic Wave in the Arab World: The Middle East's Turko-Persian Future". *Insight Turkey*, 13(2), 57-70.
- Ayubi, N. N. (1997). "Islam and Democracy". In D. S. Potter, D. Goldblatt, M. Kiloh and P. Lewis (Eds.) *Democratization*, Cambridge: Polity Press.
- Aziz, M. A. and Hussein, Y. (2001). "The President, the Son, and the Military: The Question of Succession in Egypt". *The Arab Studies Journal* 9/10(2/1) : 73-88.
- Bader, V. (2007). *Secularism or Democracy? : Associational Governance of Religious Diversity*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bal, P. (2014). "Avrupa Birliği'nin Arap Baharı'na Bakışı ve Dış Politikası Üzerine Bir Değerlendirme". A. Gözkaman ve P. Paksoy (Editörler), *Arap Baharı Üzerine Değerlendirmeler*, Ankara: Detay Yayıncılık, 64-84.

- Bari, Z. (1995). *Re-emergence of the Muslim Brothers in Egypt*, New Delhi: Lancer Books.
- Bayat, A. (2011). "Arab Revolts: Islamists are not Coming!". *Insight Turkey*, 13(2), 9-14.
- Beinin, J., and El-Hamalawy, H. (2013). "Strikes in Egypt Spread from Center of Gravity". In D. McMurray and A. Ufheil-Somers (Eds.), *The Arab Revolts: Dispatches on Militant Democracy in the Middle East*, Indiana University Press, 83-90.
- Bellin, E. (2005). "Coercive Institutions and Coercive Leaders". In M. P. Posusney and M. P. Angrist (Eds.), *Authoritarianism in the Middle East Regimes and Resistance*, Colorado and London: Lynne Rienner Publishers, Inc., 21-41.
- Belt, D. (2009). "Islamism in Popular Western Discourse". *Policy Perspectives*, 6(2), 1-20.
- Berkes, N. (1984). *Teokrasi ve Laiklik*, (Birinci basım), İstanbul: Adam Yayınları.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (25.Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bill, J. A. and Springborg, R. (1994). *Politics in the Middle East* (4.Baskı), New York: HarperCollins College Publishers.
- Bishara, M. (2012). *The Invisible Arab: The Promise and Peril of the Arab Revolutions*. New York: Nation Books.
- Bölme, S. M., Küçükkeleş, M, Ulutaş, U., Özhan, T., Yılmaz, N. ve Ensaroğlu, Y. (Nisan 2011). "25 Ocak'tan Yeni Anayasa'ya: Mısır'da Dönüşümün Anatomisi", *SETA Rapor*, No.2, Ankara:SETA.
- Bratton, M. and van de Walle, N. (1997). *Democratic Experiments in Africa: Regime Transitions. in Comparative Perspective*. Cambridge, UK and New York: Cambridge University Press.
- Bromley, S. (1997). "Middle East Exceptionalism – myth or reality?". In D. S. Potter, D. Goldblatt, M. Kiloh and P. Lewis (Eds.) *Democratization*, Cambridge: Polity Press. 321-344.
- Brooke, S. (February 2013). "U.S. Policy and the Muslim Brotherhood". In L. Vidino (Ed.), *The West and the Muslim Brotherhood after the Arab Spring*, BAE-Dubai: Al Mesbar Studies & Research Centre and The Foreign Policy Institute. 18-25.
- Brooke, S. (March 2009). "Muslim Brotherhood Faces Growing Challenges in Egypt". *CTC Sentinel*, 2(3), 19-21.
- Brown, N.J. and Hamzawy, A. (January, 2008). "The Draft Party Platform of the Muslim Brotherhood: Foray into Political Integration or Retreat into Old Positions?". *The Carnegie Papers, Middle East Series*, Number 89. Washington D.C:CEIP.
- Brownlee, J. (2007). "A New Generation of Autocracy in Egypt". *Brown Journal Of World Affairs*, 14(1), 73-85.
- Bulaç, A. (2012). "On Islamism: Its Roots, Development and Future". *Insight Turkey*, 14(4), 67-85.

- Bunce, V. (2000). "Comparative Democratization: Big and Bounded Generalizations". *Comparative Political Studies*, 33(6-7), 703-734.
- Carothers, T. (2002). "The End of Transition Paradigm". *Journal of Democracy*, 13(1), 5-21.
- Carothers, T. (2007). "How Democracies Emerge: The 'Sequencing' Fallacy". *Journal of Democracy*, 18(1).
- Carter, A. and Stokes, G. (Eds.). (1998). *Liberal Democracy and Its Critics: Perspectives in Contemporary Political Thought*, Oxford: Polity Press.
- Cesari, J. (2014). *The Awakening of Muslim Democracy: Religion, Modernity and the State*, New York: Cambridge University Press.
- Cook, S. A. (2012). *The Struggle for Egypt From Nasser to Tahrir Square*, New York: Oxford University Press.
- Cooper, B. (2004). *New Political Religions, or An Analysis of Modern Terrorism*, Columbia and London: University of Missouri Press.
- Cooper, H. and Landler, M. (2011, February 4). White House and Egypt Discuss Plan for Mubarak's Exit. *New York Times*, A1.
- Cooper, H., Landler, M. and Sanger, D. E. (2011, February 13). In U.S. Signals to Egypt, Obama Straddled a Rift. *The New York Times*, A1.
- Çakmaktaş, N. (2015). "Mısır'da Selefilğe Toplumsal Tercih ve Nedenleri". *Akademik Ortadoğu*, 9(2), 27-54.
- Dahl, R. A. (1971). *Polyarchy: Participation and Opposition*, New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Dalacoura, K. (2005). "US democracy promotion in the Middle East since 11 September 2001: a critique". *International Affairs*, 81(5), 963-979.
- Dawn, C. E. (1991). "The Origins of Arab Nationalism". In R. Khalidi, L. Anderson, M. Muslih and R. S. Simon (Eds.), *The Origins of Arab Nationalism*, New York: Columbia University Press.
- Dede, A.Y. (2011). "The Arab Uprisings: Debating the 'Turkish Model'". *Insight Turkey*, 13(2), 23-32.
- Egypt's Ugly Election. (2005, December 10). *Washington Post*, A20.
- El-Benna, H. (2016). *Risaleler*. (4.Baskı) (Çev. M. Akbaş, R. Songül, M. Eren, A. Akbaş). İstanbul: Nida Yayınları. (Eserin orijinali 1998'de yayımlandı).
- El-Erriani, E. (2011, February 10). What the Muslim Brothers Want. *The New York Times*, A25.

- El-Ghobashy, M. (2003). "The Sociologist & the Egyptian State" *Review of African Political Economy*, 30(96), 329-334.
- El-Ghobashy, M. (2005). "The Metamorphosis of the Egyptian Muslim Brothers". *International Journal of Middle East Studies* 37(3), 373-95.
- Ernest G. (1991, January). Islam and Marxism: Some Comparisons. *International Affairs*, 67(1).
- Es-Sahmerani, E. (1998). "Nazariye ve Günümüz Arap Dünyasındaki Tatbikatı Açısından İslam ve Demokrasi". *İslam ve Demokrasi*. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Ensar Neşriyat (İSAV).
- Esposito, J. (1998). *Islam and Politics*, (4.Baskı) Syracuse, NY: Syracuse University Press.
- Esposito, J. (2002). *What Everyone Needs to Know About Islam*, New York: Oxford University Press.
- Ezbawy, Y. A. (January 2012). "The Role of the Youth's New Protest Movements in the January 25th Revolution", *IDS Bulletin*. 43 (1). 26-36.
- Fahim, K and El-Naggar, M. (2011, February 9). Emotions of a Reluctant Hero Galvanize Protesters. *New York Times*. s.A14.
- Fahim, K. and El Sheikh, M. (2012, August 3). Egypt Swears in Cabinet of Mostly Cautious Choices. *The New York Times*. s.A7.
- Farnsworth, C. H. (1991, April 10). Egypt's 'Reward': Forgiven Debt. *The New York Times*.
- Filiu, J. (2011). *Arab Revolution: Ten Lessons from the Democratic Uprising*, New York: Oxford University Press.
- Fleishman, J. (2008, October 3). Opposition party in Egypt faces dissent from within. *Los Angeles Times*.
- Fukuyama, F. (2001, December 17). Their Target: The Modern World. *Newsweek*, 138, 42-48.
- G-8 Greater Middle East Partnership. (2004, February 13). *Al-Hayat*.
- Gassebner, M., Lamla, M. J. and Vreeland, J. R. (2012). "Extreme Bounds of Democracy". *Journal of Conflict Resolution*, 57(2) 171-197.
- Gause F. (2005). "Can Democracy Stop Terrorism?", *Foreign Affairs* 84(5), 62-76.
- Gellner, E. (1991). "Islam and Marxism: Some Comparisons". *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 67(1), 1-6.
- Gellner, E.(1994). *Postmodernizm, İslam ve Us*, (Çev. B.Peker), Ankara: Ümit Yayınları. (Orijinali 1992'de yayımlanmıştır).
- Gerber, H. (2004). "The limits of constructedness: Memory and Nationalism in the Arab Middle East". *Nations and Nationalism*, 10(3). 251-268.

- Gerges, F. (2000). "The End of the Islamist Insurgency in Egypt?: Costs and Prospects". *Middle East Journal*, 54(4), 592-612.
- Gerges, F. (2013). "What changes have taken place in US foreign policy towards Islamists?". *Contemporary Arab Affairs*, 6(2), 189-197.
- Gershoni, I. and Jankowski, J. P. (1986). *Egypt, Islam and the Arabs: The Search for Egyptian Nationhood 1900-1930*, New York: Oxford University Press.
- Glanz, J. (2006, January 29). "A Little Democracy or a Genie Unbottled". *The New York Times*, sec.4, p.1.
- Gleditsch, K. S. (2002). *All International Politics is Local: The Diffusion of Conflict, Integration, and Democratization*, Ann Arbor, MI:University of Michigan Press.
- Gözkaman, A. (2014). "Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Mısır Politikalarına İlişkin Bir Değerlendirme". A. Gözkaman ve P. Paksoy (Editörler). *Arap Baharı Üzerine Değerlendirmeler*. Ankara: Detay Yayıncılık, 202-229.
- Greenhouse, S. (1991, May 27). Half of Egypt's \$20.2 Billion Debt Being Forgiven by U.S. and Allies. *The New York Times*.
- Haim, S. G. (1982). Sayyid Qutb. *Asian and African Studies*, 16(2), 147-56.
- Hashemi, N. (2009). *Islam, Secularism, and Liberal Democracy –Toward a Democratic Theory for Muslim Societies*, New York: Oxford University Press.
- Hashemi, N. (2011). "The Arab Revolution of 2011: Reflections on Religion and Politics". *Insight Turkey*, 13(2), 15-21.
- Heywood, A. (2015). *Siyasetin Temel Kavramları*, (2.Baskı)(Çev:H.Özler) Ankara: Adres Yayınları. (Orijinali "Key Concepts in Politics" adıyla 2000 yılında yayımlanmıştır).
- Hudson, M. C. (1995a). "The Political Culture Approach to Arab Democratization: The Case for Bringing It Back In, Carefully". In R. Brynen, B. Korany and P. Noble (Eds.), *Political Liberalization and Democratization in the Arab World*, vol.1, Theoretical Perspectives, Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers. 61-76.
- Hudson, M. C. (1995b). "Democracy and Foreign Policy in the Arab World". In D. Garnham and M. Tessler (Eds.), *Democracy, War, and the Peace in the Middle East*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press. 195-220.
- Huntington, S. (1984). "Will More Countries Become Democratic?" *Political Science Quarterly*, 99(2), 193-218.
- Huntington, S. P. (1991). *The Third Wave Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman and London: University of Oklahoma Press
- Huntington, S. P. (1993). The Clash of Civilizations. *Foreign Affairs*, 72(3), 22-49.
- Huntington, S. P. (1998). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Touchstone Books.

- Ibrahim, S. E. (1988). "Domestic Developments in Egypt". In W.B. Quandt (Ed.), *The Middle East: Ten Years After Camp David*, Washington D.C.: Brookings Institution Press.
- Ibrahim, S. E. (1996). "Egypt's Landed Bourgeoisie". In S.E. Ibrahim (Ed.), *Egypt, Islam and Democracy*, Cairo: The American University of Cairo Press. 109-134. s.112.
- Ibrahim, S. E. (2007, August 21). Egypt's Unchecked Repression. *Washington Post*. s.A15.
- International Crisis Group. (2008, June 18). "Egypt's Muslim Brothers: Confrontation or Integration?", *Middle East/ North Africa Report* No. 76.
- Internet: Fathy, Y., Al, R. and El-Guindi, Z. (2012, December 4). Hundreds of thousands besiege Egypt's presidential palace to protest draft constitution. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org/News/59778.aspx> (07.06.2015)
- Internet: Hussein, A.R. (2012, November 30). Egyptian assembly passes draft constitution despite protests. *The Guardian*. Web: <https://www.theguardian.com/world/2012/nov/30/egypt-constitution-morsi> (06.06.2015)
- Internet: Aboulenein, A. (2013, April 23). Military denies agreeing to civilian oversight. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2013/04/23/military-denies-agreeing-to-civilian-oversight/> (06.06.2015)
- Internet: Ali, M. (2012, October 13). Morsi politely 'asks' defiant prosecutor-general to stay on. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org/News/55526.aspx> (12.04.2015)
- Internet: Beaumont, P. (2012, November 23). Morsi 'power grab' angers Egypt opposition groups. *The Guardian*. Web: <https://www.theguardian.com/world/2012/nov/23/morsi-power-grab-angers-opposition> (04.05.2015)
- Internet: Committee to Protect Journalists. (2012, August 16). "Egyptian government attempts to suppress the media". *cpj.org*. Web: <https://cpj.org/x/4f32> (09.04.2015)
- Internet: Egypt foreign minister criticises US calls for change. (2011, February 10). *BBC News*. Web: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-12413840>. (30.08.2015)
- Internet: Egypt's FJP, NSF 'welcome' army statements on protests. (2013, June 24). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org/News/74782.aspx> (10.06.2015)
- Internet: Egypt's Morsi says he will not step down. (2013, July 3). *AlJazeera*. Web: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/07/20137222343142718.html> (01.09.2015)
- Internet: Egypt's Mursi calls Dec.15 referendum on new constitution. (2012, December 1). *Al Arabiya News*. Web: <https://english.alarabiya.net/articles/2012/12/01/252851.html> (06.06.2015)

- Internet: English text of Morsi's Constitutional Declaration. (2012, November 22). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/58947.aspx> (06.06.2015)
- Internet: Essam El-Din, G. (2012, September 12). Religious matters spark Islamist-secularist dispute in constituent assembly. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/52507.aspx> (09.09.2015)
- Internet: Essam El-Din, G. (2013, July 11-17). Morsi accused of treason?. *Al-Ahram Weekly*. Issue No.1156. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/News/3323.aspx> (06.05.2015)
- Internet: Fresh withdrawals threaten Constituent Assembly. (2012, November 14). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/58062.aspx> (12.04.2015).
- Internet: Gwertzman, B. (2012, December 4). "Egypt's Struggle for Power. Interview with Marina Ottaway". *Council on Foreign Relations (CFR)*. Web: <http://www.cfr.org/egypt/egypts-struggle-power/p29599> (04.04.2015)
- Internet: Human rights activist withdraws from constituent assembly. (2012, September 24). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/53685.aspx> (09.04.2015)
- Internet: Hussein, A.R. (2012, August 13). Egypt defence chief Tantawi ousted in surprise shakeup. *The Guardian*. Web: <https://www.theguardian.com/world/2012/aug/12/egyptian-defence-chief-ousted-shakeup> (09.05.2015)
- Internet: Islamists slams judges' constitution referendum boycott threat. (2012, November 10). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/57719.aspx> (12.04.2015)
- Internet: New prosecutor general says will work to lift injustice. (2012, November 23). *Egypt Independent, (Al-Masr Al-Youm)*. Web: <http://www.egyptindependent.com/news/new-prosecutor-general-says-will-work-lift-injustice> (10.04.2015)
- Internet: Owen, P. and McCarthy, T. (2013, July 8). Egypt: 51 Morsi supporters killed in shooting at Republican Guard compound – as it happened. *The Guardian*. Web: <https://www.theguardian.com/world/middle-east-live/2013/jul/08/egypt-34-killed-in-shooting-at-compound-where-morsi-is-being-held-live-coverage> (06.05.2015)
- Internet: Statement by the Armed forces on Thursday, 3 July 2013. (2013, July 3). *State Information Service*. Web: <http://www.sis.gov.eg/Story/101256> (06.05.2015)
- Internet: Update: Camel Battle defendants acquitted, court says evidence 'insufficient'. (2012, October 10). *Egypt Independent*. Web: <http://www.egyptindependent.com/news/update-camel-battle-defendants-acquitted-court-says-evidence-insufficient> (12.04.2015)
- Internet: Update: Protesters storm Alexandria Brotherhood office, set Mansoura FJP office on fire. (2012, November 27). *Egypt Independent*. <http://www.egyptindependent.com/news/update-protesters-storm-alexandria-brotherhood-office-set-mansoura-fjp-office-fire> (05.05.2015)

- Internet: Aboulenein, A. (2012, September 29). Calls for boycott of Constituent Assembly. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/09/29/calls-for-boycott-of-constituent-assembly/> (09.09.2015)
- Internet: Aboulenein, A. and Taha, R. M. (2012, October 23). Constituent Assembly dodges dissolution bullet”, *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/10/23/constituent-assembly-dodges-dissolution-bullet/> (09.04.2015)
- Internet: Aboullenein, A. (2012, September 20). Morsy grants Powers to his second in command. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/09/20/morsy-grants-powers-to-his-second-in-command/> (07.05.2015)
- Internet: Al-Tawy, A. (2013, February 26). FJP reiterates calls to keep Egypt's military out of domestic politics. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/65650.aspx>(15.06.2015)
- Internet: Ali, R. and Mourad, S. (2012, August 13). Morsi's Sunday surprise met with broad support by Egypt political forces. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/50261.aspx> (07.05.2015)
- Internet: April 6 leader freezes membership of Constituent Assembly. (2012, November 15). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/58254.aspx> (12.04.2015).
- Internet: Childress, S. (2013, September 17). Timeline: What's Happened Since Egypt's Revolution?. *PBS*. Web: <http://www.pbs.org/wgbh/frontline/article/timeline-whats-happened-since-egypts-revolution/> (05.06.2014)
- Internet: Egypt army chief warns of 'state collapse' amid crisis. (2013, January 29). *BBC News*. Web: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-21241753> (09.06.2015)
- Internet: Egypt court bans Muslim Brotherhood's political wing. (2014, August 9). *BBC News*. Web: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-28722935> (15.05.2015)
- Internet: Egypt cuts diplomatic ties with Syria. (2013, June 16). *AlJazeera*. Web: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/06/201361519182028756.html>(05.06.2015)
- Internet: Egypt's April 6 Youth Movement protests founder's arrest at Morsi's home. (2013, May 11). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/71160.aspx> (09.06.2015)
- Internet: Egypt's National Salvation Front: It is not a coup. (2013, July 4). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/75683.aspx> (06.05.2015)
- Internet: Egypt's Nour Party supports defence minister's comments on reconciliation. (2013, June 24). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74848.aspx> (10.06.2015)
- Internet: Egypt's Brotherhood declared 'terrorist group'. (2013, December 25). *BBC News*. Web: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-25515932> (15.05.2015)

- Internet: Egypt's Morsi assumes wide Powers. (2012, November 23). *AlJazeera*. Web: http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/11/20121122161830842641.html?utm=from_old_mobile (04.05.2015)
- Internet: Egypt's Morsi promotes top brass in bid to ease tensions with military. (2013, April 11). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/69053.aspx> (15.06.2015)
- Internet: Egypt's Morsi, opposition both defy army's coup threat. (2013, July 2). *Hurriyet Daily News*. Web: <http://www.hurriyetdailynews.com/egypts-morsi-opposition-both-defy-armys-coup-threat.aspx?pageID=517&nID=49903&NewsCatID=352> (01.09.2015)
- Internet: Egypt's National salvation front rejects dialogue with Morsi. (2013, January 28). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/63493.aspx> (09.06.2015)
- Internet: Egypt's new cabinet: Bureaucrats, technocrats and Islamocrats. (2012, August 2). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/49247.aspx> (09.09.2015)
- Internet: Egypt's opposition decries attack on anti-Morsi Rebel HQ. (2013, June 7). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/73423.aspx> (07.06.2015)
- Internet: Egyptian Elections Watch (Ahram Online-Jadaliyya). (2011, November 28). Reform and Development. *Ahram Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/30395.aspx> (15.08.2015)
- Internet: EISA (Electoral Institute for Sustainable Democracy in Africa).(2012). "EISA Election Witnessing Mission Report Egypt - The People's Assembly and Shura Council Elections November 2011-February 2012". *EISA Observer Mission Report*, No:43, Johannesburg: EISA. s.12-14. Web: <https://www.eisa.org.za/pdf/egy2012eomr.pdf> (06.08.2015)
- Internet: El Gundy, Z. (2011, August 22). Egypt's political forces battle for constitution and identity. *Alahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/19155.aspx> (05.04.2015)
- Internet: El Gundy, Z. (2012, August 13). Meet General El-Sisi, Egypt's defence minister. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/50305.aspx> (16.06.2015)
- Internet: El Gundy, Z. (2012, August 22). Egypt's Morsi appoints Christian, woman and Salafist to presidential team: Brotherhood TV channel. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/50952.aspx> (07.05.2015)
- Internet: El Gundy, Z. (2012, December 9). Egypt Army officers granted arrest power until 15 December. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/60159.aspx> (07.07.2015)
- Internet: El Rashidi, Y. (2013, February 7). Egypt: Rule of the Brotherhood. *The New York Review of Books*, 60 (2). Web: <http://www.nybooks.com/articles/2013/02/07/egypt-rule-brotherhood/?pagination=false> (02.03.2014)

- Internet: El Sharnoubi, O. (2013, June 28). Egypt's President Morsi in Power: A Timeline (Part II). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74754.aspx> (10.06.2015)
- Internet: El Sharnoubi, O. (2013, May 29). Egypt's anti-Morsi 'Rebel' campaign: An inside look. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/72693.aspx> (07.06.2015)
- Internet: El-Behairy, N. (2012, November 11). Investigation into presidential elections. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/11/11/prosecutor-general-orders-investigation-into-presidential-elections/> (12.04.2015)
- Internet: Essam El-Din, G. (2012, September 26). Divisions dog Egypt's Constituent Assembly. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/53822.aspx> (10.05.2015)
- Internet: Ezzat, D. (2013, February 20). Egypt's SCAF holding meetings in president's absence: Military sources. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/65226.aspx> (15.06.2015)
- Internet: Ezzat, D. (2013, May 21). Sinai crisis heightens tension between Egypt president, army chief: Sources. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/72030.aspx> (09.06.2015)
- Internet: Gamal El-Din, S. (2013, June 29). Egypt prosecutor-general opens investigations against opposition figures. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/75234.aspx> (10.06.2015)
- Internet: Haddon, H., Fathy, Y., Shukrallah, S. and Hussein, N. (2012, November 27). Live updates 2: Tens of thousands in Tahrir Square to oppose Morsi's decree". *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/59303.aspx> (05.05.2015)
- Internet: Haddon, H., Rashwan, N.H., Ali, R., Tarek, S., Shukrallah, S., El-Abbas, B.A. and El-Sharnoubi, O. (2013, June 30). Live updates 2: Millions on streets for anti-Morsi protests; 4 dead in Upper Egypt. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/75341.aspx> (01.09.2015)
- Internet: Hearst, D. (2013, August 20). Why Saudi Arabia is taking a risk by backing the Egyptian coup. *The Guardian*. Web: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/aug/20/saudi-arabia-coup-egypt> (13.10.2015)
- Internet: Hundreds of Morsi supporters begin rally in Nasr City. (2013, June 28). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/NewsAFCON/2017/75143.aspx> (10.06.2015)
- Internet: Judges, Assembly members debate constitutional role of Egypt's judiciary. (2012, November 10). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/57912.aspx>. (12.04.2015)

- Internet: Kerr, S. (2013, July 3). Fall of Egypt's Mohamed Morsi is blow to Qatari leadership. *Financial Times*. Web: <https://www.ft.com/content/af5d068a-e3ef-11e2-b35b-00144feabdc0>. (12.10.2015)
- Internet: Kingsley, P. (2013, June 19). Egypt tourism minister resigns over Luxor governor's terror links. *The Guardian*. Web: <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/19/egypt-tourism-minister-resigns-luxor-hisham-zaazou> (08.06.2015)
- Internet: Meet Hisham Qandil's new Egypt Cabinet. (2012, August 2). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/49365.aspx> (09.09.2015)
- Internet: Mısır ve İsrail'den Ortak Operasyon. (9 Eylül 2012). *AlJazeera Turk*. Web: <http://staff.aljazeera.com.tr/haber/misir-ve-israilden-ortak-operasyon#overlay-context=> (09.05.2015)
- Internet: Mihaila, L. (2013, January 8). Qatar to double aid to Egypt. *Daily News Egypt*. Web: <https://www.dailynewsegypt.com/2013/01/08/qatar-to-double-aid-to-egypt/> (12.10.2015)
- Internet: Military gives Egypt's political powers a week to reconcile. (2013, June 23). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74753.aspx> (05.06.2015)
- Internet: Mohsen, M. (2013, June 15). Brotherhood supports calls for jihad in Syria. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2013/06/15/brotherhood-supports-calls-for-jihad-in-syria/> (08.06.2015)
- Internet: Morsi retires Egypt's top army leaders; amends 2011 Constitutional Declaration; appoints vice president. (2012, August 12). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/50239.aspx> (19.06.2015)
- Internet: Morsi's Brotherhood may price for Egypt currency fall. (2013, January 3). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/61722.aspx> (12.10.2015)
- Internet: Muslim Brotherhood 'stole' Egypt's revolution: Kerry. (2013, November 21). *Ahram Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/87099.aspx> (05.06.2015)
- Internet: Muslim Brotherhood Statement on Constitutionality of Disenfranchisement Law Decision. (2012, June 15). *Ikhwanweb*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=30101> (01.05.2015)
- Internet: Opposition forces in Tahrir Square call on Morsi to 'leave'. (2013, June 28). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/NewsAFCON/2017/75160.aspx> (10.06.2015)
- Internet: Perry, T. (2012, July 31). Egypt's Mursi frees Islamists jailed by Mubarak. *Reuters*. Web: <http://www.reuters.com/article/us-egypt-mursi-pardon-idUSBRE86U13K20120731> (06.04.2015)
- Internet: Presidency 'lies' on the constitution, says No to Military Trials Campaign. (2012, December 23). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/61141.aspx> (07.05.2015)

- Internet: Pro-revolution coalition urges Morsi to fulfill his promises after wresting executive Powers. (2012, August 13). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/50303.aspx> (07.05.2015)
- Internet: Profile: Egypt's National Salvation Front. (2012, December 10). *BBC News*. Web: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-20667661> (02.03.2014)
- Internet: Rashwan, N. H. (2012, August 14). Morsi's coup against SCAF: The hows and the whys. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/50324.aspx> (09.05.2015)
- Internet: Rashwan, N. H. (2013, June 29). Egypt's 'Rebel' campaign gathered 22 mn signatures, says spokesman. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/75244.aspx> (10.06.2015)
- Internet: Salafist preacher Abu-Ismaïl blasts Egypt's defence minister for intervention comments. (2013, June 24). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74828.aspx> (10.06.2015)
- Internet: Shalaby, E. (2012, November 23). Coptic presidential assistant decides to resign, presidential team holds urgent meeting. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/11/23/coptic-presidential-assistant-decides-to-resign-presidential-team-holds-urgent-meeting/> (23.06.2015)
- Internet: Shukrallah, S. (2013, June 24). Once election allies, Egypt's 'Fairmont' opposition turn against Morsi. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74485.aspx> (24.04.2015)
- Internet: Support for Egypt Brotherhood and Morsi dwindling: ZRS. (2013, June 17). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74280.aspx> (07.06.2015)
- Internet: Taha, R. M. (2013, April 21). Conscience Front meets Morsi. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2013/04/21/conscience-front-meets-morsi/> (09.06.2015)
- Internet: Tarek, S. (2012, July 10). Updated: Egypt's constitutional court suspends presidential decree restoring People's Assembly. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/47379.aspx> (17.04.2015)
- Internet: The White House. (2013, July 3). "Statement by President Barack Obama on Egypt". Web: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/07/03/statement-president-barack-obama-egypt> (05.06.2015)
- Internet: Trew, B. (2012, August 12). Morsi's counterpunch: A reading of Egypt latest Constitutional Declaration. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/50260.aspx> (19.06.2014)
- Internet: UN News Center. (2012, November 30). "UN human rights chief calls on Egypt's president to roll back powers of recent decree". *UN.org*. Web: <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=43650#.WHUh6LHBK3c> (04.03.2015)

- İnternet: Updated: Egypt's Islamists rally to support President Morsi. (2013, June 21). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74585.aspx> (10.06.2015)
- İnternet: 'El Nur' ve Hizb 'El İhvan' yugaen 'misa'k şeref' bi adem ta'rrad kel minhuma el-melsagat el-a'hir. ['El-Nur' ve 'İhvan' partisi 'birbirleri aleyhine poster yapılmaması' için 'şeref anlaşması' imzalıyor] (26 Ekim 2011). *Almasryalyoum*. Web: <http://www.almasryalyoum.com/news/details/121293>. (05.04.2015)
- İnternet: Egyptian Islamists Deny Holocaust. (2005, December 23). *BBC News*, Web: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4554986.stm (01.06.2014)
- İnternet: Interview with Mahmoud Guzman. (2008, April 21). *Ikhwanweb*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/Article.asp?ID=16303&SectionID=0> (01.03.2014)
- İnternet: Abouel Fotouh: 'I do not and will not recognize Israel'. (2012, March 8). *Egypt Independent*. (Al Masry Al Youm'dan tercüme edilmiştir.) Web: <http://www.egyptindependent.com/news/abouel-fotouh-i-do-not-and-will-not-recognize-israel> (06.04.2015)
- İnternet: Aboulenein, A. (2012, August 1). A Closer look at Qandil's cabinet. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/08/01/a-closer-look-at-qandils-cabinet/> (09.09.2015)
- İnternet: Aboulenein, A. (2012, July 2). Retired judges and their legacies. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/07/02/retired-judges-and-their-legacies/> (03.06.2015)
- İnternet: Ahmed Shafiq officially disqualified from Egypt presidency race. (2012, April 24). *Ahram Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/40111.aspx> (01.05.2015)
- İnternet: Ajemian, P. (2008, August 24). "The Egyptian Brotherhood Talks About Democracy". *Foreign Policy Blogs*. Web: <http://foreignpolicyblogs.com/2008/08/24/an-interview-with-the-chairman-of-the-muslim-brotherhoods-political-department/> (22.02.2014)
- İnternet: Al Desoukie, O. and Elyan, T. (2011, January 12). Assessing Egypt's one-party parliament: Part 1. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2011/01/12/assessing-egypts-one-party-parliament-part-1/>. (12.08.2015)
- İnternet: Al Dostour Party, Web: <http://aldostourparty.ca/about/> (01.01.2015)
- İnternet: Al-Anani, K. (2011, June 1). "Egypt's Freedom & Justice Party: to Be or Not to Be Independent". *Sada*, CEIP. Web: <http://carnegieendowment.org/sada/?fa=44324> (15.04.2015)
- İnternet: Al-Raya, M. E. (2009, February 2). Al-Raya Interview with Muslim Brotherhood Deputy Chairman over Gaza Crisis. *Ikhwanweb*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=19153> (15.10.2015)

- Internet: Al-Tawy, A. (2013, April 8). Egyptian figures condemn cathedral violence but disagree on causes. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org/News/68762.aspx> (15.06.2015)
- Internet: Ali, M. (2012, December 6). 6 dead, 450 injured in clashes at Egypt's presidential palace. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org/News/59892.aspx> (07.06.2015)
- Internet: Ali, M. (2012, May 6). Mohamed Mursi. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org/News/40539.aspx> (09.05.2015)
- Internet: Ali, R. (2012, October 9). Morsi pardons revolution's political prisoners. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org/News/55099.aspx> (06.04.2015)
- Internet: Allam, R. (2013, April 22). Cabinet reshuffle: Bad News. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2013/04/22/cabinet-reshuffle-bad-news/> (09.06.2015)
- Internet: Amnesty International UK. (2010, November 16). "Egypt: Ahmed Shaaban's death in custody must be investigated". Web: <https://www.amnesty.org.uk/press-releases/egypt-ahmed-shaabans-death-custody-must-be-investigated> (12.08.2015)
- Internet: Amnesty International. (2008, May 28). *Amnesty International Report 2008 – Egypt*. s.117. <http://www.refworld.org/docid/483e2788c.html> (24.09.2015)
- Internet: Amnesty International. (2012, June 2). "Egypt: Mubarak verdict fails to deliver justice". Web: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2012/06/egypt-mubarak/> (04.05.2015)
- Internet: Amnesty International. (November 30, 2012). "Egypt's new constitution limits fundamental freedoms and ignores the rights of women". Web: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2012/11/egypt-s-new-constitution-limits-fundamental-freedoms-and-ignores-rights-women/> (09.05.2015)
- Internet: Angry Egyptians defy protest ban. (2011, January 27). *AlJazeera*. Web: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/01/201112621340630620.html> (30.08.2015)
- Internet: April 6 Youth Movement. (2010, September 22). CEIP. Web: <http://carnegieendowment.org/2010/09/22/april-6-youth-movement-pub-54918>. (19.08.2015).
- Internet: Arap Republic of Egypt Ministry of Finance. *General Budget Final Account-Fiscal Year 2009/2010*. Web: <http://www.mof.gov.eg/English/Pages/FinalAccountsData.aspx> (15.09.2015)
- Internet: Ashour, S., Megahed, M. and el-Hadi, O. (2010, October 11). SMS Messaging Restricted in Bid to Preempt Pre-Election Activism. *Al-Masry al-Youm English*. Web: <http://www.almasryalyoum.com/en/news/restrictions-placed-sms-messages-avert-promoting-anti-regime-incitations>. (12.08.2015)

- Internet: Azuri, L. (2011, November 16). "Egyptian Deputy PM's Document of Constitutional Principles: An Attempt to Bolster Military Supremacy, Curb Islamists' Influence on Constitution". *MEMRI Inquiry & Analysis Series* No.762. Web: <https://www.memri.org/reports/egyptian-deputy-pms-document-constitutional-principles-attempt-bolster-military-supremacy> (10.04.2015);
- Internet: Azuri, L. (2011, September 6). "Egypt's Islamic Camp, Once Suppressed By Regime, Now Taking Part in Shaping New Egypt – Part I: The Al-Azhar Document". *MEMRI Inquiry & Analysis Series* No.734. Web: <https://www.memri.org/reports/egypts-islamic-camp-once-suppressed-regime-now-taking-part-shaping-new-egypt---part-i-al> (10.04.2015)
- Internet: Beinin, J. (June 2012). "The Rise of Egypt's Workers". *The Carnegie Papers*, CEIP. Web: http://carnegieendowment.org/files/egypt_labor.pdf. (17.02.2015). s.3-5
- Internet: Bishara, D. (Der. & Çev). (March 2007). "Egyptian Constitutional Amendments Passed on March 19, 2007: Translated Excerpts". CEIP. Web: <http://carnegieendowment.org/files/appendix.pdf> (07.06.2014)
- Internet: Bishara, M. (2012, July 12). Egypt: A second republic. *Empire, Aljazeera Tv.* (Tv program). Aynı zamanda web: <http://www.aljazeera.com/programmes/empire/2012/07/2012711163519717268.html> (03.09.2015)
- Internet: Brown, N. J. (2012, December 3). "Just Because Mohammad Morsi is Paranoid Doesn't Mean He Doesn't Have Enemies". *New Republic*. Web: <https://newrepublic.com/article/110625/mohammad-morsi-paranoid-doesnt-mean-he-doesnt-have-enemies> (08.04.2015)
- Internet: Brown, N. J. (2012, June 6). "Guide Through the Egyptian Maze of Justice". *Article*, CEIP. Web: <http://carnegieendowment.org/2012/06/06/guide-through-egyptian-maze-of-justice-pub-48302> (01.06.2014)
- Internet: Brown, N. J. (2012, June 6). "Judicial Turbulence Ahead in Egypt, Fasten Your Seat Belts". CEIP. Web: <http://carnegieendowment.org/2012/06/06/judicial-turbulence-ahead-in-egypt-fasten-your-seat-belts/b689> (01.05.2015)
- Internet: Brown, N. J. (February 2012). "Egypt's Judges In a Revolutionary Age". *The Carnegie Papers*, CEIP. Web: http://carnegieendowment.org/files/egypt_judiciary.pdf (01.06.2014)
- Internet: Brown, N.J., Dunne, M. and Hamzawy, A. (2007, March 23). "Egypt's Controversial Constitutional Amendments". *A Textual Analysis*, CEIP. Web: http://carnegieendowment.org/files/egypt_constitution_webcommentary01.pdf (07.06.2014)
- Internet: Cambanis, T. (2011, October 11). "How Liberals are Losing the Battle for Egypt's Future". *The Atlantic*. Web: <http://www.theatlantic.com/international/archive/2011/10/how-liberals-are-losing-the-battle-for-egypts-future/246401/> (05.04.2015)

- Internet: Carlstrom, G. (2012, June 3). Anger in Cairo as Mubarak-era aides acquitted. *AlJazeera*. Web: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/06/2012622150124462.html>(04.05.2015)
- Internet: Central Bank of Egypt. *Annual Report 2009-2010*. s.70. Web: <http://www.cbe.org.eg/en/EconomicResearch/Publications/Pages/AnnualReport.aspx> (15.09.2015)
- Internet: Chick, K. (2010, August 1). Muslim Brotherhood supports ElBaradei. *The Washington Times*. Web: <http://www.washingtontimes.com/news/2010/aug/1/muslim-brotherhood-supports-elbaradei/> (12.08.2015)
- Internet: Church Leaders Back Mubarak's Son For President. (2008, September 22). *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2008/09/21/church-leaders-back-mubaraks-son-for-president/> (25.07.2013)
- Internet: CIA. (March, 1967). "Soviet Military Aid to United Arab Republic, 1955-66". *CIA Intelligence Report*. (1999'da açıklanan CIA İstihbarat Raporu). Web: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000496350.pdf. (04.08.2014)
- Internet: Constitution Founders: Part 1. (2012, October 2). *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/10/02/constitutional-founders-part-1/> (08.05.2015)
- Internet: Constitutional Court denies SCAF's request over Disenfranchisement Law. (2012, April 21). *Ahram Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/39841.aspx>(01.05.2015)
- Internet: Constitutional Declaration 2011. (2011, March 23). *Egyptian Government Services Portal*. Web: <http://www.egypt.gov.eg/english/laws/constitution/> (05.03.2015)
- Internet: Craggy, J., Trew, B., Gehad, G., El-Guindy, Z., Al-Tawy, A., Mourad, M. vd. (2013, June 30). Live updates: Millions join anti-Morsi protests in Egypt. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/75297.aspx> (01.09.2015)
- Internet: Da Marco, M. (2008, April 30). The Press and The Pharaoh. *Ikhwanweb*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=16909> (11.09.2015)
- Internet: Dawoud, K. (2012, April 12-18). El-Baradei returns. *Al-Ahram Weekly Online*. Issue No.1093. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2012/1093/eg8.htm> (10.05.2015)
- Internet: Declaration of the Fundamental Principles for the New Egyptian State. (2011, November 1). Web: http://www.constitutionnet.org/files/2011.11_-_constitutional_principles_document_english.pdf (15.04.2015)
- Internet: Dromi, U. (2007, June 22). Reverberations in Egypt: Gaza Fallout. *International Herald Tribune*. Web: <http://www.ihf.com/articles/2007/06/22/opinion/eddromi.php>. (10.06.2014)

- Internet: EEAS (2007). *EU/Egypt Action Plan*. Web: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/egypt_enp_ap_final_en.pdf (01.07.2015)
- Internet: Egypt Army Wants Protests Ended. (2011, February 2). *AlJazeera*. Web: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/02/20112210516616914.html> (30.08.2015.)
- Internet: Egypt begins constituent assembly selection. (2012, March 24). *AlJazeera*. Web: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/03/201232411736959254.html> (01.04.2015)
- Internet: Egypt constitution to be drafted before presidential elections: Minister. (2012, January 1). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/30684.aspx> (08.05.2015)
- Internet: Egypt opposition leaders face ‘incitement’ probe. (2012, December 27). *BBC News*. Web: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-20854953> (09.06.2015)
- Internet: Egypt president’s advisor for legal affairs tenders resignation. (2013, April 23). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/70010.aspx> (08.06.2015)
- Internet: Egypt swears in new cabinet ministers. (2013, January 6). *AlJazeera*. Web: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/01/201315232025886971.html> (07.05.2014)
- Internet: Egypt to take Turkish judicial system as model. (2013, May 8). *Anadolu Ajansi*. Web: <http://aa.com.tr/en/world/egypt-to-take-turkish-judicial-system-as-model-/248371>. (07.06.2015)
- Internet: Egypt’s 2010 Elections-Fraud, Oppression and Hope for Change. (2010, November 15). *Ikhwanweb*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=27550>. (06.08.2015)
- Internet: Egypt’s cabinet reshuffle to see new interior, finance minister. (2013, January 5). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/61841.aspx>. (07.05.2014)
- Internet: Egypt’s Coptic pope criticises Morsi over cathedral attacks. (2013, April 9). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/68830.aspx> (15.06.2015)
- Internet: Egypt’s Justice Minister Mekky quits ‘over cleansing call’. (2013, April 21). *BBC News*. Web: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-22240538> (08.06.2015)
- Internet: Egypt’s National Front sets five demands for President Morsi. (2013, January 26). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/63343.aspx> (09.06.2015)
- Internet: Egypt’s parliamentary affairs minister resigns from Qandill’s Cabinet. (2012, December 27). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/61388.aspx> (04.05.2015)
- Internet: Egypt’s prosecutor-general orders arrest of ‘Black Bloc’ members. (2013, January 29). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/63439.aspx> (09.06.2015)

- Internet: Egypt's top prosecutor retracts resignation. (2012, December 21). *AlJazeera.com*. Web: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/12/2012122163954515660.html> (08.07.2015)
- Internet: Egyptian Elections Watch (Ahrām Online-Jadaliyya). (2011, November 18). Al-Karama. *Ahrām Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/26690.aspx> (15.08.2015)
- Internet: Egyptian Elections Watch (Ahrām Online-Jadaliyya). (2011, December 4). Al-Nour Party. *Ahrām Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/26693.aspx> (05.04.2015)
- Internet: Egyptian Elections Watch (Ahrām Online-Jadaliyya). (2011, November 18). Al-Wasat. *Ahrām Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/26696.aspx> (15.08.2015)
- Internet: Egyptian Elections Watch (Ahrām Online-Jadaliyya). (2011, November 18). Democratic Alliance (Freedom and Justice). *Ahrām Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/26895.aspx> (15.08.2015)
- Internet: Egyptian Elections Watch (Ahrām Online-Jadaliyya). (2011, November 19). Islamist Bloc (Al-Nour). *Ahrām Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/26940.aspx> (15.08.2015)
- Internet: Egyptian Elections Watch (Ahrām Online-Jadaliyya). (2011, November 18). Revolution Continues. *Ahrām Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/26720.aspx>. (15.08.2015)
- Internet: Egyptian Elections Watch (Ahrām Online-Jadaliyya). (2011, November 18). Wafd Party. *Ahrām Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/24940.aspx>. (20.08.2015)
- Internet: Egyptian Elections Watch (Ahrām Online-Jadaliyya). (2011, November 18). The National Progressive Unionist (Tagammu), *Ahrām Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/26697.aspx> (20.08.2015)
- Internet: Egyptian Elections Watch. (Ahrām Online-Jadaliyya). (2011, December 3). Freedom and Justice Party. *Ahrām Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/24939.aspx> (15.08.2015)
- Internet: Egyptian reactions vary to President Morsi's new constitutional decree. (2012, December 9). *Ahrām Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/60118.aspx> (09.07.2015)
- Internet: Egyptian web activist freed after protests tells TV station: 'I am no hero'. (2011, February 8). *The Guardian*. Web: <https://www.theguardian.com/world/2011/feb/08/wael-ghonim-google-facebook>. (20.10.2015)
- Internet: Egyptians riot over bread crisis. (2008, April 8). *The Telegraph*. Web: <http://www.telegraph.co.uk/finance/economics/2787714/Egyptians-riot-over-bread-crisis.html>. (21.06.2014)

- İnternet: El Nahhas, M. (2007, March 22-28). Judges to boycott referendum. *Al Ahram Weekly*. Issue No.837. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2007/837/eg4.htm> (07.07.2015)
- İnternet: El Sharnoubi, O. (2013, January 27). Protests Monday on ‘Friday of Rage’ anniversary to press opposition demands. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/63439.aspx> (09.06.2015)
- İnternet: El Sharnoubi, O. (2013, June 20). Egypt’s anti-Morsi ‘Rebel’ campaign says it has gathered 15 mn signatures. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74565.aspx> (07.06.2015)
- İnternet: El Sharnoubi, O. (2013, June 28). Egypt’s President Morsi in Power: A Timeline (Part I), *Ahram Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74427.aspx>. (10.06.2015)
- İnternet: El-Hennawy, N. (2012, June 14). Experts: Court rulings constitute a blow to civilian forces. *Egypt Independent*. Web: <http://www.egyptindependent.com/news/experts-court-rulings-constitute-blow-civilian-forces-0> (01.05.2015)
- İnternet: El-İhvan: Labd min istifata’ şa’bi ali kamb dafid. [İhvan: Camp David üzerine bir referandum yapılmalı] (23 Ağustos 2011). *Alwafd News*. Web: <http://alwafd.org/article/86126> (05.04.2015)
- İnternet: El-Katatni: “El İhvan yehter mun el-ittifakiye ‘kamb dafid.” [El-Katatni: ‘İhvan’ ‘Camp David’ anlaşmasına saygı duyuyor]. (19 Şubat 2011). *ilaf*. Web: <http://elaph.com/Web/NewsPapers/2011/2/632938.html?entry=articleRelatedArticle> (05.08.2018)
- İnternet: El-Kouny, N. (2012, April 2). SCAF’s Advisory council calls for constituent assembly to disband. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/38291.aspx>. (05.05.2015)
- İnternet: Elyan, T. (2011, January 17). Opposition launches ‘popular parliament’, *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2011/01/17/opposition-launches-popular-parliament/>. (12.08.2015)
- İnternet: Elyan, T. (2011, July 7). Democratic Alliance presents bill of constitution principles, condemn PA law. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2011/07/07/democratic-alliance-presents-bill-of-constitutional-principles-condemn-cabinets-pa-law/> (15.04.2015)
- İnternet: Enein, A, El-Dabh, B., Gulhane, J. and Molly, C. (2012, November 19). Remembering Mohamed Mahmoud: The good, the bad, and the Brotherhood. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/11/19/remembering-mohamed-mahmoud-the-good-the-bad-and-the-brotherhood/> (10.05.2015)
- İnternet: English text of President Morsi’s new Egypt Constitutional Declaration. (2012, August 12). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/50248.aspx> (19.06.2014)

- Internet: English text of SCAF amended Egypt Constitutional Declaration. (2012, June 18). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/45350.aspx> (03.05.2015)
- Internet: Essam El Din, G. (2004, January 8-14). It Won't Happen Here. *Al Ahram Weekly Online*. Issue No.672. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2004/672/eg2.htm> (12.06.2015)
- Internet: Essam El Din, G. (2006, March 30-April 5). Re-introducing Gamal Mubarak. *Al Ahram Weekly Online*. Issue No.788. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2006/788/eg3.htm> (12.06.2015)
- Internet: Essam El-Din, G. (2005, March 31-April 6). Opposition snipes at government. *Al-Ahram Weekly Online*. Issue No: 736. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2005/736/eg1.htm>. (08.08.2014)
- Internet: Essam El-Din, G. (2010, December 13). Egypt's opposition-free parliament opens to a new session. *Ahram Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/1849.aspx>.(12.08.2015)
- Internet: Essam El-Din, G. (2012, December 25). Islamists tighten grip on Egypt's Shura Council. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/61266.aspx> (11.05.2015)
- Internet: European External Action Service (EEAS). (2011). *European Neighborhood Policy*. Web: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/330/european-neighbourhood-policy-enp_en (01.07.2015)
- Internet: Ex-regime, not 'Rebel', to blame for Fayoum clashes: Brotherhood figure. (2013, June 17). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74241.aspx> (06.06.2015)
- Internet: Experts: Brotherhood's Participation in the People's Parliament Ensure its Survival. (2011, January 5). *Ikhwanweb*, Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=27736> (14.08.2015)
- Internet: Ezzat, D. (2012, December 27). President Morsi could face a summer of discontent. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/61331.aspx> (04.05.2015)
- Internet: Fahmy, H. (2011, November 17). Thousands rally in Tahrir Square on Friday of 'Protecting Democracy'. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2011/11/18/thousands-rally-in-tahrir-on-friday-of-protecting-democracy/>. (10.05.2015)
- Internet: FAO (Food and Agriculture Organization of the UN). (July 2008). *Crop Prospects and Food Situation*. No.3. Web: <http://www.fao.org/3/ai470e/ai470e05.htm>. (12.09.2015)
- Internet: Fathi, Y. (2010, December 6). Coalition wants parliament dissolved. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/1307.aspx> (12.08.2015)

- Internet: Feteha, A. and Nada, M. (2012, December 23). Full unofficial results of Egypt's constitution referendum: A visual breakdown. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/61119.aspx> (08.07.2015)
- Internet: Five Salafi organization officials referred to trial in foreign funding case. (2012, March 14). *Egypt Independent*. (Al-Masry Al-Youm'un İngilizce yayını). Web: <http://www.egyptindependent.com/news/five-salafi-organization-officials-referred-trial-foreign-funding-case> (16.08.2015)
- Internet: Fletcher, H. (2008, May 30). "Jamaat Al-Islamiyya". *Council on Foreign Relations*. Web: <https://www.cfr.org/backgrounder/jamaat-al-islamiyya>. (11.07.2015)
- Internet: Former MPs announce 'shadow parliament'. (2010, December 13). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/1816.aspx> (12.08.2015)
- Internet: Freedom and Justice Party Rejects SCAF's Coup D'état against Democracy. (2012, June 18). *Ikhwanweb*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=30112> (03.05.2015)
- Internet: Freedom House. (2012, September 24) *Freedom on the Net 2012 Report*. Web: https://freedomhouse.org/sites/default/files/resources/FOTN%202012%20-%20Full%20Report_0.pdf (02.01.2013)
- Internet: Freedom House. (2010). *Freedom in the World 2010 survey*. Web: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2010/egypt> (02.01.2013)
- Internet: Fukuyama, F. (2001, October 5). History is Still Going Our Way. *The Wall Street Journal*. Web: <https://www.wsj.com/articles/SB1002238464542684520>. (23.05.2012).
- Internet: Gamalaeddine, S. (2013, April 21). Egypt's justice minister Ahmed Mekki resigns: Judicial sources. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/69781.aspx> (08.06.2015)
- Internet: Gheriany heads Constituent Assembly. (2012, June 18). *Egypt Independent*. Web: <http://www.egyptindependent.com/news/gheriany-heads-constituent-assembly> (03.06.2015)
- Internet: Gotowicki, S. H. (1997). "The Role of the Egyptian Military in Domestic Society". *Institute of National Strategic Studies*, National Defense University. Web: <http://fmso.leavenworth.army.mil/documents/egypt/egypt.htm> (01.06.2014)
- Internet: Grewal, S. (February 24, 2016). "A Quiet Revolution: The Tunisian Military After Ben Ali". *Regional Insight*, CEIP. Web: <http://carnegieendowment.org/2016/02/24/quiet-revolution-tunisian-military-after-ben-ali-pub-62780> (03.03.2016)
- Internet: Habib on MB Party Program, Dialogue with West. (2007, November 11). *Ikhwan.web*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=14588> (01.09.2015)
- Internet: Haddon, H., Shukrallah, S., Adel, M., Al-Tawy, A., Rashwan, N. and Ali, R. (2013, July 3). Live Updates: Morsi ousted; head of constitutional court to take over

- Egypt presidency. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/75594.aspx> (05.06.2015)
- Internet: Halawa, O. (2013, January 2). Shura Council's new legislative Powers are worrying for many. *Egypt Independent*, Web: <http://www.egyptindependent.com/news/shura-council-s-new-legislative-powers-are-worrying-many> (11.05.2015)
- Internet: Hamzawy, A. (18 Ekim 2011). Fi Zarureti El-Devle El-Medeniyye [Sivil Devletin Gerekliliği Üzerine]. *al-Shorouk*. (Arapça). Web: <http://www.shorouknews.com/columns/view.aspx?cdate=18102011&id=3f6a0218-cf62-4dbd-aade-fdbd0efd9e0a> (01.03.2015)
- Internet: Hamzawy, A. (2011, January 21). "The Day of Anger- A New Protest Scene in Egypt". *Article*, CEIP. Web: <http://carnegieendowment.org/2011/01/28/day-of-anger-new-protest-scene-in-egypt-pub-42391> (20.02.2015)
- Internet: Hamzawy, A. and Brown, Nathan J. (March 2010). "The Egyptian Muslim Brotherhood: Islamist Participation in a Closing Political Environment". *The Carnegie Papers*, Number 19. CEIP. Web: https://carnegieendowment.org/files/muslim_bros_participation.pdf (15.02.2014)
- Internet: Hamzawy, A. and Dunne M. (2010, November 15). "Brotherhood Enters Elections in a Weakened State". *Carnegie Article*, CEIP. Web: <http://carnegieendowment.org/2010/11/15/brotherhood-enters-elections-in-weakened-state-pub-41934> (15.09.2014)
- Internet: Hatem, M., and Wael, E. (2012, January 24). Timeline: Egypt's year of revolution, *Ahram Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/32352.aspx>. (10.06.2015)
- Internet: Hawthorne, A. (2004). Middle Eastern Democracy – Is Civil Society the Answer?. *The Carnegie Papers*, Number 44, CEIP. Web: <https://carnegieendowment.org/files/CarnegiePaper44.pdf>. (16.02.2014).
- Internet: Hearst, D and Hussein, A. (2012, June 14). Egypt's supreme court dissolves parliament and outrage Islamists. *The Guardian*. Web: <https://www.theguardian.com/world/2012/jun/14/egypt-parliament-dissolved-supreme-court> (01.05.2015)
- Internet: Hosenball, M. (2011, February 6). "Exclusive: Egypt's Suleiman demonized Islamists: WikiLeaks cables". *The Reuters*. Web: <http://www.reuters.com/article/us-egypt-wikileaks-suleiman-idUSTRE71518C20110206> (03.04.2015)
- Internet: Hosni Mubarak 01 February 2011 speech on Egyptian Uprising. (2011, February 1). Web: <https://www.youtube.com/watch?v=nz5ZkO2jb4s> (15.10.2015.)
- Internet: Hosni Mubarak's speech: full text. (2011, February 2). *The Guardian*. Web: <https://www.theguardian.com/world/2011/feb/02/president-hosni-mubarak-egypt-speech> (15.10.2015.)

- Internet: Hosni Mubarak's speech to the nation-28 January (ENGLISH). (2011, January 28). Web: <https://www.youtube.com/watch?v=9DtOr6BBOHg> . (15.10.2015)
- Internet: Howeidy, A. (2000, August 31-September 6). Brothers forward a new image, and a sister. *Al Ahram Weekly Online*, Issue No:497. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2000/497/eg2.htm> (01.06.2014).
- Internet: Human Rights Watch. (January 2007). *Monopolizing Power: Egypt Political Parties Law*. Number 1. Web: <https://www.hrw.org/legacy/backgrounders/mena/egypt0107/egypt0107web.pdf> (01.01.2014)
- Internet: Human Rights Watch. (December 2010). "Elections in Egypt, State of Permanent Emergency Incompatible with Free and Fair", *Report*. Web: <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/egypt1110WebforPosting.pdf> (18.06.2014)
- Internet: Human Rights Watch. (2011, October 10). "Egypt: Investigate Violence Against Coptic Christians". Web: <https://www.hrw.org/news/2011/10/10/egypt-investigate-violence-against-coptic-christians> (20.08.2015)
- Internet: Human Rights Watch. (2012, December 23). "Egypt: New Constitution Mixed on Support of Rights". Web: <https://www.hrw.org/news/2012/11/30/egypt-new-constitution-mixed-support-rights> (09.05.2015)
- Internet: Hussein, A. (2010, September 1). Gamal Mubarak accompanies father to Washington. *Daily News Egypt*, Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2010/09/01/gamal-mubarak-accompanies-father-to-washington/> (06.08.2015)
- Internet: Idle, N. and Nunns, A. (2011, April 14). Tahrir Square tweet by tweet. *The Guardian*. Web: <https://www.theguardian.com/world/2011/apr/14/tahrir-square-tweet-egyptian-uprising>. (30.08.2015)
- Internet: Ignatius, D. (2012, February 15). A 'Cosmic Wager' on the Muslim Brotherhood. *The Washington Post*. Web: https://www.washingtonpost.com/opinions/a-cosmic-wager-on-the-muslim-brotherhood/2012/02/15/gIQAvIxbGR_story.html?noredirect=on&utm_term=.7dd3f4bdc5b1. (11.02.2015)
- Internet: International Monetary Fund. (February 2015). Arab Republic of Egypt, *IMF Country Report* No.15/33. Washington D.C.:IMF. Web: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2015/cr1533.pdf> (15.09.2015). s.7.
- Internet: Jensen, J. and Lee, I. (2010, November 14). Alexandria family accuses police of torturing son to death. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2010/11/14/alexandria-family-accuse-police-of-torturing-son-to-death/>. (12.08.2015)
- Internet: June 30 Coordinating Committee plans for week-long protests. (2013, June 22). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74663.aspx> (07.08.2015)

- İnternet: Kemal, M., Al-Dakhakhny, F. ve Qarnashawi, S. (16 Temmuz 2012). Munavara Reisiyye Lihimaye 'Ettesisiyye' ['Kurucu Meclisi' korumak için başkanlık manevrası]. *Al Masr Al Youm*. (Arapça). Web: <http://today.almasryalyoum.com/article2.aspx?ArticleID=346652> (05.04.2015)
- İnternet: Khaled Said: The face that launched a revolution. (2012, June 6). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/43995.aspx> (12.08.2015)
- İnternet: Kingsley, P. (2013, June 26). Egypt's Mohamed Morsi: I have made mistakes. *The Guardian*. Web: <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/26/egypt-mohamed-morsi-mistakes> (10.06.2015)
- İnternet: Kingsley, P. (2013, June 30). Protesters across Egypt call for Mohamed Morsi to go. *The Guardian*. Web: <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/30/mohamed-morsi-egypt-protests> (01.09.2015)
- İnternet: Knell, Y. (2011, January 25). Egypt's revolution: 18 days in Tahrir Square. *BBC News*. Web: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-16716089>. (30.08.2015)
- İnternet: Kortam, H. (2013, January 27). Morsy announces state of emergency in three cities. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2013/01/27/morsy-announces-state-of-emergency-in-three-cities/> (09.06.2015)
- İnternet: Kronoloji: Mübarek sonrası Mısır. (27 Mayıs 2013). *Al Jazeera Turk*. Web: <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-mubarek-sonrasi-misir>. (10.06.2015)
- İnternet: Levinson, C. (2011, February 3). ElBaradei's Role Cast in Doubt. *Wall Street Journal*. Web: <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748704775604576120443506757576> (12.08.2015)
- İnternet: Liliana, M. (2012, December 23). Rights' groups demand postponing results. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/12/23/rights-groups-demand-postponing-results/> (10.06.2015)
- İnternet: Live updates: Hundreds of thousands attend rival rallies in Cairo; clashes in Alexandria. (2013, June 28). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/75134.aspx> (10.06.2015)
- İnternet: Lyon, A. and Elyan, T. (2012, December 9). Egypt's opposition rejects constitutional referendum. *Reuters*. Web: <http://www.reuters.com/article/us-egypt-politics-idUSBRE8B30GP20121209> (09.07.2015)
- İnternet: MacLaren, M. (October 2009). 'Sequentialism' or 'Gradualism'? On the Transition to Democracy and the Rule of Law. Swiss National Science Foundation National Centre of Competence in Research (NCCR) Challenges to Democracy in the 21st Century, Working Paper No. 38. Web: <http://www.nccr-democracy.uzh.ch/publications/workingpaper/pdf/wp38.pdf> (22.03.2013).

- İnternet: Mallat, C. (2012, June 15). Saving Egypt's Supreme Constitutional Court from itself. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/45009.aspx> (01.05.2015)
- İnternet: MB Chairman Calls for Ending Gaza Siege. (2008, November 21). *Ikhwanweb*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=18708> (07.07.2014)
- İnternet: Mısır Devlet Bilgi Servisi. 1977 / 40 nolu Yasa- Siyasi Partiler Sistemi ve Değişikliklere İlişkin- 7 Temmuz 1977 gün ve 27 sayılı Mısır resmi gazetesi. Web: www.sis.gov.eg. (01.01.2014)
- İnternet: Mısır Kamu Mobilizasyon ve İstatistik Merkezi Ajansı (Central Agency for Public Mobilization and Statistics- CAPMAS). "Egypt Statistics – Annual Unemployment Rate". Web: https://www.capmas.gov.eg/Pages/IndicatorsPage.aspx?Ind_id=1118. (10.06.2014)
- İnternet: Michael, M. (2009, March 11). Owner of Sunken Egyptian Ferry Gets 7 years prison. *The San Diego Union-Tribune*. Web: <https://www.sandiegouniontribune.com/sdut-ml-egypt-sunken-ferry-031109-2009mar11-story.html> (05.06.2015)
- İnternet: Michael, M. (2011, March 21). Egypt: Constitution Changes Pass in Referendum. *The Washington Post*. Web: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2011/03/20/AR2011032001465.html> (05.04.2015)
- İnternet: Mihaila, L. (2013, January 8). Tahany El-Gebaly condemns constitution. *Daily News Egypt*. Web: <https://www.dailynewsegyp.com/2013/01/08/tahany-el-gebaly-condemns-the-constitution/> (10.05.2015)
- İnternet: More political parties join anti-Morsi petition campaign. (2013, May 16). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/71613.aspx> (07.06.2015)
- İnternet: Morsi should resign for good of Egypt: ElBaradei. (2013, June 22). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74646.aspx> (07.06.2015)
- İnternet: Morsi welcomes Ramadan with release of 572 detained by military. (2012, July 19). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/48208.aspx> (06.04.2015)
- İnternet: Morsi: Presidential Institution, Egypt's New National Charter and New Cabinet are for All Egyptians. (2012, May 30). *Ikhwanweb*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=30032> (15.05.2015)
- İnternet: Morsi's selective release of political prisoners prompts criticism. (2012, August 1). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/49225.aspx> (06.04.2015)
- İnternet: Mubarak resigns as president & hands power to army. (2011, February 11). *AlArabiya.Net*. Web: <https://www.alarabiya.net/articles/2011/02/11/137235.html> (25.10.2015)
- İnternet: Mubarak-era corruption 'greater than we imagined,' Egypt's Morsi tells Al-Ahram. (2013, June 7). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/73389.aspx> (08.06.2015)

- Internet: NAC Studied the Formation of a Parallel Parliament. (2010, December 6). *Ikhwanweb*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=27432>. (12.08.2015)
- Internet: Nafaa, H. (2002, August 1-7). Democratic Reductionism. *Al Ahram Weekly Online*. Issue No. 597. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2002/597/op12.htm> (05.08.2014)
- Internet: Nafie, I. (2003, November 13-19). Double Trouble. *Al Ahram Weekly Online*. Issue No.664. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/2003/664/op1.htm> (05.08.2014)
- Internet: Nasr, N. (2008, January 10-16). The singles set, *Al Ahram Weekly Online*. Issue No.879. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2008/879/li1.htm> (10.09.2015)
- Internet: NDP MPs Call for the Arrest of members of the "Parallel Parliament". (2010, December 22). *Ikhwanweb*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=27622> (12.08.2015)
- Internet: Official Results: 16 opposition, 424 NDP, 65 'independents'. *Ahramonline*. (2010, December 6). Web: <http://english.ahram.org.eg/News/1321.aspx> (06.08.2015).
- Internet: Opposition MPs Pledge to Egyptians to Overthrow Fraud Parliament. (2010, December 14). *Ikhwanweb*. <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=27529>. (12.08.2015)
- Internet: Osman, M. (2013, April 8). Poll: Morsi approval hits record low. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/68729.aspx> (09.06.2015)
- Internet: Ottaway, M. (2012, June 13). "Egypt: Death of the Constituent Assembly?". CEIP Web: <http://carnegieendowment.org/2012/06/13/egypt-death-of-constituent-assembly-pub-48501> (03.06.2015)
- Internet: Ottaway, M. (2012, November 29). "A Choice of Two Tyrannies". *The National Interest*. Web : <http://nationalinterest.org/commentary/choice-two-tyrannies-7783>. (08.04.2015)
- Internet: Ottaway, M. and Carothers, T. (March 2004). "The Greater Middle East Initiative: Off to a False Start". *Policy Brief*, 29, CEIP. Web: <https://carnegieendowment.org/files/Policybrief29.pdf> . (09.03.2013)
- Internet: Perry, T. and Salah, Y. (2013, May 7). Egypt's Mursi brings more Islamists into cabinet. *Reuters*. Web: <http://www.reuters.com/article/us-egypt-reshuffle-idUSBRE9460AL20130507>; (08.06.2015)
- Internet: Political groups, parties to join Friday protest under different banners. (2011, November 17). *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2011/11/17/political-groups-parties-to-join-friday-protest-under-different-banners/>. (10.05.2015)
- Internet: President Mubarak Calls Elections 'Legal' Despite Proof of Fraud. (2010, December 12). *Ikhwanweb*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=27514> (12.08.2015)

- Internet: Profile: Egypt's Khairat al-Shater. (2012, April 1). *AlJazeera*. Web: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/04/20124117205835954.html> (01.05.2015)
- Internet: Profile: Egypt's New PM Hisham Qandil. (2012, July 27). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/48551.aspx> (15.06.2015)
- Internet: Rabbo, A. A. (December 2011). Egyptian Political Parties and Parliamentary Elections 2011/2012. *Commentary Series*, Doha: Arab Center for Research & Policy Studies (Doha Institute). Web: <http://english.dohainstitute.org/file/get/54fdae29-1106-49cb-bc7e-752992fa154b.pdf> (15.04.2015)
- Internet: Remarks by George W. Bush at the 20th Anniversary of the National Endowment for Democracy. (2003, November 6). <https://www.ned.org/remarks-by-president-george-w-bush-at-the-20th-anniversary/> (11.06.2014)
- Internet: Revkin, M. and Auf, Y. (2012, June 12). Egypt's Constitutional Chaos. *Foreign Policy*. Web: <http://foreignpolicy.com/2012/06/14/egypts-constitutional-chaos/> (03.06.2105)
- Internet: Saad, R. (2011, February 10-16). Egypt is not Iran. *Al-Ahram Weekly Online*. Issue No.1034. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2011/1034/sc1801.htm> (20.10.2015)
- Internet: Sacked Salafist presidential aide blasts Egypt's Morsi, demands apology. (2013, February 18). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/65067.aspx> (15.06.2015)
- Internet: Said, A. M. (2009, January 1-6). What lies Ahead?. *Al Ahram Weekly*. Issue No.928. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2009/928/eg3.htm> (01.06.2014)
- Internet: Salah, F. (2012, December 26). ElBaradei slams the new constitution. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/12/26/elbaradei-slams-the-new-constitution/> (10.06.2015)
- Internet: Salah, F. (2012, December 26). ElBaradei slams the new constitution. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/12/26/elbaradei-slams-the-new-constitution/> (10.06.2015)
- Internet: Salah, F. (2013, May 8). Mixed responses to cabinet reshuffle. *Daily news Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2013/05/08/mixed-responses-to-cabinet-reshuffle/> (08.06.2015)
- Internet: Saleh, Y. and Taylor, P. (2013, July 8). The Egyptian rebel who "owns" Tahrir Square. *Reuters*. Web: <http://in.reuters.com/article/egypt-protests-tamarud-idINDEE96702M20130708> (01.09.2015)
- Internet: Samuel, H. (2011, January 18). "French foreign minister defends offer to help ousted Tunisian president". *The Telegraph*, Web: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/8267380/French-foreign-minister-defends-offer-to-help-ousted-Tunisian-president.html> (06.08.2015)

- Internet: Saudis told Obama not to humiliate Mubarak. (2011, February 10). *The Times*.
Web: <https://www.thetimes.co.uk/article/saudis-told-obama-not-to-humiliate-mubarak-k8zfbkh2rk> (20.10.2015)
- Internet: Sedky, A. R. (2015, December 31). On Egypt's parliamentary elections. *Al-Ahram Weekly Online*, Issue No.1276. Web: <http://weekly.ahram.org.eg/News/15072/21/On-Egypt's-parliamentary-elections.aspx> (02.02.2016).
- Internet: Shalaby, E. (2012, December 22). Vice-president resigns. *Daily News Egypt*.
Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/12/22/vice-president-resigns/> (07.07.2015)
- Internet: Shams El-Din, M. (2012, April 8). Egypt lawmaker presents political exclusion draft law. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/04/08/egypt-lawmaker-presents-political-exclusion-draft-law/> (01.05.2015)
- Internet: Sharp, J. M. (2005, September 21). "Egypt: Presidential and Parliamentary Elections". *CRS Report RS22274*. Congressional Research Service. Web: <http://fpc.state.gov/documents/organization/54274.pdf>. (05.05.2013)
- Internet: Sharp, J. M. (2006, January 15). "Egypt: 2005 Presidential and Parliamentary Elections". *CRS Report RS22274 (Updated)*. Congressional Research Service. Web: <https://www.hsdl.org/?view&did=712212>. (05.05.2013). (05.05.2013). s.4.
- Internet: Sharp, J. M. (2009, July 17). "U.S. Foreign Assistance to the Middle East: Historical Background, Recent Trends, and the FY2010 Request". *CRS Report RL32260* Congressional Research Service. Web: <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a503822.pdf>. (05.03.2013)
- Internet: Sharp, J. M. (2009, September 2). "Egypt: Background and US Relations". *CRS Report RL33003*, Congressional Research Service. Web: www.crs.org. (09.03.2013).
- Internet: Sharp, J. M. (2010, June 15). "U.S. Foreign Assistance to the Middle East: Historical Background, Recent Trends, and the FY2011 Request". *CRS Report RL32260*. Congressional Research Service. Web: <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RL32260.pdf>. (18.08.2014)
- Internet: Sharp, J. M. (June 15, 2006). "U.S. Democracy Promotion Policy in the Middle East: The Islamist Dilemma". *CRS Report RL33486*. Congressional Research Service. Web: <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RL33486.pdf>. (01.03.2013)
- Internet: Shehata, D. (May 2010). "Youth Mobilization in Egypt: New Trends and Opportunities". *Background Paper: Youth in the Arab World*, American University of Beirut. Web: www.aub.edu.lb/ifi (22.08.2014).
- Internet: Shehata, S. (2011, November 25). Profile: Egypt's Freedom and Justice Party. *BBC News*. Web: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-15899548> (05.05.2015)

- Internet: Shenker, J. (2010, December 8). ElBaradei urges Egyptians to boycott presidential election. *The Guardian*. Web: <https://www.theguardian.com/world/2010/dec/08/elbaradei-egyptians-boycott-presidential-election> (13.08.2015)
- Internet: Shukrallah, H. (2012, December 6). The decline and fall of the Muslim Brotherhood. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/59933.aspx> (09.07.2015)
- Internet: Shukrallah, S. (2013, February 11). Opposition to presidency opens rifts Egypt's Islamist current. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/NewsAFCON/2017/64335.aspx> (10.06.2015)
- Internet: Shukrallah, S. (2013, October 8). Morsi's first 100 days: The Balance sheet. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/54962.aspx> (12.10.2015)
- Internet: Shukrallah, S., Nada, M., El-Kouny, N., Haddon, H., Tarek, S., Maher, H., Feteha, A. and El-Sharnoubi, O. (2012, December 6). A bloody night at Egypt's presidential palace. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/59852.aspx> (07.06.2015)
- Internet: Shukrallah, S. (2010, December 12). Opposition rallies against parliament. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/1754.aspx> (15.10.2015)
- Internet: Statement issued by The Faculty of Law at Cairo University. (2011, February 7). (Bildirinin Arapça ve İngilizce metni). Web: <http://libertyforegypt.blogspot.com.tr/2011/02/translation-of-statement-issued-by.html> (20.10.2015)
- Internet: Stier, K. (2011, February 9). "Egypt's Military-Industrial Complex: Why the Generals Wield Such Power". *Time*. Web: <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,2046963,00.html?xid=rss-mostpopular> (01.06.2015)
- Internet: Strong Egypt Party supports protest on 30 June, opposes military coup. (2013, June 18). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74273.aspx> (07.06.2015)
- Internet: Swett, K. L. (2013, March 21). "Egypt's New Constitution: Challenges for Religious Freedom and Related Rights". *Georgetown Journal of International Affairs*. Web: <http://journal.georgetown.edu/egypts-new-constitution-challenges-for-religious-freedom-and-related-rights-by-katrina-lantos-swett/> (05.05.2015)
- Internet: Taha, R. M. (2012, July 8). Revolutionary youth coalition disbands. *Daily News Egypt*. Web: <http://www.dailynewsegypt.com/2012/07/08/revolutionary-youth-coalition-disbands/> (05.05.2015)
- Internet: Tammam, H. (2010, February 15). "MB Goes Rural". *Ikhwan Scope*. Web: <http://www.ikhwanscope.net/2010/02/15/mb-goes-rural/?lang=tr> (08.07.2014)
- Internet: Tammam, H. (2010, February 17). "Egypt's New Brotherhood Leadership: Implications and Limits of Change". (Çev. D. Bishara). *Sada*, Beirut: Carnegie

- Middle East Center. Web: <http://carnegie-mec.org/sada/30995> (05.05.2014).
- Internet: Tarek, S.. (2012, June 18). Revised constitutional chart stirs up controversy. *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/45376.aspx>. (03.05.2015)
- Internet: Text: Obama's Speech in Cairo. (2009, June 4). *The New York Times*. Web: <http://www.nytimes.com/2009/06/04/us/politics/04obama.text.html>. (04.04.2014)
- Internet: The Carter Center. (2012). *Presidential Election Egypt Final Report May-June 2012*. Atlanta, GA. Web: https://www.cartercenter.org/resources/pdfs/news/peace_publications/election_reports/egypt-final-presidential-elections-2012.pdf. (01.01.2015)
- Internet: The Constituent Assembly. (2012, November 30). *The New Constitution of the Arab Republic*. Web: <http://constitutionaltransitions.org/wp-content/uploads/2013/05/Egypt-Constitution-26-December-2012.pdf> (15.02.2015)
- Internet: The Constitution of the Arab Republic of Egypt 1971 (as amended to 2007). <http://www.constitutionnet.org/sites/default/files/Egypt%20Constitution.pdf> (01.04.2013)
- Internet: The Freedom and Justice Party. (2011). "Election Program, Parliamentary Elections 2011". Web: <http://www.fjponline.com/articles.php?pid=80> ve <https://tr.scribd.com/document/73955131/FJP-Program-En> (20.08.2015)
- Internet: The International Republican Institute (IRI). (December 2005). "International Institute 2005 Parliamentary Election Assessment in Egypt, November 15-21, 2005". *Egyptian Parliamentary Election IRI Report*, IRI. https://www.iri.org/sites/default/files/fields/field_files_attached/resource/egypts_2005_parliamentary_elections_assessment_report.pdf (01.06.2015)
- Internet: The International Republican Institute (IRI). (October 2005). "International Republican Institute Final Report, 2005 Presidential Election Assessment in Egypt, August 15-September 09, 2005". *IRI Election Assessment Report*, IRI. https://www.iri.org/sites/default/files/fields/field_files_attached/resource/egypts_2005_presidential_election_assessment_report.pdf. (01.06.2015)
- Internet: The White House. (2011, January 14). "Statement by the President on Events in Tunisia". Web: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/01/14/statement-president-events-tunisia> (06.08.2015)
- Internet: Timeline: Egypt's Revolution. (2011, February 14). *AlJazeera*. Web: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/01/201112515334871490.html>. (30.08.2015)
- Internet: Trager, E. (2010, November 27). "The Cairo Agenda". *New Republic*. Web: <https://newrepublic.com/article/79430/mubarak-steady-egypt-elections>. (06.08.2015)
- Internet: Translation of President Morsi's latest constitutional decree. (2012, December 9). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/60116.aspx> (09.07.2015)

- Internet: Transparency International. (2011). "Corruption Perceptions Index 2011". Web: <https://www.transparency.org/cpi2011>. (20.05.2015)
- Internet: Trew, B. Ali, R., Wali, Y. and Ibrahim, E. (2012, November 27). Live updates 1: Thousands in Tahrir ahead of anti-Morsi protests. *Ahramonline*. <http://english.ahram.org/News/59231.aspx> (05.05.2015)
- Internet: Verdict offers Mubarak, El-Adly acquittal on silver platter: Lawyer. (2012, June 2). *Ahramonline*. Web: <http://english.ahram.org/News/43503.aspx> (04.05.2015)
- Internet: Watch: Mubarak's Speech. (2011, February 10). *AlJazeera*. Web: <http://www.aljazeera.com/video/middleeast/2011/02/2011210234022306527.html> (20.10.2015)
- Internet: Weaver, M. A. (1995, January 30). "The Novelist and the Sheikh". *The New Yorker* 70(47), 52-69. Web: <https://www.newyorker.com/magazine/1995/01/30/the-novelist-and-the-sheikh> (23.04.2013).
- Internet: Wolman, D. (May 4, 2011). How the January 25 Egyptian Revolution Was Organized. *The Atlantic*. Web: <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2011/05/how-the-january-25-egyptian-revolution-was-organized/238336/> (12.08.2015)
- Internet: Woodward, P. (2011, February 9, 2011). Muslim Brotherhood rejects Khamenei's attempt to hijack the revolution. *Ikhwanweb*. Web: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=27984>. (20.10.2015).
- Internet: World Bank. (2010). *World Development Indicators 2010*. www.data.worldbank.org (02.01.2013)
- Internet: Worldbank, "Egypt-Foreign Direct Investment, Net Inflows (1977-2013)". Web: <http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=EG> (01.06.2014)
- Internet: Worldbank. "Egypt, Arab Rep. – GDP growth (1965-2014)". Web: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=EG>. (10.09.2015)
- Internet: Worldbank. "Egypt, Arab Rep. – Personal remittances, received (1960-2014)". <http://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.CD.DT?locations=EG> (15.09.2015)
- Internet: Worldbank. "Egypt, Arab Rep.-Unemployment, Youth Total (1998-2014)". web: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.1524.NE.ZS?locations=EG> (18.06.2015)
- Internet: Worldbank. "Egypt, Arab Rep., GDP capita (1965-2014)". Web: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD?locations=EG>. (10.06.2015)
- Internet: Worldbank. "GNI per capita – Upper middle income (1995-2014)". Web: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.KD?locations=XT> (08.07.2015)

- İnternet: Worldbank. "India – Urban population (1981-2014). Web: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL?locations=IN> . (18.06.2015)
- İnternet: Worldbank. "Literacy, adult total (1970-2014)". verileri Web: <https://data.worldbank.org/indicator/SE.ADT.LITR.ZS>. (18.06.2015)
- İnternet: Worldbank. "Poverty and Equity Portal- Egypt, Arab Rep.". Web: <http://povertydata.worldbank.org/poverty/country/EGY> (15.09.2015)
- İnternet: Youngs, R. (Ed.). (2008). *Is the European Union Supporting Democracy in its Neighbourhood?*, FRIDE (with ECFR). Web: <http://www.fride.org/download/librofride.pdf>. (10.01.2014)
- İnternet: Youssef, N. (2012, December 2). Egypt's constitution translated. *Egypt Independent*. Web: <http://www.egyptindependent.com/news/egypt-s-draft-constitution-translated> (15.02.2015)
- İnternet: Zuhur, S. (September 2007). *Egypt, Security, Political and Islamist Challenges*. Carlisle Barracks: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College. Web: <http://www.StrategicStudiesInstitute.army.mil/> (24.06.2013)
- Jones, N., Harper, C, Pantuliano, S., Pavalenno, S., Kyunghoon, K, Mitra, S. and Chalcraft, K. (November 2009). Impact of economic crisis and food and fuel price volatility on children and women in the MENA region. *UNICEF Working Paper*, 310. London: UNICEF Overseas Development Institute.
- Kara, İ. (2014). *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 1: Metinler Kişiler*. (2. Baskı), İstanbul: Dergah Yayınları.
- Karsh, E. and Karsh, I. (1996). Reflections on Arab Nationalism: Review Article. *Middle Eastern Studies*, 32(4), 367-392.
- Kassem, M. (2004). *Egyptian Politics: The Dynamics of Authoritarian Rule*, London: Lynne Rienner Publishers.
- Kavli Tür, Ö. (June-July 2001). Protest in the Name of God: Islamist Movements in the Arab World, *Perceptions Journal of International Affairs*, 6(2).
- Kedourie, E. (1992). *Democracy and Arab Political Culture*, Washington D.C.: Washington Institute for Near East Policy.
- Kepel, G. (1985). *Muslim Extremism in Egypt: The Prophet and Pharaoh*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Kışlalı, A.T. (2001). *Kemalizm Laiklik ve Demokrasi* (7.Baskı), Ankara: İmge Kitabevi.
- Kireççi, M. A. (2012). *Başlangıcından Günümüze Arap Milliyetçiliği* , Ankara: Grafiker Yay.
- Kirişçi, K. (2011). Turkey's 'Demonstrative Effect' and the Transformation of the Middle East. *Insight Turkey*, 13(2), 33-55.

- Kirkpatrick, D. and Fahim, K. (2013, July 2). Egyptian Military Gives Ultimatum to Morsi, Whose Allies See ‘Coup’, *The New York Times*. s.A1.
- Kirkpatrick, D. and Slackman, M. (2013, January 27). In New Role Egypt Youths Drive Revolt. *The New York Times*. s.A1.
- Kirkpatrick, D. D. (2011, June 20). Egypt Elections Expose Divisions in Muslim Brotherhood. *The New York Times*. s.A4.
- Kirkpatrick, D. D. (2012, December 3). Egyptian Court Postpones Ruling on Constitutional Assembly. *The New York Times*. s.A11.
- Kirkpatrick, D. D. (2012, July 4). Judge Helped Egypt’s Military to Cement Power. *The New York Times*. s.A1.
- Kirkpatrick, D. D. (2012, June 25). Named Egypt’s Winner, Islamist Makes History. *The New York Times*. s.A1.
- Kirkpatrick, D. D. (2013, July 4). Army Ousts Morsi, Suspends Charter. *The New York Times*. s.A1, A12.
- Kirkpatrick, D. D. and El Sheikh, M. (2012, November 23). Citing Deadlock, Egypt’s Leader Seizes New Power and Plans Mubarak Retrial. *The New York Times*. s.A4.
- Kirkpatrick, D. D. and Rudoren, J. (2013, November 22). Israel and Hamas Agree to a Cease-Fire, After a U.S.-Egypt Push. *The New York Times*. s.A1.
- Kirkpatrick, D.D., Baker, P. and Gordon, M.R. (2013, August 18). How A U.S. Push To Defuse Egypt Ended In Failure. *The New York Times*. s.A1.
- Köker, L. (1992a). “Modernleşme mi, Demokratikleşme mi?”, L.Köker(Der.), *Demokrasi Üzerine Yazılar*, Ankara: İmge Kitabevi. 148-164.
- Köker, L. (Der.) (1992b). “Liberal Demokrasi ve Eleştirileri”., L. Köker (Der.) *Demokrasi Üzerine Yazılar*, İmge Kitabevi:Ankara. 27-56.
- Kutup, S. (2005). *Yoldaki İşaretler* (Çev: A. Keskinsoy). İstanbul: Pınar Yayınları (Orjinali 1964’te yayınlanmıştır.).
- Lachapelle, J. (2012). “Lessons from Egypt’s Tax Collectors”. *Middle East Report*. 264 (38).
- Langohr, V. (2005). “Too Much Civil Society, Too Little Politics? Egypt and Liberalizing Arab Regimes”. In M. P. Posusney and M. P. Angrist (Eds.), *Authoritarianism in the Middle East Regimes and Resistance*, Colorado and London: Lynne Rienner Publishers, Inc., 193-218.
- Lavi, L. (2012, May 11). “The Egyptian Presidential Candidates”. *MEMRI Inquiry & Analysis Series Report No. 833*.

- Lesch, A. M. (1995). "Domestic Politics and Foreign Policy in Egypt". In D. Garnham and M. Tessler (Eds.), *Democracy, War, and the Peace in the Middle East*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press. 223-243.
- Lewis, B. (1964), *The Middle East and the West*, New York: Harper Torchbooks.
- Lewis, B. (1993). "Islam and liberal democracy". *The Atlantic* (02769077) 271(2), 89-98.
- Lewis, B. (1994). *The Shaping of the Modern Middle East*, New York and Oxford: Oxford University Press.
- Linz, J. J. and Stepan, A. (1996a). "Toward Consolidated Democracies". *Journal of Democracy*, 7(2). 14-33. s.15.
- Linz, J. J. and Stepan, A. (1996b). *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Lipset, S. M. (1960). *Political Man*, Garden City, N.Y.:Doubleday. Türkçe çevirisi: Lipset, S.M. (1986). *Siyasal İnsan*, (Çev.M. Tunçay), Ankara: Teori Yayınları.
- Lipset, S.M. (1959). Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *The American Political Science Review*, 53(1) , 69-105.
- Madland, D. (2011). Growth and the Middle Class. *Democracy Journal*, No.20. 16-22.
- Mainwaring, S. (1992). Presidentialism, Multipartism and Democracy: The Difficult Combination. *Comparative Political Studies*, 26: 198-228.
- Mansfield, E. D. and Snyder, J. (2005). *Electing to Fight, Why Emerging Democracies Go to War*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Mardin, Ş. (2015). *Türkiye'de Din ve Siyaset. –Makaleler 3*, (19. Baskı), (Der: M. Türköne ve T.Önder) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Masoud, T. (April 2013). "Arabs Want Redistribution, So Why Don't They Vote Left? Theory and Evidence form Egypt". *Harvard Kennedy School Faculty Research Working Paper Series*, RWP13-007.
- Michael, M. (2007, November 7). Egypt Military Quiet on Prez Succession. *Washington Post*.
- Miles, H. (2011). "The Al-Jazeera Effect". In M. Lynch, S. B. Glasser, and B. Hounshell (Eds.), *Revolution in the Arab World: Tunisia, Egypt and the Unmaking of an Era*, Washington DC: Foreign Policy. 160-166.
- Mill, J. S. (1958). *Considerations on Representative Government*, New York: Liberal Arts Press.
- Mitchell, R. P. (1993). *The Society of Muslim Brothers*, (Revised Ed.), New York: Oxford University Press.

- Mitchell, T. (1999). "No factories, No Problems: The Logic of Neo-liberalism in Egypt", *Review of African Political Economy*, 26 (82), 455-468.
- Moon, B. E. (2009). "Long Time Coming: Prospects for Democracy in Iraq". *International Security*, (4). 115-148.
- Morrison, K. (2009). "Oil, Nontax Revenue, and the Redistributive Foundations of Regime Stability". *International Organization*, 63(1), 107–138.
- Muravchik, J. (1991). *Exporting Democracy: Fulfilling America's Destiny*, Washington D.C.: The AEI Press.
- Musa, S. (1970). *Al-Haraka al-'Arabiyya: al Marhala al-Aula*, Beirut: Dar al-Nahar.
- Najjar, F. (1996). "The debate on Islam and secularism in Egypt". *Arab Studies Quarterly* 18(2), 1-21.
- Nasr, S.V.R. (1996). *Mawdudi : The Making of Islamic Revivalism*, New York & Oxford: Oxford University Press.
- Nassif, H. B. (2013). "Wedded to Mubarak: The Second Careers and Financial Rewards of Egypt's Military Elite, 1981-2011". *The Middle East Journal*, 67 (4) : 509-530.
- Nevens, K. (2012). "The Youth Are Revolting: A New Generation of Politics in the Middle East?", *Harvard International Review* 34(2), 44-47.
- O'Brien, P. (2016). "Secularism". *The Muslim Question in Europe: Political Controversies and Public Philosophies*, Philadelphia; Rome; Tokyo: Temple University Press. 144–198.
- O'Donnell, G. A. (1979). *Modernization and Bureaucratic- Authoritarianism: Studies in South American Politics*, Berkeley: Institute for International Studies.
- O'Donnell, G. A. and Schmitter, P. C. (1986). *Transitions From Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Omri, M. S. (2015). "No ordinary union: UGTT and the Tunisian path to revolution and transition". *Workers of the World: International Journal on Strikes and Social Conflict*, 1 (7), 14-29.
- Ottaway, M. (2011). "The Middle East is in Transition ... to What?", *Insight Turkey*, 13(2), 1-8.
- Ottaway, M. and Hamzawy, A. (May 2007). "Figthing on Two Fronts – Secular Parties in the Arab World". *The Carnegie Papers*, Number 85. Washington D.C.: CEIP.
- Ottaway, M. and Hamzawy, A. (2011, January 28). "Protest Movements and Political Change in the Arab World". *Policy Outlook*, Washington D.C.: CEIP.

- Oweidat, N., United S., & National Defense Research Institute. (2008). *The Kefaya Movement: The Case Study of a Grassroots Reform Initiative*, Santa Monica, CA:RAND Corporation. (ABD Savunma Bakanlığı için hazırlanan monograf).
- Owen, R. and Pamuk, Ş. (1998). *A History of Middle East Economies in the Twentieth Century*, Londra: I.B.Tauris Publishers.
- Özcan, A. (2001). *TDV İslam Ansiklopedisi*, 23. Cilt, Ankara:TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Özhan, T. (2013). New Egypt versus *Felool*: Struggle for Democracy. *Insight Turkey*, 15(1), 13-24.
- Özkan, F. (13 Ağustos 2012). Her Müslüman İslamcıdır ifadesi biraz teşvik kokuyor, *Star Gazetesi*.
- Page, J. (1998). "From Boom to Bust and Back? The Crisis of Growth in the Middle East and North Africa". In N. Shafik (Ed.), *Prospects for Middle Eastern and North African Economies: From Boom to Bust and Back?*, New York: St.Martins.
- Peleg, I. and Scham, P. (2007). "Israeli Neo-Revisionism and American Neoconservatism: The Unexplored Parallels", *Middle East Journal*, 61(1), 73-94.
- Pevehouse, J. C. (2002a). "'Democracy from the Outside-in?' International Organizations and Democratization". *International Organization* 56(3), 515-49.
- Pevehouse, J. C. (2002b). "'With a Little Help from My Friends? Regional Organizations and the Consolidation of Democracy". *American Journal of Political Science* 46(3), 611-26.
- Polk, W. R. (2005) *Irak'ı Anlamak*, (Çev.:Nurettin Elhüseyni), İstanbul: NTV Yay.
- Post, E. (1987). "Egypt's Elections". *MERIP Middle East Report*, (147), 17-22.
- Posusney, M. P. (2005). "Multiparty Elections in the Arab World". In M. P. Posusney and M. P. Angrist (Eds.), *Authoritarianism in the Middle East Regimes and Resistance*, Colorado and London: Lynne Rienner Publishers, Inc., 91-118.
- Potter, D. (1997). "Explaining Democratization". In D. Goldblatt, M. Kiloh, and P. Lewis (Eds.), *Democratization*, Cambridge: Polity Press and The Open University.
- Powell, B. G. (1982). *Contemporary Democracies: Participation, Stability and Violence*, Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Pryce-Jones, D. (1989). *The Closed Circle: An Interpretation of the Arabs*, Londra: Weidenfeld and Nicolson.
- Przeworski, A. (1995a). *Demokrasi ve Piyasa: Doğu Avrupa ve Latin Amerika 'da Siyasal ve Ekonomik Reformlar*, (Çev:İ. Turan), Ankara: Türk Demokrasi Vakfı. (Eserin orijinali 1991'de yayımlandı.)

- Przeworski, A. (2004). "Democracy and Economic Development". In E. D. Mansfield and R. Sisson (Eds.), *The Evolution of Political Knowledge: Democracy, Autonomy, and Conflict in Comparative and International Politics*, Columbus: Ohio State University Press. 300-324.
- Przeworski, A. (2005). "Democracy As An Equilibrium". *Public Choice*, 123(3/4), 253-273.
- Przeworski, A., & Limongi, F. (1997). "Modernization: Theories and Facts". *World Politics*, 49(2), 155-183.
- Przeworski, A., Alvarez, M. E., Cheibub, J. A. and Limongi, F. (2000). *Democracy and Development: Political Institutions and Well-being in the World, 1950-1990*, New York: Cambridge University Press.
- Przeworski, A., Alvarez, M., Cheibub, J. A., & Limongi, F. (1996). "What makes democracies endure?", *Journal of Democracy*, 7, 39-55;
- Przeworski, A.(Ed).(1995b). *Sustainable Democracy*, Cambridge NY: Cambridge University Press.
- Reza, S. (2007). "Endless Emergency: The Case of Egypt". *New Criminal Law Review*, Vol.10.
- Richards, A. (1980). "Egypt's Agriculture in Trouble". *MERIP Reports*, (84), 3-13.
- Robertson, D. (1993). *Dictionary of Politics*, (2nd Ed.), London: Penguin Books.
- Ross, M. L. (2001). "Does Oil Hinder Democracy?". *World Politics*, 53(3), 325-61.
- Rueschemeyer, D., Stephens, E. and Stephens, J. (1992). *Capitalist Development and Democracy*, Chicago: University of Chicago Press.
- Rustow, D. A. (1970). "Transitions to Democracy Toward a Dynamic Model". *Comparative Politics*, 2 (3), 337-63.
- Ryan, C. R. (2001). "Political Strategies and Regime Survival in Egypt". *Journal of Third World Studies*, 18(2), 25-46.
- Sander, O. (1989). *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Schedler, A. (1998). "What Is Democratic Consolidation?", *Journal of Democracy* 9(2): 91-107.
- Schumpeter, J. A. (2003). *Capitalism, Socialism, and Democracy*, Londra-New York: Taylor & Francis.
- Shadid, A. & Kirkpatrick, D. D. (2011, January 31). In Egypt, Opposition Unifies Around Government Critic. *The New York Times*. s.A1.
- Shahin, E. (2012). "The Egyptian Revolution: The Power of Mass Mobilization and the Spirit of Tahrir Square". *Journal of the Middle East & Africa*. 3 (1), 46-69.

- Silander, D. (2005). "Democracy from the Outside-In?". *Social Alternatives*, 24(3), 28-33.
- Slackman, M. (2008, December 23). Jordanian Students Rebel, Embracing Conservative Arm of Islam. *New York Times*, A1.
- Slackman, M. (2008, February 17). Dreams Stifled, Egypt's Young Turn to Islamic Fervor. *New York Times*. s.A1.
- Solecki, J. (1990). *Hosni Mubarak: World Leaders Past & Present*, New York: Chelsea House.
- Sorensen, G. (1998). *Democracy and Democratization: Processes and Prospects in a Changing World*, Boulder, CO: Westview Press.
- Springborg, R. (1987). "The President and the Field Marshal: Civil-Military Relations in Egypt Today". *MERIP Middle East Report*, (147), 5-42.
- Stepan A. and Linz, J.J. (2013). "Democratization Theory and the 'Arab Spring'". *Journal of Democracy*, 24(2). 15-30.
- Stepan, A. (2000). "Religion, Democracy, and the 'Twin Tolerations'". *Journal of Democracy*, 11(4).
- Stepan, A. and Skach, C. (1993). "Constitutional Frameworks and Democratic Consolidation- Parliamentarism versus Presidentialism". *World Politics*, 46 (1). 1-22.
- Stilt, K. (Fall 2010). "'Islam is the Solution': Constitutional Visions of Egyptian Muslim Brotherhood". *Texas International Law Journal* 63(73), 74-108.
- Sütçü, G. (2011). "Playing the Game of Democracy Through the Electoral Mechanism: The Democratic Party Experience in Turkey", *Turkish Studies*, 12(3), 341-356.
- Şahin, M. (2012). "1950-1960 Devrimleri ve 2011 'Arap Baharı': Benzerlikler ve Farklılıklar". B.S. Çevik-Ersaydı ve B. Baskak (Editörler), *Yeni Dünya Düzeni, Arap Baharı ve Türkiye*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1-12. (Aynı zamanda *Mülkiye Dergisi* Güz 2011, 272. sayısında yayımlanan makale).
- Tamimi, A. (1998). "Çağdaş Arap Dünyasında Demokrasiye Geçişin Önünde Engeller", *İslam ve Demokrasi*. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Ensar Neşriyat (İSAV).
- Tessler, M. and Grobshmidt, M. (1995). "Democracy in the Arab World and the Arab-Israeli Conflict". In D. Garnham and M.Tessler, (Eds.) *Democracy, War, and the Peace in the Middle East*, Bloomington ve Indianapolis: Indiana University Press. 135-169.
- Thabet, H. G. (2006). "Egyptian Parliamentary Elections: Between Democratisation and Autocracy", *Africa Development*, 31(3), 11-24.
- The Nixon Center. (2005, October 24). "Should the United States Support Islamists? A Debate with Reuel Marc Gerecht and Daniel Pipes." *Program Brief*, 12(7).

- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2012). *İstatistik Göstergeler/Statistical Indicators 1923-2011*, Ankara: TÜİK.
- Türköne, M. (2012). "The Birth and Death of Islamism". *Insight Turkey*, 14(4), 87-100
- United Nations Development Programme (UNDP), and the Institute of National Planning, Egypt. (2010). *Egypt Human Development Report 2010 – Youth in Egypt: Building Our Future*. Cairo: Virgin Graphics.
- Utvik, B. O. (1993). Islamism: Digesting Modernity the Islamic Way. *Forum for Development Studies*, No. 2, pp. 197–210.
- Vatikiotis, P. J. (1978). *Nasser and His Generation*. London: Croom Helm.
- Vatikiotis, P. J. (1987). *Islam and the State*. Londra: Croomhelm.
- Vatikiotis, P. J. (1991). *The History of Modern Egypt: from Mohammad Ali to Mubarak*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Voll, J. O. (2007). "Islam and Democracy: Is Modernization a Barrier?". *Religion Compass* 1(1), 170–178.
- Waterbury, J. (1997). "From Social Contracts to Extraction Contracts the Political Economy of Authoritarianism and Democracy". In J. P. Entelis (Ed.), *Islam, Democracy and the State in the North Africa*, Bloomington: Indiana University Press. 141-176.
- Waterbury, J. (2001). "Democracy Without Democrats?: the potential for political liberalization in the Middle East". In G. Salamé (Ed.), *Democracy Without Democrats The Renewal of Politics in the Muslim World*. Londra-New York: I.B.Tauris. 23-47.
- Weaver, M. A. (1999). *A Portrait of Egypt, A Journey Through the World of Militant Islam*, New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Weaver, M. A. (2003). "Pharaohs-in-waiting: who will succeed Egypt's Hosni Mubarak as the ruler of the world's most populous and important Arab country?". *The Atlantic* 292 (3), 79-92.
- Weber, M. (1996). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, (6th ed.) London and New York: Routledge.
- Wetzel, A. and Orbie, J. (2012, September 13). "The EU's Promotion of External Democracy: In search of the plot". *CEPS Policy Brief*, No. 281.
- Whitehead, L. (1991). "The International Dimension of Democratization: A Survey of the Alternatives". *Paper presented at the Fifteenth Congress of the IPSA*, Buenos Aires.
- Wickham, C. R. (2013). *The Muslim Brotherhood: The Evolution of an Islamist Movement*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.

- Wright, R. (2005, November 12). Middle East Democracy Summit Ends in Rancor. *The Washington Post*.
- Xiaoqi, D. (2012). "Political Changes and the Middle Class in Egypt". *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, 6(2).
- Yalçın, H. B. (2015). "Obama Stratejisi ve Ortadoğu", *Akademik Ortadoğu*, 9(2), 55-74.
- Zakaria, F. (2003). *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*, New York: W.W. Norton.
- Zambelis, C. (Autumn 2005). "The Strategic Implications of Political Liberalization and Democratization in the Middle East". *Parameters: US Army War College*, 35(3), 87-102.
- Zollner, B. (2007). "Prison Talk: The Muslim Brotherhood's Internal Struggle during Gamal Abdel Nasser's Persecution, 1952 to 1971". *International Journal of Middle East Studies* 39(3), 411-33.
- Zollner, B. (2009). *The Muslim Brotherhood: Hassan al-Hudaybi and Ideology*, New York:Routledge.
- Zubaida, S. (2005). "Islam and Secularization". *Asian Journal of Social Science* 33(3), 438-448.
- Zubaida, S. (2009). *Islam, the People and the State*, (3.Baskı), Londra-New York: I.B. Tauris & Co. Ltd.

EKLER

EK-1: Kronoloji (25 Ocak Protestolarından Askeri Darbeye Kadar) *

25 Ocak Protestoları (25 Ocak 2011 – 11 Şubat 2011)

30 Aralık 2010: “Hepimiz Halid Saidiz” facebook sayfasının kurucusu Wael Ghonim, Tunus’ta 17 Aralık’ta başlayan isyanlardan hareketle, 6 Nisan Gençlik Hareketi kurucularından Ahmed Mahir ile 25 Ocak Ulusal Polis Günü’nü “kutlamayı” kararlaştırdı.

14 Ocak 2011: Tunus’ta Zeynel Abidin Bin Ali protestolar karşısında Suudi Arabistan’a kaçmak zorunda kaldı.

25 Ocak 2011: Ulusal Polis Günü’nde çok sayıda insan gençlik hareketlerinin öncülüğünde, fakirlik, işsizlik, yolsuzluk ve Hüsnü Mübarek yönetimine karşı “Öfke Günü” ilan ederek caddelere akın etti. Ağırlıklı olarak facebook ve twitter gibi sosyal medya kanallarından örgütlenen protestocular Kahire başta olmak üzere, İskenderiye, Süveyş, Mansura, Tanta, Asuan ve Asyut gibi şehirlerde de gösterilere başladı. Kahire’de göstericiler UDP merkezi, Dışişleri Bakanlığı ve devlet televizyonuna doğru yürüyüşe geçtiler.

Polisin önlemlerine rağmen Kahire’de kalabalıklar Tahrik Meydanı’na çıkabildi ve Mübarek’in görevi çağrısında bulundu.

Gösteriler başladıktan kısa süre sonra İçişleri Bakanlığı “protestoların arkasında Müslüman Kardeşler’in olduğunu” açıkladı. Müslüman Kardeşler iddiayı reddetti.

Kahire’de polis göstericilere göz yaşartıcı gaz ve tazyikli suyla müdahale etmesine rağmen Tahrik Meydanı’nı boşaltamadı. İçişleri Bakanlığı’nın açıklamasına göre ilk gün üç protestocu ve bir polis öldü.

26 Ocak 2011: Polis protestoların olduğu bütün şehirlerde göstericilere müdahale etti, ölen ve yaralananlar oldu.

ABD Başkanı Barack Obama’nın sözcüsü Robert Gibbs “hükümetin Mısır halkının evrensel haklarını tanıyarak sorumluluğunu göstermesi gerektiğini” söyledi.

Arap Ligi eski Genel Sekreteri Amr Musa “Arap halkı kızgın ve bıkkın!” dedi.

27 Ocak 2011: Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu eski Başkanı ve Değişim için Ulusal Birlik kurucusu Muhammed El Baradei protestolara katılmak için Mısır’a döndü ve “talep edilirse geçiş sürecine öncülük etmeye hazır olduğunu” ifade etti.

Protestocular ile polis arasında çatışmalar sürdü. Ölen ve yaralananların sayısı artıyordu. Farklı şehirlerde yüzlerce protestocu tutuklandı. Hükümet facebook, twitter gibi paylaşım sitelerine erişime tedbir koydu.

* Kronoloji hazırlanırken, medya unsurları yanında internet kaynaklarından yararlanılmıştır: Timeline: Egypt’s revolution. (2011, February 14). *Al Jazeera*.; Hatem, M., and Wael, E. (2012, January 24). Timeline: Egypt’s year of revolution, *Ahram Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/32352.aspx>.; Kronoloji: Mübarek sonrası Mısır. (, 27 Mayıs 2013). *Al Jazeera Turk*. Web: <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-mubarek-sonrasi-misir>.; Childress, S. (2013, September 17); El Sharnoubi, O. (2013, June 28). Egypt’s President Morsi in Power: A Timeline (Part I), *Ahram Online*. Web: <http://english.ahram.org.eg/News/74427.aspx>.; El Sharnoubi, O. (2013, June 28). (10.06.2015)

28 Ocak 2011: Cuma namazı sonrası protestoların yayılması beklenirken internet ve cep telefonu kullanıcıları mesajlaşmalarda sorunlar yaşadılar.

Kahire'nin stratejik noktalarına özel kont-terörizm güçleri yerleştirildi. İçişleri Bakanlığı "caydırıcı tedbirler" konusunda uyardı.

Kahire, Süveyş ve İskenderiye'de askeri birlikler caddelere yerleştirildi ancak protestocularla polis arasındaki çatışmalara müdahale etmedi.

Müslüman Kardeşler'in bir avukatı 20 üyesinin göz altına alındığını açıkladı. Ülke çapında gösteriler sürerken, çatışmalarda ölen ve yaralananların sayısı artmaya devam etti.

Hüsnü Mübarek geç saatlerde bir televizyon konuşması yaparak hükümeti görevden aldığını açıkladı ancak kendisi istifa etmedi.

29 Ocak 2011: Mübarek'in istifayı reddetmekle beraber, İstihbarat Şefi Ömer Süleyman'ı devlet başkanı yardımcı olarak atadı.

Birleşik Krallık, Almanya ve Fransa liderlerinden Berlin'de yapılan açıklamada "Mısır'daki gelişmelerden derin biçimde endişeli oldukları" belirtildi.

Suudi Arabistan ve diğer monarşilerin oluşturduğu Körfez İşbirliği Konseyi(KİK)'nden "istikrarlı Mısır istedikleri" yönünde açıklama geldi.

ABD Büyükelçiliği Mısır'daki vatandaşlarının bir an önce ülkeyi terketmeleri çağrısı yaptı. Birleşik Krallık ise vatandaşlarına zorunluk dışında Mısır'a seyahat etmeme uyarısında bulundu.

30 Ocak 2011: Binlerce protestocu Tahrir Meydanı'nda kalmaya devam etti. El Baradei kalabalığa "Başlattığımız şey geri çevrilemez!" dediğinde büyük destek gördü.

Türkiye vatandaşlarının tahliyesi için uçak göndereceğini açıklarken, ABD bir gün önce yaptığı çağrıyla yineledi.

31 Ocak 2011: Tahrir Meydanı'nda ordunun koyduğu sokağa çıkma yasağına rağmen 250 bin civarında protestocu eylemlerini sürdürdüler.

İnternet erişimindeki sorunlar devam ediyordu.

Devlet başkan yardımcısı Ömer Süleyman "Anayasal reformlar için muhalefet partileriyle görüşeceğini" vadetti.

Beyaz Saray'dan "Mısır hükümetinin ayaklanmayı çözmek halkıyla temas kurması gerektiği" açıklaması geldi. Robert Gibbs "Mısır'daki ayaklanmanın atamalarla ilgili değil, onların eylemleriyle ilgili olduğunu ... Mısır halkının talep ettiği özgürlüklere cevap vermeleri gerektiğini" söyledi.

Muhalefet gruplar protestoların haftası münasebetiyle "milyon kişi yürüyüşü" ve genel grev çağrısını sürdürdü. Ordu ise protestoculara müdahale etmeyeceğini yineledi.

AB'den "serbest ve adil seçimler" çağrısı yapıldı.

Mübarek kabinede değişikliğe gitti. Bu kapsamda İçişleri Bakanlığı'na uygulamaları büyük tepkiye yol açan Habib El Adli yerine emekli general Mahmud Vecdi atandı.

ABD'nin eski başkanlarından Jimmy Carter *Ledger-Enquirer*'a "Mısır'daki ayaklanmanın "dünyayı sarsan" bir olay olduğunu ve Mübarek'in görevi bırakmak zorunda kalacağını tahmin ettiğini" söyledi.

Haaretz gazetesinin haberine göre İsrail üst düzey yetkilileri dünyaya "bölgede istikrarı korumak için, Mısır'daki ayaklanma ortasında Mübarek eleştirilerinin tonunun düşürülmesi" çağrısı yaptı.

Mübarek yeni başbakan Ahmed Şefik'ten hükümet sübvansiyonlarının sürdürülmesi ve fiyatların düşürülmesini istedi.

1 Şubat 2011: Hüsnü Mübarek televizyonda yaptığı konuşmada "yeniden seçilmeyeceğini" açıkladı ancak protestocuların talep ettiği şekilde görevi hemen bırakmayı reddetti. Bunların yanında Mübarek Anayasa'nın devlet başkanlığı seçimlerini düzenleyen 76. Maddesi dahil anayasal reformlar vadetti. Hükümetin ekonomiyi iyileştirmeye ve istihdama odaklanacağını söyledi.

Muhammed El Baradei Mübarek'in devlet başkanlığına tekrar aday olmayacağı açıklamasını "aldatmaca" olarak nitelendirdi.

Kifaye hareketi lideri Abdulhalim Kandil "Mübarek'in altıncı dönem devlet başkanlığı yapmama teklifinin yetersiz olduğunu" açıkladı.

ABD Başkanı Obama Mısır ordusunun vatanseverliğini ve barışçıl protestolara müsaade etmesini överek, "Mısır'ın liderlerini sadece Mısır halkının belirleyebileceğini" söyledi.

İskenderiye'de Mübarek taraftarları ile protestocular arasında çatışma çıktı.

Muhalefet partilerinden Vafd Partisi'nden "değişim için yeni ulusal koalisyon" oluşturulduğu açıklandı.

Protestolara katılanların sayısı giderek arttı. Tahir Meydanı'ndan bir milyondan fazla protestocu olduğu söyleniyordu. Meydanın çevresinde tanklar protestolara müdahale etmeden beklemeyi sürdürdü.

2 Şubat 2011: Google Mısır halkı için "*Speak2tweet*" teknolojisini geliştirdi. Kahire'de beş günden sonra internet erişimi kısmen sağlanmaya başladı.

Los Angeles Times haberine göre girişimci Hadid Habbab, bir hafta önce gösteriler sırasında kaybolan Google yöneticisi arkadaşı Vail Ganim'in bulunması için gönüllülerden yardım istedi.

Ömer Süleyman "muhalefet ile görüşmelerden önce hükümet karşıtı protestoların sonlanması gerektiğini" söyledi.

Tahrir Meydanı çevresinde şiddetli çatışmalar başladı. Mübarek taraftarı "Baltacılar" denilen atlı ve develi kişilerin protestoculara saldırmasıyla 1.500'den fazla kişi yaralandı. Protestocular ordunun bıçaklı ve sopalı olan bu kişilerin meydana geçmesine izin verdiğini açıkladılar.

3 Şubat 2011: Tahrir Meydanı'nda protestoculara ağır silahlarla ateş açıldı ve en az 5 kişi öldü. Daha sonra otomatik silah sesleri ve tek atışlar bir süre devam etti.

4 Şubat 2011: Tahrir Meydanı'nda yüzbinlerce protestocu günü "Kalkış Günü" ilan etti.

5 Şubat 2011: Protestolar 12. gününe girerken BM, ülke çapındaki protestolarda ölen sayısının 300'ü geçmiş olabileceğini açıkladı. Mısır sağlık Bakanlığı sadece 11 kişinin öldüğünü söyledi.

Reuters haber ajansına göre İsrail-Mısır doğalgaz boru hattına "teröristler" tarafından saldırı gerçekleştirildi.

İktidar partisinden Cemal Mübarek de dahil UDP yönetimi istifa etti. Partinin genel sekreterliğine liberal kanattan Hüsam Bedrevi getirildi.

6 Şubat 2011: Müslüman Kardeşler'den "yetkililerin halkın talepleriyle ilgili ne kadar ciddi olduklarını görmek için diyalog masasına katılmaya karar verdikleri" yönünde açıklama yapıldı.

Başkentte hayatın normale döndüğüne dair işaretler görüldü. Bankalar resmi olarak 3,5 saat için yeniden açıldı, trafik polisleri caddelerde yerini aldı.

Daha önce gözaltına alınan gazetecilere El Jezire muhabiri Eymen Muhiddin katıldı. El Cezire ve gazetecinin destekçilerinin çağrısı üzerine yedi saat sonra serbest bırakıldı.

Wikileaks'te ABD Kahire Büyükelçiliği'ne ait olan ve Ömer Süleyman'ın, ABD'li yetkililerle görüşmelerinde uzun süre Müslüman Kardeşleri şeytanlaştırmaya çalıştığına dair mesajlar yayınlandı.

ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'ın Mısır Başbakanı Ahmed Şefik ile 5 Şubat'ta görüştüğü ve bu görüşmede Mısır halkının meşru isteklerinin karşılanması ihtiyacının üzerinde durduğu ve aktivistler ile gazetecilere yönelik tacizlerin ve alıkonulmaların sonlandırılması gerektiğini vurguladığına dair haberler çıktı.

7 Şubat 2011: Bankalar yeniden açıldı. Okullar ve borsa açılmadı. Binlerce kişi Tahrir Meydanı'nda kalmayı sürdürdü.

Protestocularla polis arasındaki çatışmaları çekerken vurulan gazeteci Ahmed Mahmud için sembolik cenaze namazı kılındı. Protestocular sorumluların soruşturulmasını istedi.

Mısır hükümeti protestocuları yatıştırmak için maaşlarda ve emekli maaşlarında %15 artış yaptı.

Protestolara katılmak amacıyla BAE/Dubai'den Kahire'ye gelen ve tutuklanmış olan Google yöneticisi ve aktivist Vael Ganim serbest bırakıldı. Ganim aynı gün akşam *Dream 2* televizyonunda bir röportaja katıldı ve ertesi günü protestolara canlılık getirecek duygulu konuşma yaptı.

8 Şubat 2011: Vail Ganim'in serbest bırakılmasıyla yurtdışından gelenler ve yeni katılımlarla protestolara katılanların sayısı hızla arttı.

Ömer Süleyman “hükümetin devam eden protestolara tahammül edemeyeceğini” söyledi. Daha sonra da “yeni oluşturulan komitelerle bazı anayasal ve yasal reformlar yapılacağını” duyurdu.

BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon, “mevcut krizin gerçek diyalogla çözülebileceğini ve barışçıl bir geçişin kritik olduğunu” açıkladı.

9 Şubat 2011: İşçi sendikaları protestoculara katıldı ve geniş çaplı grevler ülke geneline yayılmaya başladı.

Mısır devlet televizyonu 8 Şubat'ta İhvan üyesi 34 kişinin serbest bırakıldığını duyurdu.

İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne göre protestoların başından itibaren 302 kişi ölmüştü. Farklı yerlerde çatışmalarda ölenlerin olduğu haberleri gelmeye devam ediyordu.

Mısır Dışişleri Bakanı Ahmed Ebu Geyt, El Arabiya televizyonuna yaptığı açıklamada “ordunun ülkeyi bazı maceracıların gücü ele geçirmesi girişiminden korumak için müdahale edebileceğini” söyledi.

Ahmed Ebul Geyt ayrıca Amerikan PBS kanalına verdiği röportajda “ABD'nin ülkedeki ayaklanmaya karşı ilk tepkisine kızgın olduğunu ve Obama yönetiminin siyasi geçişe ilişkin tavsiyesinin pek yardımcı olmadığını” belirtti.

10 Şubat 2011: Yeni atanan Kültür Bakanı Cabir Ufur istifa etti. Ailesi sağlık nedenleriyle dese de, El Ahram'a göre yazar olan Ufur meslektaşlarının eleştirileri nedeniyle istifa etmişti.

Başbakan son günlerde yaşanan olaylarda gayri yasal uygulamalara ilişkin delilleri toplamak üzere bir komite oluşturdu. Komite vatandaşlardan ve sivil toplum örgütlerinden elde ettiği bilgileri başsavcıya iletcekti.

Ceza mahkemesi eski üç bakanın ülke dışına çıkma yasağını onayladı ve malvarlıklarını dondurdu.

Yeni Vadi (*Wadi el-Cedid*) şehrindeki güvenlik şefi görevinden uzaklaştırıldı ve protestoculara ateş emri veren polis amiri yargılanmak üzere tutuklandı.

Hüsnü Mübarek'in o gece görevi bırakacağına dair söylentiler yayıldı. Mübarek “kalbinden” geldiğini söylediği bir televizyon konuşması yaparak, Eylül 2011'deki seçimlerde aday olmayacağını yineledi ve “barışçıl geçiş” için sorumluluklarını omuzlamayı sürdüreceğini açıkladı.

Tahrir Meydanı'ndaki protestocular Mübarek'in istifa etmeme kararına büyük tepki gösterdi ve orduyu isyana katılmaya çağırdılar.

11 Şubat 2011: Mısır genelinde protestolara daha fazla insan katıldı. Grevler de yayılıyordu. Protestocular devlet televizyonu binası ve Heliopolis'teki başkanlık sarayına doğru ilerliyordu. Sonunda akşam saatlerinde Mübarek devlet başkanlığı görevinden ayrıldı ve yetkilerini orduya bıraktı.

Mübarek'in görevinden ayrıldığını saat 18'de yardımcısı Ömer Süleyman açıkladı.

Geçiş Süreci ve Askeri Darbe (11 Şubat 2011 – Aralık 2013)

25 Şubat 2011: Protestocular, demokratik bir hükümete geçişin hızlandırılması için SKYK üzerindeki baskıyı artırmak için yeniden Tahrir Meydanı'nda bir araya geldi. Ancak SKYK, protestoların sonlanmasını istiyordu. Güvenlik güçleri protestocuların çadırlarına müdahale etti. Müslüman Kardeşler Mübarek sonrasında protestolara pek ilgi göstermiyordu.

2 Mart 2011: Mısır'da anayasa değişikliklerine yönelik referandum için 19 Mart'ta sandık başına gidileceği açıklandı.

3 Mart 2011: Ahmed Şefik, kendisine yönelik geniş katılımlı protestoların bir gün öncesinde başbakanlık koltuğundan indirildi. Şefik'in yerine eski Ulaştırma Bakanı İsam Şeref getirildi.

9 Mart 2011: Tahrir Meydanı'nda Şubat ayından beri oturma eylemleri sürüyordu. Protestocular askerler ve sivil polislerce dağıtıldı. SKYK döneminin en şiddetli eylemi gerçekleşti. Birçok protestocu dövüldü, işkenceye maruz kaldı ve 19 kadın protestocuya bekaret testi yapıldı. 150 civarında kadın ve erkek protestocu askeri mahkemelerde yargılanarak askeri hapishanelere gönderildi.

19 Mart 2011: Anayasa değişikliği yapılmasını öngören referandum % 77,27'lik oyla kabul edildi.

23 Mart 2011: Mısır kabinesi, protesto gösterilerini organize eden ve eylem çağrısında bulunan kişilerin 500 bin Mısır Poundu (yaklaşık 80 bin dolar) cezalandırılmasını öngören bir yasa çıkardı.

30 Mart 2011: SKYK 19 Mart referandumundaki değişiklikler kapsamında yeni anayasal deklarasyonu açıkladı.

1 Nisan 2011: On binlerce gösterici, SKYK'den Mübarek rejiminin kalıntılarını (*felul*) yok etme konusunda hızlı davranılması talebiyle sokaklara döküldü.

5 Nisan 2011: İskan eski Bakanı İbrahim Süleyman, Mübarek döneminde gayrimenkul müteahhitleriyle bazı tartışmalı anlaşmalar yaptığı iddiasıyla tutuklandı.

8 Nisan 2011: On binlerce kişi, devrimin taleplerini karşılamadığını düşündükleri SKYK'nin istifa etmesi ve Mübarek yetkililerine yönelik suçlamalar konusunda yavaş hareket ettiğini iddia ettikleri başsavcının değiştirilmesi talebiyle protesto gösterileri düzenledi.

12 Nisan 2011: Mübarek, tedavi gördüğü hastanede savcılara ifade verdi.

15 Nisan 2011: Binlerce kişi Kıptilerin hakları için Şobra'dan Tahrir'e yürüdü.

16 Nisan 2011: Yüksek İdare Mahkemesi, devrimden önce iktidarda olan Mübarek'in UDP'sinden kendisini feshetmesi ve elinde mal varlıklarını hükümete teslim etmesini talep etti.

18 Nisan 2011: İran, 30 yıldan sonra Mısır'a ilk kez büyükelçi atadı.

28 Nisan 2011: İşçiler, “daha fazla özgürlük” talebiyle 1 Mayıs kutlamaları için organize olmaya başladı.

9 Mayıs 2011: İslam dinini seçen bir Hristiyan kadının kendi isteği dışında kiliseye hapsedildiğini duyan Selefi gruplar, kutsal mekanı ateşe verdi. Çatışmalarda 12 kişi ölürlen, 200'e yakın kişi de yaralandı.

10 Mayıs 2011: İslam İşbirliği Teşkilatı, Mısır'daki kilise saldırılarını kınadı.

27 Mayıs 2011: Mısır'ın “İkinci Tahrir Devrimi” diye adlandırılan protesto için bir araya gelenler, SKYK'den demokratikleşme adımlarını hızlandırması talebinde bulundu.

28 Mayıs 2011: Hüsnü Mübarek ve iki bakanı, Ocak 2011'deki ayaklanma sırasında cep telefonlarını ve interneti kestikleri için 540 milyon Mısır Poundu (yaklaşık 87 milyon \$) para cezasına çarptırıldı.

Mısır, Gazze sınırındaki Refah Sınır Kapısı'nın açıldığını bildirdi. Gelişme kadın, çocuk ve 40 yaşın üzerindeki tüm erkeklerin Mısır'a kolayca geçebilmesinin önünü açtı. 18 ila 40 yaş arasındaki Filistinli erkeklerin ülkeye geçişi ise izne bağlandı.

6 Haziran 2011: Başkent Kahire'de yüzlerce evsiz vatandaş, barınma sorunlarının çözümü için Enformasyon Bakanlığı ile devlet televizyonunun önüne kamp kurarak protesto gösterisine başladı.

25 Haziran 2011: Mısır'da devrik lider Mübarek ve askeri yönetim yanlıları arasında çıkan çatışmalar sonucu onlarca kişi yaralandı.

29 Haziran 2011: ABD'li bir üst düzey bir yetkili, Müslüman Kardeşler'le görüşmeleri yeniden başlatma kararı aldıklarını söyledi.

30 Haziran 2011: Mübarek ile İşçileri eski Bakanı Habib Adli'nin hızlı bir şekilde yargılanması isteğiyle meydana toplanan yaklaşık 4 bin göstericiye, polis ve asker müdahale etti. Binden fazla gösterici yaralandı.

8 Temmuz 2011: “İntikam Cuması” protestoları kapsamında Süveyş, İskenderiye ve Tahrir Meydanı'nda toplanan binlerce kişi, SKYK'ye devrimin ardından beş ay geçmesine rağmen yeterli adımı atmadığı gerekçesiyle hızlanma çağrısında bulundu.

15 Temmuz 2011: “Son Uyarı Cuması” etkinlikleri kapsamında halk Tahrir Meydanı'ndaydı.

18 Temmuz 2011: Ülkedeki yeni protesto dalgasının taleplerine cevap vermek üzere kabinede değişiklikler yapıldı. Ancak yeniliklerden tatmin olmayan muhalefet, Tahrir Meydanı'nda tekrar protesto gösterilerine başladı. Göstericiler, SKYK Başkanı Mareşal Hüseyin Tantavi'nin ve Başbakan Şeref'in istifasını talep etti.

21 Temmuz 2011: Mısır kabinesinin 14 bakanı, SKYK Başkanı'nın önünde yemin etti.

29 Temmuz 2011: Mısır'da İslamcı liderler, sabah saatlerinden itibaren gösteriler düzenledi. Selefiler ve Müslüman Kardeşler, SKYK'ye destek veren sloganlar atıp bildiriler dağıtırken, bazı radikal gruplar "Ne laiklik, ne liberalizm; şeriat istiyoruz" şeklinde sloganlar attı.

3 Ağustos 2011: 11 Şubat 2011'de devrilen Hüsnü Mübarek, ilk kez hâkim karşısına çıktı ve 25 Ocak protestoları sırasında 850 kişinin öldürülmesine neden olmak ve yolsuzluk suçlamalarından yargılanmaya başlandı. Duruşma sürerken, Mübarek yanlıları gösteriler düzenledi.

15 Ağustos 2011: Mısır ordusunun tankları, Mısır ile İsrail arasında imzalanan 1979 Camp David Antlaşması'ndan bu yana ilk defa Kuzey Sina'da yer alan Ariş, Refah ve Şeyh Zuvaïd kentleri ile bu kentlerin çevresinde konuşlandırıldı.

9 Eylül: “Devrimin gidişatına yön verme Cuması” adı verilen gösteri için çoğunluğu gençlik hareketleri üyeleri Tahrir Meydanı'nda toplandı.

Kahire'deki İsrail Büyükelçiliği, İsrail ile Mısır arasında 32 yıl önce imzalanan barış antlaşması sonrası ilk kez saldırıya uğradı.

10 Eylül 2011: İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu, ülkesinin Kahire Büyükelçiliği'ne düzenlenen saldırı sonrası Mısır ile barışı sürdüreceğini söyledi.

11 Eylül 2011: Mısır'ın eski lideri Hüsnü Mübarek'in yargılandığı dava, SKYK Başkanı Hüseyin Tantavi ve diğer askeri yetkililerin ifade vermeye gelmemesi nedeniyle ertelendi.

16 Eylül 2011: Muhalifler, yönetimdeki SKYK'nin Mübarek döneminin olağanüstü hal yasasını genişletme kararına karşı gösteri yaptı.

30 Eylül 2011: Halk, olağanüstü hali kaldırmayan ve seçim kanunu değiştirmeyen SKYK'yi protesto etti.

2 Ekim 2011: SKYK siyasi partilerin seçim yasasına tepki olarak sandığı boykot etme çağrısının ardından, meclisteki koltukların üçte birinin bağımsız adaylara ayrılması yönündeki beşinci maddenin değiştirilmesine karar verdi.

3 Ekim 2011: Mısır'da ülkeyi geçici olarak yöneten SKYK Başkanı Mareşal Hüseyin Tantavi, ülkenin eski lideri Hüsnü Mübarek'in göstericilere ateş açılması için emir vermediğini söyledi.

9 Ekim 2011: Başkent Kahire'de Kıpti Hıristiyanlar Maspero televizyon binasının önünde, kendilerine karşı şiddeti körüklediği gerekçesiyle devlet televizyonunu protesto etmek için toplandılar. Göstericilere güvenlik güçleri şiddetle müdahale etti. Mübarek sonrasında en kanlı günlerinden biri yaşandı ve çatışmalarda en az 25 Kıpti öldü.

11 Ekim 2011: Aynı zamanda Maliye Bakanı da olan Başbakan Yardımcısı Hazım Beblavi, Kıptilerin gösterileri sonrası hükümetin ülkede yaşananları iyi yönetemediği gerekçesiyle istifa etti.

11 Ekim 2011: Üç yıl hapis cezasına çarptırılan Maikel Nebil isimli blog yazarının temyiz duruşmasında hakkında hatalı hüküm verildiği gerekçesiyle yeniden yargılanmasına karar verildi.

27 Ekim 2011: Hükümete karşı protesto gösterilerinin fitilini ateşleyen isim olarak bilinen ve Haziran 2010'da hayatını kaybeden 28 yaşındaki muhalif Halid Said'i döverek öldürmekle suçlanan polisler yedişer yıl hapis cezasına çarptırıldı.

28 Ekim 2011: Hüsnü Mübarek'in son başbakanı Ahmed Şefik, devlet başkanlığı seçiminde aday olmak istediğini açıkladı.

30 Ekim 2011: Hüsnü Mübarek'in yargılandığı davanın duruşması, davanın yargıçlarının değişip değişmeyeceği konusunda karar alınması için 28 Aralık'a ertelendi.

1 Kasım 2011: Blog yazarı bir eylemcinin askeri savcılarca sorgulanmak istenmesi üzerine, binlerce kişi Tahrir Meydanı'nda protesto gösterisi düzenledi.

3 Kasım 2011: Siyasetin önde gelen isimleri, Başbakan Yardımcısı Ali Silmi tarafından açıklanan "anayasa-üstü prensipler"e itiraz etti.

14 Kasım 2011: Tahrir Meydanı'na yürüyen eylemciler, sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmasını protesto etti.

17 Kasım 2011: SKYK ile siyasi partiler arasında anayasa ilkelerinin belirlenmesi için yürütülen çalışmalarında anlaşmazlık çıktı. "Anayasa-üstü prensipler"e itiraz eden siyasi partilerin protesto gösterileri düzenleyeceği açıklandı.

18 Kasım 2011: Yüzbinlerce kişi Tahrir Meydanı ve diğer şehirlerde ordunun gücü bir an önce sivillere devretmesi için protestolara katıldı. "Anayasa-üstü prensipler"e karşı çıkan İslamcılar protestolarda ağırlıklıydı.

19 Kasım 2011: Tahrir Meydanı'nda protestoculara polisin gaz ve göz yaşartıcı bomba ile müdahale etmesi sonucunda başlayan çatışmada en az 81 kişi yaralandı. Şiddet eylemleri yayıldı ve sonraki günlerde Tahrir Meydanı yakınlarındaki Muhammed Mahmud Caddesi'ndeki çatışmalarda 40'dan fazla kişi öldü.

21 Kasım 2011: Eleştiriler karşısında Başbakan İsam Şeref istifa etti.

22 Kasım 2011: Uluslararası Af Örgütü, son sivil ölümlerin ardından askeri yönetimin Mübarek döneminde yaşanan insan hakları ihlallerini sürdürdüğünü belirtti.

Mısır'ın dört bir yanında süren protestolar karşısında SKYK iktidarın, Temmuz 2012'e kadar halkın seçeceği devlet başkanına devredileceğini açıkladı.

23 Kasım 2011: SKYK'nın ülkede yönetimi sivillere daha hızlı devretme sözü de halkı yatıştırmaya yetmedi. Konsey Başkanı Mareşal Hüseyin Tantavi'nin istifası istendi.

24 Kasım 2011: SKYK'nin ülkedeki çatışmaları sona erdirmek için çabaları sonuçsuz kaldı. Kısa bir aradan sonra, Tahrir Meydanı'nda çatışmalar yeniden başladı.

25 Kasım 2011: SKYK, yeni başbakan olarak Mübarek döneminde (1996-1999) başbakanlık yapmış olan Kemal el-Canzuri'yi atadı. Tahrir Meydanı'nda toplanan on binler ise askeri yönetimin derhal son bulmasını talep etti

27 Kasım 2011: Mısır'daki devlet başkanı adaylarından biri olarak görülen Muhammed El Baradei, SKYK'nın olumlu bakması halinde bu adaylığından çekilerek geçiş hükümetinde başbakan olarak görev alabileceğini ilan etti. SKYK Başkanı Hüseyin Tantavi ise, ülkenin içinde bulunduğu krizi aşamamasının ciddi sorunlar doğuracağını söyledi.

28-29 Kasım 2011: Yasama organının alt kanadı Halk Meclisi seçimlerinin ilk aşaması gerçekleştirildi. İlk kez demokratik biçimde yapılan ve 6 hafta süren seçimlere 40 parti ve 6 bin aday kayıt oldu.

30 Kasım 2011: Müslüman Kardeşler, Mısır'da siyasi yasağın kalkması üzerine kurdukları Hürriyet ve Adalet Partisi (HAP)'nin liderliğindeki koalisyonun seçim sonuçlarına göre önde olduğunu açıkladı.

7 Aralık 2011: SKYK bazı devlet başkanlığı yetkilerini yeni başbakan Canzuri'ye devreden bir kararname yayımladı.

14-15 Aralık 2011: Halk Meclisi seçimlerinin ikinci aşaması başladı. Bakanlar Kurulu'nun merkezine yakın Kasr El-Ayini Caddesi'nde ordu "yönetimin sivillere devredilmesi" talebiyle oturma eylemi yapan protestoculara şiddetle müdahale etti ve en az 17 kişi öldü. Bundan sonra gösteri ve eylemler günlerce sürdü.

20 Aralık 2011: ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, Mısır'daki gösterilerde kadınlara yönelik şiddetin "ülkenin şerefini lekelediğini" söyledi. Tahrir Meydanı'ndaki çatışmaların beşinci gününde, yüzlerce göstericiye karşı ateşli silah, cop ve göz yaşartıcı gaz kullanıldı. Ancak gösteriler sürdü.

22 Aralık 2011: Protestocular ile güvenlik güçleri arasındaki çatışmalarda en az 9 kişi öldü, 300'den fazla kişi yaralandı.

23 Aralık 2011: Halk Meclisi seçimlerinde ilk sırada yer alan HAP'in arkasındaki güç olan Müslüman Kardeşler, ülkede devlet başkanlığı seçimlerinin erken yapılmasına karşı olduklarını açıkladı.

24 Aralık 2011: Muhalifler, SKYK'ye karşı 'Onuru geri alma Cuması' adı altında Tahrir Meydanı'nda gösteri yaparken, SKYK'nın geçiş döneminde iş başında kalmasını isteyen bir grup ise Abbasiye Meydanı'nda toplandı.

Öte yandan, Mısır'da açıklanmaya başlanan ikinci tur seçim sonuçlarına göre İslamcı partilerin meclisin % 65'inde temsil hakkını garantilemişti.

10-11 Ocak 2012: Halk Meclisi seçimleri tamamlandı.

14 Ocak 2012: Muhammed El Baradei, "eski rejim henüz devrilmedi." diyerek ülkesinde yapılacak devlet başkanlığı seçiminde aday olmayacağını açıkladı.

22 Ocak 2012: Devrimin ardından düzenlenen ilk demokratik seçimin resmi sonuçları açıklandı. Buna göre Müslüman Kardeşler'in HAP'ı, Halk Meclisi'ndeki sandalyelerin %47'sine sahipti. Selefî Nur Partisi ise sandalyelerin %24'ünü elde etti.

23 Ocak 2012: Halk Meclisi seçimden sonra ilk kez toplandı.

24 Ocak 2012: Halk Meclisi'nin başkanlığına HAP Genel Sekreteri Muhammed Saad El Katatni seçildi.

25 Ocak 2012: Ülkeyi 30 yıl boyunca yöneten Hüsnü Mübarek'in iktidardan düşmesiyle sonuçlanan halk ayaklanmasının birinci yıl dönümü kutlandı.

27 Ocak 2012: Mısırlı muhalifler 25 Ocak Devrimi'nin birinci yıldönümünün ardından "Öfke Cuması" adı altında Tahrir Meydanı'nda askeri yönetimi eleştirdi.

29-30 Ocak 2012: Müslüman Kardeşler'in zafer elde ettiği Halk Meclisi seçimlerinden sonra halk, Şura Konseyi seçimlerinin ilk aşaması başladı. Bir hafta sonra ilk aşmanın ikinci turu yapıldı.

1 Şubat 2012: Port Said kentinde bir futbol karşılaşmasında çıkan çatışmalarda 74 kişi hayatını kaybetti.

6 Şubat 2012: Port Said kentindeki futbol karşılaşmasında çıkan çatışmaların ardından başlayan protestolar beşinci gününe girdi. Olaylarda, 12 kişi hayatını kaybetti, üç bine yakın gösterici ile polis yaralandı.

Mısır'da 44 kişinin, yardım kuruluşlarına yasadışı yöntemlerle kaynak sağlamak suçlamasıyla yargılanacağı açıklandı.

9 Şubat 2012: Mısır geçici hükümetinin Başbakanı Kemal Canzuri, SKYK'nin görevini 30 Haziran 2012'de yeni seçilecek devlet başkanına devredeceğini söyledi.

11 Şubat 2012: Mısırlı aktivistler, ülke çapında genel grev çağrısı yaptı. Muhalif gruplar tarafından açıklanan ortak metinde, tüm Mısır halkından "adil, özgür ve onurlu bir ülkenin inşası yolunda greve destek vermesi" istendi.

14-15 Şubat 2012: Şura Meclisi seçimlerinin ikinci aşaması başladı. Bir hafta sonra ikinci aşamanın ikinci turu yapıldı. Seçimler sonucu İslamcı partiler Şura Meclisi'nde yaklaşık %90 temsil hakkı kazandı.

23 Şubat 2012: Devlet başkanı adaylarından olan ve eski Müslüman Kardeşler üyesi Abdulmunim Ebul Futuh, gece saatlerinde saldırıya uğradı.

31 Mart: HAP devlet başkanı adayı olarak Müslüman Kardeşlerin önemli isimlerinden Hayrat El Şatır'ı gösterme kararı aldı.

9 Nisan 2012: Mısır Seçim Komisyonu, ilk turu Mayıs ayında yapılacak devlet başkanlığı seçiminde 23 kişinin aday olduğunu açıkladı. Adaylar arasında Arap Birliği eski Genel Sekreteri Amr Musa, Müslüman Kardeşler'den Hayrat El Şatır, Müslüman Kardeşler'den ayrılan Abdulmunim Ebul Futuh, Hüsnü Mübarek döneminin son başbakanı Ahmed Şefik ve istihbarat eski şefi Ömer Süleyman da bulunuyordu.

Ömer Süleyman'ın seçimlerde aday olması, Müslüman Kardeşler'in tepkisini çekti. Hayrat El Şatır, "Süleyman'ın seçimlerde aday olmasının Mısır devrimine hakaret olduğunu" söyledi.

11 Nisan 2012: Kahire İdare Mahkemesi, yeni anayasayı kaleme almakla yükümlü 100 üyeden oluşan Kurucu Meclis'in çalışmalarını durdurma kararı aldı.

13 Nisan 2012: Mübarek döneminde üst düzey görevlerde bulunmuş kişilere 10 yıl siyasi yasak getiren tasarı mecliste kabul edildi. Bu şekilde Mübarek döneminin yetkililerinin devlet başkanlığı seçimine katılması yasaklanıyordu. Yasaya destek için binlerce kişi sokaklara çıktı.

24 Nisan 2012: Halk Meclisi'nden sonra SKYK onayıyla, Mübarek ile çalışan yetkililerin devlet başkanı adayı olmasını engelleyen düzenleme yürürlüğe girdi.

26 Nisan 2012: Ahmed Şefik'in 23-24 Mayıs tarihlerinde ilk turu yapılacak devlet başkanlığı seçiminde aday olabilmek için yaptığı temyiz başvurusu kabul edildi.

Diğer yandan seçim komisyonu HAP'nin adayı Hayrat El Şatır, Ömer Süleyman, Selefî aday Hazım Ebu İsmail ve Devrimin Yarını Partisi lideri Eymen Nur'u adaylıktan elledi. El Şatır elenince Müslüman Kardeşlerin adayı Muhammed Mursi oldu.

30 Nisan 2012: Müslüman Kardeşler'in HAP'nin çoğunluğunu oluşturduğu mecliste 48 saat içerisinde görev değişiklikleri yapılacağı bildirildi.

3 Mayıs 2012: SKYK iktidarı 1 Temmuz'dan itibaren sivil bir hükümete devretmeye hazır olduklarını bildirdi.

4 Mayıs 2012: Sivil toplum örgütleri ve siyasi oluşumların, askeri yönetime karşı düzenlediği geniş çaplı protestolara polis sert müdahale etti. Çıkan olaylarda en az bir kişi yaşamını yitirirken, 373 kişi ise yaralandı.

23-24 Mayıs 2012: İlk demokratik devlet başkanlığı seçimlerinin ilk turu yapıldı.

27 Mayıs 2012: Devrik devlet başkanı Mübarek'in özel kalem müdürü Zekeriya Azmi, yargılandığı yolsuzluk davasında suçlu bulunarak yedi yıl hapis cezasına çarptırıldı.

28 Mayıs 2012: Devlet başkanlığı seçimlerinin ilk turunu ilk iki sırada bitiren Muhammed Mursi ile Ahmed Şefik'in ikinci turda seçimlere katılacağı açıklandı.

29 Mayıs 2012: Devrik lider Mübarek'in son başbakanı olan ve devlet başkanlığı yarışında ikinci tura kalan Ahmed Şefik'in seçim merkezi kundaklandı.

1 Haziran 2012: 31 yıldır yürürlükte olan Olağanüstü Hal yasası kaldırıldı.

2 Haziran 2012: Hüsnü Mübarek, 25 Ocak protestolarında "protestocuların öldürülmesine karışmak" suçundan müebbet hapis cezası aldı. Mübarek'e verilen ömür boyu hapis cezasını yetersiz bulan halk Tahrir Meydanı'nda mahkemenin kararını protesto etti.

6 Haziran 2012: Devrik lider Mübarek'in son başbakanı Ahmed Şefik'in devlet başkanlığı adaylığı protesto edildi.

8 Haziran 2012: Siyasi gruplar yeni bir Kurucu Meclis kurulması konusunda anlaşmaya vardı. Anlaşmayla daha önce oluşturulan 100 üyeli meclisin dağıtılmasına karar verildi.

9 Haziran 2012: Ahmed Şefik'in devlet başkanlığı adaylığını protesto eden göstericiler Tahrir Meydanı'nda toplandı. Müslüman Kardeşler ve Selefî Nur Partisi de göstericilere destek verdi.

11 Haziran 2012: Mısırlı liberaller yeni anayasanın hazırlaması amacıyla oluşturulan Kurucu Meclis'in toplantısını terk etti. Seküler liberal partiler, İslamcılarını meclisteki sandalyelerini gasp etmeye çalışmakla suçladı.

12 Haziran 2012: Halk ve Şura meclislerinden oluşan Mısır Meclisi'nin, Kurucu Meclis'in 100 üyesinin seçimi için yapılan oturumu, liberal milletvekilleri tarafından boykot edildi.

14 Haziran 2012: Anayasa Mahkemesi, ülkede Kasım 2011- Ocak 2012'de yapılan milletvekili seçimlerinde uygulanan seçim yasaının "anayasanın eşitlik ilkesine aykırı" olduğu gerekçesiyle Halk Meclisi'ndeki milletvekilliklerinin üçte birinin meşru olmadığına hükmetti.

15 Haziran 2012: Müslüman Kardeşler, Anayasa Mahkemesi'nin, Halk Meclisi'ni feshetme ve Ahmed Şefik'in adaylığının önünün açılması yönündeki kararlarını eleştirdi.

SKYK, Anayasa Mahkemesi'nin kararına istinaden parlamentoyu feshetti. Bunun yanında kendine bütçeyi kontrol ve yasa çıkarma gibi yetkiler vererek seçilecek devlet başkanının yetkilerini kısıtlayan kararname çıkardı.

16 Haziran 2012: Devlet başkanlığı seçiminin ikinci turunda oy verme işlemi başladı.

24 Haziran 2012: Mısır'ın yeni devlet başkanının, Müslüman Kardeşler'in adayı Muhammed Mursi olduğu ilan edildi. Devlet başkanı Mursi, zafer konuşmasında "ulusal birlik" çağrısı yaptı.

26 Haziran 2012: Muhammed Mursi, hükümet kurma çalışmalarına başladı.

27 Haziran 2012: Kahire'de İdari Mahkeme, SKYK destekli geçici hükümetin, askere sivilleri tutuklama yetkisi veren kararını iptal etti.

29 Haziran 2012: Mursi resmi olarak göreve başlamadan bir gün önce Tahrir Meydanı'nda halkın karşısında yaptığı sembolik yemin sonrasında halka yaptığı konuşmada "Bütün Mısırlıların başkanı olacağımı" söyledi. Aynı zamanda Mursi ceketini açarak kurşun geçirmez yelek giymediğini göstererek kimseden korkmadığı mesajını verdi.

Mursi'nin Tahrir Meydanı'ndaki yemini SKYK'ye meydan okuma olarak yorumlandı.

30 Haziran 2012: Devlet başkanı Muhammed Mursi, SKYK'nın anayasal deklarasyonuna istinaden, Meclis kapalı olduğu için Anayasa Mahkemesi'nde yemin ederek resmen göreve başladı.

9 Temmuz 2012: Muhammed Mursi Halk Meclisi'ni yeniden göreve çağırdı. Ancak Anayasa Mahkemesi ertesi gün (10 Temmuz) devlet başkanı Muhammed Mursi'nin meclisi yeniden göreve çağırma kararının dondurulmasına hükmetti.

11 Temmuz 2012: Muhammed Mursi, Anayasa Mahkemesi'nin kararını kabul etti.

15 Temmuz 2012: ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, devlet başkanı Mursi ile Kahire'de bir araya geldi. Clinton, toplantının ardından Mısır'daki demokratik değişimi desteklediğini belirterek, ABD'nin ülkeye 250 milyon Dolar yardımda bulunacağını söyledi.

19 Temmuz 2012: Mursi, SKYK yönetimindeki geçiş döneminde asker tarafından tutuklanan 572 tutukluyu serbest bıraktı. Geniş biçimde desteklenen "Askeri Yargılamalara Son" kampanyasının kararda etkisi oldu.

30 Temmuz 2012: Mursi, aralarında Müslüman Kardeşler ile İslami Cemaat ve diğer aşırı İslamcı gruplardan 26 hükümlüyü affetti. Bunların bazıları devlet güvenlik mahkemelerince ölüm cezasına çarptırılmıştı.

2 Ağustos 2012: Muhammed Mursi'nin atadığı Başbakan Hişam Kandil liderliğindeki yeni hükümet göreve başladı. Hükümet üyeleri, devlet başkanı Muhammed Mursi'nin önünde yemin etti.

8 Ağustos 2012: Sina'da bir kontrol noktasına militanlarca yapılan saldırı sonucu 16 asker öldü. Mursi, Mübareke döneminden beri görevde olan İstihbarat Şefi Murad Muvafi, Kuzey Sina valisi ve birçok İçişleri Bakanlığı yetkilisini görevden aldı.

12 Ağustos 2012: Muhammed Mursi bir kararnameyle SKYK Başkanı ve Savunma Bakanı Hüseyin Tantavi ile Genelkurmay Başkanı Sami Annan'ı emekliye sevk etti. Tantavi'nin yerine Askeri İstihbarat'ın başındaki Abdulfettah El Sisi'yi Savunma Bakanı olarak atadı.

14 Ağustos 2012: Mursi, emekliye sevk ettiği Tantavi'yi Büyük Nil Madalyası; Annan'ı da Devlet Madalyası ile onurlandırdı. Ayrıca her ikisini de devlet başkanı danışmanı olarak atayarak onlara dokunulmazlık sağladı.

15 Ağustos 2012: Mursi, İslam İşbirliği Teşkilatı Zirvesi'ne katılmak üzere gittiği (ikinci) ziyaretinde, Suriye lideri Beşar Esad yönetimine son verilmesi çağrısında bulundu.

22 Ağustos 2012: Muhammed Mursi, IMF Direktörü Christine Lagarde ile buluşmasında IMF'den kendisi göreve başlamadan önce istenilen 3,2 milyar Dolarlık kredi talebini 4,8 milyar Dolara çıkardı. Mısır'ın bütçe açığı artıyor ve döviz rezervleri eriyordu.

23 Ağustos 2012: Mursi, gazetecilerin medya ile ilgili suçlar gerekçesiyle yargılanmadan tutuklanmasını yasaklayan bir yasa yayımladı.

27 Ağustos 2012: Mursi dört yardımcı ve 17 danışman atadı. Bunlar arasında Müslüman Kardeşler üyeleri dışında Kıptiler, liberaller, Selefiler'den de kişiler vardı.

28 Ağustos 2012: İlk Arap olmayan ülke olarak Çin'e işadamlarıyla birlikte ziyaret gerçekleştirdi.

30 Ağustos 2012: Mursi, Bağımsızlar Hareketi Zirvesi için İran'a giderek 30 yıldan uzun bir süreden sonra Mısır'dan bu seviyede yapılan ilk ziyareti gerçekleştirdi. Mursi'nin ziyareti ABD'de endişeye yol açarken, İran'ın Suriye rejimini eleştirdiği için ev sahibinde tepkiye yol açtı.

13 Eylül 2012: Mursi, İslam Peygamberi'ni alay konusu yapan ve Müslüman dünyada tepkilere neden olan Amerikan yapımı bir film nedeniyle ABD Kahire Büyükelçiliği'ne yapılan saldırıları kınadı. Mursi'nin olaydan iki gün sonra açıklaması yapması ABD'nin tepkisine yol açtı. Obama konuyla ilgili sözlü uyarıda bulundu.

28 Eylül 2012: Muhammed Mursi, BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada Mısır'ın Esad rejimi karşısındaki tutumunu yineledi ve Suriye konusunda yeni bir kavram olan "İslami Dörtlü"ün çözüm bulmasını savundu. Dörtlü Mısır, Türkiye, İran ve Suudi Arabistan'dan oluşuyordu.

Mursi aynı zamanda İsrail'in yerleşim politikası ve açıklanmayan nükleer silahlarını eleştirdi. Ancak Mursi Mısır'a döndüğünde sözcüsü tarafından "İsrail ile Camp David anlaşmasının değiştirilmesine ihtiyaç olmadığı" açıklaması yapıldı.

9 Ekim 2012: Devlet başkanı Mursi, 25 Ocak 2011'den 30 Haziran 2012'ye kadar devrim lehine davranışı nedeniyle tutuklananları için af kararı aldı.

11 Ekim 2012: Mursi, Mübarek tarafından atanmış olan Başsavcı Abdulmecid Mahmud'u görevden alarak Vatikan'a büyükelçi atadı. Ancak Mahmud ve diğer yargıçların tepkisi üzerine kararını iki gün sonra geri aldı. Anayasa'ya göre devlet başkanının Başsavcıyı görevden alma yetkisi yoktu.

12 Ekim 2012: Kahire'deki Tahrir Meydanı'nda gösteri yapan liberal ve solcularla, devlet başkanını savunanlar arasında yaşanan çatışmalarda 100'den fazla kişi yaralandı.

27 Ekim 2012: İsrail'e gönderilen yeni elçi Mursi'den İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'e onu "büyük ve sadık bir dost" olarak tanımlayan mektup götürdü. Mektubun diplomatik protokol gereği olduğu açıklansa da, Mübarek döneminde eleştirilen İsrail ile dostane ilişkilerin Mursi döneminde süreceğinin işareti olarak yorumlandı.

3 Kasım 2012: Mursi Kurucu Meclis'in hazırladığı anayasa taslağı üzerine konuşmak için muhalefet liderleri -hepsi aynı zamanda devlet başkanı adayları olan Mısır Halk Akımı kurucusu Hamdin Sabahi, Arap Ligi eski Genel Sekreteri Amr Musa ve eski Müslüman Kardeşler üyesi Abdulmunim Ebul Futuh- ile buluştu. Sabahi, Mursi'den Müslüman Kardeşlerin çoğunlukta olduğu meclisin seçtiği Kurucu Meclisi dengelemesini istedi ve onu Mısır toplumunun genelini temsil etmekte başarısızlıkla suçladı.

21 Kasım 2012: Mursi'nin katkısıyla İsrail ve Gazze'ye hakim olan Hamas arasında ateşkes sağlandı. ABD, İsrail ve Filistin arasında süren ve 160'tan fazla kişinin ölümüne sebep olan çatışmaların sonlandırılmasındaki rolü nedeniyle Mursi'yi övdü.

22 Kasım 2012: Muhammed Mursi, en tartışmalı kararlardan birini aldı. Kararname ile kendini yargıdan bağışık kıldı; Kurucu Meclis ve Şura Meclisi'nin mahkemelere karşı korumaya aldı. Aynı zamanda kendine Başsavcıyı dört yıllığına atama yetkisi verdi ve Temyiz Mahkemesi eski başkan yardımcısı Talat İbrahim Muhammed Abdullah'ı Başsavcı atadı.

Kararname, 2011 ayaklanması sırasında protestocuları öldürmek veya yargılanmaktan yargılanan kişilerin, yeni delil bulunması halinde yeniden yargılanmasına imkan veriyordu.

Mursi'nin kararnamesi muhalefet, yargıçlar ve toplumun birçok kesiminden tepki gördü. Muhalefetin diktatoryal adımlar olarak nitelendirdiği kararname, Mursi yanlılarında "devrimi korumak amaçlı" şeklinde savunuldu. Mursi destekçileri ve karşıtları sonraki günlerde ülke genelinde birbirine rakip gösteriler düzenledi. Gösteriler sırasında yüzlerce kişi yaralandı ve birkaç kişi öldü.

Mursi'nin kararına tepki olarak bazı danışmanları istifa etti.

25 Kasım 2012: Ülkenin en üst düzey yargıçlarından oluşan Yüksek Yargı Konseyi, Mursi'yi kararı nedeniyle kınayarak, ülke çapında hukuk alanında greve gidilmesi çağrısı yaptı.

27 Kasım 2012: Devlet başkanı Mursi, 26 Kasım akşamı kendisine tepkili Yüksek Yargı Konseyi üyeleriyle yaptığı görüşmede, önceki hafta çıkardığı kararnameyi savundu. Konsey üyelerine, alınan önlemlerin geçici olduğunu söyleyen Mursi, yargıçlara “Sizin yetkilerinize dokunulmuyor.” dedi.

28 Kasım 2012: Tahrir Meydanı’nda Mursi ve Müslüman Kardeşler’in protesto edildiği gösteriye yaklaşık 200 bin kişi katıldı.

30 Kasım 2012: İslamcılarının çoğunluğu oluşturduğu Kurucu Meclis, yeni anayasa taslağını bitirdi. Birkaç hafta önce liberaller anayasa yazımından çekilmişti. İnsan hakları örgütleri de taslağa tepki gösterdi.

1 Aralık 2012: Kurucu Meclis’in tartışmalı anayasa taslağını onaylamasının ardından, karşıt gruplar Kahire’nin farklı noktalarında sokaklara döküldü.

2 Aralık 2012: Mursi anayasa taslağını 15 Aralık’ta referanduma götürme kararı aldı.

Mursi yandaşlarının engellemeleri nedeniyle toplanamayan Anayasa Mahkemesi, “psikolojik baskı altında kaldığını” belirterek, tüm çalışmalarını süresiz olarak durdurdu.

3 Aralık 2012: Yüksek Yargı Konseyi, yeni anayasayı oylamak üzere 15 Aralık’ta yapılması planlanan referandumunu denetleyeceğini açıkladı.

4-5 Aralık 2012: Muhammed Mursi’nin anayasa taslağını hızla referanduma sunmasına tepkili 100 binden fazla gösterici Başkanlık Sarayı’na yürüdü. Protestocular polisle çatıştı. Ertesi gün İslamcılar Başkanlık Sarayı önünde oturma eylemi yapanlara saldırdı ve çatışmalarda en az 10 kişi öldü.

6 Aralık 2012: Devlet başkanının karşıtları ve destekçileri arasında çıkan çatışmalar şiddetlenirken, ordu Başkanlık Sarayı önünde önlem aldı.

Mursi olaylar karşısında diyalog çağrısı yaptı. 22 Kasım kararlarından sonra Muhammed El Baradei öncülüğünde muhalif parti ve hareketlerce oluşturulan Ulusal Kurtuluş Cephesi (UKC), kararnamenin kaldırılması ve referandumun uzlaşa sağlanıncaya kadar ertelenmesi talebiyle daveti reddetti.

7 Aralık 2012: Mursi, protestoların merkezinde yer alan yeni anayasa referandumunun zamanında yapılacağını duyurdu.

8 Aralık 2012: Mursi’nin görüşme isteğinin muhaliflerden karşılık bulmadığı ülkede bildiri yayımlayan ordu, şiddet eylemlerine izin vermeyeceğini duyurdu.

9 Aralık 2012: Mısır devlet başkanı Mursi, UKC’nin boykot ettiği ve diğer muhalif gruplarla yaptığı uzun toplantıdan sonra 22 Kasım’da yayımladığı ve büyük tepki çeken kararnameyi iptal etti. Mursi yargıya karşı dokunulmazlığını kaldırdı ancak Kurucu ve Şura Meclislerinin feshedilmeye karşı korumalarını muhafaza etti. Ayrıca devlet başkanının anayasal deklarasyonları da mahkeme kararlarına karşı korunuyordu.

UKC , Mursi’den, anayasa taslağının oylanacağı referandumun da ertelenmesini istedi.

Mursi’nin ikinci kararnamesi muhalefeti teskin etmedi ve protestolar devam etti.

Diğer yandan Mursi, IMF'den alınacak kredi karşılığında uygulanacak ekonomik program kapsamında satış vergilerinde büyük artışa onay verdi.

10 Aralık 2012: Devlet Başkanı Mursi, Yüksek Seçim Komisyonu'nun talebi doğrultusunda orduyu, referandum sonuçlanana kadar ülkede güvenliği sağlama ve kamu kurumlarını korumakla görevlendirdi. Buna göre orduya sivilleri tutuklama yetkisi verildi.

14 Aralık 2012: Karşılıklı protestolar devam ederken İskenderiye'de, İslamcılar ve muhalifler çatıştı, olaylarda en az 15 kişi yaralandı.

15 - 22 Aralık 2012: Mısır halkı, anayasaya ilişkin referandumda iki aşamada oy kullandı.

17 Aralık 2012: Referandumunda usulsüzlük yapıldığını iddia eden muhalif UKC, 22 Aralık'ta yapılacak referandumun ikinci ayağının protesto edilmesini istedi.

18 Aralık 2012: Cumhurbaşkanı Mursi tarafından atandığı için tepki toplayan Mısır Başsavcısı Talat İbrahim istifa etti.

20 Aralık 2012: Yüksek Seçim Komisyonu Genel Sekreteri Zaglul Belşi, usulsüzlükler yapıldığı iddia edilen referandumun ardından, sağlık sorunlarını gerekçe göstererek görevi bıraktı.

23 Aralık 2012: Anayasa referandumunun ikinci aşama oylamasından bir gün sonra, Mursi Şura Meclisi'nin üçte birine karşılık gelen boş 90 sandalyeye atama yaptı. Atananlar arasında anayasa uzmanları, liberalleri Kıptiler ve İslamcılar vardı. Ancak Mübarek rejiminden kişiler bulunması ve önemli muhalifleri dışlaması nedeniyle eleştirildi.

24 Aralık 2012: Kredi derecelendirme kuruluşu S&P, siyasi gerginlikler nedeniyle ülkenin kredi notunu bir basamak düşürerek B-'ye indirdi.

26 Aralık 2012: Anayasa referandumunu sonuçlarına göre anayasa taslağı %63,8 kabul edildi. Mursi'nin yasama yetkisi Anayasa gereği, yeni Halk Meclisi seçilene kadar Şura Meclisi'ne geçti.

28 Aralık 2012: Başsavcılık, ülkedeki muhalefet aleyhine, devlet başkanı Muhammed Mursi'yi “devirmeye çalışmak ve meşru düzeni bozmak” suçlamasıyla muhalif liderler Muhammed El Baradei, Amr Musa ve Hamdi Sabahi'yi hedef alan soruşturma başlattı.

31 Aralık 2012: Mursi, referandumda halkın çoğunluğu tarafından kabul eden anayasa taslağına onay verdi. Bu gelişme, birkaç ay içerisinde genel seçim yapılmasının önünü açtı.

6 Ocak 2013: Mursi kabinedeki 10 bakanı değiştirdi. Böylelikle hükümette beş olan Müslüman Kardeşler'e mensup bakan sayısı sekize çıkmış oldu.

13 Ocak 2013: Başkanlık Sarayı önünde toplanan Mursi karşıtlarının üzerine molotof kokteyli atıldı ve açılan ateşte en az 14 gösterici yaralandı.

25 Ocak 2013: Devrimin ikinci yıl dönümünde Tahrir'de toplanan muhalifler, iki yıl önce olduğu gibi “Ekmek, özgürlük ve adalet” sloganları attı. Polisle göstericiler arasında yaşanan çatışmada 16 kişi yaralandı.

26 Ocak 2013: Devrimin yıldönümüyle birlikte ülke genelinde göstericilerle polis arasında çıkan çatışmalarda en az yedi kişi yaşamını yitirdi ve yüzlercesi yaralandı. Mursi, sorumluların yakalanması emri verdi.

27 Ocak 2013: Ülkenin farklı yerlerinde gösteriler sürerken Port Said’de önceki Şubat ayında futbol maçı sırasında 74 seyircinin ölümüyle ilgili 21 kişiye idam cezası verildiği açıklandı. Port Said sakinleri kararı “olayda SKYK ve İçişleri Bakanlığı’nın rolü olduğu” gerekçesiyle protesto ettiler. Olaylarda en az 32 kişi hayatını kaybetti.

Devlet başkanı Mursi, bir televizyon konuşması yaparak diyaloga davet etti ve Port Said, İsmailiye ve Süveyş’te 30 gün boyunca Olağanüstü Hal ve gece sokağa çıkma yasağı ilan etti. Ancak şehir sakinleri Olağanüstü Hal kararı ve sokağa çıkma yasağını ilk günden ihlal etti.

28 Ocak 2013: Mursi çoğu İslamcı olan partilerle diyalog görüşmesi yaptı. Görüşmeye katılanlar arasında Selefî Nur Partisi, Vasat Partisi ve Müslüman Kardeşle’den ayrılan Abdulunim Ebul Futuh’un lideri olduğu Güçlü Mısır Partisi vardı. Asıl muhalif oluşum UKC lideri El Baradei, Kasım ayında muhalefet ile görüşmeden sonra Mursi’nin kararname çıkartması nedeniyle “sahte bir diyalog” içine girmeyeceklerini açıkladı.

29 Ocak 2013: Mursi’nin istifasını isteyen binlerce kişi ve polis arasında çıkan çatışmalarda en az üç kişi öldü. Olayların üzerine açıklama yapan Savunma Bakanı Abdulfettah Sisi, ülkenin çöküşe sürüklenebileceği uyarısında bulundu.

30 Ocak 2013: Mursi ülkeye yatırım çekmek amacıyla Avrupa’ya seyahate çıktı. Ancak Almanya’da iken Mısır’da olayların tırmanması nedeniyle erken dönüş yapmak zorunda kaldı.

UKC ve Nur Partisi krizin çözümü için ortak girişim başlattı. Ulusal birlik hükümeti kurulması, muhalefetin daha önce talep ettiği anayasa değişiklikleri ve Mursi’nin atadığı Başsavcı’nın görevden alınması şartlarını öne sürdüler. Bunların yanında 50’den fazla kişinin öldüğü son olayların soruşturulmasını istediler.

4 Şubat 2013: Mursi SKYK ile ülkedeki güvenlik durumunu görüştü.

5 Şubat 2013: İran İslam Devrimi’nden bu yana ilk kez bir İran cumhurbaşkanı Mısır’a gitti. Mahmud Ahmedinejad, İslam İşbirliği Teşkilatı Zirvesi’ne katıldı. Selefiler ziyareti eleştirdi.

11 Şubat 2013: Mısır’da, Hüsnü Mübarek’in istifasının ikinci yıldönümünde hükümet karşıtı gösteriler düzenlendi. Başkent Kahire’de göstericiler ile polis arasında çatışma çıktı.

17 Şubat 2013: Mursi, Selefî Nur Partisi’nin önde gelenlerinden olan ve çevre işlerinden sorumlu danışmanlığını yapan Halid Alameddin’i görevden aldı. Aynı partiden diğer danışman Halid El Zarka’da istifa etti. Böylece 21 yardımcı/danışmandan istifa eden sayısı 10’a yükseldi.

21 Şubat 2013: Devlet başkanlığından Anayasa sonrası Halk Meclisi seçimlerinin, Şura Meclisi’nin seçim yasası çıkarılmasını müteakip yapılacağı açıklandı. Ancak iki gün sonra El Baradei, halka genel seçimleri boykot etmesi yönünde çağrıda bulundu.

26 Şubat 2013: Mursi meclis seçimleriyle ilgili bir diyalog toplantısı daha yaptı. UKC'nin boykot ettiği toplantıya ağırlıklı olarak İslamcı gruplardan katılım oldu. UKC, Hişam Kandil hükümetinin istifa etmesi ve seçimlerin ertelenmesini istedi.

Selefi Nur Partisi lideri Yunus Makyun toplantıda, Mursi'yi kendilerine danışılmadan seçim tarihi açıklaması ve UKC ile ortak girişimlerinin dikkate almaması nedenleriyle eleştirdi. Makyun Müslüman Kardeşleri devlet kurumlarını "İhvanlaştırmaya" çalışmakla suçladı.

3 Mart 2013: ABD Dışişleri Bakanı John Kerry, resmi temaslarda bulunduğu Mısır'da, Washington'ın Kahire yönetimine mali yardımda bulunacağı sözünü verdi.

6 Mart 2013: Mısır İdare Mahkemesi, yeni seçim yasasını uygunluğu görüşülmek üzere Anayasa Mahkemesi'ne gönderdikten sonra, Devlet Başkanı Muhammed Mursi'nin meclis seçimlerinin Nisan'da yapılmasını öngören kararnamesini iptal etti. Mısır Devlet Hukuk Otoritesi, Devlet Başkanlığı, Adalet Bakanlığı ve Şura Meclisi Başkanı adına kararı temyize gitti.

18 Mart 2013: Mursi Pakistan'a bir ziyaret gerçekleştirdi.

23-24 Mart 2013: Müslüman Kardeşler aleyhine protestolar yayılıyordu. HAP binalarına birçok yerde saldırı gerçekleştirildi. Muhaliflerle grubun destekçileri arasındaki çatışmada en az 200 kişi yaralandı. Mursi, devlet başkanlığı destekli Kadın Hakları ve Özgürlükleri Girişimi'nde yaptığı konuşmada "Mısır'ı korumak için gerekli adımları atacağımı" söyledi. Aynı zamanda Mısır'ın işlerine karışanların "parmaklarını keseceği" uyarısında bulundu.

28 Mart 2013: Mısır devlet haber ajansı Mursi'nin meclis seçimlerinin Ekim ayında yapılmasını umduğunu yazdı.

5 Nisan 2013: Kahire yakınlarındaki Kalyubiye bölgesine bağlı Kusuş kasabasında, Hristiyan Kıptiler ile Müslümanlar arasında çıkan çatışmada en az beş kişi öldü, 18 kişi de yaralandı.

12 Nisan 2013: Ordu ile gerilimin artması üzerine Mursi, SKYK ile toplantı yaptı ve üst düzey komutanların bazılarını terfi ettirdi.

Birleşik Krallık gazetesi *Guardian* tarafından sızdırılan (resmi olarak yayımlanmayan), (Mısır) devlet başkanlığı raporunda, Mursi göreve başlamadan önce geçiş döneminde ordunun insan hakları ihlallerinde bulunduğu belirtilmişti.

13 Nisan 2013: Devrik lider Hüsnü Mübarek'in, 25 Ocak protestocularının ölümüne ilişkin davada müebbet hapis cezası adlıği davada, temyizden ardından görülen ilk duruşmasında davanın hakiminden çekilme kararı geldi.

15 Nisan 2013: Müslüman Kardeşlerin de dahil olduğu İslamcıların yargıda "temizlik" çağrısı yaptığı protestolar üzerine Adalet Bakanı Ahmed Mekki istifa etti.

20 Nisan 2013: Muhammed Mursi halkın taleplerini karşılamak için bazı bakanlıklarda değişikliğe gideceğini, etkili bakanları değiştirmeyeceğini söyledi.

21 Nisan 2013: Mısır Yüksek İdare Mahkemesi, devlet başkanlığının meclis seçimlerine ilişkin temyiz başvurusunu reddetti.

22 Nisan 2013: Mursi, İslamcıların hakim olduğu mecliste (Şura) görüşülen yargıyla ilgili düzenlemeyle ilgili üst düzey yargıçlarla bir araya geldi. Yargıçlar yasa tasarısına karşı çıkıyorlardı. Toplantı sonunda devlet başkanının yargı bağımsızlığının ihlaline karşı olduğu ve yasal düzenlemeyle ilgili bir konferans planlandığı açıklandı.

23 Nisan 2013: Şura Meclisi ile yargı arasındaki gerilimde Devlet Başkanı Mursi'nin yasal işlerden sorumlu danışmanı Muhammed Fuad Gadallah istifa etti. Gadallah istifa eden 12. danışman oldu.

1 Mayıs 2013: Muhalif aktivistlerin Mursi'ye karşı oluşturdukları Tamarod (İsyan) hareketi, Mursi'nin istifası için 15 milyon (seçimlerde aldığından 2 milyon fazla) imza toplayacağını duyurdu. Tamarod ayrıca Mursi'nin göreve gelişinin birinci yılı olan 30 Haziran'da büyük çaplı protesto eylemi planladığını açıkladı.

7 Mayıs 2013: Mursi, Hişam Kandil kabinesindeki bakanlardan dokuzunu değiştirdi. Böylelikle, Müslüman Kardeşler hareketine üye bakan sayısı sekizden 11'e çıktı.

11 Mayıs 2013: Mübarek, 25 Ocak protestoları sırasında 850 göstericinin ölümüyle ilgili bir kez daha hakim karşısına çıktı.

6 Haziran 2013: Mursi *Al Ahram* gazetesine verdiği röportajda, erken devlet başkanlığı seçimleri için "fasa fiso ve gayrimeşru" dedi.

15 Haziran 2013: Mursi Kahire'de halka yaptığı konuşmada "Suriye ile ilişkileri keseceklerini" söyledi ve Hizbullah'a Suriye'den çekilme çağrısı yaptı. Mursi'den sonra Selefî vaizler de Suriye'de cihad çağrısı yaptılar. Bundan iki gün önce Mursi'nin dış ilişkiler danışmanı "Mısırlıların Suriye'de savaşmakta özgür olduklarını" söylemişti.

17 Haziran 2013: Mursi tartışmalı vali atamaları yaptı. 27 ili olan Mısır'da atama yapılan 16 validen yedisi Müslüman Kardeşler üyesiydi. 1997'de İslami Cemaat'in turistlere terör eylemi yaptığı Luxor iline atanan valinin bu gruptan olması büyük tepkiye yol açtı. Atamalar kitlesel gösterilere yol açtı. Mursi karşıtları ve yandaşları arasında çatışmalar yaşandı.

21 Haziran 2013: Tamarod, Mursi karşıtı kampanyada 22 milyon imza toplandığını duyurdu. Bunun üzerine toplumdaki bölünmeye dikkat çeken Sisi, bu durumun orduyu "müdahale"ye zorlayabileceği yönünde uyarı yaptı.

24 Haziran 2013: HAP, 30 Haziran protestolarından iki gün önce, Cuma günü "Meşruiyet bir kırmızı çizgidir" başlıklı "açık uçlu gösteri" yapacaklarını teyit etti. Oturma eylemi Kahire yakınındaki Nasır şehrinde bulunan ve Mursi destekçilerini geleneksel buluşma yeri olan Rabiätü'l Adeviye Camisi'nde yapılacaktı. Gösterilere HAP yanında Vasat Partisi, İslami Cemaat ve aşırı Selefî partiler destek açıkladı.

25 Haziran 2013: Silahlı kuvvetlerden siyasi partilere "ulusu ciddi siyasi çatışmalardan koruyacak" bir uzlaşma yapmaları çağrısında bulundu. Ordunun açıklamasına el-Ezher ve Kıpti Kilisesi'nden destek geldi.

Muhalef aktivist ve önde gelen kişiler Savunma Bakanı'nı 30 Haziran protestolarına büyük katılım bekledikleri yönünde bilgilendirdiler. İstihbarat en az 6 milyon kişinin katılımı bekliyordu.

26 Haziran 2013: Bazı muhalif liderler, Selefî Nur Partisi liderleriyle görüştü. Muhalifler, kargaşanın sonlanması için Müslüman Kardeşler ve Mursi'ye talepleri kabul etmeleri ve erken seçime gidilmesi mesajlarının iletilmesini istediler. Nur Partisi Müslüman Kardeşler liderliğine talepleri ilettiler.

Aynı gün ordu Devlet Başkanı'na danışmadan caddelere askeri birlikleri konuşlandırdı. Devlet Başkanı ile Savunma Bakanı arasındaki görüşmeden sonuç çıkmadı. Bazı kaynaklara göre Mursi, Savunma Bakanı'nı görevden alma istemiş, ancak destek bulamamıştı.

Mursi bir televizyon konuşması yaparak diyalog çağrısında bulundu ancak muhalefetin taleplerine değinmedi.

28 Haziran 2013: Müslüman Kardeşler ile müttefik İslamcı partilerin destekçileri Rabiati'l Adeviye Camisi'nde eyleme başladılar. HAP ve müttefiklerinden oluşan 11 İslamcı parti "Mısır halkının demokratik kazanımlarını korumak" için "Meşruiyet Desteği için Ulusal İttifak"ı ilan ettiler. Diğer yandan muhalifler Tahrir Meydanı'nda toplanıyorlardı.

29 Haziran 2013: Protestolar yayılırken ordu güvenlik önlemlerini artırdı. Batı'dan taraflara uzlaşma çağrıları geldi.

Sisi, taviz vermesi için Mursi ile buluştu. Talepleri arasında yeni başbakan ve yasama yetkisi olan bir kabine vardı. Kabinenin valileri değiştirme yetkisi de olacaktı. Mursi'nin temsilcilerini daha sonra söylediğine göre, Mursi bunları kabul etmişti ancak devlet başkanlığından istifayı kabul etmedi.

30 Haziran 2013: Mursi'nin göreve gelmesinin birinci yıl dönümünde milyonlarca Mısırlı yönetimden çekilmesi için meydanlara çıktı. Müslüman Kardeşler'in Kahire merkezine saldırı gerçekleşti ve çevrede çıkan çatışmalarda 8 kişi öldü.

Selefî liderler bir kez daha Müslüman Kardeşler liderliğinden taviz istediler. Olaylar karşısında bazı bakanlar istifa etti.

1 Temmuz 2013: Başbakan ve Savunma Bakanı, Devlet Başkanı Mursi ile krizin çözümü için bir araya geldi ancak uzlaşma sağlanamadı. 10 bakan istifasını sundu.

Protestolar devam ederken Savunma Bakanı Sisi, ordunun üst kademesiyle yaptığı toplantıdan sonra televizyona çıkıp Mursi'ye 48 saat içerisinde duruma politik bir çözüm bulması çağrısı yaptı. Konuşmasının devamında Sisi, "Mursi'nin halkın isteklerine uymadığı takdirde kendilerinin gelecek için bir yol haritası belirleme görevini üstlenmek zorunda kalacağını" belirtti.

2 Temmuz 2013: Başbakan, Mursi'ye istifasını sundu. Mursi geç saatlerde yaptığı televizyon konuşmasında "demokratik meşruiyeti" gerekirse "kanıyla savunacağını" söyleyerek meydan okudu.

3 Temmuz 2013: Mısır ordusunun komuta kademesi Sisi liderliğinde toplandı. Ordu, HAP, Tamarod, Nur Partisi temsilcileri, el-Ezher İmamı, Kıpti Ortodoks Papa Tawadros II ile UKC ve 30 Haziran Cephesi lideri El Baradeý'e toplantı çağrısı yaptı.

Tamarud, Mursi'ye istifa çağrısı yaparken, Mursi yanlıları sonuna kadar "meşruiyeti" savunacaklarını açıkladı.

Saat 21:00'de Sisi televizyona çıkarak Mursi'nin görevden alındığını duyurarak "yol haritasını" açıkladı. Anayasa askıya alındı ve Anayasa Mahkemesi Başkanı geçici devlet başkanı olarak atandı. En az üç Müslüman Kardeşler yanlısı televizyon kanalı kapatıldı. Mursi ev hapsinde tutulurken, 300 Müslüman Kardeşler yetkilisi hakkında yakalama kararı çıkartıldı.

4 Temmuz 2013: Anayasa Mahkemesi Başkanı Adly Mansour, geçici devlet bakanı olarak göreve başladı. Birkaç hafta sonra Mansour, içinde hiç İslamcı bulunmayan geçiş dönemi kabinesini seçti.

8 Temmuz 2013: Asker ve polis Kahire'de toplanan yüzlerce protestocu üzerine ateş açtı. En az 50 protestocu ve 3 asker çatışmada öldü.

9 Temmuz 2013: Ordunun kontrolündeki geçiş hükümeti sivil demokrasiye geçiş için hızlandırılmış bir plan ortaya koydu. Buna göre altı ay içerisinde yeni anayasanın hazırlanması, meclis ve cumhurbaşkanlığı için seçimlerin yapılması öngörülüyordu. Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan milyarlarca dolar acil durum yardımı yaptı.

26 Temmuz 2013: Mursi taraftarları küçük çaplı eylemler yaparken Sisi'nin, terörizmle savaş için desteğini istediği yüzbinlerce Mısırlı orduya destek için sokaklara döküldü.

14 Ağustos 2013: Kahire'deki Rabia Camisi'nin önünde kamp kuran Müslüman Kardeşler taraftarı göstericiler üzerine silahlı araçlar ve iş makineleri sürüldü. Keskin nişancılarla desteklenen saldırıda en az 600 kişi öldü ve binlerce kişi yaralandı.

Bu saldırı sonrası, geçiş dönemi Devlet Bakanı Mansour, Olağanüstü Hal yönetimine dönüldüğünü açıkladı ve sokağa çıkma yasağı ilan etti.

15 Ağustos 2013: ABD olanları kınadı fakat yardımların devam edeceğini açıkladı.

22 Ağustos 2013: Mısır Mahkemesi'nin daha fazla hapiste tutulamayacağına karar vermesinin ardından Mübarek ev hapsinde tutulmak üzere hapisneden çıkarıldı.

1 Eylül 2013: Mursi ve 14 Müslüman Kardeşler üyesinin şiddet kullanmak ve öldürmeye sevk etmekten yargılanacakları açıklandı. Diğer yanda ordu, yeni anayasa taslağının hazırlanması için yeni bir kurul oluşturdu.

10 Eylül 2013: Gazeteci Khaled Al Adawi, Sisi'nin Cumhurbaşkanlığına aday olmasını desteklemek için bir kampanya başlattı.

12 Eylül 2013: Olağanüstü Hal iki ay uzatıldı.

21 Aralık 2013: Mansura'da 16 kişinin öldüğü 100'den fazla kişinin yaralandığı bir intihar saldırısı sonrası Müslüman Kardeşler Mısır hükümeti tarafından terör örgütü ilan edildi.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : AKYOL, Hakan
 Uyuğu : T.C.
 Doğum tarihi ve yeri : 30.08.1978 - Gördes
 Medeni hali : Evli
 Telefon : 0 533 5678918
 Faks : -
 e-mail : hakanakyol2000@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Bahçeşehir Üniversitesi-Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler	Eylül 2008
Lisans	Boğaziçi Üniversitesi- Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler	Haziran 2000
Lise	Manisa Fatih Anadolu Lisesi	Haziran 1996

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
.....	.....	.....

Yabancı Dil

İngilizce (Çok İyi)
 Arapça (Başlangıç)

Yayınlar

- Akyol, H. (2011). “Realizm ile İdealizm Arasında Yeni Türk Dış Politikası: Hedefler, Yöntemler ve Araçlar Karşılaştırılması”, *Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları: “Türkiye’nin Güncel Güvenlik Sorunları: Ülkeler, Bölgeler, Örgütler”*, M.S. Erol (Der.) Ankara, Barış Kitap. s. 9-38.
- Akyol, H.(2008), “Demokratikleşme Yaklaşımları Açısından Büyük Ortadoğu Projesi”, *Yayımlanmamış Mezuniyet Projesi*, Bahçeşehir Üniversitesi Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Programı Yüksek Lisans Eğitimi kapsamında.

Hobiler

Sinema ve seyahat.

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

